BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

Chez J. LAFFITTE, banquier, rue du Mont-Blanc, n° 11.

N. E. LEMAIRE, Éditeur, boulevard italien, n° 22, en face des Bains chinois.

H. NICOLLE, libraire, rue de Seine, n° 12, Faub. St.-Germain.

BARROIS l'aîné, libraire, rue de Seine, n° 10, Faub. St.-Germ.

P. DIDOT, l'aîné, Imprimeur du Roi, rue du Pont de Lodi, n° 6.

F. DIDOT, Imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.

C. L. F. PANCKOUCKE, Imprim.-Libr., rue des Poitevins, n° 14.

Fr. Ign. FOURNIER, libraire, rue Mâcon, n° 10.

Aug. RENOUARD, libraire, rue Saint-André-des-Arcs, n° 55.

Et chez tous les libraires de France et des pays étrangers.

PUBLII VIRGILII MARONIS

QUÆ EXTANT

OMNIA OPERA.

EXCUDEBAT PETRUS DIDOT,
NATU MAJOR, REGIS TYPOGRAPHUS.

P. VIRGILIUS
MARO

QUALEM OMNI PARTE ILLUSTRATUM

TERTIO PUBLICAVIT

CHR. GOTTL. HEYNE

CUI SERVIUM PARITER INTEGRUM

ET VARIORUM NOTAS CUM SUIS SUBJUNXIT

N. E. LEMAIRE

VOLUMEN TERTIUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXIX

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

ÆNEAS, relicta Carthagine in Italiam navigans, vi tempestatis in Siciliam defertur; ubi, ab Aceste benigne exceptus, Manibus Anchisæ patris, quem superiori anno eodem die apud Drepanum sepeliverat, anniversarium sacrum facit, ludosque apud tumulum ejus instituit; suaque victoribus præmia decernit 1 — 103. Navali certamine vincit Cloanthus — 285. Euryalus Nisi dolo cursu superat — 362. Entellus senex Daretem juveniliter se jactantem cestu vincit — 484. Sagittandi peritia superat Eurytion; prima tamen præmia, ætatis dignitatisque habita ratione, Acestæ decernuntur, cujus sagitta in aerem emissa subito exarserat — 544. Ascanius in honorem Anchisæ avi, cum primæ nobilitatis pueris, equestres ludos pugnæque simulacrum exhibet — 603. Interea Trojanæ mulieres hortatu Iridis, longæque navigationis tædio, ignem in classem conjiciunt, quatuorque naves comburunt: ceteræ, subita a Jove immissa pluvia, incendio sunt ereptæ — 699. Nocte sequenti Anchises, Æneæ filio in somnis apparens, Jovis verbis admonet, ut, Nautæ consilium sequutus, mulieres imbellesque senes in Sicilia relinquat; ipse cum juventutis robore integræque ætatis flore in Italiam naviget; Sibyllæque inprimis antrum adeat; illius enim ductu in campos Elysios esse venturum, ubi et posteritatis suæ seriem omniumque instantium bellorum discat eventum — 740. Monitis itaque paternis morem gerens Æneas, oppidum in Sicilia condit nomine Acestam: eo et matrum et senum bello inutilem coloniam transcribit: ipse cum exercitus robore Italiam petit — 778. Interim Neptunus, Veneris precibus exoratus, naviganti Æneæ mare tutum præstat — 834. Pali-

nurus, in tanta securitate somno succumbens, una cum gubernaculo in mare excutitur; ejusque vicem supplet Æneas.

Pro episodio habendam esse majorem libri partem, negari nequit, nec tamen ab argumento epico illud sejunctum, et, quæ a multis frequentata est reprehensio, alienum habendum. Primo libro iter ex Sicilia in Italiam faciebat Æneas; rejectus a cursu suo in Africam nunc eandem navigationem repetit, et jamjam ad Italiæ litora appulsurum eum esse sperabas. Ecce tibi nova rei mora injicitur! iterum ventis contrariis a cursu depulsus in Siciliam defertur. Multa omnino in Sicilia erant Trojanorum et Æneæ vestigia, ut in Excursu monitum. Classis a Trojanis mulieribus incensa, fabula erat vulgari narratione trita. Non igitur otiose desidere in Sicilia poterat Æneas, nec incensa classis memorari nisi probabili aliqua de ratione. Itaque poeta præclare eo rem adducit, ut Æneas patri inferias faciat, ludos funebres instituat, classe incensa partem comitum deponat in insula, et urbe nova condita cum reliquis discedat. Agnosce poetæ sive ingenium, sive judicium et in hoc: dum ludorum festivitas viros detinet, navium incendendarum tempus ac facultas, quæ alias vix occurrere poterat, feminis, quæ solæ relictæ sunt, data est. Æneam autem quum pietate tam insignem esse velit poeta, quid magis consentaneum, quam ut is patris Manibus sacras cærimonias persolvat? In ludorum descriptione, quod rerum genus omnino multum ornatus admittit, facile est ad intelligendum, majorem veteribus, quibus poeta suum epos pangebat, suavitatem, quam nunc nobis inde provenire potest, fuisse objectam. Inprimis vero ludus Trojæ Romanos lectores delectare debuit. Alia hujus descriptionis suavitas, quæ tamen etiam nobis parata et cognitu facilis est, ex Homerica imitatione proficiscitur, qui Iliad. Ψ Patrocli funus et ludos simili copia descripsit. Tantum autem abest, ut Romanis, quibus, non nobis, scribebat poeta, aut infringere delectationem, aut carminis dignitatem elevare videretur talis imitatio, ut potius, ingenio ac sensu illorum temporum et hominum, id quod totus Virgilius et Horatius docent, nihil magnificentius ac splendidius fuerit visum in poeta, quam si Græcorum poetarum loca et inventa commode et ingeniose in sua carmina transferret.

Sed ut delectationi in hoc libro per certaminum descriptionem tantopere studeret, poetam movere etiam potuit argumenti sterilitas, in ea tamen narrationis parte, qua ad exitum festinabat illa, hoc est, ad Italiam procedebat Trojanorum classis. Judicium poetæ in hoc quoque agnovit Segraisius, quod gravissimis affectibus, quibus libro quarto legentis animus agitabatur, nunc succedit hilarior rerum facies, ludorum festivitas, certaminum eventus ac præmiorum varietas.

Ut autem in ludorum omnino cogitationem incideret poetæ in-

genium, facere forte potuit Erycis, herois indigetis, recordatio, qui in iis locis, ad quæ Trojani appulerant, clarum pugilatu nomen habebat. Catrœus quidem valde acutus sibi videbatur in hoc, quod primus vidisset, ad ludos in Cæsaris honorem ab Augusto habitos Virgilium respexisse. Verum et idem illud commentum jam a veteribus commentatoribus fuit allatum, et seu affirmandi seu negandi caussas idoneas habet nullas. Enimvero ab Homero inde nullus facile fuit poeta, qui non argumentum hoc ad istorum hominum, Græcorum inprimis, animos ac sensus jucundissimum, attingeret. In Græcis quidem poetis deperditis plura hujusmodi certamina, ludis præcipue funebribus, fuisse tractata, vel et Hygino discas, f. CCLXXIII. Inprimis ludi funebres in Achillis honorem a Thetide instituti nobile fuerunt argumentum, v. Odyss. ω, 85 sqq., quod repetitum videas a Quinto Cal. IV, 110 sqq., sæpe idem memoratum in Tragicis. Argonautarum certamina v. in Orphicis 575 sq. Hinc, Græcorum poetarum exemplo, Romani quoque huno certaminum locum passim carminibus suis intexuerunt, Virgilii maxime judicio; inprimis Silius XVI, 249 sqq., et Statius Theb. lib. VI, quos cum Virgilio Homeroque comparasse non pœnitebit, simul ut intelligas, tum, quam parum in poeta ars sine ingenio valeat, tum, quam iniqua ejus sors sit, qui, cum aliis ætate anterioribus succedat, in angustum imitationis orbem semel se immiserit. In summa rerum copia pauper et jejunus est Statius. Spiritum poeticum atterit in exilibus ornamentis; quæ, etsi et ipsa voluptatem afferunt, tamen carminis summa parum delectat.

INTEREA medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,

1. *Æneas medium* vett. ap. Pier. et Dorvill. — 2. *Lætus iter* alter Voss. Burmannum mireris ferre nolle, *tenebat iter*, et jungere : *Certus iter*. Ad *certus* eliciendum est *itineris*.

1—4. *Interea.* v. sup. IV, 584 sqq. Servius : *circa primum ortum lucis navigavit — ergo tota die, dum se Dido interimit, dum fletur, paullulum profectus est, leniter spirantibus ventis* : et flammas rogi circa vesperam vidit, *quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadavera non incendebantur.* Noctis fere tempus datum rogo igni consumendo, et altero mane lecta ossa. Sic in Patrocli funere Iliad. ψ, 226. Stat. Theb. VI, 236 et al. *medium* (v. sup. III. 664) *iter* (ut cursum, fu-

Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elissæ
Conlucent flammis. Quæ tantum adcenderit ignem,
Caussa latet: duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus; maria undique, et undique cœlum;
Olli cæruleus supra caput adstitit imber,

3. *jam felicis* aliquot Pier., male. — 4. *accenderat* Leid. *incenderit* alius Leid. — 5. *diri* Montalb. *sub amore* Wall. et Zulich. deleta priore scriptura: imperite. *doloris* Medic. — 6. *posset* Moret. sec. et Goth. tert. — 8 — 11. sup. III, 192 — 195 jam lecti versus. *jam* deest Moret. — 9. *Apparet* un. Guelpherb. in Exc. Cort. Lectio *maria u. et u. cœlum* est ex Pier. et Heins. libris potioribus ab Heinsio reposita. Vulgaris lectio erat: *cœlum u. et u. Pontus*, traducta forte ex lib. III, 193, unde et Quinctil. XII procem. periisse videtur. *et* abest a Zulich. — 10. *Illi* multi. *exstitit* Ven. et Montalb.

gam), vulgarius esset, *mare altum*. At *certus*; recte Serv. itineris sui certus, persistens in cousilio proficiscendi in Italiam. *aquilone* dictum absolute, et simpl. pro vento. ut sup. IV, 310. *et mediis properas aquilonibus ire per altum*, et vs. 562 pari modo *Zephyros* secundos dixerat. Carthagine in Italiam tendens austro tum uti debuit.

5 — 7. *sed duri dolores magno amore polluto*, quod cogitant, quo erumpere possit vel soleat dolor animi intolerabilis magno amore læso, *notumque*, et, quod non ignorant, *furens quid femina possit*, hæc *ducunt* Teucros, *Teucrorum pectora*, *per augurium triste*, h. e. facile adducunt eos ad augurandum ac suspicandum, id quod erat, mali quid evenisse. *magno amore polluto;* exposui cum Servio, *læso*, sc. ab Ænea, violata fide. Vix tamen, inquis, eo modo *pollui amor* dicitur; potius Dido *polluere* debuit *amorem*, quatenus eo adducta erat, ut mortem sibi inferret. Nam *polluere* locum habet in cæde, sanguine, piaculo. Recte quidem: sed minus hoc accommodatum h. l. adjunctis; quid *duri dolores magno amore polluto* efficere possint. Ergo sic dicendum: amor violata fide ab altero amante *pollui* proprie dicitur ex adulterio, concubitu vetito: v. c. Horat. IV, 5, 21; ut etiam fides *corrumpitur*. Poeta idem nunc dixit pro fide amoris læsa omnino et violata ab Ænea. Ita *jura*, *fœdera*, pollui dicuntur quæ violantur; quia eadem sacra ac sancta, casta, sunt. — v. 7 animum *ducunt per triste augurium*, ex pluribus indiciis præsagium eliciendo; omnia animo pererrando. *per* ut VI, 743 *per amplum Mittimur Elysium*.

8 — 11. Iidem versus sup. III, 192 — 195, ubi vide cf. Odyss. *μ*,

Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
« Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? » Sic deinde locutus
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
« Magnanime Ænea, non, si mihi Juppiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aer.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus: superat quoniam Fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter: nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos,
Si modo rite memor servata remetior astra. »

11. *horruit* Mentel. pr. — 13. *Heu quo nam* aliquot Pier. *Heu quidnam* quidam ex iis alius, et tres ap. Burm. Jov. Pontanus malebat *quinam*; nec hoc male. Sic Erf. Sed *quianam* codicum et Grammaticorum auctoritate firmat Pierius. Antiquum vocabulum secutus est poeta; cf. Cerda. pro curnam? *æquora nimbi* alter Hamb. — 16. *sinum* Longob. — 18. *conjungere* Franc. *hoc possim I. c. vento* Parrhas. Dorvill., interpolate. — 19. *ab alto* Medic. a m. sec. Colot. alter Voss. et Rottend. sec. Sed vulgatum ornantius. — 20. *æther* Sprot., sed v. Burmann. — 21. *obnixi* plerique Pier. et Dorvill. *neque t.* aliquot Pier. — 22. *quo jam* pr. Rottend. *quoniam superat* Ven. — 23. *Quaque* Parrhas. *Quove* Goth. tert. *vacat* Medic. *vertamur* Parrhas. *vertemus* Goth. alter. *Non l.* Ven. — 24. *fraterni* conj. Heins.; duo scilicet epitheta offendebant.

403. ξ, 303 sq. *supra caput*, desuper, καταχρῆθεν vel ὑψόθεν, ut ap. Arat. Phæn. 422. 423.

15. 16. *arma* h. l. vela contrahere jubet. Sic ὅπλα de uno ὅπλων hoc genere apud Homer. v. Cerda. *Obliquat sinus* velorum in *ventum*, nostrorum nautarum *Laviren*, vento adverso non totis velis acceptо, sed tantum ex obliquo, ne ille magna vi irruens navem nimium de cursu deflectat. Mox 17 *auctor* etiam h. l. ornatus caussa adjectum; quatenus aliquid spondet ac promittit.

19—25. Adversum igitur navigationi in Italiam ventum ab occidente habebant; transversim ille spirans cursum retardabat. Ita malim accipere, quam ad aquilonem nunc ventum ab occasu accessisse putare; nec v. 16 *Obliquat sinus*, eo ducere potest, cum ventum a læva spirantem designet. *tendere tantum*, quantum adversa tempestas valet. *Serv.* 24. ad Dre-

Tum pius Æneas: « Equidem, sic poscere ventos
Jamdudum, et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quove magis fessas optem demittere navis,
Quam quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisæ gremio conplectitur ossa? »
Hæc ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis;
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
At procul excelso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus, in jaculis et pelle Libystidis ursæ:

26. *cum p.* pr. Moret. *te poscere* Wall., voce e sequ. versu prærepta. — 27. *te cerno* duo Burmann. *credo* pr. Moret. — 28. *tibi* Bigot. *carior* alter Hamb. — 29. *Quove* Heins. cum potioribus etiam Pier. it. Goth. Vulgo *Quoque*. *Quave* Oudart. *optem fessas* Leid. un. *demittere* Burm. ex septem libris recepit, suffragante ratione grammatica. Mare enim *altum* proprie dicitur; et *descenditur, decurritur*, in litus. Vulgo *dimittere*, quod esset a se ablegare et alio mittere. — 30. *Acestem* vulgo et *Achestem*. — 32. ut *vela* malebat Heins. — 35. *Et procul* aliquot Pier. et *ex celso* distinctis inter se dictionibus, *e celso* Wall quod mavult Bentlei. ad Lucan. III, 88. Ed. Londin. *miratur* Zulich. Franc. Goth. pr. — 37. *in maculis* Hamb. pr. et sic doctus Britannus conjecerat: laudato quoque Statio

panum v. sup. III, 707 sqq. I, 550. 195. *Fida* propter Acestam, cf. Excurs. I ad h. lib. *litora fraterna Erycis*, qui Erycem condidit; erat is filius Veneris et Butæ. cf. Apollon. IV, 914 sqq. et Excurs. II, ad h. lib. *portusque Sicanos*, proprie. Nam Sicani ab Iberia profecti, cum, relictis sedibus in Italia ad Tiberim, Siciliam tenuissent, reliquis Siciliæ partibus depulsi occidentale tamen litus tenuere. cf. Thucyd. VI, 2; atque inter Sicanos hos Trojani consedisse memorantur. *remetior* animo *astra servata* ante tempestatem, adeoque cum astris ipsum cursum ac navigationem factam.

28. *Flecte viam*, ut sup. *iter*, h. e. cursum, navem, velis mutatis. Male turbat Serv. et al.

31. Versus ad Lucretianam formam lib. IV, 738. *Quorum morte obita tellus complectitur ossa*; et I, 136. *Morte obita quorum tellus amplectitur ossa*. Mox *secundi Zephyri*, cursu jam versus ortum solstitialem inflexo.

35 — 41. Acestes Trojanus, urbis Segestæ conditor, qui cum Trojanis inter Sicanos consederat. Ferebatur ille Crimisi fluvii filius e Trojana muliere. cf. Excurs. I ad h. lib. *montis*, Erycem designare videtur. *in jaculis*, modus loquendi antiquior, nec tamen infrequens, et a viris doctis passim declaratus, etiam apud Græcos ἐν ὅπλοις ὄντες

Troia Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum
Gratatur reduces, et gaza lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera quum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies; socios in cœtum litore ab omni

II Theb. 128. 129 *tigris horruit in maculas.* Sed hoc diversum; horrescit ipsa tigris pelle maculosa. Scilicet jungi solet *Horridus in jaculis:* quod an recte fiat, dubito adhuc. Quotquot enim exempla allata vidi, alio modo accipi possunt, de quo v. Notam. Itaque interpunxi post *Horridus*. Potest quidem pro altera interpretatione, ut sit *Horridus in jaculis*, laudari locus e nostro expressus Valerii Fl. I, 486 *agnoscit Acastum Horrentem jaculis et parmæ luce coruscum*; ubi nec minus *in jaculis* fuisse scriptum suspicatus jam est Heinsius; vel sic tamen non jungam cum viro doctissimo *Horrentem in jaculis*, sed *Horrentem*, *in jaculis*. Quoties enim Valerius hoc loquendi genus frequentat, absolute positum video. De reliquis v. Not. *et jaculis* alter Hamb. *Libystidis* defensum vide a Pierio contra eos qui *Libyssidis* malebant: *Libysticis* et *Libystinis* vitia librariorum. Est Λίβυς, Λιβυστίς. — 38. *Criniso* ubique edebatur; nec aliter codd., etiam Medic. In paucis *Crinisso*, et *Crinosso*. De diversitate scripturæ passim viri docti ad Stephan. Byzant. Diodor. et al. v. Cluver. Sicil. ant., inprimis Heins. ad Claudian. II R.P. 57, qui ob codicum consensum *Criniso* defendebat; add. Oberlin. ad Vibium Seq. p. 93. Si Servio ad I, 550 fides habenda, *Criniso* Virgilius scribere maluit. Verum nomen est Κρίμισος vel Κρίμισσος. Hoc reposui assentiente Brunckio: in nominum græcorum scriptura audiendi sunt Græci. *Troica* Dorvill. — 39. *gemuit* Goth. pr. *verum non* ed. Nic. Heins., operarum vitio. — 40. *Gratatus* Goth. sec. — 41. *et f* aliquot Pier. *fessos — amicos* it. Parrhas. aliquot ap. eund. et tres Burm., sed *opibus amicis* haud dubie elegantius, inprimis in carmine, h. e. gratis et optatis, ut jam Pierius prætulit.

pro ἔνοπλοι, ὁπλῖται. nunc paullo durius, respectu tamen inprimis ad alterum habito, *in jaculis et ursæ exuviis*, *ἐν ἀκοντίοις καὶ ἐν ἄρκτου δέρματι ὤν*, *instructus jaculis et pelle*. Servius laudat Ennium; *levesque sequuntur in hastis*, h. e. hastati. Nec vero jungenda; *horridus in jaculis*. Species viri eadem, quæ Camillæ, infr. XI, 577. 578. *pelle Libystidis*, Libycæ, *ursæ*; atqui Plinius lib. VIII sub f., ursos in Africa esse negat. Sed insedere multas terras feræ, quæ postea in iis locis defecere; et Herodoti aliorumque auctoritate Cerda evincit, saltem creditum hoc a veteribus fuisse, ursos in Libya gigni. Nec ultra laborandum est poetæ. cf. sup. ad I, 184 de cervis. Ita non hærendum v. c. si in Hymno Homerico in Ven. 159 ursi cum leonibus in Troja memorantur; et fuere sane in vicina Phrygia leones, Cybelæ quoque consecrati. Habitum autem venatorium h. l. descriptum puta. cf. inf. 300. 301.

39. *Veterum parentum*, quandoquidem a Trojanis originem ducebat. vid. Excurs. I. *gaza agresti*, epica cum gravitate h. e. penu rusticano, explicatur per *opes*; ornant *lætus* et *fessos*.

Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:
« Dardanidæ magni, genus alto a sanguine divom,
Annuus exactis completur mensibus orbis,
Ex quo relliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, mæstasque sacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic dî voluistis), habebo.
Hunc ego, Gætulis agerem si Syrtibus exsul,

44. *Avocat* Ven., sed v. Burm. *cumulique* Menag. *ab aggere* Witt. — 45. *a* deest multis Burm. *ab s.* duo Heins. *ex s.* duo alii. *a s. ductum* Wal. pro var. lect. *a s. Teucri* aliquot ap. Pier. Sed vulgatum generosius. — 48. *terræ* tres Burmann. cum Goth. pr. Sane *condi terra* et *terræ* dici solet, ut Burm. ad Lucan. I, 607 et alii alibi docuerunt; hoc tamen exquisitius esse videtur. — 49. *nisi f.* multi Pier. Heins. — 51. *Nunc ego* refellitur a Burm. *agerer* Hugen. Disunctionem post *Hunc ego* sustulit Burm., ut adeo sit: *Hunc ego agerem, si exsul agerem*. Dubito, an sic poeta senserit: qui forte per ἀνταπόδοτον loqui maluit: *Hunc ego, si* — et nunc structura mutata: *annua — exsequerer*.

44. *tumuli ex aggere* (ornate, pro ex tumulo), socios alloquitur; more militari, ut toties apud Liv. et Tac. de suggestu et aggere in castris allocutio facta legitur.

45 sq. Etsi et inferiæ hæ et ludi funebres plane ad Homeri inprimis, tum et aliorum veterum poetarum exemplum a Virgilio instituuntur, tamen ejus ingenium in eo agnoscas moneo, quod iis rebus ad pietatem maxime Æneæ sui declarandam usus est.

45. *alto a sanguine divum*, propter Dardanum Jovis f. v. III, 167. Solet autem ejus, qui gentis auctor ac regni vel urbis conditor fuit, nobilitas toti genti ac populo tribui. Sic Romani, *Martis genus*, *Romulidæ* etc. Hoc Burmannus unice tenere debebat.

48. *aras:* funus a sacrificio funebri designat, quod ad rogum et cinerem urna condendum, Manibus fiebat. cf. v. 86. Mox ni *fallor* male ad anni confusionem, quæ erat apud majores, refert Servius. Heroicis temporibus non nisi ad solis siderumque conversiones, quales cujusque oculis occurrebant, computabantur anni et dies. Atqui in his non semper summa subtilitas, nisi ex arte, est. Ceterum vv. 49 sqq. ornatissimi sunt et pathos habent; se diem celebraturum esse semper et ubique, in deserto, in mari et mediis in hostibus.

51—54. *Gætulæ Syrtes* paullo latius dictæ, ex more poetarum. Nam Gætuli versus occidentem Africæ et in meridiem habitarunt. *deprehensus*, sollenne de procella. vid. Georg. IV, 421. nunc tamen simpliciter de eo, cui importuna res alieno tempore supervenit; pro vulgari: si versarer in navigatione, aut in solo hostili. *pompas*,

Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenæ;
Annua vota tamen sollennisque ordine pompas
Exsequerer, struerem que suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente, reor, sine numine divom,
Adsumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et lætum cuncti celebremus honorem;
Poscamus ventos; atque hæc me sacra quot annis

52. *Argolicoque* Franc. *depressus* Leid. un. et Goth. sec., ex more. cf. IV Georg. 421. *Mycenæ* Medic. Gud. cum aliis præstantioribus ap. Pier. et Heins. item Servius, ut *urbem Patavi* sup. I, 247. Alii, sed recentioris notæ, teste Heins., *Mycene*. Romanus et a pr. m. alii *Mycenis*, quod placebat Pierio, sed est vulgare. Tandem aliquot Pier. et Heins. cum Parrhas. et Ven. Goth. sec. *Mycena*, quod Heinsio probabatur, tanquam numerosius et ad poetæ morem Græca latina terminatione efferendi propius. Sic inf. 718 *urbem Acestam*. Ouwens Noct. Hag. p. 368 hunc locum laudat tanquam retundentem impetus eorum, qui ubique *ve* pro *que* inferant; nam esse Argolicove mari — et urbe. Recte: modo ne contendas *que* esse pro disjunctiva particula. Sed pro tribus poeta duo membra ponere putandus: Syrtes Argolicumve mare, et cum altero hoc *conjungit* urbem Mycenæ. — 53. *que* abest a binis Burm. *que ex ordine* Ven. — 54. *struerenve* edd. ap. Burm. — 57. *dilati* Sprot. *aenos*. Goth. tert. a m. pr. — 58. *et cuncti lætum* vulgg. codd. et edd. præter Pier. et Heins. *lætum cunctis* conj. Heins., sed v. Not. Non jucundum sed gratum sacrum significare vult. — 59. *Pos-*

inferias et parentalia ab apparatu sacrificii sollenni designat. — 54. exquisite *altaria struimus*, exstruimus, *donis*. Vulgo *dona* h. e. sacræ res, quæ offeruntur, *exstruuntur in ara*. — *suis*, h. e. debitis. cf. Ecl. III, 62.

55 sq. Quanto magis nunc, cum etc. *sine mente, sine numine divom*, sine consilio ac voluntate deorum. — 58. *honorem*, easdem inferias in honorem Anchisæ faciendas, *lætum*, alacriter, lubenti ac parato animo celebrandas. Factis inferiis deos *poscamus ventos* secundos; *atque*, ubi in terram monstratam pervenerimus, quotannis ipsi has inferias instauremus; hoc minus vulgariter extulit: *urbe posita velit ille* (Anchises) *me ferre sibi* (adeoque lubens ac propitius accipiat) *hæc sacra quotannis, templis dicatis*. Verba, *Poscamus ventos*, v. 59 sic satis commode exposuisse videmur; ut sit, inferiis factis, ventum secundum flaeti, ad terram fatis monstratam tendamus, ibique quotannis hoc idem sacrum rite repetamus. Habent tamen *venti* aliquid a loco alienum; nam Anchisæ fiunt inferiæ, non sacra diis secundæ navigationi expetendæ. Nec succedit res satis, si *poscere ventos* intelligas de repetenda navigatione, ut, quemadmodum *venti vocantur* velis, sic et *poscantur*, velis expansis: ut III, 253 *ventisque vocatis Ibitis Italiam*; ne tamen teutem verba, revocat me, quod infra v. 639.

Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troja generatus Acestes
Dat numero capita in navis: adhibete Penatis,
Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes.
Præterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem,
Prima citæ Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax

camus veniam emend. Waddel., sed v. Burmann., qui male refellit, quod alter bene excogitatum male interpretatus erat. Nam, quod per aliquot dies ab navigatione feriari volebat Æneas, hoc non intempestivas facit preces pro ventis secundis. Verum est aliud, quod illam emendationem commendat: v. Not. premit contra hoc, quod ingratum hiatum infert versui. *hæc mea s.* aliquot Pier. et Heins. et sic Lactant. I, Instit. div. 15. perperam. Neminem conjicere video: *utque h.* — 60. *velint* edd. aliquot. *velim* ap. Nonium. Sed *velit.* sc. pater, constanter codd. et Lactant. — 62. *Adhibere* sec. Moret. — 63. *Et pateras epulis* Parrhas. *colet* sec. Rottend. — 64. *almam* Parrhas. — 66. *Prima ecce T.* Goth. sec. *P. c. classis p. c. Teucris* Goth. tert. cum Schol. Statii VI Theb. 296.

640. *aras Neptuno* factas memorari video; nam sic vota quoque Neptuno facta esse debent.

61. *βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα* Iliad. ψ, 260, binos boves in naves singulas. cf. I, 194.

62. 63. Ad *lectisternium* Anchisæ factum post Turnebum referunt intpp.; perperam, arbitror. *Ferales epulas* celebrandas indicit, quod religiosis genus erat, uti alias post rem sacram, ita nunc *inferiis peractis*; cf. inf. 102. 103; in iis libatio fit Diis Penatibus et Trojanorum et Siculorum, communi epularum more. Horat. IV, 5, 31 *Hinc ad vina redit lætus*, et *alteris Te mensis* adhibet *deum*.

64. *si* pro cum, ut et alibi. vid. Horat. I Ep. 7, 10 et quos laudat Burm. h. l. *nona*, ex more. Notum *novendiale sacrum*, nono a sepultura die. Advocare solent Iliad. ω, 784. Alias ipsæ cærimoniæ sunt novendiales. v. inf. 762.

66 sqq. *Prima*, primo loco. *ponam certamina classis.* θήσω ἄεθλον, ἀγῶνα, instituam certamen navale. II Georg. 530 *pecorisque magistris Velocis jaculi certamina ponit in ulmo.* tum *qui pedum cursu valet* etc. h. e. porro certamina cursus, sagittandi ac cestus. Nam hæc infra exhibita videbis. Jam poeticam orationem adverte. *incedit*, pro *est* positum, ne offendat, jungenda tenens *qui viribus audax incedit, aut melior jaculo* (Itaque interpuncta sustuli). Tum *jaculo* et *sagittis*, h. l. de eadem re, ut infra apparebit. *crudo cestu*, e corio bubulo crudo. v. inf. 404. *palmæ*, Serv. virtutis; proximo tamen loco, victoriæ. *favete*, εὐφημεῖτε. *ramis* ap. poetam pro corollis frondeis.

Aut jaculo incedit melior levibusque sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cestu;
Cuncti adsint, meritæque exspectent præmia palmæ.
Ore favete omnes, et tempora cingite ramis. »
  Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc ævi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius; sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro;
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:
« Salve, sancte parens, iterum; salvete recepti

68. *excedit* Wall. *incendit* Gud. *intendit* Dorvill. a m. sec. notanda, inquit Burmann., lectio. An forte dictum pro *Contendit jaculo? levibusque* recte restituit Heins. e codd.; nam est unum idemque certamen. Vulgo *ve*. — 69. *Seu pugnam crudo fidit* in nonnullis Pier. — 70. *adsunt et exspectant* alter Hamburg. Alterum hoc et in aliis. *meritique* Gud. a m. pr. *multæque* Bigot. — 71. *tempora cingite* tacitus recepisse videtur Burm., quod Pier. e Romano et aliis notaverat; modis suavioribus. Vulgo *cingite tempora*. *c. t. mirto* Goth. tert. — 72. *cingit* sec. Moret. *materno* Parrhas. Totus versus aberat a Goth. tert. — 73. *Elimus*, *Elinus*, *Elenus*, *Helimus*, *Holimus*, *Helenus* passim in scriptis. Sed est apud Dionys. Halic. Ἔλυμος. — 75. *consilio* tres Burm. — 76. *secum comitante* Witt., male. — 77. *meri* alter Hamburg., male. vid. Burm. — 78. *fudit* Arosianus Messios, *et* sic Moret. pr. — 79. *et t.* Witt. — 80. *magne p.* Parrhas. *sancte pater* alter Hamb. *sancta* ed. N. Heins., vitiose; ita tamen quoque duo Gothani. *parens: iterum s.* distinguunt Zulich. et Leid. un. *receptæ*. Leid. alius.

72. *velat* voc. sacrum de corollis, infulis ac vittis. cf. XI, 101. VII, 154. VIII, 276. 277. *materna myrto* sup. Ge. I, 28 jam vidimus. *Cytheriaca myrtus* ap. Ovid. IV Fast. 15. — 73. *Helymum* bene h. l. memorat; nam is cum Ægesto vel Acesta, Troja capta, Siciliam petiisse ferebatur. vid. Dionys. Halic. I, 47 et 52, et cf. Excurs. III ad h. v. *ævi maturus* exquisite pro *maturus ævo*, vel ævo et ætate matura. cf. Burm.

77. Inferiarum ritus. conf. Iliad. Ψ, 170 sq. 219 sq. et sup. III, 66. 67. *Carchesia*, vox ob dignitatem epicam dilecta, cum vasis genus esset memorandum: memoratum jam Ge. IV, 380. *mero Baccho*, ex more; in sacris vino mero aquam miscere nefas erat. *sanguine sacro*, victimarum. *Purpureos flores*. Iterum sic inf. VI, 885. epitheton ornans adjectum a certo genere florum, puta violarum et aliorum rubentium fusco colore.

80 sqq. cf. Iliad. Ψ, 179 sqq. *animæque umbræque paternæ*, pro

Nequidquam cineres, animæque umbræque paternæ.
Non licuit finis Italos, fataliaqne arva,
Nec tecum Ausonium, quicumque est, quærere Thybrim. »
  Dixerat hæc: adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina, traxit,
Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras;
Cæruleæ cùi terga notæ maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus

81. *umbræque penates* Menag. — 83. *est* deest binis Heinsii, qui conj. *quicunque is, q.* — 84. *hoc* Witt. — 88. *Squamea* Sprat.

anima *et* umbra; ne dubita. sed an hanc receperat Æneas? Atqui anima *et* Manes in inferis, v. inf. 98. 99. Scilicet praprie *patris cineres receperat*; jam idem ille *patrem recepisse* bene dicitur; hoc autem idem poeta per *cineres, animam et umbram* declaravit. Nee tamen hoe necesse; sed distingue: *salvete recepti N. cineres; salvete animæque u. p.* Hae voluisse videtur Pompon. Sab. *ac si diceret, salvete o Manes paterni.*

84 sqq. Camparaut portentum simile ap. Hamer. Iliad. β, 308 sq. dracone in Aulide Græcis objeeto: quail annorum numerum absidendæ Trajæ portendebat. Alio moda et præclare ad h. l. aecommodatum est partentum serpentis e tumulo Anchisæ inter inferias factas prodeuntis. Genios enim sive laeorum sive haminum, tata antiquitas, inprimis Etrusei *et* Romani, per serpentes exhibuerunt; non una, puto, de eaussa. Plurium enim rerum symbolum ae nota habitus est serpens, v. e. ut τὸ ἐγχώριον, solnm patrium, vitam, salutem, ineolumitatem, immartalitatem ete. innueret. Perperam Serv. Cerda et alii de serpente h. l. agunt ex iis, quæ v. e. apud Ovid. XV Met. 389. 390 leguntur: ubi e medullis eadaverum angues nasei erediti sunt. Itaque et h. l. mox ad Genium seu laci seu Anchisæ ostentum refertur v. 95. *adytis*; splendide arnat patris tumulum, tanqnam lacum saerum ae templum, mox etiam (inf. v. 760. 761) fani religiane conseeratum. *amplexus*, gyris ambiens. *septem gyros*, Servius: *Æneæ omen sui erroris ostenditur septem gyris; nam septimus ei annus est finis erraris; et est* (addit ille; quæ tamen præstare nolim paetam anima tenuisse) *optimum figmentum. Annus enim secundum Ægyptios indicabatur ante inventas literas picto dracone, caudam suam mordente, quæ in se recurrit.* Sed et septenarius numerus tanquam impar et saeer poni potuit. — 86. *lapsus per aras.* Nihil antea de ara dixerat: sed eam inferiis faciendis exstruere sallenne erat: v. sup. III, 62 sq. — 87. 88. *cui terga notæ cæruleæ* (pingebant, adsume ex sequ. *incendebat*) *et squamam incendebat fulgor maculosus auro*,

Mille jacit varios adverso sole colores.
Obstupuit visu Æneas. Ille agmine longo
Tandem inter pateras et lævia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus, Geniumne loci, Famulumne parentis
Esse putet; cædit binas de more bidentis,

89. *Mille jacit* Medic. Colot. et alii præstantiores, quod diserte adstruit Heins. auctoritate et ratione, *trahit* Romanus tenuisse videtur, ut adeo altera codd. familia ab hoc ducta sit. Potest tamen huc revocatum videri alterum hoc ex IV, 701 *Mille trahens varios adverso sole colores.* Novas mutationes in editiones inferre nolim, ubi utraque lectio bona est, nec ullum res fructum habet, nisi quod novæ turbæ fiunt; at quod h. l. me movit, ut *jacit* pro *trahit* reciperem, est, quod noster Virgilii contextus plerumque lectionem Apronianam ex Mediceo redhibet; ut igitur ea sibi constet, deserenda erat altera codicum secta. — 91. *lenia* duo Burm. *repens* Parrhas. ex glossa. — 93. *secessit* Ese. Burmann. *Succedit* et *linquit* alter Hamb. *Successit* et *linquit* Medic. cum quatuor aliis. — 95. *Geniumve* et *famulumve* quinque Burmann. *famulosne* Oudart. — 96. Legebatur

h. e. maculæ aureæ fulgentes (*with burnish'd Neck of verdant Gold*, ut Miltonus lib. IX, 501). Has etiam sic efferas: *fulgor macularum aurearum* vel *fulgor macularum auri*, et *auro*; et hinc exquisitius poeta: *maculosus auro fulgor.* Habuit ante oculos illud: δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινὸς l. c. Iliad. β, 308. *incendebat squamam* ornato pro, inerat squamis. Silius, qui totum locum imitatus est, lib. II, 585 *Excitus sede horrendum! prorumpit ab ima Cæruleus maculis auro squalentibus anguis.* — 89. *jacit colores*, dictum ut, jacere radios, lucem, ἱέναι, βάλλειν, mittere, emittere.

90—93. Serpens degustavit τὰς χοάς *agmine* de spiris ac voluminibus longoque eorum tractu. Sup. II, 212, de binis serpentibus: *Illi agmine certo Laocoonta petunt.* Quæ si cum h. l. compares, eodem modo possis accipere. *lævia pocula*, λεῖα, adeoque nitentia, puta ex ære esse. *altaria*, pro dapibus appositis dixit.

94—99. *instaurat* h. l. simpl. peragit. Notus est hic usus verbi sacrorum. *famulum parentis*, quod parum expediunt intpp., puto dictum pro Genio Anchisæ: Θεράποντα, eum qui *adest homini*. Nam Genii ministerium præstant, quatenus genitos suscipiunt, tuentur, iis adsunt perpetui comites ac custodes; hoc autem loco etiam ad inferos comitantur animam. Hæc elicias ex iis, quæ coacervata sunt in Diss. Passerii de Genio domestico, T. III Musei Etrusci. Ab Etruscis enim inprimis religionem illam acceperunt Romani. Alio modo in locis a Burmanno ad Valer. Fl. IV, 520 excitatis dicuntur *famuli* ac *famulæ deorum* dii seu deæ minores, vel aliæ naturæ, quarum minis-

Totque sues, totidem nigrantis terga juvencos.
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisæ magni, Manisque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt; onerant aras, mactantque juvencos.
Ordine ahena locant alii, fusique per herbam
Subjiciunt veribus prunas, et viscera torrent.
  Exspectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaethontis equi jam luce vehebant;
Famaque finitimos et clari nomen Acestæ
Excierat: læto conplerant litora cœtu
Visuri Æneadas; pars et certare parati.
Munera principio ante oculos circoque locantur

quinas: cujus moris nec exempla nec rationes suppetunt; saltem septenæ esse deberent. *mactat binas* Serv. ad IV Æn. 200. *binas* Medic. et Rom. graves adeo auctoritates! in aliis Pierii *ceditque binas*; unde intelligi potest quo errore *quinas* illatum sit. Scilicet, cum metrum aliquis repugnare videret, non sensit *que* esse extrudendum, sed reposuit *quinas*. *bidentum* alter Goth. — 97. *totidemque* duo Burmann. — 98. — 101. aberant a Dorvill. — 100. *quæcunque est*. Gud. a m. pr. et Hugen. *est* abest ab sec. Rottend. — 101. vulgg. *onerantque*. Sed *que* post *onerant* a plurimis Pier. (inter quos Romanus est) et Heins. inque his a Medic. abest. *auras* Sprot. *arasque onerant* Wall. — 103. *veribus* Heins. cum plerisque etiam Pier. Vulgo *verubus*. cf. II Georg. 396. I Æn. 212. — 107. *Exciérant* Ald., fortasse verius. *Exierat* Rom., ut duo Goth. *Læto* sec. Rottend. a m. pr. *Lætoque implerant* l. *cursu* Sprot. *complerunt* tres Heins. *complebant* Medic. cum duobus aliis.

terio dii utuntur. *cædit*, cf. Iliad. Ψ, 166 sqq. *fundebat* ibid. v. 220. *vocabat*, sup. III, 67. *Inferimus — pateras, animamque sepulcro Condimus et magna supremum voce ciemus.* *Manes*, qui ex locis inferis adesse inferiis credebantur.

100—103. *quæ cuique est copia*. Vulgare: pro cujusque copiis. Serv. *pro sua quisque facultate*. *onerant:* Georg. IV, 378. *Pars epulis onerant mensas.* — *juvencos* sc. ex v. 61. 62, *Bina boum vobis Acestes dat capita in naves.* — *ahena* cf. sup. I, 216. 217; alii parant epulas, quæ h. l. festæ sunt, nec tamen ex victimis: nam inferias fieri vidimus.

105. *Phaethon* h. l. ipse sol, ut ap. Hom. sæpe Ἠέλιος φαέθων. — 107. pars visuri Trojanos pugnantes, pars parati et ipsi ad certandum.

109 sqq. Ex Iliad. Ψ, 259 sqq., sed ornatiora. *circum* nove dixit pro consessu, corona. Est Græcorum ἀγών de loco dictus, et de turba spectantium. Mox *pretium victoribus*, pro vulgari, victorum

In medio: sacri tripodes, viridesque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus, armaque, et ostro
Perfusæ vestes, argenti auriqne talenta;
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
  Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor, ex omni delectæ classe, carinæ.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin;

111. *pretium palmæ* Parrhas. — 112. *auri argentique* aliquot apnd Pier., qnem vide. *auroque t.* Rom. *talentum* Medie. Gud. et alii, qnod placet Heinsio; non enim plura erant talenta, sed auri nnnm, unum itidem argenti. cf. inf. 248. — 113. Nemo legit, quod malis: *Ut tuba — ludos: Prima.* — 114. *paris* Gud. a m. pr. *Primaque pars* Montalb. — 115. *dilectæ* Goth. duo, ut al. — 116. *Pristim* Nonius et pars codd., recte, inquit Heins., nam Maroni sollennis enuntiatio latina in nominibus Græcis. *Pistrin* et *Pistrim* alii et hic et in seqq. cf. ad III, 427

præmium: τὰ ἆθλα. *sacri tripodes*, quorum nsus fuerat vel futurus erat in sacris. *ostro perfusæ vestes*: purpura tinctæ: πορφυρόβαφοι. *argenti aurique talenta*, ex eodem loco, sed definite, v. 269 δύο χρυσοῖο τάλαντα, scilicet et h. l. anri unum et argenti alterum talentum: ex ea ætate, qna aurum et argentnm appendebatur, nondum signatum erat.

113. *Et tuba*: Serv. *Romano more*. et recte. Nam heroicis temporibus tubam noudnm inventam, nec Homero frequentatam esse, satis constat.

114 sqq. Cum Homerus in certamine curuli describendo et ornando paullo disertior fuisset, Iliad. ψ, 270 sqq., Virgilius navale certamen bene snbstituit, ut rem variaret. Quatuor sunt naves. Varietatem et ornatum poeta ab eorum insignibus et a ducibus petivit. Mnestheus belluam marinam, Pristin; Gyas Chimæram; Sergestus Centaurum; et Cloanthus Scyllam regit. Sagaciter poeta his ducibns nobilium Trojanorum nomina dedit, a quibns Memmia, Sergia et Cluentia gens originem ducere videri volebat: quæ fere opinio inter Romanas gentes obtinuit. cf. Serv. h. l. Præiverat haud dubie in his gentium originibns Varro in libro de familiis Trojanis. Mireris Gyam prætermissnm, a qno jam Cerda vidit Geganios ab aliis deduci. Erat ea gens Albana: Dionys. III, 29. *pares*, puta, magnitudine et bonitate. Fluctuant Serv. et Cerda inter plura commenta. *gravibus remis*, fortibus, ut Serv. Omnino, si delectationem qnæris, ad verborum ornatum ac miram varietatem copiamque in his certaminibns animus est intendendns. Nos quidem potiora tantum notabimus. Nominantur antem in seqq. insignia navium pro navibus: Sic *Pristis*, *Chimæra*. Sic *tigris* inf. X, 166. *Massicus ærata princeps secat æquora tigri.*

Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt; terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Cærulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis submersum tunditur olim

117. Expectabam mox, post adventum in Italiam, nomen Mnesthei aliter fuisse inflexum. Nunc, ut est, accipiendum: Mnestheus, mox Italus futurus, et gentem sui nominis constituturus. *Halos* Goth. sec. *a quo sanguine* Parrhas. *Memmi* doctius pro nominativo plurali habetur, pro vulgari Memmiorum, quam ut sit *genus Memmii*, h. e. Mnesthei. *Memmum* Zulich., unde Heins. faciebat *Memmium*. — 118. *Gias* scribunt alii. — 119. *quem* Menag. pr. *quam pubes* Ven. — 120. *Impellit* codex apud Pier. et tres apud Burm., quod vulgare esset. — 122. *vehitur* duo Burm. *magna* est apud Nonium, et sic aliquot ap. Pier., sed alterum doctius, ad *navem* revocatum. — 123. *Cloanthi*, *Chloanthi*, *Choanti*, *Cloenti*, *Cloonti*, *Cloante* alii aberrant. — 124. *Ast* Wall. *Et* Ven. — 125. *tonditur* tres

117. Cum grammatica inter ceteras artes serius perfecta fuerit: etymologia inprimis, ad certas rationes haud revocata, intra lusum fere verborum substitit. Dicas, quomodo ex *Mnestheus Memmii* nomen confici potuit? Scilicet ex μνᾶστις latine versum: μνησθευς, unde μνησθεὺς, *qui meminit*. Mox *Sergius* ex *Sergesto* non minus dura est etymologia. *Cluentii* ex *Cloanthus*, Cluanthii. Apud Pompon. Sab. etiam hoc legitur: *Probus vult hunc locum sumtum a primo bello Punico* (Nævii). Præiverat forte in his Varro in libro *de familiis Trojanis*. Numina Gyæ et Cloanthi sup. I, 612. vidimus. — Jungenda autem: *Mnestheus, mox Italus* sc. futurus.

118—120. Chimæra, *urbis opus*. Servius: *ita magna, ut urbem putares*. Diversa igitur ratione dictum ac si: *Pyramides regum opus*, h. e. a regibus exstructum. v. 119 et 120 classici sunt in *triremis* declaranda forma et *triplici ordine remorum remigumque* per gradus in obliquum assurgendo. Adde Lucan. III, 534. Silium XIV, 424 sq. et Phot. Cod. CCXXIV, c. 14. v. *Antichità d' Ercol.* Tom. V. *append. versus*, ut στίχος, per *ordinem* explicatur. v. Ind. Livian. Etsi triremes serius inventæ, ut ex Thucydide satis constat, tamen Virgilius in his Homericum subtilitatem veritatemque non sequitur.

124—128. Scopulus hiberno tempore (quod exquisite per cælum nubibus obductum designat: *hiberni condunt ubi sidera cori*) fluctibus sævientibus latet, undis submersus; quum mare est placidum, tunc ipse attollitur, ut bene Cerda, et planities soli in mari

Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet, inmotaque adtollitur unda
Campus, et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater; unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.
 Tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cetera populea velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris; intentaque brachia remis;

Burm. *conditur* Ven., sed id verbum sequitur. — 126. *ubi nubila* Bigot. *Chori* Gothani aberrant. — 128. *statio est* Goth. sec. — 130. *nautis signum patet*, emendat J. Foster *Essay on Accent and Quantity* p. 138. Relinquamus poetæ suum aurium judicium. — 131. *ibi* Hamburg. sec. *sic* Goth. pr. — 132. *Cum* pr. Moret. — 133. *fulgent* Leid. — 136. 137. Offendit *intenta brachia remis* et statim *Intenti exspectant.* (Nec v. 118 *Ingentem ingens* et similia a Burmanno huc vocari debebant.) Utroque tamen propria est vox (*remis intenti* Heins. junxerat; quod tamen ipsi mox displicuit); et agnoscunt lectionem Servius ac Priscianus cum antiquiss. codd. Medic. Rom. et fragm. Vatic. Itaque poeta proprietatem orationis quam elegantiam servare maluisse videtur. Alias, *injecta*, *immissa*, ac simile quid dicere potuisset. — 136. *Consistunt* Hamb. sec. cf. sup. III, 289. *nudataque brachia* aliquot Pier., quod parum juvat. *intextaque* et a m. sec. *extenta* in Leid. uno erat. Heumannus olim *intentaque b. remis* recidi malebat; sed hiantes versus vix occurrunt in media propositione.

eminet. Simili modo curriculi metam descripserat Homerus Iliad. Ψ, 326 sqq. add. Apollon. I, 365. *olim*, interdum (ut et alibi occurrit), vel alio tempore, alio vero tempore *Tranquillo silet*, h. e. nullo fluctuum allisu resonat. Brunck. ad Apollon. l. l. *πάλαι*, expressum putabat; esset quod *tunditur olim* pro tundebatur dudum. In hoc scopulo in medio mari pro meta quercus humi figitur, ut a litore procurrentes naves cursu eo contendant, circaque rupem acto cursu ad litus revertantur. Facta autem navium decursio putanda in sinu Longuri sub Erycem. v Cluver. Sicil. p. 246 sq.

132 — 138. *sorte*, etsi in eadem linea. v. Cerda. *populea fronde.* Servius: « quia ludi funebres sunt, et hæc arbor ab Hercule ab inferis allata est, cum captum Cerberum extraheret. » quæ equidem præstare nolim. — 135. Ut in certaminibus gymnicis, ita nunc ad magnum corporum nisum uncti sunt oleo. — 136. *intenta brachia* sunt *remis*, h. e. ipsi intendunt, intenta habent, quasi in statione manentes, ut signo dato statim incumbant remis. Ingrata tamen repetitio ejusdem vocis: *intenta intenti*. Sed cf. V. L. Ennii locum ex Nonio Marcello laudant: *tonsas ante tenenteis Parerent, exspec-*

Intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque adrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit æthera clamor
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convolsum remis rostrisque tridentibus æquor.

137. *Attenti* Exc. Burm. a glossatore. *exspectent* Menag. alter: alterum hemistichium occurrit Ge. III, 105. 106. — 138. *erecta* Hugen., et multi *arrepta*, solita variatione. Admodum probabile fit, versus 137, *Intenti*, 138, *Corda*, aut esse ab alia manu insertos, confictos ex vss. alibi occurrentibus, aut ab ipso poeta inter experimenta ingenii apposita, ut mox reliqua accommodaret. Jac. Bryant. delendum censebat versum 136 *Considunt*. — 139. *Unde* pr. Moret. — 141. *abductis* tres Burmann. *adjunctis* Oudart. — 142. *Infundunt* multi, vitiose. *sulcos pariter* pr. Hamb. *dehiscunt* Ven. — 143. *rostrisque tridentibus* Heinsius recte reposuit. Laudat ille Rottend. sec. Adde ipsum Medic. (certe in exemplari Foggin., etsi Pierius Aproniani lectionem dicat esse *stridentibus*; sed falso. Nam et Pompon. Sab. tridentibus, *id est*, *acutis*, *legit Apronianus, ab Ennio tractum est*) cum fragm. Vatic. a pr. m. Etiam sic mss. Palatini apud Gruter. Firmatur Valerii Fl. imitatione lib. I, 688 *volat immissis cava pinus habenis, Infinditque solum et spumas vomit ære tridenti:* et *rostro trifido* apud Silium VI, 358; et talia rostra sæpe in numis et aliis vett. monumm. occurrunt. Frequentata tamen olim a Grammaticis, nec non a scriptis et editis, lectio erat: *rostrisque stridentibus*, etsi in metrum peccans. Sed in aliis modo *que* omissum, modo *s* in *stridentibus* erasum. Hinc interpolatum, ab aliis apud Pier. *r. sonantibus*, ab aliis, *ruentibus*, in Oblongo *rudentibus*, ut et in Sprot. erat pro var. lect. Ab aca-

tarent, *portisculu' signum Quom dare cœpisset.* — 137. 138. v. sup. Georg. III, 105. 106. *Quum spes adrectæ juvenum*, *exsultantiaque haurit Corda pavor pulsans.* Ornatius extulit Homerica: πάτασσε δὲ θυμὸς ἑκάστου Νίκης ἱεμένων. Longius petitum est ὀρεχθεῖν in Apollon. II, 49.

139. Ut jam a principio omnem fortunam certaminis teneas, variatam illam casibus et eventu: primum ab initio locum tenet *Gyas* ejusque navis *Chimæra*; alterum *Scylla Cloanthi*, tum *Pristis Mnesthei*, ultimum *Centaurus Sergesti*. Apud metam Gyas videns Menœten gubernatorem, ut evitet scopulum, nimium in dextram partem evagari, ira incensus, eum navi projicit, sicque navis sine moderatore fertur. Interea Mnestheus et Sergestus eum prævertunt; at Sergestus, paullo calidius evectus, illidit navem cauti; ita Mnestheus solam Cloanthi Scyllam habet, cum qua certet; eamque primas tenentem et victricem proximo loco insequitur, tertio Gyas. *finibus*, quæ v. 132 *loca* sortiti erant. — 141. *adductis lacertis*, simul cum adductis remis. — 143. *tridentibus rostris*, trifidis. conf. V. L.

Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic inmissis aurigæ undantia lora
Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora; pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primisque elabitur undis
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet: post hos, æquo discrimine Pristis

demia Neapolitana profectam lectionem *tridentibus* Aug. Colotii fide narrat Pierius. — 144. *certamine currus*, versu seq. intercepto, Goth. tert. — 145. *a carcere* Bigot. — 146. *Non sic* edd. vett. et Goth. pr. cum codd. Pier. — 147. *jubis* conj. Heins., nec id absonum. sed *juga* pro equis dixit poeta. v. Burm. *que* abest a Fraoe. — 148. *Cum p.* Moret. pr. *plausus* alter Mentel. *gemituque* Hugen. — 149. *inclusa* erasum in Esc. Burm. et in marg. *per ampla* ex Æn. I, 725. Jo. Schraderus in schedis tentabat: *inlisa*, *incussa*, *impulsa*, et *æquora*. — 151. *alias* altee Menag. *primisque* Heins. cum melioribus; adde fragm. Vatic. et codd. Pier. Vulgo *primusque*, quod vulgarius. *illabitur* Wall. *undas* Gud. a m. pr. — 152. *strepitumque* Dorvill. *gemitumque* Zulich. — 153. *Insequitur* Parrhas. *sub pondere* Schol. Stat. apud Heins. cf. ad v. 5. — 154. post *tarda* distinguebat pr. Moret. *tardo discrimine* Menag. pr.

144—147. Sumta, ut jam Macrobio V, 11 notatum, comparatio ab Homero Od. ν, 81 sqq. Sed cf. Iliad. ψ, 362 sqq. et Ge. III, 103 sqq. Omnia hic ornate. *bijugo certamine* pro bigarum. *campum Corripuere*, corripiunt; ut carpere, corripere viam, spatium. *inmissis* (in cursum) *jugis*, h. e. equis jugalibus admissis, dum freni laxantur. *undantia lora*, exquisite pro effusis frenis. *proni in verbera pendent*, quod egregiam rei imaginem habet, ipsi Virgilio deberi videtur, etsi res expressa l. c. 362—364. Contra de equis præclare Homerus: Πάντες ἅμ' ὁρμηθέντες, ὑπὸ πληγῇσιν ἱμάσθλης, Ὑψόσ' ἀειρόμενοι, ῥίμφα πρήσσουσι κέλευθον. Homeri laudibus etiam hic male obtrectant viri docti.

149. 150. *Consonat* exquisitius quam, *resonat*. litora, in planitiem declivia. *inclusa* collibus his nemorosis. *colles resultant clamore*, doctius, quam, ut vulgo, si clamor resilit a collibus.

151—158. *elabitur* egregie pro, præcurrit celeriter, ut Serv. primo statim egressu a litore. — 154. *tenet*, moratur cursum, vel Cloanthum; pro tarda *est*. *æquo discrimine*, pari momento, ut linea eadem incederent: qua discernuntur a ceteris navibus: unde *discrimen* dicere potuit. *locum superare prio-*

Centaurusque locum tendunt superare priorem;
Et nunc Pristis habet; nunc victam præterit ingens
Centaurus; nunc una ambæ junctisque feruntur
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant,
Quum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis conpellat voce Menœten:
« Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum;
Litus ama, et lævas stringat sine palmula cautes;
Altum alii teneant. » Dixit. Sed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
« Quo diversus abis? iterum: pete saxa, Menœte, »

156. *habet* Heins. secundum potiores, et Heins. et Pier., adde fragm. Vatic., supple, *priorem locum*, quod præcesserat. Alii *abit. habet metam, nunc præterit* Wall., male. — 158. *longa carina* Heins. secundum plures et meliores, inter quos et Romanus, fragm. Vatic. cum Medic. Vulgg. *longæ carinæ*, vel *longe c.* In Ald. pr. erat *longe — carinæ*, in altera *longæ*, at in tertia Naugerius *longa — carina* intulit. Est tamen *longa carina* prorsus otiosa vox, facitque, ut totum hemistichium abesse malim, tanquam male suppletum; ita ut vulgatam olim lectionem præfecam : *nunc una ambæ junctisque feruntur Frontibus et longæ sulcant vada salsa carinæ* : hoc est : nunc carinæ longæ una feruntur et sulcant vada. Jo. Schrader. conj. in schedis : *juncta* vel *socia* sulcant *vada salsa carina*. — 159. *propinquabat* Medic. a m. pr. *metasque* sec. Rottend., ut v. 171. — 160. *Tum* aliquot Pier. — 161. *Menœten*. Μενοίτης est. — 162. *dexter mihi tantus abis* Ven. *gressum* Heins. omnium meliorum auctoritate post Pierium. Vulgo *cursum*, ex interpretatione, forte Aproniano emendante. Nam in Medic. *gressum* in *cursum* est mutatum. *cursu* Ven.—163. *amet* ex *am'* et Longob. *læva* Medic. Hamb. pr. et Gud. a m. pr. cum Goth. sec. a m. pr. Sed *lævas cautes* doctios dictum puta; hoc nomine lectionem tuere. — 164. *tendant* Dorvill. *Menœtis* Medic. *Menœtas* pr. Rottend. a m. pr. In Goth. tert. *Menetes*, modo *Monete*, modo *Menestheus*, modo *Monestem* peccatum. — 166. *iterum* sc. *revocabat*.

rem, assequi, tenere, altero superato locum primum sc. inter se, post Gyam et Cloanthum. — 159. *metam*, non, ubi finirent cursum, sed circumflecterent : sup. 130. 131.

160—171. *princeps Gyas et victor*, h. l. qui omnes anteverterat cursu. *dexter*. Cogita metam fuisse ita circumflectendam, ut eam a sinistra haberent. — 163. tene cursum propius ad scopulum (quem *litus* appellat), nec vereare, ne remi a sinistra parte eum attingant. *amare*, cupide tenere, amplecti, servare. ut in illo Horatii : *amatque janua limen*. *palmula* : ταρσοὶ κώπας. pars inferior remi. *pelagi* sc. dextrorsum in altum evectus adeoque *diversus*, in diversam partem, cum deberet lævam versus scopulum tenere. —

Cum clamore Gyas revocabat; et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantis
Radit iter lævum interior, subitoque priorem
Præterit, et metis tenet æquora tuta relictis.
Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens;
Nec lacrimis caruere genæ; segnemque Menœten,
Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister,
Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est

Distinctio ab aliis varie fit. — 167. *renovabat* Montalb. et in multis; Romano quoque, abest, et deletum a multis, sed repugnantibus Musonio et Pierio; inter eos, qui ejiciant *et*, tanquam ad fulciendum versum insertum, video esse Benedictum in ed. Junt. 1520; provocat ille ad Martianum Capellam, qui literam T in fine ad libitum poni ait. Versus sane similes, producta in quarta regione ultima syllaba, quæ brevis erat, occurrunt plures. Sed, quid de iis statuendum sit, mihi nondum satis liquet. — 168. *terga* Menag. pr. et Dorvill. a m. sec. cf. Heins. ad lib. XII, 748. *a tergo* Gud. a m. pr. — 170. *subitoque* videtur a Burm. receptum, ut sane præstantissimus quisque exhibet Heins., et Pier., adde Cort. ad Plin. IV, Ep. 15. Magis tamen poeticum *subitusque*. — 172. *juvenis* alter Menag. — 173. *Non l.* Hamb. sec. — 174. *Oblitusque sui decoris* Bigot. — 175. *detrudit* duo Burm., ex interpr. *detraxit* aliquot Pier., simili a caussa. — 176 *gubernando* alter Hamb. *inde magister* idem a m. sec. — 178. *Ast* qu. Moret. *e fondo* Oudart. *infando* alter Hamb. *reddit ab imo* pr. Moret.

170. *radit iter* (radit mare remis, ut alibi) *lævum*, a læva parte, *interior*, versus scopulum, ita ut Chimæra, qua Gyas invehitur, esset exterior, versus patentiora loca maris. Petita omnia a circo et cursu circensi. cf. Cerda et al. *priorem* Gyam, qui modo prior fuerat, et *metis relictis*, meta superata (de h. v. vide Burm. ad lib. VIII, 216), quas circumvectus erat, *tenet æquora*, mare liberum quo jam cursum a meta versus litus repetere posset. In tota hac increpatione ante oculos Menelai objurgatio ap. Homer. l. c. Iliad. ψ, 420 sqq.; quem totum locum cum navali hoc certamine comparent literarum studiosi.

172—182. conf. Iliad. ψ, 385 sqq. *decoris sui*. Servius: *inhonestum enim est irasci, duci præsertim*; et *salutis sociorum*, sc. erepto gubernatore navis. *ad litora*, ad scopulum, qui pro meta erat. — 178. *gravis*, gravatus adeoque tardus ad natandum, partim senio, partim aqua, quam vestis imbiberat (*fluens in veste* antique pro fluens veste, et hoc pro, veste

Jam senior, madidaque fluens in veste Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri, et risere natantem,
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.
Hic læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat;
Nec tota tamen ille prior præeunte carina;
Parte prior; partem rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos

180. *scopulis* Rom. *summaque in r.* duo Burmann. — 181. *et* deest Franc. *risere vomentem* malebat Vossius; quud non intelligo quorsum factum voluerit. *risere* et *rident*, ut toties præteritum perfectum et præsens tempus juncta videas: sed ingratum h. l. in eadem voce. Fuit qui conjiceret, *et videre*. Mihi probabile fit versum alterum *Et salsos* non bene relictum fuisse a Tucca. — 182. *removentem* aberratum in multis. — 184. *Mnestheique* Heins. reposuerat, cum Pierianis et cum Medic. ac Gud. a m. pr., in quibus quidem erat *Mnesthi*, ex Μνασθεῖ. Ita alibi *Mnesthea* dixit. Tuetur hoc quoque Pompon. Sab. *Sergestum Mnestique* Rom. Sed tacite revocata erat a Burm. vulgata lectio *Mnestheo*. — 185. *scopulosque p.* Menag. pr. *scopulumque* sec. Moret., quam structuram, ut exquisitiorem, illustrat Heinsius. — 186. *Nec tamen ille prior tota pr.* plerique codd. ap. Pier. ex interpolatione, cum in vulgata syllabarum similium concursus offenderet. *Ille prius* Gud. *pereunte* duo Burm. *caterva* Sprot. — 187. *partim.* iterum in Burm. edit. discessum video ab Heinsio, qui cum majore codd. parte etiam Pierianorum legebat, *partim*, quæ antiquior forma pro, *partem*. — 188. *incedens* aliquot Heins., unde ille conj. *intendens*, perperam.

fluente aqua, vel aqua fluente e veste), *vix tandem redditus est*, difficulter emergit; *salsos revomentem fluctus* verbis Homericis Odyss. ε, 322. 323.

183 — 187. *extremis duobus* vid. sup. 154 sqq. Sergestus Centauro, magna navi, Mnestheus veloci Pristi invectus. — 187. Sergesti Centaurum puta propius ad scopulum interiore adeoque breviore spatio (quod in re rirecusi sinistrum erat: unde h. l. ad navale certamen traductum. vid. v. 116), succedere, Pristin Mnesthei exteriore versus dextram decurrere. Cum tamen Pristis remigio valeret, Centaurum illa est assequuta, ita ut anteriore navis parte Centaurum æquaret, — 187. et tantum non æquo cum illo cursu ferretur; inde etiam cursu Centaurum antevertere Sergestus in animum induxit.

188 — 197. Factam orationem pulcherrimam ad Homeri imitationem, ubi Antilochus equos suos increpat, Iliad. ψ, 402 sqq., omnes observarunt intpp. *insurgite remis* v. III, 560. Ex eodem profecerat Apollon. II, 588 sqq. *socii navales*, qui iidem heroicis temporibus remiges sunt et milites; *Hectorei* simpl. Trojani; *sorte suprema Trojæ*, excidio; haud dubie.

Hortatur Mnestheus: « nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Trojæ quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gætulis Syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quamquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. » Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.
Adtulit ipse viris optatum casus honorem.

189. *incumbite* Serv. ad VIII, 108, sed hoc petitum ex lib. X, 294. — 190. *Hortor vos socii* Rufinian. de sigg. p. 29. *forte* Menag. pr. — 191. *Dilegi* Hugen. *vestras* Parrhas. *promittite* Dorvill. *promitte*, *promittere* Goth. alt. et tert. — 192. *animas* Zulich. — 194. *Non jam* Heins., ex scriptis. Vulgo *Non tam*. — 195. *Quemquam*, sed interpolate, aliquot Pier., et *Quamquam utinam* Dorvill., et hoc ex interpretatione. *Q. ah.* Goth. tert. *sed vincant* sec. Moret. *si superant* alter Hamb. *quibus hæc* Ven. — 196. *Extremas* alter Hamb. *ho v.* Leid., unde Heins. malebat *a vincite*. Sed *hoc*, hactenus saltem. — 197. *cert. primo* Montalb. a m. pr. — 198. *gemit* vel *fremit* tentabat Jo. Schraderus. *aurea* Medic. a m. pr. *puppes* Romanus: ut olim scribi mos erat. conf. Pier. *classis* Bigot. — 200. *ossa* Leid. un. *sudor ruit* duo, sed vide Burmano. *ruit u. membris* Dorvill. — 201. *optatus* Wall.

— 191. *nunc illas.* similis adhortatio Patrocli ad Ajaces facta Iliad. π, 556 sq. *Syrtibus*, v. sup. I, 111. *Gætulas Syrtes* jam sup. V, 51. dixerat. *Ionio in mari*, cum ex Creta solvissent sup. III, 192 sqq. 211 sq., tum etiam *Maleæ* in extrema Laconia promontorium, etsi paullo latiore flexu, circumvecti sunt. *sequacibus undis.* Convenit fere ῥεῦμα πολύκλυστον, παλιρρόθιον, dum fluctus fluctum urget, quoniam in hac plaga paullo tumidius mare est: Κύματά τε τροφόεντα, πελώρια, ἶσα ὄρεσσιν, ut Odyss. γ, 290. Alioqui aliis in locis, etiam ista bona rei imago, si fluctus carina et remis impulsi, sulco facto, iterum concitate coeunt, et in puppim irruunt. *Quamquam o*, utinam vincerem! — 196. *rediisse*, ornate pro esse, et *nefas* magna cum vi, pro opprobrio, ut et Serv. notavit.

198 — 200. cf. Iliad. ψ, 417 sq. *Procumbunt*, quod alias, incumbunt. *solum* h. l. mare. *Subtrahitur* sulco facto: vide v. 142. 143. — 199. 200. verba ex Iliad. π, 109. 110, sed ornatius. *ora* intl. fauces.

201 — 209. Multum ἐναργείας in h. l. *honorem*, victoriam, ut an-

Namque, furens animi, dum proram ad saxa suburguet
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
Consurgunt nautæ, et magno clamore morantur;
Ferratasque trudes et acuta cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At lætus Mnesthens, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis

202. *furens animis* aliquot Pier. Sic inf. lib. VIII, 228. Sed *animi* codd. agnoscunt et Arusian. Mess. et sermonis elegantia. *animo* Gud. a m. pr. *dum prora ad s. suburguet Interior* legerat Pompon. Sab. h. e. suburguet se, suburguetur, impellitur. Quod doctius dictum est. *perurget* sec. Rottend. et a pr. m. Erf. — 204. *procumbentibus* Leid. et Goth. sec., ut inf. XI, 624 variatum, nec displicet Burmanno. Mihi tamen paullo coactius et temere a librario erratum esse videtur. — 205. *in* abest a Zulich. Goth. sec. et Frf. — 208. *trudes* Heins. sec. suos et Pierianos; Sunt *trudes* conti acuta cuspide, a trudendo, etsi sic syllaba longa in brevem abierit necesse est. At *sudes* servat Medic. Hamb. sec. et a m. sec. Montalb. — 210. *Et* Medic. a m. pr. *Aut* alter Hamb. *illo* Leid. et alter Goth. — 214. *in* deest alteri Hamb. *in gurgite* a m. sec. Zulich. — 215. *pulsumque* ed. Commel. *pinnis* Rom. Medic. et Gud.

teverterent Centaurum. *interior* v. ad v. 187 spatio *iniquo*, angusto. cf. Stat. Theb. VI, 440 sq. *murex*, Servius: *saxi acumen eminens per tranquillitatem* (hoc ex v. 127). *illisa pependit* pro vulgari *illisa est*; sed suavius, quod sublimis et suspensa nutavit, libravit sese. cf. inf. X, 303, 304. Sumsit ab Virgilio hæc eadem Silius XVII, 281 sqq. — 207. *morantur*, hærent; quippe dum navem retro agunt. *trudes*, contos. v. Var. Lect.

210. *agmine remorum*, ornate, totis remis. — 211. *ventis vocatis*, expansis velis, v. sup. III, 253. *prona maria*, in quibus cursus pronus ac celer sine impedimento fit; idem *apertum pelagus*.

213—217. κοίλην πέτρην Χηραμόν, Iliad. φ, 494. 495 expressisse putatur; at quanto ornatius! *domus et dulces nidi* — et *tectum*. *exterrita tecto*, *dat pennis plausum ingentem*, cum inde volatu abire parat. Bene Pompon. Sab. «cum incipit volare columba, dat ingentem strepitum; inde ita quieta vo-

Dat tecto ingentem : mox aere lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeris neque conmovet alas :
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Æquora, sic illam fert inpetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimæram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
  Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus;
Quem petit, et summis adnixus viribus urguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus æther.

216. *Dat tergo* aliquot Pier. Vulgatam habet Noo. et Schol. Statii ap. Burm. — 217. Jo. Schrader. in schedis coni. *Carpit;* nam *radere* inferre vicinitatem; sic jam Barth. ad Stat. Achill. II, 3 monuisse. Non meminerant etiam mare remis, aerem alis radi, verri, verti. *liquidum* et c. Rom. *nec* Dorvill. — 219. *volentem* Montalb. *ire volentem* Sprot. Elegantem usum verbi illustrat Heins. h. l. conf. ad II Georg. 41. Nec hoc tamen loco alienum *volare*. — 220. *At* et *Ac* variat scriptura in Pier. et Heins. *in* abest a Medic. — 221. *et frustra* multi ap. Burm., vitiose. — 222. *Auxilium* Bigot. *incurrere* Gud. a m. pr. — 224. *cedunt* Sprot. a m. sec. *est* deest Wall. — 225. *namque* Dorvill. *super ipso* est Fraoc. — 226. *petat* alter Hamburg. — 227. *cunctisque* Goth. tert. cum ali. Mentel. — 228. *resonatque fragoribus*. ha

lat, ut non videatur movere alas. » *iter liquidum*, aerem; *radit*, ut ψαύειν, et ψαίρειν v. c. ap. Æschyl. Prom. v. 394. cf. Valken. ad Eurip. Phœn. p. 471. Sic et *verrere* æquor, ut bene observat Ernesti ad Sueton. Ner. 48. Vulgarius *secare;* nisi alterum illud eam vim habet, ut quasi aeris aliqua superficie leviter tantum perstricta incessum denotet. Paullulum diversus est columbarum motus placidus et lenis suspenso gradu in incessu : quo Homerus dearum incessum declarari posse putavit Iliad. ε, 778. At hic æquabilem et liberum et tranquillum navis cursum per apertum mare egregie repræsentat. Accipitrem, κίρκον, pro columba in simili exemplo laudavit Apollon. II, 932 — 935.

218—228. *ultima æquora* circa metam. *brevibus vadis*, propius ad scopulum : 204. ut I, 111. 112, ubi *brevia et syrtes*. Mox *discentem* est experientem, conantem. — 224. *cedit* h. e. præteriri se sinit Chimæra; *spoliata magistro*, Menœte in mare projecto, vs. 173. *in fine* totius cursus, int. sub reditum ad litus. cf. inf. v. 327. 328. *sequentem*, Mnestheum qui insequitur Cloanthum, *urget*. — 228. *studiis* h. l. proprie, ut in consessu ludorum circensium de favore spectantium. cf. Iliad. ψ, v. 448 sqq. et

Hi, proprium decus et partum indignantur honorem
Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
Et fors æquatis cepissent præmia rostris;
Ni, palmas ponto tendens utrasque, Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocasset:
« Di, quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoc candentem in litore taurum
Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos

Heins. cum præstantiore quoque. Vulgo *clamoribus*, nonnulli sublato *que*. Voss. *clangoribus*. — 231. *agit* pr. Hamburg. *quia possunt*, *p*. Sprot. *possunt quæ p.* alter Hamb. *videtur* Medic. a m. pr. — 233. *ponto palmas* duo Burm. — 234. *Effunditque p.* sec. Rottend. — 235. *imperium est p.* cum Medic. et aliis Heins. Alii cum Rom. *pelagi est*. In aliis *est* plane abest, quod Pier. recte sequebatur. *æquore* Rom. aliquot Pier. et Burm., quod jejunum esset. *æquora curæ* laudat Burm. e Medic., sed in hoc nihil varietatis. — 236. *hoc*. ex uno Medic. Pierius laudavit; abest tantum ab duobus Heinsianis. *in* deest Rom. Goth. sec. — 237. *votis* Montalb.

767, 768. Silius XVI, 319 — 332. *fragoribus* h. l. pro clamore et plausu.

229 — 231. *proprium decus* h. l. ut alias, pro parta jam et parata victoria. *indignantur*, *ni teneant*, doctior forma quam, se non tenere, sibi eripi. Sic εἰ. εἰ μή. *pacisci* exquisite pro, reddere, impendere; ex vulgariore formula: redimere famam sempiternam morte. Sic *emere* inf. IX, 206. Imitatus Stat. I Theb. 319. *hoc ævum cupiat pro luce pacisci*. Locus a Burm. jam laudatus. — 231. *possunt*, *quia posse videntur* ad fiduciam certantium referre malim; efficiunt id, quod facere student, seu in eo sunt, ut id efficiant; quoniam sibi videntur id efficere posse. Multa argutantur Intpp. inprimis Trappius. Est hoc idem, sed male intellectum, quod nostræ ætatis ingenia πάνδυνα et πάντολμα præ se ferebant: nihil esse quod non valeas, modo velis valere: scilicet, *modo sit divinitus illis Ingenium et rerum fato prudentia major*: quam tamen fere deesse istis vidimus.

232 — 243. Lineas apud Hom. ductas vide l. c. Iliad. Ψ, 769 sq., ubi Ulysses in cursus certamine similiter vota facit. *palmas utrasque* antique, inquit Serv., quem vide, pro *palmam utramque*. *divos in vota vocare* vi sane et sensu idem esse debet ac *deos votis vocare* h. e. invocare: quod aliquoties apud Virgilium et ejus imitatione apud Silium et Senecam Tragicum occurrit, sed dictum exquisite, ut *in partem prædamque vocare* III, 222, et apud Ovid. Fast. V, 527 *juratus vobis in verba vocatis*: nam *votis* est idem ac vocare ad vota, ad ea, quæ voventur. Guellius laudat versum Lycophronis (v. 288) καλῶν ἐπ' εὐχαῖς πλεῖστα Φύξιον Δία, sed ibi ἐπικαλῶν Δία est jungendum. — 237. *voti reus*, uti Ecl. V, 80 *damnari votis*,

Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam. »
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus, Panopeaque virgo;
Et pater ipse manu magna Portunus euntem

238. *Porriciam* defendit Macrob. III. Sat. 2, qui locus est classicus de hoc sacrorum verbo; etsi in nonnullis argutatur, ut et Serv. h. l. Omnes tamen codd. Pier. et Heins. et al. *Projiciam* vel *Proiciam*, nisi quod in Medic., a m. sec. emendatum, *Poriciam*, ut et Parrhas. At Fraoc. *Prociam*. Fuere quoque qui *Prosiciam* mallent. v. Guell. Etiam Ursinus *Porriciam* in omnibus, quæ viderat, bonæ notæ exemplaribus fuisse testatur. Benedictus (in ed. Junt.) defendebat *projiciam*, sic enim omnes codices habere, et Homericam imitationem esse; quam tamen equidem non memini. *liquantia* alter Hamb. et pr. Rottend. a m. pr., forte ut metro consuleretur. Sed duo fuerunt verba, alterum, *liqueo, es*, alterum, *liquo, is*; hujus prior longa, illius brevis, esse debuit; fere ut in Græcis: φιλῶ, φιλέω, μαρτυρῶ, μαρτυρέω et sic porro. — 239. *in fl.* Sprot. — 240. *Sporcique* Rom. Vestigia græci versus subsunt: Νηρῆος Φόρκου τε χορὸς Πανόπειά τε κούρη; sed *Nerei* tribus syllabis dicere non poterat: at sunt Νηρεΐδες, ut Νηρηΐδες. *Panopeia virgo* tres apud Burm. cum binis Goth., nec male. conf. sup. Georg. I, 437. Ceterum vide an opportunius distinguas: *eumque i s. f. audiit omnis N. P. chorus; Panopeaque virgo, Et pater ipse manu magna Portunus, euntem Impulit.* Sic sup. lib. I, 144 *Cymothoe, simul et Triton adnixus, acuto Detrudunt naves scopulo.* — 241. *Neptunus* tres apud Burm. cum Erf., ex interpretatione. v. Not. *Portumnus* alii scribunt. Male. Sed *Portunus*, ut Neptunus; etiam *Vertunus* malunt quam Vertumnus. Videtur tamen altera esse antiquior, altera mollior pronuntiandi ratio. *eundem* ed. Ven.

quoniam *vota deberi, solvi*, dicuntur. *porricere* voc. sacrorum proprium. cf. V. L. *liquentia* ornat, ut sæpe *liquidum* in *aqua, humor, fons*. — 240. *Phorcum* (Φόρκυς et Φόρκος) Ponti et Terræ f. (v. Hesiod. Theog. 237. Apollod. I, 2, 6), Nerei fratrem, posuisse videtur poeta, cum omnino deus marinus esset nominandus, cui subesset deorum marinorum ac Tritonum chorus et agmen. cf. inf. 823. 824. *Numen aquis secundum* Phorcynem vocat Lucan. IX, 646. *Panopen* vel *Panopeam* (cf. I Georg. 437), unam ex Nereidibus (Hesiod. Theog. 250), sigillatim posuit, forte tanquam ex præcipuis unam, ut sup. I, 144 *Cymothoen*. *Portunum* bene memorat, tanquam poeta Romanus, qui Græcis est Palæmon, olim Melicerta. Erat *Inous Melicertes* Georg. I, 437. v. Hygin. f. 2. Ovid. Fast. VI, 547. Cum clave eum fuisse exhibitum legitur apud Festum in *claudere*, et in glossa Serv. ad Georg. I, 437; dubito tamen, an *clavus* potius in ejus manu fuerit. Quum h. l. *Portunus pater* dictus sit, Palæmon autem puer deus factus narretur, Neptunum hoc nomine designari putavit Grot. ad Martian. Capellam lib. I, p. 2 et Cerda ad h. l. *Pater* tamen commune deorum nomen, etiam qui juvenili ætate exhiberi solent, ut *Bacchus pater*. — 241. *Impulit navem*: ut sup. lib. I, 144. 145 in tempestate naves Trojanorum sco-

Inpulit: illa noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in navis ternos optare juvencos
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores;
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit;
Intextusque puer frondosa regius Ida

244. *At satus* Bigot. *Anchise* alter Menag. *et cunctis* Wall. *e more* sec. Rottend. — 247. *ternosque* ed. Ven. *optare* cum Medic. Rom. aliisque optimis suis et Pierianis Heinsius legi maluit; maluerat idem Benedictus. Vulgo (et sic unus Goth.) *aptare*. conf. sup. ad lib. I, 552. Schrader. conj. *portare*. — 249. *præcipue* Colot. et pr. Hamb. cum Medic. *auctoribus* Sprot. *victoribus*, duo Burm., et *uctoribus*, erasa *d*, Exc. Burm. Omnia temere. — 251. *Purpurea* Dorvill. *Melebœa* duo apud Burmann. *Melibeia currit* Hugen.

pulis detrudebant Cymothoe et Triton. Est autem Portunus inter deos σωτῆρας nautarum. v. Orph. H. 74, 6—8. *manu magna*, significanter in numine; et memorabilis effectio: *illa noto citius*. — Ductum autem phantasma hoc ex Argonauticis, in quibus Argo eodem more scopulorum anfractibus expeditur modo in Planctis, v. c. Apollon. IV, 930 sqq. Thetidis et Nereidum opera, modo in Symplegadibus in Ponto Euxino ap. Apollon. II, 598 Minervæ manu. Tandem, *portu se condidit alto*, ornate pro, intravit.

244—248. *ex more*, certe ludorum gymnicorum. *advelat*, ut exquisitior esset oratio pro *velat*, ἐπικαλύπτει. *dat optare* conf. sup. I, 425. III, 109, ut eligant ac dividant inter naves. *magnum talentum*, non comparative, quoniam majus et minus talentum fuit; nam hoc et serius et subtilius quam pro poeta; sed per se, quod multas minas intra se continet; ut *magnus annus*, *mensis* etc.

249—257. *Victor* primo loco Cloanthus; at v. 258 altero loco, Mnestheus, et v. 266 tertiu, Gyas. Vestis auro intexta; ut VIII, 167 *chlamydemque auro dedit intertextam*. igitur figuræ aureæ erant; prætexta (περιπόρφυρος) limbo purpureo duplici; non tamen adsuto, sed intexto; quem ornatissime descripsit. *Mæander enim flexuosa et in se remeabilis purpura in modum Mæandri*, ait Serv., fluvii, qui inter Cariam et Lydiam defluit, notissimi tum flexibus suis, tum poetarum in eo ornando arte. Vide Ovid. Met. VIII, 162 sqq. et al. Confer Chandler. *Antiqq. Ionicas* c. 3. Virgilii exemplo Mæan-

Velocis jaculo cervos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis.
Longævi palmas nequidquam ad sidera tendunt
Custodes; sævitque canum latratus in auras.

253. *Veloci* Witt. *jugulo* alter Hamburg., qui et *cursusque*. — 254. Non indocta est P. Burmanni Secundi emendatio *ab alto*. Nam offendit *Ida* bis in fine versus positum. Vide ad Anthol. Lat. poet. p. 272. Schrader. Emendatt. p. 154. conj. *ab æthra*: Valer. Fl. I, 156 *Talia cantanti lævum Jovis armiger æthra Advenit*. Inf. XII, 247 *volans rubra fulvus Jovis ales in æthra*. add. Claudian. B. Gild. 467 sqq. Receptum hoc video a Brunckio. Præfero equidem *ab alto*: inf. XI, 721 *Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto Consequitur pennis sublimem in nube columbam*. Cum itaque evidentis veritatis nota neutri emendationi insit, non sane consultum est in contextum alterutram inferre; facere enim hoc non licet, nisi ubi, aut sic, aut nullo alio modo, auctorem scribere potuisse, in confesso sit. — 256. *tollunt* Sprot. et alter Hamb. cum Goth. sec. perpetua variat. — 257. *ad auras* duo Burm., ut alibi quoque.

drum etiam alii poetæ ad texturam transtulere. cf. Cerda et Ursin. Etrusca sigilla multa sunt, simili habitu facta, ac picta in vasis, quæ rem illustrent. *Melibœa purpura*, Melibœensis, si, quod verisimile est, Virgilio ex Lucretio II, 499 in animum venit: *Melibœaque fulgens Purpura Thessalico concharum tincta colore*, ab alia, quam Thessaliæ urbe (v. Liv. XLIV, 13) appellata ipsi videri vix potuit. Ad insulam tamen Melibœam, in Orontis, Syriæ fluvii, ostiis sitam, purpuræ hujus laudem referre maluit Voss. ad Melam II, 3 a Burm. laudatus, quoniam scilicet in illo litore muricum frequentia aliunde nota est; nam in ceteris argutatur Vossius. Imitationem Statii (Theb. VI, 540. 541 sq.) agnoscit Pompon. Sab. *cucurrit*, currit, ut Iliad. ζ, 320 περὶ δὲ χρύσεος θέε πόρκης. cf. Guell. 252 sq. Non alienum texturæ argumentum, cum Ganymedes ad Æneæ genus spectaret (cf. Winckelmann. *de imitatione Græc. opp.* p. 169 et 188). modo teneas, illa: *Veloces jaculo cervos cursuque fatigat*, h. e. venatur, non ad picturam spectare, sed tantum poetice interposita esse, cum in venatu raptus esset puer. *armiger Jovis præpes* jungendum, suppleto, si placet, *ales*; de aquila (ex nostro hoc adoptavit Valer. Fl. I, 156. II, 414); aut *quem præpes rapuit*, velociter. *tendunt palmas*, non mirantes, ut Heins. ac Burm. cum Serv. contendebant, etsi nemo neget esse etiam mirantium eum gestum, sed graviter ferentes ac deorum fidem implorantes, ut et res postulat et Hymn. in Vener. 208, ubi copiose de Trois patris luctu agitur. Expressit locum Statius Theb. I, 548 sq. Nec tamen aquilam Homerus meminit, nec ibi, nec Iliad. υ, 233 — 235 et ε, 266. 267. *custodes* v. inf. ad 546. *sævit latratus in auras*, ornate;

At qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Lævibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris: indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.

259. Versus idem sup. III, 467. *hinc* Franc. — 260. *detraxerit* Gud. — 261. παρ' ὄχθῃσιν Σιμόεντος. *Simeonta*, *Simounta* aberrant. *alta* tres Heins., non ineleganter. v. Heins. ad Ovid. Epist. I, 48. *sub Ilion alto* quatuor apud Burmann. *sub Ilion altom* Wall. *sub Ilion altum* Parrhas. *sub Ilion alta* Goth. sec. Sed vulgatam Grammaticorum auctoritate firmavit Heinsius. — 263. *Mox illam* Hamb. alter. *Phygeus*, *Flegeus*. *Sagiris*, *Sacaris* aberrant. Sed est Φηγεὺς, Σάγαρις. — 265. *Demoleos* Burm. prætulit codicum et Quinctiliani VIII, 4, 24 sic tamen jam antea Varius apud Macrob. VI Sat. 2 *Ceu canis umbrosam lustrans Gortynia vallem, Si veteris potuit cervæ comprendere lustra, Sævit in absentem, et, circum vestigia lustrans, Æthera per nitidum tenues sectatur odores.* cf. Excurs. IV.

258 — 265. Altero loco victor Mnestheus. Lorica pro præmio etiam in ludis Achillis occurrit l. c. Iliad. Ψ, 560, ut et lebes v. 613, quem respexit noster. *hamis consertam auroque trilicem* v. sup. ad lib. III, 467; est ἀλυσιδωτὸς triplici annulorum série. Ut trinis liciis, seu filis, texta vestis crassior ac spissior est ad corpus tuendum, sic trinis annulorum ordinibus constans thorax. Demolei illud spolium facit, more ornandi et commendandi Homerico, quem in Homeri lectione sæpissime observabis; in lorica quidem ipsa Iliad. ε, 529 sqq. Ceterum apud Homerum Demoleon quidem est Antenoris filius Iliad. υ, 395. Hoc tamen loco factum est nomen Achivi Δημόλεως. — 262. *decus et tutamen*, versu Apollonii lib. II, 1076 ubi de domo tegulis tecta: δώματος ἀγλαΐην καὶ ὑετοῦ ἔμμεναι ἄλκαρ, illustrat Dorvill., sed Virgilius Homericum expressit l. c. δηΐων ἀνδρῶν ἀλεωρήν. *in armis*, vel inter pugnam, vel ejus armati: αὐτοῦ ἐν ὅπλοις ὄντος. Sed illud præstat. *donat habere*, δῶκεν ἄγειν l. c. Iliad. Ψ, 612, 613. — 264. *multiplicem*, quod multis annulorum nexibus pondus magnum habebat. In verbis: *Vix illam — indutus at olim*, color ductus ex Homero, Iliad. ι, 303, 304. In memoriam autem revocandum, heroibus et omnino priscis hominibus tribui molem corporis, robur ac vires, ultra communem hominum sortem; bene itaque h. l. duorum e vulgo hominum vires longe superabat unus Demoleos. Sic facile tollitur difficultas apud Ouwens N. H. lib. I, c. 4. *palantes agebat* est Homericum κλονεῖν ὀρινομένους.

Tertia dona facit geminos ex ære lebetas;
Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora tænis;
Quum sævo e scopulo multa vix arte revolsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,

auctoritate, grati soni caussa; vulgo *Demoleus*. ex Δημόλεως, pro Δημόλαος. *pallentes* Oudart. rum Goth. ser. — 266. *lebetes* duo Burm. — 269. et *vincti* Hamb. pr. *evictis* Gud. *tenis* plerique Pirr. et tres Goth., hinc *tegnis*, *temis*, *thenis*, *theniis* aberratum. In Zulich. superscr. *galeis*. Vratisl. *ramis*. Hugen. *remis*. et a m. sec. *ramis*. unus Pierii *vittis*, omnia ex interpolatione. — 270. e abest ab aliquot Burm. *ex sc*. Rom. et Vitt. *revulsam* Rom. et Oblongus Pierii et duo Burm., sed alienum hoc; nam sequitur, *debilis*. — 272. *inrisam* jam Pierius e codd. induxit in contextum. Alii, *illisam* vel *inlisam* ex v. 206, quam lectionem etiam Pompon. Sab. interpretatur. *habebat* Menag. Sed *inrisam* et *agebat* codd. et Donatus ad Terent. Andr. IV, 2 agnoscunt. vid. Burmann. — 273. *sæpe* Heinsium a *sæpes* duxisse Burmannus narrat. *sæpe* frequens poetis est in comparatione: et Gr. poetis πολλά. *depressus* multi etiam hic, ut plerumque alias. *ab aggere* Serv. apud Burmannum.

266. Gyas tertio loco præmium tulit. *aspera signis* (etiam inf. IX, 263, et hinc Ovidius, Silius aliique), anaglypha, ut bene Servius exponit, figuris eminentibus cælata. Nota res; et præiverunt Græci. Eo refer Arat. Phænom. 276 τὰ δ' οἱ (sc. Cygno sideri) πτερὰ πεπρίχυνται 'Αστράσιν. ita restituendus locus ex Schol.

268 — 272. Ornati versus 268. 269. *puniceis tæniis*, atqui v. 110 *virides coronæ?* et inf. 494 *viridi Mnestheus evinctus oliva*. At erant frondes punicea tænia religatæ; bene Serv. *significat lemniscatas coronas, quæ sunt de frondibus et discoloribus fasciis*. conf. Cerdam, qui inter alia recte laudat Theocr. Idyll. II, 121. 122. Plin. XXI, 3. *ordine debilis uno* proprie esset uno remorum ordine e ternis sup. v. 119. 120; sed, quod res docet, et cf. v. 205, *ordo* h. l. latius de latere dictum est, et nave scopulo admota ab uno latere omnino remi detersi fuerant. cf. sup. ad lib. I, 104. 105. Cur Sergestum tali dedecore affecerit poeta, frustra, puto, quæritur: unum saltem ex omnibus extremum esse necesse erat. De Catilina cogitat Cerda, qui e gente Sergia erat.

273 — 279. Ornatus locus, in quo poeta profecisse videtur e Lucretio III, 657. 663. Eadem comparatio a Quinto Smyrnæo ornata lib. XI, 374 — 376. *viæ agger*, proprie editior viæ pars, h. l. simpl. pro via. *gravis* est, qui gravem ictum infert; itaque melius jungitur *gravis ictu*, etsi *ictu* etiam ad *seminecem* referri potest; sed prius puto melius; vulgare erat,

Ærea quem obliquum rota transiit; aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator;
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus adtollens; pars volnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem.
Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.

274. *Ænea* duo cum Servio apud Burmann. *transit* Sprot. *transiit rota* Dorvill. — 275. *saxi*, ut ab *ictu* pendeat, pr. Moret. quo vulgarioris usus structura prodit: *seminecem ictu gravis saxi. linquit* duo Burm. *saxo liquit* Wall. — 276. *N. fugiens longos dat pectore* Goth. tert. *dat* c. *tractus* Oudart. — 277. *pars sibila* Rum., male. *collo* ex *collom* Rottend. tert. — 278. *Arduos* Rom. v. Pier. *v. tarda* Ven. *vulnera clausa* Gud. a m. pr. *retorquet* pr. Hamb. — 279. *Nexantem nodos* vulgg. edd. habent, pars codd. Pier. et recentiores Venetus Heinsii et Dorvill., haud dubie ab indocto interpolatore. *Nixantem nodis* verbo Lucretiano alii iique veterrimi Medic. a m. pr. (nam emendatum in *nitentem*; et hoc interpretatur Pompon. Sab., quem vide) Gud. e simili exemplo descriptus, et Mentel. pr. cum parte codd. Pier., inter quos Romanus fuisse videtur, ut sit quasi subnixus nodis suis serpens: sic erit eadem exquisitior ratio, quam deprehendimus v. c. in illo: *mentum crinemque Mæonia mitra subnixus* IV, 216. 217, ubi idem, qui *subnexus* est, doctius dicitur *subnixus*. Tandem legitur: *Nexantem nodis* h. e. nexantem se in nodos, docte et rei convenienter, sed in paucissimis libris; Mediceum suum laudat Pierius. Heinsius tantum de *nodis* affirmat, de altero silet; sed firmant lectionem Grammatici, Priscianus et Eutyches. Itaque relinquamus lectionem, quæ et ipsa poeta digna est; teneamusque illud: quoties nihil potest ita definiri, ut in alterutram partem probabilitas major in sensus incurrat, nec mutandæ lectioni vulgatæ locum et caussam, nec mutationis fructum et utilitatem esse; contra vero lectoribus, inprimis elegantioribus, qui criticam subtilitatem non curant, molestias creari; inprimis si tibi constare, et in paribus caussis parem rationem sequi velis: tum enim innumera erunt mutanda, cum modo casus, modo genius sermonis, inprimis poetici, modo aberratio, binas trinasve lectiones suppeditet, quarum nulla aut sperni possit aut destituta sit auctoritate: quod itaque ego substituo, eodem jure mutabit alter. — 280. *sic tarda* Franc. *se tarda ferebat* Gud. a m. pr. et Bigot. v. lib. III, 268. — 281. Ordo vergravi ictu;

gravi ictu; et mox jungenda *saxa lacerum. dat tortus*, facit. *colla arduus adtollens*, αὐχὶν ἀνασχὼν Callimach. in fragm. CCCCXXXVIII egregie a Ruhnkenio restituto. *pars vulnere clauda retentat* — pars vulnerata, obtrita ac fracta, moratur ac retinet, ne possit procedere, serpentem, *nexantem nodis*, nectentem se in nodos et replicantem se in orbes. v. Var. Lect.

280 — 285. Quod Sergesto etsi inferiori munus dat, et quod servam dat, ab Homero habet l. c. Iliad. Ψ, 536. 537. 538 et 261. 263. Quod autem Pholoen Cretensem nominat, hoc ut poeta facit, a quo nihil facile indefinite ponendum.

Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus sociosque reductos :
Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus Pholoe, geminique sub ubere nati.
 Hoc pius Æneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvæ; mediaque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, exstructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, et præmia ponit.

borum secundum Pier. et Heins. codd. Alii *plenis s. o. velis*. Ven. *velis subit ostia portus*, ex glossa. Jac. Bryant versum deletum malit; nam partim repugnare dicta superioribus, partim *vela velis* parum placere, partim jugulari comparationem appositam. Sane hæc v. 280 jam erat absoluta; et ratio erat reddenda, qua arte vel fortuna, detersis remis, tamen in portum se recipere potuerit navigium; factum id esse vento suborto secundo, quem velis exceperant. Videndum est, an in his aliquid sit, quod rei nauticæ haud satis conveniat. — 282. *permisso* Hugen. *p. donat honore* Dorvill. — 283. *navim* aliquot Pier. et pr. Moret. cum Erf., sed vid. Pier. *s. que receptos* Sprot., ut lib. I, 583. — 284. *s. operum datur haut* nonnulli Pier., ex interpolatione indocta, metri caussa. — 285. *Thressa* Schol. Horatii Cruqu. ad III Od. 9, quod defendit Burmannus, hactenus non male, quod Thraciæ commercia cum Trojanis intercessere. At in Pholoe argutatur. Enimvero ex Lib. III, 131 sqq. facile memineris, Trojanos in Creta insula plus quam annuum spatium exegisse, non minus igitur *Cressa* locum habet : quorsum igitur mutamus quod rationem habet? *Cresa* scribitur et h. l. more antiquo, ut alibi dictum; est tamen etiam Κρῆσσα. *sub ubera* Rom. et Gud., minus bene : etsi ferri potest. — 290. *Conscessu*, *concessu*, *consensu*, aberrant nonnulli hic et inf. v. 340 et 577. *in medium* duo Burm. — 291. *Huc* pr. Moret. a m. sec., et *Hac* Hugen. itidem a m. sec. *velit* ed. Ven. — 292. *ponunt* Goth. pr. Putea leniora fuisse : *invitat pretiis, animis et præmia ponit.* Sed in vulgato oratio habet gravitatem epicam : *qui forte velint*, si qui, *invitat pretiis* eos, pro hoc : animos eorum, et nude nunc, *animos*.

ostia h. l. portus. *promisso*, vulgare fuisset *sperato*. *operum haud ignara* sæpe ap. Hom. ἔργ' εἰδυῖαν, de lanificio et textura, ut notum.

286 — 290. Totum hoc cursus certamen ex Homero adumbratum l. c. Iliad. ψ, 740 sqq., sed traducta in illud alia ex reliquis agonibus. Locum spectaculi tantum non exscripsit ex nostro Statius VI Theb. 225 sqq. *misso certamine*, dimisso, finito : proprie dimissis certantibus. cf. inf. 545. *silvæ in collibus* — qui iidem *theatrum*; unde infra v. 340 *cavea*. *Circus* h. l. pro stadio. *se tulit et consessu exstructo resedit.* ut supr. v. 44 *tumuli ex aggere*. Sic ἀγὼν Homero de spectantium loco. *pretia* explicantur per *præmia* : res, quæ pretio habentur, et nunc pro præmiis apponuntur. *animos* eorum qui —.

Undique conveniunt Teucri, mixtique Sicani;
Nisus et Euryalus primi;
Euryalus forma insignis viridique juventa,
Nisus amore pio pueri: quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores:
Hunc Salius, simul et Patron; quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeææ sanguine gentis:
Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque,
Adsueti silvis, comites senioris Acestæ:
Multi præterea, quos fama obscura recondit.
Æneas quibus in mediis sic deinde locutus:
« Adcipite hæc animis, lætasque advertite mentis.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit:
Gnossia bina dabo levato lucida ferro

293. *concurrunt* Leid. *Sicani* prima ouoc correpta, ut et alibi; contra quam *Sicania* I, 557. VIII, 416. III, 692. Jam monitum ad lib. I, 343. Uode etiam apud Siliom factum: *gens Sicana votis.* — 296. *quem* Gud. a m. pr. *et quos* duo Burm. — 297. *Driones* Goth. pr. — 298. *alius* Rom. et Meotel. pr. a m. pr. *quorum unus* Dorvill. *Acarna* tres Burm. recentes. *Acharnia* Witt. *Acharnem* Goth. tert. — 299. *ab Arcadia* multi codd., et edd., quod mireris Pierio castius visum. *Arcadio* Rom. Medic. et al. *Tegeææ sanguine gentis* Heins. prætulit ex oonnullis Pierianis et hiois suis, in quibus, *Tegeæ sanguine*, quo alludunt duo alii. Maoifestum fit, omissiooem syllabæ locum dedisse ioterpolationi *Tegeæ de sanguine*, quæ Romanum, Mediceum, et majorem partem codicum insedit. Alias *Tegeus* ut *Nemeus*, Τέγεος, Νέμεος, adjectiva forma dictum esse posset. cf. Heins. hic et sup. I Georg. 18. Burmannus quidem ibi et ad Ovidium satis sibi non constat, et modo Tegeæus modo Tegeeus scribit. Enimvero Τεγεαῖος, ut Νεμεαῖος, ratiooem et usum habet: At Νεμέειος ooodum inveoi, nec Τεγέειος. Apod Pindar. N. 8, 27 male expressum Νεμέειον ἄγαλμα — 300. *Helemus*, *Helenus*, *Helimus*, *Helinus* corrupte al. *Helymusque P.* Rom. Ἔλυμος. Πανόπης. — 301. *Acesti* pr. Voss. v. ad lib. I, 120. *Achestes* Wall. — 304. *que* abest a Wall. — 306. *Gnosia et*

296. In *pueri* argutantur Servius, Pompon. Sab. et alii; *amore pio pueri* expouunt, casto, non infami. Mihi simplieiter omnis amor et amicitia pietatem continere videtur; et puer spectat ad teneram ætatem. Super nominibus *Diores, Salius, Patran*, v. Excurs. III ad h. lib. Ibidem mox de *Helymo. Teegææ.* Tegea Arcadiæ, Τεγεάτης et Τεγεαῖος. Ge. I, 18. *Pan erat Tegeæus.*

302 — 308. Ex Eonio comparat Macrob. VI, 1 *multei aliei adventant, paupertas quorum obscurat Nomina.* — 303. Vulgare: io quorum medio. — 305. *ἀγέραστος* Homericum. Mox *Cnossia* (sup. III, 115. 104) *spicula* v. sup. Ecl. X, 59. Callim. in Apol. 33. Et *bipen-*

Spicula, cælatamque argento ferre bipennem:
Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
Adcipient, flavaque caput nectentur oliva:
Primus equum phaleris insignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma;
Tertius Argolica hac galea contentus abito. »
  Hæc ubi dicta; locum capiunt, signoque repente
Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt,
Effusi nimbo similes; simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus

Cnosia variant et hic libri. Mox pro *lævato* Sprot. *limato*, Ven. *polito*, pr. Moret. *leugato* pro *lævigato*, *lunato* Vratisl. Omnia ex interpretamentis. — 307. *fronde* pro *ferre* Medic. a pr. m. — 308. *is erit* Ven. *prima* Goth. tert. — 309. *Accipiunt* Hamb. sec. *fulvaq.* est ap. Serv. ad IV, 261. De colore dubitari et *alba*, *tonsa*, *pulchra*, tentari video; sunt enim alias epitheta olivæ, ut sit *alba*, *pulla*, *viridis*, *glauca*. Scilicet sunt varia olearum genera, et mutat oliva colorem ipsa maturitate. Laudatur quoque *ξανθᾶς ἐλαίας καρπὸς* ex Persis Æschyli. *nectuntur* Rufinian. et Serv. ap. Burm. *nectantur* Goth. tert. *nectetur* Goth. sec. — 310. *equam* Medic. a m. pr. — 312. *Thraiciis*, *Traicis*, male al. est Θραίκιος. *qua* alter Menag. — *circumplectitur*, quod Mediceus, bini Moret. et Ven. binique Goth. cum Erf. a pr. m. firmant; illustrat Heins. Major pars et omnes Pieriani tuentur vulgg. *circumamplectitur*. — 315. *accipiunt* duo Burm. *spatio* Gud. a m. pr., ut et in proletaria editione Gottingæ excusa expressum video. — 317. *Et fusi* Medic. *nimbi* alter Hamburg.

nem argenteo manubrio, signis cælatis, h. e. ornamentis exsculptis, ornato. Mox *unus hic* est *idem* et communis inter omnes *honos* seu præmium.

310 — 320. *Amazonia* et *Threiciæ*, epitheta ornantia, a præstantissimo genere, ut mos poetis. Sed *Argolica galea*, peculiare genus. conf. sup. II, 389 sq. 412. Ex pharetra aptus balteus latus auratus (*balteus lato auro*), ad cujus oram fibula gemmata est, qua ille ex humeris suspendi potest: *et fibula*, *tereti gemma*, *subnectit* balteum, nectit, oras colligat. conf. sup. ad IV, 139 *Aurea purpuream subnectit fibula vestem*. Omnia ornate, ut et versus 315 — 317, *Hæc ubi* — sunt pro: Curritur. cf. Iliad. ψ, 753 sqq. *limen*, *νύσσαν*, ut ibid. v. 758. Odyss. θ, 121. *simul ultima signant*, notant, oculis animoque designant metam, ut fere Servius; subnatum forte poetæ ex illo: *σήμηνε δὲ τέρματ' Ἀχιλλεὺς Τηλόθεν*; ubi is, qui ludos facit, metam sic constituisse dicitur. — 318. sqq. Omnes cursu anteverlit *Nisus*, proximus *Salius*,

Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proxumus huic, longo sed proxumus intervallo,
Insequitur Salius; spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus:
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.

320. *huic longe, sed* Wall. — 321. *sp. est deinde* Goth. tert. *inde* duo Burm. — 322. Deest hemistichium Goth. tert. — 323. *Euryalum sequitur Helymus* Erf., non male. *quem* Parrhas. *quod* Medic. *qui* tert. Rottend. a m. sec. Sed est: *sub quo ipso volat* h. e. ei subvolat, eum subit, succedit. — 324. *Ipse volat* ap. Diomedem Grammat. — 325. *humeris* pars codd., sed et singularis minus vulgaris, et alteri tantum humero imminebat. — 326. *ambiguumque* Heins. consensu librorum recepit, quod et pars Pierianorum habebat; ratio tamen ac res respuit. Nam, si transiisset socium, res non ambigua jam fuisset, uter prior esset. Verius alii editi et scripti: *ambiguumve*: ductum enim est ex v. 382 Iliad. Ψ, Καί νύ κεν ἢ παρέλασσ' ἢ ἀμφήριστον ἔθηκεν (sc. αὐτὸν, non πρᾶγμα, quod vulgare esset, et Virgilii imitatione refellitur; *ambiguum* sc. socium *reliquisset*). Est alter locus similis l. c. v. 526. 527, τῷ κέν μιν παρέλασσ', οὐδ' ἀμφήριστον ἔθηκε. Sed ejus sententia minus accommodata est nostro poetæ. *relinquit* Zulieb.

tum *Euryalus*, inde *Helymus*, tandem *Diores*. — 319. *fulminis alæ*, poetica ratione: est tamen etiam in nummis fulmen alatum. — 320. *proximus huic, sed longo intervallo proximus*, revocant in animum versum Horatii I, 12, 18. ubi *Nec viget quicquam simile* (Jovi) aut *secundum; proximos illi tamen occupavit Pallas honores*. Ibi Pallas non est secunda, sed proxima; at in nostro Salius est *secundus et proximus*. Scilicet *secundus* ad numerum, *proximus* ad locum nunc spectat. At in Horatio *proximus* quidem etiam est loco, at *secundus* est virtute et potentia, nec multo inferior, sed fere exæquans. Pro exemplo nuper esse potuerunt Consules Galliarum.

324. 325. Expressa ex Iliad. Ψ, 764. 765, ne dubita. Diores ita cursu æquat Helymum, ut uno tantum ille passu prævertat. Itaque Diores sic instat, ut immineat ejus humeris et vestigia premat, altero pede anteriore occupans ejus pedem citeriorem. Ita ad verbum calcem calce premit. Etsi nec hoc necesse. Est enim dictum exquisitius pro, *pedem pede*. Aliam rationem Burm. sequitur, sed valde duram. Argutatur Jos. Scaliger. 325. 326. et, si plus spatii superesset, nec curriculi metæ jamjam adpropinquarent, aut illum cursu prævertisset, aut saltem æquasset. Hoc est *ambiguum relinquat* eum h. e. ambigentem de cursus palma, ut cum Turnebo Cerda, vel, de quo ambigerent alii, de quo ambiguum esset, utrum victoriam obtenturus esset. conf. Var. Lect.

Jamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem adventabant, levi quum sanguine Nisus
Labitur infelix; cæsis ut forte juvencis
Fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
Hic juvenis jam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit, inmundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
Nam sese obposuit Salio per lubrica surgens;
Ille autem spissa jacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo:

327. *ipsam* tuentur Pier. et Heins. e codd. cf. ad lib. III, 145. *ipsum* Medic. a m. sec., tres alii et Goth. unus. Sed ea vulgarior est ratio. — 328. *leni* et *tum* aberrant. — 330. *humi* duo Pier. et alii recentiores. — 333. *Crassoque* Parrhas. male ex v. 469. — 334. *amorum est*, Witt. et sic plerique Pier. Alii *amoris*. at vid. Notam. — 335. *Et sese* ap. Serv. *objecit* Parrhas. — 336. *tenui jacuit* Servius legit, et sic pr. Rottend. a m. sec. et Regius pro glossa, quam forte aliquis decori male providus intulerat. *resolutus* Ven. *resupinus* alter Voss. — 337. *munera* alter Menag. *amico* Medic. a m. pr., quod Heins. adstruere laborat.

327 sqq. Ad Homeri ductum l. c. 773 sqq. et 539 sqq. An dignitati epici carminis versibus maxime 333 et 357. 358 satis consultum sit, quæsitum est cum alias, tum nuper iterum, a viris doctis. Saltem hoc tenendum, non ex nostro decori sensu dijudicandam rem esse; quale autem Augustei sæculi de tali re judicium fuerit, ignoramus. Nostra quidem ætas facetias tales recte, puto, respuit. Tanto manifestior ad cujusque sensum suavitas est in Euryali repentino consilio v. 334 sqq. *spatio extremo*, extrema stadii parte; non enim plura, quod ap. Homerum fit, spatia confecisse videntur. *Finem* exquisitius pro meta dixit. *lævi sanguine* pro solo lævi propter sanguinem. — 330. sanguis superfusus (ut Serv.) madefecerat humum herbosam. *vestigia titubata*, audacius, ut a poeta, pro pedibus titubantibus. — 334. *amores* male modo ad turpem, modo ad magnum amorem trahunt. Nihil aliud est, quam poetica ratio pro vulgari, *amor* sing. numero. — 338. *Prima tenet*, *τὰ πρῶτα*, victoriam obtinet primo loco, amoris beneficio et studio. — 339. *tertia palma*, tertio loco victor, ratione poetica, quam ipsa illa exempla illustrant, quæ Burmannus laudat ad h. l. et Drakenb. ad Silium XVI, 504. cf. Georg. I, 59. ubi *palmas Eliadum equarum* poeta dixit equas victrices in decursibus Olympicis. *Palma*, ut *victoria*, et sæpe alia abstracta, pro victore.

Post Helymus subit; et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveæ consessum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus inplet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimæque decoræ,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus:
Adjuvat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmæ, frustraque ad præmia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.
  Tum pater Æneas, « Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri; et palmam movet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici. »

339. *et tunc* aliquot Burm. *subiit et t.* Parrhas. — 340. *consensum* et *concessum* multi Pier. Heins. et nostri. vid. sup. v. 290. — 344. Plerique codd. post *virtus Adjuvat* distinguunt, quomodo et Nonius agnoscit; sed male. vid. Heins. *Gratior est*, Seneca Ep. 66 et passim alii, ut sententiæ locum teneat. *G. et populo v.* Viti. *veniens e corpore* Seneca l. c., et sic passim versus laudatur. Enimvero est virtus, quæ magis grata est in pulchro corpore. *pectore* Bigot. Exc. Burm. et a m. pr. Erf. — 346. *palmæ subiit* Dorvill. *pugnare subiit* Parrhas. — 347. *redduntur* Heins. prætulit, ex codicum parte, et ex Pierii emendatioribus. Vulgo *reddantur*, quod tamen et Romanus et Medic. habent, nam in hoc *u* a recenti manu superscriptum. Nil refert; hoc tamen malim: nam epica dignitas respuit illos subjunctivos. — 348. *Cum* pr. Moret. *pius A.* Ven. et Goth. pr. — 349. *Certa movent* Wall. *p. vovet* tert. Rottend. a m. pr. — 350. *Mi* Goth. pr. *casus.* Heins. revo-

340 — 347. Simile jurgium ap. Homer. Iliad. Ψ, 543 sqq. *Caveam*, voce a theatro ducta, bene dixit locum θεατροειδῆ in valle inter colles: ut 288 sq. videramus. *ora prima patrum*, seniores in primis locis, ante alios, sedentes, priores ordines, quibus seniores et honoratiores sedebant. *lacrimæque decoræ* pueri supplicantis, ne sibi victoriæ honos eriperetur. *veniens* simpl. pro, quæ est. Nam *venire* plenius voc. poetis pro esse, ut jam Heinsius notavit ad Ovid. V Fast. 648 et al. loc. ἔρχεσθαι, ἐλθεῖν, sic adeo in pedestribus scriptoribus. Veteres Grammatici *veniens* h. l. proveniens, nascens, interpretabantur, ut I Georg. 54 *Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ.* — 345. Adjuvat Euryalum ejusque caussam, et clamat Diores, qui in victoriæ tertium nunc locum successerat, et, si Salius victor renuntiatur, iterum ea excidisset.

348 — 361. Delectat mite Æneæ ingenium, vel Euryali respectu. Præiverat tamen et hic Homerus Iliad. Ψ, 558 sqq. — 349. ad verba cf. sup. I, 257. 258. *Parce metu, Cytherea; manent immota tuorum Fata tibi: cernes* etc. — 349. *palmam*, debitum cuique or-

Sic fatus, tergum Gætuli inmane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus, « Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret, quæ munera Niso
Digna dabis, primam merui qui laude coronam,
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset? »
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clipeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum:
Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
« Nunc, si cui virtus, animusque in pectore præsens,

cavit, cum nullus codex *casum*, quod vulgg. edd. obsidet et vulgarius est, exhibeat, si primum ex Gothanis excipias cum Dorvill. *misereri* etiam nonnulli, inter quos Rom. Omnino *casus miserari* plenius sonat. — 354. *quæ præmia* Medic. Moret. sec. et Colot., ex versu antec. — 355. *meruit* duo ap. Burm., perpetuo fere lapsu in simili verborum positu. — 356. *et S.* nonnullæ edd. et codd. — 357. *ostendebat* nonnulli ap. Burm. et Goth. sec. *monstrabat* Moret. sec. — 358. *illi* Medic. a m. pr. Quodnam aurium judicium in hoc sequutus sit, vel post Quinctil. locum VIII, 3, 25, nos latet. — 359. *offerri* aliquot Pier. et duo Burm. *afferri* ed. Genev. *ferri* Leid., perperam. *Didamonis*, *Didamaonis*, *Didiomonis*, et apud Pier. *Didumæonis*, apud Benedictum Pal. *Didymæonis*, corruptelæ; nam est Διδυμάονος. *arte* tres Burm. *artem* Romanus, et ap. Burm. Dorvill., sed exquisitiu splurali numero *artes*: h. e. opus. — 363. *Huc si* cod. Ge.

dine suo præmium. Observa etiam copiam dictionis: *munera*, *præmia*, *palma*, *corona*, *honores*, *dona*, *promissa*. — 355. 356. *Ni me — fortuna tulisset*, me a primo præmio abstulisset, abduxisset, exquisitius quam vulgare: ni fortuna mihi eripuisset præmium pro *laude* h. e. virtute in cursu. v. 357. Hoc an placere possit, v. ad v. 327. cf. Iliad. Ψ, 551. 781. — 359. clipeus ab artifice, qui fecit, commendatur (cf. III Ecl. 37), et a loco, quo fuerat suspensus, in Neptuni templo pro donario, et quod e manubiis erat. Servius: *Danais*, a *Danais*; et *intelligimus hoc ad Æneam transisse per Helenum* (sup. III, 465 sqq.). Nil refert: sed et Æneas ex templo aliquo Græcorum inter prædam auferre potuit, ut color sit similis ac lib. III, 286 — 288.

362 — 484. Etiam ap. Homerum πυγμαχία fit Iliad. Ψ, 651 — 699. Certavit cum poetarum patre Virgilius fere in singulis, ut comparando facile intelligent, quibus hæc cognoscere lubitum est, modo varietate, modo ornatu. Omnino placuisse sibi videtur poeta in hoc loco, etiam ab Apollonio lib. II

Adsit, et evinctis adtollat brachia palmis. »
Sic ait, et geminum pugnæ proponit honorem;
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit;
Solus qui Paridem solitus contendere contra;
Idemque ad tumulum, quo maxumus occubat Hector,

Fabric. *animisque* Sprot. Post *præsens* interpungendum ex Burmanni quoque sententia. Si tamen jungas: *præsens Adsit*, ut *si* sit optantis, utinam: nec id importune fieri videtur, jejune tamen. — 365. *præponit* aliquot ap. Burm., male. — 368. *cum* erasum in Dorvill. *affert* Hugen. *offert* Oudart. Vide modo v. 359. Sed *ora*, *se*, *effert*, ingens viri corpus melius declarat; ut mox *se tollit*. — 369. *se munere* t. tmi Guth. — 370. *extendere* Montalb. — 371. *accubat* Parrhas. et aliquot Pier. *occubat* h. l. pro cubat, jacet.

pr. et Theocrit. Idyll. XXII tractato. Virgilium unice sequitur Statius Theb. VI, 249 sqq. Poetæ studium in oratione varianda cognosce etiam in illo, quod dicere noluit *confecti cursus* et *dona peracta*. *animus præsens* proprie in discrimine, qui sine perturbatione, quomodo periculo occurrat, aut hostem sustineat, videt. Debet igitor mox omnino dictus esse pro fortis, ut h. l. cf. Var. L. adsit is et cestu pugnet: at quam ornate! *evinctis palmis* scil. cestu, *attollat*, ut *ἀείρειν* voc. propr. hac in re. *honorem* v. modo ad v. 349. *velatum*, ornatum (sup. ad v. 72), *auro vittisque*, seu vitta lamellis aureis distincta; seu ut cornua aurata sint; vittis cervici impositis, ritu religioso, etiam in monumentis obvio, ot io arcu Titi. conf. Serv. et inf. IX, 627.

368 — 377. Homer. l. c. 664 sq. — 370. Paris, vulgo pro imbelli, ignavo et molieroso homine haberi solitus, nec apud Homerum omni virtute caret, ut Iliad. γ in certamine cum Menelao, γ, 765 sqq. λ, 580 et al., a poetis tamen post Homerum multo majore virtute insignitus est; in præliis enim post Hectoris fatum factis, frequens ejus est memoria. Certaminibus autem inclitus factus est vel ex eo, quod, inter pastores nutritus quum esset, certamine a Priamo instituto agnitus est, dum *omnia vicit*, *κατὰ πάντα ἆθλα*, ut est apud Hygin. fab. 91, et fab. 273 pag. 322. Evenit hoc in ludis funebribus, quos ei pater pronuntiaverat. Probabile fit ab aliquo Tragico fabulam ita exornatam fuisse. Quum vero in omni certaminum genere vicisset; etiam pugilatu eum vicisse necesse est; etiam pugilatu excellere potuit in poetis deperditis. — 372. Ludi funebres in Hectoris honorem habiti, num ab iisdem poetis memorati fuerint, an Virgilii ingenio debeantur, non habeo dicere. Probabile tamen fit, e Cyclicis poetis et hos petitos esse. Est quoque vestigium rei in Darete 25. *Priamus Hectorem suo*

Victorem Buten inmani corpore, qui se,
Bebrycia veniens Amyci de gente, ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in prælia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,

372. *Butem* tres Burm., et unus *Butan*. Hamb. sec. *i. qui c. sese*. At hoc ex eo teoebimus, ut interpungamus: *Victorem Buten, inmani corpore qui se — ferebat.* ut inf. VIII, 199. *magna se mole ferebat.* — 374. *Percutit* unus Pier. qui est Romanus. *Pertulit* duo, vitiose ut sæpe. — 375. *in præmia* Vratisl. — 377. *prætendens* duo Burm., uous *portendens*. — 378. *hinc* tres Burm. *hic* Medic. a m. pr. *agmine toto* pr. Rottend. — 379. *que* abest a binis Burm. *ve* Zulich. *cæstus* ubique scribitur, etiam io Mediceo: etymologia ἀπὸ τοῦ κεστοῦ postulat *cestus*. Sed io omni sermooe, etiam nostro, usus sæpe etymologiæ adversatur. — 380. *alacer* Bigot. *cunctisque* pr. Menag. *palma* post Pierium Heiosius tuetur omnium vetustiorum codd. et Grammaticorum auctoritate. Adde Markland. ad Stat. Silv.

more ante portam sepelivit: cui ludos funebres fecit. At Buten suaviter ab Amyco deduxit, qui Pollucem provocaverat, quum is cum Argonautis ad Bithyniæ litus accessisset. v. Apollon. lib. II. pr. Cave tamen eum confundas cum *Bute*, Teleontis f. ex Argonautarum numero, qui Sirenum cantu fascinatus in Lilybæum enatavit Veneris beneficio: Apollon. IV, 912 sq. Apollod. I, 9, 25 de quo v. Burmann. Catal. Argonaut. Diversus quoque Butes Paudionis f. a quo Butadæ, sacerdotio Athenis insignes: v. Apollod. III, 15, 1. et Notas. quem sup. ad I, 156. V. L. in Orphica reduxisse videor. Dares et Entellus etiam epigrammate ornantur Antholog. gr. lib. V, pag. 526. v. 373. Butes *Bebrycia veniens Amyci de gente*, duplici modo dictus esse potest; aut, qui ex Bebrycia, quæ erat *gens Amyci*, id est, sub regno Amyci, venerat Trojam; aut ortum ducens a stirpe Amyci Bebrycii: et hoc præstat. *ferebat se*, incedebat, ut I, 503. *Talis erat Dido, talem se læta ferebat.* IV, 11 *quem sese ore ferens!* Nam vim verbis facias, si junxeris: ferebat se esse Amyci de gente, veniens e Bebrycia. Apud Homer. l. c. Iliad. Ψ, 679. 680. Euryali virtus simili modo commendatur, atque hic Daretis. v. 375 — 377. stolide ferox homo egregie ante oculos nostros constitutus. cf. Apollon. l. c. 45 sqq., ut nec minus in oratione, quæ sequitur; in qua cum Homero contendit, l. c. 666 sqq. v. — 380. *cunctos excedere palma*, pugilatu superior omnibus esse, quum nemo ad congressum prodeat. cf. Var. Lect. Melius tamen est accipere *excedere palma* dictum esse pro sollenni *decedere aliis de victoria*.

Æneæ stetit ante pedes; nec plura moratus,
Tum læva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
« Nate dea, si nemo audet se credere pugnæ,
Quæ finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. » Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proxumus ut viridante toro consederat herbæ:
« Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis deus ille, magister
Nequidquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem

p. 305. Recentiores et edd. *pugna*, quod vulgare esset. Ante alios victoriam obtinere, est poetæ, *excedere eos palma*; debebat proprie esse, virtute. Aliquot *pugnæ* et *pugnam*, frustra. — 381. *moratur* Goth. sec., sed mox: *fatur*. — 382. *Jam* equidem malim; et sic pr. Hamb. *tauri cornu* Goth. sec., quod communius esset. At Erf., si auctoritatem haberet, sequi malim: *Nec plura moratur. Tum læva taurum tenet*, versu inexpleto. — 384. *Qui f.* tres, et *Quis* totidem alii ap. Burm. cum Erf. cf. sup. ad II, 554. *stanti* Mentel. pr. *stando* tert. a m. pr. *quo me tedet ante* t. Goth. tert., corrupte. *usque morari* aliquot Pier. et Ven. ex interpr. —385. *ferebant* Zulich.—386. *jubebat* ex Donato ad Terent. Burm.—387. *Hentellus* et *Antellus* hic et in sqq. vitiose scribunt Gothani, uti mox *Herix* pro *Eryx*. — 388. *considerat* tres ap. Burm. *herba* unus Pier. cum Erf. — 390. *discrimine* Dorvill. — 391. *sinis* un. Burm. cum binis Heinsii, quod huic quidem elegantius videbatur.

385 sqq. Primæ lineæ in Homero v. 676 sqq.; at quam egregie coloribus suis a poeta inductæ! Acestes 387. *graviter* castigat. Ita malim. Nec male tamen *gravis* omnino, quoniam senex erat; quippe senes ætate et auctoritate graves habentur. Similis increpatio Pandari ab Ænea Iliad. ε, 171 sqq. Omnino objurgationes ejusmodi in Homero occurrunt plures, v. c. Minervæ Odyss. χ, 224. Hectoris Iliad. ρ, 440 sqq.; quas non facile manibus dimittet poeta, quia vim et δεινότητα oratio habet. — 389. frustra fortissime olim inter heroas, sc. quandoquidem nunc iners desides, ut Il, 348. 349. *Juvenes fortissima frustra pectora*. — 391. 392. gravissima objurgatio: *magister Eryx* h. e. gloria hæc, quod Erycem heroem (sed majus, *deus ille*) magistrum pugilatus habuisti. Erycis autem nomen fuit magnum pugilatu, quippe qui Herculem ipsum provocavit v. 412 sqq. v. Diodor. IV, 83. Paus. IV, 36, pag. 372. conf. post alios Burmann. Sec. ad Numism. Sicil. in Dorvill. Siculis p. 399 sqq. Adde Excurs. II et de *Entello* Excurs. III. *nobis* habere μιμητικὸν aliquid ex vita hominum notum est. *spolia*. Auxit hæc Val. Fl. IV, 181 sqq.

Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis? »
Ille sub hæc: « Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effetæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quaque inprobus iste
Exsultat fidens, si nunc foret illa Juventas;
Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
Venissem; nec dona moror. » Sic deinde locutus
In medium geminos inmani pondere cestus
Projecit; quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.

394. *Nec l. a.* aliquot Pier. *non gloria* duo Burman. *laudis honor* duo ibidem. *cessat* vitium edd. Heins. et Burm. — 396. *habet* vitiose, etiam vetustissimi. v. Pier. *effœto* Bigot., et Parrhas., quod est vulgare. *effractæ* Hamb. sec. a m. sec. *effectæ* Dorvill., saltem deberet esse *affectæ*. — 398. *Juventas* Heins. post Pier. ex Rom. Medic. et optimis aliis. Vulgo alii *juventa*, nonnulli etiam *juventus*, prosaica forma. Nam deam Heben, s. Juventatem, poeta pro ipsa ætate exquisitius ponit. —399. *inductis pretiis* Montalb. *pulchrove* idem cum aliis Burm. et Pier., male.— 400. *nil d. m.* aliquot ap. Burm. —403. *manu* Parrhas. et Rom. —404. In *tantorum* hærent impp. Faber. conj. *totorum i. s.*, Burmannus et emendationem et Servii explicationem, *tantorum*, hoc est, *virorum fortium*, recte rejicit; at idem amplecti mavult interpolatam Hamb. sec. et ed. Venetæ lectionem: *Obstupuere animi Teucrorum. Ingentia septem Terga boum.* Parva est observatio grammatica, quam tamen tenere non pigebit. *Tantus* et *talis*, ut τοῖος vel τόσος, ita ponuntur, ut caussalem particulam intra se complectantur, reddendaque sint per: *nam magnus*, *nam multus*. Ita h. l. pro: *nam septem ingentia magno-*

394 — 399. Talis excusatio frequens in Homero, inprimis Nestoris. Vide Iliad. α, 132 sqq. λ, 669 sq. ψ, 629 sq., et Laertæ Odyss. ω, 375 sq., sed ornatu et orationis vi Virgilius superior. cf. inf. lib. VIII, 560 sq. Quod autem cum verbis grandes illos, quibus olim usus erat, cestus in medium projicit, magno poeta dignum est. — 399. Venissem equidem, haud inductus præmio; h. vel nulla præmii ratione habita. *Nec dona moror*, præmium non curo: quod Burmann. illustrat.

402. 403. Jungi potest: *Eryx acer in prælia*, et, *ferre manum in prælia*, afferre, adhibere in certamine. *ferre manum in prælia*, exquisite pro manus conserere; et *intendere brachia tergo*, pro inducere cestum. — 404. Nam cestus facti erant e corio septem magnorum boum, insuto plumbo ferroque. v. Var. Lect. Res vero ad miraculum fere aucta in his Erycis cestibus.—

Ante omnis stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades, et pondus, et ipsa
Huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.
Tum senior talis referebat pectore voces:
« Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat;
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro:
His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed, si nostra Dares hæc Troius arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes,

rum boum terga (coria) *rigebant* (ornate pro erant). cf. ad Callim. in Del. 27. — 407. *que* ante *Anchis.* deest Parrhas. *et ipsam* duo Burmann. — 413. *fractoque*, quod Heinsio forte rectius legi visum erat, et Burmannus, quantum video, in contextum intulit, decem quidem codd. auctoritate defenditur. Vetustissimi tamen, ut ipse Rom. et Mediceus, in altera lectione consentiunt: *sparsoque*, in quo nihil reprehendas; nam, quod versu quarto *sparsa s.* recurrit, nil obest. At, si in uno loco codicum auctoritatem vel adversus rationem sequimur, aliis certe locis non sine ratione eam deserere debebamus. Nunc iterum novare displicet. *fractoque inspersa* Regius. — 414. *His* præclare Heins. restituit e codd. et Prisciano. Vulgo male *Hic*. *Alcidem* Dorvill. — 416. *cana s.* Hamb. pr. — 417. *recuset* Exc. Burmann. — 418. *hoc probat* aliquot Pier., ab interpolatore.

406 — 408. *longeque*, valde, ut Serv. Scilicet in *recusat* latet notio τοῦ *refugit*. *vinclorum vol.* int. lora, quibus cestus circa brachium religaretur.

410 — 419. Quid? si vidissetis ipsius Herculis cestum, quantus ille erat: *cestus et arma*. *arma* non possunt esse alia quam ipse cestus. Sic et mox v. 424. 425. Nec Hercules aliter, quam pugilatu, cum Eryce pugnavit, vel numis testibus. — 412. *germanus* Æneæ, eadem saltem matre genitus (cf. Wesseling. Obss. 1, 13), quippe Veneris ex Buta (sed alio quam is, de quo v. 372) filius. — 413. Etiam hic versus nostris sensibus fastidium faciat necesse est. Sed v. sup. ad v. 327 sqq. — 415. *æmula* intellige, quomodo alias poetis *invida*, senectus nondum *canebat sparsa temporibus*; nondum cani erant sparsi per tempora. Ornatissime. — 418. *sedet* ut sup. lib. II, 660 *Si sedet hoc animo*. *auctor Acestes*, suasor, qui primus me ad hanc pugnam excitavit. *æquemus pugnas*, certamen, et nunc quidem arma, cestus. *remitto*, cedo ac renuntio cestibus Erycis, ut bene Cerda. Sic et alias, v. c. inf. XI, 359 *Cedat jus proprium regi, patriæque remittat*.

Æquemus pugnas: Erycis tibi terga remitto;
Solve metus; et tu Trojanos exue cestus. »
Hæc fatus, duplicem ex humeris rejecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cestus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
  Constitit in digitos extemplo adrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras:
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt.
Ille pedum melior motu, fretusque juventa;
Hic membris et mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.

421. *triplicem* Vratisl. *dejecit* aliqoot Pier. et Witt., ab indocto Grammatico, qui primam in *rejecit*, seu *rei* pronuntiando, seu geminata tacite *j* litera, produci ignorabat. — 422. *artus magnosque lacertos* unus Pier. et Dorvill. ac Witt., ab interpolatore, qui hypermetrum versum non ferebat; cui alii *sic* mederi voluere, ut *que* in fine tollerent; quamquam et casu excidere potuit. *magna ora l.* codex Pontani, *magna arma l.* Sprot. Sed *ossa* in athletico corpore inprimis notabilia erant; quis dubitet? — 423. *Extulit* apud Macrob. VI, 1, sed Nonius et scripti servant vulgatam, et recurrit istud versu statim sequente. Scilicet *exuit artus* venuste dictum pro vulgari, *exuit vestem* (sc. de *artubus*). — 424. *Cum* pr. Moret., ut sæpe al. — 425. *intexuit* Medic. a m. pr.; vitiose hoc idem in priore edit. a typographis fuerat exaratum. Sed est, *innexuit*: de quo verbo v. Bentl. ad Horat. Epod. 17, 72. *nexuit* Sprot. — 426. *arreptus* Rom., solito errore. — 428. *Adduxere* tres Heins. *Redduxere* Victorinus Art. Gramm. lib. I apud Heins., non male. Sed *Abduxere retro* eodem redit. *longo* Dorvill. — 429. *pugnasq.* aliquot Pier., et hoc decebat poetam. — 430. *pedum cursu melior* Sprot. *p. motu m.* Rottend. tert. — 431. *Is membris* Ven. — 432. *Genua* binis syllabis pronuntiatum esse, no-

421 — 423. Manifesta imitatio loci nobilissimi Odyss. σ, 65 — 74. cf. Apollon. II, 30 sqq. Versus 422 ex Ennianis fluxit apud Macrob. VI, 1 *magna ossa lacertique Apparent hominei.* *duplicem*, Homer. διπλῆν, duplicato panno, ut alibi docuere viri docti. In v. 424 iterum convenit cum Apollon. II, 51 sqq.

426 sqq. Comparanda hic inprimis loca Homeri, Apollonii et Theocriti, supra ad v. 362 memorata. Adde Val. Fl. VI, 261 sqq. et Silium XVI, 295 sqq., sed, comparare talia, satis expedita res est. Nos Virgiliana saltem illustrabimus. *adrectus in digitos*, ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀερθεὶς — πόδεσσι, Apollon. II, 90. 91. *pugnam lacessunt* pro ineunt, exquisite, proprie *lacessere aliquem pugna*, *ad pugnam*,

Multa viri nequidquam inter se volnera jactant,
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Daut sonitus; erratque auris et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub volnere malæ.
Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum; et variis adsultibus inritus urguet.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit; ille ictum venientem a vertice velox
Prævidit, celerique elapsus corpore cessit:
Entellus vires in ventum effudit; et ultro,

ta res est. *acer anhelitus* Probum olim cum aliis hic maluisse, ex Scholio Servii P. Danielis monet Heinsius. Quantum tamen ipse video, non h. l., sed sub f. libri noni, ita illi legere maluerunt. *Æger anhelitus*, qui ægre trahitur. — 434. *pectora* alter Hamb., non male. *pectore vasto* ed. P. Danielis. — 435. *Dant gemitus* sec. Rottend. *errantque crebra manus* Ven., quod Heinsio placuisse facile suspiceris. — 436. *duræ* Zulich. a m. sec. — 437. *nixuque* Ven. *nisusq*. Rom. — 438. *Vulnera, tela, ictus*, o. v. Goth. alter, interpolate. — 439. *qui m. arcem* Sprot. — 441. *Nunc illos, nunc hos* Rom., *nunc hos, nunc alios* pr. Hamb. — 442. *assaltibus* tert. Rottend. — 443. *Protendit* em. Wakefield Silv. crit. P. IV, p. 141, quod voc. proprium est: potestque adeo et ipsum ferri; non vero substitui exquisitiori. — 446. *effundit* aliquot Pier.

h. l. præludendo. *immiscent manibus manus*, conserunt manus (Male Serv.). *pedum melior motu:* Sunt enim haud dubie etiam pedum partes in pugilatu, evitandis ictibus. vid. Stat. Theb. VI, 794 sq. — 433. *vulnera* pro vulgari, *ictus;* hos v. 434 — 436 per partes enumerat. cf. Apollon. II, 82 sq. Aures pugilum fractæ ac tumidæ ex hoc ipso, quod aures petuntur ictibus pugilum, notæ nunc sunt ex Winckelmanni observatione super κατεαγὼς τὰ ὦτα.

437. 438. *gravis* ætate et mole corporis; cf. inf. 447. Nam alter contra agilior corpore. *tela exit*, pro vulgari, ictus cavet, declinat, evitat, eludit. Vocabulum in re gladiatoria proprium, ut multi monuere. Vidd. Cerda et Burm. cf. inf. XI, 750. *vim viribus exit* Stat. VI Theb. 802. *Ecce iterum immodice venientem eludit, et exit Sponte ruens mersusque humeris; effunditur ille In caput.*

In vss. 439 — 442, splendida comparatio a re multo majore et graviore: oppugnatione urbis vel castelli *molibus*, machinis — 444. *a vertice*, desuper, v. ad II Georg. 310. *elapsus cessit*, elabitur; quod

Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit, aut Erymantho,
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor cælo, primusque adcurrit Acestes,
Æquævumque ab humo miserans adtollit amicum.
At, non tardatus casu, neque territus, heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
Tum pudor incendit vires, et conscia virtus;
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto;
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra:
Nec mora, nec requies; quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Æneas procedere longius iras,

449. *in* abest Erf. *radicitus* Rom. et aliquot alii Pieriani, cum parte codd. Heins. et Prisciano. Ornat hoc Heinsius. Sed *radicibus* haud dubie recte. Nec id tam Silii imitatione satis obscura lib. VI, 196, quam potius ratione poetica defenderem. *Radicitus* pedestri orationi est frequentatum, *radicibus* non æque. *rad. e. quercus* a pr. m. Oudart. — 450. *Teucri studiis Trinacria* Exc. Burm. — 451. *que* abest a Medic., quod præfert Heinsius. Ejusdem multi cum Oblongo Pierii, Goth. sec. et Erf. *occurrit*. Witt. *primus concurrit*. — 453. *Et* duo Hamb. — 454. *ac vim* Heins. cum scriptis. Al. *et v. inde s. iras* Goth. sec. — 455. *intendit* Hugen., ex pedestri ratione. Verum hunc *Tum pudor* tanquam importune interjectum in suspicionem adducebat V. C. Jac. Bryant, etiam *vim et vires* non bene sibi succedere. — 457. *geminans* Vratisl. *nunc deinde* Medic. Sprot. cum Colot. *nunc atque* Bigot. Notam illam elegantiam in repetito *ille* sperni potuisse mireris. — 459. *crepitent* Sprot. *nimbus crepitet* tert. Rottend. *trepidant* pr. Hamb. *sic densis* poeta exquisitius pro *tam densis*. — 461. *Cum* Moret. pr. *producere* fuerunt qui legerent apud Guellium, sed idem alterum illustrat per græca:

sup. *exit. gravis, graviter*, ut Homericum: *μέγας μεγαλωστί*. — 448. 449. Comparationem satis obviam vel ap. Homerum Iliad. ν, 178 sqq. ξ, 414 sqq. π, 482 sqq. et alibi (Aliorum poetarum loca v. apud Cerdam) ornavit nobilium Arcadiæ et Troadis montium nominibus; quæ et ipsa rebus dignitatem adjiciendi ars est.

450 sqq. Similiter Iliad. ψ, 694 sq. Sed reliqua, quod Entellus novas vires sumit, de suo Virgilius addidisse videtur; ductu forte Theocriti Idyll. XXII, 107 sqq. *studiis*, Serv. in studia. Malim esse pro studio, i. e. præ studio; per studium ac favorem, qualis spectantium in ludis est. — 455. *conscia virtus*, in prosa, virtutis conscientia.

461 sqq. Æneas idem facit,

Et sævire animis Entellum haud passus acerbis,
Sed finem inposuit pugnæ, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
« Infelix, quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, conversaque numina sentis?
Cede deo. » Dixitque, et prælia voce diremit.
Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore ejectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad navis; galeamque ensemque vocati
Adcipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
  Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
« Nate dea, vosque hæc, inquit, cognoscite, Teucri,

προβαίνειν περαιτέρω τὰς ὀργάς. — 463. *imponit* Zulich. — 464. *Corripuit*, *miscens* Sprot. — 465. *animi* Parrhas. — 466. *Non* Oudart. *Num* qu. Moret. et Goth. tert. *commissaque* Ger. Vossius e codd. notavit. v. Burm. — 467. *dixitque et* vereor ut fulcrum *que* ab poeta sit. — 469. *ultroque* Goth. tert. *utraque* Parrhas. *Quassantemq. utroque* Macrob. IV, Sat. 1, ut Ecl. X, 25 Silvanus *Florentes ferulas et grandia lilia quassans*; sed diversa in re; et de irato *quassanti capite* ex Plauto Asin. II, 3, 23 laudat Burm. *Nutantemq. utroque caput* conj. Heins., cui displicebat iu binis verss. *Jactantem—ejectantem*. — 470. *Ore ejectantem* Heinsius tutur Macrobii auctoritate, lib. IV, 1, quam pars codd. firmat. Vulgo *rejectantem*, quod præferebat Pierius, quo alludit in tribus Burm nonnullis Pierianis et Goth. sec. *rejactantem*. Orta hæc scriptura ex syllabæ continuatione, qualis in Mediceo est, *Orejactantem*, in Rom. *Ore jactantem*; Parrhas. vero interpolate, *Ore reluctantem*. *mixtoque* in s. Medic. a m. pr., quod etiam Heinsio arridebat. — 471. *ad navem* Dorvill. — 473. *Sic v.* pr. Moret. *taurisque superbis* Hugen. — 474. *vos quoque hæc* Parrhas. *hæc*

quod Achilles l. c. Iliad. ψ, 734. — 465. Cf. Iliad. υ, 332 sq. *infelix*, ἆ δειλέ. *vires alias*, simpl. quam putaveras hujus hominis esse, h. e. tuis majores. *conversa numina* quod frequentius: aversum numen, proprie, fortunam certaminis mutatam.

468 sq. Cf. Iliad. ψ, 695 sq., ubi φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι, Οἵ μιν ἄγον δι' ἀγῶνος, ἐφελκομένοισι πόδεσσι, Αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλονθ' ἑτέρωσε etc. Mox v. 471 *vocati* non vacare putandum. Servius: *Bene eorum ostendit pudorem, vel quia erant occupati circa amicum*. Saltem prius admittere licet: non sponte, avidos, acres, accurrere puta, sed verecunde ac timide, nec nisi hortatu facto, ut tollerent. Forte tamen argutum magis hoc quam verum: Cœtu facto a præcone pronuntiatur victor; et præmia tribuuntur. Sic sup. 244 sq. Itaque vocati victores præmia ferunt.

473—484. Novum hoc Entelli facinus et præter opinionem, adeo-

Et mihi quæ fuerint juvenali in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta. »
Dixit, et adversi contra stetit ora juvenci,
Qui donum adstabat pugnæ; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cestus
Arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super talis effundit pectore voces :
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo : hic victor cestus artemque repono.
  Protenus Æneas celeri certare sagitta
Invitat, qui forte velint, et præmia ponit;
Ingentique manu malum de nave Seresti

vos inquit Dorvill. — 475. *fuerant* duo Burm. *fuerunt* Dorvill. *juvenali* Heins. post Pier. e codd. et Grammaticis. cf. sup. ad lib. II, 518 Etiam *in* abest a Witt. — 476. *Daretam* Gud. — 477. *aversi* Gud. *adversa* Montalb. — 478. *pugnæ adstabat* Parrhas. — 480. *immisit* nonnulli Pier. *in* ejicit Erythr. *in revocabat*, cum Benedicto in ed. Junt. cf. sup. ad v. 167, et aberat a codd. Giphanii, Ind. Lucret. p. 468. cf. Pier., qui tamen non vidit abesse *in* etiam a Romano. *in ora* Parrhas. et Hugen., sed *in ossa* est exquisitius dictum pro *ossibus*, vulgari; ut apud Horat. *fragili quærens illidere dentem*. — 482. *effundit* ex codd. ab Heinsio repositum. Vulgo *effudit*. — 484. *reponit* Rom. cum aliis; manifesto mendose. Nam formula consecrationis sollennis multo mellus ex Entelli persona effertur. — 486. *præmia dicit* Gud., quod copiose adstruit Heinsius, Mihi potius sut casu aut interpolandi studio illatum esse videtur. Variandam esse orationem ratus poeta præmia non hic ante certamen, sed sub finem demum; v. 535 sqq. enumerat; ab initio tamen

que jucundum cognitu. — 476. Quæ mors destinata Dareti fuerit : ornate; sed multo magis ea quæ sequuntur. — 480. *illisit cestum*, seu manum cestu munitam, ossibus. — 483. *meliorem a.* aptiorem; nam animalem hostiam dat, ait Serv. Sunt enim hostiæ aliæ, quarum extis deorum voluntas exquiritur; aliæ cæduntur, in quibus sola anima deo sacratur seu honoris, seu expiationis et numinis placandi caussa. cf. Macrob. III Sat. 5. Dictum ab hostia succidanea. cf. inf. XII, 296 *hæc melior magnis data victima divis*. Guellius laudat Ovid. VI Fast. 162. *extis puerilibus, inquit, Parcite, pro parvo victima parva cadit; Cor pro corde, precor, pro fibris sumite fibras; Hanc animam vobis pro meliore damus*. — 484. *hic victor — repono* : a noto more, v. c. Horat. III Od. 26. *Nunc arma defunctumque bello Barbiton* etc.

485 sqq. Idem certamen ap. Homer. Iliad. Ψ, 850. sq., sed variavit multa Virgilius, quæ facile comparatione facta animadvertere licet. — 487. *manu*, h. l. magna

Erigit; et volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Accepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnis exit locus Hippocoontis;
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam, jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeaque ima subsidit Acestes;

dixit: *præmia ponit;* quæ cum nulla subjicerentur, reposuit aliquis, *dicit*, destinat, constituit. — 488. *in*, quod si absit, non desiderem, soli deest Sprot. *trajectum in* Hugeo. — 489. *tendat* sc. ferrum, aliquot Pier. sed est, quo certantes intendant, dirigant, sagittam. *tendunt* alter Menag. *ferrum tendant* Parrhas. — 490. *dejectas — sortes* malit Trappius. Non videbat alterum eodem sensu esse magis poeticum. — 491. *primum* Rom., vulgari ratione. — 492. *Hyrtacidæ juvenis* Bigot. Ὑρτακίδης, Hyrtaci filius, Asius, ap. Homerum occurrebat Iliad. β, 837 sqq., nunc alter, Ἱπποκόων. Occurrit et ipsum nomen Iliad. κ, 518, sed ibi Rhesi Thracis avunculus est. *exiit* Parrhas. *Hippocoonti*, *Hippocoantis*, *Ipsocoontis*, *Oppocoontis*, librariorum fraudes. — 493. *Postmodo* Parrhas. fere ut apud Jul. Pompon. Sab. Urbanus *modo* pro propemodum exponit. *M. c. ductor* emendabat Jo. Schrader. in schedia. conf. Not. — 495. *carissime* Montalb. — 496. *jussus quondam* Parrhas. *suasus* male conjecerat vir doctus, (Jortin. *Tracts* p. 474. Tom. II.) ap. Burm, qui non meminerat Homerica. — 498. *galea atque ima* Parrhas. *succedit* Wall. *subcidit* Menag. pr. *consedit* Exc. Burm. *subsedit* edd. vulgg. *subsidit* Burm. tacite reposuit propter communem poetarum usum et vulgarem errorem in hac voce.

multitudine Serv. Nisi placet accipere dictum, ut *magna manu*, de heroibus ac fortibus viris. *Seresti* sup. I, 611, ne de Sergesto cogites ex v. 121 sup. — 488. *trajecto in fune*, funis trajicitur, transverse circumplicatur columbæ. — 490. ex l. c. Iliad. γ, 861, sed ornate. conf. Iliad. λ, 316 sq. alia apponit Guell. *primus locus* eleganter pro prima sorte; et acclamatio faventium, *clamor secundus;* et exit sors ἐξέθορε, ἐξόρουσε, ut notum ex Homero. — 493. *victor*, secundo loco, v. sup. v. 258. Turbas tamen faciunt intpp. v. Burmann. atqui simili modo *tertia palma* v. 339, unde hoc idem habet Silius XVI, 462. 503. Quod *evinctus comas oliva* est Mnestheus, ad eandem victoriam spectat; nec in eo hærebimus, quod oleaginea corona sup. 246 et 269 commemorata non est. — 496. *Pandare*, *qui* v. Iliad. δ, 104 sq. *confundere fœdus*, turbare, vocab. propr. συγχέειν, ut ipse Homer. l. c. v. 269 ἐπεὶ σύν γ' ὅρκι ἔχευαν. *telum torsisti.* Pandarus emissa sagitta Menelaum vulneravit. Male vete-

Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per cælum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucris diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.

500. *Cum v.* pr. Moret. *Tum summis flexos* Priscian. et Alcuin. ap. Heins. — 501. *et* abest apud Priscian. p. 1187. — 503. *deverberat* aliquot apud Burm. *alas* (sc. columbæ) Donatus legit, et sic ed. Junt., quam Burm. memorat; sc. e serioribus aliqua: nam Junt. 1520 *auras* retinet, sed Benedictus *alas* cum Donato legendum esse contendit; minus suaviter, et sic plane otiosum: *Et venit*; nisi cum Bigot. legas: *Ut venit*. — 504. *adversaque* — *mali* ap. Probum, sub f. lib. I Art. Grammat., sed v. Heins. *infingitur* Franc. *infringitur* Dorvill., errore non infelici. — 505. *Infremuit m.* Bigot., nec hoc male. *malos* tert. Rottend. In *timuitq.* nulla variatio occurrit. *pinnis* Medic. Gud. cum al., ut alibi. — 508. *que* post *pariter* abest a qu. Moret. — 509. *avim* Exc. Burmano, et 547 *aurim*. — 510. *Qui primus nodos* Priscian., fallente memoria. *linea vincula* tres apud Burmann. rumpit aliquot Pier. et duo Heins. — 511. *pedem nodo* Parrhas. — 512. *alta volans*

res de hasta acceperant *telum*; v. Pompon. — 499. *manu*, sagitta manu emissa: quandoquidem manus pro ipsa opera et opere manuum dicitur.

500—506. *Pro se quisque* καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος, h. e. εἰς δύναμιν. Sic Iliad. α, 272. καὶ μαχόμην κατ' ἔμ' αὐτόν. — 505. *timuit* alis, h. e. plausit, trepidavit præ metu; ut Servius: *terrorem suum pinnis significans*. Dictum adeo, ut, *increpare verbere*, *objurgare brachio*, *flagris*. Tenuius dictum fuisset, *tremuit pennis*. At vero *timuit pennis*, tertio casu, plane foret jejunum. — 506. Totus locus resonuit *ingenti plausu*, alarum columbæ debet intelligi; sup. 215. 216 *plausumque exterrita pennis Dat tecto ingentem*. Tenuius esset, si de plausu populi accipere malles.

507 — 512. *acer* Cerda ad oculorum aciem referre mavult. At est epitheton ornans a virtute et studio omnino petitum. cf. sup. ad lib. I, 14 et 99. *miserandus*, σχέτλιος. *nodos et vinc.* v. l. e. Iliad. Ψ, 865 sq. — 512. Ἡ μὲν ἔπειτ' ἀΐξε

Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Jam vacuo lætam cælo speculatus; et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Ætheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes:
Qui tamen aerias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.

tert. Rottend. cum aliquot Pier., sed quæ *olta*, eadem exquisitius *otra*, *nigra. atraque volans* Ven. — 515. *Tam* Franc. *telo spec.* Menag. pr. *jaculo* Erf. — 516. *nigram* Parrhas. *fixit* duo Burmann. Sed cum studio variavit tempora. *figit nigra* Gud. — 517. *relinquit* tres ap. Burm. *finivit* Wall., addito illo. *in astris*: portentose ad nostrum sensum. Aliter tamen veteres, et noster aliquoties: v. c. IX, 76. Schrader. Obss. I, 3 em. *in auris*. — 518. *Aeriis* alii passim y. Pier. et Heins. et sic in Macrob. III, 8. — 520. *aerias* post Pier. hoc loco reduxit Heins. ex vetustiss. vulgo *ætherias*. *telum contendit* Pierianorum suorumque optimorum auctoritate recepit Heinsius; vulgo alii *contorsit*: quod et Mediceo superscriptum. — 521. *Ostendens* Hugen. *artemque pater arcumque* ex Medic. aliisque præstantioribus reposuit Heinsius, ut jam Pierius ex Romano aliisque suis. Idem Aspri Grammatici auctoritatem memorat, Heinsius vero Marii Victorini. At alii, sive de metro male solliciti, sive librarii errore, vel ut Aldd.; *ortem pariter arcumque*, vel ex emend. Egnatii *artem pariterque o.* Inde lapsus alii post alios. Sic ed. Ven. *Ostendens pariter artemque orcumque*, Bigot. et Franc. *artem paterque*; Sprot. a m. pr. *artemque patris*; Goth. tert. *artemque paternam a.*; Erf. *artemque parans*. Ceterum hæc ipsa varietas lectionis, tum versus et verborum structura, dubitationem facere potest, an versus e margine irrepserit, quæras quoque, quæ tanta ars apparere possit in sagitta temere emittenda? conf. tamen Notam.

πρὸς οὐρανὸν, *fugit in notos et nubila*, h. e. in nubes ac cælum evolavit; mox 517 idem: *in astris ætheriis* ornatius; etsi in eo argutantur Macrob. III Sat. 8 et alii. Et v. 525 *liquidis in nubibus*, h. e. aere. Cerda, *fugit notos*, expl. volatu anteit notos; quod durum. Sed *fugit in notos* est in aerem; sic *in ventos recessit*, *abiit*, et similia, nota sunt.

513 — 519. *rapidus* Hom. l. c. v. 870 Σπερχόμενος, rapide, confestim. *in vota vocavit* v. sup. ad v. 234; fratrem Pandarum *tanquam heroem*, invocasse puta; quod gravius est, quam si ejus recordatione animum confirmasset, aut *ejus Manes* invocasset, ut sibi propitii essent. Quod Eurytion hic facit, Merionæ ars est ap. Homer. l. c. v. 870 sqq., ubi tamen impeditior sententia est. At in Marone Eurytion dudum intenderat arcum, eumque ad emittendam sagittam paratum tenet.

519 — 531. Acestes, quum jam non haberet, in quo cum ceteris contenderet, certamine jam absoluto, ne tamen omnino otiosus

Hic oculis subitum objicitur magnoqúe futurum
Augurio monstrum: docuit post exitus ingens;
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuisque recessit

522. *Hinc* duo Burmann. *subitum* Heins. maluit ac reposuit consentiente Montalb. tert. Rottend. Scheffer. et Hamb. pr. a m. sec. pro vulgari *subito*. — 524. *fatidici* Parrhas. *omnia* et hic corrupte libri. *carmina* tres apud Burm., sed *omina* etiam de interpretatione oraculorum et auguriorum. — 526. *lamnis* Medic. a m. pr.

esset, et arcum semel intentum sagitta emissa laxaret, artem suam in eo declarat, quod longissime in altum evolat sagitta. Hoc Servius quoque voluisse videtur, dum ad v. 521 poetam adversus eos, qui eundem reprehenderent, defendit. *arcumque sonantem*, h. e. arcus tractandi peritiam. *monstrum magno augurio futurum*. Non primo statim obtutu occurrit, quid tandem *monstrum* hoc, mirus hic casus, portendere debuerit; et *docuit* tamen mox *exitus*; rem igitur, *quæ vere evenit*, ante oculos habuit poeta Sunt in ostento nonnulla (sagitta in altum emissa et flamma ardens), quæ ad lætum, alia (quod sagitta ardens consumitur quodque flamma tractum in cælo facit), quæ ad tristem eventum ducant, unde *terrifici* vates memorati. Plerumque incensas mox Trojanorum naves respicere ostentum creditur. Male. Spectavit haud dubie poeta ad bella Romanorum cum Siculis. In Sicilia Romani bello a Carthaginiensibus et Siculis, inprimis Syracusanis, fuere petiti; sed horum opes consumtæ bello acceptis cladibus, ut nunc sagitta igni. Acestes, quippe qui urbem Siciliæ, Segestam, teneret, fata Siciliæ nunc augurio denuntiare recte potest. Conferri meretur imitatio Statii VI Theb. 938 sqq., ubi Adrasti telum, dum redit et ad ejus pedes in terram fertur, infaustum expeditionis eventum bene ominatur, et alia Silii XVI, 586 — 594. Quod sagitta exardescit, arundinem puta igneni concipere, non ferrum, haud dubie melius ad portentum poeta retulit, quam ex hyperbolica celeritatis designatione repetiit: ut factum est in glande plumbea inf. IX, 588 motus celeritate liquefacta. Portentum autem *ignis aerii* v. 527 sq. simile illi, quod lib. II, 693. 694, ubi v. Not. Popius consilium poetæ in hoc prodigio desiderabat: v. eum ad Iliad. XXIII n. 45. Ad *Julium sidus* hæc referre velle, hoc est ingeniose ludere; et intercedit ipse poeta, cum *terrificos* vates apposuit. — 524. *Seraque t.* per se incertus et ambiguus est sensus, pro temporis, quo vates cecinere, varietate; quia tamen antecedit: *docuit mox exitus ingens*, necesse est ad tempora hoc non illa, quibus ostentum oblatum est, sed quibus eventum habuit, spectare. *Cecinerunt* est

Consumta in ventos: cælo ceu sæpe refixa
Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis, superosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen
Abnuit Æneas; sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
« Sume, pater: nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis,
Cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris. »

528. *Concurrunt* alter Hamb. Sed et ap. Aristotelem *ἀστέρων διαδρομαί.* v. Guell. Locum respicit Seneca l. N. Qu. 2. *cinremque v. s.* Witt. pro var. lect. — 531. *et lætum* Rom., et hoc præferam. *la tus* Longob. — 532. *magnis cumulat* Witt. — 533. *Summe* multi, vitiose. v. Burm., qui etiam τὸ *sumere* illustrat. — 534. *auspicibus* Wall. Mox vulgg. *honorem. honores* Heins. reposuit tanquam concinnius et sonorius. Sic Rom. et Mediceus Pierii. At in Mediceo Heinsio inspecto et a Fogginio typis excuso *honores* secunda manus in *honorem* mutavit, ut adeo hæc Aproniana habenda sit lectio. Gudianus a m. pr. *honore* seu *honorē* lectionem Apronianam habuit, sed iterum mutata est in *honores* a m. sec. At Hamburg. alter a m. pr. *honores*, quod et Montalb. et Goth. sec. habet; item Palat., teste Benedicto. — 535. *hoc* deest Exc. Burm. — 536. *Crateram* Medic. a m. pr. et Bigot., sed Virgilius eo genere non est usus. v. Burm. *quam* Hugen. a m. pr. — 537. *Ciseus* al., est Κισσεύς. *in* non delendum; est ut sæpe *ἐν*, in parte, pro munere, muneris loco. — 538. *Esse sui* Parrhas. ex v. 572. *δῶκε φέρειν, δῶκε δ' ἄγειν, δῶκε φορῆναι, ὥστε κομίζειν*,

adeo h. l. interpretati sunt. *sero*, cum res ipsæ evenirent, ut eas jam olim illo ostento monstratas esse dicerent. Est ergo: etiam vates, etsi serius et jam post eventum, quem res habuit, casum ita interpretati sunt. Nec aliter acceperat Jo. Fr. Gronov. Obss. in Add. p. 272. *Exitus ingens* præclare de eventu magno ac mirabili. — 527. 528. *stellæ cadentes* vulgo dictæ cum noctu tum interdiu occurrere solitæ, ut in Hymno in Apoll. 441. sup. l. c. II, 693 et Ge. I, 365 sq. *refixa*, decidua, nam alias stellæ dicuntur *fixæ* esse. — 530. *nec omen Abnuit Æneas*; igitur accipit tanquam lætum? certe quod ille putabat; nam claritatem nominis, famam et laudem, omnino fortunam insignem, augurabatur ignis in aere exardescens. cf. Serv. ad 524. 530.

531 — 540. Imitatur Hom. l. c. Iliad. ψ, 616 sqq., ubi Nestor simili modo præmium extra ordinem fert. Ad *craterem* saltem cf. craterem Sidonium Odyss. ο, 115. *impressum signis*, anaglyphum, signis expressis in argento vel ære. Luxuriat in eo Statius l. c. Theb.

Sic fatus cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnis victorem adpellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori;
Quamvis solus avem cælo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:

sæpe Homer. — 539. *cinxit* alter Hamb. *velat* Parrhas. t. *myrto* Wall. et Erf. a m. pr. — 540. *At p.* Leid. un. — 541. *prælato invidit honoris* emend. Marklandus Epist. crit. pag. 106, h. e. Acestæ prælato sibi non invidit honorem seu præmium primo loco datum. Nescio tamen an alterum exquisitius sit dictum, ut transferatur a persona attributum ad ipsum honorem; et si *quis est prælatus*, etiam *honos* ejus dicatur *prælatus*. Sic *cedere alteri in honore*, et *cedere alterius honori*. Sed verum ne sic quidem videram; *præferre* poeta dixit exquisite pro præripere. Est *præreptus* honor, *prælatus*, quem ille tulit, abstulit; præ Eurytione. — 542. *cælo ab alto*. Mireris ter ita versum clausum, hic et v. 489 et 511. *demisit* ed. Ven., vulgari varietate. — 546. *Custodemque ad se c.* Witt. *comitem impubentis* ed. Ven. — 547. *Æpytidem* Rom. et alii libri Pier., *Epitiden*, *Ephitidem* al., vitiose. Est ap. Homer. Ἠπυτίδης. cf. Heins. *ad aurim* Gud. *in aurem* aliquot Heinsii libri, quod ipse monet comicis esse familiare; quod tamen si est, epico sermone minus dignum videri debet. Bene etiam Burm. monet, *in aurem* esse alicujus auri arcani quid insusurrare, *ad aurem* vero *fidam* Epytidæ idem esse ac, ad fidum hominem.

VI, 531—539. *Cisseus*, Thracum rex, cujus filia Hecuba. cf. inf. lib. X, 705, v. Munker. ad Hygin. f. 91. Notæ ad Apollod. p. 759. De eodem Homerus Iliad. λ, 223. Locum hunc Virgilii eleganter expressit Ovidius in munere Anii Met. XIII, 681 sqq.

541—544. *prælato honori*, hoc est: honori, quem alter ipsi prætulerat, præripuerat. Aliter vulgari usu dicitur alter alteri prælatus. *bonus* cum dilectu h. l. positum ut ἐσθλὸς, εὐγνώμων. *Proximus donis* (ut *proximus laude*) *ingreditur* (pro est), h. e. qui proximo loco præmio donatur, Mnestheus. Hæc mea ratio. At Serv. *donis* h. e. ad dona; et Cerda: *ingreditur donis*, incedit gloriabundus cum donis. Omnino est, quod sup. 268. 269 *omnes donati ibant*. *Extremus* Hyrtacides.

545—547. Vid. Excurs. ad h. l. *certamine misso*, ut ἀγὼν, pro certantium ac spectantium turba dimissa: fere ut jam sup. 286. Sed et pedestri sermone fere sic: ut apud Cic. *ante ludorum missionem* lib. V ad Div. 12. *Custodem comitemque*, infra v. 562 *magistros*, ex suo ævo adscivit Virgilius, quo nobilibus juvenibus addebantur tales magistri vel custodes (Horatio *reges*, ut I Od. 36, 8). Minus bene Servius locum ex Cicerone (nunc est in Fragmentis)

« Vade age, et, Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. » Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos jubet esse patentis.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis : quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona :

549. *cursumque* Ven. — 550. *ostentet* Serv. ad XI, 42. — 551. *Dic, ait*, ex codd. et ratione firmarunt Pier. et Ge. Fabric. Alii *Sic*. *In se omnem* Menag. pr. *longe* duo Burm. et Erf. a m. pr. *largo* Oudart. *descendere*, *deducere*, *discedere* sollemni modo variatur et hic. *discedere cœtu* quatuor ap. Burm. — 552. *et* abest a Franc. — 553. *que* deest Parrhas. — 555. *Trinacria emirata* Montalb., qua lectione, seu vitio potius, Burmannus adversus Bentleii emendationem utitur I Carm. 5, 8 ap. Horat.

laudat, melius sup. v. 257 et infr. VIII, 515 compares (Multis de iis egit Martorell. *Theca calam.* p. 169 sqq.). *Epytidem* ex Homerico Periphante, Epyti filio, Iliad. ρ, 323 seq., adumbrasse videtur. Ornatus versus 550 de Ascanio. *avo*, *in* ludis in Anchisæ honorem habitis. — 551. *circo* de spatiis et loco, in quo decursus equester fit, ut sup. 289 de stadio.

554 — 556. Ornatum verborum vide in *lucent* pro vehuntur, et *mirata fremit* pro miratur, et sic porro in aliis; ut infra : *fulgent*, *vagantur* etc. — 556. *tonsa coma pressa corona*, coronati, et quidem, ut inf. v. 673 intelligitur, ubi Ascanius *galeam ante pedes projecit inanem*, corona super galeam imposita; qualis inf. VII, 751 *Fronde super galeam et felici comtus oliva*. cf. Cerda. Coma tamen vel sic *a corona* (non a galea) *pressa* dici potuit, quatenus hæc caput ambiebat. *tonsa corona*, h. e. ex arbore tonsa, cui frondes decerptæ : ut inf. 774 *tonsa oliva*, ubi cf. Not. (Male ad Horat. I Carm. 7, 7 hic locus excitatur). *in morem*, ex more hujus ludicri. Docta quidem, sed importuna nota est Servii ad h. l., qui etiam *coronam* de galea accipere vult, quippe quæ Homero στεφανὴ sit Iliad. κ, 12 (scilicet στεφάνην dicere voluit, quæ et alibi apud Homerum occurrit, et galeæ proprie pars est frontem ambiens eminentior, qualis v. c. in Winkelm. *Monum. inedd.* n. 108). In iisdem Servianis subjectum paullo post : *Sed alii dicunt, potuisse eos galeas habere coronatas. Bæbius tamen Macer* (ejus mentionem facit Serv. etiam ad Ecl. IX, 47) *dixit : a Cæsare Augusto pueris, qui luserunt Trojam, donatas esse galeas et bina hastilia; ad quod Virgilium constat alludere.* Poetæ igitur judicium in his ad suam ætatem accommodandis declarant hæc

Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro;
Pars levis humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tris equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi

557. *gerunt* duo Heins. *præfixa h. ferro* Medic. Rom. et quicquid antiquiorum est codicum ap. Pier. et Heins. Sic quoque Erf. et nostri Goth., nisi quod tert. *pressa*. Tamen *præfixo* es vulgg. edd. Hamb. pr. a m. pr. et Hugen. servarunt Heins. ac Burmannus, qui utramque lectionem ait habere, quo se tueatur. Recte quidem, sed *præfixa h. f.* est magis poeticum, auri vero magis consulitur, si *præfixo* legis. — 558. *Parsque leves* aliquot ap. Burm., non male, sed intrusum *que* librariorum more; et tuetur alterum codd. auctoritas. *humeris* duo Burm. *pharetras humero* Goth. tert. — 558. 559. Vulgata lectio h. l. sanior est omnium codicum varietate nata ex depravato it in *in* vel *et*, unde mox it in sequ. versu insertum vel post *obtorti* vel post *collum* vel *Fl. it torti*. v. Pier. Heins. et Burmann. — 560. *Tres*, *treis*, *tris* legitur; hoc cum Mediceo: ut jam inde ab I, 108. *turmæ numero* Rom. et Menag. pr., inconcinne. *trinique* Witt. — 562. *Agmina* Rottend. pr. a m. sec. — 563. *Vana* Menag. alt. *parvos* Rom., ut et 569. — 564. *Nomen qui* Franr. *Polites* Medic. a m. pr. cum tribus aliis Heins. et parte Pierianorum. — 565. *actura* aliquot Burm. — 566. *bicolos* Goth. tert. *primis* Macri verba. conf. Sueton. Octav. 43, unde inprimis *torquem* mox non absque consilio memoratum videas. Nam 558. 559 ornate pro, torquem collo gestabant aureum. cf. inf. X, 137. 138. *auri obtorti*, torti; ut στρεπτός.

560—574. Pueri fuere omnino XXXVI cum trinis ductoribus, in tres turmas descripti: unaquæque turma XII capitum. Ternarium numerum ad tres P. R. tribus a Romulo institutas refert Servius; saltem Centurias tres equitum respici dicere debebat. cf. Liv. I, 13. Sed ornavit poeta locum egregie eorum, qui turmas ducebant, nominibus et equis declarandis. *magistris* vid. sup. v. 546. Forte ad turmas *majorum puerorum* respexit: v. Sueton. Jul. 39, Octav. 33. Parvus hic Priamus Politæ filius, Priami regis nepos. De Polite cf. Iliad. β, 701 et sup. lib. II, 526 sq. *auctura Italos*. Servius: *Polites — de quo Cato in Originibus dicit, quod ad Italiam venerit, et segregatus ab Ænea condiderit oppidum* Politorium *a suo nomine*. Paullo post in *equis* v. 565 sq. arguantur Intpp. *albas maculas* mox in aliqua præcipua parte declarari putata, in pedibus, quos poetica ratione, *primi vestigia pedis*, dixit, et in fronte. Sunt qui putent, Homerum Iliad. ψ, 453 poetæ ante

Alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnis pulcher, Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidæ; veterumque adgnoscunt ora parentum.

Alba pedes Medic. a m. pr. — 567. *arduos* antiqui et hic apud Pier. — 568. In *Atys*, Ἄτυς, aberratur *Atis*, *Attis*, et in Gud. *Atus*; et in altero *Atii*, variatur, in Rom. Medic. a m. sec. ac Reg. *Atyi*, in al. *Attii*, *Atti*, *Ati*, *Aci*, et in Goth. sec. *Alii*. Pro *Atti* h. e. *Attii*, pugnat Pierius, codicum et marmorum auctoritate: antiquiorem auctoritatem pro *Atia gente*, una consona scripta, attulit Heins. ad h. l. Nota illa gens, ex qua Cæsaris Octaviani mater oriunda fuit. cf. ad Dion. XLV pr. Præferam tamen h. l. ex vetere more *Ati. dixere* emendatum in Medic., ut alibi. — 569. *puero multum d.* Bigot. *delectus* et hic pr. Rottend. ac Medic. — 570. *formam* Medic. a m. pr. græca forma, quæ placet Heinsio et Burm. *forma ante omnes est* Menag. pr. *ante o. formaque* Exc. Burmann. — 571. *Sidonioque inv.* tres. ap. Burm. *Sidoneo* scribunt nonnulli, ut *æthereus* pro *ætherius*. vid. Pier. — 573. *Trinacriæ pubes* plerique Pier. et sic Medic. cum al. Heins. ac Burm. Erf. binisque Goth. *Trinacrii* Rom. cum Menag. pr. et pr. Rottend. Sed *equis* deberi epithetum, non est quod dubites. — 575. *ruentes* vitium ed. Dan. Heins. v. Burm. — 576. *corda p.* tres Burm.

oculos fuisse. — 568. Atiam gentem memoravit propter Atiam, Augusti matrem. v. Serv. et ad eum Burm. it. Heins. ad h. l. cf. vel Suet. Octav. 4. *Latini* simpl. pro Romanis, ut sæpe al. Heinsius eo refert, quod Atii Aricia erant oriundi. Neque illa temere adjecta: *pueroque puer dilectus Iulo:* ut jam tum concordiæ inter Atiam et Juliam gentem tanquam prima semina jacta sint: cf. Eckhel Doctrina numor. Vol. V, p. 145 de numis gentis Atiæ. — 571. *Sidonium equum* dicere potuit etiam qui ex Africa esset. Nam Phœnicios equos non memini narrari; nec tanti res erat, ut curiosius in eam inquirerem, nec Phœniciæ solum equis alendis idoneum. — 572. *esse* e Græcismo abundat: *δῶκε ξεινήϊον εἶναι.* — 573. Curiose hæc adjecta sunt; alioqui enim quæri poterat, unde Trojanis classe advectis, inprimis ista ætate, tot equi suppetere potuerint.

575. *pavidos.* Servius: gloriæ cupiditate sollicitos, ut lib. III Georg. vers. 106 *Corda pavor pulsans.* cf. Silius Italicus, Punic. lib. XVI, 432. 480. 515. Nec tamen injucunda res, si puerilis ætatis ingenuam verecundiam exprimi putes. Mox eos cogita longo ordine incedentes campum in orbem obiisse.

Postquam omnem læti consessum oculosque suorum
Lustravere in equis: signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris, rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Adversis spatiis, alternisque orbibus orbes
Inpediunt, pugnæque cient simulacra sub armis;
Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt

577. *omnes* alter Menag. *concessum*, *consensum*. et hic aberratur. *oculique* alter Hamb. a m. pr. — 578. *parentis* Medic. a m. pr. — 580. 581. *Deductis* scriptum in Rom. Medic., et al., forte doctius pro *ductis* simpliciter. Sed de aberratione satis constat. Vide modo v. 569 *delectus* in eodem Mediceo. Porro *ternis* codd. Pier. cum quatuor Heins. et uno Burm. ac Goth. sec., quod malebat Pierius. Sed bene monet Heinsius, legendum tunc esse: *agmina ternis Diducti s. choris*; nec vidit Pierius *terni* etiam exquisitiorem orationem efficere. — 582. *instructaque* Medic. Pier. *dedere* Witt. a m. pr. cf. Borm. — 583. *cursus ineunt* Ven. a m. pr. *aliosque reversus* Wall. a m. pr. — 584. *Aversis* Zolich. *Adversos* Erf. *Adversi* post Pierianos nonnullos Exc. Burm., quod probat vir doctissimus. Enimvero v. Not. *alternisq*. Heins. recepit Pierio, puto, obsequutus et parti codicum, quorum princeps Romanus. At Mediceus cum ceteris *alternosq*., quo variatur oratio. — 586. *fuga* recte secundum rationem et præstantiores codd. Rom. Medic. aliosque prætulit Heins. Vulgo *fugæ*, quod non bene relictum Silio in simili loco XVII, 445; non enim *fugæ*, τῇ φυγῇ, nudat quis ter-

580 sq. Hunc locum cum subjuncta comparatione e pulcherrimis esse puto vivida ad sensum repræsentatione rei ad eloquium difficilis. Occupatus fuit in hoc ludo declarando atque etiam delineando Ge. Henr. *Nöhden* noster (*in Erklärenden Aumerkungen zur Æneis:* Class. Encyclop. P. V. Vol. I. p. 332 sq.) *pares* loco, ordine eodem, ut sup. v. 114. *terni* tamen, h. e. ternis diversis turmis, quas *choros* appellat, (quarumque duodecim quæque juvenum, quaternis forte catervis, erat) discedont, aut, terni quique incesserunt, ita ut duodecim essent catervæ, trium unaquæque puerorum. Mox iterum coeunt, *vocati*, a ducibus. — 582. *infesta tela tulere*, ut alias *ferre signa infesta*, inferre vel tenere, habere, gerere. conf. etiam Burm.; mox v. 584 *Adversis spatiis*, h. e. quibus ipsi adversi h. e. obvii invicem sibi facti iterum deflectunt se, et in novos gyros discurrunt. — 584. *alternis orbibus orbes Impediunt* præclare, cum variis flexibus subeunt se invicem saltantium ordines, seque miscent et implicant. v. 585. dictio Lucretiana facile agnoscitur ex ejus Lib. II, de rerum natura, vv. 41 et 324 *belli simulacra ciere*. — 585. *sub armis*, ut sæpe apud poetam pro, *armati*.

Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et inremeabilis error.
Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas et prælia ludo;
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, *Induntque per undas*.

gum, sed, dum fugit, fugiendo, *fuga*, tergum nudat. *versant* Gud. pro div. lect., et pr. Rottend. *verrunt*, at Rom. *torquent*, cum Goth. sec., tamen lapsu potius, etsi non infelici, quam consilio. — 587. *pariter facta* Parrhas. *fruuntur* tres ap. Burm. cum edd. Ald. Junt. — 588. *Crete* Wall. a 10. pr. *Cretæ altæ* Serv. apud Burmann. — 589. *Abietibus* cod. Thuan. Macrobii V Sat. 14. *textis* Parrhas. *textus* Ven. — 590. *Millenis h. d.* Goth. sec., prave. *domum* tres ap. Burm. Sed *dolus* eleganter. v. Not. *Mille dolis h. viam, quæ s. s.* Parrhas. *quo signa* Bigot. — 591. Agnoscas et hic duplicem codd. sectam: Rom. cum codd., inter quos Goth. alter, parte, *Frangeret*, forte tamen illud primum ex librarii lapsu natum. Etiam Donatus interpretatur: *fregerint flexus*. Sed melius Medic. cum aliis: *Falleret* — quippe, *error*. Servius utrumque prodit. *indeprehensus* al., ut solet. — 592. *Haud alio* elegantius ex Medic. et pr. Moret. reposuit Heinsius. At alii cum Romano *aliter*. *nati Teucrum* Gud. — 595. Malim aliquem codicem habere: *Libycumve*.

588—591. Non poterat Virgilius superare vel assequi locum Homeri, quem inter pulcherrimos primum excitandum credo, Iliad. σ, 590 sqq. ad 605 de Dædali choro. Rem itaque sapienter traduxit ad similem rem, Labyrinthum, quem ea cum arte effinxit, ut inter ejus flexus legendos ipse quasi errore ferri videaris; ita implexa ipsa verba, quæ Plinii animo obversata puto in Labyrintho lib. XXXVI, 12, s. 19, 2, uti ipse Virgilius Catulli memor fuisse videtur n. LXI, 112—115. *Creta in alta*, cf. mox lib. VI, 23 propter Idam et alios montes; quamquam et omnis insula *alta* est, quippe mari altior. *Parietibus cæcis* h. l. qui visum ac prospectum intercipiunt, ut totum iter, qua pateat, æstimare nequeas. Ovid. in loco cum hoc comparando VIII Met. 158 sqq. *cæca tecta* dixit. Cujacius Obss. I, 30 a Burm. laudatus *cæcos parietes* esse sine fenestris docuit; sed hoc est JCtum interpretari, non poetam. *dolum* h. e. iter dolosum, fallens. *signa sequendi*, procedendi, ut poetis ἕπεσθαι, *sequi*, pro *ire*, h. e. notas viæ et itineris, qua erat incedendum redituro. Ovid. l. c. Dædalus *turbatque notas, et lumina flexum Ducit in errorem variarum errore viarum*. cf. inf. VI, 27 sq.

592—595. Parem in modum Trojani pueri *vestigia impediunt*, cursus flexus implicant. — 594. *per maria humida* (ὑγρὰ κέλευθα θαλάσσης ap. Homer. hue vocat Servius) *nando Carpathium Li-*

Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, longam muris quum cingeret Albam,
Rettulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes :
Albani docuere suos; hinc maxuma porro
Adcepit Roma, et patrium servavit honorem;
Trojaque nunc, pueri Trojanum dicitur agmen.

Etsi non ignoro, esse qui dubitent de hoc discrimine inter *ve* et *que*; et ista maria, quippe contermina, passim jungi; v. c. Juvenal. XIV, 278, vel permutari, v. c. Georg. IV, 387, et in utroque delphinas vagari. Mos *luduntque per undas* deerat Oblongo Vatic. et aliquot aliis Pier. Mediceo a pr. m. Gud. et aliis Heins. et Goth. tert. cum Erf. Lat ioiam inepti esse Grammatici per se patet. — 596. *Hunc morem cursus* vulgo codd. ap. Pier. Heins. et Burm. et sic tres Goth. et primo loco Romanus. *Hunc m. hos c.* elegantius jam olim a Rob. Stephano inde editum; ut jam legitur in Aldd. prioribus, etiam in Egnatiana recensione. Pro ea lectione codicem suum laudat Ge. Fabric., at Heinsius sec. ac tert. Moretanos cum Mediceo, qui tamen, ut a Fogginio editus est, alterum exhibet. — 597. *quum conderet* Gud. pro var. lect. — 598. *Rettulit* vulgg. *retulit* h. l. Burmannus revocavit, non e ratione grammatica, quam vir doctiss. Jo. Schraderus Emendatt. præf. p. XLII constitutam esse voluit in *retulit*, *reperit*, *repulit*, verum laudato cod. Gudiano. Desidero omnino constantiam in his ac similibus, v. e. *Jupiter*, quod *Juppiter* exaratur. Si ad morem veterum scribendum est, equidem literam male geminari puto scriptura; etsi pronuntiatione id fieri necesse est. Si tamen gemines, semper et ubique ista ratio est sequenda. *in priscos* Goth. pr. — 599. Versus molestus. *ille* Wall. *secum cum T.* pr. Hamb. Olim distinguebatur : — *Latinos. Quo puer — pubes*, *Albani d.*, ut adeo esset : *Quo puer — pubes* sc. celebraverant hæc certamina, *docuere Albani suos* illa celebrari. Melius sic interpungas, ut fecimus : *Retulit et p. docuit celebrare Latinos, Quo puer ipse modo, s. q. T. pubes* (sc. celebraverant. Hinc) *Albani docuere suos* etc. — 600. *hunc* Oudart. a m. sec. Goth. tert. — 602. *pueri* et *Tr.* ed. Ven. *dicimus* Dorvill. *ducitur* Leid.

bycumve (conf. V. L.) *secant luduntque per undas*, videtur aliquid otiosi esse in hac verborum copia; etsi bene video marium denominatione rei dignitatem increscere. Ovid. de delphinis III Met. 685 *Inque chori ludunt speciem, lascivaque jactant Corpora, et acceptum patulis mare naribus efflant*; et qui anteivit Apollon. Rh. IV, 933 sqq.

596 — 603. *Hunc morem — Retulit*, innovavit, ut Serv., repetivit. *priscos Latinos* h. l. ut *antiqua Italia*, et sic *Latium antiquum* inf. VII, 38. Aliter *prisci Latini* in historicis et geographicis, dum antiquum Latium et novum juxta ponitur. — 598. *docuit celebrare eo modo, quo ipse celebraverat.* v. V. L. — 601. *honorem*, ludum ab origine sua in Anchisæ honorem institutum. — 602. Pro vulgari, quod ex Suetonio de puerorum lusibus Servius laudat : *Lusus ipse, quem vulgo Pyrrhicham appellant, Troja vocatur*, poeta dixisse videtur exquisitius ; et

Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt sollennia ludis:
Irim de cælo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cito decurrit tramite virgo:

603. *sacro* Bigot. — 604. *Hinc* multi Pier. et Heins. ac Burm. *vocavit* Goth. tert. a m. pr. — 607. *inspirat* pr. Hamb. a m. sec. et Sprot. — 608. *monens* Montalb. et ed. Juni., solito lapsu: *saturata* codd. Pier. et suorum ac Arusiani Messii auctoritate sonique suavitate recepit Heins. Vulgo *exsaturata*. — 609. *celebrans* Medic. et Zulich., noto sphalmate. *pro* Erf. — 610. *orto* pro *cito* Sprot. *d. tr. Juno*

nunc honor ille, seu ludicrum, *Troja*, *agmen* autem *Trojanum* appellantur pueri. Alii sic: *pueri*, Trojanum hoc puerorum agmen, *Troja* appellatur; at alterum lenius.

604 sqq. Novum avertendi Trojanos ab Italia consilium Junonis, incensis navibus; ad ductum historiæ etiam hoc, etsi variis modis fuit narratum. v. Excurs. VI ad h. l. Sed poetam decebat hæc ad deæ Trojanis infestæ machinationes referre. Quod Iridis ministerio utitur Juno, Homeri exemplo fit. v. sup. ad IV, 694. Apud eundem Iliad. ψ, 198 sq. ad Ventos ea mittitur, ut Patrocli rogum illi flamma involvant. Argutatur Servius in caussa reperienda, cur Iridis maxime ministerio h. l. poeta utatur, et affert aliena a poeta. Junoni enim ministra Iris data est more sollenni, non Mercurius. Transitum a lætis ad tristia, adeoque delectationem ex rerum varietate, facile unusquisque observet. conf. Trapp. ad h. l.

604—610. *mutata novavit*, pro mutavit, ornate. Manil. IV, 580. *Scilicet in piscem sese Cytherea novavit*. Fortunæ autem *perfidia* ac *fides* proprio aliquo modo tribuitur, quatenus fallit spem vel sustentat constantia aut levitate sua. *ventos adspirat eunti*, præclare pro, volantem incitat, properare facit; quod optime fit vento secundo alis immisso. Ad Mercurium Jupiter sup. IV, 223 *Vade age, nate, voca Zephyros et labere pennis*. Sunt autem modi volatum declarandi varii apud poetas: modo *fertur aliquis vento*, ut et apud Homer. πέτετο πνοιῇσ' ἀνέμοιο: modo volat ἅμα πνοιῇσ' ἀνέμοιο apud Homerum et Hesiodum, quod redditum erat supra IV, 241: Mercurium talaria *sublimem alis*, volantem, *rapido pariter cum flamine portant* seu ut æquet ventum, seu ut volet una cum vento; nam ut sit: volat tam celeriter quam ventus, seu, ut reddunt similiter ac ventus, repugnat usui loquendi τοῦ ἅμα et τοῦ *pariter* cum. Mox illius volatus declarabatur: *agit ventos et nubila tra-*

Conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretæ Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum adspectabant flentes. Heu tot vada fessis,
Et tantum superesse maris! vox omnibus una.
Urbem orant; tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, et faciemque deæ vestemque reponit:

Erf. a m. pr. — 611. *consessum* Medic. a m. pr. Moret. sec. *cursum* Franc. et Sprot. *occursum* Wall. Mox nescio an melius legas ut; nam et *litora lustrat* inter reliqua otiosum esse videtur. Igitur conj. *decurrit virgo; conspicit ing. concursum. Ut* (ubi) *litora lustrat: Desertosque — classemque relictam.* — 612. *classimque* Sprot. vid. sup. ad III, 5. — 613. *Et* vel *Haud* nonnulli; item *Troeades* vel *Troiades*, ac Medic. *secreta T. actæ.* — 615. *Portum* Goth. sec. *spectabant* Medic. *exspectabant* Voss. pr. ac Ven., quod Heins. interpretatur: secunda navigationi tempora. Alii apud Serv. *flentes heu t.* junxere. — 617. *pelagi convexa tueri* Ven. ex sup. IV, 451. — 618. *medios* Goth. sec. — 619. *Miscuit et f.* Goth. sec. *Conjenat*, findit aerem, qua pervolat, et agit, movet, ante se. *multa movens*: sup. III, 34 *multa movens animo*, volvens; machinata. X, 890 *Multa movens animo jam tandem erumpit.* Porro *necdum antiquum saturata dolorem.* Erant sup. I, 25 sq. expositæ caussæ; et hinc I, 4 *memorem Junonis ob iram* erat dictum. Iterum inf. 781 *Junonis gravis ira nec exsaturabile pectus.* — 610. Laudat Cerda locum Ovidii: *et remeat per quos modo venerat arcus*, Met. XI, 632. *cito tramite*, exquisitius quam cursu, volatu.

611 — 617. *concursum* vide sup. 106. 107. *desertos portus* vid. sup. 286. 287. Quod ludis non intersunt mulieres, sed solitario in litore desident, ex antiqua decori ratione et moris severitate fit, quam tamen inter Græcos quoque serior usus temperavit. Sed et illæ *Anchisen flebant*, inferiis igitur adhuc operantes. cf. inf. 652. Bene ad miserationem: *Pontum adspectabant flentes;* et quod statim querelas subjungit; *heu tantum viæ sibi Et tantum superesse maris.* — 617. *Urbem*, simpl. sedem.

618 — 622. *vestem*, versicolorem, qualis alias Iridi tribuitur. Attamen supra de Venere quoque I, 404 *pedes vestis defluxit ad imos Et vera incessu patuit dea*: ut adeo etiam, tanquam ex deabus una, suam pallam haberet. Iris *fit Beroe*, ut Laodice apud Homer. fit, Iliad. γ, 121. *Cui* sive ad Doryclum sive ad Beroen referas, parum interest. Hoc alterum forte melius, siquidem in feminæ auctoritate nunc res posita. Vix tamen feminæ *nomen* tribui potuit. Præstat ergo ad maritum referre. *genus*, nobilitas h. l. v. Burmann., quem indigneris operam et char-

Fit Beroe, Tmarii conjunx longæva Dorycli,
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
« O miseræ, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriæ sub mœnibus! o gens
Infelix! cui te exitio Fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas,
Cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa

cit f. duo Burm. *vultumque r.* Dorvill. — 620. *Fit decor et varii* Wall. a m. pr. *Verce* passim scribitur. *Ismarii* vulgata lectio ante Heins. e recentioribus (etsi et Servius agnoscere videtur) petita erat libris; *Tmarii* Heinsius restituit, etiam librorum auctoritate, in quibus vel *Tmarii* diserte, ut etiam in Rom. fuit, in Medic. a m. pr. *Mari*, a sec. *Tmarii*. In cett. *Marii*, *Tinarii*, *Timarii*, *Tarii*, *Thiari*. v. Heins. ad h. l. et cf. ad Ecl. VIII, 44, ubi similis error insederat edd.; videtur adeo ex *Marii* ab interpolatore *Ismarii* factum esse. Pompon. Sab. ad h. l. « *Marii* » forte *Ismarii Dorycli*, Thracii; ab Ismaro monte Thraciæ. Mihi non placet; nam » antiqui codices *Marii* habent, et hæc Beroe in Sicilia manebat. In Bucolicis » Apronianus ait: Maros mons Thraciæ, ubi Maro vinum dedit Ulyssi, et Probus » in commentariolo Georgicorum facit mentionem. » Vides vera falsis mixta esse. *Tmaros* in finibus Dodonæ Epiri mons erat: Τόμαρος, Τμάρος. conf. Steph. Byz. Interea velim Heinsium docuisse, quomodo inter *Trojanas* mulieres esse potuerit uxor *Dorycli Tmarii*, a *monte Epiri* appellati. At *Ismarii* alicujus e *Thracia* oriundi, cum multa Thracum et Trojanorum memorentur fuisse commercia, uxor interesse facile potuit. Hactenus utique alterum hoc haud dubie verius. Sunt forte, quæ et his reponas. Æneam etiam Dodonam adiisse, a nonnullis fuit traditum. v. Excurs. de Æneæ Error.; et ipse poeta noster, qui escensionem ad Buthrotum factam sup. III, 293 sqq. narraverat, sub discessum ab Epiri litore v. 470. 471 inter Heleni munera hospitalia: *Addit equos, additque duces. Remigium supplet, socios simul instruit armis*; quod infra v. 646 eadem Beroe *Rhœteia* appellata, nil repugnare; esse docte dictum pro *Trojana*. Locus tamen vel sic inter eos referendus, in quibus ratio critica, quatenus in librorum usu versatur, aliam lectionem, aliam rerum ratio et judicii nobilitas defendit. Ismarium hominem etiam requirit Beroes auctoritas, quam Troja profecta matrona habere potuit, non ea, quæ in itinere fuit allecta. *Ismarii* etiam defendere video sagacem virum Ouwens Noct. Hag. p. 624. Doryclus nothus Priami filius memoratur Homero Iliad. λ, 489. — 621. *Quoi etiam quondam nati nomenque f.* ed. Ven., male. — 622. *Dardanium* aliquot Pier. cum Wall. et Goth. tert. *manibus* Goth. pr. *offert* alter Hamb., at v. Burm. — 623. *Achaia* tres Heins. cf. ad II. 462. — 624. *Traxerat* Sprot. *Trojæ sub* Goth. sec. — 625. *exitium* Gud. a m. pr. Witt. — 626. *volvitur* Menag. pr. — 627. *jam terras* Bottend. tert. *terras* aberat a Voss., et mox erat *saxis*. Sane quitam in Harduino refellendo perdere. Georg. II, 240. *Salsa tellus — nec Baccho genus servat. fuissent* pro *Cui fuerant.*

623 — 640. Artem agnosce, quod miseratione animis se insinuat, antequam ad consilium suum proferendum descendit. In vs. 623 seq. sententia fere qualis sup. I, 94 sq. et III, 321. — 626.

Sideraque emensæ ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
Quid prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequidquam ex hoste Penates,
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoenta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago

dem *saxa* parum commode subjiciuntur, inprimis inter *terras et sidera*. Puta tamen poetam *litora* commemorare voluisse, et quidem barbararum terrarum. — 628. *ferimus* nonnulli. Sed vid. Heins. ad III, 268. *tulimus* Rom. et Menag. pr., non improbante Burmanno. Sed alterum ex poetica consuetudine. — 629. *volvimus* Dorvill., fraude librariis sollenni. — 630. *Hic fr. E. fines* Parrhas. — 631. *Quis* passim in libris. Sed *quid* e melioribus præferunt Pier. Heins. Adde Romanum. At Medic. *Qui et muro;* et a m. sec. *Quis et muros*. In Goth. tert. versus imperfectus erat relictus *Quis prohibet muros?* — 632. *et* abest a nonnullis. Duo Heins. *O patrii*. Apparet adeo ab initio *O* excidisse, mox diversimode suppletum; et verum esse: *O patria*, o *rapti*. Hoc etiam Macrob. VI Sat 6 laudat. — 633. *ducentur* alter Hamb., quod placet Burmanno. Scilicet si ea communis librorum lectio fuisset, unusque contra *dicentur* exhibuisset, prætulisset ille vicissim hoc. *dicentur* est exquisite dictum pro *erit*, ut Homericum: *σύν τε κεκλῆσθαι ἄκοιτιν*. *nunquam* Rom. — 634. *H. manes* Rom. et Sprot. a m. sec. *et* abest a Montalb. — 635. *infaustas et mecum* tert. Rottend. — 636. *per somnum Cass.* Goth. tert. et Lutatius ad Stat. IV Theb. 133. *noctis imago* Montalb.

Septima post Trojæ excidium æstas. Sic et I, 755. cf. Excurs. II ad lib. III. — 628. « *Sidera* aut tempestates ait, quæ ortu vel occasu siderum sæpe nascuntur, aut provincias, quæ sideribus subjacent, ut Ecl. X, 68 *Æthiopum versemus oves sub sidere cancri*. » Hæc Servius. Exemplum quidem parum idoneum, sed de acceptione vocis h. l. in hunc sensum non dubito; ut terras diversis cæli plagis subjectas intellexerit, post *freta*, *terras*, *saxa*, h. e. litora saxosa. Porro *emensæ ferimur*, plenius quam emensæ sumus. Mox *mare magnum* simpl. vastum, immensum, nil amplius. *volvimur undis*, graviter pro, navigamus. Non adeo dissimilia his versibus sunt inf. VI, 58 seq. *magnas obeuntia terras Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas Massylum gentes, prætentaque Syrtibus arva* (ut h. l. saxa): *Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras*. — 630. v. sup. ad v. 24. — *jacere muros*, exquisite pro ponere, ducere; ut vulgo *fundamenta jaci* dicuntur. — 634. *Hectoreos amnes*, exquisitius quam, Trojanos, ut et alias. Ad sensum versus cf. lib. III, 349 sqq. scilicet, non continget, ut nova Troja alicubi nobis condatur? cf. Excurs. I ad h. lib. — 636. Somnium hoc præclarum et

Ardentis darc visa faces. *Hic quærite Trojam;*
Hic domus est, inquit, *vobis*. Jam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis: en quatuor aræ
Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat. »
Hæc memorans, prima infensum vi conripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et jacit. Adrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quæ maxuma natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
« Non Beroe vobis, non hæc Rhœteia, matres,
Est Dorycli conjunx: divini signa decoris,
Ardentisque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui voltus, vocisve sonus, vel gressus eunti.

638. *nobis* tres Burmann. *nunc* ante Heins. cum uno Pier. *agit res* Rom. cum aliis Pier. et Statii Schol. *agit rem*, prave. *tempus agi*, est agendæ rei. Alii distinguunt: *Hic domus est, inquit; vobis jam t.* Dorvill. *inquit, ubi tempus agi res.* — 640. *ipse sacer* Parrhas. *flammamque ministrat* Vco. a m. sec. et Rom. *animamque m.*, male. *animum* est consilium, inventum hoc. At Pierius de audaciis accipit; nec id male. — 641. *subito inf.* Dorvill. *infestum* Medic. Pierii cum aliquot Burm. *incensum* Wall. et Witt. — 642. *subnixa* pr. Hamb. *connexa* alter a m. sec. *connisa* Goth. sec. — 643. *abrectæ*, *arreptæ* duo Burmaon. — 645. *Pirgo*, *Phirgo* scribitur. Πυργὼ erat. *nat. maxima nutrix* Goth. tert. — 646. *nobis* sex apud Burmann. *nobis*, *nobis Rh.* duo ibidem. *Rhœteia mater* duo alii, vitiose. — 648. 649. *Splendentesque n.* Goth.

consilio accommodatum poetæ commentum. — 639. *tantis prodigiis*, rei per somnum tam manifeste monstratæ. *aræ Neptuno.* Forte Anchisæ aras potius expectabas. Sed, ut nunc est, ante ludos funebres commissos sacra debent esse facta Neptuno, unde aris adhuc titiones ardentes suppetebant; dicas, quorsum? forte ad placandum deum, et secundam navigationem expetendam. Quorsum autem quatuor? Servius: *quatuor, quia singuli duces navium* (v. sup. 115), *qui certaverant, singulas posuerant — alii tamen dicunt a Cloantho esse positas, qui promiserat se daturum.* (sup. v. 233 sqq.) Adde Pompon. Sab. Non expedio equidem numeri caussam, nec refert.

641 — 643. Ornata oratio, utpote in re, quæ mirationem facere debet. Est autem ea caussa poetæ cur ornet, si phantasma aliquod in mentem alte descendere vult. *connixa coruscat et jacit*, pro, jacit simpl. Fert autem ita res, ut, dum vibras titionem, motu ipso flamma vires sumat. — 647. sq. cf. sup. Excurs. XIII ad I, 402. Servius ad h. l. *Non est dissuasio, ut quidam putant*, (scil. ne credant feminæ hanc esse Beroen, neque ei fidem habeant,) *sed magis hortatur persuadendo, numinis auctoritate.*

Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
Ægram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores. »
Hæc effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ spectare ratis, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisque vocantia regna;
Quum dea se paribus per cælum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero adtonitæ monstris, actæque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt: furit inmissis Vulcanus habenis

sec. *quis* et *quis* vel *qui* et hic multi codd. et edd., ut passim alibi. v. Burm. *vocisque* etiam multi cum Medic., item et *gressus* aliquot (v. Pier.) Copulativæ sane particulæ, non disjunctivæ, requiruntur. Nondum tamen exploratum satis, an ipsi poetæ usum variaverint. *ut. g.* Goth. pr.; et major pars *euntis*. — 650. *degressa* tres ap. Burm. — 651. *quo* aliquot Pier. *quæ* alii, non inelegaoter. — 652. *ferret* Exc. Burmann., sed *inferre* vocab. proprium. — 653. *Est effata* Puget. *Hæc est fata* Dorvill., ut codd. ap. Pier. Totum hemistichium exciderat Goth. tert. Potest sane his verbis bene carere contextum. — 654. *primum* Goth. sec. *malignæ* Rom. — 655. *Ambiguas* Wall. *Ambiguæ* Witt. — 656. *terras* Rom. cum aliis Pier. *factisque* alter Hamburg. *vacantia* Zulich. a m. sec. — 657. *Tum* Leid. et ed. Ven. cum Medic. Pierii et Erf. — 659. *monstrisque* Parrhas. — 660. *locis* alter Hamb. *socios* aberrat Goth. pr. — 661. *frondesque* Hamb. pr. — 662. *invisis* sec. Moret.

Sed idem *spiritum* male de odore accipit. Nam ad dignitatem spectat: h. spiritus altus, magnus; sensus, adeoque gestus, et oris species, majestatem habeas et numen. — 651. *tali munere*, sacrificio et inferiarum cærimoniis tam sollemnibus; ut ipse poeta interpretatur: *nec meritos Anchisæ inferret* (vocabulo proprio) *honores*, inferias.

654 — 658. *oculis malignis*, h. l. simpl. torvis, transversis, quales alias maligni animi signum esse solent. *fatis vocantia regna*, ut *fata vocant*, *terræ vocant* sup. I, 610; ita nunc exquisitius *regna vocant fatis*, oraculis, vel ex fatorum ordine. — *paribus*, pariter libratis, *alis* v. sup. IV, 252. conf. Iliad. ι, 778. — 658. *secuit arcum*, secando aerem fecit arcum, aut, quod malim, ductum ex τέμνειν ὁδὸν, θάλασσαν, ἀέρα, petitum ab agrorum sulcis; ut sit, *incessit per arcum*. Nam per arcum, tanquam tramitem, evolare debuit. cf. sup. 609. 610.

659 — 663. *focis penetralibus*, focos penetrales dixit, qui in penetralibus (locis seu sacrariis) sunt; recte Donatus: ex interiori-

Transtra per, et remos, et pictas abiete puppis.
Nuntius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert navis Eumelus; et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut lætus equestris
Ducebat; sic acer equo turbata petivit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
« Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miseræ cives? non hostem, inimicaque castra
Argivum; vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius: » galeam ante pedes projecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Adcelerat simul Æneas, simul agmina Teucrum.
Ast illæ diversa metu per litora passim
Diffugiunt; silvasque, et sicubi concava furtim
Saxa, petunt: piget incepti, lucisque; suosque

663. *pictas abiete puppes* varie tentabat Jo. Schrader. *factas. textas.* et *aggere.* — 664. *cumulum* alter Hamb. — 666. *Perspiciunt* Goth. alt. *in nubem* Bigot. a m. sec., ex interpretatione. Forte *in* elegantius absit; sed in talibus oihil novandum: quaodoquidem vix certam aliquam rationem teoes. — 669. *exanimis* Medic. a m. pr. mutatum rubro in — *es*. — 671. *O m.* Ven. *Huc m.* Goth. pr. *miseri* Wall. — 672. *spes vestras* Rottend. sec. *at v. spes* Goth. sec. — 674. *inductus* duo Burm. cum Goth. tert. *gerebat* Witt. *ciebant* Macrob. VI, 1. — 675. *Accelerant* Montalb. et a m. pr. Gud. *Accidit s.* Fraoc. pro *Accedit.* Mox *agmine* Medic. a m. pr. — 677. *Defugiunt* Sprot. *sicubi concava surgunt* Witt., non iofelici errore. — 678.

bus partibus (domorum proximarum) incendia rapiebant. opp. *aræ* quatuor v. 639. 662. Præiveral jam Lucret. V, 784. 785 *Arboribusque datum est Crescendi magnum immissis certamen habenis;* imitatus hoc Silius IV, 682. 683, adde XVII, 96. (ex) *abiete puppes*, (ἐξ ἐλάτης pro νῆες ἐλάτιναι), *pictæ*, vel colore inductæ, ut ap. Homer. μιλτοπάρῃοι, vel propter pictam tutelam in puppi, aut parasemon in prora pictum. conf. Cerda et Heins.

664 — 669. *cuneos theatri:* locum consessus; v. sup. 287. sqq. — 667. Ascanius, ut erat, cursum ad navale convertit. *turbata castra*, classem, v. sup. III, 519. *magistri* 546. 562. Ascanio autem egregie aliquæ partes hac in re tribuuntur, cum ex personæ dignitate, tum ex ætatis alacritate. Mox 674 *belli simulacra ciebat* Lucretianum est, ex II, 42. 324.

676 — 679. *diversa litora*, diversas litoris partes, ut toties alibi. *Piget lucis*, ut IV, 451 *tædet cæli convexa tueri.* occultant se pudore. *excussa pectore Juno*,

Mutatæ adgnoscunt, excussaque pectore Juno est.
Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas posuere; udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;
Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
Tum pius Æneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
« Juppiter omnipotens, si nondum exosus ad ûnum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam evadere classi
Nunc, Pater, et tenuis Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra. »

pudet Sprot., ex interpretamento. — 679. *Multatæ* Rom. *Agnoscunt mutatæ* Sprot *est* abest a tribus Burm. et Goth. tert. — 680. *flammam* a m. pr. Medic. et Gud. *inpendia* Rom. — 681. *udo sub pectore* aliquot Pier. et sic pr. Hamb. *sub cortice* Parrhas. *duro sub robore* vulgg. ap. Macrob. VI, 6, sed et ibi Thuan. vet. *udo.* — 682. *Stuppa* Medic. aliique vetustiores scribunt; et est *στύππη*. *movens* Hugen. *lentasque c.* duo Burm., male. *lentusque carinis* Hamb. pr. — 685. *Tum pater* Sprot. *humerisque* pr. Hamb. *excindere* Medic. *abscidere* Menag. pr. et Franc. (adde Romanum), ex perpetua variatione. conf. Heins. h. l. et v. sup. IV, 425. 590. Georg. II, 23. — 689. *classes* Zulich. et codd. aliquot Pier. *classis* alii duo Burm. cum Goth. tert. *classem* Wall. a m. sec. vid. ad lib. VI, 67, et hæc recte: sed et vulgatum bene. — 690. *Jam p.* Parrhas. *Teucrum tenues* Wall. *tenuis nunc res Teucrum* Ven. — 692. *Si merui* Rottend. sec. *dimitte* multi, vitiose. *tuaque h. o. d.*

præclare, furor a Junone injectus; ut *deus pectore accipi* dicitur.

680 — 684. Ornati versus. *vires indomitas* ex Homerico *ἀκάματον πῦρ*. — 681. *udo sub robore*, sub materia desuper aquis injectis irrigata, *vivit* (pulchre pro durat, ignem alit) *stuppa*, qua coassatorum tignorum juncturæ stipatæ sunt. *vapor* pro flamma et igne, Lucretii exemplo, ut *ἀϋτμὴ* ap. Homer. conf. Guell. — 685. Æneam reprehendebat vir doctus, quod ad preces otiosas confugit, quum auxilium navibus ferre deberet. Non meminerat v. 684 *Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.* Præstruendum nunc erat prodigium, et caussa idonea ponenda, cur imber effusus incendia extingueret.

688. *pietas* h. l. miseratio, qua miserias humanas numen respicit. Mox *letum* docte pro excidio et interitu. Burmann. nimis argute: quia debebant verti in nymphas, quæ mori non debebant. Atqui de hoc prodigio Æneas cogitare non poterat. — 691. 692. aut me fulmine feri: scil. ne exitium hoc

Vix hæc ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum et campi; ruit æthere toto
Turbidus imber aqua, densisque nigerrimus austris;
Implenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora: restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amissis, servatæ a peste carinæ.
At pater Æneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
Mutabat versans: Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.

deerat hemistichium sec. Hamb. a m. pr. *tua meque obrue dextra* Vratisl. ne subjectum *me* desit; numeris tamen paullo impeditis. Argueris, si *quod superest*, suppleas, *e rebus Teucrorum*, nam non conveniunt reliqua. — 693. *e. nubibus* Goth. sec. — 694. *tremescunt* fere omnes codd., ut alibi. v. ad III, 648. *fremescunt* Hugen. — 695. Mediceus (a m. pr.) cum aliis, etiam binis Goth. et Erf., distinguunt et legunt: *Ardua terrarum*, et *campis* (Hugen. *et campo*) *ruit*. Male et jejune. Saltem, si sic distinguas, legendum: *et campi ruit æquore toto Turbidus imber*. In Goth. alt. *aere*. — 696. *T. imber aquis* Hamb. alter. *aquam* Reg., ita erit: *ruit aquam*, ut *ruit* active capiatur. cf. inf. ad VIII, 63, et hoc Masvic. exhibuit, observante Burm., qui codd. auctoritati obtemperare maluit, qui *aqua* magno consensu habent. Ita quoque *aqua* et *austris* numerum suaviorem efficiunt, quam si *aquam* vel *aquis* esset. In Witt. distinctum erat: *terrarum, et campi ruit — imber, aqua densisque* n. *A.* — 697. *Impleturque* Wall. *Implevitque* duo Burm. *semiusta* Heins. et hic prætulit; et sic Medic. aliique. vid. sup. ad III, 578. — 700. *Et* Medic. et Reg. — 702. *Motabat* duo Burm. hic ut alibi. v. III, 581. *jactans* tert. Rottend. *dubius* codex Pierian. propius ad vulgarem rationem. *versas* Goth. tert. *Siculis resideret in arvis* ed. Ven. Ceterum distinctionem inter *Mutabat*, *versans* sustuli, ne ad orationem pedestrem res rediret. *Mutabat versans* est pleniore ore pro *versabat*. — 703. *Italisne* Reg. *Italasve* Sprot. Sed *Italasne* pro *an I.* studiose dixit; ut I, 308 *hominesne feræne*. *capesceret* aliquot ap. Burmann. *posceret* Ven.

adspiciam. Rebus omnibus amissis, classe amissa, nihil supererat, quam ut moreretur.

693 — 699. *sine more*, immodice. Satis illustrarunt viri docti v. c. Drakenb. ad Silium XII, 449. Mihi videtur ita reddidisse poeta obvium illud apud Aratum aliosque: οὐ κατὰ κόσμον h. e. ἀμέτρως. At Servius: *sine exemplo* interpretatur, quem fere sequuntur alii. Mox *densis austris* pro nimbis, quos austri agunt: hoc imbre *desuper* implentur naves.

701. 702. Versat curas; quæ autem versantur, loco moventur et mutantur; hinc exquisite, *versans mutabat*. Homericum διάνδιχα μερμήριξε. Mox *capesseret* de consilio ac conatu.

Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna deum, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isque his Ænean solatus vocibus infit:
« Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur:
Quidquid erit; superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, et conjunge volentem;

704. *Cum* aliquot et hic ap. Heins. *Nautis* Gud. *vates* Goth. tert. — 706. *Hæc r. dabat.* Salebrosa oratio, sequente inprimis *Isque his A.* Malim: *Hic* (Nautes) *responsa dabat*, dare solebat, super iis, *quæ vel — vel. Isque* — ut jungatur: *Tum senior Nautes infit*: sed interjecta alia ratione, *Isque*, Is inquam, subjectum est. Ita facile careas interpretum argutiis. Et est *hic* in qu. Moret. Emendationem nostram in contextum recepit Brunck. *pertenderet* Sprot. *prætenderet* alter Hamb. *portenderat* Erf. — 708. *Atque his* video in vulgg. *Hisque is* Bigot. *Jamque his* pr. Hamb. *Hisque Ænean* Wall. *inquit* duo Burmann. Totus versus deerat Hugen. a m. pr. — 710. *ferenda est* Wall. *est* deest duobus Burm. et binis Goth. Sed talia notare infinita res est. — 711. *Est mihi* Goth. tert. — 712. *consilii socium* pars

704 — 708. Magni poetæ vim et indolem agnosce in hoc, quod rem, quam factam alius nude sine auctoritate et apparatione exposuisset, a consilio prudentis alicujus amici proficisci, et ab Anchisæ umbra per somnum oblata Æneæ approbari facit; multo vero magis in eo, quod Nautæ persona utitur, cujus nomen non obscurum inter eos Trojanos fuit, a quibus Romanæ gentes originem repetebant. Fuit enim Nautia gens, apud quam Palladii cura remanserat, ortum ducens a Naute, vel Nautio, qui Minervæ Poliadis sacerdos Palladium secum Troja absportasse narrabatur. Res nota ex Dionys. Halic. VI, 69 (p. 393), et Servio ad h. l., qui Varronis de Familiis Trojanis libros excitat. Hinc *Pallas* Nauten h. l. *docuit*, ut sæpe ap. Homerum a diis artes edocti inducuntur. — *unum*, quod plenius effertur: quem unum omnium maxime Pallas docuit. Nec novum hoc, quod Pallas vaticinandi artem impertitur. Habes exemplum in Tiresia ap. Callim. H. in Lau. P. 123 sqq. Igitur hic Nautes *responsa hæc dabat*, quæ mox exponit: *Nate dea*. Respondit autem et interpretando vaticinatus est ea, quæ vel ira deum portenderet, vel fatorum ordo posceret, ostento hoc incensarum navium. Aut *hæc* est Pallas, quæ Nautæ subjicere solebat ea, quæ is vaticinaretur. Attamen in his aliquid duri esse, ad sensum facile est; nec Pallas *responsa dare* solet. Itaque de v. 706. 707 cf. Var. Lect.

709 — 718. Adhibuit h. l. vatem poeta ex vetustiore more, quo vatum ac prophetarum ipso-

Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;
Longævosque senes, ac fessas æquore matres,
Et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige; et his habeant terris, sine, mœnia fessi:
Urbem adpellabunt permisso nomine Acestam. »
  Talibus incensus dictis senioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnis:
Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.

codd. Pier. et Burmann. Doctius tamen dictum *socius consiliis* videtur. *consiliis comitem* Oudart. — 714. *est* abest a multis. v. Burm. — 716. *est* abest et hic a tribus. — 717. *Dilige* scribitur in multis etiam hic. *Delege* Wall. et deest Ven. et *his t. habeant* sec. Rottend. *fessis* pr. Hamb. — 718. *adpellabant* Gud. a m. pr. cum binis Goth. *promisso nomine* Rom. cum plerisque Pier., sed paucis ex Heinsianis. *præmisso* tert. Rottend. Sed *permisso* Medic. cum ceteris, quatenus permissum Acestæ, de suo nomine appellare novam urbem; etsi a Trojanis, qui cum Ænea venerant, habitatam, adeoque ab Ænea conditam; qui invidendus olim in coloniis deducendis habebatur honos. Mox *Acesten* nonnulli vel ut Rom. *Acestem*, minus bene. *Acesta*, unde Segesta facta, ut sup. v. 52 *Mycena* occurrebat. — 719. *accensus* aliquot Pier. et duo Heins. *incensis* Menag. *senioris Aceste* Parrhas. Nullus codex subjicit in fine *est*. Parum vero expolita junctura amborum versuum, qui se excipiunt. — 720. *animum d.* græca ratione post Ge. Fabricium restituit Heins. ex suorum codd. parte, et Probo Grammat. Vulgo *animus*. Rom. Medic. cum vetustioribus aliis it. Erf. *animo*. Porro idem Rom. cum plerisque Pier. Heins. et Burm. *deducitur*, quod hic ferri possit; sed alterum τὸ: *διάνδιχα μερμήριξε* melius repræsentat. *animum d. omnem* Hamburg. alter pro var. lect., quod Heinsio arridet, non mihi. — 721. *advecta* alter Hamb. a m. pr. Male. cf. Burm.

rumque deorum responsa non ubique futuros eventus prædicunt, verum plerumque monitis, hortatibus, consiliis continentur. Sane bene et sapienter monendo haud raro futuros consiliorum aut contrarios eventus ante oculos ponimus: idque si ἐνθουσιῶν, magno cum spiritu ac motu animi aliquis facit, non mirum si in prædictionem res abiit. *superanda omnis fortuna ferendo* plenius quam *ferenda est omnis fortuna*. — *divinæ stirpis*, nam Dardanus ex Jove natus et Electra Atlantis f. cf. sup. lib. II Excurs. VI, seu, quod forte præstat, quia mater cum ex Crimiso flumine susceperat. v. sup. 38. 39 — 713. *superant qui amissis navibus* sunt quatuor crematarum navium copiæ. — 718. *Acesta*, nota urbs Egesta et Ægesta, vulgo Segesta: quam poeta nunc ab Ænea, comitibus, quos in Sicilia reliquerat, in eam conscriptis, conditam narrat; v. mox v. 755 sq.; nomine tamen non ab Ænea, sed ab Aceste, imposito. vid. Excurs. I ad h. lib.

721. De h. v. cf. Excurs. ad lib. II, 8 9. Poetis Nox iter per cælum faciens media nocte culmen cæli

Visa dehinc cælo facies delapsa parentis
Anchisæ subito talis effundere voces :
« Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Jovis huc venio : qui classibus ignem
Depulit, et cælo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior : lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam : gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas adcede domos, et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos : non me inpia namque
Tartara habent, tristes umbræ; sed amœna piorum

722. *facies cælo* duo Burmann. et Rom. cum uno Goth. et Erf. — 723. *A. et subito* Parrhas. *voces e. tales* aliquot Pier. — 724. *quondam vita* alter Goth. *vitæ* Rom. — 726. *hic* Mentel. pr. *veni* pr. Rottend. — 727. *tandem cælo* aliquot Pier. et pr. Hamb. — 728. *nunc quæ* et mox *p. Nautes* alter Hamb. *vates* Montalb., quod ferri possit; sed idem librarii lapsus supra notatus v. 704. — 729. *lætos j.* Gud. a m. pr. cum binis aliis, perpetuo lapsu. *Dat s. lectis juvenum* Wall. — 730. *Difer* Franc. *horrida cultu* Parrhas. — 731. *est* abest a Ven. et Goth. sec. *Dictis* Dorvill. *tamen antea Ditis* alter Hamb. — 732. *accende* Medic. a m. pr. — 733. *Amplexus* plerique Pier. et duo Heins. *Complexus* un. Goth. sex Heins. unus Burm. Duo alii *Complessus.* — 734. *tristes umbræ* bene Heins. cum antiquissimis Pier. et suis. In

tenet : ut sol medio die. — 722 — 730. Quod non nisi Anchisæ auctoritate inclinatur ad Nautæ suasionem amplectendam Æneas, id toti consilio condendæ coloniæ Trojanæ auctoritatem ac dignitatem magnam conciliat — *facies* est εἴδωλον, simulacrum. *cælo delapsa*, ad sensum nostrum, de iis, quæ subito apparent; nam ipse Anchises in Elysio degit 733—4. — 726. Διός δέ τοι ἀγγελός εἰμι, Iliad. β, 27. ω, 173. cf. sup. IV, 268. — 730. *Gens dura*, vide inf. IX, 603 — 613. *Aspera cultu*, quæ cultu, habitu, vita aspera, fera, utitur. Ut apud Horatium, *feri cultus hominum recentum* dicti sunt : I, 10, 2. ubi cf. Mitscherl.

731 — 737. Hujus ad inferos aditus prima semina jam lib. III, 441 sqq. in Heleni vaticinio jecerat; nunc paullo majore expectatione lectoris animum erigit. Dicas forte : quid tandem necesse fuit, ut Æneas ad loca infera, ut conveniret patrem, vocaretur, quum pater hoc ipso somnio ac viso monere et exponere ipsi omnia illa in Elysio docenda potuisset. Caussa in promtu est : nec in viso nocturno tam amplus rerum ordo recte exponi potuisset, et excidissent tum illa omnia, quibus liber VI de descensu ad inferos inter potiores et diviniores carminis partes haberi meruit. *Averna*, forte stagna, jam ibidem vidimus

Concilia Elysiumque colo: huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quæ dentur mœnia, disces.
Jamque vale: torquet medios nox humida cursus;
Et me sævus equis Oriens adflavit anhelis. »
Dixerat: et tenuis fugit, ceu fumus, in auras.
Æneas: « Quo deinde ruis? quo proripis? inquit;
Quem fugis? aut quis te nostris conplexibus arcet? »
Hæc memorans cinerem et sopitos suscitat ignis;
Pergameumque Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Farre pio, et plena supplex veneratur acerra.

Medic. a m. sec. *ve* insertum; et sic plures: *tristesve*. Ita *umbræ* de locorum inferorum altera parte cum Spencio accipienda esset. Vulgg. *tristesque*. *sed am. colorum* pr. Hamb. a m. sec., an *locorum* voluit? — 736. *Nigrantum* ed. Junt. *pecudum cum* Ven. — 737. *Tu g.* Goth. tert. — 738. *currus* Serv. ad Æn. I, 108. — 740. *tenuis* dubitat Burm., utrum ad *fumus* an ad *auras* referendum sit. Melius, *auras tenues* accipere, tanquam magis poeticum. Sic Georg. IV, 499, ubi res liquida. — 741. Ordo est, ait Serv.: *Æneas deinde, quo ruis?* cf. I, 195. III, 609. IV, 561. — 742. *Quo* Parrhas. *Quid* multi Pier. et Burm. *te a nostris* duo Burm. et ed. Ven. *aut quisnam mihi te c.* Parrhas. *c. aufert* Bigot. — 743. *cineres* tres Burm. *excitat* Ven. — 745. *supplex plena* Wall.

v. 442 pro lacu Averno; ut *Tartarus* et *Tartara*. conf. Serv. — 735. v. inf. VI, 243 seq. — 737. v. ibid. 756 sqq. *mœnia* ibid. 782.

738 — 745. Nox ad altissimum mediumque cæli culmen evecta jam declivi via fertur. cf. v. 721. — 739. Dixerat jam Georg. I, 250. *Nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis*, ad quæ v. Not. Sentit Umbra orientis solis primos accessus, diluculo subeunte. Re ad sollennem Solis cursum et equos revocata, sentit equos Solis appropinquantes, et jamjam sibi imminentes afflare se. Circensis cursus frequens spectaculum, equus equum, cui imminebat, anhelitu et spuma urgens: conf. Iliad. ψ, 380. Georg. III, 111. *sævus*, qui lucis usum eripit Umbris, quas sub ortum diei ad inferos redire fas est. — 740. Ut sup. II, 791. *tenuisque recessit in auras*. In 743 rem exilem ornate efferri observa: interea ignem accendit. — 744. 745. Etiam hæc ornate: Penatibus ac Vestæ mola salsa ac thure supplicat. *Larem* nonnulli de Anchisæ umbra accipiunt, quandoquidem patrum animæ pro Laribus habitæ sunt; sed hoc argute magis quam vere, et obstat, quod *Pergameum* dixit. Alii ipsam Vestam intelligunt; quod durum est, nec Vestam per Larem declarari, aut inter Lares referri vidi. Malim de *Penatibus* accipere, qui pro Lare Trojæ omnino haberi, atque ita poetæ appellari pote-

Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Jovis imperium, et cari præcepta parentis
Edocet, et quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis; nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentisque;
Exigui numero, sed bello vivida virtus.

746. *accersit* male edd. ante Heins. *accessit* ed. D. Heins. cum binis Goth. — 747. *clari* Bigot. — 748. *s. surgat* pr. Muret., ut IX, 191. I, 582. sed v. Heins. sup. ad v. 486, ubi poetam in his variandæ orationis studiosum fuisse docet. Alibi est: *quæ sit sententia menti. Sedet sententia* VII, 611. IX, 220. XI, 551.— 749. *Nec m. cons. n. jura* Wall. — 751. *nec magnæ* Dorvill. *agentes* Parrhas. probante Heumanno; atqui hoc vulgare satis esset. Neque *laus* h. l. virtus est; sed gloria ex magna virtute et rebus gestis. cf. Burm. τὸ κῦδος. —752. *I. t. vocant* Goth. pr. *ambessa* multi Pier. *ambusta* Rottend. tert. ex gloss. *que* abest in Voss. alt. et Wall. —753. *Robora remigiis* Sprot. Distinctionem post *navigiis* probat Servius. Alii Codd. haud dubie melius cum Heinsio: *Robora: navigiis aptant* r. Nam *reponere* est instaurare. *que* in fine abest a binis et a duob. Goth. — 754. *numeri* pr. Muret. a m. pr.

rant. conf. similem locum sup. III, 148 sq. 176. 177. Adde II, 293 sq. et ibi Excurs. Lares autem et Penates permutari sollenne est. *penetralia Vestæ* pro Vesta dixit, quæ intima ædium parte, velata et ab hominum adspectu intacta, servabatur. Æneam itaque cogita ad hoc ædium penetrale conversum sacra fecisse. *cana Vesta*, vel propter antiquam religionem, ut I, 292 *cana Fides*, vel quod e senioribus diis, qui jam ante Jovis pueri regnum cælum tenuerunt, una est. Res ex theogoniis nota. Quod poeta *thuris* usum heroicis temporibus tribuit, in eo, suis magis temporibus, quam rei veritati obtemperat. *Iliacis temporibus*, notum est ex Plinio, *nec thure supplicabatur*. De quo conf. Cerda.

750. 751. Ornati versus dilectu verborum. *Transcribere Romani*, ait Servius, *moris verbum est: transcripti enim in colonias ducebantur*. Potius ita dicendum: qui deducendi, ex vetere in novam civitatem transcribuntur. Iidem *in coloniam adscribi* dicti sunt. *Deponunt* signate, ut inutile onus. Illa vero egregia plane: *animos nil magnæ laudis egentes*, non desiderantes aut adpetentes, non gloriæ cupidos, sed ingloria et obscura vita, modo ærumnarum et laborum experte, contentos.

752 — 754. *Ipsi* socii reficiunt classem. *reponunt* h. l. renovant, cum integris permutant. *sed bello vivida virtus* vim orationi addit inversio, *sed tales, quibus sit vivida virtus ad bellum*.

Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortitusque domos, hoc Ilium, et hæc loca Trojam
Esse jubet. Gaudet regno Trojanus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloque sacerdos,
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos: placidi straverunt æquora venti,
Creber et adspirans rursus vocat Auster in altum.

756. *Sortitur* alii. *hoc* exciderat Dorvill. et Parrhas. *hic Ilio* et Franc. *hoc Ilion*, *hæc*, quod ferri possit, vel *hoc Ilium*, *hæc* alii, etiam ap. Pier. *Trojam* Heins. ex melioribus, elegantius, quam vulgo alii: *Trojæ*. — 759. *Tum* vindicavit Pier. *vicino* Wall. *Erycina* Menag. pr. *in litore* Comment. Cruqu. ad Horat. I Od. 2. — 760. *Fundantur* Dorvill. *Iliadæ* Parrhas. — 761. *Ac* ab Heinsio revocatum e codd., alii *Et*, tres *At*. Parrhas. *late lucus s*. Cum Brunckio revocavi *Anchiseo*: est Ἀγχίσειον. Male in recentioribus etiam Heins. *Anchisæo* scriptum. — 763. *tenuerunt* Vratisl.

755. 756. Cf. I, 423 sqq. Æneas sortito distribuit locum ædibus futuris. *hoc Ilium et hæc loca Trojam*, recordatione et repræsentatione ad animum veteris Trojæ, quum novam coloniam conderet, hanc pro Ilio et Troja esse volt. v. Excurs. I. Similis facies urbis ab Heleno in Epiro conditæ sup. III, 300 sq.

757. 758. *regno*, nova regni sui accessione, nova urbe. *indicit forum*. Servius: *tempus et locum designat agendorum negotiorum, qui conventus vocatur*. Cerda minus bene de convocato novo senatu; sed *forum* cum senatu junctum haud dubie ad judicia spectat. Æneas judicia constituit, rem judiciariam describit; tum *patribus vocatis*, senatu lecto atque convocato, *dat jura*, ad Senatum fert de novis legibus scribendis. sup. I, 426 *Jura magistratumque legunt sanctumque senatum*; qui versus forte ex hoc nostro coaluit. Minus bene Servius.

759 — 761. Veneris in Eryce monte supra Drepanum templum nobilissimum ad Trojanos conditores refertur. conf. Excurs. II ad h. l. Anchisæ autem, tanquam heroi, Flamen cum luco sacro constituitur. *tumulo Anchiseo*: qui consecratus pro fano est. τὸ Ἀγχίσειον. *lucus* est τὸ τέμενος. De *Idalia* Venere v. ad I, 680 sq.

762 — 764. Intellige, consecrando Anchisæ sacello per novem dies fuisse sacra facta: *aris factus honos*. Sup. v. 64 et 104 luctu per novem dies continuato, nono die fiebant sacra et ludi. Ita et ap. Romanos *novemdiale sacrum* duplici modo dictum esse videtur, aliter in prodigiis procurandis, quod factum per novem dies, aliter in funere nono die. Ceterum

Exoritur procurva ingens per litora fletus;
Conplexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsæ jam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile nomen,
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis,

766. *Complexique* Franc. — 767. *Ipsæ j. m. ipsæ, q.* quatuor. Burm., et sic ap. Nonium. — 768. *nomen.* Adeo fluctuat criticorum opera in multis, ut, quod alter reposuit, alter rejiciat, rejectum alius reducat. Quo ipso apparet, nihil magis improbandum esse quam temerariam lectionis mutationem. Vulgo editum est *numen.* Heins. e Nonio et Medic. a m. pr. reposuerat *nomen.* Revocavit Burmann. *numen*, nulla tamen, quod expectabas, explicatione vel illustratione adjecta. Nec quicquam melius suppeditant membranæ. Nam quod in utroque Hamb. adscriptum pro var. lect. vel *lumen*, perperam factum. Romanus: *non tolerabile cælum;* sic et Parrhas., quod per se bonum sensum habet, modo memineris cælum esse tempestatem, cujus, puto, navigantium plurimum interest. Hoc quidem, si de meo aut sensu aut judicio quæritur, præferam; habet enim auctoritatem idoneam; est poetica oratione dignum; notio *cœli* est accommodata navigationi; *mare* et *cælum* junctim memorari sollenne est; qui mare horret, horret quoque cælum, atris nubibus obductum et ventis turbatum; ejus adspectus adeo esse potest terribilis et *intolerabilis*; ergo nunc, *quibus mare visum asperum et non tolerabile cælum* omni modo convenire videri potest. Videtur sane lectio *numen*, aliquid reconditi habere; sive tamen *numen maris* ad Neptunum ac deos marinos trahi velis, sive *numen* ad fata, vaticiniis et auguriis monstrata, et ad fortunam, statum, conditionem per illa destinatam, referas (uti v. c. III, 363 *cuncti suaserunt numine divi;* jam autem supra fata accusant, tanquam dura et crudelia); neutrum cum loci sententia comparatum satis idoneum esse, aut *numen non tolerabile* bene dici, comperies. *Numen*, *δαίμονα*, de fortuna dici, sententia eo ducente, nemo dubitet; at enim *numen intolerabile* offendit per se; tum non convenit cum reliquis: *quibus mare visum asperum et fortuna visa est intolerabilis.* Mare et fortuna non amice consociari videntur: quod terrere poterat, erat recordatio ærumnarum et discriminum *maris cælique* vicissitudinibus provenientium. Cum itaque versemur in voce tot librariorum ludibriis obnoxia, *nomen*, *numen*, *lumen*, *cælum*, Heinsium deserere nolui, quem et Brunck. recte sequutus est, reduxique adeo *nomen;* quod bene sentio ad dignitatem epicam haud assurgere, sensum tamen habet expeditum: mare adspectu dictuque intolerabile visum. — 769. *omnesque* Ven. *proferre* Sprot. — 770. *affatus a.* tert. Rottend. a m.

inferiarum ritum ab Æneæ parentali sacro repetierunt vulgo Romani, ut intelligas ex Ovid. Fast. II, 543 seq. — *creber aspirans auster.* Scilicet *creber* primitiva vi, increscens. *Crebrescunt optatæ auræ* sup. III, 530. Ad totum locum confert Valer. Flaccum lib. I, 312 sqq. Pomponius. Adde locum hinc expressum Statii in discessu Achivorum lib. IV, 16 sq.

767 — 769. Egregie ad humani animi levitatem et inconstantiam! cf. eund. Statium 22 sq. *nomen* ut ne auditu quidem tolerabile esset. vid. Var. Lect. et *fuga*, ut jam sæpe pro erroribus. Mox *lacrimans* bene ex persona pii

Et consanguineo lacrimans commendat Acestæ.
Tris Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
Cædere deinde jubet, solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis.
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.

sec. — 771. *lacrimis* Menag. pr. *Acesti* sec. Rottend. — 772. *agnos* Medic. — 773. *Cædi* Parrhas., sed vid. Burm. *solvitque* Bigot. cum Goth. tert. *funem* bene cum Pier. recepit Heins. ex codd. Vulgo *funes*, minus docte. — 774. *tonsat* Franc. — 775. *Trans procul* Longobard. Pierii. *in proram* alii ap. eumdem, et Sprot. Tandem codicum pars apud Pier. Heins. Burm. cum pr. Goth. *Stans celsa in puppi*. Hoc defendas ex Apollonii loco, in notis laudato, ubi *κατὰ πρύμνης* victima mactatur; et in puppi alias tutela erat; et similiter sacrum diis marinis fit sup. III, 527, ubi Anchises libando — *divosque vocavit Stans celsa in puppi*. (add. Hymn. in Diosc. (XXXI) 10.) Sed Burmannus ex isto aliisque locis (Æn. VIII, 680. X, 261. quæ tamen aliena a re sunt) repetitum id ipsum esse censet; secundum Heinsianam observationem de studio Virgiliano talia variandi: quam vid. ad Ecl. V, 37. et ad V, 486. *pateras* ed. Ven. — 776. *Projicit* vel *Proicit* fere codd.; defendit hoc et h. l. Benedictus. cf. ad v. 238. *jam vina* Wall. *liquantia* Hamb. sec. — 777. Hunc versum sequenti subjiciunt Mentel. et Gud. — 778. *æquore* Exc. Burceris. Etiam Serviana ratio nimis docta, *Jubet cædere ex ordine*, *id est*, *rite peragi sacrificium*.

Æneæ. *Consanguineus* autem est ejusdem gentis. conf. Burm.

772. *Eryci* tanquam heroi v. sup. 392. 402. 412 sqq. et Excurs. II. *Tempestatibus*. Nota res vel ex Horat. Epod. 10 extr. conf. Cerda h. l. et sup. III, 120 *Nigram Hiemi pecudem*, *Zephyris felicibus albam* mactat. — 773. *λύσασθαι τὰ πείσματα* v. c. Orphic. 1239 et al. sup. III, 639 *fugite atque ab litore funem Rumpite* et ibid. 667. *nos — tacitique incidere funem*. — *ex ordine*, simpliciter pro deinceps, *καθεξῆς*, *ἐφεξῆς*. Georg. III, 341 *Sæpe diem noctemque et totum ex ordine mensem Pascitur*. Sic quoque Georg. IV, 507, et inf. VII, 139, ut priore re expedita continuo ad alteram progressi sint. Certe viri docti subtilitate in *ἐπισχερὼ* interpretando hic nil profeceris. Etiam Serviana ratio nimis docta, *Jubet cædere ex ordine*, *id est*, *rite peragi sacrificium*.

774—778. Sollennis sacrificandi mos pro secunda navigatione. loca illustrantia affert Cerda. Præivit Apollon. IV, 1595 sqq. *tonsæ olivæ*, ut *tonsa corona* sup. 556, ornat epitheton; nam, dum corona fit, oleæ frondes decerpi, eamque tonderi necesse est. Servius et hic nimia cum subtilitate *comtam*, *minutis frondibus*, interpretatur. Salmasius diversos vocis usus miscet, ut solet. Cur tamen *oleagineam* coronam poeta nunc memoret, non exputo aliam rationem, quam quod, ut poeta, epitheton pro lubitu apponebat. Quod stat in prora (forte quia sub discessum e portu, quum alias in puppi sacra fiant) et totum sacri ritum ex h. l.

At Venus interea Neptunum exercita curis
Adloquitur, talisque effundit pectore questus :
« Junonis gravis ira, nec exsaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis :
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, nec pœnam traxe per omnem

mann. *vertunt* Rottend. sec. Goth. sec., ut alibi quoque. — 780. *effudit* tres Burm. *p. voces* Zulich. cum Goth. sec., facili lapsu. — 781. *nec exsaturabile* Heins. reposuit ex Medic. ceterisque omnibus, etiam Pierianis, qui vel *nec* vel *neque exs.*, uno Montalb. excepto, exhibent. *nec insaturabile* Ven. vulgg. et *inexsaturabile*. Displicet vero *pectus* post *pectore*. Jo. Schrader. conj. *numen*. — 782. *ad omnes* expressum in Servio. — 784. *fatisque* Rom. Medic. cum aliis, et sic majorem vim inesse Pierius censebat. *fatisque invicta* pr. Mentel. pro var. lect. — 785. *excidisse* fragm. Vatic. cum pr. Moret. a m. sec. et pr. Rottend. ac Parrhas.; hoc forte magis placet, quia potentius, idemque usitatius. Alterum tamen librorum auctoritas defendit; habendumque adeo voc. exquisitius, etsi minus gratum. An poeta respexit illud Homericum βεβρώθοις Πρίαμον sq. de Junonis odiis Iliad. Δ, 34 sq. — 786. *nec p. traxe per o.* Hanc ex Rom. et aliquot aliis codd. firmatam a Pierio et a Ge. Fabricio lectionem Heinsius merito retinuit. Vulgo *traxisse*, ut in Mediceo quoque a pr. m. Cumque ita versus laboraret, *nec* omissum; alii in alium locum adscripserunt; Parrhas. omisit *est* : duo etiam *transisse*, nova corruptela. *nec p. exïisse* Sprot. *rexisse* Puget. Ceterum scribitur *traxe*, *traxse*, *trasse*; fragm. Vatic. *traxere*, et obducto *re* superscr. *isse*. Inter edd., Aldd. pr. *trasse* habebant; cum tenebis : est enim classicus in hoc sacrorum more. *Porricit*, vidimus jam sup. v. 238, e Cloanthi votis : *Extaque salsos porriciam in fluctus*, vocab. sacrum ac proprium.

779 sqq. Quod in historica narratione simpliciter extuleris : secundo vento Cumas deferuntur Trojani : id nunc poeta inde ad f. libri ornat deorum interventibus ac consiliis; quibus tempus hoc tanto magis nunc indigebat, quo minus alias intelligi potuisset, cur Juno nullam novam nunc moram accessui in Italiam injecerit.

780 — 784. *effundit pectore questus*. Enniana formula. Ad 781 comparant Callim. in Del. 106 sq. 221, nescio quam bene. Junctura dorior sqq. 783. 784. verss., in pedestri oratione vix tolerabilis, epicam gravitatem habet. — 783. *pietas* sc. Æneæ in illa placanda, v. c. sup. III, 547. *nec illa — infracta quiescit*, ornate pro, infringitur, flectitur, *fatis*, quum ea videat, fata a se interverti non posse. cf. XII, 793 sqq. ubi v. 800 est *inflectere*.

785 — 788. *urbem media de gente Phrygum*, media ex Troade, *exedisse*, confecisse, perdidisse, excidisse; nihil amplius. Cur vero *mediam gentem*, vulgus h. l. ac vilem plebem interpretetur Burm., non assequor. *Relliquias*, Trojanos urbe capta superstites, *traxe per omnes pœnas*, omnibus calamita-

Relliquias: Trojæ cineres atque ossa peremtæ
Insequitur: caussas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
Quam molem subito excierit: maria omnia cælo
Miscuit, Æoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Trojanis matribus actis
Exussit fœde puppis; et classe subegit
Amissa socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest; oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi; liceat Laurentem adtingere Thybrim,

Egnat. inductum *traxisse* a Naugerio. Porro *per omnes R.* Gud. et Menag. pr. Erf. — 787. *peremta* duo Burm. *parentum* qu. Moret. Torkel Baden ad Senecæ Herc. fur. p. 32 malit interpungere: *nec pœnam traxe per omnem. Reliquias Trojæ, cineres atque ossa, peremtæ Insequitur.* — 788. *ciet* Zulich. pro var. lect. *sit an* Hugen. *furores* Medic. a m. pr. — 789. *testis L. tu nuper* Ven. — 790. *Quam subito molem exc.* Oblong. Pier. *Quam. m. exc. subito* alii Pier. *exierit* Rom. *excierint subito* Ven. — 791. *nequiquam* fragm. Vatic. — 792. *hæc* tres Burmann. cum Goth. sec. *hoc caussa* alter Menag. Forte, ait Burmann., pro *hocc' ausa* Quid tamen sollennius, quam librarios tali sonorum geminatione peccare? — 793. *Per scelus* Pier. et Heins. e melioribus. adde fragm. Vatic. et cod. Vatic. laudatum Benedicto. Vulgo: *Proh scelus!* variatione et alibi obvia. v. Heins. ad Ovid. Ep. X, 6. Sed *Per scelus* si legitur, junctura fieri potest duplici modo; aut *per scelus exussit*, scelere, scelesta; quod per se recte fiet; nam est usus is τοῦ per. Sic, *Jovem supplex per vota precatus* IX, 624 votis. Ita vero videtur duriter dici: *matribus actis* simpliciter, pro *in furorem actis*. nisi est simpliciter, adactis, impulsis. Aut jungi potest: *Per scelus actis*, uti *per omne nefas* aliquis *ruere* dicitur. In Goth. sec. *In scelus.* — 794. *Excussit* aliquot Burm. cum Medic. a m. pr. et Gud. a m. pr. *f. naves* Sprot. *peregit* alter Menag. — 795. *A. hos socios* Sprot. a m. sec. *ignota l. terra* Medic. Gud. a m. pr. et Mentel. pr. cum Rom. et parte Pier. librorum. Minus bene, et ex vulgari ratione. — 797.

tibus ac malis versasse, jactasse; ut duci, agi, per ultima, per cuncta supplicia, dicitur. *Trojæ cineres atque ossa peremtæ Insequitur* graviter dictum; classis vero conflagrationem maxime respicit. — 788. *caussas* cf. sup. I, 8 sqq. X, 62 sqq. 89 sq. XII, 791 sqq. cf. Excurs. I* ad lib. I et Excurs. II ad lib. XII.

789—792. v. sup. I, 50 sqq. *molem* h. e. tempestatem, et, *miscuit* v. ibid. v. 133. 134 *Jam cælum terramque* etc. — 792. *in regnis tuis* vid. ibid. 138 sq.

793—795. *Per scelus actis matribus Tr.* in scelus, pro vulg. ad scelus adactis. v. V. L. *ignotæ* simpl. in aliena terra respectu Italiæ, quo tendebant. Mox *Laurens Thybris* docte, qui Laurentinos agros, adeoque veteres Laurentes attingit; et 797 *dare vela tibi per undas*, novum hoc; *dantur* proprie *vela ventis*; nunc ea Neptuno quasi creduntur; aut *tibi* est græco

Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ. »
Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti :
« Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis : merui quoque; sæpe furores
Conpressi et rabiem tantam cælique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
Æneæ mihi cura tui : quum Troïa Achilles
Exanimata sequens inpingeret agmina muris;
Millia multa daret leto; gemerentque repleti
Amnes; nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus; Pelidæ tunc ego forti
Congressum Ænean, nec dis nec viribus æquis,
Nube cava rapui ; cuperem quum vertere ab imo

sibi ali. Hamb., nullus *tuas* : quod quaotum malim lectum! *Laurentum* Wall. *tingere*, erasa *ad*, Dorvill., et sic a m pr. fragm. Vatic. — 798. *Si c. rogo* Erf. a m. pr. *dent hæc* Ven. *dent mihi* Hugeo. et Zulich. *numina* Bigot. *m. fata* Wall. a m. pr. v. Burm. — 799. *Cum* pr. Moret. *hoc* Witt. *addidit* Ven. *edidit atque* alter Hamburg. — 801. *metui* Hortens. legebat. vid. Burm. — 803. *minus* Sprot. *Sancthum* fragm. Vatic., at mox *Xantus*. — 804. *Troica* al. et hic. — 805. *immitteret* fragm. Vatic., et aliquot Pier., ex interpret. *muro* ed. Ven. — 806. *darent* Rom., male. — 807. *revolvere* duo Burm. cum Med. Pierii. *viam qua ev. p.* Augustin. de Grammat. ap. Burm. Iliad. φ, 219 Xanthus οὐδέ τί πῃ δύναμαι προχέειν ῥόον εἰς ἅλα δῖαν Στεινόμενος νεκύεσσι. *possit* multi, vitiose. *passim* Ven. — 808. *In m. jam X.* Montalb. — 810. *rapui* lectio est Medic. et alior. Heins. et Pier. At *eripui*

more, per te, σοὶ pro διὰ σὲ, tua opera, quantum per te licet.

800—802. Fas omnino est, te confidere, mare iri placatum ac tranquillum. Venerem mari ortam, Ποντίαν, Ἀναδυομένην, quis nescit? Fabula est ex cosmogoniis veterum servata, sed a sequioribus miros in modos interpretatione variata. *sæpe:* atqui semel, inquis, tantum lib. I, 125 sqq. Recte, reponit Burm., sæpe hoc fieri, a poeta tamen prætermitti potuisse. Quid vero? exciditne locus lib. III, 192 sqq. et V, 10 sqq.?

803—811. Respicit Iliad. υ, pugnam Achillis cum Ænea v. 79 sqq. 158 sqq., quem subducit victoris manibus Neptunus v. 290 sqq. Mox et Hectore ab Apolline e pugnæ parte ea evocato cædes et fuga Trojanorum fit versus urbem, parte fugientium in Scamandrum seu Xanthum acta; unde pugna Achillis cum ipso Scamandro Iliad. φ. *impingeret a. m.* forte ex ἐμπλήσσειν. Imitatur locum Stat. VII, 28. conf. Iliad. φ, 294. 295. *gemerentque repleti Amnes* etc. v. Iliad. φ, 7 sqq. 218 sqq. *amnes*, nam Xantho auxilia aquarum tulit Simois ibid. v. 307 sqq. *nube cava* v. Iliad. υ, 320 sqq. *cuperem quum* etc. quum tamen Trojanos exosus

Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi : pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæret;
Unum pro multis dabitur caput. »
His ubi læta deæ permulsit pectora dictis :
Jungit equos auro genitor, spumantiaque addit

Rom. cum altera familia; et *ripui* superaddita e fragm. Vatic. Sed alterum doctius pro poeta, qui communia respuit. c. *cum evertere* Gud. et Wall. *cuperem convertere* Franc. *cuperent cum* fragm. Vatic. *ab uno* Menag. pr. — 811. *perituræ* fragm. Vatic. Medic. a m. pr. et Dorvill., proclivi lapsu. Sed alterum solleone. Laudat Burm. not. ad Ovid. XI Met. 215. — 812. *restat* aliquot Pier. cum Erf. *præstat* tres Burm., ut alibi eadem varietas. *mihi persta* Goth. pr. *timorem* invexit Heius. ex Medic. et binis aliis; accedunt Franc. recens et jejunus codex, ed. Ven. et, ut nunc video, fragm. Vatic. At Romanus et ceteri, cum tribus Goth. et edd. vulgg., *timores*, quod mireris loco dejectum. Nolui tamen iterum novare. — 813. *Tutos acc.* Rottend. *Tutus equos* Dorvill. *accedit* Rottend. pr. a m. pr.; hoc idem in Medic. extare, Spenrius testator et firmat : Foggio. edidit *accedet*. Ceterum mirum Servii acumen : « *Portus accedet*. Hic distinguendum, ne sit contrarium Veneris « petitioni, quæ ait : *liceat Laurentem accedere Tybrim*. » Argutatur quoque Spenceius, qui Veneris precibus, ut *ad Latium* accedat (v. 797), non satis convenire queritur accessum *ad Cumas*. — 814. *U. e. tamen*, *a*. Ven. et ed. Ven. 1472, non male, meo judicio. Heins. conj. *Unus erit*, *tanto a. q. g. quæres*, parum feliciter. *quæret* jam dudum ante Pier. et Henricopetri a Venetis, inde a Naugerio, qui sic emendavit, editum est. Vulgo præter Menag. alt. et Ven., quos Burm. laudat, omnes codd. *quæres*, ut non ad Æneam, sed ad Venerem referatur. — 817. *auro*

essem; ut fuit Neptunus inter infesta Trojæ numina. v. ibid. 34 et 313 sqq. (cf. Æn. II, 610 sq.) Caussam iræ enarrat idem φ, 446 sqq., unde h. l. *perjuræ*, a perjuro Laomedonte, mercedem, ob muros exstructos ab eo exactam, negante.

812—815. *portus Averni*, Cumas, lib. VI, 2, adeoque Italiam. *Unus*, Palinorus; cf. mox v. 833 sq., quod episodium nunc præstruit; idem *unum caput* v. sq. Male Serv. hoc ad Misenum refert; qui nec in navigatione periit, sed accessu jam ad Cumanum litus facto.

816 sqq. Qui sequitur locus, ex ornatissimis est, exemplo haud dubie in priore parte Homeri, Iliad. ν, 123 sqq., qui tamen plus sublimitatis habet; in ceteris alterius Græci poetæ, expressus. Omnino hoc poetis sollenne, deos marinos inducere monstris marinis alludentibus circumdatos navigantibus conspectos. *auro* jugo aureo. v. Var. Lect. *feris* pro equis. v. II, 51. ad v. 819 sq. conf. sup. I, 147. 154 sqq. v. 822. *Tum variæ comitum facies*, exquisitius quam comites varia facie et adspectu; nam *cete*, belluæ marinæ, in comitatu Neptuni aliorumque deorum marinorum; Proteo quidem pro armentis ea pascente

Frena feris, manibusque omnis effundit habenas.
Cærulco per summa levis volat æquora curru.
Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis: fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies; inmania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.
Læva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,

omnes scripti Pier. et Heins., nisi quod in Hamburg. pr. vulgatum voc. *curru* pro div. lect. adscriptum, et in Ven. recentissimo legebatur. *J. e. genitor curru.* Laudat quoque *curru* Burm. ex Witt. et nos ex Goth. pr. Sed facile intelligitur *currum* esse interpretamentum *auri*, h. e. currus aurei. *Aurum* pro eo dici, quod ex auro factum est, Heins. copiosius quam velis adstruit; desiderat tamen Burm. exemplum, quo *jungere auro* recte dici probetur. Nihil vidi subtilius; quasi *jungi auro* eum offendere debeat, qui *tegi auro* VII, 279, *nodari in aurum* IV, 138, *armari auro* III, 517, Χρυσὸν δ' αὐτὸς ἔδυνε περὶ χροΐ et similia probaverit. Idem vir doctiss. *Fingit equos auro* (quod non Latinum est; nam equum fingit magister domando ac docendo), vel *equos auro*, ut *abiete puppes* accipit. Sed et ipse Heinsius, cum a Beda *J. e. auri* laudatum sit, in hoc inclinabat, ut *auris equi* intelligeretur. Nemo nostrum est, qui non interdum in tales tricas incidat, quas sibi ipse nectit. — 818. *loris* pro *feris* Exc. Burm. *que* aberat a Reg. *perfundit* Parrhas. — 819. *Cæruleum* Medic., sed a m. pr. *æquore* Goth. pr. *cursu* Hugen. et Erf. — 820. *tumulumque* Menag. pr. *sonanti* quatuor Burm. cum Goth. sec., at hoc minus poeticum. Nec argutandum in eo, quod in aquis rotarum strepitum nemo exaudiat; est proprium ac perpetuum epitheton rotarum. *tonantis* Hugen. — 821. *equis* Sprot. et Medic. a m. pr. Idem a m. sec. *fugiuntque ex æthere* n. — 823. *Glaucique* alter Hamb. *Ionius* Rom., male. al. *Inoius*. Γλαύκου χορός, Ἰνοῦς τε Παλαίμων. — 825. *tenet* Medic. cum multis al. At melius *tenent* Roman. *Milite* Rom. et Medic., male; est Μελίτη. *Panopeia v.* duo Burm. et hic; at est Πανόπεια. cf. sup. 240.

Odyss. γ, 448 sqq. Georg. IV, 430 sq. — 823. 824. Deos marinos omnino designat, quorum principes *Glaucus* ac *Phorcus* cum *Melicerta*. conf. sup. v. 240. et Georg. I, 437. *Glauci chorus*, ut *Phorci chorus* sup. v. 240 et ap. Plin. H. N. XXXVI, 4. s. 7, (qui hunc locum animo habuisse videtur) a Scopa factus marmore in æde Neptuni *Neptunus ipse et Thetis atque Achilles, Nereides supra delphinos et cete et hippocampos sedentes; item Tritones chorusque Phorci et pristes, ac multa alia marina; omnia ejusdem manus, præclarum opus etiam si totius vitæ fuisset. senior*, ut omnes omnino dii marini, quod docent theogoniæ, quibus rerum origo ab aqua petebatur. *Inous Palæmon*, Melicerta Inus f. v. Georg. I, 437. *Phorci exercitus*; deos marinos intelligo, propter laudatum modo v. 240 hujus libri. Aliqui ad phocas et belluas marinas referam. v. Val. Fl. III, 727. — 825. 826. conf. Georg. IV, 338 sqq., unde v. 826 huc translatus. *Melite* apud Homer. Iliad. σ, 42

6.

Nesææ, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.
Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem : jubet ocius omnis
Adtolli malos, intendi brachia velis.
Una omnes fecere pedem; pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent

826. *Niseeque, Nisseæque, Niseque, Nisie, Niseo, Niseæ, Niseis, Nisseæ Espioque, Nisæ Espioque — Tholoque — Chimœque*, aberratt. Versus conversus e gr. Νησαίη Σπειώ τε, Θάλειά τε, Κυμοδόκη τε. Idem jam Ge. IV, 338 lectus. — 828. *prætentant* alter Hamb. — 829. *intendi in b.* Medic. a m. pr., quod Heinsius non esse de nihilo putabat : ita enim solere *in* abundare. Laudat : *meditari in prælia, inferri in hostem* etc. Sed, ut hæc locum haberent, deberet a poeta scriptum esse : *vela intendi in brachia*. Porro Dorvill. *extendi br.* Romanus : *br. remis*, cum Oudart. Sed manifesto librarii errore; forte v. 136. — 830. *omnis* Rom. — 831. *s. manus*

et Hesiod. Theog. 246 inter Nereides occurrit. De *Panope* conf. sup. ad v. 240. Forte in hoc deorum marinorum recensu Maronis doctrinam Æschyli Γλαῦκος Πόντιος instruxerat. Ipsum autem phantasma deorum marinorum et monstrorum circa navem ludentium petitum est ex Apollon. IV, 930 sqq., ubi navem e Planctis liberat Thetis cum Nereidibus.

827 — 839. Potest obscurum esse, cum v. 777. 778 jam vento secundo navigaverint, quid nunc novæ rei consequutum sit, inprimis cum Neptuni per mare invectio tranquillum mare et serenum cælum effecisse sit narrata v. 820. 821. Nihil puto aliud v. 829 sqq. declarari, quam in summa maris cælique tranquillitate ventum jam ante secundum increbuisse, eoque factu nunc solis velis navigasse Trojanos, remisque otium fecisse. Itaque in omnibus navibus nunc mali attolluntur, vela intenduntur. *intendi brachia velis*, de antennis agi vel ex Val. Flacci imitatione lib. I, 126 constat; ubi Juno videt *Pallada velifero quærentem brachia malo*, antennas; et duplicem poetæ esse in his verbis structuram : *vela intendere antennis*, et, *antennas intendere velis*, satis notum est; ut nolim hic turbas factas. — 830. *Una omnes fecere pedem.* Copiosis virorum doctorum ad h. l., inprimis Guellii, et ad Catullum, Lucianum et al. disputationibus agitata dictio. Nunc vulgaris est illa observatio et satis constat, *pedes* et Gr. πόδας nautis dictos funes, quibus inferiores veli anguli, forte et ipsi interdum *pedum* nomine declarati, puppim versus adducuntur; et vento quidem secundo a puppi spirante, ad utrumque latus adducti, vela ad ventum excipiendum expandunt, ut *utroque pede* currere diceretur navis; sic et ap. Apollon. II, 932 velum ἐς πόδας ἀμφοτέρους intenditur; sin ventus, etsi secundus, obliquus tamen esset, vel modo a dextra, modo a sinistra spiraret, uno *pede* seu fune intento, angulum veli inferiorem modo ab hac,

Cornua, detorquentque: ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnis densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi.
Jamque fere mediam cæli Nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautæ:
Quum levis ætheriis delapsus Somnus ab astris
Aera dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens; tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis; funditque has ore loquelas:

Goth. tert. a m. pr. — 832. *flumina* ambo Menag. cf. mox v. 843. — 834. *adhuc* Goth. pr. et Hamb. pr. a m. sec. *ad hunc*, ad hujus exemplum, imperium. *cursu* c. Oudart. et ed. pr. *cursum deducere* Hugen. et Zulich. — 836. *laxarant* Heins. cum melioribus post Pier. retinuit, alii *laxabant*: et sic Ald. pr., at a Naugerio mutatum in *laxarant* ed. 1514. Dorvill. *laxabat*, ed. Ven. *lassarant*, Zulich. *rex laxat*. Porro alter Hamb. a m. sec. *placidi l. m. quieti*, et Bigot. *placidæ — quieti*. — 837. *fessi* Dorvill. *dira* Ven. — 838. *dilapsus* et hic aliquot. *demissus* Wall. — 839. *demovit* Zulich. *dimosit* Sprot. Mox *d. auras* pr. Hamb. pro var. lect. — 840. *tristia somnia* alii cum præstantiss. Mediceo, quod ab Heinsio in *somnia tristia* mutatum nolim, quum et minus suave hoc sit auri, etsi aurium judicium incertum est, nam video Brunckio et Beckio hunc verborum positum suaviorem videri, et codicis Romani lectio ea sit; Heinsius vero Mediceum exemplar sequi maluerit. — 842. *Forbantis* aliquot Pier. *fundit* Heins. post Pier. cum melioribus. Alii *fudit*.

modo ab illa parte explicant. v. Catull. IV, 21. Plin. II, 47. s. 48. *Facere* autem *pedem*, ut *facere vela*, expedire, parare. Fundus rei in Homero Odyss. a, 35 Αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων· quem de velis accipiendum esse vix dubites, cum Æoli beneficio naviget; vide ibi v. 25 sqq. Hoc loco ventum variante impetu oblique incidisse, illa declarant, quæ declarandi caussa adjecta: *pariterque*, nunc *sinistros*, nunc *dextros solvere*, et intenderunt, *sinus* velorum; quod dum faciunt, etiam antennas inflecti necesse est: *una ardua torquent Cornua detorquentque*. Sic venti sui, h. e. secundi, ferunt classem; donec sub noctem recta a puppi flare incipiunt, sec. v. 844 *Æquatæ spirant auræ*. — 833. De *Palinuro* Iasi f. memorat, quippe in fabulis Italicis nobili. v. Exc. VII. nisi hoc foret, pro inutili et otioso Episodio esset habendus. *agmen*, ut poeta, dixit de classe, quam ducit Palinurus. Mox v. 835. Noctem deam curru vectam cogita, eamque et in altum cæli evectam. v. Excurs. II ad lib. II. *meta*, pro summa, celsissima parte, *in vertice cæli*. — 838 sq. Somnus opprimit gubernatorem Palinurum: hunc ut poeta ornavit. vid. Excurs. VIII.

840 — 846. *tristia somnia*, manifeste pro somno; quod notan-

« Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem;
Æquatæ spirant auræ; datur hora quieti:
Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paullisper pro te tua munera inibo.
Cui vix adtollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi voltum fluctusque quietos
Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
Ænean credam quid enim fallacibus austris,
Et cæli toties deceptus fraude sereni? »

Tum *querelas* Bigot. *voce querelas* Dorvill. et Goth. tert. — 843. *f. sua flamina* Colot. et Medic., hic quidem jam correctoris manu notatus. Repetitum ex v. 832. *puppem* Ven. — 845. *sopori* Zulich. pro var. lect. — 846. *tua munia* Goth. sec. et Erf. — 848. *Mene maris* Goth. sec. *placidum voltum* aliquot Pier. *vultus* alter Hamb. et Exc. Burm. — 849. Pro *jubes*, *velis* Zulich. pro div. lect. Hunc et seqq. duo versus Acron Ge. Fabricii ad Horat. I, 5 contraxit in unum, memoriæ vitio: *Mene huic concredere monstro Ænean toties deceptus* (*deceptum* et ante, *confidere*, Schol. Cruqu.) *fraude sereni*. — 850. Donatus legit: *quid enim fallacius austris Et cælo?* Debebat saltem distinguere: *Ænean credam* (*quid enim fallacius?*) *Austris Et cælo?* Potest scribi: *Ænean credam, quid enim? fallacibus austris!* At interpositum sic *quid enim?* habet aliam notionem: quid ni? cur non? Ut in illo Horatii: *quid enim? concurritur.* Sic quoque τί γάρ; Etiam Servius sic interpretatur. Sententia tamen ea aliena est a loco nostro. Pro *austris*, *auris* Roman. Medic. cum aliis Pier. et Heins. ac Burm. Idem et Servius in interpretatione exhibet, et Pompon. Sab. Sed alterum Donatus. Ge. Fabricius hunc locum inter obscurissimos habebat. — 851. *Et cælo* codd. Pier. et Gifan., item Donat. cum Serv. v. ad v. præc. Ita *fraude sereni* jungendum, ut *serenum* pro *serenitate* dictum sit. v.

dum propter alia loca. *Phorbantem* forte ex Iliad. ξ, 490 petiit poeta. De ceteris v. Excurs. VIII. — 844. 845. *Æquatæ auræ*, opp. *vento obliquo*. v. sup. ad v. 830, et IV, 587. *furari* exquisitius quam subtrahere, subducere, κλέπτειν.

847 — 857. Comparant Lucret. II, 556 — 559. *vix attollens lumina*. Bona Servii nota: « *numinis* « *præsentia prægravatus; nam et* « *sequens ejus oratio turbata est;* « *quod et semiplenæ indicant elo-* « *cutiones.* » Recte utique. *Mene jubes ignorare* (pro vulgari: nosco illud, satis notum mihi est) mare placidum, h. e. quam facile illud turbetur. *mene huic confidere monstro?* mari, quod, inquit Donatus, decipit multos, infido ingenio, et repente mobili. Sane hunc vocis usum ita paullo insolentiorem videri non nego. Malim tamen ipsam hanc maris insolitam tranquillitatem, subdolam et insidiosam, per *monstrum* declaratam putare. Nam res quævis nova et insolita adspectu suo sensus feriens est *monstrum*: *quid enim* h. l. est *quomodo vero?* vulgaris ordo esset: *quid enim Ænean credam austris?* — 851. *Et cæli toties deceptus* — et quidem, qui toties deceptus sim serenitate cæli! Mox 852 ex Odyss.

Talia dicta dabat, clavumque adfixus et hærens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
Ecce deus ramum Lethæo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus;
Et super incumbens, cum puppis parte revolsa,
Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequidquam sæpe vocantem.

Burm. *sereno* aliquot Pier. et Gud. a m. pr., sed conf. iof. v. 870. — 852. *Tolin dictabot* Meotel. pr. *clavoque* Medic. a m. pr., dum librarius ad proximum *adfixus* referret; sed *clavumque* ad *amittebat* retrahendum. *adnixus* Wall. et pr. Hamb. *clavumque ac sidera inhærens* Zulieb. *adfixus*, *adhærens* Goth. sec. — 853. *Numquom* pr. Hamb. a m. sec. *admittebat* alter Hamb. *sub o. ferebat* Goth. sec. — 855. *Utque* Rom. *quassant* Medic. a m. pr. — 856. Pro *cunctanti* Burm. conj. *luctanti*, sed quidni et illud bene dictum sit et exquisite? *Cunctatur*, qui resistit, oon vult cedere, reluctatur, v. e. Ge. II, 236 *Spissus ager: glebas* cuoctantes *crossaque terga Exspecta*. conf. inf. VI, 211 de eo, qui sensim sensimque ioflectitur; invitus tamen et reluctans: XII, 940. Pro *natantia*, *lactantia* Dorvill. Debebat saltem: *cunctanti luctantia*, vel *nutantia l. s. nutantia* Goth. sec. Utrumque cum metri vitio. Hæret iterum Burm. in *solvit*: quid est, *lumino solvere?* et coojicit: *condit* vel *claudit*. Sed vigilantis *oculi* sunt *intenti*, inprimis h. l. Palinuri, qoi in cælum sublatos oculos habebat v. 853. Igitur remissi illi, et a somoo allabente relaxati *solvi* dicuntur; ut de somno perpetuum hoc, *membra*, *corpus*, *lumina* ob eo *solvi*: uode etiam *morte solvi* oculi dici potuere: ut accipi poterat illud IV, 244 *et lumino morte resignat*. Etsi idem alio rem contemplandi modo *devincire*, *olligare*, *corpus*, *oculos*, noo minus recte dicitur. — 857. Vitiose e Burm. ed. legebatur et interpungebatur: *Vix — ortus Et super incumbens*, *quum puppis p. r.* Nam Somnus deus incumbit, urget, premit, h. l. — 858. *Vix laxaverat — et projecit* exemplo et auctoritate non caret; cf. ad III, 9, etsi mollius erat: *Vix laxaverat artus: Ut — projecit*. — 860. *voce vocantem* Colot. Medic. et Moret.

7, 281 translatus est, unde de Phrontide Palinurus adumbratus est.

854 — 856. Tandem somno oppressus obdormiit. Cf. Exc. VIII. *ramum* proprie accipito. cf. Apollon. IV, 156. Docta res ab aqua lustrali. Imitatus est locum Silius X, 355 seqq. et poterat in id phantasma facile incidere poetæ ingenium, quia usu loquendi somno natura humida tribuitur, forte ab noctis roscido aere ducta. conf. sup. ad I, 691. 692. III, 511. Aspersione aquæ Lethææ *solvuntur*, laxantur, oculi somno illabenti obnixi et intenti. *Cunctari* poetis dicitur, qui resistit, reluctatur. *natantia*, nota nunc elegantia de incerto motu. v. Ge. IV, 496.

857 — 861. *Vix laxaverat — et projecit*, poetica structura, ab Homero petita, pro cum projecit se. Somnus Palinurum, et mox 861. avolavit. *Cum puppis parte*, bene Servius: « pro œconomia, ut tri-

Ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat;
Difficilis quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant:
Quum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
« O nimium cælo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena! »

sec.; eadem varietas alibi et supra hoc ipso libro. — 861. *ad auras* Heins. cum melioribus. Alii *in a.* — 862. *setius* scribunt Medic. et alii vetustiores. v. Heins. Etiam Benedictus in ed. Junt. 1520 codicum auctoritate et metri lege eam scripturam defendebat. conf. sup. ad Ge. II, 277. *sætius* Rom. *non segnius* aliquot ap. Burm. cum Goth. tert., perpetua varietate. *non serius* Bigot. *æquora* alter Hamb. cum Witt., non indocte, per æquora. *æ. navis* Sprot. — 864. *scopulis* bini a m. pr. cum ed. Genev., facili lapsu. *avecta* bini alii Burm. *adducta* Ven. — 866. *tonabant* Zulich. a m. pr., sed *sonabant*, Burmann. inquit, requiritur, *ut sibilans litera repetita exhibeat maris stridorem*. Argute satis. Malim hanc caussam reddere: *Sonare* est vocab. poetis sollenne de fluctibus, etiam si scopulis allisi fragorem edunt gravissimum: quidni igitur poetæ eam vocem et hic relinquamus; etsi alias duo natare potuerit. » v. VI, 349 sqq. Mox *interrita*, sine offensione, nullo adverso casu exterriti, navigant.

864 — 866. Respicitur in *difficilis quondam* Homeri locus Odyss. μ, 39 sqq. 166 sq., quem Virgilius ante oculos habuit. Adde Apollon. IV, 891 seqq., et Orph. Arg. 1232 sqq. Difficilis olim erat navigatio præter hos scopulos propter fabulosas Sirenes; nunc propter fluctus maris assidue ad scopulos allidentes, et navem in eas impingentes. Teneant adolescentes, non longe a Capreis in Pæstano sinu tres esse Sirenum petras (νήσους Σειρηνούσας) adversus promontorium Surrentinum, fluctuum allisione olim et naufragiis infames; antiquissima fama iis insedisse Sirenes, ab Homero duas, in una insula; ab aliis tres; templum quoque et sacra iis eo in loco constituta narrari in Mirabil. Auditionib. c. 110, ubi cf. not. in ed. Beckmann. Fuit ex iis Parthenope inprimis celebrata urbis nomine. De forma Sirenum v. ad calcem editionis ornamentis instructæ dicta ad Parerga Exc. VII libri III p. 759. 760. inprimis Orphica v. 1282 — 1287. volantes sunt in Fragment. Eurip. CLIV.

870. 871. Æneæ verba sunt. v. lib. VI, v. 1, et cf. Var. L. *serenum* h. l. etiam de pelago; nisi ex nota forma interpretari velis, ut sit: *cælo sereno pelagoque placido*. conf. Burm.

non minus recte *mare*, *fluctus*, *scopuli* tonare dicuntur. — 867. *fluitantem* vett. apud Pier., *fluctantem* Dorvill. — 868. *nocturnus* Ven. — 869. *commotus* Vratisl. *confusus* Hugen. pro var. lect. — 871. *Nudus et* edd. vulgg. ante Pier. et Goth. pr. in *ignara* pr. Hamb. cf. ad Ecl. VI, 40. Ceterum notabilis ad v. extr. Servii nota: Sciendum sane, « Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse: nam « a Virgilio duo versus sequentes (lib. VI, 1, 2 *Sic fatur lacrimans classique im- « mittit habenas, Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris*) huic juncti fuerunt: « unde in nonnullis antiquis codicibus sexti initium est: *Obvertunt pelago proras.* » Ut appareat, cui debeamus hanc observationem criticam, e Pompon. Sab. locum subjungam: « *Sic fatur lacrimans. Et tandem.* Probus, his duobus versibus, in- « quit, finitur hic liber in Tuccæ et Cornelianis commentariis; (hos equidem ignoro qui sint. Servius quidem ad Æn. IV, 127 Cornelium Balbum Grammaticum memorare videtur) et Virgilium ita etiam finisse manifestum est, et in- « choasse sextum librum: *Obvertunt pelago proras.* » Nescio tamen, cur factum sit, ut Phici * (in marg. *forte Ticianus.* Non tamen intelligas facile, quomodo vel in Chorographia, vel in Thematibus Virgilii: v. Serv. ad Æn. X, 18, occurrere simile quid potuerit; nisi alia scripsit eaque grammatica. Sic et paullo post Pompon. ad vocab. *habenas* Ticianus dicit, ex vero locutum, quia vela apud veteres loris ligabantur) aliter habuerit. Apronianus autem principium esse docet: « *Sic « fatur lacrimans.* » (Et sane sic expressum in Mediceo). Ceterum neutra ratio difficultate caret. Omnino vitiosa videri potest hæc libri quinti in media sententia clausula, quæ saltem paullo ante post v. 861 *Ipse volans tenues se sustulit ales ad auras* interponi debuerat: nam novi libri initium commode tunc fieri poterat: *Currit iter tutum.* Ita res ipsa novum sequenti libro narrandi ordinem suppeditabat, accessu Trojanorum ad litus Italiæ. Verum est aliud præterea, idque gravius forte, quod monendum erat: nisi aurium judicium animique sensus prorsus me fallit, ultimi hi duo versus: *O nimium cælo. Nudus in ignota* a Virgiliana manu profecti non sunt. Nihil dici poterat frigidius et languidius, et grammatico acumine dignius. Nec veritas inest; tantum enim abfuit, ut cæli marisque tranquillitati Palinurus nimium confideret, ut potius nimia sedulitate peccaret; eo enim, quod quieti dare se nollet, commisit ut somno oppressus mari mergeretur. Mihi itaque, cum ex ipsa re, tum ex iis, quæ e veteribus Grammaticis paullo ante apposita sunt, ita statuendum esse videtur: Poetam reliquisse ultima hujus libri non satis elaborata, interque hæc cum verba Æneæ, de Palinuri fato conquesti, ante *Sic fatur lacrimans*, nondum interposuisse. Varium adeo et Tuccam, cum constituerent Æneidem, hæsisse in h. l. et primo initium libri sexti ex suo judicio, non satis acuto, a verbis *Sic fatur lacrimans* fecisse; repugnantibus aliis, qui a versu *Obvertunt pelago* librum sextum exordiendum censebant; tum, cum post *Multa gemens casuque animum concussus amici* verba Æneæ conquerentis aut nulla, aut non satis expolita essent, aut ex his, aut e suo ingenio duo hos versus interposuisse, ne ante verba: *Sic fatur lacrimans*, oratio hiaret.

EXCURSUS I.

Super Æneæ accessu ad Siciliam.

Bis Æneam ad Siciliam accessisse narrat poeta, primum quum litus Italiæ inferioris et Siciliæ orientale prætervectus Drepani portum intrasset, lib. III, 707. add. Dionys. I, 52; et iterum, quum Carthagine et ab Africæ litore evectus, ut Italiam peteret, ventis adversis ad Siciliæ litus occidentale esset rejectus. Tenebat tum illa loca *Acestes*, ut Virgilius scribit, vel Egestes, Egestus, a quo urbs *Egesta*, *Ægesta* vel *Segesta* appellari cœpit (v. post alios et Burmannum ad Numism. Sic. p. 394, Eckhelium in Doctrina Numor. vet. Vol. I, p. 234); Virgilio *Acesta* V, 718, quod tamen nomen et Stephanus Byz. habet in Ἀκέστη. Ab hoc Aceste Æneas benigne hospitio exceptus socios et naves refecit. Erat enim ille Trojano sanguine oriundus, quippe e Trojana femina, de qua varie traditur, in Siciliam delata et a Crimiso fluvio compressa, susceptus: v. V, 38, 39 *Troja Crimiso conceptum flumine mater Quem genuit;* quæ antiquissima ignotæ stirpis deducendæ ratio est, ut parens edatur fluvius ejus terræ, in qua gens aliqua sedem habuit. Itaque *divinæ stirpis Acestes* appellatur V, 712. Fabulas de Aceste plures, ad quas numi quoque apud Parutam, Dorvillium, Principem Torremuzza, et nunc apud Eckhelium alludunt, vide apud Serv. ad I, 550. V, 30. Alia congessit Cluver. Sicil. ant. II, 2. Sed in summa diversitate consensus fit in hoc, urbis Segestæ conditorem creditum esse Trojanum, et Trojanos colonos veteribus Sicanis in his locis fuisse admixtos. Nota res vel ex Cicer. Verr. IV, 33. (Accessere mox Græci coloni: sed vel sic apud Thucyd. VI, 11 Nicias eos barbaros appellat περὶ Ἐγεσταίων ἀνδρῶν βαρβάρων· et sic res se habuit in plerisque Siculis civitatibus; quæ res dissensionum civilium perpetua caussa et fons erat, vid. ibid. c. 17.) Recte Silius XIV, 45 *Miscuerunt Phrygiam prolem Trojanus Acestes Trojanusque Helymus* etc. Proxime ad poetæ verba Strabo XIII, p. 608 B. οἱ δὲ (φασὶ τὸν Αἰνείαν) εἰς Αἰγέσταν κατᾶραι τῆς Σικελίας, σὺν Ἐλύμῳ Τρωΐ, καὶ Ἔρυκα καὶ Λιλύβαιον κατασχεῖν, καὶ ποταμοὺς περὶ Αἰγέσταν προσαγορεῦσαι Σκάμανδρον καὶ Σιμόεντα. Dionysius vero, tanquam communiorem narrationem, his non dissimilia exponit lib. I, 52, secundum quæ Elymus et Ægestus jam ante Trojæ excidium urbe profugerant et vento secundo usi in Siciliam pervenerant. Hi circa Crimisum fl., de quo non minus multa fabulose narrantur: v. apud Schol. Lycophr. 953. 471, in Sicanorum agro consederunt, parte agri ab his accepta, propter Ægesti cognationem, qui, in Sicilia natus et educatus, quum adolevisset, Trojam redierat. Quod quomodo factum sit, mox a Dionysio l. c. narratur. Tum porro: hos suos populares quum in his locis offendisset Æneas, amanter

cum iis aliquod tempus exegit, urbesque iis condidit, καὶ κατασκευάζεται αὐτοῖς πόλεις Αἰγέσταν καὶ Ἔλυμα, partemque comitum ibi relinquit. De *Elymis* infra videbimus. Sed *Segestam*, apparet, quam ingeniose poeta arripuerit, ut ab Æneа conditam eam nunc perhiberet, cum trajectus in Italiam fieret, ut adeo ejus comites longi erroris tædio capti, parte etiam navium incendio consumta, in novam coloniam transscriberentur. De his inf. 711 sqq. 749 sqq. Et v. 718 *urbem appellabunt permisso nomine Acestam*. Quo intelligitur, v. 756 *hoc Ilium, et hæc loca Trojam Esse jubet*, non ad urbis nomen, sed ad originis Trojanæ recordationem et repræsentationem esse referendum. Nescio, an ita Burmannus c. l. acceperit, ubi Ruæum refellit. Potuit tamen poeta aut accepisse hoc aut fingere, fuisse in ipsa urbe loca ab Ænea iis nominibus designata, ut Troja et Ilium essent; siquidem etiam fluvii fuerunt Simois et Scamander in agro urbis. v. Strabo XIII, p. 608 B, quo forte respexit poeta V, 634 *Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam Hectoreos amnes Xanthum et Simoenta videbo?* Nec vero ipsos Segestanos alienos fuisse ab ea fama, deberi Æneæ origines suas, colligere licet ex numis Segestanis, in quibus Æneas Anchisen cum Palladio urbe exportans exhibitus est.

Dicat tamen aliquis, et eandem difficultatem movit Cluver. p. 260 Sicil. ant., *urbes Acestæ* poeta jam lib. I, 549, 550 memoraverat: *Sunt et Siculis regionibus urbes, Arvaque Trojanoque a sanguine clarus Acestes*, adeoque se vehementer obliviosum prodidit, dum hoc demum libro quinto urbem Acestæ exstruendam narrat. Enimvero primum historia plures urbes, non unam, ab Ægesta conditas perhibet; tres quidem Lycophron v. 964, quas Scholiastes *Ægestam*, *Entellam*, *Erycem*, recitat. cf. Cluver. eod. cap. Dionysius Αἰγέσταν καὶ Ἔλυμα memorat in Ægesti gratiam ab Ænea conditas. Elyma quidem in Erycem, Ἔρυκα, mutat Cluverius. Quidni tamen, si Elymi, populus, fuerunt, ut infra videbimus Exc. III ad v. 73, vicus vel oppidum esse vel tradi potuerit τὰ Ἔλυμα? etiam si nulla ejus alia memoria occurrat. Mox c. 53 (p. 42) Veneris Erycinæ templum conditum fertur ἐπὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ Ἐλύμου, ubi præstat forte cum viris doctis scribere, ἐπὶ τῇ κορυφῇ τοῦ Ἔρυκος. Nam Bocharti argutiis equidem non multum tribuere soleo, qui et hic, ut *Erycem* ab hebraica origine ducere possit, in *Elymum* illud mutat, ut ad *Elim* tandem res deducatur. Ferrem tamen *montem Elymum* ab Elymis habitatoribus dictum. Si historica fide uti nolis, et contendere, nunc demum ab Ænea urbem Acestæ paratam esse, quandoquidem Acestes venatu inter silvas vitam egisse traditur V, 37 *occurrit Acestes Horridus in jaculis et pelle Libystidos ursæ*, et 301 *Adsueti silvis, comites senioris Acestæ*, eoque ducunt alia loca, V, 617, 631, 717: tamen vel sic recte poeta *urbes* jam ante dicere potuit, quæ eodem loco, I, 557 *sedes*, pro quocunque omnino habitationis genere: *At freta Sicaniæ saltem sedesque paratas Unde huc advecti, regemque petamus Acestem*. Atque hoc unum ad expediendas difficultates hujus generis sufficit.

EXCURSUS II.

De Eryce.

V, 23, 24 *Nec litora longe Esse reor fraterna Erycis portusque Sicanos.* Adde v. 391, 392, 403, 412 sq. et 759—761. *Tum vicina astris Erycino in vertice sedes Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloque sacerdos Ac lucus late sacer additur Anchiseo.*

Mela II, 7 *Montium Eryx maxime memoratur, ob delubrum Veneris ab Ænea conditum.* Ex vulgari opinione nomen ab Eryce ductum, quem adeo poeta docte et ipsum in carmine memoravit, v. 391 sq. *Eryx* hic pugilatu nobilis, Veneris e Buta filius (v. Hygin. f. 260, alios ap. Cluver. Sicil. ant. p. 269 sqq.), etiam in numis Segestanorum obvius. v. Burmann. ad Numism. Sic. p. 396 sqq. In Erycinorum numis apud Parutam et Pelerinum ipse Hercules occurrere videtur. Quod in monte Eryce fuit templum Veneris antiquissimum, ut ad Phœnicum Astartes religionem, non tam male, ut multa alia, a Bocharto referatur (*Canaan.* II, 1), vulgari tamen fama Trojanos conditores habere ferebatur. Hinc nihil suavius versibus 759 sqq., quibus Æneam suum poeta auctorem templi facit, etsi de hoc scriptorum fides omnium non convenit. Potest tamen teneri, quod et Diodorus lib. IV sub f., qui classicus de Eryce locus est, prodit, novis saltem decoribus templum ab Ænea fuisse ornatum; et inter manifestissima Æneæ in Siciliam adventus indicia a Dionys. I, 53 memoratur τῆς Αἰνειάδος Ἀφροδίτης ὁ βωμός, Veneris Æneadis ara in Eryce monte. Quod vero mireris, non defuere, qui Æneam Veneris Erycinæ signum secum asportasse comminiscerentur; si vera sunt, quæ Solinus habet c. 2, pag. 13 E. *agro Laurenti—ubi, dum simulacrum, quod secum ex Sicilia advexerat, dedicat Veneri matri, quæ Frutis dicitur.* Salmasius, *quæ Erycis dicitur* legit. Male. v. Jos. Scaliger ad Festum in *Frutinal*, *templum Veneris Frutis*, scil. a *Frus*, *unde fruor.*

Bene etiam Acestæ, hoc est, Segestæ, primordiis hujus templi origo subjungitur; nam mansit in Segestanorum ditione etiam ad seriora tempora hoc templum, ut satis ex Cicer. Verrinis, et Tac. Ann. IV, 43 constat.

Quod de *Anchiseo* in Eryce subjungitur, v. 760, 761, habet et ipsum historicam rationem. Hygin. f. 260 *in hoc autem monte dicitur etiam Anchises sepultus;* etsi Ge. Fabricius non male suspicatur ad templum et Flaminem D. Cæsaris poetam respicere.

Tandem, etsi ludi funebres poetæ ingenio et Homeri exemplo debentur (cf. ad pr. lib. V), inferiæ tamen Anchisæ, in Sicilia factæ, et novemdiale sacrum antiquam habuere memoriam. Ovid. Fast. II, 543, ubi de annuis inferiis: *Hunc morem Æneas pietatis idoneus auctor Attulit in terras, juste Latine, tuas. Ille patris Genio sollennia dona fere-*

bat; Hinc populi ritus edidicere pios. Eo spectant hoc libro versus: 59, 60 *atque hæc me sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.* Fanum Æneæ Segestæ memorat Dionys. I, 53.

EXCURSUS III.

De Elymo, Entello aliisque ex antiquitate Siciliæ.

V, 73 *Hoc Helymus facit; hoc ævi maturus Acestes.* Magna poetæ etiam in hoc libro laus est, quod historicæ fidei fabulas suas superstruendo eruditam aliquam voluptatem lectoribus apponit. *Helymi* enim vel *Elymi* clarum nomen in Siciliæ originibus Trojanis. Troja ille jam ante excidium urbis exierat cum Ægesto. v. Dionys. I, 52 et sup. Exc. I ad h. lib., etsi alii apud Strabon. XIII, p. 608 B, eum Æneæ comitibus adscripserunt. Verum etiam Lycophron v. 965 Anchisæ nothum eum perhibet, et ab Ægesto in Siciliam adductum. cf. ib. Schol. et Serv. ad V, 73. Itaque Virgilius docte Elymum Acestæ comitem adjunxit v. 73 et inf. 300, 301. conf. Silium XIV, 45. 46.

Ab hoc Elymo populum Elymos in iisdem circa Erycem et Segestam locis Thucyd. VI, 2 et Dionys. I, 53 ductum esse tradiderunt. Antiquioris tamen illi fuisse originis videntur; ut vel loca docent a Bocharto Can. I, 30, p. 569 sqq. congesta.

Ceterum Virgilius etiam in hoc libro nomina virorum non indiligenter partim ex Homero transtulit, partim ex historiis. Ita v. 298 *Salius* et *Patron* cursu certant. Salius autem Arcas cum Ænea in Italiam venisse Polemone auctore apud Festum in *Salios* traditur. Patron Thurius in Aluntinis agris consedit. v. Dionys. I, 51. *Euryali* (v. 294 et al.) nomen ex Homero satis notum, inter pugiles in ludis funebribus Patrocli. Ut autem ei pulchritudinis laudem attribueret, suspicor Virgilio in mentem venisse ex eo, quod Ibyci carmine olim fuit celebratissimum nomen Euryali, pueri formosi, ut ex fragmentis intelligitur ap. Athen. XIII, p. 564 F.

Entellum autem v. 387 sqq. inter heroes Siciliæ habitum fuisse, vel ex urbis Entellæ nomine conjectes. Nam mos perpetuus antiquitatis est, ex urbium nominibus conditores fingere. Servius ad V, 389: *Sane sciendum, hunc* (Entellum) *secundum Hyginum, qui de* Familiis Trojanis *scripsit, unum Trojanorum fuisse, de quo Virgilius mutat historiam.* A Schol. Lycophr. ad v. 953 urbs Entella inter urbes ab Ægesto conditas memoratur. cf. Cluver. Sicil. ant. p. 377 sqq., qui in Silii versibus XIV, 204, 205 dilucidandis laborat: *Entella Hectoreo dilectum nomen Acestæ.* Sed sequitur Silius nostri poetæ fidem, secundum quam Entellus inter ceteros Acestæ comites ante Æneæ tempora in Siciliam venerat, eique amicitia junctus fuerat. Sæpius jam monuimus, diversi-

tates has fabularum docere, a poetis pluribus eandem fabulam fuisse tractatam, adenque Virgilio, doctissimo poetæ, non defuisse, unde materiam carminis sumeret.

EXCURSUS IV.

Vestis cum raptu Ganymedis intexto.

V, 250—257. Talium vestium, arte inprimis Babyloniorum et Phrygum celebratarum, cum ζώοις ἐνυφασμένοις, intextis figuris ac signis, usus olim frequens esse debuit. Exemplum sit vestis Sybaritica in Mirabil. Auditionib. c. 99. Poetæ quidem in earum argumentis enarrandis operam ponere amant. Nostro poetæ prævivit Apollonius I, 721 sqq. in Jasonis læna, et is, qui nimis copiosus in veste tori conjugalis Thetidis ejusque argumento est, Catull. Epithal. 50 sq. Ex Apollonio et hoc Virgilii loco sua adumbrarunt Valer. Fl. II, 409 sqq. Silius XV, 421 sqq. cf. XIV, 657 sqq. (Est quoque in Euripidis Ione locus, qui de veste picta accipitur, in templo Delphico v. 190 sqq. De vestibus quidem, quibus parietes inducti sint, vix licet accipere. Chorus spectantium stat *ante* ædem (vid. 223, 238). Saltem de velo obducto in atrio agi dicendum erit; etsi rem nondum satis expeditam esse sentio; alia enim ad picturam in pariete nos revocant. Docte emendavit et illustravit locum nuper Wakefield in Tragœdiar. Dilectu.) Omnibus dux factus est Homerus, in Laodices tela Iliad. γ, 125 sqq. Ad pateræ cælaturam Virgilii locum transtulit Statius I Theb. 548 sqq. Virgilium in pictura æmulatus esse fertur Michael Angelus Bonarrota: cujus plura extant apographa ære expressa: quæ hic commemorare nihil attinet; ut nec gemmas ejusdem argumenti, quas nunc in Catalogo ectyporum Tassie memoratas videre licet. At in Virgilio argumentum picturæ quale tandem esse dicemus? Primo adspectu duplex esse videtur: Ganymedes venatu feras prosequens; tum idem ab aquila raptus, dum sublimis in aerem fertur, allatrantibus infra canibus. Forte tamen dicere præstat: priora valere ad ornatum poeticum et verum argumentum esse habendum, quod e venatu, seu inter venantum turmas puer ab aquila raptus in sublime fertur. Firmat judicium Statius Theb. I, 548 sq. *Hinc Phrygius fulvis venator tollitur alis; Gargara desidunt, surgenti et Troja recessit. Stant mæsti comites, frustraque sonantia laxant Ora canes, umbramque petunt, et nubila latrant.* Hac specie ex venatu rapti Ganymedis, allatrante infra cane, statua est apud Hispanos, in regia villa S. Ildephonsi (v. *Caimo Vago Italiano* Tom. II p. 141.) et Romæ aliud signum, refectum et sartum a sculptore Pacetti (v. *Guattani Monimenti inediti* 1786 p. 76). Extat quoque signum rapti ab aquila Ganymedis in Atrio Bibliothecæ S. Marci Venetiis (v. *Zanetti delle antiche Statue* etc. Tom. II. I. 7.) ductum forte a *Leocharis* signo apud Plinium XXXIV, 19, 11 *Leochares (fecit) aquilam sentientem quid rapiat in Ganymede,*

et cui ferat, parcentem unguibus, etiam per vestem. Adumbrata est eadem res simili modo in numis Dardaniorum, Geta imperante: (cujus generis unum videbis expressum in *Cabinet du Duc d'Orléans* inter ornamenta Tom. I, p. 48) et in alio numo Iliensium: vid. Eckhel Doctrina numor. vet. P. I. Vol. II. p. 486. Diversa rei specie est alius Iliensium numus in Museo Arigoni (ibid. laudatus p. 484) in quo aquila Ganymedem e capillis prehensum rostro sublimem fert. Sed prior illa, elegantior, ratio merito prælata etiam in mundo muliebri ex auro occurrit apud Com. de Caylus (*Recueil d'Antiquités*, Vol. II. pl. XLVII). Alias sollennis est Ganymedis exhibendi ratio, ut ille stet vel sedeat adstante aquila. Ejusmodi signa extant plura; stantis quidem in Museo Pio Clementino Tom. II. tab. 35 præclaro opere et excellenti inter cetera, tab. 36. ibid., in palatio Laucellotio, in palatio Farnesio, apud Cavacepp. Tom. I. tab. 13, in Museo Florent. Tom. III. tab. 5. Est autem fabula ex iis, quæ tenuissima primordia habuere, nata ex antiqua formula declarandi pulchritudinem: amatum esse aliquem a diis, a diis esse raptum. Conf. ad Apollod. pag. 532, — 3. Creticæ omnino fabulam esse originis discimus e lib. I de Rep. Platonis, pag. 636. Si tamen Homerum audias, Trojanæ originis habenda illa esse videtur Iliad. ε, 265 sq., υ, 231 — 235. Disertior est narratio in Hymno in Ven. 203 sq.

EXCURSUS V.

De Ludo Trojæ.

V, 545 sqq. Ex elaboratissimis poetæ locis esse arbitror locum hunc de Ludo Trojæ, quo Romanis suis inprimis probare debuit hunc librum, cum ludicrum hoc, per nobiles pueros (εὐπατρίδας) celebrari solitum, summo haberetur honore, sæpiusque ab Augusto esset exhibitum: conf. Suet. Aug. 43. Dion. XLVIII, 20. XLIX, 43 et viros doctos ad illa aliaque loca. Vidit quoque acute Eckhel memoriam talis ludi in numo Caii Cæsaris servari: Doctrina numor. vet. Vol. VI, p. 170. Ductus utique ille ab antiqua saltatione armata, pyrrhiche, ὀρχήσει ἐνόπλῳ, cujus originem ex Creta petere solent scriptores; etsi illa omnino priscæ hominum vitæ in Græcia communis fuisse videri potest. Quod si a Trojanis temporibus deductus ludus est, debuit profecto ab initio curulis esse. Equis enim aliter illa ætate uti nesciverunt, ut satis ex Homero liquet. Debuit etiam ex ejus temporis more cum auriga insistere currui παραβάτας, ut per totum Homerum fieri solet; unde hoc aurigandi genus Τρωϊκὴν διφρείαν appellasse putandus Xenophon Cyrop. VI, p. 322 ed. Lond. Quæcunque tandem rerum morisque vicissitudo fuerit, ad ludum equestrem nobilium puerorum res deflexit, quo primo decursus equester agebatur, tum prælium equestre adumbrabatur. Ut autem poetæ in inveniendo artificium recte assequaris, tenendum est, Virgilium rem

sic novasse, et in ludum Trojanum transtulisse decursum armatorum circa tumulum, quem antiquus funeris celebrandi mos et Homeri exemplum, Odyss. ω, 68 sqq. cf. Iliad. ψ, 13 sqq. postulabat. cf. inf. XI, 188 sq. Stat. VI Theb., 213 sqq., adde, quæ Vignolius ad Columnam Antonini Pii disputavit c. 9 super anaglypho stylobatæ, quo *militaris decursatio equestris* exhibita est, cujus partem in Edit. Justic. lib. III Æn. translatam video; ad quam v. Saxium. Hunc itaque cursum ὁπλίτην sollerti animo ad Ludum Trojæ, novum et intactum ab aliis poetis ludi genus, transtulit. Duravit hoc sollenne adhuc Sæc. IV, V. vid. Claudian. VI. Cons. Honorii 622 sq.

EXCURSUS VI.

Classis Trojana incensa.

V, 604 sqq. *Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.* Sequitur locus de incensa classis Trojanæ parte : quæ res et ipsa historica fide superstructa jucunditatem Romanis lectoribus afferre debuit; quo magis ita ψεύδεα ἐτύμοισιν ὁμοῖα sibi apponi videbant. Nam fuisse scriptores, qui traderent (ὥς λέγουσί τινες), naves aliquot Trojanas a mulieribus combustas, etiam Dionysius meminit lib. I, 52. Factum id esse in locis circa Menden et Scionen in Thessalia auctore Æthylla, Priami sorore, a Protesilai copiis captiva in Thessaliam abducta, (addiderat sorores Astyochen et Medesicasten Apollodorus) apud Cononem traditum legas Narrat. 13. add. Stephan. Byz. in Σκιώνη. Alii scriptores facinus hoc mulierum Trojanarum, dum captivæ ab Achivis ducerentur, in Italia ad Crathin, circa Sybarin, perpetratum tradiderant; Setæam feminam facinoris auctorem edidit Lycophron. 919 sq. add. Stephan. Byz. in Σηταῖον quæ narrationis diversitas unde orta sit, facile doceri potest. Scilicet primum rem nonnulli (v. Strabo VI, p. 262 B. adde Schol. Lycophr. ad v. 921) ad Neæthum fl. supra Crotonem transtulerant, quasi ab initio Ναύαιθον dictum, etiam propterea, puto, quoniam non longe abest Crimisus fluvius cum altero illo Siciliæ juxta Entellam, nec longe ab Ægesta, confusus. At alii simili lusu in nominis origine *Caietæ* naves incensas tradiderant. Aurel. Vict. O. G. R. 10: *At vero Cæsar et Sempronius aiunt, Caietæ cognomen fuisse* (nutrici Æneæ), *non nomen, ex eo scilicet inditum, quod ejus consilio impulsuque matres Trojanæ tædio longi navigii* (h. e. navigationis) *classem ibidem incenderint; Græca scilicet appellatione*, ἀπὸ τοῦ καίειν, *quod est incendere.* Tandem fuere multi, qui in Tiberis ostiis naves Trojanas aliqua Roma auctore combustas narrarent, quæ ipsa urbi Romæ nomen dedisset. Ita tradiderat auctor rerum Argivarum secundum sacerdotum, quæ Argis erant, annos, Damastes Sigeensis aliique; et, quamquam in ceteris diversus, Aristoteles ap. Dionys. I, 72. Hos scriptores sequutus est Plu-

tarchus in Romulo pr. et de Mulierum Virtut. non longe a pr., et inter eosdem fuit Heraclides Lembus. v. Solin. c. 1. Festus in *Romam* pag. 455, ubi conf. Dac. et, quem nunc video disertum in his fuisse, Rutgers. Var. Lect. I, 20.

EXCURSUS VII.

Episodium de Palinuro.

V, 833 sqq Si quæras, quid poeta episodio hoc de Palinuro, quod a rei summa alienum videri potest, spectaverit, a doctrina poetæ tale consilium repetendum esse videtur, quod *Palinuri* memoria in Italiæ Trojanorumque ad eam accessus originibus et historiis non erat obscura; promontorio etiam, ab ejus nomine insignito, ad sinum Velicusem, celebris; rem itaque satis memorabilem omittere noluit; eamque lib. VI, 337 sqq. inseruit, nunc præstruxit. Sed eadem narratione nunc commode poeta usus est ad rerum varietatem, ne extrema navigationis pars, et trajectus e Sicilia in Italiam omni casu vacaret. Tandem novam rei suavitatem Homerica imitatione affudit; nam Odyss. γ, 278 sqq. Phrontis Menelai gubernator in medio cursu necidit.

EXCURSUS VIII.

Somnus Palinurum opprimens.

V, 838 sq. *Cum levis ætheriis delapsus Somnus ab astris Aera dimovit tenebrosum, et dispulit umbras, Te, Palinure, petens, tibi tristia somnia portans.* Operose satis pro, Somnus devolat aere. Antiquior hæc est Somni advocandi ratio, quandoquidem apud Homerum Jupiter de Olympo Somnum mittit Iliad. β, 6 sq. Quamquam *ab astris* simpliciter accipi potest etiam de advolante; quo Burm. spectare videtur. Ornatior illa ratio apud Tibullum II, 1 extr., ut in Noctis comitatu ille incedat per cælum: v. ib. Not. At alii poetæ, variandæ rei et majoris delectationis caussa, modo in inferis, modo in specu ad litus Oceani occidentalis, modo in Cimmeriis, sedem Somno assignavere, ut ipse Homerus in Lemno eum collocaverat Iliad. ξ, 230 sq. Similiter mox v. 854–856 Somnus *Lethæa aqua adspergit oculos* Palinuri, ut eum sopiat, nova rei imagine, cujus lineæ in Apollon. IV, 156 sqq. extant. Apud alios poetas afflatu alarum suarum consopit, quos vult, Somnus; ut jam Orph. Argon. 1009. Callim. in Del. 239, nec hoc insuave; ut nec ratio vulgaris, quum Somnus cornu suo soporem effundit. Potest tamen Somnus nimis opiparo apparatu h. l. inductus videri, in re satis tenui et ad summum carminis consilium nullius momenti. Graviores Somni partes sunt

apud Humerum Iliad. ξ, quum Jupiter esset sopiendus. Igitur ornatum loeum hune esse dicemus, et suavem, sed poetæ magis iogenio, quam epicæ πραγματίᾳ debitum. Nam tota navigatio versus Italiam eo earere poterat; sed poetæ erat intexenda antiqua fama, de qua paullu ante dictum est Exe. VII.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

Cumas advectus Æneas, antrum Sibyllæ petit, peractoque de more sacrificio, Phœbi oraculum consulit. Ibi et instantia pericula, et futuri belli eventum discit 1 — 160. Miseni cadaver in litore inventum comburit, reliquiasque sub proximo monte sepelit, qui Miseni nomen ab illo obtinuit — 235. Inde columbarum ductu ad aureum ramum pervenit: quo decerpto, mactatisque hostiis deos inferos veneratus, Sibylla duce, per Averni fauces ad inferos tendit — 336. Palinurum, quod sepulcri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem invenit, eumque una in ulteriorem ripam trajicere cupientem Sibylla prohibet, cenotaphiique et exsequiarum spe consolatur — 383. Post hæc Stygem trajectus Æneas, Cerberoque medicatis offis sopito, per loca infantium eorumque, qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens, pervenit ad sedem eorum, qui amoris impatientia manus sibi consciverant — 449. Ibi Elisam conspicatus quum ei se purgare vellet, illa indignabunda conspectum ejus effugit — 476; inde progressus Deiphobum in sedibus eorum, qui bello aliquando claruerant, multis vulneribus lacerum conspicit, necisque ejus indignum modum ab ipso edocetur — 534. Relicto deinde ad lævam Tartaro, sceleratorumque pœnas a Sibylla edoctus — 627, ad Ditis ipsius mœnia contendit, aureumque ramum in ipso regiæ limine defigit — 636. Post hæc ad fortunatorum sedes iter instituit, et a Musæo ad patrem suum perducitur — 678. Ibi Anchises Ænean filium animarum originem, purgationem, et consummationem edocet, eique Albanorum Romanorumque regum recensum facit, nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens, ad

Julii Cæsaris et Augusti laudes descendit — 860 : Marcellumque Octaviæ filium, immatura morte præreptum, miris in cælum laudibus effert — 888. Inde per eburneam portam ad superos egressus, socios revisit, relictisque Cumis Caietam petit.

Etiam hoc episodium libri sexti ab argumenti Æneidis summa alienum, paullo longius petitum, et in magna suavitate tamen, narrationis, et quam illa habet delectationis cursum sistere, impetum inhibere, Homius censebat. Hoc vero est poetam in ordinem cogere, ad annalium formulam revocare, et omnes ingenii vires infringere. Est enim hoc inter poetæ epici artificia, quum in una actione detexenda carmen epicum coerceatur, ut, variandæ narrationis depellendique subeuntis fastidii caussa, ad alia ornamenta, etiam ad seriores historias, descendat. Maronis autem mos ille est perpetuus, ut, dum miratione rerum novarum et insolitarum animos audientium teneat, vaticinia, somnia, etiam mortuorum responsa, futuræ subolis recensum in subsidium adhibeat. Neque vero tam otiosum est Episodium, quam alterum paullo ante de Palinuro : nam in ipso ad Italiam accessu, de rerum eventu in nova sede capienda Sibyllam consulere, non ineptum erat; quumque illa Anchisen in inferis consulendum esse diceret, necesse erat responso obtemperare. Animadvertendum porro est, primum Æneæ ad Italiam aditum hac narratione dignitatis et majestatis religiosæ vim et honorem accipere; nec alienum ab Æneidis argumento posteritatis recensum haberi posse; inprimis ex Romanorum, quibus suam Æneidem condebat poeta, animis et judiciis. Videntur utilitatem hujus inventi, avocandi lectores ad res inferas, sensisse alii; nam videmus, Homeri in Odyssea exemplo, Necyias a multis passim poetis epicis esse frequentatas; conf. inf. Excurs. I; debent enim hæ narrationes habere magnam vim ad animos mirarum rerum specie tenendos. Vidit præterea Virgilius, pro heroibus, quos Homerus commemorat, se Platonicis commentis de animabus, antequam hanc vitam ingressæ sint, in alio loco degentibus, commode uti posse, ut Æneæ posteros et res Romanas carmini intexeret. Neque vero nihil, quod ad hunc descensum ad inferos duceret, aut ejus expectationem faceret, antecessit. Annon meminimus ab Anchisæ umbra hunc descensum filio fuisse mandato et monitu injunctum (lib. V, 731 sqq.)? et multo ante jam Heleni monitu lib. III, 441 sqq. ? Quum autem totum poema, et dignitatis epicæ plurimum et gratiæ ac delectationis ex vaticiniis habeat : quæ, ut alio loco (Disquis. s. VI de rer. in Æn. tract. inventione) est observatum, ab obscurioribus ambagibus progressa mox ad disertiora et clariora effata procedunt : præparatur etiam hoc libro legentis animus ad casus et res, mox in Latio eventum habituras, primum Sibyllæ responso, v. 84—97, tum Anchisæ oratione et recensu animarum, quæ mox progenies Æneæ esset futura.

Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas,
Et tandem Euboïcis Cumarum adlabitur oris.
Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Ancora fundabat navis, et litora curvæ
Prætexunt puppes; juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium; quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum

1. 2. De his verss., quos alii libri superioris fini subjiciunt, v. ad e l. et hic Serv. — 2. *Cymarum* passim vetustissima exemplaria. vid. Heins. cf. Pier. ad v. 98 ex Κύμη. — 3. *Obtendunt* alter Menag. *cum d.* sec. Hamb. — 4. *fundebat* tres Burm. — 5. *Protexunt* Zulich. et Exc. Burmann. *eminet* pr. Moret. — 7. *Obstrusa* aliquot Pier. et Burmann. ex more, *Abstrusum ignem* Georg. I, 135 vidimus. in

1—8. Ὣς φάτο δακρυχέων Homericum. Novum clavum ei, quem Palinurus in mare præceps secum avellerat (sup. V, 588. 589), substitutum fuisse non dubito; sed hoc non est, *classi immisit habenas;* verum simpliciter excepto velis expansis vento, cursum urgebat classis, et navem regebat Æneas, qui in Palinuri locum successerat. Nota metaphora ab aurigatione : quam sup. V, 662 de flamma vidimus : *furit immissis Vulcanus habenis* — 2. *Euboicis Cumarum oris.* Liv. VIII, 22 *Cumani ab Cholcide Euboico originem trahunt.* v. Cluver. Ital. ant. lib. IV, p. 1102, et qui nuper nimis operose rem prosequutus est singulari volumine Martorellus Neap. (*Gli Euboici secondi Abitatori dello Città di Napoli*). De conditoribus locus classicus ap. Strabon. V, p. 243. Origines urbis antecedere debuere colonias Ionicas et Æolicas. v. Vellei. Paterc. I, 4. conf. Wernsdorf. P. M. T. IV, p. 393 sq. Habet res difficultates, quæ tamen ad poetæ lectionem nihil faciunt. Cf. Simsoni Chronic. ad A. M. 2954. A seriore certe tempore ad antiquiorem Æneæ ætatem Cumas a Chalcidensibus conditas retraxit Virgilius. cf. Gell. X, 16. — 3. *dente tenaci.* sup. I, 169 unco non *alligat ancora* morsu. *fundabat* exquisitius quam, firmabat, tenebat. v. 6. 7. Similia Æn. I, 174 sqq. *Ac primum silici scintillam excudit Achates* etc. et Ge. I, 135 *Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.* σπέρμα φλογὸς apud Homer. notum. *pars densa ferarum Tecta rapit silvas.* Quid est *rapit?* si, corripit, colligit, comportat; aut, diripit; nihil potest jejunius dici grandibus istis et turgidis verbis : *densa ferarum tecto.* Igitur poeta necessario debuit ita accipere : *rapit* cursu, rapido cursu perlustrant silvas, ut vel fontem aquæ investigent, vel

Tecta rapit, silvas; inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane, petit: magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
Præpetibus pennis ausus se credere cælo,

abest ab Exc. Burmann. —8. *silvas inventaque fl. m.* ante Heinsium jungebatur; itaque distinxit ille post *silvas. monstrant* Gud. a m. sec. — 11. *A. i. subit* Parrhas. — 14. *est* a multis Pierr. aberat. *M. tecta* Ven., sollenni permutatione. cf. Burm. — 15. *pinnis* Medic. Possis jungere: *Præpetibus pennis ausus se credere, cælo Insuetum* — Languet sic *cælo*. Et Ovid. Met. II, 377 de cycno: *nec se cæloque Jo-*

ferarum prædam ad epulas exquirant, ut lib. I, 192 seq. Sic *campum rapere* dicitur equus, et *æquora rapere* navis. Ita eadem sententia, quæ infra v. 179: Itur *in antiquam silvam*, stabula alta ferarum.

9—12. Ad templum Apollinis, quod antiquissimum fuit ad Cumas, monti impositum, et inde ad subjacens Sibyllæ antrum tendit Æneas. De utroque v. Excurs. III. Facit autem id ex Heleni (III, 441 sqq.) et umbræ Anchisæ monitu V, 731 sqq. *arces*; erat templum in montium jugis; hinc *Apollo altus* et *præsidet arci*, quatenus templum tuetur, et cum eo urbem, πολιοῦχος. Porro *Sibylla horrenda*, epitheto translato; erant *secreta* (h. e. secretum) horrenda. cf. VII, 172. *mentem animumque* Homerico more κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν. *inspirat magnam mentem*, seu, indit mentem valde commotam, ἐνθουσιᾶσαι, ut *inspirare amorem*, *ignem*, Æn. I, 688. sive, afflat ejus mentem, movet, incitat, furore: et hoc melius.

13. Iter ad Apollinis templum (*aurea tecta*) erat per lucum, quo illud ambiebatur; ex more vetere. Hecatæ autem ille lucus cum toto Averno sacer, vel, ut loquuntur alii, Proserpinæ. conf. Excurs. II.

14—19. Fuisse famam antiquam apparet, templum Apollinis Cumanum a Dædalo esse extructum. Videntur Siculi et Itali, quicquid apud se miræ vel præclaræ artis haberent, ad Dædalum retulisse. Colligas hoc vel ex Diodori lib. IV, 78. Habuitque adeo forte horum populorum ars ædificandi et sculpendi originem suam e Creta. Communis narratio est, Dædalum ex Creta profugum in Sicilia a Minoe fuisse oppressum. At poeta, aliam famam secutus, Dædalum ex Sicilia quoque fuga evasisse statuit. Præclare Servius: *Dædalus vero, primum Sardiniam, ut dicit Sallustius lib. II Historiarum, post delatus est Cumas: et templo Apollini condito, sacratisque ei alis, in foribus hæc universa pinxit.* Ceterum totum, qui sequitur, locum

Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum, posuitque inmania templa.
In foribus letum Androgei : tum pendere pœnas

vique Credit — *Stagna petit.* — 16. *pariter* Franc. *erravit* Witt. — 17. *Chalcidicam* — *arcem* Medic. *Chalcidicas arces* Marius Plotius lib. de metris. Apud Gell. X, 16 scriptura extat vulgata. Quartum casum præfert Heinsius. *Calchidica*, *Calcidia*, *Calcidica*, *Chalchidica*, aberrationes codd. v. ad Ecl. X, 50. Est Χαλκὶς, Χαλκιδικὸς. — 18. *hic* Zulich., non male. v. Burm. — 20. *Androgei* Heins. e codd. con-

copiosius persequutus est Silius XII, 89 — 103. Ornamenta saltem comparent studiosi. v. 15. Horat. I Od. 3, 34 : *Expertus vacuum Dædalus aera Pennis non homini datis.* Verba ex antiquiore sermone poetico servata. Cic. de Divin. I, 47 ex Mario suo : *Hanc ubi præpetibus pennis lapsuque volantem Conspexit.* conf. sup. V, 254. In voc. *præpes* argutantur veteres Grammatici. v. Gell. VI, 6 et Serv. Nihil aliud est quam, celer, velox. — 16. *ad Arctos* conf. Ge. I, 245. 246. Sane, sive ex Creta, sive ex Sicilia, sive ex Sardinia, ut modo e Sallustio traditum vidimus, profugus, Dædalus volatu versus septemtrionalem plagam contendit, dum Cumas advolavit. Erit tamen, quod haud neges, hoc valde tumidum a poeta dictum : *gelidas enavit ad Arctos;* nec satis est dicere, prudentia id fecisse Dædalum, ne alæ ceratæ sole liquescerent; aut septemtrionis observatione, ut Servius et alii argutantur. Scilicet fuere plures olim de Dædali erroribus per aerem narrationes (ut in ipso Ovid. Met. VIII, 220 seq. non satis assequor quem cursum seu volatum tenuerit), quibus ille etiam remotiorem septemtrionalem plagam adiisse ferebatur; unde redux tandem Cumis Apollini templum ex voto posuit. Colligo hoc ex ipso poeta; tum convenit vetus narratio de ejus ad Electridas insulas in ostio Eridani accessu, de quo locus est in libro Mirab. Audit. c. 82 translatus in Steph. Byz. voc. Ἠλεκτρίδες; spectasse narratio videtur ad fabulas de Phaethonte: conf. inf. ad X, 185. *enavit* (respexit ad hoc Quinctil. VIII, 6, 18), usitata illa metaphora inter volatum et navigationem. cf. Ge. IV, 59. Sic mox *remigium alarum*, ut sup. I, 301. cf. Guell. *Chalcidica arce*, Cumis. v. ad v. 2. *levis*, ornat epitheton volantem. *sacravit* tanquam donarium ex voto. Cogita notum morem eorum, qui ex mari erant servati. Etiam *templum* ex voto factum videri potest. Sic Cerdæ visum.

20 sqq. Possunt hæc, si paullo severius agas, a re aliena videri, et videtur poeta argumenti, quod a multis Græcis poetis tractatum fuit, quorum et fuere *Theseides*, dulcedine et copia abreptus esse. Sed observa, quam callide narrationem in sculpturæ argumentum mutaverit, et ad hoc cognoscendum otium fecerit Æneæ, præmis-

Cecropidæ jussi (miserum!) septena quot annis
Corpora natorum; stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus:
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphae, mixtumque genus, prolesque biformis

sensu recepit. Grammatici veteres, Carisius, Probus, Servius et Priscianus agnoscunt et tuentur *Androgeo* (Ἀνδρόγεω), quod in recentioribus tantum codd. occurrit, etiam in binis Goth., expressum tamen erat in codd. — 21. *miserûm* pro *miserorum* accipiebat Heins. *miserum jussi* sec. Goth. — 22. *dictis* Goth. tert. — 23. *Cnosia* Rom., ut al. Burmann. conj. *resplendet*. Sed recte impetum repressit vir doctus. — 25. *Phasiphe*, *Pasiphe* in codd. Est Πασιφάη.

so Achate ad accessendam Sibyllam. Talia autem anaglypha in templorum foribus ex metallo pretiosiore, h. l. ex auro (v. inf. v. 32), antiquitas probare solebat. Conf. Ge. III, 26, et Excurs. XV ad Æn. I. Imitationem loci vide apud Silium lib. III, 32. Fabulam cognoscant, quibus opus est, ex Ovid. Met. VII, 456 sqq. et VIII, 153 seqq. aut ex Catulli Epithal Pelei v. 73 sqq. et nunc ex Apollod. III, 15, 7 et Not. pag. 879 seq. *septena corpora natorum*, pro, nati, elegantius, ut sæpe. Argutantur in numero Interpretes. Quum pueri septem septemque puellæ mitterentur, quidni alterutrum tantum poni potuit? *stat*, adstat, *urna*, graphice hoc ad sortitionem eorum, qui mittendi erant, declarandam. Jam v. 20—22 in unis forium valvis expressas puta Athenas, Androgeo necem et sortitionem puerorum; a v. 23 sqq. autem in alteris valvis Cretam, taurum, Pasiphaen, Minotaurum, Labyrinthum, Ariadnen, Dædalum. Porro diligenter servat poeta morem veterum anaglyphorum, quæ plura argumenta deinceps posita cumulabant; dum de unitate argumenti parum sollicíti veteres erant. Sunt tamen h. l. res inter se cognatæ et ad eundem historiarum ordinem spectantes.

23—33. *Gnosia tellus*, ut *Gnosia regna* jam vidimus III, 115. *elata mari*, perpetuum insularum epitheton, *alta*, quod alibi vidimus (cf. sup. V, 588). *respondet*, in alteris valvis, ex adversa, opposita, parte expressa est. *crudelis amor*, violentus: eodem modo *sævum*, et sic porro dictum accipe pro, magnus, nimius. *supposta furto*, pro supposita tauro adultero, *per furtum*, κρυφίοις γάμοις μιγεῖσα, ex nota Musæi formula. Nolim tamen putare, ipsam vaccam ligneam ipsumque flagitium expressum fuisse: sed Pasiphae v. c. demulcens taurum *inest*, tanquam pars argumenti expressa. *Veneris nefandæ*, nefandi amoris. Non aliter. Nota est de Minotauro fabula, in cujus interpretatione argutantur passim veteres, etiam ad h. l. Videtur fabula simpliciter ex symbolo aliquo antiquitus in Creta obvio ducta, quod figuram humanam cum capite tauri exhibebat; erat aliud symbolum in Siciliæ et Italiæ nummis frequentatum,

Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ;
Hic labor ille domus, et inextricabilis error;
Magnum reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:

27. *illa domus* Goth. tert. — 30. *legens* Sprot. et Vratisl., sed fila *legit* Theseus, *fila* et iter *rexit* Dædalus. cf. Burmann. — 31. *operum* Goth. pr. *in* abest ab altero Hamburg. *labor* Ven. pro var. lect. et ed. Ven. Verba *Icare haberes* a nonnullis codd., inter quos Romanus est, abesse vidit Pierius.

corpore tauri in caput viri barbati exeunte, quod alii Bacchi seu Ebonis, h. e. solis, alii patrii fluvii, alii arationis et fertilitatis agrorum symbolum esse voluere. Mihi nondum liquet; obscurata, puto, jam dudum fuit vera symboli sententia. conf. ad Apollod. Notæ p. 537. Nam multa de his virorum doctorum disputata passim extant, inprimis inter Italos Mazochii et Ignarræ; multa quoque in numorum doctrina; inprimis ab Eckhel. post Neumann. — 27. Labyrinthus Dædali opus, in Pasiphaes gratiam susceptum, ut Minotaurum in eo absconderet. Sic Ovid. VIII Met. 157. Hygin. f. 40. Diod. IV, 77. Apollod. III, 1, 4, 15, 8. Apud Homerum vero Dædalus in Ariadnæ gratiam, chorum seu saltationem Labyrintho similem effinxisse narratur, Iliad. σ, 591 seqq. Habita tamen vere illa esse potuit, et annuo sollenni iterari, ad celebrandam scilicet publica hilaritate felicem e Labyrintho fugam; expressa postea ab artifice opere anaglypho: quod jam Homeri, saltem poetæ, cui illa carminis pars debetur, ætate extitit. Simile anaglyphum candido marmore, quod saltationem Ariadnes exhibebat, pro Dædali opere a Cnossiis ostentatum, Pausan. IX, 40, p. 793 narrat. Homeri locum respicit Virgilius h. l. et sup. V, 588 sqq.; at idem noster rem hactenus variavit, ut nunc Dædalum narret, in *reginæ*, regis Minois filiæ, Ariadnæ gratiam, Theseo iter per Labyrinthum filo monstravisse, quod inventum alii poetæ simpliciter ad Ariadnæ sollertiam referunt. — 27. *labor domus* declaratur per alterum, *inextricabilis error*, labor quem ipse labyrinthus facit exitum quærentibus. *doli* et *ambages*, flexus viæ et errores Labyrinthi. cf. Cerda. hos *resolvit*, reditu et egressu monstrato. *cæca*, etiam h. l. sunt obscura, ambigua, δυσγνωστα; regit ille glomere iter incertum. Versuum 30—33 de Icaro suavitatem et vim, facile sentis ex affectu et ex apostrophe ad Icarum proficisci. Verba Ausonius imitatus est in Mosella v. 300 seq. *Quin* καὶ μὴν καὶ, et *vero sane* reliqua quoque signa perlustrassent. Mox v. 38. *grege de intacto*, grege boum jugo in-

Bis patriæ cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlegerent oculis; ni jam præmissus Achates
Adforet, atque una Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia regi:
« Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentis. »
Talibus adfata Ænean (nec sacra morantur
Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;

33. *omnia* Grammaticorum et optimorum codd., quibus fragm. Vatic. adde, est lectio. v. Pier. et Heins., ut per synizesin scilicet efferendum sit *omnja*. Librariorum inscitia mutavit in *omne*, quod ipse Romanus habet, *omnem*, *omnes*, *omne*. In Ald. pr. erat *omnem*: sed jam ad calcem operis Aldus jussit e codd. legere *omnia*, quod receptum in altera edit. Ald. e Prisciano firmavit Benedictus in ed. Junt. — 34. *Pellegerent* a Virgilio fuisse exaratum, contendit Terentius Scaurus de Orthographia. Ne vero *perlegeret* scribendum putes, ut, Achate præmisso, solus Æneas ad templum restiterit, recordandum, Æneam pluribus comitibus exiisse. Mox v. 40 *Nec sacra morantur Jussa viri*. — 36. *Deiphœbe*, *Deiphebe* aberrant librarii. At est Δηιφόβα. *quæ fatur* Menag. pr., totum hemistichium nonnullis deesse notat Cerda. Forte sustulerat aliquis, voce *regis* offensus. Sed idem Æneas rex inf. 55. sup. I, 544 et al. cf. Borm. — 37. *hæc ista* Parrhas. *poscunt* Rom. et Medic., hic a pr. m., nec male: potest adeo exquisitius dictum videri: *ista spectacula poscunt sibi non hoc tempus*, sed aliud. Eandem lectionem respicit Servii nota. *possit* Franc. *posci* etiam legi posse Heinsius aiebat. — 38. *Hunc* Franc. *grege de niveo* edd. Macrobii IV Sat. 2, male; cum diis inferis sacra parentur. v. Heins. — 39. *ex more* Ven. Erf. et fragm. Vatic. — 40. *moratur* Goth. pr. sed *jussa viri* non morantur, confestim expediunt, paranda sacra. — 41. *in templa alta* pr. Hamburg. — 42. *excissum* pr. Rottend. — 43. *Qua* pr.

tactorum, Ge. IV, 540 *intacta totidem cervice juvencas*. dictæ *hostiæ injuges*: Macrob. III, 5. p. 424. Deiphobe autem Glauci filia non male editur, quoniam ille inter deos fatidicos habebatur; ut bene Goell. monuit.

40 sqq. Locorum situm et faciem plane legentis animo eripiunt interpretes, dum hic antrum in adytu templi in Cumani collis latere positum esse putant. Templum Apollinis erat monti impositum, qui mox urbi conditæ pro acropoli fuit. Quod nunc memoratur *antrum Sibyllæ*, in latere ejus montis excisum, non longe ab eo loco abesse debuit. vid. Exc. III. Ad hoc nunc ex Apollinis templo abducit Ænean Sibylla. Fallunt viros ductos *alta templa*, quæ nunc non sunt Apollinis ædes, sed antrum Sibyllæ.

42—44. *Euboicæ rupis*: montium Cumanorum (v. ad v. 2.), in quibus est antrum, excisum in

Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, quum virgo, « Poscere fata
Tempus, ait : deus, ecce deus. » Cui talia fanti
Ante fores, subito non voltus, non color unus,
Non comtæ mansere comæ; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans, adflata est numine quando
Jam propiore dei. « Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent

Moret., perpetua varietate. — 45. *tum virgo* quidam ap. Serv. III Æn. 370. — 46. *plurima fanti* Schul. Stat. Theb. X, 164. — 49. *Et r. f. c. domat* Lutat. ad Stat. VIII Theb. 202. — 50. *Non* Parrhas. *afflataque n.* Goth. sec. Mox, ut nunc interpungitur, *quando* est pro quandoquidem, siquidem, uti et Servius interpretatur. Mihi oratio majorem vim habere videtur, si distinxeris : *Nec m. sonans. Adflata est n. quando Jam propiore dei : cessas in vota precesque, Tros, ait, Ænea?* — 51. *deo* pauci codd. et plerique a m. pr. vel sec. *et propiore* Dorvill. *cesses* pr. Menag. — 52. *Æneas* Sprot. et Goth. alt. *neque enim* Heins. ex scriptis pro *nec enim. de-*

latere montis; doctius: latus excisum in antrum. *aditus*, puta, subterranei meatus, *σύριγγες*, ut in Ægypto appellabantur. Hos meatus statuendum est duxisse ad unum aliquod penetrale, cujus est *limen* vs. 45. et *fores* vs. 47. et *ora* vs. 53. *ostia* vs. 81. Conf. de his disputata Excursu III. ad h. l. ubi *de luco Triviæ*. Quod si itaque in interiore antro, adyto, Sibylla vaticinia effaretur, remeabat vox per infinitos hos canaliculos, seu spiramina et exitus ; quæ res ad religiosum horrorem valde accommodata esse debuit. (Paulum desero in his interpretandis. v. *Antiqq. Puteol.* fol. 29.)

4 — 54. Tempus ad oraculum precibus poscendum, ut ex v. 51 apparet; *deus, ecce deus :* Sentit enim illa furore divino se corripi sub ipsum templi aditum. Locus de furore vatum egregius. *Nec comtæ mansere comæ :* atqui erant illæ resolutæ, ut in sacris mos erat; igitur nunc non mansere, ut erant, in suo positu naturali, sed aut factæ sunt horrentes : cf. Seneca Agam. 712. 713 : aut jactatæ, ut Tibull. II, 5, 66, quod malim ex Val. Fl. I, 208. 209 imitatione. *majorque videri*, *μείζων εἰσιδεῖν*, ut solent majora visu esse, quæ animum sensusque miratione percellunt. Paullo aliter de diis, qui in hominum præsentiam veniunt, sup. in Excurs. XIII ad lib. I. *nec mortale sonans*, adeoque divinum quid; v. V, 649 de Iride in Beroen mutata, cf. I, 328. Quæ Spencius Polym. Dial. XVI comparat de Fama Æn. IV, 176, de Alecto VII, 448, de Tisiphone Georg. III, 553, paullo diversa sunt. *Cessas in vota*, ac. vota, exquisitius dictum, quam cessas facere vota. — 52. *enim*, *τί γάρ*; ut alias pro, vero, sed. nisi vota feceris. *attonitæ magna ora domus*, inte-

Adtonitæ magna ora domus. » Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo :
« Phœbe, gravis Trojæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Æacidæ; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylum gentis, prætentaque Syrtibus arva;
Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit Fortuna secuta.

hiscunt Leid. un. — 53. *magnæ* Ven. *domos* tert. Rottend. Mox *Ut t. f. Conticuit*, *g.* conj. Heins. — 54. *dira* præfert Uptonus ad Speocerum *Fairy Queen.* p. 538. ut sint horroris plena. — 55. *funditque* Heins. ex scriptis. Vulgo *fuditque*; at pr. Moret. a m. pr. *fundensque*. — 57. *direxit* Sprot. a m. pr. *diresti* Parrhas. *directi* Goth. tert. cum Rom. — 59. *penisque r.* Rom., quod Pierius explicat : ad Pœnos usque. Sed est librarii lapsus. — 60. *Massylium* multi librarii peccaot; ut et al. Jo. Schrader conj. *prætextaque*, ut illud : *Germania, quatenus Danubio prætexitur* et alia. Verum ita variatur oratio, non emendatur. Apud Silium XVI, 253 est *extenta tellus Syrtibus*. — 61. *fugientes* octo codd. ap. Burmauo. Sed etiam V, 629 *Italiam sequimur fugientem*. — 62. *fuerat* Montalb.

rioris majoris antri, tanquam adyti, fores. *attonitæ;* ut rei inanimatæ tribuatur sensus idem, qui est in iis, qui repente revelli fores audiunt. Nec tamen male Serv. : facientis attonitus, stupendæ; ut, *mors pallida*, *tristis senectus*. Scilicet debebat esse *attonito* tibi propter fores, ubi revellentur : transfertur doctius epitheton ad *fores*. Videtur autem antiqua religio templorum fores nonnunquam ita machinis instruxisse, ut nulla hominum opera aperiri viderentur : inprimis in oraculis. Eo spectabat nota Serviana, cujus fragmentum habemus : *Trahit hoc de Matris Deum templo, quod non manu, sed precibus, aperiebatur.*

56 — 62. Semper a Trojanorum partibus stat Apollo in Homero. — 57. Fundus Iliad. χ, 359; verum copiosius Paridis fatum exposuerat Arctinus in Æthiopide; nunc in Quinto, lib. III, pr. Est autem inter memorabiliora factum hoc Apollinis, quod sive suo, sive Paridis telo Achillem occidit; ejus enim morte fatum Trojæ primo differebatur, tum autem ille multo gravius sæviturus fuisset in Trojanos urbe capta quam mox factum est. Veneris et Apollinis precibus id dedisse Jovem, præclare exponit Horat. Carm. IV, 6 pr. — 58 — 60. Omnia in majus aucta; pro Pœnis *Massylos* tanquam vicinos, et *Syrtes*, tanquam Africæ adjacentem oram. conf. Excurs. IV ad lib. I. *penitus repostas gentes :* positas, habitantes, in interiore Africa. Silius III, 325 *Nec non totus adest vesper, populique repostí; Cantaber ante omnes.* *prætenta* ut

Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Dique deæque omnes, quibus obstitit Ilium, et ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque, o sanctissima vates,
Præscia venturi, da, non indebita posco
Regna meis fatis, Latio considere Teucros,
Errantisque deos, agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo et Triviæ solido de marmore templum,

63. *parcite* aliquot Pier. quod et ipsum placere potest. At nec vulgata habet, quod novare necesse sit. — 64. *Ilion et* Dorvill. *Ilion ingens* alii Pierii, lapsu, quem alias quoque vidimus. — 65. *Dardanidum* ed. Ven. — 66. Bene Burmannus distinxit post *fatis*, ut sit: *da Latio considere Teucros*. Et sic jam inde ab Aldo interpunxerant. Alii sic: *da (non i. posco) Regna m. f.* — 67. *consistere* Rom. et aliquot codd., quos Ursinus viderat, Goth. sec. cum tribus ap. Burm., perpetua varietate. cf. I, 572. III, 162 et al. — 69. *templa* vulgg. edd. ante Heins. et codd., sed fere recentiores, ut tres Goth. Et poterat illud placere, quoniam de uno templo Dianæ cum Apolline dicato Romæ non constabat. Spanhemius, jam Burmanno laudatus, de usu et præst. Num. T. II, p. 129 ex Varrone LL. VI affert locum, unde Noctilucæ templum in Palatio fuisse, h. e. Dianæ, constat. Enimvero alienum hoc ab h. l.; nam obscura aliqua ædes non poterat a poeta commemorari; sed agi necesse est de refecto illo et dedicato ab Augusto (v. Vita Virg. 726) et toties celebrato a poetis templo Apollinis Palatini. Nec refert *templa* an *templum* legas: aliter enim, quam de uno illo templo, dictum nec alterum accipies. Erant in hoc templo pensiles lychnuchi ex ære mirandæ artis, quas Alexander captis Thebis Apollini in Cyme (ἐν Κύμῃ) Æolidis dicaverat, ap. Plin. XXXIV, 3 s. 8, quos perperam Spanhem. l. c. in ædem Noctilucæ transtulit.

Sicanio prætenta sinu insula III, 692. *Italiæ fugientis* vid. sup. V, 629. *Trojana fortuna*, adversa sc. Mox *obstitit*; quæ consiliis nostris obsistunt, invisa sunt.

65 — 68. Vide v. 84 sqq. *Da*, Servius: *dic, utrum possimus considere*; male. At recte Burmannus alteram interpretationem tuetur: *da*, fac, effice, ut passim, v. c. XII, 97. Solent autem in vaticiniis notiones hæ inter se permutari, ut, cum diversa sint, *prædicere* et *prædicta efficere*, vates tamen sibi arrogent, aut ut vatibus tribuatur alterum hoc. Itaque a vatibus postulatum legimus, ut meliora ac lætiora prædicant, ac si ipsi rerum eventa disponant. Pro, *fac nos considere*, quam graviter ista v. 67. 68. *agitata numina* penates qui modo errantes erant; nam *erroribus agitamur*, vexamur.

69 — 74. Ad templum in Palatio ab Augusto factum respici, ut Æneas ex posterorum persona vota faciat, jam Servius notavit. cf. Sueton. Octav. 29. Ex Virgilii autem verbis vix aliter sentias, quam, cum Apolline, Dianæ quoque sorori templum Palatinum fuisse consecratum; ut in ludis sæcularibus aliisque sacris consociatæ fuere utriusque religiones. Apud Propert. II, 31, 15 legimus, signum Apollinis in eo templo inter Latonam et Dianam medium stetisse: *Deinde inter matrem deus*

Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris :
Hic ego namque tuas sortis, arcanaque fata,
Dicta meæ genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros : foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis.
Ipsa canas oro. » Finem dedit ore loquendi.
  At, Phœbi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum : tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.

70. *Constituam* Rom. Ursin. et Serv. ad III, 274. Sed poeta exquisitius verbum h. l. sequi maluit : siquidem, ut vulgo fit, interpungas : *templum Instituam*, *f.* Nunc alia ratione succurrisse me vides. *diis* Witt. — 71. *nostris p. regnis* Hamb. pr. Erf. et Diomedes lib. I. — 72. *tuis* alter Hamburg. *Achaica fata* idem. — 73. *imponam* Parrhas. *ponam genti* Mentel. alter. — 74. *tantum foliis* Parrhas. *nec c.* tres ap. Burm., porro *nomina* Ald. pr., sed emendavit Nanger., Goth. pr. et Nonius in *ludibria*. conf. sup. III, 445. — 76. *finem dedit ore loquendi*. Fuisse videntur jam ante Cerdam, quibus hæc ab alieno manu assuta esse viderentur, offensi forte et illi vocis *ore* pleonasmo, satis et alibi obvio. v. Burm. ; tamen Servius quoque in eo argutatur. Sed bene laudant Intpp. Lucilii versum : *Hæc ubi dicta dedit, pausam facit ore loquendi*, ap. Nonium in *pausa*. — 78. *posset* Rom. et Hamb. alt. — 79. *excusisse* Dorvill., ut solent recent. librarii. *excussura* Barthius ex suo codice. — 80. *rapidum* multi ap. Burm.

ipse interque sororem Pythius in longa carmina veste sonat. festos dies, ludos Apollinares ab eodem institutus. 71—73. libros Sibyllinos, et XV viros iis inspiciendis. Servati autem illi libri primum in Capitolio, ab Augusto vero restituti sub Apollinis Palatini basi conditi ; ut ex Suetonio notum Octav. 31 et Tibullo II, 5, 1 *Phœbe fave, novus ingreditur tua templa sacerdos*, Quindecemvir Messala ; hæc igitur sunt *penetralia*. Neque Ovidius intelligendus aliter, etsi rem ita effert, quasi Sibylla templum et sacra habuerit, Met. XIV, 128 *Templa tibi statuam, tribuam tibi thuris honorem.*

74—76. Exsequitur Æneas Heleni præceptum, sup. III, 443. 457. *Ipsa canas.* Nunc igitur, more suo relicto, non foliis inscribit dicta, sed ore profert. Tota de Sibylla fabula ad antiquissima pertinet tempora ; ex iisdem etiam petita esse puta folia arborum, quibus illo ævo scribebatur, nondum alia meliore materia inventa.

77—80. Ornate omnia ; a domandis equis translata verba (cf. v. 100, 101) ad vatem, quæ nollet deum recipere, ἐνθουσιάζειν, quum divina vis crederetur corpus mortale, tanquam sui non capax, graviter vexare. *bacchatur* pro simplici discurrit, vid. sup. IV, 301.

Ostia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
« O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent: in regna Lavinî
Dardanidæ venient; mitte hanc de pectore curam;
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,

81. *namque* alter Hamburg. — 82. *vatisque ruunt* idem. *sub auras* Sprot. et Goth. sec., ut alibi. — 84. Duæ codicum sectæ: altera, duce Romano, *terra;* et hoc sonantius; altera, Mediceo duce, *terræ;* quod non, ni *humi*, *terræ*, interpretari malim, sed *terræ pericula*, ut Pierius quoque facit. *terris* Parrhas. *majora manent* Sprot. *et regna* nonnulli Pierii, omissa præp. *ad*, quod Heins. ad II, 781 illustrat. *regna Latini* alios legere narrat post Benedictum in ed. Junt. Pierius, etiam scriptos, sed ex interpolatione. Enimvero *Lavinii regna* ab urbe nova condenda, Lavinio, haud dubie exquisitius dicta, et ad spiritum fatidicum melius sunt attemperata; nec in eo prolepsis, nec metrica ratio in priore syllaba correpta quemquam tenere debuit: v. sup. I, 2. Sunt *regna Lavinii:* itaque scripsi, ut debet scriptum esse veterum more, *Lavini*, ut etiam sup. I, 258. 270. Eadem non minus bene *regna Lavinia* dixisset, ut alibi *arva Lavinia*, *litora Lavinia*, IV, 236. I, 2. — 85. *pone hanc* Vratisl. *dimitte hanc p.* Leid. et pr. Moret. — 86. In et turbant librarii; et vel omittunt, vel scribunt: *Sed non evenisse, sed non adve-*

Fingitur equus a magistro *premendo*, h. e. pressus frenis, compressus, coercitus. cf. sup. I, 63; ergo *fingit premendo* pro premit. Est etiam brevitatis laus in *tanto magis:* Subintell. sed quanto magis illa bacchatur, adeoque reluctatur, *tanto magis* etc.

81. 82. *Ostia domus*, aditus ad interiores recessus antri: v. sup. 45 sq. ea patere dicuntur, ac si de templo ageretur: cujus fores sponte patere narrantur adventante deo: ut ap. Callim. in Apoll. 3, 6, 7. Putanda autem nunc est Sibylla adytum ingressa, deo plena, ex adyto hæc vociferari, conf. v. 98, voce per cava antri resonante: ut v. 44. Æneam autem ante fores substitisse. cf. v. 98. Quod sequitur vaticinium, est inter insigniora poetæ loca, tum sententiarum gravitate, phantasmatum sublimitate et doctrinæ poeticæ copia, tum verborum pondere, dignitate et ornatu; etiam orationis nova inflexione et variatione: ut plerumque loca, quæ vaticinia exponunt, felicissimæ artis in poetis esse solent: quandoquidem poeticum spiritum nihil est quod æque recipiat, quam futurarum rerum descriptio.

83—89. Dicta hæc secundum Heleni prædictionem sup. III, 458 sqq. conf. præclarum locum Tibulli II, 5, 39 sqq., ubi Sibyllæ oraculum alio tempore ac modo, latius tamen, expositum est. *in regna Lavinî*, ad Lavinium; hoc tandem manifestum de aditus ad Italiam loco vaticinium (cf. II Disquis. *de rer. in Æn. tract. invent. vol. II, p.* 51.) Reliqua egregie ad horrorem, partim rerum exemplis et verborum ornatu, partim comparatione cum rebus Trojanis, quarum quanta vis ad Æneæ animum

Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint: alius Latio jam partus Achilles,
Natus et ipse dea. Nec Teucris addita Juno

nisse. Est: verum etiam volent non venisse. Etiam *volunt* Menel. pr. — 87. *cernam* Moret. sec., male. — 88. *Nec S.* Dorvill. — 89. *Defuerunt* alter Hamb., cum glossa, *in labore*. — 90. *abdita* multi ap. Pier., ex more. Heumannus olim conj. *nec Teucris* (*addit*) *Juno*; sed repressus ab Burmanno ad h. l. v. Notam nostram.

ipsa recordatione esse debebat! — 87. jam Homero frequentata rei imago Iliad. ν, 329. *Dorica castra*, sup. II, 27, ubi v. Not. 88 sqq. Eadem calamitatum series renascetur. cf. inf. X, 60, 61, 62. *Alius Achilles*, Turnus Veniliæ f. v. inf. X, 76. Nec hoc sine veterum exemplo. v. c. Eurip. Troad. 614. 615 φεῦ· φεῦ· Ἄλλος τις Αἴας, ὡς ἔοικε, δεύτερος Παιδὸς πέφηνε σῆς. conf. Ecl. IV, 36 *alter erit tum Tiphys — atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles*, etiam in vaticinio. Nec aliter in prædictionibus vatum Hebraicorum Davides et alii iterum excitantur tanquam reduces.

90. *Nec Teucris addita Juno Usquam aberit.* Interpretatio loci e veteribus nobis servata est. Macrob. VI Sat. 4 unum ex iis locis esse docet, in quibus vetustum verbum servaverit poeta. *addita*, *id est*, *affixa*, *et per hoc*, *infesta*. *Hoc jam dixerat Lucilius lib. XIV his versibus*: « *Si mihi non prætor siet additus atque agitet me*, *Non male sic ille*, *ut dico*, *me extenderat unus*; » Etiam Servius; *addita Juno*, *inimica*. *Est autem verbum Lucilii et antiquorum*: *ut Plautus Aul. III*, 6, 16 « *Argus*, *quem quondam Jovi Juno custodem addidit.* » Sed alterum hoc Plauti ex iis potius exemplis est, quæ doceant, quomodo voc. *additus* in hunc significatum transire potuerit. Scilicet *custodem dari*, *addi*, voc. proprium est; v. c. inf. IX, 649 *Tum comitem Ascanio pater addidit*; et Horat. III, O. 4, 79 *nequitiæ additus Custos*, vultur, qui Tityi jecur observat. Jam autem qui *custodes additi* sunt, inprimis peccare volentibus, iidem molesti sunt, difficiles, odiosi, infesti. Nota res jam ex virorum doctorum disputationibus. Adi vel Gesneri Thesaur. LL. h. v. Virgilium imitatus est in vocis usu Silius II, 595 *agit addita Erinnys.* Paullo aliter comparata sunt exempla, in quibus *addi* vel *additi esse* dicuntur, qui non sine molestia aliqua accedunt ad nos, vel quæ nobis contingunt ingrata. v. c. apud Stat. II Theb. 320 *Et*, *qua non gravior mortalibus addita cura*, *Spes.* Ad hoc genus referenda loca, quæ afferunt Drakenb. ad Silium l. c. Gronov. ad Senec. Herc. fur. 1237 et al., non ad prius. Adde Val. Fl. VI, 181. *Nec dum clara*, *quibus sese Fuga* (Φύζα) *mentibus addat.* Aliter rem expedire voluisse videtur Burmannus, qui ita ordinat verba: « *Nec Juno aberit Teucris*, *addita scilicet* aliis hostibus, Turno et reliquis: »

Usquam aberit. Quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentis Italum, aut quas non oraveris urbis!
Caussa mali tanti, conjunx iterum hospita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis : sed contra audentior ito,
Qua tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe. »
  Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,

91. *Usque* Ven. *Nusquam a.* *tum tu* Parrhas. *tunc tu* pr. Hamb. pro var. lect. *ut rebus* Leid. unus. — 92. *erraveris* Wall. — 93. *Teucri* pr. Moret. Ceterum male vulgo distinguebatur, etsi Servii exemplo, *Caussa mali tanti conjux, iterum h. Teucris;* Melius : *Caussa mali tanti conjux iterum h. T.* Sic et mox *iterum thalami.* — 94. *Extremique* Moret. sec. — 95. *crede* Goth. tert. *et* a pr. m. Medic. *audacior* alter Hamburg. et bini Goth. *audatior* Wall. *ardentior* Leid. et Hugeo. a m. pr. — 96. Vulgatum erat : *Quam tua te fortuna sinet.* Ut plus audeat, quam fata permittant, vix videtur bonum consilium esse; multo minus Æneæ datum, cujus omnia consilia ad fatorum ordinem a poeta attemperata sunt. *Quam* pro *quantum* ut cum Heinsio et Burmanno accipias, durum esse puto, et vero etiam jejunum : malis obviam ito, quantum potes. Significantius est : quacunque via licet id facere. Accedo igitur viris doctis, ut legendum existimem, *Qua*, ea via, qua; ut sup. II, 387 *O socii, qua prima inquit, fortuna salutis Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.* Affine est sup. I, 418. *Corripuere viam, qua semita monstrat.* Nec tamen adeo longe in malis propulsandis progredi fata te sinent, sed paratum est auxilium : *Via prima s.* Atque fuit hæc lectio etiam in libris plerisque Pierii; forte recentibus. Nam veteres omnes in *quam* conspirant. Inter editos princeps Ald. *qua* exhibet, notatum a Naugerio in altera. In his tamen particulis, inprimis quum comparativus in errorem tam facile inducere debuerit, nolim librariorum fidei tam multum tribuere. Alii legunt *Quum*, quod vix probes. Tuppius Epist. Crit. pag. 171 *Lego, ut mihi quidem videtur, certissime : Qua* tua te fortuna *feret.* Hoc est, poetæ dictionem per lusum variare, non, corrupta emendare. *sinat* Oudart. — 98. *Cumana* Dorvill., sed alterum doctius : v. ad Silium IX, 57.

hoc vero multo durius; etiam si jungere velles : nec *aberit addita*, h. e. addetur, accedet sc. nova hostis. Si quis nondum ullo interprete inspecto locum legat, is haud dubie ita accipiet : *nec deerit* in Italia *Juno, addita Teucris*, quæ semper Trojanis adesse, iis instare, eos urgere, persequi, solet. Eas res infesti animi esse quis dubitet? 91 — 97. *quum tu* pro vulgari, *tum tu. oraveris :* v. lib. VIII, scil. Evandrum et Agyllinos Etruscos. *in rebus egenis*, angustis, periculosis. Noli cum Servio et aliis de fame accipere. *conjux* Lavinia, ut olim Helena. 96. *qua* via et ratione, quo modo se res dabunt, v. v. Var. Lect. *Graia ab urbe*, Pallanteo Evandri. Color similis est apud Apollon. II, 390 ἔνθα γὰρ ὔμμιν ὄνειαρ ἀδευκέος ἐξ ἁλὸς εἶσιν ἄῤῥητον.

Obscuris vera involvens: ea frena furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt;
Incipit Æneas heros: « Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro; quando hic inferni janua regis
Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso:
Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat; doceas iter, et sacra ostia pandas.

101. *Incutit* pr. Hamb. pro var. lect. *Quatere frena* proprie de aurigantibus. *versat* aliquot Pier. cum Goth. ser. Sed hoc ad orationem vulgarem propius accederet. — 102. *Ut tandem* Parrhas. *rapida* multi et hic. v. sup. 80 et 49. — 104. *nova non f.* Exc. Burm. *mihi* Rom., hic et alibi. Scilicet eodem res redit, si syllabas contractas scriptura quoque, an tantum pronuntiatione, tollas. Sed constantia in his servanda est. *surget* Zulich. — 105. *percepi* multi scripti et editi. Sed *præcepi* Rom. Medic. et alii vetustiores cum Servio. Et hoc eruditius. cf. inf. X, 277. *ipse peregi* Seneca Epist. 76. et Eugraph. in Terent. — 106. *i. j. Ditis* Leid. unus, et Franc. in margine; ex interpret. — 109. *Contingit* aliquot Pier.; at Romanus; *Unum oro*

100. Eventa rerum obscuris verbis prodit. Imitatur locum Lucanus I, v. 637, 638 *flexa sic omina Tuscus Involvens, multaque tegens ambage, canebat.* Pompon. Sab. « vera, *quæ vera futura* « *erant.* Probus ait, *vera, lucida.* » Alexander (Grammaticus, unus ex vetustis poetæ interpretibus) « *a quo accepit Sergius* (leg. Servius), pro, *veris obscura miscens:* » male hæc. Sed *involvere obscuris*, est obscurare, ut *involvere caligine, nocte.* — 100, 101. *ea frena f.*, de concitato animi impetu; ut alias de cursu. *ea* τοῖα, tam valida, pro: nam admodum valida *frena.* cf. v. 79. 80. *stimulos sub pectore vertit*, h. e. in pectore figit. Sed plus inest alteri verbo; continuato sc. ictu. *Frena* et *stimulos*, ad furorem declarandum a Tragicis habet poeta; forte ex οἶστρος natos. Inter loca, quæ Interpr. laudant, unus est accommodatus Euripidis (Iphig. in Taur. 935) de furiis: ἠλάστρουν θεαί, Ὥστ' αἱματηρὰ στόμι' ἐπεμβαλεῖν ἐμοί.

104. *facies* est species, genus; *surgit*, exquisite, evenit, occurrit. Scilicet audierat Æneas omnia a patre V, 730, 731; et Heleno III, 458. *præcepi.* Non male Æsch. comparatur Prometh. 101—103. *peregi* pro vulgari, exegi, perpendi.

106—109. *janua regis* h. e. palatii vel regni aditus. *tenebrosa palus Acheronte refuso.* Quum Acherontem mox in inferis locis poni a poeta videamus, Servius, et ex eo Pomponius, pronuntiant: *Avernum significat, quem vult nasci de Acherontis æstuariis*: ut Avernus adeo sit Acherontis emissarium. Fuit tamen in his ipsis locis ad Cumas *palus Acherusia*, (cf. Exc. II et IX extr. ad h. libr.) ad quam Virgilius respicere debuit:

Illum ego per flammas, et mille sequentia tela,
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
Ille, meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnis pelagique minas cælique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
Alma, precor, miserere; potes namque omnia; nec te
Nequidquam lucis Hecate præfecit Avernis;

— *Ire* ad *c. c. genitoris, et ora Contingam.* — 111. *revelli* Bignt. In *recepi* argutati sunt veteres Grammatici. v. Serv. et Pompon. Sab. Sed *recipimus* et *recuperamus* non modo amissa, sed ea quoque, quæ ne amitteremus metuendum erat. — 113. *cælique minas pelagique* Medic. et Wall. — 114. *Invalidus.* Jo. Schrader. otiosum esse ratus emend. *Impavidus.* Verum Anchises ferebat, etsi invalidus, fortius quam pro virium et ætatis modo et gradu. — 115. *et* abest a plerisque Pier. et Heins., comparet tamen in Medic. et Rom. Sed abesse posse nemo dubitet. *lumina*, *numina* etiam hic in libris. — 116. *Ille o.* pr. Hamb. *Ipse o.* Hugen Ex Pier. alii *Id me orans*; alii *Id memorans.* Tertius Rottend. *Dememorans. gnati, nati*, et in nonnullis *geniti* legitur ap. Pier.

tenebrosa palus Acheronte refuso: etsi in ea designanda usus forte est iis, quæ de Acheronte in inferis narrari solent; cui *æstus* tribuitur inf. v. 296, 297, ita ut ex inferis partibus exundet, supraque crateris sui labra exuberet (refusa sit) aqua; ductum id ex Platone, in cujus Phædone p. 112 B. Steph. Tartarus omnes amnes recipit, aqua autem αἰωρεῖται δὲ καὶ κυμαίνει ἄνω etc. Ita passim poetæ. Apud Valer. Fl. IV. 594 *Hic* (juxta Heracleam Paphlagoniæ) *Acheron — vastoque exundat hiatu Fumeus*; et de eodem Apollon. II, 747 κοίλη δὲ φάραγξ κατάγει μιν ἄνωθεν. Ipse enim Acheron in imis terræ radicibus: Κωκυτὸν δ' Ἀχέροντ', ὃς ἔχει ῥιζώματα γαίης, Orph. Hymn. XVII, 10. De his ipsis autem locis Ulyssis aditu celebratis agens Lycoph. v. 695 καὶ χερσονησίαν Ῥόοχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν, et eundem in sensum Silius *eructare* dixit in loco ex Marone expresso X. 425 *specus — eructat acerbam Cocyti laxo suspirans ore paludem.* Est itaque *refusum*, si poeta noster ad æstum illum ebullientis aquæ respexit, paullo aliter dictum atque ex communi usu, quo simpliciter ad aquam stagnantem illud spectaret: ἀναχυθεὶς ποταμός: etsi ne sic quidem, post omnia ista, video, quid impediat in Marone accipere paludem *Acherontis refusi* seu *stagnantis*, respectu Acherusiæ ad Cumas, de qua verba sunt Geographi: Ἀχερουσία λίμνη, ἀνάχυσίς τις τεναγώδης θαλάσσης Strab. V, p. 243 D. Mox *sacra ostia*, ut Homericum θεῖα, et inf. 573 (non ut Serv.), cujus voc. significatus latissime patet, ut in nostris linguis nihil sit, quod satis, respondeat.

116. *mandata dabat.* sup. V, 735. Mox *Hecate:* nam sup. v. 35

Si potuit Manis arcessere conjugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibusque canoris :
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Jove summo. »
Talibus orabat dictis, arasque tenebat;

119. *accersere* male et hic multi. — 121. *Sic f.* Schol. Statii. v. Heins. Hygin. f. 80. *Tunc deprecatus Pollux, ut liceret ei munus suum cum fratre communicare. Cui permisit; ideoque dicitur* alterna *morte redemtus.* — 122. *Quid Thesea, magnum Q. Alciden* distinxit Heins. ex Mentel. Addit Burmannus Witt. et alios. Librariis equidem tantum non tribuam. Sed jam veteres Grammatici super interpunctione disceptavere : v. Serv. et Pompon. Sab. Male eos habet, quod *Thesea* dicat *magnum*, qui sacrilegus fuerit, et qui *sedet æternumque sedebit Infelix Theseus* inf. 617. 618; quasi vero *magnus* semper philosophicam aliquam virtutem designet. Ratio petenda erat ex elegantia poetica optimorum poetarum usu frequentata, et ad animum, et ad auditum jucunda, ut epitheton potius ad posterius, quam ad prius referatur : *Quid Thesea, magnum Quid m. Alciden!* — 123. *Alcidemque, mihi genus* tres ap. Burm. *a Jove* duo cum binis Goth. et *summo est* sec. Moret. — 124. *tenebant* pr. Moret.

Phœbi Triviæque sacerdos. — 119. 120. Aut supplendum alterum membrum : *quidni et mihi adire inferos liceat?* aut jungenda : *miserere—si potuit;* siquidem p. (Statii imitationem notarunt Silv. V, 3, 271 sqq.) *fretus :* pro, usus. Homericum πεποιθώς, πίσυνος, et in hac ipsa re Orph. Arg. 42 Ἡμετέρῃ πίσυνος κιθάρῃ, simpl. pro, ope citharæ.

121. 122. Ut cum Castore, qui mortali patre, Tyndareo, natus erat, immortalitatem communicaret Pollux Jove patre natus, hoc a diis consequutus est, ut, quoties ipse ad inferos se contulisset, fratri apud deos interim versari liceret. Hinc alternis sedes mutatæ. Fabula varie a poetis tractata et ornata. Fundus Odyss. λ, 302. 303, at v. Pindar. Nem. X. Etiam Theseus et Hercules memorantur, quatenus inferos adiere. v. inf. 392 sqq. Aliter de Theseo fabula tractatur v. 618. Unde reprehensus poeta ab Hygino, ap. Gell. X, 16, quod altero loco Theseum in inferis æternum sedentem, in altero hoc, in quo versamur, *inter eos nominasset, qui ad inferos adissent et redissent.* Enimvero poeta non Theseum iisse et rediisse narrat, sed Pollucem; Theseum autem tantum sic memoravit, ut de solo aditu inferorum ageret. Grammatici impetum accurate retudit Ouwens Noct. Hag. p. 20 sq.

124. *aras tenebat.* Notissimus precantium mos. Si tamen teneas animo, Æneam in ipso limine templi vel antri substitisse (cf. mox v. 151; et is perpetuus veterum mus, si deum consulerent), dum vates penetraret ad adytum, v. 98, ara difficultatem habere potest, quo loco sita fuerit. Scilicet, si *ad limen* substiterunt consulentes deum, de tuta ea parte intelligendum, quæ usque ad adytum patebat, adeoque πρόναος et

Quum sic orsa loqui vates : « Sate sanguine divom,
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;
Noctes atque dies patet atri janua Ditis;
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Juppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia silvæ,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,

125. *Cum sic* Heins. ex Medic. et aliis; alii *tum* et *tunc*. — 126. Volgo *Anchisiade* est, ὦ Ἀγχισιάδη. *Anchisiada* Medic. a m. pr. et tert. Moret., eleganter, Heinsio judice; quia poetas Latinos alia sic efferre videmus : *O Æacida. Oresta. Æeta*, ut docuit ille ad Ovid. Ep. 3, 87, 8, 9 et al. Etiam sup. III, 475 *Anchisa*. A Burmanno admissam lectionem pristinam iterum expulimus : conf. v. 348. IX, 653. Nec tamen hoc adeo perpetuum putandum, quo minus et vulgaris ratio ferri possit. Ita v. c. Val. Fl. II, 427 *Æacide* legitur constanter. Alii *Anchisiadæ*, *Anchisiades*. *discensus* tres ap. Burm. *Averno* nota elegantia pro *ad Avernum* reposuit Heinsius cum melioribus, nisi quod fere habent : *Averno est*. Vulgo *Averni*, quod vulgare esset. *Averni est* Gud. a m. sec. Scilicet etiam h. l. duas codicum familias agnoscas : Romanus ducit alteram, *Averni*, alteram Mediceus, vel is, unde exscriptus ille est, *Averno*. Pompon. Sab. « *Averno*, ad *Avernum*. Sic legit Apronianus. » — 128. *gradus* sec. Moret., sed vid. Burm. — 130. *audens* alter Hamburg. *avexit* Leid. un. *in æthera* aliquot apud Burm. — 132. *Corytos* Medic. et alii. *circumvenit* post Pierium et Gifan. ap. Guell. Heinsius e melioribus omnibus reposuit, lateque adstruxit exemplis. Adde Wass. ad Sallust. Jug. 71 et alios. Vulgg. *circumfluit*. Scilicet *circumvenire* exquisita et docta ratione dictum pro, *circumire*, *circumdare*, *circumfluere*; quæ vulgaria verba sunt. — 133. *Quin si* conj. Heins., et Goth. sec.

ipse ναὸς sub limine et adytu intelligendus. Erat autem ara in pronao : nam omnis sacrificii ritus factus passim ante ædem memoratur.

125 — 130. *Avernus* h. l. simpl. pro locis inferis; non lacus; ut inf. 237 seq., sed ut in Ἀχέρων δυσέξοδος, vel ἀνέξοδος. vid. Ursin. et rel. — 127. *patet atri janua Ditis:* accessu libero et expedito. Simili modo, diebus iis, quibus februa et inferiæ diis inferis fiebant, *mundus patere* antiquitus dictus : Macrob. I, 16, e Varrone : *mundus cum patet, deorum tristium atque inferorum quasi janua patet.* — 129. Pauci ἥρωες διογενεῖς, si fuerint θεοφιλεῖς, et καλοκἀγαθοί. Sententiam versuum 126 sq. *facilis descensus A.* interpretatur Seneca Herc. fur. 675 sq. *æquus*, propitius h. l.

131. *silvæ* memoratæ tenebrarum et caliginis significandæ caussa; ducta imagine ab Averni lacus situ : sup. 118 *luci Averni*. v. Excurs. II. *Cocytum*, *Stygem*, *Acherontem*, promiscue ponit poeta; etsi aliis locis diversos facit amnes; cf. Exc. IX, uti et h. l. *Cocytum* et *Stygem*. *sinu* præclare, de cursu fluvii, qui ambit locum, sinuoso.

133 — 135. *Bis;* nata rei perceptio hæc ex Homericis Od. μ, 22

Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; et insano juvat indulgere labori :
Accipe, quæ peragenda prius : latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer : hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fetus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avolso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum

Quid; sed conf. II, 10. *t. amor*, *menti si* duo interpungunt. *mentis* alter Hamb. *est* deest Menag. pr. Goth. sec. — 136. *opaco* Medic. a m. pr. — 139. *plaudunt* Rom. — 140. *opaca* Dorvill. a m. pr. — 141. *quam qui* Medic. alter Mentel. et Colot., quod exquisitius puteni, pro *quam si quis*. *discerpserit* multi ap. Pier. et Burm., male. *decerpit ab arbore* notavi ex Jo. Sarisber. lib. VIII, p. 690. ed. Amst. — 143. *defuit* Oudart. — 144. *similis* Medic. *f. vena m.* Menag. pr., errore haud inducto. — 145. *investiga* Dorvill. a m. sec. *oculis*, *ramumque r.* Goth. tert. a m.

Σχέτλιοι — Διϛθανέες etc. Sed « Pollio admiratur, quum Æneas « esset futurus deus, cur dicat bis. « Solvitur hoc, quia ap. Homerum « (Odyss. μ, 600 sq.) Ulysses vidit « umbram Herculis apud *inferos*. » Recte hoc; quandoquidem et heroum inter deos receptorum umbræ in locis inferis habentur. Etsi nec hoc necesse. Nam Sibylla Æneæ, viventis tum, fata post mortem ignorare potuit; et licet poetæ diversis locis diversam famam sequi. Ceterorum Grammaticorum argutias vide ap. Pompon. Sab. et Servium. *insanus labor* pro vulgari, magnum ausum, cœptum, ardua res.

136—149. Locum respexit Claudian. de R. Pros. II, 290 sqq. — 137. ornate, pro, ramus aureus cum foliis aureis, et latet in densa silva, ornate.—138. 139. *vimen* est ipsius rami, virga. Male alii aliter. Nec tamen ipsam arborem auream credere necesse est; non magis quam Hesperidum arborem mala aurea ferentem. Unde autem poeta ramum aureum hunc tanquam surculum in suum arbustum traduxerit, varia conjectare licet : de quibus v. Excurs. VI ad h. v., ubi suspicatus sum, a ramo ἱκετείας notionem hanc aurei rami profectam. *Juno inferna*, Proserpina, alias Stygia, ut *Jupiter infernus*, καταχθόνιος, de Plutone (cf. Fabrett. ad Tab. Isiac. p. 372). *Avernam Junonem* Ovidius dixit hac ipsa in narratione Met. XIV, 114. — 140. *telluris operta*, simpl. loca infera, quatenus sub terra. Male Intpp. cum Mureto Var. Lect. XIV, 2 argutantur. — 143. 144.

Carpe manu : namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant : aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
Heu nescis! totamque incestat funere classem;
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro;
Duc nigras pecudes : ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
Adspicies. » Dixit, pressoque obmutuit ore.
  Æneas mæsto defixus lumina voltu
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum : cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.

sec. — 146. *sequatur* Bigot. — 147. *nec v.* Rom. — 148. *poteris duro* pr. Hamb. — 150. *totusque i. f. classe* pr. Rottend. — 151. *pendis* Witt. *pendens* Rom. et Oudart. — 152. *Sedibus ante suis refer et conde* Dorvill. — 153. *hæc p.* Parrhas. *sumto, sumpto*, aberratt. librariorum ap. Burmann. — 154. *lucos Stygis et r.* ita Medic. a m. pr. et Romanus, quod mireris, in idem vitium conspirat. Alii ap. Pier. et Heins. *Stygis et r.*, ex quo reliqua nasci potuere; alii *Stygios et r.*, invito metro. Sed *Stygios, regna i. v.* per appositionem bene firmat Heins. — 155. *immutuit* Dorvill. *orbe* Medic. a m. pr. — 156. *mæstoque affixus* Gud. a m. pr. — 157. *Progreditur* Medic. in marg. *Egreditur* multi ap. Pier. et Burm., male. Non videbant *ingredi* esse, incedere. — 159. *pariter* Goth. tert. *fixit* Medic. a m. pr. *firmat* Dor-

ornate; in rami avulsi locum alius succrescit. Mox *rite carpe* junge, et *si te fata vocant*, si fatale tibi est, inferos adire.

149 — 155. Ante oculos Iliad. χ, 386 Κεῖται παρ' νήεσσι νέκυς ἄκλαυστος, ἄθαπτος Πάτροκλος. Observa verborum proprietatem. *pendes* pro vulgari hæres. *sedes* de sepulcro alii, alii de terra admodum dure accipiunt. v. Burm. Cur non locum comparant inf. v. 371 *Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam*, et v. 328 *quam sedibus ossa quierunt*. Errant Manes insepulti vel circa corpus vel circa Stygem. Notissima res. v. Obs. ad Tibull. III, 2, 15; at justis acceptis, ad loca infera admissi quietem recipiunt. Piaculare autem sacrum v. 153 non tam ad purgandam classem a contactu insepulti cadaveris valere debet, quam ad placandos inferos, quos est accessurus : omnino enim ad inferos non nisi expiati et placatis Manibus accedunt heroes apud ceteros quoque poetas. Hoc colliges etiam ex locis apud Cerdam. *prima* v. 153 est pro, prius, ante.

157. *Cæcos*, ignotus, obscuros, *eventus* animo versantem Æneam cum Achate bene ante oculos sistit.

Multa inter sese vario sermone serebant :
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
Diceret. Atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremtum;
Misenum Æoliden, quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque adcendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes; Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta :
Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat æquora concha,
Demens et cantu vocat in certamina divos,
Æmulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosa immerserat unda.

vill. *figit v. curis* Parrhas. — 160. *serebant* post Pier. defendit Heins. Alii *ferebant*. — 161. *exanimum* plerique, sed alterum ex Medic. aliisque adscivit Heinsius, auri ut consuleret. Mox *atque*, statim, esse vult Burm., ut Georg. I, 203, ubi v. Puto exprimi εἶτα. — 165. De hemistichio a poeta inter recitandum adjecto fabulam vid. apud Serv. — 168. *victor vita* aliquot ap. Burm. *sp. et armis* Dorvill. — 170. *haud i.* Parrhas. *interiora* alter Hamb. — 171. *Sed dum, cum, tunc* aberrant. — 172. *Veniens et c.* Goth. sec. *certamine* Gud. et Goth. duo. — 173. *si c. fas est* duo Leid. Idem hemistichium III, Georg. 391. — 174. *immerserit* Goth. sec.

160. 161. Pro vulgari : sermones serebant super variis rebus. Ceterum miror, cur non in Palinuri insepultum corpus incidat Æneæ cogitatio : qua tamen nulla prior esse debebat. Nisi quod Miseni cadaver in proximo litore jacet, ejusque celebritas fuit magna propter promontorium ab eo appellatum. De Miseno tubicine vid. Excurs. VII ad v. 162.

170. *non inferiora s.* docte et Græcorum more, pro, inferiorem, τὰ ἧττω pro τὸν ἥττονα. Æneam Hectori æquiparat, ut inf. XI, 289 et al. cf. Serv. Mox 171, *concham* paullo durius pro tuba vel lituo posuit. Nam nec in *litui* (v. 167) proprietate est hærendum. Sic *lituum* et *tubam* paucos intra versus memorat Statius VI Theb. 120, 128. *Tubicinem* Misenum vocat Propert. III, 18, 3. *Liticinem* Stat. IV Silv. 7, 19. cf. Cerda. *demens* Homericum Νήπιος! Iliad. β, 38 et sæpe al. *exceptum* cf. sup. III, 332 ut ὑποδέχεσθαι, insidiis. Puta autem Misenum scopulo promontorii insidentem tuba cecinisse : hoc poeta tanquam ad provocandum Tritonem factum interpretatur; itaque arrogantiam tubicinis ab hoc vindicatam, dum eum in mare præcipitaret.

Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Præcipue pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
Congerere arboribus, cæloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ; sonat icta securibus ilex;
Fraxineæque trabes cuneis et fissile robur
Scinditur; advolvunt ingentis montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque adcingitur armis;
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans silvam inmensam, et sic voce precatur:

175. *circum magno* Montalb. — 177. *festinent* Rom. *arasque* ed. Ven. *sepulcro* Gud. a m. pr. Franc. a m. sec. — 178. *adducere* Vratisl., sed alterum et alibi, Burm. laudat II, 186. 461. XII, 674. — 180. *acta* Goth. sec. *ilix* Witt. — 182. *ac volvunt* multi ap. Pier. et Burm., ac duo Goth. *et volvunt* Zulich. *avellunt* alter Hamb. Supra Georg. III, 378 *Advolvere focis ut mos ignique dedere*. — 183. *Æneas nec non* Witt. *operi* Parrhas. — 184. *que* abest a tribus Burm. — 185. *hoc* Montalb. *tristis* Witt. *cum c.* Heins. e libb. Vulgg. *tum*. — 186. *voce*, *ore*, *sorte* legitur.

177. *aram sepulcri* exquisite, quod v. 215 *ingentem pyram* a formæ similitudine. Sic et Servius; qui tamen addit: *Probus tamen et Donatus de hoc loco requirendum adhuc esse dixerunt.* In Donati fragmentis interpolatis, quæ habemus, nihil occurrit. At de altero Pompon. Sab.: *Dicit aram, quia rogus, id est pyra, non fiebat sine aris, ut ait Probus.* Perperam. *Ara* est omnis basis, et h. l. ipsa pyra, cui imponitur corpus cremandum. Sublegit hoc Virgilio Silius XV, 387 *Alta sepulcri Protinus exstruitur cæloque educitur ara.* Etiam sic Val. Fl. V, 10. In seqq. ante oculos Od. μ, 11 sq. Iliad. ψ, 114 sqq. Add. Iliad. α, 417, 428 sq. ω, 662 sq. 787 sq. et locum inf. XI, 182 sqq. *Congerere* ex νηεῖν. Apollonium (lib. I, 403) Νήεον αὐτόθι βωμὸν laudat Guellius. Præstat memorare Iliad. ψ, 139 de rogo: αἶψα δέ οἱ μενοεικέα νήεον ὕλην. Iterum poeta multum ornatus (expende singula) in re tenui cumulavit; hoc quidem jam Ennii exemplo; locum servavit Macrob. VI, 2. Ad horum ductum sequiores poetæ pigmenta sua in simili re profuderunt: Silius X, 526 sqq. Statius VI, 88 sqq.; hic quidem ea cum copia, quæ fastidium faciat. cf. Columna ad Ennium p. 67. Mox *piceæ* proprie in rogis locum habent. cf. Plin. XVI, 10 s. 18. — 182. *de montibus* int. at v. 184 *accingitur*, ὁπλίζεται, accingit se. Sagaciter autem poeta excogitavit opportunitatem reperiendæ arboris mirabilis, in studio materiæ conquirendæ ad rogum Miseni.

« Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est. »
Vix ea fatus erat, geminæ quum forte columbæ
Ipsa sub ora viri cælo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maxumus heros
Maternas adgnoscit avis, lætusque precatur:
« Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,

forte Servius interpretatur; ut tamen versum inter tibicines (*cheville*) referat. Et hoc habet Medic. cum al. ore Longob. Pierii et pr. Hamb. ex v. 76. *voce* Romani codicis lectio est, quam et alii codd. exhibent, quamque bene retinuit Heins. — 187. *aureis a. ramis* Montalb. — 188. *numero in tanto* in cod. Bœcleri legebatur; casu puto, non judicio. *in alto* alter Hamb. *o. vera* Ven. et Durvill., non male; inprimis pro poeta. — 189. *Heu n. vates de te* Montalb. Erf. — 191. *e cælo* Parrhas. — 192. *insedere* Montalb. *s. loco* Exc. Burm. a m. pr. Mirum acumen e vett. servavit Pompon., et ad v. 198 Servius, ut *solum* sit pro aere, et *sedere*, librarunt sese; forte, quoniam *cursum* sequitur pro volatu dictum, et v. 199 *pascentes*, quod tamen per intervalla fieri putandum. *Cum m. h.* Sprot. — 193. *agnoscat* Medic. cum al. *agnovit* alter Goth. *precantur* Gud. a m. pr. — 195. *derigite* Gud. et Rom. In *opacat* hærebat Trappius; quid enim an exiguus ramus umbra locum obscurare poterat? Addere forte voluit: et ab auri fulgor umbram loco inducere potuit? vide v. 204. Itaque conj. *inaurat*. Sed primum ramus cum frondibus et foliis cogitandus; et quidni huic, etsi ex auro, tribuat poeta id quod commune est omni frondi, ut umbra obducat eam soli partem, cui respondet suo ad solem positu. Atqui hoc est *opacare humum* sc. quantam ejus partem frondis umbra attingit; non totum loci ambitum. Sic *velare* caput, frontem, dixere, sola vitta, fascia, filo. — 196.

187 — 189. *Utinam nunc*, ut Gr. εἰ, εἰ γὰρ, v. c. qui locus in manibus est, Hymn. Homer. in Apollin. 51 Δῆλ', εἰ γάρ κ' ἐθέλεις; quem si ita acceperis, emendatione non egere videbis; nisi ut ἐθέλοις reponas. Æschyl. VII ad Theb. 262 αἰτουμένω μοι κοῦφον εἰ δοίης τέλος. ubi plura in nota Schütz. *se ostendat*, adpareat etc.; nec tamen dubitandum, etiam alteram vaticinii partem hac arbore inventa eventum esse habituram, quando etc.

190 — 196. Dignus tali vindice nodus. Ostento vel augurio aliquo res profecto nunc cummaxime erat expedienda. Quale autem aliud accommodatius quam Veneris matris aves? etsi omnino faustum et lætum hoc auspicium. v. Cerda. Sed poeta haud dubie in animo habuit Apollonium suum lib. III, 540 sqq. cf. 926 sqq.; nec Dodonæum oraculum ex columbis obscurum est. Hoc augurio conspectu *substitit* et precatur, ex more. Prævivit Homerus Iliad. κ, 275, 278 sq. — 195. *ubi* -- *humum* ornate, ubi aureus ramus est. —

Diva parens. » Sic effatus vestigia pressit;
Observans quæ signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illæ tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde, ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aera lapsæ
Sedibus optatis geminæ super arbore sidunt;
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,

tuque in d. Menag. pr. — 197. Duplex iterum codd. familia; Rom. cum aliis, *Alma p.*, Mediceus cum al. *Diva p.*; hoc recepit Heins. — 198. *quo s. ferant* conj. Vossius, sed columbæ ferunt signum et ostentum, pergunt pascentes: *illæ* multi ap. Burm. — 200. *possunt* pr. Rottend. et Ven., non male. *acies* Medic. a m. pr. *spectare* Vratisl. *sequendo* qu. Moret. — 203. *geminæ* Burm. recepit, ut tamen mallet prætera legi: *geminæque sub arbore sidunt*, « quia raro columbas videmus arbori insidentes, sed vel in tectis ædium vel humo. » Sed de silvestribus columbis seu palumbis erat cogitandum. *gemina super arbore* Heinsius revocaverat, librorum, puto, auctoritate, inter quos Medic. et Rom., add. Ald. pr. Ita arbor duplicis trunci in commune coeuntis fastigium est intelligenda; quæ hac ipsa sui specie notabilis et insignis fieri poterat. Hoc voluisse videtur Cunninghamus, qui ad L. 10, D. *arborum furtim cæsarum* provocat. Si tamen ad aliorum libb., ut Longob. et nonnullorum ap. Burm.; lectionem *geminæ s. a.* respicias, manifesta res est, ejus depravationem esse alteram illam, ex librariorum sollenni in similibus incuria. *geminæ* jam Nauger. prætulerat: deseruere iterum alii, etiam Angelius in Junt. et Egnatius 1507. — 204. *auro* Rom. et pr. Rottend., male. *aura auri* et res (v. Not.) et Grammatici tuentur apud Burm.—206. *remina arbos* indoctus librarius Goth. pr.

198. *quæ signo*, quale augurium, quid ostendant.

201 — 204. Arbor stabat in ipsa valle. Vide v. 139. *Sedibus optatis* eleganter, arbore, quam volatu petierant. *auri aura*, splendor. *Aura* de luminis reverberatione exquisite. v. V. L. ad Ge. II, 47, ubi *luminis auræ*. cf. h. l. Serv. et Mitscherl. ad Horat. II, 8, 21. Sic φάεος ἀϋτμὴ *ignis fulminei auro*, Callim. in Dian. 117 de vapore ignis, qui etiam longius dissita adurit. Proprie in odore locum habet.

205 — 209. De visco, frutice glutinoso in querno arborum genere, nec minus tamen in aliis arboribus, ramis enasci solito, unde glutinum paratur, ex historia naturali notio petenda. Notæ sunt antiquorum, maxime a Druidis vulgatæ, superstitiones. Ex antiquis v. Plin. XVI, 44 s. 93, et XXIV, 4 s. 6. — 206. *quod non sua seminat arbos*, ex vetere opinione, falsa tamen: Plin. l. c. *Omnino autem satum* (viscum) *nullo modo nascitur, nec nisi per alvum avium redditum maxime palumbis ac turdis.* Satis nunc constat plantam esse parasiticam,

Et croceo fetu teretis circumdare truncos.
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.
Conripit Æneas extemplo, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.

Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis et robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et feralis ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.

207. *veteres c.* pr. Rottend. a m. sec., male. e. *ramos* aliquot Pier., ex interpretamento. *truncorum* etiam Ovid. Met. XIV, 115 *jussitque suo divellere trunco*, ex hoc ipso loco. — 209. *levi* sec. Moret. Goth. sec. *Ilice sub levi* Parrhas. *sub leni* Witt. et Ven. *crepitabant* Heins. ex codd. protulit, ut exquisitiore et doctiore ratione dictum sit, dum plures essent bracteæ. Adstruit idem multis exemplis, quæ tamen pleraque diversi generis sont, elegantiam haoc, cujus suavitatem fateor me satis percipere non posse. Ex altera parte librariorum ludibriis plures hujus generis deliciæ imputandæ videotur. Etiam h. l. *crepitabat* est io præstaotioribus Medic. et Rom., qui diversæ sectæ codices si io eandem lectiooem conspirant, satis gravem auctoritatem habeot. Porro *brattea*, *bratea*, *brathea*, *brachtea*, scribunt librarii. A tam indoctis hominibus quidni expectes, pro plurali nomioe hoc habitum fuisse? — 210. *extemplo Æneas* vulgg. aote Heins., nec displicet. *refugit* Goth. tert. — 211. *Sectantem* ex Waddel. Animadv. crit. p. 22 memorat Burm., inutilem sane emendationem. *votis* Mootalb. — 213. *supprema* Rom. et Zulich., ex pronuntiatione an ex falso timore, ne metrum rueret. — 214. *r. sicco* pr. Hamburg. ex glossa. Distinguit Wakefield: *pinguem tædis, et robore secto Ingentem, str.* — 215. *tum f. a.* aliquot Pier. — 216. *cupressus* Schol. Cruqu. Horat. ap. Heins. cf. III. 64.

cujus semina aves appetunt et interdum rostro absportata in ramis arborum et cortice deponunt. Male habet, quod Heins. et Burm. ad aucupium delabi potuere. *brumali frigore*, tunc enim maturum est. *Serv.* — 207. *croceo fetu*, ex natura visci. Plin. XXIV, 4 s. 6 *Optimum est — extra fulvum, intus porraceum.* — 208. Talis erat ramus aureus, et specie et motu: quippe, quum lamina esset aurea, vento mota crepitare debuit. — 211. *cunctantem* non eo modo, quo 147, 148 dixerat, sed nunc ornat, ut *tenax*, *lentus*: et erat v. 137 *lento vimine ramus*, quippe ex auro. Sic II Georg. 236 *glebas cunctantes* vidimus.

212 — 217. *ingrato*, malim, ut Servius altero loco ponit, gratiam nec sentienti, nec referenti. Est ἀναίσθητον σῶμα· ut κωφὴ γαῖα Iliad. ω, 54. — 215. Conf. Iliad. ψ, 164 seqq. *frondibus atris Intexunt latera* ornate, faciunt latera ex ramis et lignis arborum nigricantium, ut tristis adspectus esset; *et ferales ante cupressos Constituunt.* Volunt arbores ante rogum posi-

Pars calidos latices et ahena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis et unguunt.
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestis, velamina nota,
Conjiciunt; pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium; et subjectam more parentum
Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
Turea dona, dapes, fuso crateres olivo.

220. *cum m.* alter Hamb. cum aliquot Pier. — 221. *P. vestesque super* alter Hamb. — 222. *ingentes* Gud. a m. pr. vitio calami. At Burmann. forte *lugentes*. Porro *periere phereto* alter Hamb. Dixit autem docte *s. feretro* pro *feretrum*, ut supra *subire muris*; et *Triste ministerium* interjectum pro exclamatione. — 223. *et* deest binis ap. Burm. *subjecti m. p. Aversam t. f.* Parrhas. — 224. *Conjecta* Bigot. — 225. *Aurea d.* alter Menag. *crateris* Ald. et Junt., et sic fragm. Vatic. p. 181.

tas fuisse, et ad Romanorum morem alludi, quo cupressi ante domum funestam statuebantur. Quantum equidem video, parte sui et facie exteriore rogus structus erat truncis cupressinis prominentibus in tropæorum vel ferculorum morem, quibus affixa essent arma. Habet etiam sic Varronis apud Servium interpretatio locum: *Varro dicit pyras ideo cupresso circumdari, propter gravem ustrinæ odorem.* Imitationes loci notarunt ex Statio IV Theb. 449, 460.

218. Cf. Iliad. σ, 349 sqq. Odyss. ω, 44 sq. *ahena undantia*, aquam effervescentem in ahenis. *expediunt* cf. I, 177. Ad v. 219 Servius laudat versum Ennianum: *Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit.*

220 — 225. Corpus collocant in lecto, veste tegunt, repositum in feretro ad rogum portant (222), eique impositum cremant: cf. Iliad. ω, 785. sqq. *Velamina nota*, ex loquendi usu (cf. inf. XI, 195, 196), aliter vix accipias, quam, quibus ipse, dum viveret, usus erat. Etsi ad suorum popularium morem respicere potuit, de quo laudant Intpp. nota loca Cic. de Legg. II, 23. Liv. XXXIV, 7; tamen magis probabile fit, Homerum ante oculos fuisse Od. ω, 59. At Iliad. ω, 796 cinis purpurea veste obtegitur. *subjectam tenuere*, h. e. subjiciunt, subdunt; *more parentum* Servius: « propinquioribus « enim virilis sexus hoc dabatur « officium » Sed dictum puto pro, more patrum, majorum. Mox in ignem conjici puta tus, oleum; sed quid *dapes?* an putabimus, Romanæ plebis superstitionem in vitam heroicam a poeta esse illatam, quum in rogo, vel ad rogum, epulas mortuis apponerent et cremarent? de quo locus est Luciani ab Hemsterhusio illustratus Contempl. 22. Non puto; sed verbo sacrificali corpora boum, suum, ovium (vid. inf. IX, 197 seq.) tanquam victimarum, cæsa et in ignem injecta, significat poeta:

Postquam conlapsi cineres, et flamma quievit;
Reliquias vino et bibulam lavere favillam,
Ossaque lecta cado texit Corynæus aheno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivæ;
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Inponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aerio; qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per sæcula nomen.

228. *Lota* Franc. *lapsa* Zulich. *cavo* sec. Muret. *Corineus*, *Coryneus*, *Chorineus*, *Corneus*, ex librariorum stupore multi. Est Κορυναῖος a κορύνη. — 229. *puram aquam* Zulich., ut Heins. olim conjecerat. Sed alterum (vid. Not.) doctius, adeoque poeta dignius. Itaque nec *circumluit* amplectendum, quod codd. Macrobii habent, quodque conjecerat Maserius. *circumvenit* Goth. sec. — 231. *L. domos* Rom. cum pr. Voss. et utroque Hamburg. In Montalb. *viros in litora*. At Menag. pr. *Lustravitque choros*, quod impense placebat Heinsio, copioseque ab ipso illustratum est. Mihi quidem poeta, si ita dixisset, affectatæ et putidæ elegantiæ crimen vix effugere posse videretur. *Chorus* poetis non pro quacunque turba hominum poni potest, sed iis tantum locis, ubi ad chori naturam, ordinem, vel ritum respectus aliquis subest. In lustratione nihil tale memini. Aliter rem se habere videbimus VII, 391. — 233. *Imposuit* Donat. in Terent. Goth. pr. et ed. Junt. ap. Heins. Illa hoc habuit ex Ald. pr., mutavit in *imponit* Nauger. et hinc Flor. Juntæ. — 234. *Monte sub excelso* Goth. sec. ex interpret.

conf. Iliad. ψ, 166 seq. Odyss. ω, 65 sq.

226 sq. Cf. Il. ψ, 250 sqq. ω, 792 sqq. Odyss. μ, 13 sq. ω, 71 sq. Verba ex Iliad. ι, 212: Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἐκάη καὶ φλὸξ ἐμαράνθη. —227. Rogum et cineres conspergunt vino ex more, quem nidor et calor suadere debuit. *cadum* dixit pro urna; φιάλην memoraverat Homerus Iliad ψ, 253, et λάρνακα, ω, 795. Achillis autem ossa in vase, amphora, condita Od. ω, 73. *Corynæum* nominat, quoniam poetæ omnia definite etiam per personas efferenda sunt. Nota *urnam* h. l. *ex ære*; cujus generis nonnulla supersunt.

229 — 231. Exquisitius *circumferre socios unda*, quam, *undam circa socios*. Lustratio hæc facto funere sollemnis. *felix oliva*, quia etiam *infelix oleaster*, silvestris arbor, Georg. II, 314. *novissima verba*, nota res: Vale, Ave.

232—235. *Imponit* pro, ponit, facit in illo loco, tumulum terra aggestu, τύμβον χεύαντες et σῆμα χεύαντες, apud Homerum, heroico more forte; ἀμφὶ πυρήν, in loco, quo rogus arserat, ut videtur res apud Homerum animo repræsentanda, v. c. Iliad ψ, 255, 256. κ, 434. Tum *imponit* huic sepulcro, h. e. tumulo, *sua arma*, *remumque*, *tubamque*, sollenni more a multis illustrato, etiam ex sepulcris. cf. Fabrett. ad Column.

His actis propere exsequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris;
Quam super haud ullæ poterant inpune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
* Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon. *
Quatuor hic primum nigrantis terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos;
Et, summas carpens media inter cornua sætas,

236. *mandata* Leid. oons. — 238. *Scropea* duo indocti librarii ap. Burm. Est Homericum: πετραλέησσα. *magna lacu* Leid. — 239. *volucres* Dorvill. et Goth. tert. ex glossa. — 241. *infundens* Goth. tert. *connexa* vitiose Nonius in *Avernus. ferebant* Gud. a m. pr. — 242. Totum versum ab alia manu insertum credere fas est, certe ab epica ratione alienum; ejectus quoque est a viro docto, qui editionem Parmensem curavit. A fragm. Vatic. plane abest, etiam ab aliis, sic a Goth. tert. In Mediceo aliisque præstantioribus a recenti manu adscriptus. Pierius tamen in suis codd. non desideravit versum, nec in Romano videtur ab alia adscriptus, sed a prima statim manu profectus. Satis vetus itaque ejus auctoritas, ut forte e Prisciano Dionysii Periegesin v. 1149 iisdem verbis interpretante confictus ille videri possit. v. ap. Heins. *lacum* duo Heinsiani. Pro *Aornon* alii *Aornum* et *Avernum* et Voss. *Averna*. — 243. *primus* Medic. a pr. m. — 244. *immergit* ed. Ven. — 245. *sum-*

Traj. pag. 374. Quum autem hæc arma et instrumenta terræ infixa aeris et temporis injuria mox corrupta interirent, mirum non est, alterum ritum mox esse prælatum, ut ea in ipso sepulcro conderentur, tumulo autem imponerentur e saxo monumenta, columnæ et signa. Στήλην, Cippum impositum videmus jam in Odyss. μ, 14, 15 tumulo Elpenoris, et summo tumulo infixum remum: quæ ante oculos fuere Maroni. Ex Marone sumsit: *Hincoque jugum memorabile remo*, de Miseno Statius III Silv. 5, 98.

236 sqq. Nunc ad sacrum Manibus faciendum se accingit ex præcepto v. 153. *spelunca*, Averno imminens (hinc *tuta lacu*) et alia quam quæ supra v. 42 memorata est. v. Excurs. III. *volantes*, volucres. Sic III Georg. 147 *Plurimus volitans*. De v. 242 Var. Lect., de ipsa re a pluribus actum: v. laudatos ad Vibium Sequ. p. 244. Sacrum Æneas parat sub ipsum speluncæ ingressum. Vs. 239 convenit cum Apollon. IV, 601 sq.

243 sqq. Totus hic sacrificii diis inferis facti apparatus apud plures poetas occurrit, ductus ex Homeri pluribus locis: inprimis Odyss. κ, 517. λ, 25. *invergit*, elegantius quam, infundit, nihil amplius. *Et summas carpens*, pertinet ad Homericum: Ἀλλ' ὅ, γ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλε. Jam inter victimæ consecrationem, quæ fit vino in caput libato, et pilo,

Ignibus inponit sacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Cæloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida inponit taurorum viscera flammis,
Pingue super oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus,

ma Rom. — 248. *trepidum* pr. Hamb. — 249. *Succipiunt* Servius legerat, cum Gud. et fragm. Vatic. — 251. *sterilemque ferit* Zulich. a m. pr. — 252. *regni* Rom. *incoat* Virgilii ætate scriptum esse debuit. — 253. *solita* malebat Heios., et Trapp. *corpora* : at v. Notam. — 254. *superque* vulgo editum. *que* abest a nonnullis Pier. et Scheffer. Heinsii, trinisque Goth., et beoc abesse videtur; itaque cum Brunckio omisi. *infundens* Heins. ex Mediceo intulit. Vulgo *fundens*, etiam in fragm. Vatic. Sed amant poetæ talia jungere : *super injicere*, *super incumbere* et al. vid. Heins. — 255. *sub limina* Medic. eum aliis ap. Heios., sed recte Burm. monet, *li-*

tanquam pro ἀπαρχαῖς, evulso et cremato, concipiuntur preces, v. c. Odyss. γ, 445, 446. Itaque h. l. subjicitur: *Voce vocans Hecaten.* Inde *Supponunt cultros* ex religione in sacris inferis notissima; ut prona et cernua mactaretur victima diis inferis. Mox *suscipiunt* Pompon. Sab. « antiquum verbum est; » scilicet pro *excipiunt* vulgari. Sic I, 175 *Suscepitque ignem foliis* pro excepit.

249—251. *Mater Eumenidum*, Nox (inf. XII, 846. Æschyl. Eumen. 322), et Noctis *soror*, Terra, ut Servius notavit; adeoque ex Chao; theogonia ab Hesiodea et Apollodorea partim diversa, partim congrua. Alio modo variant alii. Apud Valer. Fl. I, 796 post Diceu s. Justitiam, invocantur *Ultricesque deæ*, *Fasque et grandæva Furorum Pœna parens*: sunt adeo Furiarum parentes *Fas* et *Pœna*. Ipsis Eumenidibus sacrum facit Scipio loco hinc expresso Silius X, 429 sqq. *sterilem vaccam*, ex religionis præscripto στεῖραν βοῦν. Odyss. λ, 30.

252 — 254. *nocturnas aras* simpliciter, quia sacrum noctu fit; ut diis inferis fieri fas erat. cf. Cerda. *Inchoare*, verbum sacrorum esse Servius tradit. Saltem exquisite positum pro facit. *Aram* autem puta in scrobe excisam, ut in sacris inferis; v. sup. I, 211. cf. Serv.; hinc *humiles aras*, dixit Valer. Fl. III, 426. Porro 253 *solida viscera*, totam victimam. *Viscera* pro carnibus et crudis partibus etiam alias occurrunt; mox pro iisdem *exta;* Diis enim inferis fiunt *holocausta*. Itaque ad flammam alendam oleum infunditur. conf. Apollon. III, 1030 sq. 1190 sq.

255—258. Tempus a media us-

Sub pedibus mugire solum, et juga cœpta moveri
Silvarum, visæque canes ululare per umbram,
Adventante dea. « Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum :
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo. »
Tantum effata, furens antro se immisit aperto :
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.

men solis memorari, cum de loco ac regione agitur, unde sol oritur; de tempore vero ortus, lumen. — 256. *nigra cœpta* Goth. tert. *juga celsa* ap. Senec. VI, N. Qu. 13. — 257. *visique* multi apud Pier. et Burm., adversus poetarum morem. *per umbras* duo Heins. — 258. *Adveniente* Oudart. — 259. *Conclamant* Sprot. — 262. *Tandem* Leid. — 263. *tumidis* Dorvill. Super *vadere* etiam hic observationem suam repetit Burm., poni illud de impetu et præcipitato cursu. Enimvero fit hoc non verbi natura, sed exquisitiore usu, cum pro, impetuose ferri, ponitur simplex, *ire*, *gradi*, *vadere*, adjuncta sc. vi, quam rei ratio et contextus adjicit. Ad hoc genus plures virorum doctorum super singulis verbis observatiunculæ possunt re-

que ad extremam noctem intelligendum esse, et res, et sacri hujus mos docet. Vide Apollon. III, 1028. 1190 sq. Silium XIII, 405. 413. 419. Serv. et loca ap. Cerdam ad v. 252. conf. inf. ad 535. Quæ autem sequuntur, terræ motus, et inferarum canum latratus, alias signa esse solent Hecates adventus in sacris, quæ ad Manes evocandos fiunt. Hic omne hoc rei miraculum non alio pertinere videtur, quam, placatam esse sacro Hecaten, Æneamque adeo ad loca infera admitti; uti apud Orpheum ad solvenda claustra luci, quo aureum vellus servatur, v. 983 sq.; et omnino ad placandam Hecateo apud Apollon. III, l. c. Neque aliter, quam de deorum infernorum venia acceptum esse locum a Fenelonio, docet suavissima imitatio in Telemacho lib. XVIII, p. 123. Imitatus quoque locum est Dantes Infern. Cant. III, 130 seq. *adventante dea*, de Hecate esse intelligendum, nihil est quod dubites; si modo cetera de his sacris loca poetarum consulas, v. c. Apollon. III, 1211 sqq. Theocrit. Id. II, 35. 36. 10 — 13. Quod *canes* nonnunquam de Furiis dictæ sunt, huc non vocandum erat ab Interpp.; sunt canes inferni Hecaten comitantes. Ad *juga silvarum* offendunt Interpp., sed sunt juga montium silvis consita; nihil amplius. Sic *dorsum nemorum* ap. Horat. *silvas jugosas* dixit Ovid. Am. I, 1, 9.

258. *Procul o, p.* An formula hac initiorum satis sollerter hic poeta usus sit, dubito. Nemo enim aderat, qui amoveri posset, præter socios Æneæ. De monstris infernis intelligit Cerda. At quis ea per *profanos* designata credat? Warburtono quidem res erat satis expedita, dum initia Eleusinia hic expressa volebat. Quæ sequuntur, de ense nudato, ex Homero mutuata sunt Odyss. λ, 48 sq.

Di, quibus imperium est animarum, Umbræque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui; sit, numine vestro,
Pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in silvis : ubi cælum condidit umbra
Juppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus Orci,

vocari. — 264. *est* deest Goth. tert. et tribus Burm. *silentum* Bigot. — 265. *tacentia* revocavit Heins. ex Rom. Medic. et al. Vulgo *silentia*, ex communi usu; quod et Servius interpretatur. ed. Ven. *loca muta silentia*. — 267. *altas* Medic. a m. pr. ed. Ven. cum aliquot Pierianis. *et* abest a Witt. — 268. *obscura soli* Gud. a m. pr., ut quidam ap. Pier. quæ vulgaris esset ratio. *obscura sola* Goth. alter. *per umbram* Heins. e melioribus suis et Pier. Vulgo *per umbras*. — 270. *incertam Lunam* et ratio, et optimus quisque codd. agnoscit. Alii tamen ap. Pier. et Heins. ac Burm. *incœptam*, quod et Servius agnoscit, et, quod mirum est, non improbat. — 273.

265 — 267. Habet insignem vim ad animos excitandus, et horrore quodam sacro imbuendos, subita hæc deorum inferorum et Manium appellatio, ut recte ab Interpp. notatum. Sane poeta, quod alioqui reprehensionem habet, nunc ipsum se prodit, et audientium animos in se convertit : etsi ejus nulla omnino recordatio in narratione esse debebat, quippe qua error ille gratissimus, quo ipsis rebus, quæ aguntur, interesse volumus, non audire res gestas narratu poetæ, tollitur. Enimvero Homeri quoque judicio et exemplo, in memorabili aliquo rerum articulo invocationem facit poeta. Ad sententiam cf. Senec. Herc. fur. 658 — 661. Ceterum in Servianis ad h. v. « Ex majore autem parte Syronem, id est, magistrum suum Epicureum, sequitur » (cf. Donat. Vit. Virg. §. 79). Indocte hoc. Nam Epicurei alienissimi ab his fabulis. cf. Lucret. III, 951 sqq. *Chaos* bene invocatur, ex quo Nox nata, et Erebus. *Phlegethon* omnino pro locis inferis, sed ad terrorem nominatus præ ceteris. conf. inf. 550 sqq. *Sit numine v. p.* liceat per numen vestrum; quantum ad vos attinet, h. e. cum venia vestra.

268 — 272. *obscuri* poetico ornatu translatum epitheton ab umbra vel nocte; et ornant adjecta : *sub nocte*, in tenebris, et *per umbram*, et *soli* ibant, unde *sola* nocte. *domos* simpl. pro locis. — 270. *incertam Lunam*, nubilo cælo, unde *lux maligna*, parca, infirma ac tenuis; ut contra *benignus* interdum est largus, multus. Sic *incerti soles* sup. III, 203. 204. *ἀΐδνη σκοτίη* apud Apollon. IV, 1697. add. Cerda et Burmann.

273—287. Ingeniose in faucibus et aditu locorum inferorum con-

Luctus, et ultrices posuere cubilia Curæ;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas;
Terribiles visu formæ; Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor; et mala mentis
Gaudia; mortiferumque adverso in limine Bellum;
Ferreique Eumenidum thalami; et Discordia demens,

que abest a multis Pier. a Gud. et al., sed agnoscitur a Gell. et Macrob. ap. Burmann. — 276. *mala* duo apud Burmannum. *ac male* Ven *ac turpis* reposuit Heins. e libb. pro *et t.* — 277. *Labosque* Heins. e codd. pro *Laborque*. Versum recitat Seneca Ep. 104. — 279. *monstriferumque* alter Hamb. v. Burm. *in* deest Hamburg. pr. *in l. telum* Goth. tert. — 280. *et* abest a binis Burm.

stituta ea, quæ vel mortem arcessunt, vel morti sunt vicina, vel in morte sunt. conf. Serv. Imitatores loci jam excitavit Cerda Silium (XIII, 579 sqq.); Senecam Herc. fur. (689 sqq.); Claudian. in Ruf. (I, 29 sqq.); at e recentioribus Spencerum, ubi Mammonæ antrum describit (*Fairy Queen II B. Canto VII. XXI*); et Miltonum (*Paradise lost* B. I, 624) Spencius. Ingeniosa quoque Fenelonii est ratio, qui Plutonis throno assidentia hæc monstra exhibet. Prævivit Hesiodus Theog., ubi de Tartaro, 744, in cujus aditu Νυκτὸς ἐρεμνῆς οἰκία δεινὰ ἕστηκεν; ante eam domum stat Atlas, Cœlum humeris sustinens. Ex ea domo prodeuntes Nox et Dies sibi per vices succedunt. Ibidem Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί᾽ ἔχουσιν, Ὕπνος καὶ Θάνατος. Etiam in aditu Tartari est regia Hadis et Proserpinæ; 776 tandem et Styx. conf. Comment. de Theogonia Hesiodea p. 150. Observetur ex eodem Servio ad h. l., *Orcum*, h. e. Plutonem, ad imitationem τοῦ Ἅδου pro loco poni sic, ut Jovem pro aere. *Curæ*, conscientiæ, ut bene Serv. laudato noto loco Juven. XIII, 193 *quos diri conscia facti Mens habet attonitos, et surdo verbere cædit.* Itaque *ultrices*. Tum 276 *malesuada Fames*, quæ suadet rapinas, scelera. v. Cerda Eurip. Electr. 375 ἀλλ᾽ ἔχει νόσον τινα· διδάσκει δ᾽ ἄνδρα τῇ χρείᾳ κακόν. Et hujus generis plura apud Euripidem. Silius in l. c. XIII, 585 *Et deforme malum*, *ac* (quod melius abest) *sceleri proclivis Egestas.* Prævivit Homerus Odyss. ρ, 286. 287, et σ, 53. 54. *Turpis Egestas*, deformis, sordida, ut bene olim Heumannus. Imitator loci Seneca Herc. fur. 691, *Famesque tabido rictu.* Comparant Interpp. Lucret. (III, 65 sq.). Nunc 278 *consanguineus Leti Sopor* ex Iliad. ξ, 231 Ὕπνος κασίγνητος Θανάτοιο. Etiam Hesiodo Theog. 756 sqq. *Somnus et Mors* Nocte matre editi. *mala mentis Gaudia*, adeoque mentis, quæ et ipsa *mala*, et scelesta, esse debet. Argutatur in epitheto Seneca Ep. 59. Dixerat — *gaudium nisi sapienti non contingere. — Itaque quum dicit Virgilius noster:* Et mala mentis Gaudia: *diserte quidem dicit; sed parum proprie* (scil. e Stoicorum disciplina) *nullum*

Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens; quam sedem Somnia volgo

281. *innexa* cf. sup. ad Georg. IV, 482, ad Tib. I, 3, 69. *innixa* Rom. — 282. *In medium* alter Menag. *In medios* Montalb. Porro *tendit* Parrhas. *tendens* Proba Faltonia. *pandens* Schol. Statii v. sup. ad Georg. II, 296. — 283. Pro *vulgo* Parrhas. *passim* ex interpr. Mox poetæ non displicuit structura: *quam — tenere ferunt foliisque* — hærent sc. illa.

enim malum gaudium est. Est sane ἐπιχαιρεκακία, nec tamen forte eo sensu, quo est, *malis alienis:* sed omnino, cum male factis gaudent facinorosi. *adverso in limine.* Bellum in ipso limine (cum Furiis et Eride), quoniam nulla major mortis est caussa, ait Serv., nimis acute; nam repetit poeta, quod supra posuerat; *primis in faucibus Orci. thalami*, ut ap. Homerum, θάλαμοι, cubicula, ferreis claustris, seu foribus. Ita Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν in foribus Tartari, apud Hesiod. loco modo laud. v. 758. Cogitandum autem de servorum janitorum *cellis* (Vitruv. VI, 10 *ex una parte equilia, ex altera ostiarii cella*). Nunc pro janitoribus in aditu locorum inferorum cum Bello et Discordia *Eumenides*. Eædem tamen, nempe *Tisiphone cum Sororibus*, inf. v. 570 seq. in *aditu Tartari* collocatæ memorantur. Non habeo, quod satis commode ad hanc difficultatem respondeam, nisi poetam sui parum memorem fuisse. Nam dicere, eas hic habere suas sedes, et per alia loca discursitare, jejunum est. An Eumenides alias esse voluit quam Furias? id sine exemplo fieret. Expeditior ratio apud Ovidium est IV Met. 452 sq., ubi illæ etiam *ante fores*, sed Tartari, sedent. Tertia aliqua earum sedes occurrit, inf. XII, 849. 850 *in limine regiæ Jovis* eædem satellitum loco excubare dicuntur, aliorum poetarum more. Scilicet, quod jam alibi monitum, in poeta reprehendendum non est, si diversis in locis diversos mythos sequitur: modo nihil sit, quod præsentem fructum et voluptatem loci, in quo lector versatur, turbet et intercipiat.

282—284. Mirum phantasma, quod *Somniis* sedem assignat in ulmo. Sed diis alatis, levibus, vagis, bene ea convenit; et subnatum poetæ commentum hoc suspicor ex Homero Iliad. ξ, 286 sqq., ubi Somnus a Junone adductus in arbore considet, donec Jovem possit opprimere. *Somnia* in Orci aditu collocare, poetis sollenne est. Ita Odyss. ω, 12 παρ' Ἠελίοιο πύλας, *occidentis Solis*, habitat δῆμος Ὀνείρων. *Somnus* a Somniis separatim memoratus erat 278 *consanguineus Leti Sopor.* Infra tamen 894 *Somni portæ* sunt, per quas *Somnia* emittuntur ad terras superas; adeo manifestum fit, Maronem hæc variis diversisque poetis Græcis sublegisse. *vulgo*, passim, catervatim, ut bene Serv. Eandem arborem satis commode in taxum et sedem bubonum, strigum, et Harpyiarum, mutavit Si-

Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent:
Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæque, et forma tricorporis umbræ.

285. *Monstraque p. v. multa* Sprot. — 286. *pabulant* Exc. Burmann. a m. sec. *stabant* codd. Voss. Servii. *Sirenesque bif.* alter Hamb. a m. sec. *Silvæque* Goth. sec. — 288. *que* abest a binis Burm. Porro apud Servium dubitari videtur, ad Exceiram-ne *Horrendum stridens*, an ad Chimæram referendum sit. Sed habet hæc epitheton. *flammis armata*, flammivoma: etsi flammæ *strident* proprie. Sed et *stridere* de serpente proprie, v. c. Claudian. de R. P. I, 12. *angues Triptolemi stridunt.* conf. Drakenb. ad Silium II, 537. *flammisque animata* corrigebat Wakef. ad Eurip. Ion. pag. 27. nulla de caussa. — 289. Servius XIII, 595—600; item Seneca Herc. fur. 690.

285—289. A Somniorum ludibriis facilis fuit poetæ ingenio progressus ad phantasmata et monstra. Sed ea jam antiquiores in his locis collocasse, ex Aristophane colligo in *Ranis* 143, Μετὰ ταῦτ' (Charontem *narraverat*) ὄφεις καὶ θηρί' ὄψει μυρία δεινότατα. Est locus de Bacchi descensu ad inferos. Adde v. 280 sqq. 475 sq. Neque abludit Etrusca et Græca antiquior per Italiam religio, quam monstra talia in locis inferis collocasse ex magno sarcophagorum et vasorum numero constare videtur. cf. Gorius *Mus. Etrusc.* T. II, p. 148. 182. Passer. *Paralip. in Dempst.* p. 10 et al. et nuper pluribus Böttiger. *Vasengemälde* I Stück III, p. 89. *in foribus stabulant*, accommodate ad feras, pro, sunt in primo aditu; *Scyllæ biformes*, superne puellari specie, quæ in belluam marinam desinit, v. ad Ecl. VI, 74. Ergo h. l. plures Scyllæ ponuntur? recte; plura monstra Scyllæa, ut Statius eloquitur Silv. V, 3, 280. Nec assumenda est altera, Nisi f. præivit Lucret. V, 890. 891. IV, 737. Locum videbis expressum a Tasso *Gierusal.* lib. IV, st. 5. *Briareus;* Notiss. locus Iliad. α, 402 sq. Apollodor. I, 1 pr. At *centumgeminus* quo sensu? Serv. « centies duplex. » vix vere, sed est dictum ut *trigemini* pro trinis, ita pro centumplex, seu centenis capitibus instructus, seu centum manuum respectu, quia ἑκατόγχειρες, apud Homerum Iliad. A, 402. Capita L adjicit Apollodorus. Lufr. X, 565 Ægæon, *centum cui brachia dicunt, Centenasque manus; quinquaginta oribus ignem Pectoribusque arsisse.* Aliud monstrum in aditu Orci posuit Virgilius infr. VIII, de Herculis descensu ad inferos, 298 *Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhœus Arduus, arma tenens; non te rationis egentem Lernæus turba capitum circumstetit anguis. Gorgones* in Hade jam Odyss. λ, 632, ubi Ulysses metuit, ne Gorgo sibi occurrat. Fugat Gorgonem Hercules apud

Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamque aciem venientibus offert,
Et, ni docta comes tenuis sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
Inruat, et frustra ferro diverberet umbras.
Hinc via, Tartarei quæ fert Acherontis ad undas:
Turbidus hic cœno vastaque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam:

vius ad h. v. « Sane quidam dicunt, versus alios hos a poeta hoc loco relictos, qui « ab ejus emendatoribus sublati sint : *Gorgonis in medio portentum immane Medu-* « *sæ : Viperea circum ora comæ cui sibila torquent; Infamesque rigent oculi; mento-* « *que sub imo Serpentum extremis nodantur vincula caudis.* » Sed inepti interpolatoris versus esse, facile deprehendas. Γοργείην κεφαλὴν, ex Orco sibi ne immittatur, veretur quoque Ulysses Odyss. λ, 633. — 290. *trepida* Dorvill. — 291. *effert* Montalb. cf. Burm. — 293. *cavæ* tres ap. Burm., non male. *cava umbra* sup. II Æn. 360. — 294. *et ferro frustra* Goth. alter. Non male. *deverberat* duo ap. Burm. cum Goth. tert. — 295. *Hic via* Montalb. *qua fert* Sprot. *ad undam* Non. Marc. in *Ferre. ad umbras* Hugen. — 297. *Cocyti* multi Pier. et Heins. cum edd. ant. *omnis*

Apollod. II, 5, 12, pag. 121. *forma tric. umbræ* ornate, pro tricorpore Geryone : τρισώματος apud Æschylum, Agam. 879. Geryonem cum Tityo junctum etiam Horatius in locis inferis memorat II, 14, 8; Pluto *qui ter amplum Geryonem Tityonque tristi compescit unda.* Imitatorem etiam hoc in loco habuit Virgilius Silium XIII, 587 seq. Harpyiis fugandis Ariostus ad Orci ingressum adduxit Astolphum suum (*Orlando furioso : Canto* XXXIII et XXXIV).

290 — 294. Ad ductum Homeri l. c. Odyss. κ, 535 sq. λ, 48 sq. cf. ibid. 218 — 221. et Apollon. I, 1250. Etiam Hercules in Gorgonem stringit ensem, a Mercurio admonitus, vanam esse speciem, apud Apollod. II, 5, 12. Schol. Iliad. Θ, 368. *offert*, exquisite pro intentat, et *tenues vitas*, εἴδωλα, vita utentia, animas. Non admodum diverse *tenues vitas* dixit in ortu animarum Ge. IV, 224 *sine corpore* vero; habebant tamen corporum speciem, corpora tenuia, umbratica, εἴδωλα, hinc mox v. 303 *corpora*; (cf. Burm.) sed non *corpora viva* v. 391. *cava sub imagine formæ*, sub forma corporis cava, h. e. inani, non solida. Sic lib. II, 360 *cava umbra*.

295 — 297. Noli subtiliter, et ad historici diligentiam, nomina fluviorum inferorum a Virgilio posita expectare; sed poetæ more, variatis nominibus. *Acherontem* appellat, qui fere Styx esse solet; etiam *flumen* mox *lacum* et *paludem*. Porro *Acheron* h. l. in *Cocytum* se immitit, contra quam ap. Homer. Odyss. κ, 513 sq. v. Excurs. IX. *cœno*, mox *arena*; non diversa. *æstuat*, seu ut sit simpl. fluit; seu quia vorticosus amnis est. cf. sup. ad v. 107. *Cocyto eructat*, in Cocytum. vid. cund.

Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon; cui plurima mento
Canities inculta jacet; stant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus:
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subvectat corpora cymba,
Jam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,

Cocyti sec. Moret., sed *Cocyto* bene Serv. explicat, in *Cocytum*. v. Exc. ad h. l. — 299. *Terribilis* Montalb., sollenni aberratione. — 300. *stant lumina flamma*, post Pierium Heinsius et Burmannus tuentur; Heinsius etiam illustrat v. e. inf. XII, 417 *Jam pulvere cælum Stare vides*; et Horatianum: *Vides ut alta stet nive candidum Soracte*. Sed, quomodo hæc ita dici possint, forte rogas? Scilicet, vulgari oratione, *pulvis stat in cælo*, erigitur in aere; hinc ad notam elegantiam revocatum est, ut *cælum stet pulvere*. Similiter *flamma* proprie *stat*, est, micat, *in oculis* (imagine rei jam Homero frequentata Iliad. τ, 365. α, 104. ο, 607. 608. Odyss. δ, 662. cf. inf. XII, 102), hinc *lumina stant flamma*; h. e. sunt flammea. Ceterum major codd. et quidem præstantiorum pars, *flammæ*, exhibet, etiam Rom. cum Mediceo; in hoc tamen ab emendatrice manu refictum, *flamma*. Antiqua aliquot exemplaria Pierii et Zulich. a m. sec. *flammea* exhibebant; hoc arridebat Heinsio, ut VII, 448, nec mihi displicet. *stat* tres ap. Burm., duoque alii: *stant lumine flammæ*. — 301. *Horridus* Schol. Statii Theb. I, 110. *nudo* nonnullos legisse Pierius ait. — 303. *subvectit* Gud. *subnectit* Ven. *subvertit* Zulich. a m. sec. — 304. *viro v. s.* sec. Moret. — 305. *emissa* Hugen. pro var. lect. *tenebat* Menag. pr.

Exeurs. IX. Servius: « scilicet per « Stygem » ex versu nempe 323. Ex h. l. Statius IV Theb. 522 *liventes Acheron ejectat arenas.*

298 — 304. *Ornate singula*, et ex h. l. alii Charontem exhibuerunt; ut Seneca, Herc. fur. 764 — 769. *stant lumina f.* pro vulgari, flamma stat, est, in oculis; sunt lumina flammea. vid. Var. Lect. — 301. Lacerna videtur designari, pallioli genus, *nodo* adstringi solitum. Vestitum naucleri v. 301 ex Plautino loco illustrat Cerda, in Milite Act. IV, Sc. 4, 41 sqq., ubi palliolum ferrugineum — id connexum in humero laevo, expapillato brachio. *Subigit*: Ge. I, 201. 202 *qui adverso vix flumine lembum Remigiis subigit*, agit. *velis ministrat* etiam inf. X, 218 *Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat*; h. e. ministerium præstat, operatur, velis; vela curat. *Ministerium* omnino voc. nauticum, ut notum. Heinsius mavult jungere: *ministrat ratem velis*, ut apud Valer. Fl. III. 38, *Ipse ratem vento stellisque ministrat*. Et usu sane utrumque probatur: cf. ad e. l. Burm. *ferruginea* cymba est *κυανέη*, colore ex aere aquisque contracto. *cruda senectus* frequentatum jam Græcis *ὠμὸν γῆρας· ὠμογέρων*.

305 — 308. Jucunda enumeratio, inprimis v. 308, adumbrata ex Odyss. λ, 38 — 41, in quo sua-

Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum :
Quam multa in silvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia; aut ad terram gurgite ab alto
Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore :
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;

306—308. Iidem versus Georg. IV, 475—478. — 309. *in frigore* Montalb. — 310. *Ipsa cadunt* idem. *folia ad terram* Parrhas. — 311. *annus* revocatum nunc. *amnis* debebatur Burmanni elegantiæ, ex sec. Moret. tribus aliis et Hamb. sec. a m. sec., ut *Strymon* intelligeretur, quo scilicet poetæ frequenter in hac gruum memoratione utuntur, v. c. inf. X, 264—266. aut *Nilus*, quoties de cælo agitur, quod volatu petunt. Vid. Claudian. de B. Gild. 474—478. add. Lucan. V, 711 sqq. Val. Fl. III, 361. Capio, atque etiam hoc bene video, *amnem frigidum* in tali contextu absolute sic satis bene poni posse. Sed an *amnis* dici potest *fugare aves trans pontum?* Hoc vero facit ex communi lectione *annus*, χειμών, quam vocem expressisse videri debet ex Iliad. γ, 4 Αἵτ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον. Possit Burm. pro se laudare Lucan. III, 199 *Strymon, tepido committere Nilo Bistonias consuetus aves*; sed hic accommodatiora sunt attributa. *glomerentur* Mentel. pr. Ceterum minus placere potest *frigidus a.* post *frigore* v. 309. Jo. Schrader. legebat : *Threcius amnis.* ad manum essent alia magis opportuna, si mutatione opus esset. — 312. *portum* Leid. un. *et campis* Leid. un. *atque oris* Barthii liber. Alterum, *et campis* malim; displicet enim trinus intra versus *ad terram*, et *terris*. — 314. *manu* Goth. pr.

viores Παρθενικαί τ' ἀταλαί, νεοπενθέα θυμὸν ἔχουσαι. Occurrit eadem Ge. IV, 475 sq., sed ornata ibi nova comparatione v. 473. 474 *Quam multa in foliis avium se millia condunt, Vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber.*

309—312. Comparatio duplex multis post Virgilium frequentata, veteribus et recentibus (conf. Cerda), fluxit ex Homero, altera Od. ι. 51. 52. Iliad. β, 491. 492 et 800. conf. Apollon. IV, 216. 217, altera ex Iliad. γ, 3 sqq., et Iliad. β, 459 sqq. Supplendum autem apud animum : tanta turba, tam multi, *Quam multa. ad terram* v. 310, de calidiore plaga accipe, quam volatu petierant, et de adventu ad eam trans mare, in litore puta Africæ.

313—316. *transmittere cursum* h. est transire. De hoc nemo dubitet. Sed quomodo dictum hoc? Figura Græca est, ait Servius. Scilicet vulgari more, *transmittimus* (nos trans) *amnem cursu* h. e. navigatione, πορεία, hinc ipse *amnis transmittitur cursu*; tum vero doctius, ipse *cursus transmittitur.*

Ast alios longe submotos arcet arena.
Æneas, miratus enim, motusque tumultu,
« Dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt? »
Olli sic breviter fata est longæva sacerdos :
« Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cujus jurare timent et fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
Portitor ille, Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta

316. *illos* pr. Hamb. *semotos* idem cum Bigot. et aliquot Pier., male. *late* sec. Moret. — 317. *miseratus* Goth. sec. *enim* : cf. V. L. ad X, 874. — 318. *conversus* Zulich. a m. pr. — 319. *quo vel* Ven. *quove* Parrhas. — 320. *liquida* Rom. *vertunt* aliquot Pier. et Parrhas. *linquunt* Rottend. tert. — 322. *Anchise* Vratisl. — 323. *stauna* Zulich. et Goth. tert. — 325. *cernit* Parrhas. *est* abest a binis Burm. — 326. *Coron* passim scribitur. *quos vehit ille* em. Jo. Schrader. *Vehi* tamen dicimus et *navi* et *unda* et *vento*. — 327. *Non ripas* Bigot. *et rauca* Heins. e Pierianis et suis; et sic mos est poetæ : *nec* — *et*, v. e. inf. XI, 137.

Ita πορθμεύειν τὸν πλοῦν. — 316. *summotos arcet* in litore plenius pro summovet.

318 — 324. Ut *Palinuri* mentionem facere posset, sagaciter intertexta sunt hæc de negato parti umbrarum trajectu. — 320. *ripas hæ linquunt*, iterum recedunt, non admissæ in cymbam. *remis vada verrunt :* At sup. 302 ipse Charon remigat? Potuit sane sui oblitus esse poeta. Enimvero necesse non est, ut ipsæ animæ remigent; quod apud Lucianum faciunt aliquoties animæ Charontis jussu; nam simpl. dictum esse potest pro, navigant trans fluvium: etiam inf. 411 *per juga longa sedebant animæ*, tanquam vectores locis assignatis. — 321. *longæva*, nota fabula de Sibylla : vid. Serv. — 322. *certissima ;* nam sup. 130. 131 *pauci, dis geniti*, potuere redire ex inferis. — 323. *Cocytum* et *Stygem* appositione dixit : etsi vere diversos amnes. v. Excurs. IX. v. 324. *Di cujus*, ex Odyss. ε, 185. 186. *jurare et fallere*, pejerare.

325 — 336. Bona religio ex Orphica disciplina, ad inflectendos ferorum hominum animos inventa, ut humanitatis sensum justorum persolvendorum necessitas consecrata excitaret; qui primus humanioris cultus gradus est; quum corpora insepulta abjecta feritatem animorum et arguant et alant. *inops*, cui nemo opem tulit; justa persolvit. Nam videtur argutari Servius, qui, ab Ops terra ductum, insepultum apud veteres significasse narrat. *ripas et fluenta*

Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque hæc litora circum :
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt. »
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit;
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mæstos, et mortis honore carentis,
Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Oronten :
Quos simul, a Troja ventosa per æquora vectos,
Obruit auster, aqua involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat :
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa mæstum cognovit in umbra;
Sic prior adloquitur : « Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic age : namque mihi, fallax haud ante repertus,

328. *Tr. suis quam s.* Leid. *quierint* aliquot Heins. et Pier. — 329. *volitantq. ac l.* Zulich. — 331. *Anchisæ s* Medic. a m. pr. — 332. *animi m.* Medic. *miseratur* Gud. — 333. *ubi* Probus in Grammat. — 334. *Leucapsim*, *Leucaspin*, *Orontem* et in Goth. pr. *Oronten* refinxi, ut I, 113 erat, ut sibi constaret lectio. *honorem* aberram. — 335. *ab Troja* pr. Mentel. *vento super æq.* Goth. tert. — 338. *servans* alter Hamburg. — 339. *puppe* idem. — 340. *mæstum multa* Hamb. pr. — 341. *te o P.* Montalb. — 342. *Excipiunt* Franc. cum altero in marg.

transportare, ut vulgare, trajicere, scil. navem trans amnem. De re v. Iliad. ψ, 71 — 74. *Centum errant annos.* Nescio, an de suo posuerit Virgilius : animas insepultorum per C. annos errare, non admissas ut trajiciantur. Cerda ad Servii ductum, errore ex *revisunt* v. 330 nato, laudat locum Platonis, de Rep. X; at is spectat inf. ad v. 748. Verum ex Seneca de ritu et sacris Ægyptiorum Servius sup. ad v. 154 narrat rem, quæ huc revocari possit : si cadaver in fluvio mersum periisset, nec inveniretur, *post centum ei annos ultima persolvi. stagna revisunt :* quum ante rejecti, summoti, recessissent, nunc admissi et recepti visunt stagna, trajiciuntur. Mox ad v. 332 *Multa putans*, miro acumine Servius : « Bene animo, quasi rei præsago; ipse enim Æneas insepultus jacebit, ut IV, 620 *mediaque inhumatus arena.* » 333 — 336. De his v. sup. I, 113 sqq.

337 sqq. Palinurus manifeste ex Homerico Elpenore adumbratus Odyss. λ, 51 sqq. *Libyco cursu*, navigatione de Carthagine, post discessum tamen ex Sicilia; haud longe a Sirenussis insulis. v. sup. V, sub f. — 340. *in umbra*, quod

Hoc uno responso animum delusit Apollo;
Qui fore te ponto incolumem, finisque canebat
Venturum Ausonios. En hæc promissa fides est? »
Ille autem : « Neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me deus æquore mersit.
Namque gubernaclum multa vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,

344. *Hoc mihi* Exc. Burm. *dilusit* pr. Rottend. *derisit* duo Heins. — 345. *Qui forte p.* Rom. — 346. *Ausonias* duo Burmann. *en hæc* duo alii. *fidesque* aliquot Pier. et pr. Hamb. cum Goth. tert. *fidesque est* Ven., sed v. Burm. — 348. Reposui cum Brunckio, ut mihi constarem. v. sup. ad v. 126. Vulgo *Anchisiade*, et ipsum beoe. *nec me*. Hic distinguendum, ait Servius, ne sit contrarium, nam eum Somnus dejecit (v. V, 853). Eoimvern Somni ministerium ad poetam, noo ad Palinurum, spectat; et igoorare potuit hoc Palinurus. *deus*, de quo agitur, est Apollo v. 344. Sed sive Apollo, sive, quod malim, deus aliquis omnino (ex 341 342) intelligatur, respectu tamen versuum 341. 342 esplicanda verba sunt : *nec me deus æquore mersit*, ut neget se aquis mersum esse; quin potius ad Italiæ litus enatasse adeoque oraculo Phœbi fidem fecisse. Redit res ad calumniam in oraculis sæpe memoratam. — 349. *repulsum* alter Hamburg. — 350. *cursumque* duo Burm. cum Goth. sec. *gerebam* Gud. a m. pr. cum Goth. tert., vulgari vitio. — 351. *maria omnia* sec. Moret. et Donat. ad Terent. — 352. *illum* Medic. a m. pr. *Nonnullum tantum pro me* Sprot. *pro* h. l. est ὑπὲρ ἐμοῦ. pro vulgari, *timorem de me*. — 353. *tua ni* Rufinian. de schem. Lex. p. 251, quod recepit Brunck. provocans ad locum vitiosum III, 686 *Ni teneant cursum*. *tune* Rom. a m. pr., et *te*

v. 452 *agnovitque per umbram Obscuram*. — 344. Ἀπόλλων ἀψευδὲς το τρὶν ex Æschylo laudant. — 346. Iliad. μ, 164. Ζεῦ πάτερ, ἦ ῥά νυ καὶ σὺ φιλοψευδὴς ἐτέτυξο πάγχυ μάλ'; *promissa fides*, eventus. *Fides* apud poetas de certo eventu oraculorum, quibus deus fidem suam obstrinxit; quæ præstita in veritatem et eventum certum abit. Consentaneum autem hoc Æneidis propriæ indoli, ut et hæc Palinuri sors ab vaticinio repetatur : cf. Disquis. II, s. VI sq. Etsi supra illud nun memoraverat poeta : occurrit tantum V, 814 Neptuni effatum : *Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæres.*

346 — 359. *deus* seu idem Apollo, seu omnino numen, deus aliquis, *me non mersit*, submersit : quin ad Italiæ litus enatarem, ut v. 356 addit. v. Var. Lect. De reliquis cf. V, 857 sq. — 349. Cogitandum, Palinurum gubernaculo secum revulso in mari insidentem natasse. Suavis autem fidei et amoris affectus in seqq. *Maria aspera juro* etc. — 353. *armis* pro gubernaculo h. l. *excussa magistro* exquisitior ratio pro vulgari, *magistro excusso;* translato verbo ad

Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tris notus hibernas inmensa per æquora noctis
Vexit me violentus aqua : vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
Paullatim adnabam terræ; jam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per cæli jucundum lumen, et auras,

ne ed. Junt., ex sollenni vitio. *exspoliata* Leid. *magistri* alius Leid. — 354. *navis tantis* pars codd. et edd. *urgentibus* Medic., sive ut Fogginius expressit : *navi surgentibus*; vulgari librariorum lapsu. — 355. *T. n. arreptas* Goth. tert., miro vitio. — 356. *aqua* abundat post *æquora* : at in epico poeta ea copia ferenda. — 357. *in unda* Parrhas. conf. Burm. Sed deterius hoc. — 358. *et* inserunt multi scripti et editi, recte ab Heins. sublatum. *terra* Medic., Heinsio teste; sed Fogginius communem lectionem exhibet, mutata tantum distinctione, quam etiam Servius memorat : *P. adnabam : terræ jam tuta tenebam.* — 359. An *madida me v.* Sed ne in *cum* hæreas, cogita, *gravatum* esse et ipsum, et vestem aqua hausta. conf. V, 447. — 360. *Pressantemque* Leid. *præsentemque* Donatus, quem habemus, legit, qui misere totum locum vexat. — 361. *que* deest ed. Junt. *petisset* Oudart., quod valde arridet. Receptum quoque nunc video a Wakefield; et *ignava* e Cod. Coll. Jesu, eleganter per se, quatenus tamen in barbaros h. l. id cadat, non video. *ignara* quidem nec ipsum habet magnam vim, convenit tamen barbaris spoliando corpori inhiantibus, spe opiparæ prædæ falsa. — 362. *habent* Medic., quod et h. l. cum ratione exaratum putabat Heins. cf. ad v. 109. Sed manifestum est vitium, quod et Goth. pr., vitiosissime scriptus liber, habet, fraude ex seqq. librario facta. *in litora* aliquot Pier. et duo Heins., elegantius utique. Etsi communis lectio eodem redit; et, qui argutiora sectatur, potest ex Hecuba Eurip. verba laudare v. 28 *κεῖμαι δ' ἐπ' ἀκταῖς· ἄλλοτ' ἐν πόντου σάλῳ.* — 363. *At te* Parrhas. *jocundum* edidit Heins., sed *jucundum* ipse Medic. *jocundum per cæli l.* duo Heins., *limen* alter Hamb.

locum, unde motio fit. — 355. Compara locum de Ulysse Odyss. ε, 388 sqq. *summa sublimis ab unda*, ibid. 393 *μεγάλου ἀπὸ κύματος ἀρθείς.* — 359 sqq. Palinurus navi excussus ad litus Lucaniæ enataverat; sed a barbaris occisus promontorio nomen Palinurum dedit. vid. Excurs. IV ad h. lib. *cum veste gravatum*, aut ut ea et ipsa undis haustis gravaretur, aut ut *cum* abundet, uti interdum in poetis solet.

360 — 371. 360 ab Homerico Ulysse Odyss. ε, 428. 434. Quod autem hic Lucani faciunt, idem Læstrygonibus circa Formias tribuerat Homerus Odyss. κ, 118 seqq. — 362. *me* corpus esse facile unusquisque videt. Notissimum *αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσι.* — 363 sqq. adumbrati ex Iliad. λ.

Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos;
Aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
Ostendit; neque enim, credo, sine numine divom
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem,
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.»
Talia fatus erat, cœpit quum talia vates:
«Unde hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemque severum
Eumenidum adspicies, ripamve injussus adibis?
Desine fata deum flecti sperare precando:
Sed cape dicta memor, duri solatia casus:

364. *Per spes* ex Macrob. V Sat. 7, et codd. suis, ac Pier., reposuit Heins. Vulgo *Per spem*. Sed alteri plus dignitatis et gravitatis inest. Et jam sup. IV, 274 *Ascanium surgentem et spes heredis Iuli respice*. — 365. *At tu* duo ap. Burm. *terras* alter Hamb. a m. sec. — 366. *relinque V*. Montalb. — 367. *Si qua tibi D*. Gud. a m. pr. Rottend. sec. — 368. *crede* aliquot Pier. — 369. *pares* tres ap. Burm. *intrare* Bigot. — 370. *et me tecum* Witt. *umbras* Bigot. — 372. *Vix ea fatus e. c. c. t. virgo* Priscian. p. 1186. — 374. *Tum* Franc. — 375. *ripave* malebat Cerda. *invisus* tres ap. Burm., et hoc Pompon. Sab. interpretatur. *adibis* Rom. cum codd. parte, etiam Erf. a m. pr., quod mihi quidem multo magis probatur. conf. sup. 313. 314, itaque nunc recepi cum Brunckio. Vulgg. tamen *abibis* servant Serv. Medic. cum multis Pier. et Heins. ac Burmann.

66 sqq. de Elpenore. — 364. *per spes surgentis Iuli*, adolescentis: IV, 274 *Ascanium surgentem et spes heredis Iuli respice*. — 365. *Eripe me his malis*, huic calamitati, quod insepultum corpus jacet. Colorem sermonis mutuatur Valer. Fl. II, 490 *Eripe, namque potes* — *portus Velinos* per prolepsin dictos a Velia in iisdem locis ad Palinurum prom. aliquando condenda, (cf. Ouwens I, 2) ubi cadaver jacebat. — 367. *Diva creatrix* etiam VIII, 534 mater Æneæ, Venus; ut *creare* pro parere, cf. Burm. *innare* doctius quam ingredi flumen, adire, navigare per flumen. — 371. *Sedibus*: de recepta in locis inferis umbra: v. ad v. 152. *saltem*, quia nautæ semper vagantur, ut Servius bene monet. Versus 370 ex Iliad. ψ, 75 subnatus: καί μοι δὸς τὴν χεῖρ', ὀλοφύρομαι, Patrocli umbra.

372—383. *amnem severum* (h. e. tristem, horrendum) *Eumenidum* docte dixit, eodem modo ac si deorum inferorum, Proserpinæ vel Hecatæ, appellares. Servius male: «circa quem habitant Eumenides;» quod esset revocandum ad v. 280, ubi Eumenides in aditu Orci. Sed id nimis longe petitum. — 377. *cape memor*, tene memo-

Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
Prodigiis acti cælestibus, ossa piabunt;
Et statuent tumulum, et tumulo sollemnia mittent;
Æternumque locus Palinuri nomen habebit. »
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi : gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ;
Sic prior adgreditur dictis, atque increpat ultro :
« Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; jam istinc et conprime gressum.

378. Recte adversus Marklandum, qui ad Stat. V Silv. 3. 127 absurdum esse aiebat *finitimos* dici *longe lateque* habitantes, locum tuetur vir doctus ap. Burm., ordine verborum ita instituto : *finitimi acti prodigiis cælestibus longe lateque per urbes*; itaque interpunctionem post *per urbes* sustuli. *per urbem* Witt. — 380. *Instatuent* pr. Moret. pro *Instituent*. *solatia* Bigot. ex v. 377. — 381. *Palinurum nomen* tert. Mentel. a m. pr. adeoque calami vitio, etsi satis felici. cf. Burm. — 382. *amotæ* aliquot Heins., sollenni varietate. — 383. *pavor* pr. Rottend. pro var. lect. ad *dolor*. Cerda mavult interpungere : *C. dolor : tristi g. c. t.*, ut in Witt. a prima manu fuit; non video quam bene. *terræ* multi ap. Pier. et Heins., ut et bini Goth. Sed est, χαίρει ἐπωνύμῳ χώρᾳ. — 385. *ut* deest Medic. et Parrhas. *quos postquam St.* Bigot. *conspexit* Medic. *ab unda*, medio amne : cf. 410. Jo. Schrader. ingenioso lusu conj. *ab ulva*. — 387. *adloquitur* Rom. — 388. *ad limina* Sprot. Erf. *ad litora* pr. Menag. pr. Rottend. *tendens* Gud. a m. pr. — 389. *istic* aliquot ap. Burm. *istic jam comprime* ed. Ven. *gressus* Voss. pr. et Witt. Burmannus Sec. in Anthol. Lat. pag. 162, ex corrupta ibi schedarum Salmas. et Cod. Leid. scriptura : *jam stingit comprome gressum*, effingit : *jam stringe et comprime g.* Sed *stringit* h. e. attingit, urget, *gressum* ejus, qui antecedit, is, qui sequitur, vel comitatur. Tum vero, quod hinc efficias, est, ut, quam librarius lectionem corruperit, intelligas, non veriorem expedias.

ria. — 378. *Nam* ut γὰρ ab initio orationis, pro δὴ, sane, scilicet. *sollennia mittent* πέμψουσι χοὰς, ἱερὰ, et similia, inferias ferent. Quum a barbaris, Lucanus edunt, qui serius ea loca incoluerunt, occisus esset Palinurus, postea ii pestilentia laborantes, a deo consulto responsum acceperunt, placandos esse Palinuri Manes.

384—416. Charon umbras, non corpora, vehere solitus, ægre, ut Æneam transvehat, adducitur. — 392 seq. Servius : « Lectum est et « in Orpheo, quod, quando Her« cules ad Inferos descendit, Cha« ron territus eum statim suscepit. « Ob quam rem anno integro in « compedibus fuit. Ideo ergo *non* « *lætatus*, scilicet propter suppli« cium suum. » Bona nota. Similitudinem habet aliquam excusatio Somni cum subjuncta narratione ap. Homer. Iliad. ξ, 249 sqq.

Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporæ;
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Adcepisse lacu, nec Thesea, Pirithoumque;
Dis quamquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio regis traxitque trementem;
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti. »
Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:
« Nullæ hic insidiæ tales; absiste moveri;
Nec vim tela ferunt; licet ingens janitor antro
Æternum latrans exsanguis terreat umbras;

390. *hic l.* et *s.* Rom. et pr. Mentel., præclare. — 392. *Nec non A.* ed. Ven. *Æacidem* vitiose Donat. ad Ter. *nec sum l.* aliquot Pier., male. Ad verbum ita Homerus in α Iliad. οὐδ' ἄρα τώ γε ἰδὼν γήθησεν Ἀχιλλεύς. Et de Scylla similis oratio Odyss. μ, 88 οὐδέ κέ τίς μιν Γηθήσειε ἰδὼν, οὐδ' εἰ θεὸς ἀντιάσειε; at *lacu* forte parum commodum. *acceptus* est Hercules *cymba*, at *lacu transvectus*. Jo. Schrader. tentabat: *Trajecisse lacu*; vel: *Accepisse alveo* vel *alno*. Superest tamen, ut jungas: *euntem lacu*: id quod poeta voluisse factum videri potest: vectum per lacum. — 393. *Pieritumque* corrupte Rom. — 395. Post *petivit* distinxit Heins. cum codd., alii post *regis*. — 396. *e solio* Parrhas. *a solo* Witt. — 397. *thalamos* Goth. tert. *adorsi* plerique Pier. et quinque Heins. Sæpe de hac variatione egere viri docti. Adi v. c. Drakenb. ad Liv. XXXV, 51, 8. — 398. *quem* multi edd. et scripti. — 399. *hinc* Ven. et aliquot Pier. *Non ullæ hic* Parrhas. — 400. *janitor orci* apud Priscian. lib. VII.

392 — 397. Profecit ex his Statius lib. VII, 52 et ex v. 398 ibid. lib. VII, 95 sqq. *euntem*, ἰόντα pro ἐλθόντα, adeuntem loca infera. *Dis geniti.* Theseus a Neptuno, Pirithous a Jove; etsi Burmannus de hoc dubitabat. Vide v. c. Iliad. ξ, 317, 318 et al. — 395, 396. Fundus fabulæ Iliad. θ, 367 sqq. Varie autem a poetis tractatus fuit Herculis ad inferos descensus. Conf. v. c. Iliad. ε, 395 sqq. Apollod. II, 5, 12 et ibi Not. Thesei descensus ad imitationem Herculis adumbratus, ut pleraque alia Thesei in Theseide. Scilicet ubique in his imitatorum studium deprehendas, si vel ea, quæ Plutarchus inde narrat, inspicias. De Cerbero v. inf. ad v. 417. — 397. *dominam*, δέσποιναν, proprie de Proserpina. Alias dictum esset, ut apud Homerum passim ἄλοχος δέσποινα.

398. *Amphrysia vates.* Longe petitum epitheton cum Servio vocat Burmannus. Enimvero cur tam longe petunt, ab Amphryso, Thessaliæ fl., ad quem Apollo pavit greges (v. Callim. H. in Ap. 48, et sup. Ge. III, 2), quum alia esset Amphrysus (v. Steph. Byz. h. v.), vel Ambrysus, in Phocide in Delphorum vicinia, ut adeo idem sit ac, Delphica vates, Cirrhæa vates. Mox

400 — 402. Nec, ne Cerberus

Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troius Æneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem, imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago,
At ramum hunc, aperit ramum qui veste latebat,
Adgnoscas. » Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cæruleam advertit puppim, ripæque propinquat.
Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros; simul adcipit alveo
Ingentem Ænean : gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam adcepit rimosa paludem.

402. *patruum — limen* pr. Hamb., quod affectatæ esset elegantiæ in epico poeta narrante. *patruis* Rom. — 404. *Herebo* maxima pars librorum Heins. *descendet* Leid. un. *in umbras* pr. Menag. *in undas* Goth. tert. — 405. *tantarum gloria rerum* ap. Macrob. VI Sat. 6, sed ex alio loco, sup. IV, 272, ut Burm. docet. — 406. *nudat r.* Ven. ex gloss. *qui in v.* Parrhas. — 407. *agnoscis* vet. Cod. ap. Macrob. VI, 6. *cum c.* alter Hamb. *quiescunt* Bigot. Vulgo pro Sibyllæ verbis haberi videntur illa : *tumida — residunt*. Ita saltem *resident* esse debebat. Sed sunt poetæ narrantis : placatur Charon, nec plura his illa addidit. — 410. *puppem* Medic. et al. — 411. *per giga* pr. Hamb., et Sprot. cum glossa : *id est sedilia navis*. — 412. *alvo* tres Burm. — 414. *multum* Medic. *futilis* ed. Ven. *subtilis* Dorvill.,

abducatur, aut Proserpina rapiatur, verendum tibi est. *servet limen*. Mira comminiscitur Cerda. *Servat domum, limen, thalamum*, ex veteri vivendi ratione, mulier casta, frugi, quatenus conspectum virorum fugit, intra domum se continet, in publicum non prodit. conf. inf. VII, 52. 53. *licet servet*, noto more poetarum pro vulgari, *licet servare;* per nos, per Æneam licet. vid. Burmann. — 405. *pietatis imago*, apud animum, cogitatio. Cum his Sibyllæ verbis ramum aureum Æneas sub veste tectum nudat : non vero tanquam munus Charonti ferendum : sed Proserpinæ destinatum v. 142.

409. *fatalis*, v. sup. 146. 147. *longo post tempore;* igitur Hercules et Theseus cum ramo aureo venerant. conf. Excurs. VI. — 411. *juga longa*, ζυγὰ, transtra, h. l. vectorum, ἐπιβατῶν, sedilia. *laxatque foros*, tabulata vacuat; proprie turba et multitudine *artari* locus dicitur, inde nunc *laxari*. Servius. Egregie autem Charontis ferox ac durum ingenium declaratum. *Ingentem Æneam*, quis dubitari posse putet, an ad corporis magnitudinem referendum sit! Ita de heroibus ubique Homerus et poetæ, ut ipsa exempla a Cerda allata satis declarant. — 414. *cymba sutilis* sive ex coriis, sive vitilis et

Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro:
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Objicit: ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.

natum ex *suptilis*, quod Rom. habet. — 417. *hic* tres ap. Burm. *trisulci* Goth. tert. Sed *trisulcum* aliter dictum: vid. Georg. III, 439. Æn. II, 475. — 418. *averso* duo ap. Burm. *resonans* Witt. — 419. *colubris* Mentel. pr. *colla comosque* Lutat. ad Stat. II. Theb. 27. — 420. *saporatam* alter Menag. et pro div. lect. alter Hamb. et olim Turnebus e Codice, qui cum Alardo illud probabat: v. Heins. et Cerda, qui recte vindicant vulgatam lectionem, vel ex IV Æn. 486. V, 855. Vide Not. *medicatam f. offam* nonnulli vet. ap. Pierium. — 421. *rapida* multi ap. Burm. — 423. *tutoque* a m. pr. Erf. *rigens* conj. Burm., sed ipse damnat, et

juncea: vid. Cerda. Si Charontem Ægyptiorum animo habuit, de papyracea cymba, barin Ægyptii vocant, cogitare potuit.

417 — 425. Canis palatio Orci et Proserpinæ additus custos est priscæ vitæ more jam apud Homerum Iliad. Θ, 366, ubi ille ex Erebo ab Hercule adductus; et apud Hesiod. Θ. 769 sqq., a quo ille adeuntes adulando admittere, exeuntes terrere ac devorare narratur. Nunc n adeuntem Æneam insurgere putandus est, nondum fato defunctum. Nomen ipsum Cerberi non nisi post Homerum auditum est: cf. Pausan. III, 25; occurrit tamen apud Hesiod. Θ. 311. Commenta de eo pleraque Heracliis deberi videntur, Hercule ad eum ex inferis raptandum misso: vid. Apollod. II, 5, 12, et Not. p. 428 sqq. Schol. Iliad. Θ, 368. Placatur ille h. l. eodem fere modo, quo draco Colchicus in Argonauticis. Alio modo Cerberus placatur ap. Statium II Theb. 26 — 31 Mercurii virga. Comparari posse Senecæ Herc. fur. 783 sqq., jam Cerda monuit, ubi Theseus Cerberum ab Hercule oppressum narrat. Offam 420 intellige globulum ex pulte factum, sed admixto melle et papavere, aliisve seminibus et succis ita temperatum, ut vim soporificam haberet; hinc *soporata* ipsa offa, melle et *frugibus medicatis*: has de papavere plerumque videas exponi. Sunt tamen omnino grana et semina, succis herbarum, qui vim aliquam, v. c. in magicis rebus, habent, perfusa. Μελιττοῦτα Cerbero objici solita, nota res: cf. Cerda et sup. ad IV, 486. Hinc *resolvitur* somno corpus, ἀναλύεται, ut Apollon., quem in toto loco ante oculos habuit Maro, IV, 150 δολιχὴν ἀνελύετ' ἄκανθαν; et v. 424 *custode sepulto*, sc. somno. — 423. *totoque ingens extenditur antro.*

Occupat Æneas aditum custode sepulto,
Evaditque celer ripam inremeabilis undæ.
   Continuo auditæ voces, vagitus et ingens,
Infantumque animæ flentes, in limine primo;
Quos dulcis vitæ exsortis, et ab ubere raptos,
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos juxta falso damnati crimine mortis.
Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes.

recte. Auget *ingens* mirifice speciem magnitudinis. — 424. *c. remato* Bigat. et Hugen. pro var. lect. Sup. II, 265 *urbem somno vinoque sepultam.* — 427. Wakefield distinguit: *Infantumque animæ flentes, in limine primo Quos dulcis vitæ, exsortis et ab ubere raptos, Abstulit atra dies.* Valde arridet ingeniosi viri acumen: nisi quod max *exsortes* otiosum esse sentio. — 428. *rapto* aliquot Pier. *ab ubere natos* Burvill. m. pr. in marg. *raptos ab u. primo* Rottend. sec. ex sup. versu. — 429. *una dies* aliquot Pier. — 430. *falsæ* alter Hamb. *falso d. tempore m.* conj. Warburtonus (*Divine Legat. of Moses* T. I, B. 2, S. 4), parum feliciter. — 431. *sine*

Sic sup. III, 631 *jacuitque per antrum Immensus*, de Polyphemo. Tandem 425 *irremeabilem* undam eo referunt interpretes, quod non eadem via erat rediturus Æneas: cf. inf. 899. Argutius hac quam necesse. Naturam Stygis communem exprimit epithetum.

426 sqq. Hinc ad 540 de prima locorum inferorum regione agitur, de qua v. Excurs. VIII. — 426 — 429 versuum magna dulcedo est.

430 — 433. Quid in sedibus his assignandis sequutus sit poeta, non liquet. Suspicor tamen fuisse Pythagoreum aliquem auctorem, qui, quæ alii summatim extulerant, subtilius persequutus erat. Si Empedoclea superessent, de multis judicium expeditius foret. Hac unum inter *infantes* et *iniquo judicio* aut *sua manu interemtos* commune intercedere videtur, quod mortem fatalem anteverterunt, et *immatura morte* obierunt; adeoque interiora quoque inferorum ingredi prohibentur. Warburtonus multa satis argute super caussis harum sedium datarum comminiscitur. Add. Jortin. (*Six Diss. upon different Subjects* pag. 269. 272.) Sed, ut dixi, si eos haberemus, quos poeta in h. l. sequutus est, melius nobis de toto hoc philosophemate constaret. De infantibus nonnulla οὐκ ἄξια μνήμης in mytho suo prætermittere se dicit Plato de Rep. XI sub fin. Hoc graviter subjicitur, judicia horum insontium damnatorum retractari a Minoe. Si modo versus illi 431. 432. 433, parum commodo loco interpositi, ad proxime appositum versum *Hos juxta* retrahendi sunt. Videntur enim, per parenthesin potius interjecti, ad totum hoc genus, etiam ad sqq., spectare. *Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes*: h. e. non sine judice sortito dato; sed judicum sortito datorum sententiis. E sequentibus enim apparet, *sortem* non de ipsa sententia accipi posse; *Quæsitor*, seu judex quæstionis, ut Romæ in

Quæsitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent mæsti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas. Quam vellent æthere in alto

forte Franc., male. *Nec vero his* conj. Jortinus Diss. VI, pag. 275.—433. *Consilium* Gud. a m. pr. et sic pr. et tert. Goth. Levis hæc esset auctoritas; sed Asconius in Argum. in Verr. de Præt. urb. « *Ad hanc similitudinem*, inquit, *poeta Virgilius Maroem, judicem apud inferos, tanquam si prætor sit rerum capitalium*, Quæsitorem *appellat : dat ibi sortitionem, ubi urnam nominat : dat electionem judicum, quum dicit :* Conciliumque vocat; *dat cognitionem facinorum, quum dicit :* vitasque et crimina discit. » Cetera bene; verum in *Concilium vocat* argutatur Pedianus, nam etiamsi ad editicios judices, quos certæ caussæ admittebant (cf. Sigon. de Judic. II, 12), referre velis, tamen nec poeta in eodem judicio sortitionem et electionem memorare potuit, et, cum *silentum concilium* illud sit, judices intelligendi essent ex umbris lecti; quod vix poetæ in animum venire potuit. Quin potius *silentum concilia* sunt turba forensis, inprimisque eorum, de quibus cognitio habebitur; unde adjectum : *vitasque et crimina discit* Stat. VIII, 22 de Plutone : *populos poscebat crimina vitæ*; et in Culice 274 *nec faciles Ditis sine judice sedes, Judice, qui vitæ post mortem vindicat acta*. que post *vitas* abest a binis Burm. — 435. *reperere* pr. Moret. et Zulich. a m. sec. Sane sic et alibi : conf. Burm. Sic sup. II, 645 *ipse manu mortem inveniam*. Verum, si Jo. Schraderi observatio Emendatt. p. 42 præf. vera est, metrum repugnat, quum prima in *reperere* longa sit. Idem in schedis epitheton *insontes* alienum arbitratus emendabat *Infanda* vel *Intenta*. Cui non accedam. — 436. *Quas* Medic., et quidem, quod notandum, a manu emendatoris

caussa capitali prætor, cui ea quæstio obtigit, vel *is*, cui ille delegavit quæstionem; adsident ei *judices selecti*, qui *sortitione nominum* e decuriis a judice quæstionis facta caussæ cuique contigerunt. Hinc h. loco *Quæsitor movet urnam*, sortitur judices: tum citat reos ad judicium, *silentum concilium vocat*, improprie pro iis, qui die dicto in judicio adesse debent ut de iis cognoscatur; *vitasque et crimina discit*, audita utriusque partis oratione et testibus interrogatis. De ceteris vid. Excurs. XI ad h. v. Locus haud dubie inter eos numerandus, quibus poeta Homerum (v. Odyss. λ, 567) eo vicit, quod suorum temporum morem carmini intulit. Claudiani, *Statii* et Senecæ Herc. fur. obviæ sunt imitationes et a Cerda notatæ.

434 — 439. Magnam ad miserationem extulit sortem miserorum, qui sibi ipsi violentas manus intulere, sed *insontes* nullo crimine polluti, sed vitæ tædio; propter ærumnarum molem, qua oppressos se videbant. Gravius illi puniuntur in Dantis Inferno : v. Cant. XIII. *projecere animam*, cum dilectu, quasi rem vilem, ut bene Serv. Ex iis, quæ laudant Cerda et Gnellius, unum convenit notum illud Ovidii : *Sanguinis atque animæ prodige, Galle, tuæ*. At illa : *Quam vellent æthere in alto*, ex nota illa et a Luciano exagitata sententia Achillis ducta sunt

Nunc et pauperiem, et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
Adligat, et novies Styx interfusa coercet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.

Aproniani. Ft habet id sane acutom quid; quod tamen oon sequar. — 438. Quinque vores notatæ sunt rubro in Medic. *Fas obstat tristique p. inamabilis undæ.* Sed videamus de singulis. *Fas obstat* haud dubie beoe, h. e. oaturæ, inferorumque, jura. *Fas* et *jus* ad jura divina et humana referri notum est, et copiose illustrat h. l. Heins. Sic legit Serv. cum Donato: sicque Rom. Gud. a m. pr. Voss. alter, cum binis e Goth., item Benedict. e cod. Palat. et inde ed. Junt. Ceteri *fata obstant*, ex IV Æn. 440. Porro *tristisque palus*, quod Servius improbat, ne duo sint epitheta, exhibet Dorvill. et cum Rom. pars codd. Pierii, qui bene monet, accipiendum esse: *tristisque palus*, *inamabilis unda*. Sic quoque Gud. a m. pr. et pr. Rottend. a m. sec. Alii etiam: *tristisque p. i. undæ*. Sic Gud a m. sec. Tandem *innabilis* suot qui legant ap. Pier. item Schol. Horat. et pr. Hamb. pro var. lect. et tres ap. Burm., minus bene, ut Heins. docet. Eadem varietas Georg. IV, 479. 480. ubi hi duo versus occurruot. Omoino recepta lectio haud dubie elegantior est. — 440. *hic* Rom. et alii Pier. *infusi* alter Meoag. — 441. *ducunt* duo ap. Burm.

Odyss. λ, 488 — 490: habet tamen vim nescio quam ad animi affectum, declaratio hæc pœnitentiæ. — 438. *Fas*. jura inferorum; v. V. L. *Styx novies*, hoc est sæpius, flexibus suis regna infera ambire dicitur: conf. Georg. IV, 480. sup. 295. v. Excurs. IX.

440 sqq. *Campi lugentes*. Ponitur hoc vulgo ab interpretibus, locum hunc *amantes* tantum *feminas* capere. Inde reprehensiones poetæ et difficultates movent alias ex aliis, quas non felicius tollunt quam creant; vide v. c. Jo. Schrader. ad Musæum p. 283 sqq. Certe in feminis, quas in Campis illis collocavit poeta, vix in miserarum amantium numero Eriphyle et Cæneus memorari possunt. Dicas forte in deperditis poetis fuisse de eorum amoribus fabulas, quas nunc ignoramus; verum, quantum intelligo, omnino invito poeta assertum est, non nisi amantes feminas hæc loca tenere; *heroinas* ille, ut mox inde a 477 heroes, memoravit priscis mythis celebratas, quarum nomen insigni aliquo facinore clarum fuit, nullo respectu laudis et virtutis; etsi ex his facinoribus pleraque a misero amore profecta sunt: nefarius erat amor Phædræ in Hippolytum privignum; et Pasiphaes libidinosum amorem nemo ignorat; Procris de mariti, Cephali, fide male sollicita infelici casu interiit; contra Evadne et Laodamia fide et constantia in maritorum funere claræ sunt; Cænis mira sexus in virilem mutatione et factis, quæ sub Cænei nomine edidit, notabilis. Sane vel sic, ad nostrum sensum et judicium, a poeta melior nominum delectus adhibendus fuisse videri potest; potuisset utique laudare feminas, quarum virtus et fortuna nos jucunda aliqua recordatione delectaret. Verum, quod jam sæ-

Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit; curæ non ipsa in morte relinquunt.
His Phædram Procrinque locis, mæstamque Eriphylen,

442. *Hic* Heins. e Medic. et al. Vulgo: *Hinc*. At *Hi* Rottend. et Wit. *quas*, quod Heins. probat, quoniam feminæ mox memorantur, Zulich. habet, et proous esse solet io talibus error. Tamen infra Syrhæus quoque io iisdem locis occurrit. *dirus* a. duo apud Burm. *pereg't* Dorvill. *perem't* nonnulli Pier. et Burmann. rum Goth. tert., sed *tabe peredit* proprie adjectum. — 443. *colles* Sprot. et Vratisl. cum Goth. sec. At tert. *caules*. *servant colles* ed. Ven. *Secretæ valles* conj. Jo. Schraderus, quia calles vix dici possunt celare aliquem, et laudat Stat. Silv. III, 290 *Centaurosque — aversæ cel. nt valles:* add. sup. v. 138. 139. Enimvero *secreti calles* sunt semitæ in locis secretis, et in ipsis myrtetis, per quæ errantes umbræ bene dicuntur *celari* et ipso loco et semita per eum ducente. Etiam inf. IX, 383 *Rara per occultos lucebat semita calles*. — 444. *ipsæ* alter Hamburg. *in* deest binis Burmann. — 445. *Procnin*, *Procrim*, *Prochrim* corruptelæ; item *Eriphylem*.

pius observatum est, ab hoe dulcissimi affeetus, nisi eonjogalis ille esset et magnis diffieultatibus implicitus, admiratione in muliebri sexu abhorret antiquitas; nee nisi easus tragieos in hoe genere seetatur. Recentiorum sane poetarum optimus quisque ad nostros mores ae sensus locum hunc quanto melius traetasset! Præstant quoque versus Tibulli I El. 3, 57 *Sed me quod faeilis tenero sum semper Amori* sqq. Ipsum Virgilianum locum disertius exornavit Ausonius in Cupid. erueif., sed desideres, ut alibi, io eo judicii subtilitatem. Couf. quoque Propert. IV, 7, 59 sq. Verum Virgilius ante oculos habuit et expressit locum Od. λ, 224 sq., 320 sq. in quo promiseue heroinæ ex inferis prodeunt ὅσσαι ἀριστήων ἄλοχοι ἔσαν, ἠδὲ θύγατρες. Claras mulieres in Necyia sua etiam Polyguotns pinxerat apud Pausan. X, 28, 29, in his Phædram, Procrin, Eriphyleu. Reprehendunt tandem poetam io hoc, quod in Campis Lugentibus inter femioas amore misero consumtas Sychæus oecurrit v. 473. Verum ipse poeta locum non solis feminis assignaverat, nam versus sic exorditur: *Hic* quos *durus amor crudeli tabe peredit* sq. Tum si vel maxime hoc ita se haberet, nolim poetam in ordinem cogere, tanquam si historias rerum gestarum eonderet. *Late* vero *patentes* eampos faeit, non, ut Intpp. volunt, multitudinis eaussa, quam excepturi sunt, sed ut solitudinem in iis, quam quærunt, habeant amantes.

445 — 449. Alias nune heroinas subjungit poeta et diversas a misere amantibos. Odyss. λ, 320 Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἴδον, et v. 325 στυγερήν τ' Ἐριφύλην, Ἣ χρυσὸν φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήεντα; de his omnibus Apollodor. Hygin. Diodor. Sic. Ovidii Metamorph. præter Servium ad h. l. consuleudos esse ut moneam, necesse non est. Præter illos tamen apponemus loca saltem classiea. De Proeride v. Met. VII sub f. De Eriphyle v.

Crudelis nati monstrantem volnera cernit,
Evadnenque, et Pasiphaen; his Laodamia
It comes, et juvenis quondam, nunc femina, Cænis,
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phœnissa recens a volnere Dido
Errabat silva in magna: quam Troïus heros,
Ut primum juxta stetit, adgnovitque per umbras
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila Lunam,
Demisit lacrimas, dulcique adfatus amore est:
« Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
Venerat exstinctam, ferroque extrema secutam;
Funeris heu tibi caussa fui? Per sidera juro,

446. *funera* Parrhas. *vidit* Goth. tert. — 447. *Euchadem*, *Euchandem*, *Heuhadnenq.* *Pasiphem* aberratt., item: *Laodomia.* — 448. *Est* c. Goth. tert. *Cæneus* vulgo lectum. Dubitari nequit, *Cænis* a poeta scriptum fuisse: quod et Heinsius conjecit: à Καινίς. cf. Verheyck ad Antonin. Lib. c. 17, p. 114 sq. Firmat id quoque Ausonii imitatio in Cupid. crucif. 20 *Irrita dona querens, sexu gavisa virili, Mæret in antiquam Cænis revocata figuram*; etsi et ibi in multis *Cæneus*. In nominibus propriis, inprimis ex Græco ductis, rationis grammaticæ major auctoritas quam scriptorum per librariorum stuporem inquinatorum habenda. — 449. *fati* Mentel. pr. *revocata* Rom. — 450. *ab vulnere* Leid. unus. — 451. *in* deest Exc. Burmann. — 452. *Ut juxta primum* Dorvill. *per umbram* vulgo lectum, etiam in præstantioribus. *per umbras* quinque, nec contemnendi, ap. Heins., ita non eleganter *Obscuram* sc. Didonem acciperes; ut jam Servium fecisse video. Recepit quoque id Wakefield. — 453. *quis* alii et ed. Junt., sed jam Pier. alteram prætulit. *qui primo* sec. Hamb. — 455. *Divisit* Medic. cum al. Heins. *demit* Mentel. pr. *lacrimans* Rom. *est* deest utrique Menag. et Goth. sec.

Odyss. o, 244 seq. Stat. II Theb. 299 sqq. IV, 187 sqq. occisa ab Alcmæone filio, quia patrem Amphiaraum accepto monili prodiderat: v. Apollod. III, 6, 2. 7, 2 et 5 cf. Not. p. 607; et de Evadne, Capanei uxore, Eurip. Supplic. 990 seqq. Laodamia, Protesilai uxor, vel ex Luciani DD. Mort. et ex Ovid. Ep. XIII nota est; et de Cæneo vid. Met. XII Ovid. v. 171 sqq. — 445. *mæstam*, ut Hom. στυγερὴν, h. e. μισητὴν, exprimere voluerit, necesse non est, etsi στυγερὸς eo sensu poni nemo facile dubitet.

450 sqq. Episodium de Didone, merito suo laudatissimum, ad Homeri ductum de Ajace Iliad. λ, 542 sqq. effloxit. — 452. 453. 454. Suavis comparatio Didonis ægre per umbram visæ cum nova luna; petita ab Apollon. IV, 1479. 1480, ut jam alii notarunt. Visus est Lynceus Herculem procul videre, ὥς τίς τε νέῳ ἐνὶ ἤματι (noster, primo mense, nova luna) μήνην Ἢ ἴδεν ἢ ἐδόκησεν ἐπαχλύουσαν ἰδέσθαι. —

Per superos, et si qua fides tellure sub ima est;
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me jussa deum, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Imperiis egere suis; nec credere quivi
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque adspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato, quod te adloquor, hoc est. »
Talibus Æneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.

459. est abest ab pr. Menag. et eodem Goth. sec. — 461. *qui* Franc., et ab alia manu *que*. — 465. *nec s.* Sprot. *adspectui* codd. ap.Pier. — 466. *fator* Menag. pr. *futum* Exc. Burm. *te* abest a binis Burmann. et Goth. tert., indocte. — 468. *Leneibat* vett. ap. Pier. *lacrimisque* Franc. Ceterum Burm. difficultatem recte percipiebat in eo, quod *torva tuentem animum* in umbra exhibere videtur poeta; Jortin. autem etiam corrigebat *animam:* sine fructu. Nec satis est accipere dictum pro, *animum tuentis*. Nisi, quod valde suspicor, hemistichium male expletum est, quum a Marone relictum esset : *Talibus — tuentem Lenibat dictis... Illa s.* triplex expediendæ rei adest modus : primum ut distinguas post *dictis*, ut sit : *animum lacrimasque ciebat*, movebat, ut θυμὸν ὄρινε toties apud Hom. etiam de miseratione. Altera, ut *ardentem et t. tuentem* quartos casus absolute positos esse jubeas. Tertia tandem, eaque ceteris simplicior et melior, ut *animum* Homerico exemplo accipias pro κατὰ θυμὸν, φρένας. Sic pro vulgari forma : *leniebat ejus ardentis et torva*, torve, *tuentis animum*, non insolens est dicere : *leniebat eam animum*, *animo*. Alterum *lacrimas ciebat* haud dubie ad

456. *nuntius* ex flammis lucentibus: sup. V, pr.—459. *et si qua fides tellure sub ima est;* si quid apud inferos aliud, quod fidem facere juranti potest (id enim et ipsum *fides* dici solet: conf. sup. II, 142. Male aliter Serv. et al.)—460. Ursinus comparat Catulli versum de Coma Berenices : *Invita, o regina, tuo de vertice cessi*. Conveniunt saltem verba. — 462. *situs* est incultæ telluris, nec manuum opera motæ, squalor et horror, quo fit ut obducatur solum sentibus, dumis, silice : aspera itaque loca et horrida (αὐχμηρὰν χώραν) ex cultu neglecto, adeoque ex situ, qui εὐρὼς est; exprimit enim Homericum Ἀίδεω δόμον εὐρώεντα. — 465. *Siste gradum*. Hoc vero præclare ex Odyss. λ, 560 et omni oratione disertius mox silentium ex v. 562, quem jam Longini §. 9. judicium nobilitavit. Ad v. 466 facile in mentem veniat Sophocleum illud : σὺ δ' ὦ φ. — προσεννέπω Πανύστατον δὴ, κοὔποτ' αὖθις ὕστερον. (Ajac. 871 sq.)—467. *torva tuentem* ὑπόδρα ἰδοῦσαν. — 468. *Lenibat dictis animum*, lenire volebat, studebat, eam iratam, et torvis obliquisque oculis adspicientem. Jam pro *lenire* ejus *animum*, dicere poterat lenire eam *animo* et (quoad) *animum* (κατὰ) θυμὸν, φρένας, ut sæpe Homerus. At *lacrimas ciebat*, ipse

Illa solo fixos oculos aversa tenebat;
Nec magis incepto voltum sermone movetur,
Quam si dura silex, aut stet Marpesia cautes.
Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum; conjunx ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sychæus amorem.
Nec minus Æneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.
Inde datum molitur iter: jamque arva tenebant

Æneam spectat, *lacrimas movebat*, volvebat, fundebat. — 469. *adversa* nonnulli ap. Pier. et Burm., etiam *diversa* ap. Petron. c. 132 in codd. et ap. Schol. Cruqu. Horatii. — 470. *in capto* Cod. Barthii ap. Burm. Mox multi apud Pier. et Heins. *vultus* vel *vultu*, male. Et vulgata apud Macrob. IV Sat. 1. *vultus* quoque apud Petron. l. l. legitur, ubi vss. 469. 470. in nequiorem sensum detorquet, et pro 471 substituit, *Quam lentæ salices, lassove papavera collo.* — 471. *Mopesia*, *Marsepia*, et in Goth. in *Arpeia*, aberrationes inductorum librariorum. Steph. Byz. Μάρπησσα, ὄρος Πάρου, ἀφ' οὗ οἱ λίθοι ἐξαίροντας. ὁ οἰκήτωρ Μαρπήσσιος. Alia montis pars *Lygdus*: v. Plin. XXXVI, s. 13. Est et urbs *Marpessus* in Troade: vid. Paus. X, 12, p. 826. 827. — 472. *corripuit* Heins. revocavit, quod habet præstantissimus quisque codex. Alii *proripuit*; quod vulgare est ideoque alterius interpretamentum: conf. inf. XI, 462. — 473. *postumus* Hugen. a m. pr. Scilicet hæsisse veteres Grammaticos in hac vocis *pristinus* significatione, ut *prior* sit, e Servio et Pomponio Sab. (apud quem Probus de hoc vocabulo dubitat) apparet, quum tamen de ea nunc satis constet: vide ap. Burmann. Omnino hæc notissimarum rerum ignoratio vel dubitatio, et in tenuibus subtilitas vel frigus, difficiliorum vero vocum vel locorum omissio, admodum veterum Grammaticorum usum circumscribit; nec inspiciendi illi sunt nisi iis, qui ipsi satis magna interpretandi facultate instructi sunt. Ita ut auctoritatem tuæ interpretationis melius inde petas quam rationem ac fundum. Nec aliter res se habet in usu eorum critico: si ei, quod ipse inveneris et perspexeris, consentientem vel faventem deprehenderis grammaticum, bene se habet; sapere ex grammatico raro obtigit. — 474. *amores* sec. Rottend. — 475. Duplex codd. familia: Rom. cum aliis *percussus*, Medic. cum sua secta *concussus*, quem h. l. Heins. deseruit. Vulgo *perculsus*. *percusus* Dorvill. a m. pr. *p. acerbo* Dorvill. — 476. *Persequitur* Dorvill. *longe lacrimans et m.* Parrhas. inscite. Memorabilior Rom. lectio: *P. lacrimis longe et m.* its et tres Heins. Sed vulgarior hæc est et eum prosaica communis ratio: *prosequi aliquem lacrimis.* Medic. Pierii: *P. lacrimas l. et m.* ex *lacrimans*. *miseratur* Heins. e Medic. aliisque, item Rom. adstruit, vulgo *miseratus*. *amantem* Ven. *amantem est* Parrhas. est in fine vulgg. edd. habebant. — 477. *tenebat* aliquot Heinsiani, et defendit fundebat Æneas. In 469 Euripidis Medea v. 27 Οὔτ' ὄμμ' ἐπαίρουσ' οὔτ' ἀπαλλάσσουσα γῆς πρόσωπον obversata Virgilii animo videbatur Valkenario ad Hippol. p. 197. — 473. *conjux ubi*, an de Ænea narraverit Dido Sychæo, nolim affirmare.

477 — 534. Æneas nunc peragrat Campum priscorum heroum. *datum* simpl. accipe, qua via patet, ducit. *molitur iter*, peragit,

Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopæus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloque caduci,
Dardanidæ: quos ille omnis longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyphœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem.

Marklandus ad Stat. p. 264. Possit sane et hoc ferri de solo Ænea, inprimis propter *illi* in v. 479. Sed quidni et ipsa Sibylla accenseatur, ut toties alibi: ut v. 384. 415. — 479. *hinc inclytus* Medic. *inclitus*, *inclutus* et hic codd. — 480. *pallantis* tert. Rottend. *bellantis* Zulich. — 481. *Hi* Medic. cum al. *Hui* Witt. — 482. *ipse* pr Hamb. o. *circum* Parrhas. — 483. *Meduntaq. Torsilocumq. Tersiloconque*, prave codd. *Medontaque* vitiosum videri, Cerda monet; nam *Medontis* apud Homerum plurium ex Achivis nomen esse, nusquam Trojani; in versu autem, quem Virgilius ante oculos habuerit (Iliad. φ, 209), legi: Ἔνθ' ἕλε Θερσίλοχόν τε Μύδωνά τε. Sed in alienum versum incidit vir optimus. Nam Iliad. ρ, 216 Hector appellat Μέσθλην τε, Γλαῦκόν τε, Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε. — 484 Iliad. λ, 59 Τρεῖς δ' Ἀντηνορίδας, Πόλυβον καὶ Ἀγήνορα δῖον, Ἠΐθεόν τ' Ἀκάμαντ' ἐπιείκελον ἀθανάτοισιν. *Polypœten* adversus Homeri autoritatem receperat Burm. ex Heinsii emendatione. Sed Homero Πολυποίτης est insignis inter Achivos principes, non inter Trojanos. Antea *Polybœten* legebatur, et variis corruptelis *Polyboten*, *Polybetem*, *Polibætem*, *Polipotem*, *Polybuten*, *Polybotem*, et interpolate *C. s. que Pobyten*, Goth. tert. *C. s. que Politen*, porro *Poliphetem*, *Polipheten*. Ultima hæc ad veram lectionem ducunt: *Polyphoeten*. Iliad. ν, 791 inter Trojanos, καὶ ἀντίθεον Πολυφοίτην. Quod *Cereri sacrum*, h. e. Cereris sacerdotem edit, Homerica imitatione facit. Eleusinia initia frustra huc vocat Warburtonus. — 485. Ἰδαῖος, sive Daretis, f. v. Iliad. ε, 11. 20, sive auriga Priami Iliad. ω, 325, quod verius. *que* abest a tert. Rottend. *et jam — et jam* divisim nonnulli scribunt. Sed *etiam* Cledonius demonstrandi vim h. l. habere, Servius autem cum Donato per *adhuc* interpretandum esse monet. Enimvero *etiam* est pro, etiamnum. *currum* Rom. cum aliis a m. pr. ap. Pier. *currus atque* Ven. *c. jamque* Goth. tert. *tenentes* ap. Serv.

ait Serv. Scilicet ut apud poetas *moliri*, movere, et agere, facere, est primum de re magnæ molis, tum de quacunque re. *arva ultima*, in his locis, quæ citra Plutonis regiam, Elysium et Tartarum sunt. (cf. 540) — 479. 480. Sunt hi ex numero τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις vid. Apollod. III, 6. *pallentis*, tanquam umbræ: adeoque pro *et Adrastus*. Nihil amplius. Male de fugiente acciperes in loco hoc. Male etiam cum hoc Adrasto confundunt inertem illum Trojanum Iliad. ξ, 37 sqq.

481. *fleti ad superos*, apud vivos, inter homines. *caduci*, pro πεσόντες; nescio, an primus novaverit Virgilius; ejus exemplo certe multi. Etiam *longo ordine* pro vulgari, ingenti multitudine, ut II, 766. Serv. — 483. Sunt Trojanorum nomina, de quibus vid. Var. Lect. *etium — etium* simpl. pro etiam-

Circumstant animæ dextra lævaque frequentes:
Nec vidisse semel satis est; juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere caussas.
At Danaum proceres, Agamemnoniæque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu; pars vertere terga,
Ceu quondam petiere ratis; pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantis.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deïphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora manusque ambas, populataque tempora raptis

ad IX, 373. — 486. *frementes* Gud. a m. pr. *frequentant* Dorvill. a m. sec. — 487. *satis semel est* pr. Hamb. — 488. *poscere* Rom. et alii Pier. cum ed. Ven. ex lib. I, 414. *dicere* ed. Junt. — 489. *Et D.* aliquot cum ed. Junt. *Danai* Zulich. v. ad VIII, 161. Burmann. — 490. *umbram* alter Hamb. v. sup. 452 et alibi. — 493. *Incertus* Nonius in *hiare*. Similis varietas sup. v. 270. *Inceptum* Menag. pr. *frustravit* Goth. pr.; tertio deest vox ultima. — 494. *Atque ibi* Witt. *totum* pr. Hamb. — 495. *videt et* Medic. cum aliis, quo alludunt alii ap. Burm. — 496. *manus a.* sine *que* alter Hamb.

num. — 487. 488. ad animas referenda esse quis dubitet?

489—493. Inter feliciores hujus libri locos numerare soleo hunc. Opinionem profecto de Æneæ virtute facit summam. Nec tamen Virgilius aliter quam Homeri imitatione in præclarum hoc φάντασμα incidit: v. Odyss. λ, 604, ubi de Hercule inter Manes. *Ceu quondam* v. Iliad. Θ, 75. ι, 320 sqq. *exiguam vocem*, τριγμὸν intellige. vid. Odyss. ω, 5 sqq. Vide vero ne ex nostro rerum sensu hæc dijudices, aut phantasma alienum de tuo inseras: alioqui adspectus hiscentis, nec cum maxime velit, clara voce loqui valentis, si ad oculorum sensum revoces, risum movere potest; alienum quoque, de Ænea olim ab Achille victo cogitare. Retinendæ et revolvendæ sunt animo notiones veterum hominum, quæ obversatæ sunt poetæ animo; philosophico acumine uti non licet in poeta, quando te res ad sensum moremque revocat.

494. Sequitur episodium de *Deiphobo*, in quo argumenti dilectum, nostro saltem sensu, desideres, nullam enim suavitatem habet videre aut cogitare hominem membris mutilatis, λωβητὸν, ἐκρωτηριασμένον, αἰκισθέντα, insigniter tamen a poeta ornatum. Sed imitator Homeri Virgilius et hic deprehenditur, si locum de Agamemnonis umbra conferas Odyss. λ, 386 sqq. Deiphobum, a quo Helena post Paridis mortem seu abducta, seu (ut ap. Lycophr. vs. 168 sq. Schol. ad Il. ω, 251, traditur) pro ἀριστείας præmio a Priamo accepta fuerat, in ejus thalamo a Menelao oppressum etiam videas apud Quintum XIII, 354 sq. Adde Dictyn lib. V, p. 116. Cf. Excurs. XII ad lib. II.

Auribus, et truncas inhonesto volnere naris.
Vix adeo adgnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultro :
« Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudelis optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
Nocte tulit fessum vasta te cæde Pelasgum
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in litore inanem
Constitui, et magna Manis ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant; te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra. »
Ad quæ Priamides : « Nihil o tibi, amice, relictum;

498. *et vulnera d. tegentem* laudat Serv. ad I, 157 ex interpretatione. — 499. *notis* Jo. Schrader. malebat *placidis*. — 500. *a* deest quatuor Heins., unus *ab*. *Teucrum* duo Leid. *Teucro* tert. a m. pr. v. I, 18. — 501. *aptavit* fragm. Vatic. a m. sec. — 503. *fusum* Zulich. a m. sec. v. *de cæde* vulgg. ante Pier. *de sede* ed. Ven. *vastata cæde* Leid. — 504. *confossæ* Gud. *cædis a.* quatuor ap. Burm. — 505. *Hunc* Serv. ap Burm. *tibimet* Oudart. *in* deest Rom. fragm. Vatic. et binis Burm. — 507. *locus* Longob. Pierii. Sed altera ratio exquisitior : cf. inf. VII, 3. *servet* Rom. — 508. *discedens* tres Burm. cum Goth. tert., unus *descendens*. — 509. *Ad quæ hæc P.* Heinsius reposuerat ex binis Rottend. altero Mentel. et pr. Menag. : adde binos Burmanni, cum ed. Mediol. At alii : *Ad quæ P.*, et hæc concinnior et vera lectio, nam sic et fragm. Vatic. Eodem ducit Rom. *Ad que*, et Medic. a m.

499 sqq. *Supplicia*, int. illum ipsum ἀκρωτηριασμὸν, volnera. *vix agnovit et compellat*, noto narrandi more Homerico, qui ex prisci ævi neglectu orationis ducendus est : pro, quum compellaret. *notis*, ornans epitheton; quales notorum, familiarium, esse solent; inf. 688 *notas audire et reddere voces* : familiariter confabulari : ut faciunt, qui sibi *noti* sunt. *genus*, γένος, oriundus, ut et supra. — 501. *optavit*, ex προείλετο, puto, h. e. statuit, induxit in animum, ausus est. — 503, 504. Quam ornate, pro, te occubuisse pugnando.

505—508. Sane consentaneum hoc Æneæ pietati. Nec tamen ulterius inquirendum, unde Æneæ tempus et locus suppetere ad hoc cenotaphium potuerit, si lib. II, fin. et III, princ. animo repetas. — 507. *Nomen* loco inditum, et *arma* in tumulo constituta et fixa ex more (v. sup. 233). *locum servant*, insigniunt, monumentum faciunt. Aut igitur fingit poeta, aut acceperat in Rhœteo locum esse Δηιφόβου σῆμα dictum. — 507. *te* ut sup. 362 de corpore. *ponere* h. l. humare, condere.

509—512. *funeris*, cadaveris

Omnia Deïphobo solvisti et funeris umbris.
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis; illa hæc monumenta reliquit.
Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
Quum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis adtulit alvo:
Illa, chorum simulans, evantis orgia circum

pr. *Atquæ* antiqua more scribendi. Hoc in aliis corruptum in *atque*. Hinc interpolatum ab emendatoribus in *Atque hæc*, ut vulgo legitur, vel, ut in aliis, *Atque hic*, *Ad que*, *Ad quem*, ut in Longob. sec. Moret. Goth. alt. *est* multi attexunt. — 510. *et* deest Dorvill. *et corporis umbris* conj. Ja. Schrader. — 511. *fata deum* Dorvill., ut toties alibi. — 512. *misere* Hugen., male. *mergi malis* sæpius poetæ ex Gr. καταχλυσθῆναι κακῶν. *relinquit* Franc. — 513. *ut* deest Medic., sed a m. pr., idem *falsam*. — 514. *Degimus ut nosti* ed. Ven. *est* abest a Mentg. pr. — 516. *alvus* cod. Ge. Fabricii, minus docte. *alveo* Rom. et Medic. *error* alter Hamb. a m. sec. — 517. *ovantes* in nonnullis lectum, ex Servio colligas. *et ovantes* Zulich. *evhantis* fragm. Vatic. et Rom. *bacchantes* sec. Moret., indocta interpolatione. *atria cir-*

(sic inf. IX, 491 *quæ nunc funus lacerum tellus habet?*), umbræ, non ipsi cadaveri. Viderunt jam alii. Ceterum locum respicit Auson. in noto epitaphio n. XIII. *Lacænæ* v. sup. II, 601. De Helenæ in excidio Trojæ fatis omnino v. II, 567 sq. et Excurs. XII ad e. l. Ait illa apud Euripidem in Troad. 966. 7. se post Paridis mortem a Deiphobo raptam esse. At alii ἀριστείας præmium eam a Priamo assignatam esse narraverant: Lycophr. 168 sq. Schol. ad Iliad. α, 251. *monumenta*, δείγματα, indicia, in me, sceleris sui.

513—519. *Namque ut s.* v. sup. II, 25. 248 sq. — 514. 515. *saltu venit super*, h. e. supergressus est, parte murorum dejecta, ὑπερέθορεν, ὑπερέβαινε; hactenus etiam *scandit fatalis machina muros* II, 237, et *gravis* ut *feta armis*: v. sup. II, 234 sqq. cf. Excurs. III ad e. l. et VII. In h. l. ante oculos poetæ locus ex Ennio a Macrob. VI, 2 servatus: *Nam maximo saltu superavit Gravidus armateis equus, Qui suo partu ardua perdat Pergama*; aut ut scriptum fuisse conjectes: *Nam maximo saltu superat Gravidus armateis Equus, Qui suo p.* (sc. ut *gravid' armatis* et *suo* una syllaba eloquaris). Hausit ex eodem loco Lucretius I, 477. 478 jam ab aliis excitatus: *Nec clam durateus Trojanis Pergama partu Inflammasset equus nocturno Grajugenarum*. Illa v. 517 sqq. ingeniosum poetam decent. Flamma seu face ex arce ab Helena sublata Achivis signum datum. Alio modo narraverant rem alii; conf. Excurs. VIII ad lib. II. At h. l. quomodo fraus ea fieri potuerit, probabilitas adfertur major, institutis in publica lætitia sacris Bacchicis, thiaso Bacchantum ducto. Helena igitur circumducebat Trojanas matronas *evan-*

Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque gravatum,
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia interea conjunx arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit:
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.

eum, *litora circum* tentabat Jo. Schrader. — 519. *Ardentem* Donat., non bene. *medio* Ven. — 520. *Cum me* duo Heins. *curis*. Illa nocte Trojani epulis lusibusque vacaverant: II, 265 *Invadunt urbem somno vinoque sepultam:* inter hæc quis locus, dicas, esse potuit *curis?* Itaque Jo. Schrader. Notis ms. emendat *confectum choreis;* mallet tamen *thiasis*, ut apud Statium III Silv. I, 41 occurrit: *confectus thiasis.* Ingeniose profecto. Possunt tamen duo moneri. Primo *curæ* spectant ad diem, qui præcesserat, quum de discessu Achivorum nondum certiores essent facti, quemque adeo inter sollicitudines et inter labores belli solitos exegerat Deiphobus; tum vero, choreas ducebant feminæ: non item viri bellis operati; quam parum hoc viris principibus dignum memorasset poeta, si Hectorem, Æneam, eisque similes, aut nunc Deiphobum, choros ducentem, exhibuisset! — 522. *patriæque* Zulich. pro var. lect. — 523. 525. Locum hunc pugnare cum verss. 567 sqq. lib. II multi viri docti crediderunt, fuitque hoc inter caussas, cur istos versus sublatos esse vellent. Sed fuit Deiphobi domus in ipsa arce (v. Exc. XII f. ad e. lib.) et potuit Helena scelere in maritum commisso tamen latebras quærere, quas altero loco memoravit poeta. — 524. *Amovet* Medic. cum duobus Heins. et fragm. Vatic. cf. sup. ad 382. *capitis* Medic. a m. pr., sed *capiti* est pro parte lecti, ubi caput ponimus, ut Burm. annotat. *summoverat* Ven. — 525. *Inter* Parrhas. *tecta* post *tectis* 523 displicent Jo. Schradero, conjicienti *septa*: idem: *Emovet. Ut f. c. subduxerat.* — 527. *veterem* Sprot. Haud dubie elegantius *vetus fama malorum* pro *fama veterum malorum* diceretur; et *vetus* ac *pristinus* pro priori jam apud poetam vidimus. Sed felix aliquis librarii lapsus lectionem librorum consensu firmatam

tes orgia, ex orgiorum more, εὐάζοντας τὰ ὄργια, evando celebrantes, h. e. ὀργιάζοντας, inter faces jactatas. *evantes chori*, quos Ariadne ducit, etiam apud Propert. II, 3, 18 occurrunt. Locus Odyss. δ, 277 sq. frustra huc vocatur. De ceteris vid. Excursum XI°. *summa ex arce*, ad Helenam refer.

520 — 530. *confectum curis somnoque gravatum.* Comparant Interpp. Odyss. ζ, 2 Ὕπνῳ καὶ καμάτῳ ἀρημένος. Aliis locis καμάτῳ ἀδδηκότες ἠδὲ καὶ ὕπνῳ Iliad. κ, 18. *placidæque simillima morti.* ὕπνος — νήγρετος, ἥδιστος, θανάτῳ ἄγχιστα ἐοικώς. Mox 524. *Emovet* et *subduxerat*, etsi non grammatice, tamen ad sententiam saltem vi pollent æquali. — 528. 529. Suave hoc et Homericum, vel in hac

Quid moror? inrumpunt thalamo; comes additus una
Hortator scelerum Æolides. Di, talia Graiis
Instaurate: pio si pœnas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age, fare vicissim,
Adtulerint: pelagi ne venis erroribus actus,
An monitu divom? an, quæ te Fortuna fatigat,
Ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires? »
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium ætherio cursu trajecerat axem:

labefactare nequit, et in talibus lectionibus ornandis otium consumere, ingeniosi lusus laudem habere potest, non studii recte collocati. — 528. *inr. thalamos* Rom. cum parte Heins. et Burm. et Goth. sec., quam equidem Virgilii scripturam esse censeo: v. sup. IV, 645. XI, 879. conf. Burmann. *thalamo* tamen etiam fragm. Vatic. *additus* bene Heins. ex suis et Pier. recepit. Alii *additur*. — 529. *OElides* Medic. cum binis Heins. Sic in Servianis nonnulli legisse memorantur. *Eoliades* fragm. Vatic. *Elides* ap. Pompon. Sab. Sed dictus Ulysses *Æolides*, quatenus ejus genus a nonnullis a Sisypho ductum, Æoli f., a quo Anticlia mater ante nuptias cum Laerta factas oppressa fuerat. *Æolides scelerum hortatur* Goth. tert. *Grais* vett. — 530. *pios* Rom. — 531. *qui te* Diomedes. — 532. *Attulerit* Medic., sed a m. pr. *Attulerunt* duo Heins. cum aliquot Pier. — 533. *Admonitu* tert. Rottend. *te* abest a binis Burm. *aut quæ te* pr. Hamb., quod ferri posset. *an quia te* nonnulli libri Donati ad Terent. *quæ*, quod omnes scripti et editi habent, Burmannus ita explicat, *an fortuna* (casu sexto accipe), *quæ te fatigat*. Durum hoc; sed dictum fere ad græcam rationem: quandoquidem plena forma est: *an venis fortuna* (fato), *quæ fortuna te fatigat*. Græce poni solet alterum. — 534. *loca lurida* conj. Jo. Schrader., ingeniose. — 535. *Ac* Reg. — 536. *transegerat* pro div. lect. pr. Hamb.

ipsa re (v. Odyss. ϑ, 517. 518), quod nec ab hoc facinore Ulysses abest. *instaurate*, docte, retribuite, rependite. *pio ore*, si pœnas justas peto.

531—533. Adumbrati ex Homerica ratione Odyss. λ, 154 sq., ubi Ulyssem mater simili modo alloquitur. Mira autem videri potest appellatio: num errore maritimo ad loca infera delatus sit? Sed cogitandum est de aditu, qualis Æneæ fuit, per Avernum, postquam ad Cumanum litus appulerat. *an quæ te fortuna f.* paullo durius dictum pro: *an fortuna* (sexto casu) *venis*, *quæ te fatigat*, h. casu adverso; fortuna infesta huc adductus. Minus bene olim acceperam, *an fortuna est*, *quæ te fatigat*. *sine sole domos*, ἀνηλίους δόμους vel μυχοὺς Euripidis apud Guell. et Cerdam. *loca turbida*. Cogitandum est Chaos ad loca infera referri solitum: et *aer turbidus* pro obscuro.

535—539. *Hac vice sermonum* Guellius illustrat per Homericum Νῶϊ μὲν ὣς ἐπέεσσιν ἀμειβόμεθα. add. Apollon. II, 450. ὣς τοίγ' ἀλλήλοισι παραβλήδην ἀγόρευον. Ex altero versu se non expedit Burmannus, neque ego me, neque alius, quem quidem norim. Ve-

Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breviterque adfata Sibylla est:
« Nox ruit, Ænea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas;
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit;
Hac iter Elysium nobis: at læva malorum
Exercet pœnas, et ad inpia Tartara mittit. »
Deïphobus contra: « Ne sævi, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.

537. *traheret* Franc. — 539. *non fl.* ed. D. Heins. — 540. *portis* vitiose edd. obolares. *scindit* Ven. *fundit* tres alii ap. Burmann. *ducit* a m. pr. Erf. — 541. *magni Ditis* Goth. pr. *ducit* Goth. tert. — 542. *Hic iter* Rom. *Hæc* fragm. Vatic. et *l.* alter Menag. *hac* Ven. *ac* Hugen. et ed. Ven. — 543. *T. mittet* Leid., vel *tendit* Bigot. Nondum satis expeditus ab hoc loco ad alia pergo. *at læva malorum Exercet pœnas*, bene intelligo accipiendum esse, pro, læva parte exercentur pœnæ in malos; sed tum non bene adjicitur: *et ad inpia Tartara mittit*. Nam sic *læva* primo loco per figuram, altero loco proprie est accipiendum. Aut igitur hemistichium ab alia manu succrevit, id quod admodum probabile fit, aut hoc inter emendanda a poeta sepositum fuit. Friget quoque *τὸ nobis* v. 542. Burmannus illustrat, quid sit *exercere pœnas*. Sed de hoc vix quæras. — 544. *D. que coram* ed. Ven. *Ne* Medic. — 545. *reddamq.* Oudart.

rum disputationem hanc in Excursum ad h. v. nunc rejeci. De verbis singulis tantum monebo. *Axis* haud dubie poetis pro cælo omnino dictus, ut et alibi. Facit autem Aurora quadrigis suis ab oriente evecta decursum per cæli convexum versus occidentem eodem modo atque is, qui subsequitur illam, Sol. Auroræ decursum hunc puta fieri intra tempus diluculi et orti Solis. Noctu enim factum erat sacrum; iter autem ingressi erant ad infera loca jam sub diluculi tempus, *primi sub lumina Solis et ortus* v. 255. Igitur Aurora jam cæli partem aliquam, nam, ex vulgari poetarum usu, quo intra fines omnia sunt *media*, id quoque *medium cælum* poetæ dici potest, cursu exegerat, ut nox nunc prorsus depulsa esset; itaque poeta ait: *Nox ruit, Ænea*. Argutias captat Servius cum aliis. Saniora affert Cerda. De reditu ad superos tempore nil memorat poeta. Itaque nec de eo laborandum. Sed, ex sacrorum Manibus factorum more, orto die, sive hoc sive alio, Æneas infera loca relinquere debuit; ut vicissim cum ortu Solis Manes ad infera loca redire solent. De ceteris v. Excursum XI**.

540 — 547. Inter hæc in bivio erant constituti, altera via præter Ditis regiam ad Elysium, altera ad Tartarum ducente. Conf. Excurs. VIII. *ambas*, simpl. pro, duas. Plutonis regiam intellige per *Ditis mœnia*. Cf. inf. 630 sq. *at læva malorum Exercet pœnas*: locus ponitur pro illis, qui exercent, exsequuntur pœnas. Dura

I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis. »
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Æneas subito, et sub rupe sinistra
Mœnia lata videt, triplici circumdata muro :
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnæ :
Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro

546. *Ique decus nostr.* ed. Ven. — 547. *affatus* Menag. sec. *v. pressit* Rom. Medic., gravis profecto auctoritas; ubi conspirant! it. Gud. pro var. lect. Puget. ed. Ven. Goth. sec. h. e. substitit Deiphobi umbra, Ænea ulterius pergente. — 548. et aberat codd. Pier. *sub r. cavata* pr. Hamb. pro var. lect. ex lib. III, 229. — 551. *tonantia* Rom. conf. sup. ad V, 866. *torquetque* pro, torquens. Est Homerica ratio, qua mutatur participium, quod pro epitheto esset, in novam propositionem. — 552. *solidæq.* emendasse Vossium ex Burm. disco; sc. ut in vulgarem orationem deflecteretur poetica vis. *que* deest alteri Hamb. *aversa* et *columbæ* Goth. tert., miro librarii stupore. Et horum hominum barbariem excutere non piget! — 553. *excindere* cum fragm. Vatic. Witt. et ed. Ven., ut plerumque librarii scribunt. *excidere* Montalb. cf. ad IV, 425. In fine versus iterum dutamen ratio: v. V. L. — 544. *Ne sævi* pro vulgari : ne irascere. *explebo numerum.* Piget Servianarum nugarum. Haud dubie de reditu ad umbras, a quibus discesserat, est intelligendum ; numerus earum ejus discessu uno capite erat deminutus. *reddar tenebris*, puta eos confabulando processisse via versus Elysium. Caliginosa autem hæc citeriora loca esse satis vidimus.

548 sqq. De Tartaro vid. Excurs. VIII. Omnino ille in toto hoc loco Carceris faciem habet. Cura ejus mandata Rhadamantho v. 566, pro carnifice est Tisiphone 571, pro janitore Hydra 576. *sub rupe sinistra* : rupem ex Homero traxit, ubi inter Stygem et Cocytum Πέτρη τε ξύνεσίς τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων Odyss. κ, 515. *Mœnia* h. l. de loco, qui includitur muris, ut alias pro urbe. *triplicem murum* suppeditavit Hesiodus Theog. 726, sed ibi sublimior rei imago, χάλκεον ἕρκος, et ἀμφὶ δέ μιν νὺξ Τριστοιχὶ κέχυται περὶ δειρὴν h. e. fauces Tartari. Ex utroque profecit Miltonus *Parad. lost*, B. II, 642 sqq. — 552. *columnas* de postibus accipio. Imitatur Homericum Iliad. Θ, 15 Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι, καὶ χάλκεος οὐδός. *stat ad auras*, educta est; in *auras* hic et v. 561 argutati sunt veteres jam inde a Pollione : vid. apud Serv.; quia alibi nec aer nec aeris motus Tartaro tribuitur. Verum h. l. altitudo portæ sollenni forma loquendi redditur : esse eam eductam *in auras*, *in cælum*. Poetico sermoni hoc ita proprium putandum, ut illa plane locum non habeat subtilitas, an *aura* in locis inferis sit. — 553. Adeo nullus inde reditus ad superos. Quod *turrim* appellat, puta esse ædificium ingens, in al-

Cælicolæ valeant. Stat ferrea turris ad auras;
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et sæva sonare
Verbera : tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit.
« Quæ scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
Urguentur pœnis? qui tantus plangor ad auras? »
Tum vates sic orsa loqui : « Dux inclute Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed me quum lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipsa deum pœnas docuit, perque omnia duxit.

plex codd. familia : Medic. cum al. *ferro*, quod recte præfertur; Rom. fragm. Vatic. Gud. a m. pr. (nam is ad Apronianum exemplar emendatus est), adde Palatinum Benedicti, cum al. et Goth. sec. *bello*. — 555. *sedet* sec. Moret. — 556. *exsomnis* vel *exomnis* Medic. cum plerisque Heins. Burm. et Pier., item fragm. Vatic. et ed. Ald. pr. Ergo recte receptum ab Heinsio et illustratum exemplis. Altera lectio *insomnis* e Rom. fluxit aliisque, sed paucioribus; et sic ed Mediol. Ald. secunda, Junt. aliæque vett. *e somnis* ed. Ven. — 557. *sonore* aliquot Pier. — 558. cum pr. Hamb. *tortæque* ed. Ven. — 559. *strepituque e. hæsit* Medic., at in Rom. *strepitumque e. hæsit*, item in Longob. et fragm. Vatic., sed *u* superscripto. Videtur tamen alterum *hausit* poeta dignius, quod ubique editum, saltem inde ab Aldo. *que* deest Montalb. — 561. *qui* secundum Rom. aliosque Pier. tresque suos Heinsius refinxit. Accedunt plures ap. Burmann. Vulgo *quis*, quod tamen h. l. Mediceus servat. *clamor* alter Menag. *clangor* Gud. et Leid. cum binis Goth. *qui clangor tantus* Vratisl. *ad aures* aliquot Pier. et Burm. — 562. *hinc o.* Rom. *v. exorsa* Montalb. — 563. *scelerato* Goth. sec. — 564. *Et me* Serv. sup. ad v. 134. *quam* nusquam exhibetur. — 565. *Illa d.* Oudart. *Illa mihi* Ven.

tum eductum, pro carcere, aut ergastulo, sed illud magis ad rem, habendum : δεσμωτήριον. — 555. Tisiphones vestem cruentam ex Homero petiit Iliad. σ, 538, ubi Κὴρ Εἶμα δ' ἔχ' ἀμφ' ὤμοισι δαφοινεὸν αἵματι φωτῶν accommodatius sane in pugna. cf. Stat. I Theb 109. 110.—556. *vestibulum* simpl. pro aditu. — 557. 558. Numerosissimi versus; sed et mirus dilectus rerum, quæ auditu mentem percellunt, factus est. Miltonum hos versus expressisse lib. VIII, 240 sqq., jam alii notarunt.

562 — 569. *insistere*, exquisite pro ingredi; et *limen* pro limini vel in limine.—563. *sceleratum* vid. Ovid. Met. IV, 455, et ad Tibull. I, 3, 67. *Sceleratum* est sceleribus contaminatum, adeoque impurum, incestum; itaque pii, *casti*, arcentur ab hoc loco.—564. Præest Sibylla luco Averno, ut sacerdos; nam sacerdotes *præfici*, *præesse*, ut *sacris*, ita *templo*, dicuntur. — 565. *deum pœnas*, quas dii nocentibus statuerunt : ut apud Auson. in Cupid. crucif. 56, myrtus *invidiosa deum pœnis*. Hoc ex Servio

Gnosius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,
Castigatque auditque dolos; subigitque fateri,
Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sontis ultrix adcincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
Intentans anguis, vocat agmina sæva sororum. »
Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ

loci pœnas duo Heins. et duo alii pro div. lect. *loqui pœn.* Voss. sec. *reum p.* conjecisse se testatur Heins. conf. Burmano. et notam. — 566. *Gnossius*, *Cnossius*, alii. *hic* Ven. — 568. *laxatus* Goth. tert. — 570. *ultrice a. f.* Heinsium in ora codicis conjecisse narrat Burm., perperam utique. *succincta* Schol. Stat. ap. eund., ex interpretatione: ex vs. 555. Ne autem putes *accincta* otiosum esse, cogita de carnifice ad tormenta admovenda se accingente, ut expeditiores manus sint. *accita* Goth. tert. — 571. *torvasq.* Gud. a m. pr. vid. Heins. ad VIII, 289. *tortosque* facile aliquis malit, et sic Pier. aliquot, ex Heinsianis autem solus Hamb. et Goth. sec. — 573. *horrifico* Bigot. rum Goth. sec. *ordine* Witt. c. *sacra* Gud. a m. pr.

tenendum. me *per omnia duxit*, seu narrando, et percensendo singula; ut ipsi *percurrimus*, *perlustramus*, singula, ita alii nos ducunt per partes; seu ut Hecate Sibyllam vere per Tartari recessus duxerit; et sane 582 *Hic et Aloidas — vidi — vidi et Salmonea.* et 596 *Cernere erat.* — 567. *dolos*, scelera dolo malo commissa. Porro cogit fateri *piacula*, crimina, *commissa apud superos*, in vita, *quæ quis distulit*, sc. *fateri*, adeoque occultavit, h. e. effecit, ne in judicium adduceretur et puniretur (ut *caussa*, *judicium*, *pœna differri* dicitur in vulgari sermone): *in seram mortem*, h. e. non reus factus est, neque adeo pœnam eorum persolvit, dum viveret, *furto lætatus inani*, quod latere deos, et impune sibi abire putabat commissa; sed temere. Ita puto hæc expedienda esse. Seneca Herc. fur. 729 addidit novum auctarium: *oblitos sui sceleris nocentes debitas pœnas dare.* Propius ad Maronem Statius IV, 531; Minos *adigitque expromere vitas usque retro et tandem pœnarum lucra fateri.* Rhadamanthus autem h. l. *Triumviri capitalis more* supplicia sumit, et quæstionem tormentis admotis habet in reos ad exprimendam scelerum confessionem. cf. Excurs. XI.

570 — 572. *Tisiphone*, carnificis seu servi publici loco, reos damnatus ad carcerem raptat. *quatit sontes flagello*, ducte. Proprie *quatitur flagellum*, quo sontes percutiuntur. Apud Statium I Theb. 112. 113, Tisiphone altera manu hydram, altera titionem quatit. *agmina sororum* de Furiis, ut sup. IV, 469. Inclamat illa sorores: qua de caussa statim videbimus.

573 — 579. Dum loquitur Sibylla, porta Tartari aperiri vulgo putatur. In hoc jam Servius præivit. Si tamen rerum ac sententiarum ordinem accuratius conside-

Panduntur portæ. « Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
Sævior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad ætherium cæli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terræ, Titania pubes,

seræ P. portæ sec. Rottend. — 575. *quæ et* pr. Rottend. et Zulich. a m. pr. — 578. *sub auras* Goth. tert. — 579. *cælum* Fulgent. de Continent. Virgil., mendose, monente Heinsio. Idem P. Petiti Obss. misc. III, 2 emendationem narrat: *Quantus ad ætherium terra suspectus Olympum*, ut *Cæli* rejiciatur infra in v. 580 in locum τοῦ *Terræ*. Sed v. Not. Vulgatam adstruit Heins., Nonii, Prisc. et Macrobii auctoritate. At Tibull. IV, 1, 131 nihil ad rem facit. Burmannus post Ursinum, Lucretium IV, 418. 419 imitatione expressum monet. Saltem similitudo aliqua intercedit: aquæ collectio — *Despectum præbet sub terras impete tanto, A terris quantum cæli patet altus hiatus*. Alia similitudo est Georg. II, 291 Æsculus — *quæ quantum vertice ad auras Ætherias, tantum radice ad Tartara tendit*. — 580. *pro-*

res, rationem vulgarem non satisfacere senties. Pergit quoque narrare Sibylla de se. Sed alia incedendum est via. Tisiphone servat vestibulum, aditum Tartari v. 555. Ea damnatis a Rhadamantho statim manus injicit, et ad Tartari portam, quæ semper clausa habetur, eos agit, (ἄγονται πρὸς Ἐρινύων ἐπ' Ἔρεβος καὶ Χάος διὰ Ταρτάρου, sunt verba Socratis in Axiocho), inclamatque sorores. Tum demum (v. 573) aperitur porta. Videamus nunc singula. *Cernis*, pergit Sibylla, *custodia qualis*, quæ custos, scil. Tisiphone, *vestibulo*, ad aditum, *sedeat; facies quæ limina servet*; nam *intus*, intra portam, *sævior* facies, Hydra, sedem habet etc. Hæc haud dubie vera ratio. Nunc v. 574 *custodia* quæ sit, satis expeditum est. Servius Megæram, alii Hydram, alii aliter accipiunt. Sed est ipsa illa Tisiphone, de qua adhuc egit poeta. — 576. At *Hydra*, inquies, in vestibulo orci v. 287 inter cetera monstra fuit recensita. Jam Servius monuit hoc. Expeditur varie: equidem hydram non de una illa ab Hercule domita, sed simpliciter pro serpente monstroso dictam accipio. — 577. 578. 579. ex Iliad. Θ, 16 et Hesiod. Θ. 720 sqq. conf. ibid. 740 sqq. notissimis locis; sed in majus aucta re. *cæli suspectus*, h. e. prospectus per aerem (male conjungunt *cæli Olympum*), a terra *ad Olympum*, *ad cælum*; nam ex Tartaro prospectus ad cælum esse nequit; quippe quum infera loca sint sub terra, et subter iis demum Tartarus depressus jaceat. Talis etiam Tartarus sub Hade apud Homer. Iliad. Θ, 13 sqq. cf. Jortinus Diss. VI, p. 224 sqq. Tartari igitur, qui sub Hade, isque sub terra est, si eum ingressus fueris, tanta in profundum est altitudo, ut spatium ejus sit bis tantum, quantum inter terram et Olympum, prospectu e terra per aerem facto.

580. 581. v. Hesiod. Theog. 129 sq. Apollod. I, 2, 1. Titanas γηγε-

Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.
Hic et Aloïdas geminos, immania vidi
Corpora : qui manibus magnum rescindere cælum
Adgressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi et crudelis dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Jovis et sonitus imitatur Olympi :
Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
Per Graium populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, divomque sibi poscebat honorem,
Demens! qui nimbos, et non imitabile fulmen,

les Rom. Ven. Parrhas. Goth. sec. et pro var. lect. in Gud., solleuni varietate. — 581. *dejectum* ed. Ven. *dejecit* Rom. — 586. *flammam* Gud. et Mentel. *tonitrus* aliquot Heins. cum Erf., ex interpret. *tonitus* Goth. tert. — 588. *mediamq.* Menag. pr. bene, sed alterum doctius. *medioq.* Franc. *urbem* miror a nemine esse sollicitatam : quæ enim illa urbs Elidis? quæ heroicis temporibus nec urbem eo nomine, nec urbes omnino habuit, sed vicos, multo post in Elidem urbem contractos (v. Strabo VIII, p. 336 D.); urbes autem non nisi serius. Si per prolepsin dictum, accipiendum : per mediam urbem Elidem. Verum Elidis urbs *Salmonia* vel *Salmone* ad Alpheum intelligenda, quam Salmoneus sive condidit, sive inhabitavit. vid. Strabo l. c. p. 856 D. Diodor. IV, 68. *Pisæ nemora et Elidis agros* suo more memorat imitator loci Valer. Fl. I, 662 sq. *per Hellados urbes* conj. Jo. Schrader. in schedis. — 589. *honores* multi codd. et edd. Sed id pedestris quoque oratio frequentat. — 590. *et inevitabile* Parrhas.

vitæ designat. *fundo volvuntur in imo*, præclare, ut ad imum Tartarum detrusos exhiberet.

582—584. De Oto et Ephialte Aloei f. videndus Homer. Odyss. λ, 304—319. Apollod. I, 7, 4 et Notæ p. 102. Expressus is est h. l. a Marone, nec tamen, ut sublimitate cum Homero contendere vellet. Spectat autem hæc et sequens fabula ad mythos stirpis Æolicæ, quos genus mythorum rudius et antiquius constituere deprehendo. vid. Apollod. I, 7, 3 sqq. et Not. Tom. III, tab. VIII, p. 1005. Manifestum hoc in his ipsis fabulis, quæ h. l. subjiciuntur de Aloidis, Salmoneo et ceteris.

585—594. De Salmoneo vid. Excurs. ad h. v. *Vidi dantem pœnas, dum imitatur :* pro, dantem pœnas, quod imitatus erat. Scilicet pro deo haberi voluit. *sonitus O.*, tonitrua. — 588. *mediæque per Elidis urbem :* novam urbem a Salmoneo conditam, Salmoniam, ad Alpheum, adeoque in media Elide sitam, intelligere potuit; eadem fulmine conflagrasse fertur apud Apollod. I, 9, 7. Si, quod ex poeticæ orationis usu facere licet, ipsam urbem, Elidem, declaratam esse contendis, ut *Elidis urbs* dicta sit pro Elide, *per eam mediam ibat* etc. tum dicendum, poetam parum accurate per prolepsin urbem serius conditam memorasse. cf. Var. Lect. — 590. *Demens;* ex Νήπιος Iliad. β, 38 et al.

Ære et cornipedum pulsu simularat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces, nec fumea tædis
Lumina; præcipitemque inmani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terræ omniparentis alumnum,
Cernere erat; per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur; rostroque inmanis voltur obunco

591. *ære cornupedum* duo ap. Burm. *pulsu* Heins. recepit ex Medic. a m. pr. et Gud. præter alios ap. Burm. et majorem partem Pier., inter quos Rom.; adde fragm. Vatic. a m. pr. Haud dubie elegantius. Alii et edd. inde ab Aldo, interpretamentum habent: *cursu*; alii *curru*. Rottend. pr. a m. sec. *cursus*. *simularet* aliquot Pier. et quinque Burm. cum fragm. Vatic. a m. pr., alii *simulabat*. — 592. *omnipudens* Leid. *media* i. n. Goth. sec. — 593. *nec f.* aliquot Pier. et Burm.; et sic editum primum ab Egnatio 1507. *fumida* pr. Hamb. pro var. lect. et Goth. sec., idem et, *tectis*. — 594. *corpore* Parrhas. *abegit* ed. Ven. — 595. *omnipotentis* Arusianus et Nonius, librique nonnulli Pierii a m. sec., inter quos Rom. et Heinsiani aliquot recentiores cum Erf., sed cum iis tamen Medic. a m. pr., it. fragm. Vatic. a m. pr. cum binis Goth. Vincitur hic codd. consensus et auctoritas judicio elegantiæ. Et Παμμήτειρα expressum videri potest. *omnipatentis* Leid. et Medic. a m. sec. — 596. *cui t. n. per* Parrhas. — 597.

Σχέτλιος, ὃς etc. Iliad. ε, 403 de Hercule, qui Plutonem sagitta percusserat. — 591. *ære et pulsu equorum*: æreo curru; et forte, quod additum ab aliis, æreis laminis in solo substratis, quas equorum ungulæ pulsarent. — 593. *non ille faces* hoc valde suave ad deprimendum Salmoneum. Tres erant dicendi formulæ, ex quibus exquisitiorem prælatam vides: *tædas lumine fumeo*: *lumen fumeum tædarum*, et *lumen fumeum tædis*. *turbine* pro fulmine, ut solent nimbi, turbines, procellæ cum eo esse conjunctæ.

595—600. Etiam in *Tityo*, ut in Aloidis, vasti corporis robur, et nata inde insolentia, ὕβρις, declarata a vet. poetis. Omnium, qui usquam facti sunt, versuum pulcherrimos esse hos sex, pronuntiat Vir doctus. Sunt sane ornatissimi, sed nec inventi ulla in iis laus (nam præivit Homerus loco nobili, Odyss. λ, 575—580 et in verbis Lucret. III, 997 sqq. et Attius in Prometheo apud Cic. Tusc. Qu. II, 10, quæ loca comparanda sunt in singulis, sed æquiore et meliore judicio, quam Scaliger, Cerda et alii in Homero et Virgilio fecerunt), nec res exponitur, quæ aliqua cum suavitate cognosci possit. Non enim horret animus legentis, sed aversatur jecur sanie diffluens. *alumnum* accipiam pro filio, ut Homer. γαίης ἐρικυδέος υἱόν. Volunt tamen Intpp. poetam alteram narrationem sequi, qua ex Elara susceptus a Tellure utero fuit gestatus. Præter Apollodorum (I, 4, 1. Not. p. 43) v. Apollon. I, 761 sqq. *per novem jugera*, antiquo sermone ad corporis vasti speciem declarandam hoc valere potuit. Tumulum tamen novem plethrorum ad Panopeas Bœotiæ

Immortale jecur tondens, fecundaque pœnis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore; nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque?
Quos super atra silex jamjam lapsura, cadentique

adunco quo auctore in vulgg. edd. irrepserit, non vacat inquirere. Ex uno Medic. suo Pier. illud laudat. *obunco* Heins. revocavit ex Medic. aliisque; sic et habebant edd. veteres, Aldinæ utique omnes. At Rom. fragm. Vatic. et alii, *abunco*. cf. inf. XI, 755. Αἰγυπιοὶ ἀγκυλοχῆλαι ap. Hesiod. Sc. H. 405 vocem illustrant; nihil amplius. — 598. *jecor* Gud. *tondens* bene tuetur Heins. Sic Medic. et alii, omnesque Pieriani, etiam tres Goth. cum fragm. Vatic. Alii *tundens*; et sic edd. Aldd. priores. At in Ald. 1514 Naugerius edidit *tondens*. Alterum quidem, *tundens*, tuetur Cerda. Sed exquisitius alterum, etiam Homeri respectu, in quo Γῦπε — ἧπαρ ἔκειρον. Et sic sæpe. — 599. *que* deest ed. Ven. *epulis* Heins. e melioribus elegantius. Vulgo *epulas*, nec tamen nisi in edd. minus emendatis. Nam omnes Aldd. habent *epulis*. R. *que oculis* Nonius in *rimari*. — 600. *requies fibris* pr. Hamb. — 602. *Quo super* Rom. *silex* Leid. *cadente* tres ap. Burm. *que* a multis abest, etiam a Rom. Male; inest enim vis ad reddendam auribus soni imaginem. Quum hoc, quod sequitur, communi narratione Tantalo tribuatur, nec trinis, qui memorantur, simul tributum alibi sit: potest lectio Romana præferri: *quo super*, ut interrogatio continuetur: *quid memorem — Quo super — imminet adsimilis?* Etsi vel sic, si hoc scribere voluisset Maro, scripturus fuisset: *Et, super atra silex quem jam lapsura, cadentique Imminet adsimilis?* Nunc, quum semel huc devenerim, video nos totum locum male constituisse mala interpunctione; quum pergendum esset in interrogatione, et referendum ad, *quid memorem*, id quod sequitur, hoc modo: (Quid porro memorem eos,) *quos super atra silex jamjam lapsura cadentique Im-*

(οἱ Πανοπεῖς vel ὁ Πανοπεύς urbis nomen est) monstratum Pausan. X, 4, p. 806 narrat. *voltur*: in Homero duo vultures, ad terrorem majorem. In 598 — 600 laboravit poeta forte, ut Homericum Δέρτρον ἔσω δύνοντες exprimeret. *immortale jecur*, Hesiodi de Prometheo ἧπαρ ἀθάνατον est Theog. 523. *fecunda pœnis viscera*, præclare, jecur, quod renascitur ad novum supplicium, ut iterum erui possit. *epulis*, ad epulas. *rimantur*: de animantibus pabulum e terra eruentibus. Sic cygni *rimantur prata* Georg. I, 384.

601 — 607. Duo Homeri loca ante oculos habuit, Od. λ, 581 de Tantalo, et 592 de Sisypho; fabulam tamen affert a vulgari narratione diversam: Ixionem et Pirithoum ex Lapitharum gente oriundos, assidere epulis, saxo supra caput minante ruinam. Verum in Marone occurri, et ad unum aliquem alium ac diversum res referri potest interpunctione mutata; v. V. L. Ad Phlegyam Statius I Theb. 713, et ad Phlegyam et Thesea Valer. Fl. II, 192 sqq. hoc idem supplicium transtulere. Tantali capiti imminere saxum, jam alii commenti erant, interque eos Pindarus Ol. α, 88 seqq. et Euripides Or. 6 et 980 sq., ubi conf. Schol., iisque antiquiores, Alcæus et Alcman. v. Schol. Pind. l. c. Add. Cic. Tusc. IV, 16. Lucret. III,

Inminet adsimilis : lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
Regifico luxu; Furiarum maxima juxta
Adcubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem adtollens, atque intonat ore.
Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti;

minet adsimilis? Memorat itaque nunc alios, nec nominat, diverso genere pœnæ castigatos : saxo capiti imminente sedentes; inde alios, quibus epulæ lautæ appositæ sunt, Furia vetante cibos attingere. — 603. Totum locum aliter constituendum esse interpunctione mutata, in nota ad h. v. docui; scilicet hunc in modum: *quid memorem* — (et) *quos super atra silex jamjam lapsura cadentique Imminet adsimilis? Lucent genialibus altis* etc. Sunt hæc de alio pœnæ genere accipienda : positis epulis vesci vetat Alecto, ut contabescant æterna fame. — 604. *pulchra* Rom., idem *epulæ*—*paternæ*, miro lapsu. — 606. *mensam* aliquot Heins. et Burm. Scilicet id solutæ orationi conveniret. — 607. *faces* Zulich. *increpat* Leid. ed. Mediol. cum aliquot Pier. et Goth. tert. — 608. *Hi* ed. Ven. — 609. *aut f.* Nonius

953 sqq. Promiscue loca alia apposita apud Guell. et Cerd. Homerus eum in lacu sitientem destituerat; et videtur lacus Tantali ad Sipylum, cui saxum prominens incumbebat, locum fabulæ fecisse : conf. Pausan. VIII, 17. Etenim omnino ea e Phrygia origines habuit. Sed lacum Tantali, in quo stans ille perperam affectabat aquas et poma apud Homerum, eleganter in mensam opiparam mutavit Maro, seu quem ille sequutus est poeta. Assidet *Furiarum maxima* (quæ et apud Val. Fl. I, 817 occurrit, dicta ut *maxima natarum*, v. sup. ad I, 521. Est autem alia major natu, alia minor, Eurip. Iphig. in T. 963 πρέσβειρ' ἥπερ ἦν Ἐρινύων. Ap. Statium Theb. VII, 477 *Eumenidum antiquissima.* Aliter sup. III, 252 de Harpyiarum una), seu Megæra seu Alecto (nam Famem vix bene hinc advocat Servius, laudato loco lib. III, 252), et vetat epulis frui; hoc plus dignitatis habet, quam fuga pomorum et aquæ in Tantalo. Atrocius rem extulit Æschylus Eumen. 264 sqq. *genialibus toris :* quoniam genialibus epulis, h. e. opiparis, lautis, quæ ad hilaritatem invitant, habendis positi sunt. vid. ad Georg. I, 302, ubi *genialis hiems. lucent fulcra* pro sunt : torus aureus est. De *fulcris* quæritur. Lecti substructi sunt pedibus aut fulcris, h. e. quocunque alio basis genere; pro *lecto* aureo poeta *fulcra* posuit. Quod autem fabulam de Ixione Ge. III, 38, 39. IV, 484 allatam nunc deserit, quod mirantur viri docti (cf. Schrader. ad Musæum pag. 285. Ouwens N. H. p. 23. 35 sq.) id poetæ haud dubie licet facere, quippe qui nullum doctrinæ systema cundere velit.

608 — 614. Hos versus equidem sententiarum et verborum gravitate commendatissimos esse velim. Fuere nonnulla in Platonis locis

Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis; quæ maxima turba est:
Quique ob adulterium cæsi; quique arma secuti
Inpia, nec veriti dominorum fallere dextras,

in *pulsare*. Moret. pr. et Parrhas., ut jam emendavit Markland. ad Statii III Silv. 3, 15, ubi præclare Statium restituit loco hoc adumbrato: *si quis pulsatæ conscius umbram* (vulgo *unquam*) *Matris et inferna rigidum timet Æacon urna.* invexa Goth. sec. — 610. *paratis* sec. Moret., quod vulgare verbum esset. — 611. *est* deest Menag. pr. — 613. *dextram* aliquot Pier.

in Excurss. laudatis, quæ sequi potuit, sed alia sibi ipsi debere videtur; etsi de hoc nihil affirmari potest. A multis enim passim poetis antiquioribus argumentum idem fuisse tractatum videtur. Confer quoque scurram Aristophanem, qui exagitat seu philosophos seu initiatos, in Ran. 145 — 151. Homerus, etsi Tantalum, Tityum, ac Sisyphum pœnas scelerum luere in locis inferis monuit, non tamen aut loca pœnarum discreta aut scelera definit, quorum pœnæ exigantur, præter unum perjurium, Iliad. γ, 279. τ, 258. 259. conf. *Jortin*. Diss. VI, p. 230. Scilicet temporum, quibus vivebat, simplicitas erat tanta, ut super muribus ac virtute nondum subtiles initæ essent rationes. De gravioribus sceleribus monere satis tum erat: inque iis habebantur cædes, injuriæ in supplices et hospites, tandem perjurium; ut contra prima humanitatis elementa fuere sanctitas ἱκετῶν et ξείνων, τὸ ἄγος, ἀραὶ et Ἐριννύες, religio sepulturæ, terminorum, et jurisjurandi. Nec aliter in decalogo a Mose prodito factum videas: atrociora tantum flagitia is attingit, a quibus qui vacet, parum adhuc ad honestatem profecisse nobis videri potest. At Maro ex philosophorum scriptis suum Tartarum constituit (cf. Exc. VIII), idemque scelerum, quibus supplicia in eo constituta sunt, recensum facit paullo ampliorem; commemorat impietatem erga eos, quibus pietatis sensus debetur, avaros duros et inhumanos; adulteros; perduelles. Ex vitæ philosophia profecit Auctor Telemachi lib. XVIII, p. 130 egregio loco! Ingratos ille, mendaces, adulatores nominat. Filium impium (ut v. 609) etiam Polygnotus in sua tabula expresserat: v. Pausan. X, 28. *Pulsatusve parens*, h. omnino male habitus, mulcatus. Est αἰκία γονέων. ante oculos erat Plato de LL. IX sub f. p. 940 C. ed. Frf. Steph. pag. 881 D. et *fraus innexa clienti*, pro vulgari, illata, uti *fraude* aliquis *illaqueari* dicitur. Comparata jam ab Interpp. Lex XII Tabb. *Patronus si clienti fraudem faxit, sacer esto*, et Horat. II Carm. 18, 23 sqq. *incubuere* Ge. II, 507 *Condit opes alius, defossoque incubat auro.* Argutatus tamen in hoc quoque vetus Grammaticus apud Servium Urbanus: rarum esse hoc inquiens, ut patronus clientem fallat, quum magis patronos decipiant frequenter clientes; eadem judicii iniqui-

Inclusi pœnam exspectant. Ne quære doceri,
Quam pœnam; aut quæ forma viros fortunave mersit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisve rotarum

614. *Suspensi pœn.* e. Schol. Statii, I Theb. 431. Sed in toto loco Tartarus carceris notionem habet adjunctam. *expendunt* Vir doctus in Miscell. Obss. apud Burm. Sed recte hic subjicit, *exspectare* hanc vim habere, ut eos pœnas certo daturos esse constet. Scilicet *exspectare* h. l. est metuere, et vulgaris oratio esset: iis hic aliquando inclusis pœna exspectanda est. Jo. Schraderus in schedis locum scabiosum esse ratus varie tentabat: inter cetera: *expendunt — Pœnarum quæ forma reos fortunave merset*, nec Dorvill. — 615. *merset* duo Heins., non male. *mergat* Franc. — 616. *radiisve* reposuit pro vulgari *que*. Etsi enim passim contendere viros doctos memini, *que* etiam sic poni, verior tamen est altera ratio, et lapsus caussa in promtu.

tate, qua nostri homines uti solent in agricolas et paganos. *repertis*, pro partis, paratis, accipe; nec *suis*, cognatis et affinibus, *posuere partem*, ex ἔθηκαν, statuerunt, tribuerunt, nisi mavis esse pro, seponere. Ad sententiam præclarus Horatii versus laudat Servius II Sermon. 2, 103; adde eundem I Serm. I, 75 sqq. 84 sq. Et commendat poetæ judicium hæc in vita hominum observatio, esse plerumque eos, qui repente magnas divitias consequuti sunt, duros et avaros in suos, h. e. erga cognatos egentes. *ob adulterium cæsi* gravius posuit pro adulteris simpliciter. De Lege Julia (anni 737) cogitare nondum potuit Virgilius. Potuit tamen jam tum, cum vivebat, res consiliis agitari. *arma impia*, haud dubie bellorum civilium; de iis accipiendum, qui patriæ bellum inferunt, non qui propulsant. Concidunt itaque Servii aliorumque metus, ne in Augustum peccet poeta. *nec veriti dominorum fallere dextras.* Arguntantur Interpp. et hic, Servii exemplo. *Domini* non modo servorum sunt; sed et de libertorum patronis bene idem dixit poeta. Servorum autem pœnas hic commemorare, indignum esset poetæ epici gravitate, multo magis Romani. Tum qui fidem fallit, is et *suam* et *alterius dextram* fallere dici potest. Itaque necessario accipiendum de libertorum impietate et fraude in patronos suos. An Pompeium Menam, Cn. Pompeii libertum, qui Sextum prodidit, animo designaverit poeta, affirmare quis ausit? Nec tamen sic in Augustum peccasset, nam et is, ut ceteri homines, proditionis fructum amplecti, proditorem abhorrere, debuit.

614. 615. Ornati versus pro vulgari: hi inclusi variis modis puniuntur. Noli quærere, *quam pœnam* expectandam habeant; aut *quæ pœnæ forma*, *fortunave*, quod miseriæ genus, *viros mersit* (v. sup. v. 512), illos excipit, manet. Ductum hoc ex vulgari: *mergi miseriis*.

616. Iterum, tanquam poeta, ad veteres mythos redit. Non necesse est, ut solum Sisyphum et Ixionem respexerit; Ixionem quoque jam v. 601 memoraverat;

Districti pendent; sedet, æternumque sedebit,
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
Admonet, et magna testatur voce per umbras :

617. *Destricti* Medic. cum fragm. Vatic. multisque aliis. Temere, non pendent deligati de rota, sed rotæ illigati; adeoque distinentur membris distractis. — 618. *Tereus* olim fuit Brodæi emendatio admodum inscita. Male habuit viros doctos, quod Theseus inter impios habitus (sed vid. Not.); et quod idem sup. v. 393 inter eos, qui vivi Orcum ingressi sunt, memoratus erat. Hoc nomine notarunt locum jam vett. Grammatici ap. Gell. X, 16. Sed nec de regressu ibi meminerat poeta, et licuit ei hic aliam fabulam sequi. Cf. l. l. ab Heins. et Burm. *Phlegeas*, *Flegeas*, *Phleguas*, male librarii.

adeoque enallage numeri, quam inferunt viri docti, carere possumus. *radiis rotarum districti pendent*, ornate; rotæ illigatis membris distinentur, *ἐπὶ τροχοῦ κατατείνονται*, petitum a tormenti genere, quod ipsum pro supplicio interdum fuit; de quo copiose Cerda, sic tamen, ut plura genera tormentorum confundat; hoc igitur equulei genus ad Ixionis pœnam translatum est.

617 — 625. Multis modis fabula de Theseo fuit tractata et ornata; vide v. c. Ovid. Met. VII, 433 sq.; nec mirum, fuere enim plures, qui non modo attigerant, sed et Theseides condiderant. Aetum etiam de Thesei et Pirithoi descensu in Minyade. v. Pausan. X, 28, item in Heracleis. Nam Hercules descensu ad Cerberum adducendum in inferos facto liberavit Theseum. v. Apollod. II, 5, 12, p. 122. Apud Homerum Od. λ, 630 sq. Theseus cum Pirithoo in inferis substiterat. Noster poeta hoc sequitur, ut Theseus, ob raptum Proserpinæ, *sedeat*. Hoc habitu pœnitentiæ et summi mœroris sensum prodi puta. Ita sedebant Theseus et Pirithous in tabula Polygnoti ap. Pausan. X, 29. Et talem Theseum sedentem in Sarda expressum vides ap. Winckelmann. n. Cl. In patera Italica, Etruscam vocant, quæ Veronæ servatur, Theseus serpente circumdatus retinetur, Hercule adveniente, ap. Passer. Pict. Etrusc. Tom. II, p. 49. Qui narrantur *στρωτοῖς ἐν λεχέεσσι* jacentes, alto sopore sepulti, in Tartaro apud Hesiodum Theog. 797. 798, ad perjurii per Stygem pœnam pertinent. Sed miraculum rei additum est in eo, quod Theseus saxo insidet, nec inde levare corpus potest. conf. Schol. Apollonii I, 101. Inter auctores hujus narrationis fuit Panyasis. v. Pausan. l. c. *προσφυὲς δὲ* (scil. *χρῶμά τι*) *ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῖς δεσμῶν σφίσιν ἔφη τὴν πέτραν.* Liberatus tamen et reductus ex inferis Theseus ab Hercule; Pirithoo relicto, quum terræ motus Herculem absterruisset: Apollod. II, 5, 12; unde patet, in Heraclea antiqui poetæ hæc exposita fuisse : ubi v. Not. p. 433 sq. Contrarias fabulas sequebatur Virgilius sup. 122, ubi de ea re jam monitum est. *Phlegyas*, de Phlegyarum gente alii acceperant, quæ Minyadum Bœotiæ inhabitavit, et propter impietatem a deo abolita

« Discite justitiam moniti, et, non temnere divos. »
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Inposuit, fixit leges pretio atque refixit :
Hic thalamum invasit natæ vetitosque hymenæos :

622. *pretioque* ed. Ven. — 623. *thalamos natæ invasit* alter Goth. et tert. *th. i. natæ inconcessosque h.* male ex lib. I, 659.

fuit. (v. Pausan. IX, 36 : adde H. in Apull. 278. 279. Nam Phlegyas Thessaliæ, de quibus Strabo videndus IX, p. 422 B, huc advocare non licet). Verum non de Phlegyis Maronem, sed *de Phlegya*, Ixionis et Coronidis, e qua Æsculapium Apollo suscepit, patre, qui Apollinis templum Delphis incendit (v. Serv.), accipiendum esse, jam docuerunt Interpp. ex Statii imitatione Theb. I, 712 sq. et Val. Fl. II, 193 sqq., quæ loca conferenda. Phlegyas igitur deorum contemtor, apud inferos ad justitiam et pietatem colendam exhortatur omnes, nobilissimo illo versu : *Discite justitiam moniti*, qui magnis viris multis in ore habitus fuit, et Munchhusio, immortali viro, frequenter. Nota quoque fabula de dæmone interrogato, quis ex omnibus Virgilii versibus esset præstantissimus. Non male autem augurantur viri docti ductum colorem ex Pindari illustri loco Pyth. II, 39 sq. Θεῶν δ' ἐφετμαῖσιν Ἰξίονά φαντὶ ταῦτα βροτοῖς λέγειν, ἐν πτερόεντι τροχῷ Παντᾶ κυλινδόμενον· Τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς Ἐποιχομένους τίνεσθαι. *moniti*, h. e. exemplo meo, quod pro monitu est. Nec importunum et inutile monitum putandum hoc inter eos, quibus nullus pœnitentiæ locus est. Pœnæ enim loco haberi potest hæc ipsa admonitio. v. Jortin. p. 288. Ceterum hic versus non inter rhetoricas figuras erat referendus, quibus sane hoc fieri videmus, ut is, cujus exemplo, casu et pœna, admonere, loquens inducatur (exempla v. apud Valkenarium Oratt. p. 327); alienum hoc a poeta, qui ex ἐναργείας poeticæ lege, et ex perpetuo usu eos, de quibus narrat, *agentes et loquentes exhibere* tenetur, *non* vero quid egerint aut dixerint, *narrare* et, re ita ferente, per figuram loquentes inducere potest. Verbo : vere exclamare putandus est Phlegyas. V. 621. 622 ex L. Vario pæne integros traductos esse, Macrob. VI, 1 testatur : *Vendidit hic Latium populis, agrosque Quiritum Eripuit, fixit leges pretio atque refixit.* Quod adjecit : *dominumque potentem* patriæ *Imposuit*, eo pertinet, quod tyrannum liberæ civitati induxit. *potentem* ornate. *leges fixit pretio* corruptus, *atque refixit*, recte Servius, *quia incisæ in æreis tabulis* leges affigebantur parietibus. Minus bene Cerda et alii, esse, in æs incidere. Iidem bene laudant legem Venuleii, quæ est l. 8 D. ad L. Juliam peculatus : *qui tabulam æream legis — refixerit*, vel quid inde immutaverit, Lege Julia peculatus tenetur. Sequitor §. 1 *Eadem lege tenetur, qui quid in tabulis publicis dele-*

Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnis scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim. »
Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos :
« Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus,
Adceleremus, ait; Cyclopum educta caminis

624. *ausaque p.* Vratisl. et Zulich. a m. sec., forma non inusitata. — 627. *possim* ex melioribus et ratione grammatica recte restituit Heinsius. Vulgo *possem*. — 629 *Et jam* Medic. *age* abest a Puget. *Eia age c.* conj. Heins. — 630. *Hac c.* aliquot Pier. *Adcel. iter* Ven. Mox *ducta* alii ap. Pier. et Heins., alii *obducta*, et quatuor Wassii ap. Burm. *virecta*, forte pro *erecta*; Schrader. in ms. conjiciebat *vincta*; quod et ipsum bene dictum esset. Pro *ducta* etiam laudari possunt Rom. et fragm. Vatic. cum Gud.

verit vel induxerit; quod adeo diversum ab illo esse necesse est. Laudant quoque Intpp. Ciceronis locum, qui est Philipp. XII, 5 ad f. Ceterum inanis est eorum opera, qui post Servium hæc omnia ad certos homines ex antiquitate referre voluerunt. Forte sagacior aliquis miretur libertatem oris in poeta, si Augusto coram lecta hæc reputet : *vendidit hic auro patriam dominumque potentem imposuit :* talium enim hominum opera Augustus quoque magna ex parte rerum potens factus erat : verum Augustus princeps reip. habebatur, non dominus.

625 sqq. Ex Iliad. β, 488 notissimo loco. conf. Georg. II, 103 sq. Præivisse Maroni in verbis Hostium poetam in lib. II. belli Histrici observat Macrob. VI, 3. p. 591 *non, si mihi linguæ Centum atque ora sient totidem vocesque liquatæ.* —*ferrea vox*, nulla clamoris intentione fracta : ἄτρυτος.

630 — 636. Plutonis regiam non intrat Æneas cum comite, sed tantum a limine salutat, aureo ramo in foribus deposito. Quid in his sequutus sit poeta, non liquet. Regia ista habet muros æreos vel ferreos. Solent poetæ hac munitionis notione uti, ducta a ferreis et ferratis portis, et translato fere opere ad Vulcanum vel Cyclopes. Sic Argorum mœnia apud Statium I Theb. 630, quem locum Servius laudat, et Mycenarum apud Senec. Thyest. 406, vid. Wass. ad Thucyd. VIII, 26, et Schol. Eurip. Orest. 964. Multo magis itaque in inferis h. l. sunt *mœnia educta Cyclopum caminis*, h. e. ferro cuso et ferruminato in Cyclopum fabricis (Male Cerda). *adverso fornice portas*, ornate; porta proprie ipsis erat adversa, et ea quidem in fornicem ducta, arcuata. — 629. *perfice munus*, si poeticus sermo fert; proprie doni deportatio perficiebatur. Etiam sic mox 637 *perfecto munere divæ*, h. e. muneris dedicatione; alioqui *munus* generaliori notione pro negotio et hic accipi possit, ut in Æneidis dedicatione : *Si mihi susceptum fuerit decurrere munus.* —

Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas,
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona. »
Dixerat, et pariter, gressi per opaca viarum,
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere divæ,

631. *respicio* Gud. pro var. lect. *suspicio*. Exc. Burm. *in f.* vulgg. ante Pier. et Heins., qui secundum codd. sustulit. — 632. *Hic* aliquot Pier., sed *hæc* — *dona* jungendum. *monent d.* Ven. — 633. *per o. locorum* Gud. pro var. lect. — 636. *Sparsit* duo Burm. *in* deest Rottend. pr., ut sup. v. 631. conf. III, 287. *ponit* pr. Hamb. a m. sec. — 637. *perfectis* Goth. tert. *numine* alter Hamb., sed est hæc perpetua aberratio; et vid. Not. ad v. 629.

632. *hæc dona* int. de eodem munere Proserpinæ dicando. — 635. Potest Æneas hoc ipso ramo aureo se adspersisse videri; fit enim adspersio ramo; verba tamen ita statuere nos non cogunt : et repugnat, quod pro dono ramus affertur. conf. Excurs. VI. Adumbrata res haud dubie ex eo ritu, quo, qui templa intrant, se lustrant, περιῤῥαίνονται; quod purgationis symbolum fuisse, facile intelligitur. Adeundum autem Æneæ nunc erat Elysium, locus, si quis alius, sanctus et castus. *ramumque adverso in limine figit.* In templorum aditu περιῤῥαντήρια, aqua lustralis et rami lustrales, notæ res sunt. Sed quod ramum in pariete seu poste figit, ad dedicationem doni spectat. Ceterum Warburtoni hypothesis si qua alia parte, hac utique, placere potest, quum lustrationem in adeundis majoribus Eleusiniis in hoc luco reperisse sibi visus est.

637 sqq. Traducta sunt ad Elysium sive sub terra, ut hic, sive in Insulis Fortunatis (ut ab Homero et Hesiodo, tum a Pindaro, factum) collocatum, omnia, quæ sub mitiori cælo amœnitatem loci facere possunt, jam ab Homero Od. δ, 563 sqq. et ab Hesiodo Ἔργ. 170 seqq. Ex hoc ipso, quod omnis felicitas Elysii talis est, qualem heroum vita subjicere sensibus poterat, vetustas hujus mythi intelligitur. Apud Pindarum pulcherrimo loco Olymp. II, 109 — 149 et in fragm. e Threnis apud Plutarch. Consol. ad Apollon. p. 120 C. et de occulte vivendo sub f. p. 1130 (v. nunc Fragm. Pindari a Schneidero collecta pag. 21) ornamenta deprehendes accessisse tum alia, tum hæc : lucem nulla nocte interceptam; victum facilem nec ullo labore quæsitum; esse insulam in Oceano, cui Saturnus imperat, (unde ei regia, πύργος tribuitur in illa) auræ odorumque ex floribus omnis generis afflatu jucundissimam; in ea habitare heroes veteres; delectari his odoribus, inter ludos et sacra diis facta. Doctior vita, et philosophicis studiis exculta Græcia, serenæ et placidæ mentis gaudia ex puræ et constantis virtutis conscientia

Devenere locos lætos, et amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther et lumine vestit

638. *Advenere* aliquis ap. Gnell., qui ignorabat, præpositum fere poetis omitti, Græcorum exemplo. *virecta* scribunt fere librarii hic et alibi. — 640. *campus* (ut sit: *L. h. campus*, *æther et l. v. P.*) Pieriani aliquot Rom. et Gud. a m. sec. Mentel. pr. a m. pr. et fragm. Vatic. a m. pr., et mutatum videri potest, ex malo metri ruentis metu; sed verisimilius librario hoc deberi, qui ad *Largior* renderat. — *hic æther campos* Goth. sec. et Parrhas. metri caussa; et, *aer campos*, aliquot Pier. *de lumine* Reg. a m. pr. In *et* neminem hæsisse miror. Scilicet ordo verborum, aut: *Largior hic æther est*, et *campos l. v. P.*, aut: *Æther largior*, *et lumine purpureo*, *vestit campos*, h. e. circumdat. Hoc malim. Sic jam Cicero in Phænom. v. 60 *Quem* (Capricornum) *cum perpetuo vestivit lumine Titan*.

mox adjecit: quo melioris sapientiæ placito egregie usum videas inter alios Cloverum in Leonida X, 156 sqq. *in those happier fields — Where never gloom of trouble shades the mind*, *Nor gust of passion heaves the quiet breast*, *Nor dews of grief are sprinkled*, et uno verbo Statius V Silv. 3, 286 in patris Epicedio: *Ite pii Manes — Et monstrate nemus*, *quo nulla irrupit Erinnys*, *In quo falsa dies cæloque simillimus æther*: de quo cf. inf. ad 888. Sed philosophicas rationes Maro in alium locum v. 724 sqq. servavit, et h. l. inprimis Homerum ante oculos habuit, et Pindarum, locis laudd. Nam *sedes beatæ* ipsi sunt luci amœni, et campi, æther purus et cælum serenum; rivi et ripæ gramineæ; studia ex prisca vita, inque his choreæ ad citharæ cantum, et epulæ. Adde locum de Olympo Odyss. ζ, 42 seqq. Similia quoque sunt in Axiocho, qui sub Æschinis, antea sub Platonis, nomine ferebatur. Communia etiam sunt nonnulla Elysio cum aurea hominum ætate. Jam ab his tanquam elementis profectus ad quantam amplitudinem Paradisum suum extulit Miltonus IV, 132 sqq.

640. *Largior æther*, egregie, patentior, liberior, nullis nubibus, nulla caligine obductus. Silius hinc lib. XIII, 550 *laxata lucida nocte Claustra nitent*, dixit de Elysio. Ὄψει τε φῶς κάλλιστον ὥσπερ ἐνθάδε Aristoph. Ran. 155, 457. *lumen purpureum*, pulchrum, ut sup. I, 591. *solemque suum*. in Pindari loco altero est Sol, qui, in nostro orbe occidens, ad infera loca progreditur, in altero Sol perpetuus noctu æque ac die (fere ut apud Val. Fl. I, 844 — 6. *donec silvas et amœna piorum Deveniunt*, *camposque*, ubi Sol, *totumque per annum Durat aprica dies*, *thiasique chorique virorum Carminaque*, *et quorum populis jam nulla cupido*). Sed poeta suavius Solem Elysio suum, præstantiorem puta nostro Sole, ut cetèra, assignat. Pro commentario haberi potest Telemachus lib. XIX. Inter alia: *c'est plutôt une gloire céleste qu'une lumière*. Imitatur Claudianus de R. P. lib. II, 282 sqq. conf.

Purpureo; solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris;
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.

641. Distinctione sublata, *solemque suum sua sidera norunt*, scribit Wakef., ut sit *sua sidera norunt solem suum*; quæ non satis assequor, e mente quidem veterum. Nam ad Popii sensum: *and other planets roll round other suns*, si acciperes; majorem, quam illa habuit, et subtiliorem doctrinam tribueres antiquitati. Multo minus talem sensum exspectares in loco Manilii II, 776, ubi silvis cæsis in loco ædificiis exstruendis addicto: *saltusque vetusti Procumbunt, solemque novum, nova sidera cernunt*, sententiam eandem locum habere: sidera cernere novum solem. — 642. *exercet* multi Heins. et Burm. — 644. *fidibus plaudunt* Hugen. pro var. lect. *pedibus claudunt* Medic. a m. pr., ridiculo lapsu. c. *ducunt* Rottend. pr. a m. pr. et Exc. Burm. a m. sec. *dicunt* Gud. — 647. *Jamque fidem* emendatio est Marcelli.

Cerda. *norunt*, vident, qui in Elysiis sunt, habent. Male aliter viri docti.

642 — 644. Hæc iterum ad Pindari ductum l. l. καὶ τοὶ μὲν ἱππείοις γυμνασίοις, τοὶ δὲ φορμίγγεσσι τέρπονται. Expressa scilicet *vita antiqua heroum Græciæ*; uti omnino unaquæque gens, si recensum apud animum instituas, sicut aliarum rerum inferarum, ita Elysii beatam sortem *ad suos mores* descripsit, eaque, quæ beatam vitam suo sensu constituebant, eo transtulit. *pedibus plaudunt choreas*, elegantius quam ducunt, scil. cum pedum plausu; Odyss. Θ, 264 Πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν· quod Maro adeo accepit κατὰ χορόν, non ut χορὸς pro loco dictum sit, ut alibi apud Homerum occurrit.

645 — 647. Dandus erat choreis saltantium et cantantium suus ἀοιδός, lyricen, qui seu accineret, seu præiret cantu tanquam choragus. Quis vero magis conveniens Orpheo, qui de locis inferis plurima erat fabulatus, h. e. vetere philosophorum more ac sermone per poetica phantasmata exposuerat? *longa cum veste*, citharœdorum aliquando, antiquiore autem ævo ἀοιδῶν, vatum, habitus ποδήρης palla, ut nota res est. v. Cerda. Adi vel Tibull. III, 4, 35, 36. Nota res e signis priscæ artis Apollinis citharœdi, et e numis. v. e. Eckhel Vol. VI. p. 275. *Sacerdos* autem h. l. vates, propter instituta orgia et teletas. Male itaque Barthius contendit sacerdotalem habitum respici; etsi verum est, sacerdotes ut sceptro, ita etiam palla, usus, ut ipsi dii ea veste occurrunt, sed et reges: nam omnino vestis demissa ac fluens ad dignitatem et religionum majestatem facit: ut unumquemque suus sensus docet. Orpheus illis saltantibus et cantantibus *obloquitur* (transitive h. l. dictum, facit loqui, φθέγγεσθαι, sonare, pulsat), *numeris*, nume-

Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul currusque virum miratur inanis.
Stant terra defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi. Quæ gratia curruum
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentis

klandi ad Statium p. 181 elegantissima, quam et ipse a poeta profertam esse malim. Est præterea lapsus ex literarum certæ ætatis ductu facillimus ex *fidem* in *eadem*. Cum tamen vulgata et ipsa bona sit, nolo pessimi exempli auctor esse, ut non librarii errorem, sed ipsum poetam emendatum dare velim: idque per totum poetam sequar. — 648. Laudat locum, et *Teucri* nomen de Teucris accipit Auctor libelli de Augusti progenie c. 3. — 649 *M. proceres* Vratisl. — 651. *mirantur* multi ap. Heins. et Burm. et edd. ante Pier. cum fragm. Vatic. cf. 477. 678. — 652. *terra* Heins. e Codd. post Pierium, non modo ad sonum suavius, sed et exquisitius. Vulgo *terræ*; quod et fragm. Vatic. habet. — 653. *campum* aliquot Pier. et Heins. duo Goth. cum fragm. Vatic. Mox sive *curruum*, sive *currum* scribas, parum referre puto. In Codd. utrumque occurrit. — 654. *quæ causa* Goth. sec., lapsu et alibi

rose, *septem discrimina vocum*, fides, lyram ἑπτάχορδον (Jortinus p. 292 septem sonos musicos Orpheum accinere voce volebat), *eademque* modo digitis, modo pectine pulsat; quod ab doctiore jam arte petiisse videtur, dum temperatur cantus modo plectro, modo digito. Illa, *nunc nunc*, excludunt interpretationes aliorum. Neque adeo de cantu ipsius Orphei hic quæritur; sed si quæratur, nemo facile, qui Homerum legit, dubitet, fueritne alius, qui Orpheo, lyram pulsanti, accinuit. Heroico ævo utrumque facit vates. *Numeris* 646 ad ipsum vatem retuli, εὐρύθμως, melius puto, quam ad saltantes et cantantes v. 644, ut eorum numeris obloquatur, seu respondeat.

648 sqq. Partim Hesiodi ductu Ἔργ. 159. 167 seqq. *pulcherrima proles*, pulcherrimi, h. l. de corporis dignitate. Sed insederat Virgilio hoc epitheton ex loco Homeri, quem expressit Iliad. υ, 231 sqq. Ἶλός τ' Ἀσσάρακός τε καὶ ἀντίθεος Γανυμήδης, Ὃς δὴ κάλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων etc. *nati melioribus annis*, secundum Hesiodum hoc, l. c. et sic alii de heroum atque etiam de aurea ætate. Laudatur Catull. LXI, 22: *O nimis optato sæclorum tempore nati, Heroes, salvete, deum genus.*

651 — 655. Iterum ad Pindari ductum l. c. Paullo aliter hæc tractata a Platone sub f. lib. X de Rep. Sectantur animæ artes prioris vitæ, communi populorum opinione etiam borealium. Eandem rem in antiquis quoque monumentis occurrere, putant viri docti. Ad sui temporis negotia hæc revocavit Ovid. Met. IV, 444 seqq. Melius Maro heroicam vitam servavit. Describit autem otia castrensia v. c. Iliad. γ, 135. Heroibus Homericis magna gratia,

Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit ecce alios dextra lævaque per herbam
Vescentis, lætumque choro Pæana canentis,
Inter odoratum lauri nemus; unde superne
Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.

obvio. *ruentis* Goth. tert., temere. — 656. *C. ante alios* Gud. pro div. lect. *per herbam* Gud. et Montalb. — 657. *Vescentes*, epulantes. Usum vocis non ex plebe esse, videbis inf. VIII, 182. 3. ubi de sacro. Wakefield reposuit e conj. *Vertentis* puto, pro saltantes. Vix erunt multi, qui probent, non magis quam *versantes*, pedestre voc. *choros* conj. Heins., sed *choro* absolute dictum pro, in choro, chorum ducendo. *choro pænentis* fragm. Vatic. a m. pr. Macrob. III, 2 « *pæanum canentes*, antiquo vocabulo *vitulantes*. »

adeoque amor, est militiæ curulis. Ad meliorem nostri ævi philosophiam Elysii voluptates accommodatæ sunt in Telemacho lib. XIX. *procul miratur*, pro conspicit: θηεῖται Homericum. *currus inanes*, simplic. quoniam adstant vacui dominis. Vix enim potuit declarare levitatem umbrarum, quæ iis insistunt. *gratia* nunc est delectatio, voluptas, et proprio voc. studium. *tellure repostos*, ut alibi, conditi, mortui.

656 — 659. Huc cum Axiocho l. c. comparandum. *Vescentis*, quis hoc putet satis digne dici posse pro, epulas celebrantes? iidem ἀείδοντες Παιήονα, omnino, carmen, ut Iliad. χ, 391 Achivi, et quidem in grato nemore, per quod, ut amœnitas loci major esset, descendit amnis. Amnes sub terra ferri vidimus jam Ge. IV. 366, 367. *Eridanum* autem quod potissimum appellat, suspicor fabulis poetarum, qui Argonautica scripserunt, deberi, a quibus plura videntur fabulose de Eridano tradita esse, forte etiam huc, quod ad loca illa infera defertur. cf. Apollon. IV, 627 sq. Nam hoc, quod ad inferum mare tendit, aut, quod non longe a fontibus suis cuniculum subter terram per duo millia subit; poetam adducere vix potuit, ut ad inferos eum relegaret. Sed est is fabulosus antiquissimorum mythorum amnis, quem ad geographicas rationes certas revocare non magis licet, quam Hyperboreos, aut Indus, aut Nysam; multo minus ex nominum similitudine, Rhodani, Rheni, ac similibus, veri aliquid peti potest. *Eridanus superne*, h. e. ex editiore loco, *volvitur*, venit, *plurimus*; dictum eleganter ad magnam aquarum copiam designandam. ut I Ge. 187 *quum se nux plurima silvis Induet in florem*. Sic πολλὸς pro μέγας Apollon. I, 760 et alibi. Licet ergo dicere esse *plurimum* idem quod, *magnum*. Sic inf. VII, 83 Albunea *quæ maxima sonat*. Apud Servium sup. ad v. 603 Tantalus in *Eridano Inferorum stare* narratur; quo liquere videtur etiam ab aliis poetis Eridanum simili ratione fuisse in inferis celebratum. An, quod Eridanus alterius hemisphærii sidus est, poetas ad hanc rei narrationem forte adduxit? At pari jure e

Hic manus, ob patriam pugnando volnera passi;
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat;
Quique pii vates, et Phœbo digna locuti;
Inventas aut qui vitam excoluere per artis;
Quique sui memores alios fecere merendo;

660. *passa* Bigot., ex interpret. — 661. *maneret* Nonius bis et Zulich. a m. pr. — 662. *et cedro d.* Serv. ad VII, 178. — 663. *coluere* sec. Moret. — 664. *alios* recte servatum in edd. jam inde ab Aldd. Alii *aliquos*. Mirum in hanc vitiosam lectionem conspirare vetustissimum et optimum quemque, etiam Rom. Medic. fragm. Vatic., hoc tamen a m. pr.

mythico Eridani usu nomen ad sidus translatum est, et hoc multo probabilius, quia nomina siderum e fabulis antiquis profecta sunt: an locum figmento fecit hoc, quod Eridanum antiquiores in extremo Europæ occidente fluere crediderе. Sin hac subtilitate omnino vis carere, sequendum est, quod inter Serviana occurrit: « Alii Eridanum pro quocunque accipiunt, et dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum, nam legimus I Ge. 482 *Fluviorum Rex Eridanus*. Et amant poetæ pro appellatione ponere magnæ (et in suo genere præclaræ) rei proprietatem, ut I Ge. 9: *pocula Acheloia*. » Etiam Callimachus fragm. pag. 473 e Strab. IX, 608 Eridanum ita dixerat pro flumine omnino. Nobilitatur res vulgaris splendido nomine.

660 — 665. Locus de piorum turba e nobilioribus, et, quem a generosiore animo vix puto legi posse, quin incalescat, et magnæ virtutis studio inflammetur: imitatione expressus a Silio XIII, 533 seqq. et a Valer. Fl. I, 839 seq. Referendus autem est animus in tempora antiquiora heroica, in quibus per *vates* melior vita constituta est responsis ac deorum monitis, ritibus religiosis, legibus, institutisque, et morum præceptis. Nihil ista ætate actum gestumve est, nisi ab animis divino numine afflatis. Vere tum diceres: nullum magnum virum natum esse sine afflatu divino. Nec vero, quam diu probi et prudentes viri erant, qui deo incalescere credebantur, habueris, quod vulgi opinionem damnes. *Sacerdotes casti*, qui sacra caste, pure ac pie, curarunt dum viverent. Ita nihil est quod reprehendas. Mox *vates* sintne poetæ an conjectores, dubitari potest. Sed Silius ibid. v. 538 *qui — nec dedignanda parenti Carmina fuderunt Phœbo*; itaque et is de poetis accepit. *pii* in hoc ipso quod *Phœbo digna* loquuntur, ita ut vere pronuntient se canere dei afflatu impulsos, dum grandia, sublimia, præclara, canunt. At: *Quique sui memores alios fecere merendo*, 664, ornate: magnæ illæ, et divinæ animæ, quæ bene de genere humano meritæ sunt; sæpe sic, ut nullam gratiam auferrent, interdum odiis et invidia oppressi vitam miseram agerent. *merendo*, idem, quod in vulgari sermone, demerendo, promerendo, bene merendo de aliis. Sic Seneca Hip-

Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfusos sic est adfata Sibylla;
Musæum ante omnis; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
« Dicite, felices animæ, tuque, optime vates;
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnis. »
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
« Nulli certa domus: lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum; et facili jam tramite sistam. »

665. *his una* Dorvill. — 667. *Museum*, *Musenum*, male librarii. *medium jam* duo Goth. — 668. *oculis exst.* Parrhas., male. *suscipit* nonnulli ap. Burmann. — 669. *Discite* tres Burmann. ex more. *optima* Gud. — 671. *transnavimus* Nonius in *ergo*, et Goth. sec. — 672. *hic* Oudart. — 673. *Nulli est* Menag. pr. — 674. *virentia* Parrhas. et in marg. Dorvill. ex interpr. cf. Burmann. *r. silvis* Rom. et Bigot. — 675. *voluptas* Franc. et ed. Junt., ut et Pier. aliquot. — 676. *superare* Goth. tert. et Franc. *f. vos t.* aliquot Pier. *ducam* Ven.

polyt. 632 *et te merebor*, ubi v. Gron. — 665. *Omnibus his* Servius: « per quod eos ostendit meruisse divinos honores. » Certe declarat hoc insigne, esse eos viros sacros et sanctos. Nam vittatos fuisse sacerdotes, vates, deos, satis notum est. cf. Val. Fl. lib. I, 836, 840.

666 sqq. Platonis locus de Rep. II, p. 363 ante oculos versari potuit. Quod Musæum potissimum nominat poeta, mirantur Intpp. Homeros sane Æneæ in inferis occurrere non potuit: turbatæ fuissent temporum rationes. Quum autem de antiquioribus aliquis esset laudandus, Orpheus vero jam sup. 119 memoratus esset, vix alius præter Linum, vel Musæum subrogari potuit. Magna autem Musæi auctoritas propter religiones et teletas institutas; et facile nunc ejus commemoratio h. l. opinionem movere potest, poetam de initiis cogitasse, quum ex nobilissimis hierophantis unum commemoret. Ceterum ad Homerum in simili loco rem transtulit præclare Silius XIII, 780 sqq.

667. 668. Bene hoc ex heroum ætate et opinione. Nam ad Platonem eum respexisse, apud Servium levis conjectura est. Ad verba cf. Iliad. γ, 226, 227. Mox 674 ornate, pro ripis; *recentia* sunt *rivis*, h. e. virentia propter vicinas aquas; ut Serv. conf. Burm. et v. 676 *sistam*, vos ad eum deducam facili et expedita via, quales in Elysio omnino esse vias credere fas est. Anteit tum Musæus ipse; ubi ex summo collis vertice locum ostendisset, tum Æneas et Sibylla

Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentis
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquunt.
  At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Ænean, alacris palmas utrasque tetendit;
Effusæque genis lacrimæ; et vox excidit ore:

677. *gressus* Menag. sec. — 678. *Et super* Dorvill. *ostentant* fragm Vatic. a m. pr. Goth. tert. *ostendit* duo Burm. Goth. sec. et ed. Ven. *linquit* Ven. *linquent* Franc. *linquont* Gud., unde illatum erat ab Heinsio. — 679. *in valle* Parrhas. et Ven. *cum valle* duo alii. *nitenti* pr. Hamb. Male h. l. *Nitere* enim refertur ad cultum locorum. vid. Not. Male etiam Servius jungit *penitus virenti*, cum sit, *penitus in valle*. — 680. *Inclusasque* pr. Hamb. *illustres* Parrhas. *ad limen* duo Heins. ac duo Burm. cum trinis Goth., quod ornari possit. Sed conf. inf. 829. — 682. *numeros* Excurs. Burm. *clarosque* ed. Dan. — 683. *Factaque* Franc. *genusque* alios legere Pierius ad marginem notaverat, sed videtur ex emendatione profectum; quia obscurius est, quid *manus* sit.

altera parte collis descendunt, discessu scilicet a Musæo facto. *campos nitentes*, pro amœnis nunc dixit. Sup. Georg. I, 153 de cultu dictum erat, *nitentia culta*, et sæpe alii.

679 sqq. De occursu matris Ulyssis nonnulla in similem rationem sunt apud Homerum, Odyss. λ, 151 sqq.; sed locus hic de Anchisa præclare a Virgilio est tractatus. Artificium poetæ egregium in hoc, quod Anchises hoc ipso tempore in recensu animarum in hanc vitam transiturarum occupatus ab Ænea deprehenditur. Traduxit enim poeta, et convertit in rem suam vetus illud philosophantium placitum, quo animæ jam ante vitæ hujus ingressum exsistere putantur. Jam iis certus locus erat assignandus, cui inclusæ essent; docendum porro, unde in eum locum essent deductæ. Ita opportunitas data mythis, partim ut locum accuratius declararet, partim ut statueret, animas eas jam antea humana corpora animasse, vitaque functas in ea loca descendisse. Atqui hic rursus nova conjectandi necessitas, quomodo animæ, corporis contagio contaminatæ, vitiis et erroribus liberari possint, aut iisdem in locis, aut antequam ea in loca pervenissent. — 680. *inclusas*, collectas in hunc locum. vid. inf. 705 seqq. *Recolimus*, animo proprie præterita, hic v. 681 simpl. recensere, exquirere, et addiscere futura facta, et res fortiter gestas. — 683. *manus*, seu virtutem, seu facta intellige. Nam jejunum esset, de turba ac numero accipere.

« Venisti tandem, tuaque spectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua; et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,
Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, et quanta per æquora vectum
Adcipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent! »
Ille autem: « Tua me, genitor, tua tristis imago,
Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.

687. *exspectata* antiquiorem quemque codicem exhibere, omnes fatentur; adde Rom. et Vatic. fragm. et, licet recentiores, cum Erf. tres Goth. Nec aliter edd. veteres, et omnes Aldinæ, et inde propagatæ. Necdum mihi constat, unde vulgata *spectata* venerit. Passeratii codicem pro ea laudat Guellius. Propagata illa est per Dan. Heinsii edd., sed jam ante in edd. Plantinianis Pulmanni occurrit. Tuentur tamen eam viri docti, nec injuria, quum grammaticorum et librariorum fraus in similibus locis, ubi de metri ratione solliciti erant, frequens sit. Interpretatur quoque eam Servius: probata, ut VIII, 151 *et rebus spectata juventus*. Contra *ipse* quidem Æneas erat *expectatus*; verum paullo durius *pietas* ejus *expectata* venisse diceretur. At, si *vicit iter*, accommodatius *spectata*. Schraderus in Emendatt. mss. conjiciebat: *tuaque, exspectate parenti, Vicit*. Inf. VIII, 37 *O sate gente deum — Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis*. Et sup. II, 282. *quibus Hector ab oris Exspectate venis*. *exoptata* Ven. *tandemque tuæ exspectata p*. Comment. Cruqu. ad Horat. I Od. 23. *parentis* Medic. — 690. *animum* Leid. a m. pr. *dicebam animo* conj. Heumannus pro prædicebam. Sed v. Burm., qui *ducere* ad calculos et rationes refert. Simpliciter *ducimus animo*, ut *agimus*, *agitamus*, *habemus*. — 691. *denumerans* pr. Moret. *Temporaque numerans* alter; *annumerans* Menag. pr. *tua cura* Sprot. Sed Serv. *mea cura*, id est, o tu. Immo vero est spes, expectatio, sollicitudo. — 692. *Quas e. per t.* Rom. cum aliis Pier., vel *Quas te ego per t.* Sed sollenne est pronomen primo loco non poni. v. Bentl. ad Horat. III Carm. 25, 2. — 696. *adire coegit*, vulgaris ratio, occurrit in Goth. tert. et aliis ap. Pier. Heins. et

687 — 694. *vicit iter*: pro: fecisti iter motus pietate, mihi jam probata. Nunc pietas vicit, effecit, ut iter ingrederetur etsi difficillimum. v. Var. Lect. — 690. *Sic equidem ducebam animo.* Æneam vivum ad loca infera descensurum esse, Anchises jam ante prævidisse putandus; nam idem nocturnis monitis filii pietatem permoverat, ut ad se videndum descenderet. conf. VI, 115. — 692. *Quas ego te terras.* Scilicet Anchises obierat in Sicilia anno sexto errorum; inde Æneas in Africam dejectus, redux inde Siciliam iterum adierat, unde soluta classe nunc ad Cumas appulerat. cf. Exc. II. ad Æn. III. *Libyæ regna*, justus de Didonis amoribus metus, ne iis ab Italia retineretur filius.

696. *Sæpius* o. v. c. sup. V, 731 sq. Nam semel memorari satis erat. cf. IV, 351.

Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro. »
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis,

Burm. *cogit odire* unus Moret. *odire adegit* Franc. — 699. *Dic* Franc. *rigabant* aliquot Pier. — 700. *dare collo* Montalb. — 701. *conatu* alter Hamb. a m. pr. *compressa* multi Burm. vid. II, 792, ubi iidem tres versus: cf. Georg. IV, 499. — 702. *somnio* conj. Tan. Faber. Male. conf. ibid. — 703. *Prœterea* Witt. *Æneas vidit* pr. Hamb. *vidit* etiam in aliis. *v. recepta* Menag. pr. v. inf. VIII, 609. — 704. *Exclusum* Dorvill. *Reclusum* Rom. Mox libris optimis et vetustissimis insidet lectio *silvæ*, uti Medic. a m. pr. Gud. Rom. et aliis, et sic emendabat Benedictus in Junt. Possis itaque conjectare, lectionem antiquiorem fuisse, sive illam, sive *silva*. *silvis* autem advenisse ex altero loco lib. III, 442 *Averna sonantia silvis*. Sed *silvis*, quod Medic. a m. sec. habet, ita ut Apeniana esse videatur lectio, auctoritatem facit Medicens Pierii et fragm. Vatic.; adde binos e Goth. Estque ea doctior lectio: nam *virgulta sonantia silvis* nihil aliud sunt, quam *virgulta silvarum* s., adeoque simpliciter, *silvæ sonantes* sc. venti flatu. Minus bene constitnas *v. s. silvis*, h. e. silvarum, arborum strepitu, ut *rivis sonantes silvæ*, resonantes rivi strepitu sint. Ut vero hoc fieri possit, ut *sonent*, seu strepant arbores, necesse est, Elysium auras suas et Zephyros habere; de quo dubitari nequit; præiverat jam

701—703. Nota imitatio ex Odyss. λ, 303 sq. Iliad. ψ, 100. Conf. Ge. IV, 499, et de Hercule simile quid apud Apollod. II, 5, 12, pag. 121. Adde, si tanti est, Jensii Obss. de Stilo Homer. p. 289.

703 sqq. Hæc jam manifeste ex Platonicis mythis; quorum fundus in Pythagoreorum opinionibus substructus erat. Etsi enim opinio de reditu animarum in vitam communis antiquitati fuit, non ab una hypothesi, ut putatur, sed a variis illa argumentis et indiciis docte indocteque petita (v. c. a mutuo interitu ortuque omnium rerum), aut in subsidium adsumta aliis doctrinis fulciendis: Platoni tamen, si non doctrina de subeundis ante transitum in novum corpus inferis, quam et Ægyptii tenuere, ac de purgatione, quæ initiis ac τελεταῖς frequentata fuisse videtur, peculiaris tamen fuisse videtur illa doctrina de bibenda ante reditum Lethe. v. de Rep. X, pag. 765 Fcf. p. 621. A. Steph. Ingeniosum utique commentum, quum nova vita, nova infantia, ineunda sit. Anterotem cum inversa facula nonnulli ad hoc ipsum dogma non male traduxerunt, etsi is proprie ad amoris oblivionem spectabat. v. Ovid. A. Remed. 551 sqq.

704. *virgulta sonantia silvis.* Inter plures modos, quibus accipias, probabilior est hic, ut sint dicta pro virgultis silvarum sonantibus, adeoque omnino, silvæ so-

Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant;
Ac, veluti in pratis, ubi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, caussasque requirit
Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto conplerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: « Animæ, quibus altera fato

Homerus: 'Αλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο etc. Od. δ, 567. 568. Pind. Ol. β, 129 sq. Conf. ad Georg. IV, 484. Ad amnis strepitum referunt alii cum Servio: « *virgulta sonantia silvæ*, quæ est juxta prærupta fluminis. » Atqui dices, Lethe quietus et placidus amnis est Recte; nec tamen sine aliorum poetarum exemplo hoc fecisset poeta, qui et ipsi amnibus in locis inferis, palustribus etiam et arundinosis fluentis, strepitus tribuunt. In his est Hermesianax, in verss. a Ruhnkenio recensis Epist. crit. II. p. 286. ubi v. doct. notam. Talis quoque Phlegethon sup. vss. 550. 551. Catrœi emendatio erat: *sonantia ripis*, saltem *rivis* conjectare debebat. — 705. *Letheum*, male al. Est Ληθαῖος v. c. Callim. in Del. 234 et sup. V, 854. Horat. Epod. 14, 3, ubi etiam male Letheus. *domus* sec. Hamb. — 706. *populique frequentes* Goth. tert., sed *volabant* adhæserat superiori versui. — 707. *velut* Gud. et al. — 708. *circa* Goth. tert., male. Nam *circumfunduntur*. — 710. *visus* alter Hamburg. *subito visu* Dorvill. — 711. *sunt* aliquot Burm., sed recentiores. — 712. *Quidve* aliquot Pieriani, alii *quique viri*, ut et in Hamb. pr. et Dorvill. lectum. *complerint* Pierius in nullo suo invenerat, sed *complerunt*, vel *complerent*. Eadem varietas

nantes, vento motæ: ut XII, 522 sunt *virgulta sonantia lauro*. Paullo diverso modo dictum supra III, 442 *Averna sonantia silvis*, h. e. silvæ circa Avernum sonantes. Habet autem Elysium suas auras, suos Zephyros; v. Var. Lect. Jam porro 705 Lethe in finibus Elysii, *prænatat*, præterfluit. Servius: « Ennium secutus est, qui ait: *fluctusque natantes*. » Paullo aliter: *campi natantes*, Ge. III, 198. *gentes* majus sunt: nam in gente populi: v. inf. X, 202. Gronov. ad Liv. V, 34, 35.

707—709. Optimum est statuere, illa: *strepit omnis murmure campus*, apodosin facere, et jungere: *Ac strepit omnis murmure campus* ex animarum discursatione, *veluti in pratis, ubi*— Ornata vero et suavis comparatio, ex Apollonio ducta loco eum hoc omnino comparando lib. I, 879 sqq., etsi et illo adumbrato ex Homerico Iliad. β, 87 sqq. Cf. sup. I, 430 sq. Ge. IV, 188 sqq. 51 seqq. *strepit murmure campus* doctius quam vulgare, apes strepunt per campum. Mox 711. *porro* simpliciter potest jungi: *caussasque requirit porro*, vel *porro*, sc. rogat, quæ sint etc. Sed doctior ratio est: *quæ sint ea flumina porro*, πόῤῥω, h. e. πόῤῥω, πόῤῥωθεν παραῤῥέοντα, longo inde cursu prætexentia campum. Minus bene Serv. et Cerda.

713. *altera corpora*: quum sint

Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam,
Securos latices, et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi, atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum;
Quo magis Italia mecum lætere reperta. »
« O pater, anne aliquas ad cælum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque in tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido? »
« Dicam equidem; nec te suspensum, nate, tenebo; »
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.

apud Burm. Sed *complerint* fragm. Vatic. Medic. — 714. *Letheique* Zulich. v. ad 705. — 715. *portant* Rom. — 717. *prolem hanc* sec. Rottend. et Erf. *cupio prolem hanc* Goth. tert. *memorare* princ. *numerare* Menag. pr. *tuorum* Ven. et pro Var. Lect. pr. Rottend. Ceterum juncturæ asperitas aliqua in v. 716. 717 inesse videtur. Puto a poeta scriptum fuisse: *Has — ostendere coram Jampridem*, ac *prolem cupio enumerare tuorum*. — 718. *mecum* omnes; olim tamen vulgatum erat *tandem*; Zulich. *nec non lætare*. Sane *lætare* potiorem librorum habet auctoritatem, Medicei quoque a pr. m. cum aliis Pier. et Burm.; Romanus autem: *Quo magis Italiam mecum lætare repertam*. Erat is forte audiendus; sed retinere potest impetum fragm. Vatic. *Italiam mecum latere reperta*, a pr. m. mox emendatum: *Italia* et *lætare*. — 719. *aliquos* Rottend. a m. pr. *hinc ad cælum* Menag. pr. *est* abest a binis Burmann. — 720. *in tarda* retraxit Burmannus ratione et Pier. libb. auctoritate. Vulgo *ad t.*, quod Vatic. cum fragm. Vatic. et Medic. tuentur. — 721. *miseræ* Menag. pr. *quæ miseris lucis* Witt. *est* addunt in fine nonnulli Pier. et Burm. et fragm. Vatic. a m. pr. — 722. *suspectum* Goth. tert. — 723. *suspicit* multi vitiose, ex mm.e; etiam Ald. pr., sed emendatum in Ald. 1505, et a Benedicto in Junt. Est ὑπεχαρμεάτα.

aliæ animæ, quæ prima vice corpus intrant, aliæ, corpore solutæ, et in loca infera deductæ, quæ posthæc purgatæ in novum corpus intrare coguntur: nunc de altero hoc genere est cogitandum. — 714. *ad undam*: latices potant, ad amnem, in litore, constitutæ, procumbentes. Dictum ἐναργέστερον, quam simpl. bibunt Lethen. — 715. *securos*, ab effectu, ut *morbos pallidos* dicunt. Serv. nam ex oblivione malorum tranquillitas oritur; cujus comes securitas. — 716. conf. sup. V, 737 *Tum genus omne tuum* etc. *Italia reperta* h. e. accessu ad Italiam; post longos sc. errores.

719 sqq. Inest nescio quæ vis et δεινότης eximia in hac Æneæ oratione cum indignatione aliqua rogantis; suavitas autem tanto major, si Homerici Achillis (Odyss. λ, 487) indignum vitæ amorem memineris. Vides in hoc quoque progressum philosophiæ factum inde ab Homerica ætate. *ire sublimes*, redire, *ad cælum*, h. e. ad vitam. Sic jam supra: *ad auras superas*, et alibi

« Principio cælum, ac terras, camposque liquentis,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,

724. *ac* deest binis Burmann. *et* Goth. tert. *terram* Rom. et God. cum Goth. sec. et fragm. Vatic. a m. pr., at cf. Georg. IV, 221 *Terrasque tractusque maris.* *terras cælumque profundum* Donat. ad Terent., memoriter. v. Burm. — 7 5. *Ingentemque g.* Medic. a m. pr. et Colot. *Tithonia* Goth. tert. Aut Solem in *Titaniis* astris latere, aut *Titanaque* et *astra* legendum, contendit Trappius, sed v. Not. — 726. *tutamque in fuca* fragm. Vatic. a m. pr. *effusa* Leid. un. *infusa partus* Goth. tert. — 727. *miscet se corpore* nihil aliud est quam forma loquendi doctior pro vulgari, *miscet se corpori.* — 728. *Hinc* ap. Serv. *volucrum* Goth. sec. cum Rom.

724 sqq. De toto hoc illustri loco, in quo fere Interpretum subtilitatem desideres, Servius vero neoplatonicas argutias affert, partim et grammaticas nugas, v. Excurs. XII. Hic verba interpretanda sunt *Spiritus* et *mens;* ut Ψυχὴ et Νοῦς, h. e. anima mundi, quæ omnia permeat; quumque universum semel sub *corporis* specie repræsentasset, recte pro partibus *artus* posuit. Sic de terra Ge. II, 325 — 327. Commentarii loco esse possunt Ciceronis versus ex Consulatu, lib. II, in de Div. I, 11. Comparant alii Iliad. σ, 483 — 485. *cælum* pro aere dictum vix dubites; et *campos liquentes*, pro mari, ut, æquor aquarum. In quarto tamen elemento extundendo laborarunt Grammatici. Docta ex vett. comment. servata nota est apud Pomponium, ubi inter alia: « Ridiculum est intelligere cælum pro duplici elemento, id est, aere et æthere. Æmilius Asper quum hunc locum annotaret, sic ait: « Membra naturæ sic solet jungere Virgilius, ut in tria dividat, nam et alibi: *mario ac terros cælumque profundum;* Ennium sequutus, qui ait: Qui tuo lumine mare, terram, cælum, contines. » *Titania astra.* Ex iis, quæ apud Diodorum exponuntur (altero loco V, 66 fabula Cretica, altero III, 57 Libyca), nihil facile huc revocari potest; nec, sidera ad Titanes referri, scriptorum usu est cognitum. Igitur Servius sequendus, qui altero loco *Solem* interpretatur. Dictum scilicet poetico more, pro, *ostrum Titanium*, h. e. Titan, Hyperion, seu Sol, ut IV, 119. Titania Luna, vel Diana sæpius occurrit, Apollonii exemplo: Τιτηνὶς lib. IV, 54, ubi v. Schol. — 727. *magno se corpore miscet* dictum doctius quam corpori miscetur, inditur: per totum mundum didita est anima mundi.

728 sq. Inde ex hac Mente Mundi omnia, homines, pecudes, alites, aquatilia, *sunt*, h. e. animam et vitam habent. conf. Ge. IV, 218 — 226 *His quidem signis* etc. *Deum namque ire per omnes Terrasque tractusque maris cælumque profundum, Hinc — Quemque sibi tenues nascentem arcessere*

Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor et cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
Dispiciunt, clausæ tenebris et carcere cæco.

730. *olli* ed. Commelin. *illis* duo apud Burmann. cum ed. Ven. c. *imago* Goth. sec. — 731. *corpora noxia* plurimi Burmann. *tardent* qu. Moret. — 732. *Terrhenique* fragm. Vatic. — 733. *Hinc m. cupiunt gaudentque dolentque* Macrob. in So. Sc. 8 et; sec. Rottend. *neque* Heins. e codd. Vulgo *nec*, quod tamen Rom. tuetur. *neque miras* Medic. a m. pr. — 734. *Dispiciunt* præclare Heins. restituit e Gud. a m. pr. Voss. binisque Rottend. (vid. sup. ad II Georg. 187. Alius dixisset, *Prospiciunt*.) Eodem ducunt Medic. cum aliis Heins., Romanos cum aliis Pier.; adde fragm. Vatic. et binos Goth., qui omnes *Despiciunt* exhibent. *Respiciunt* ceteri cum edd. antiquioribus, ut Ald. Commel. *Suspiciunt* ed. Mediol. Mox *clusæ* fragm. Vatic., quod aliis locis Heinsius sequutus est.

vitas. Novus usus vocis est *æquor marmoreum*, resplendescens a sole ex Homerico ἅλα μαρμαρέην Iliad. ξ, 273. Unde et *marmor* pro mari ut Ge. I, 254. Verum in hoc præiverant jam Lucret. et Catull. *marmoream cervicem* dixerat Ge. IV, 523 ubi v. notam.

730—734. *Illis seminibus*, h. e. his animabus ex anima mundi, tanquam ex igni scintillæ, petitis, et in humanum corpus traductis, inest ignea vis (qualis ætheris est) et ætherea natura. Verba etiam Stoica disciplina frequentata. Nam Zenoni Νοῦς κόσμου πυρινὸς, et Posidonio πνεῦμα νοερὸν καὶ πυρῶδες, cujus scintillæ et ἀποσπάσματα ac σπέρματα sunt animæ. Res ipsa jam Pythagoreorum placitis continebatur. cf Bruckeri *Hist. crit. Philos.* T. I, p. 948 sq. (et qui nunc post illum superioribus annis majore subtilitate eadem persequuti sunt, Meiners et Tiedemann). Ornatus valde locus. *noxia corpora*, præclare, quandoquidem vim divinæ flammæ obtundit terrestris natura corporis. *moribunda*, pro vulgari, mortalia. *Hinc metuunt cupiuntque*, a corporis contagio animorum perturbationes et cupiditates proficiscuntur, ex bonis malisque opinatis. conf. Serv. Porro corporis tanquam carcere *inclusæ lucem non dispiciunt*, prospiciunt, ornate pro, carcere includuntur. Nam corpus vinculis animi tenebrisque assimulatur, quibus ille offuscatur, et a libera rerum contemplatione retrahitur. Cic. Somn. Scip. sub f. *Sunt optimæ curæ de salute patriæ; quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit, idque ocius faciet, si jam tum, quum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet.* Observa quod ad *clausæ* 734 subjectum paullo longius repetendum est ex 720 *animæ*: quum intervenisset jam *semina* 730. 1.

Quin et, supremo quum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanis
Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni;

735. *supremum quum lumen* Montalb. et tert. Rottend., non male. *limine* pr. Hamb. pro Var. L., item Servius. *reliquit* aliquot Burm. et fragm. Vatic. a m. pr. — 736. *Nec tamen* Menag. pr. — 737. *excidunt* Ald. pr., at corr. in sec. *est* deest Sprot. — 738. *diu conjuncta* Oudart. *inolescere*. Fea *Saggio di nuove Illustraz.* p. 127. em. *abolescere*: quum nec ipse doctrinam poetæ satis assequeretur. Idem e Cod. biblioth. Casinatensis laudat, *mollescere*. — 740. *penduntur* Dorvill. — 742. *Infestum* Serv.

735 — 739. Adeo materiæ, terrestris corporis, sordes inolescunt animabus, ut iis ne dissolutis quidem a corpore elui illæ facile possint. Itaque purgationes fiunt operosæ aqua, aere, igni, in locis inferis. Ornate autem omnia. Contagium corporis dictum, *malum*, *corporeæ pestes*, *vetera mala*, *scelus*; intelligendæ autem perturbationes et cupiditates (v. 733), iræ, metus, tristitiæ, et sic porro. Secundum semel institutam rei adumbrationem iidem *animorum* dicuntur esse *morbi*, seu *labes*, *sordes*, *maculæ*, *κηλίδες*, *ulcera*, *cicatrices*, *μώλωπες*, *οὐλαί*, *στίγματα*; hinc suavis ille mythus, seu involutum fabulosa narratione philosophema apud Platon. Georg. extr. p. 356, 357 de animabus coram Rhadamantho nudandis; quo Plutarch. de his, qui sero a num. pun. T. II, p. 564, 565, et Lucianus aliquoties felicissime usus est. Noster autem poeta cum semel per *sordes* et *maculas* animorum vitia et cupiditates animales designasset, emendationem earum per *purgationis* genus bene exhibuit, cui jam in sacris et initiis adsueti erant veterum hominum animi. Eadem purgatio mox designatur per *pœnas*, *supplicia*, vel Platonis auctoritate in Gorgia l. c. quod non observatum misere vexavit Intpp. At v. 738 inversa est oratio. Debebat sequi: *nec excedunt*, — *sed penitus inoluerunt*, *concreverunt*; unde 746 *concreta labes*, quæ eluitur et exuritur 742. Hoc ita extulit: nec mirum est, seu, *necesse est*, *multa*, multum vitii, *diu*, per tam longum vitæ tempus, *concreta inolescere penitus modis miris*.

740 — 743. A sollennibus purgationum et lustrationum ritibus. Fiebat enim lustratio aere, aqua, igni. Nec aliter sermone humano efferri animarum purgatio poterat, ne a philosophis quidem subtilioribus, si fuerunt forte, qui animo corpusculum suum detractum esse, aut eum sine corpore superstitem cogitatione assequi vellent; quod

Quisque suos patimur Manis; exinde per amplum

ad II Georg. 389. — 743. ***patitur*** **et** ***mittitur*** **tres ap. Burm.** ***patitur*** **etiam Erf. Ut nunc versus se ordine excipiunt, aut nova in Elysio fit, aut inchoata ante anima-**

dubito. Purgationem animarum in sole et silentibus fieri, statuisse Ægyptios, viri docti passim aiunt; vide Moshem. ad Cudworth. pag. 366. Sed ex loco Porphyrii de Abstin. IV, 10, testis per se parum idonei; nisi talem opinionem jam animo attuleris, id non facile elicias.

743. 744. *Quisque suos patimur Manes.* Vexatus locus. Simplicissima tamen est ratio: patimur supplicia hæc omnes, non quidem quales nunc sumus, animæ corpori inclusæ, sed *quoad* (κατὰ) *suos quisque Manes;* pro vulgari: *nostrum omnium Manes patiuntur;* omnibus Manibus ista patienda sunt. Nam purgatio ista subeunda est omnibus. Soli ad inferos perveniunt Manes; hi sunt, qui purgantur; qui *patiuntur*, h. e. subeunt, pro sua cujusque parte, purgationes illas tormentorum similes. Firmat quoque hanc rationem, id quod non viderunt, qui eundem locum laudant, Apuleius Florid. lib. II, pag. 231 Colu. de Pythagora: *Brachmanæ autem pleraque philosophiæ ejus contulerunt: quæ mentium documenta corporumque exercitamenta, quot partes animi, quot vices vitæ;* quæ diis Manibus pro merito suo cuique *tormenta vel præmia.* Quo loco nihil ad rem disertius esse potest. *Manes* pro *suppliciis* ac pœnis vulgo accipiunt: qua ratione aut analogia, non video; si vel maxime dixero: Manes dici pro conditione, qua sunt Manes; etsi sic Ausonius (quamquam mihi non satis exploratum hoc) videri potest et ipse interpretatus esse, imitatus versum hunc in Ephemer. 57: *si pœnitet, altaque sensus Formido excruciat, tormentaque sera gehennæ Anticipat, patiturque suos mens saucia Manes.* Etiam Statii versum, ubi Pluto ad Amphiaraum VIII, 84 *At tibi quos, inquit, Manes? qui limite præceps Non licito per inane ruis*, ita interpretantur cum Lutatio, ut sint pœnæ. At potest aliis quoque modis suppleri: quos Manes adire animus fuit tibi? Et statim v. 90, 91 *sanctis Manibus* vulgari sensu iterum dictum. Sanctii interpretatio in Minerva pag. 825, 826, ut, quemadmodum mali patiuntur Lemures et Larvas eorum, quos læserunt vel necarunt, sic boni patiantur proprios Manes, contorta est. Cerda *pati Manes* dictum vult, ut, *pati Furias.* Sed hoc nihil expedit, nec si deos inferos omnino esse h. l. dixeris Manes, ut Ge. IV, 489 et alibi. *Pati aliquem*, pati deos, Manes; vix Latine dicitur; puella patitur virum longe alio modo. Ad duos Genios, qui homini adsunt, referebat altero loco Servius; sed alienum id ab h. l. Melius Ruæus dæmonas huc vocat ex Platone (v. c. in Phædone p. 80 B. Frf.); sed nusquam ab hoc memorari video, cruciatum animabus inferri ab ullo dæmone. Valer. Fl. III, 389, qui hunc locum ante oculos habuit, interpretationem in neutram partem inflec-

Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus;
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Ætherium sensum, atque aurai simplicis ignem.

rum purgatio in Elysio absolvitur; quod omnino novum est et insolens. Nam, si vss. 743. 744 jam peracta purgatione in Elysium missæ sunt animæ, quomodo iterum v. 745 sequi potest: *Donec longa dies* etc. hoc est, donec purgatæ fuerint? Itaque suspicari licet versus esse transpositos; et retrahendos vss. 745 — 747 ante 743, ut a Virgilio versus hoc ordine profecti sint: *aut exuritur igni: Donec longa dies perfecto temporis orbe Concretam exemit labem, purumque reliquit Ætherium sensum atque aurai simplicis ignem. Quisque suos patimur Manes.* Transpositionem quoque admisit et recepit Editor Parmensis. Difficultatem in oratione poetæ vidit quoque doctissimus Jortinus; sed vix expediisse videri potest pag. 266 sqq. In ipsam autem transponendi rationem incidisse quoque Trappium nunc deprehendo; ut tamen nec efficiat, in quo conficiendo laborat. Enimvero, quo curatius hunc locum inspicio, eo manifestius mihi fit, versus esse seu a poeta nondum expolitos nec in suum numerum et ordinem redactos, seu, quod multo magis probabile, supposititios et e margine illatos 743. 744 *Quisque suos patimur Manes: exinde per amplum Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus.* Nam primo sententiam interpellant et jugulant; tum sensum idoneum non habent; tertio a poetæ mente sunt alieni: si jam ante purgatæ erant, purgatæque mittuntur in Elysium, quorsum in hoc Elysio tempus longum exigunt animæ, ut purgentur? De loco purgationis in inferis nihil poeta monuit; nec tamen inde in Elysium, sed ad Lethen animas mitti ipse profitetur v. 748. Nec attigit poeta alterum illud philosophema, quo migrationi animarum finis tandem ita statuitur, ut eæ, quæ post plures migrationes et purgationes perfectam puritatem consequutæ fuerint, aut Elysio aut Olympo assignentur in perpetuum. Antiquum tamen emblema esse, Ausonii testatur locus, quo h. l. æmulatur. — 746. *tabem* Rom., nec hoc male. *relinquit* fragm. Vatic. Medic. cum aliis. — 747. *auræ* omnes fere codd. Heins. et Pier. et fragm. Vatic. Sed Valer. Probus inter quatuor locos refert, in quibus aotit; nam aliam plane ille rationem iniit: Animæ violenta morte vita expulsæ ap. Plutonem de injuria conqueruntur; tum illæ una Furiarum comite addita redeunt, ut a sontibus pœnas expetant: *Quisque suos sontes inimicaque pectora pœnis Implicat; et varia meritos formidine pulsant.* — 744. *per Elysium*, h. e. ad. Alii, et sic jam Cerda, distinguunt *læta arva* ab *Elysio;* sed perpetuo usu loquendi de eodem loco hæc dicta inveniuntur. Itaque nec Jortino accedere possum p. 262 sq.

745 — 747. Igitur aut nova in Elysio fit, aut inchoata ante purgatio animarum in Elysio absolvitur; sed v. Var. Lect. ad 743. *perfecto temporis orbe*, definitum post tempus, h. e. mille annos. *purum ætherium sensum*, mentem illam (*sensus* pro perceptione et judicio animi et hinc pro animo) ex æthere deductam, cumque idem æther sit ignis purissimus, explicative subjicit: *atque aurai simplicis ignem.* De igni *auram* proprie dici, ut de luce, supra vidimus. Itaque anima tandem ad pristinam puritatem ætheream restituitur.

Has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium deus evocat agmine magno;
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reverti. »

tiqua illa forma Virgilio placuerit. *ignes* Goth. tert. — 748. *rotas* Menag. pr. *rotam evolvere* Parrhas. Jo. Schrader. conj. *rotæ*, ut sint tormenta. v. Not. — 749. *Lethæum* Rom., vid. sup. ad v. 705 *flumen* duo Burm. — 750. *superum* ed. Ven. et Dorvill., eo alludunt aliquot Pier. *supera in c.* Interpungit Wakefield: *deus evocat agmine magno Scilicet*; Et mox *ut convexa revisant Rursus, et i.* In altero hoc assentior. — 751. *incipiunt* ed. Ven. *incipeat* Lotat. ad Stat. VII Theb. 92.

748 — 751. *ubi mille rotam volvere per annos.* De sensu constat ex v. 745 *perfecto temporis orbe.* Verba ex vulgari ratione sic constituerentur: ubi mille annorum rota voluta, h. e. circumactus orbis est. *Rotam* dixit absolute pro orbis, κύκλος. Annorum *volubilitatem* interpretatur Servius, et Ennianum esse monet. *volvere rotam*, est, exegerunt animæ tempus in orbem rediens. Non minus ornate in similem modum Cic. in Somn. Scip. 2 *quum ætas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit. Mille annos* a Platone sumsit de Rep. X, p. 761 Ed. Frf., p. 615 A. ed. Steph. ubi πορεία χιλιέτης animarum injustarum subter terram, quasi in pœnam decupli; it. in Phædro p. 123 D. In *lustra* annos mutavit Silius XIII, 558 *Hac* (decima *porta*) *animæ cælum repetunt, ac mille peractis, Oblitæ Ditem, redeunt in corpora lustris.* Omnino *multa sæcula* memoravit Cic. in Somn. Scip. sub f. loco jam a Cerda excitato. Pindarus *novem annos* finierat in præclaro fragm. ap. Platonem Menon. p. 415 B. Frf. Animam ait non interire, sed tantum mori ac reviviscere; sancte itaque esse vivendum: οἷσι γὰρ ἂν (h. e. ἀφ᾽ ὧν) Φερσεφόνα ποινὰν παλαιοῦ πένθεος (h. e. κακοῦ, idem est *vetus malum* Maronis, *corporea pestis* seu, morbus) δέξεται, εἰς τὸν ὕπερθεν ἅλιον (ad *superas auras*, *ad cælum*, h. e. in vitam) κείνων ἐνάτῳ ἔτει ἀνδιδοῖ ψυχὰς πάλιν· — ἐκ τᾶν βασιλῆες ἀγαυοὶ καὶ σθένει κραιπνοὶ σοφίᾳ τε μέγιστοι ἄνδρες αὔξονται· ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόνον ἥρωες ἁγνοὶ πρὸς ἀνθρώπων καλεῦνται. Idem in Olymp. II, 123 eos, qui vitam ter exegissent sic, ut justitiam colerent, ad Beatam insulam deferri narraverat. *Ter mille* annis circuitum animarum fieri per animalium corpora, statuerant Ægyptii ex Herodoti fide lib. II, 123, quod tamen dogma tantum ad animas spectare potuit, sceleribus ac vitiis inquinatas et contaminatas. Nec sane potuit in mythis his ulla esse constantia: e re nata fingebat unusquisque consentanea. Ceterum inter hæc meminisse juvat, quam bene in Messiade animarum jamjam in vitam proditurarum sors, sedes, facta, dicta ad puriorem de anima humana sapientiam attemperata sint sub fin. lib. I et al., ut VIII. — 749. *Deus evocat*, non hic de Mercurio agitur; quod putant Intpp., sed est ὁ δαίμων, indefinite. vid. Plato de Rep. X, p. 765 E.

Dixerat Anchises; natumque, unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios, turbamque sonantem;
Et tumulum capit, unde omnis longo ordine possit
Adversos legere, et venientum discere vŏltus.
« Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Inlustris animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides, pura juvenis qui nititur hasta,

754. *posset* multi Pier. etiam Rom. et Heins. cum Medic., sed fragm. Vatic. *possit*. Apud Nonium *possent*. Parrhas. *posset ordine circum*. — 755. *Adversas* Montalb., dum interpolator *animas* cogitabat. *adversus* fragm. Vatic. *poscere v.* ed. Ven., male. *discere* est cognoscere. *vultum* Zulich. — 758. *et nostrum nomen* sec Moret. *ituros* alter Bamb. — 760. *Ille, vides*. Potest quoque scribi : *Ille, vides? p. juvenis*

752 sqq. De invento hujus animarum, quæ in nova corpora transituræ sunt, recensus ad futurarum ætatum res exponendas vid. Excurs. ad h. l. num illæ sint prima vice corpora subituræ, an jam ante vixerint, nuncque in corpora redituræ sint, non diserte pronuntiat; verum ex hoc altero eas genere esse, ex ante dictis ab eo colligitur. — 752 — 755. Ornate singula. *conventus in medios* in mediam tŭrbam. *sonantem*, de strepitu, ex Od. ω, 5 ταὶ δὲ τρίζουσαι ἕποντο. cf. Horat. I Serm. 8, 41, et sup. v. 707 sq. *adversos* ornat epitheton. Scilicet ex adverso incedentes animas *legit*, recenset, cognoscit.

756 — 759. Enarrabo clara facta et fata posterorum tuorum. *nepotes — animas* — enarrabo. *qui maneant*, expectandi sint, *nepotes Itala de gente*, de nova stirpe in Latio ex Lavinia suscipienda. *nostrum in nomen ituras*, pro vulgari, futuras ex nostra gente. Sic *ire* sæpe et ἔρχεσθαι. Quod autem Anchises hæc exponere, et futuras res prædicere potest, ad divinandi munus pertinet, quod ille a Venere acceperat. vid. sup. ad lib. II Excurs. XVII, ubi de Anchise agitur. Ceterum ex Serviana nota hæc apponemus : « *Cetera, quæ hic intermissa sunt, in ἀσπιδοποιίᾳ commemorat.* » (lib. VIII, 628 seqq., et hac de caussa multa utique poetæ in hoc recensu prætermittenda fuere, ne bis eadem afferret). *unde etiam in antiquis invenimus, opus hoc appellatum esse non* Æneidem; *sed* Gesta populi Romani; *quod ideo mutatum est, quia nomen non a parte, sed a toto debet dari*. Fuere adeo in secta eorum, qui in honorem nominis Romani carmen scriptum narrabant, nonnulli epicæ poetices tam ignari, ut historiæ Romanæ corpus aliquod io eo quærerent.

760 — 766. Gens Julia ab Ascanio seu Iulo ducta, qui patri successit, et Albam Longam condidit. cf. sup. Æn. I, 267 sq., sed

Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras
Ætherias Italo commixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles;
Quem tibi longævo serum Lavinia conjunx
Educet silvis regem, regumque parentem;
Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
  Proximus ille Procas, Trojanæ gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet

pura Dorvill. — 761. *luci* Heins. malebat; ut sit, vitæ mox ipsi reddendæ; non video quid intersit. — 762. *Italo mirtus de s.* antiqui codd. ap. Pier. *surgit* Medic. — 763. *posthuma* male scriptum et hic in Gothanis *postumia* Franc., ioeque. Piget in his morari. — 764. *servam* Rom. — 765. *Educit* Medic. *Educet in s.* alter Hamb. et Goth. tert., idem eum pr. *parentum*. — 766. *nostrum longa* tres Heins. — 767. *Procax* aliquot apud Burmann., indocte. Etiam *Proca* legitur. — 768.

reges Albani a Silvio, qui ex Lavinia postumus Æneæ natus erat. Hæc est fama, quam h. l. poeta sequitur. Alii Ascanii filium et successorem Silvium faciunt. Alii aliter tradunt. v. Liv. I, 3. Victor O. G. R. 16, 17. Dionys. Halic. I, 70. Ovid. IV Fast. 40, et Serv. ad h. l. conf. Exc. III ad lib. XII Æn. Fabulæ de Silvio in silvis educto locum fecisse videtur nomen ipsum, uti fabulis de Romulo et Remo ficus Ruminalis et similitudo vocis *ruminis*, hoc est, mammæ. *hastam puram*, δόρυ ἀσίδηρον, idem quod antiquioribus sceptrum, regum et heroum insigne, vel ex Homero notum. cf. Cerda. *Albanum nomen*, h. e. Albanus, Albæ Longæ rex. Nec male tamen sic accipias: nomine inter Albanos domestico appellatus Silvius. Quo ducere potest Livius ibid. *mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt.* Argutias vett. Grammaticorum super *postuma proles* vid. apud Gell. II. 16 et Cerdam. Alia est subtilitas Servii, et ceterorum in *longævo*, quia Æneas annis fatalibus nondum expletis periit, esse debere dictum pro *deo*, cujus ævum, h. e. æternitas, proprium sit. Enimvero potest aliquis senex esse, et jam senex factus liberos suscipere, et senex violenta morte perire.

767 — 772. Nec omnes Albanorum reges, nec ordine suo recitat. v. Auct. laud. plures tamen, quam recte fieri putes, quippe obscuræ plerosque aut nullius famæ; quum properare deberet ad claros viros seriorum reipublicæ temporum. At vide poetæ judicium qui ipsa antiquitate nominum se carmini dignitatem et gravitatem parare bene intelligebat; altius in animum descendunt et potentius movent ea, quæ antiquiora sunt. Ad poeticam vim magis opportunum nomen est in nostris carminibus Arminii, quam ullius fortis viri sequiorum temporum; nisi quod inter sequiora recentissima quæque animos validissime feriunt. *proximus* ergo, qui adstat. Memi-

Silvius Æneas, pariter pietate, vel armis
Egregius, si unquam regnandam adceperit Albam.
Qui juvenes, quantas ostentant, adspice, vires!
At, qui umbrata gerunt civili tempora quercu,
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam;
Hi Collatinas inponent montibus arces,

reddat Rom. pr. Moret. et pr. Hamb. — 769. Versus in altero Mentelii a pr. m. aberat: et cum supra v. 403 idem fere occurrat: *Troius Æneas pietate insignis et armis*, suspirari aliquem posse ait Burm., an hic versus h. l. ab aliena manu accesserit; et salvo sensu eum abesse posse. Mihi abesse non posse videtur; quorsum enim *Egregius* referatur? *vel* h. l. conjunctivum est', ut et alibi, et ne fraus fiat lectori, *pariter* additum. *ut armis* Goth. sec., sed ex *vel* sæpe *ut* factum. — 771. *iuvenis* Medic. *ostentent* Ven. *ostendunt* Priscianus et Zulich. a m. pr. Interpungit Wakefield: *Qui juvenes! quantas — vires!* — 772. Legebatur *Atque umbrata gerunt civili tempora quercu. Hi tibi N.* Ita hoc versu nihil potest esse jejunius. *Atqui* Ald. pr., mutatum in tertia a Naugerio in *Atque*. *Atqui* inter codd. Reg., et sic legendum monet Fabric. *At qui* divulsis syllabis vett. edd., quas Pier. et Cerda sequuntur cum D. Heins., ut jungatur versus cum seqq. *At qui gerunt — quercu, Hi tibi*. Præferam id saltem vulgatæ rationi. v. Nota. Omnes tamen Codd. Pier. et Heins. *Atque*, quod pari modo jejune positum offendebat nos supra IV, 261. Porro *gerit* a pr. m. Medic. *gerant* Moret. sec. et Parrhas. *tegunt* Bigot. — 773. *Numentum* duo apud Burm., unus *Numantum*. Porro primam in *Fidena*, quam exquisite dixit pro Fidenis ex Gr. Φιδήνη, a Virgilio corripi, quæ ab Horatio aliisque producatur, notatum a Grammaticis est. — 774. *Hinc* Erf. *mentibus* Goth. tert.

nit Capyos, quod Capys Assaraci f. Æneæ fuerat avus. Itaque Anchises refeicat in hoc gratam patris sui memoriam. *Procas Trojanæ gloria g.*, ut Homero μέγα κῦδος Ἀχαιῶν. — 770. *si unquam*. Servavit illustrationem ex antiquioribus Servius: *Recepit autem a tutore, qui ejus invasit imperium: quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit. Et rem plenam historiæ per transitum tetigit.* — 771. *ostentant vires*, sunt viri fortes, forti et valido corpore animi virtutem prodentes. — 772. Qui memorati adhuc fuerant, erant rebus bello gestis clari; qui sequuntur, artibus pacis: quæ declarantur per colonias deductas et novas urbes conditas. Itaque coronis civicis illi insignes prodeunt. Coronam civicam, hoc est, querceam, gestant, scil. ob cives servatos, et de rep. bene meriti. *umbrata*; pœniverat Lucret. II, 628 *ningunt-que rosarum Floribus*, umbrantes *Matrem comitumque catervas*.

773 — 777. Ab Alba Longa XXX colonias in Latio et extra Latium deductas esse ex Dionysio novimus lib. III, 31, p. 172; plerasque saltem novis colonis frequentatas, ut Ryckium quoque monuisse video in Diss. de pr. Ital. col. p. 455, quem vide. Liv. I, 3 *Ab eo* (Latino Silvio) *coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati*. Et Victor O. G. R. c. 17 *Igitur regnante Latino Silvio coloniæ deductæ sunt Præneste, Tibur, Gabii, Tuscu-*

* Laude pudicitiæ celebres, addentque superbos *
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque:
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet

mœnibus Rottend. tert. et Exc. Burm. *imponunt* pr. Moret. — 775. Cur hic versus non ejectus sit ab Heinsio, mirari licet. Occurrit in nullo codice, nec in edd. vett., et illatus esse dicitur a D. L. Fabririo Lampugnano I. C. V. Mediolanensi. Nunc, ne versuum numerus deminutus turbas faciat, minore cum incommodo in sede maneto, sed notatus. — 776. *Pometios* correxerunt jam Pier. et Fabric. Vulgo vitiose *Pomerios*. In Goth. tert. *Pometicos*. Mox aberratur varie: *castrumque Nini. Borumque. Volamq. Bulamq. Coramq. Corasq.* — 777. *nec sunt* alter Menag., male. *s. n. gentes* Medic. a m. pr., et sic Colot., quod probat Heins., equidem improbandum censeo vel maxime. Nam, primum *terræ* docte poetis ponuntur, ubi vulgaris oratio gentes postulat; tum ne *gentes* quidem recte h. l. dicerentur; non enim populi sed orbes enarratæ fuerunt; et his bene respondent *terræ*, quibus aliquando imponentur. — 778. *Mavertius* Witt. *sese addet*, ut nunc legitur, erit: una cum ipso in vitam prodibit, suo scilicet tempore. Sed melius puto legi: *addit*; una cum patre incedebat anima Romuli. cf. 754, 755 et inf. 864. Et est ed. Ven., quæ hoc exhibeat. Transpositi porro versus 778 et 777 in Goth. pr. et tert.

lum, *Cora*, *Pometia*, *Locri* (vitiosum, f. Corioli, v. Dionys. V, 61. Plin. III, 5 s. 9), *Crustuminum*, *Cameria*, *Bovillæ*, *ceteraque oppida circumquaque*. *Nomentum* quidem, et *Fidenæ* cum *Crustumerio* tres fratres conditores habuere. Dionys. II, 53, p. 116, idque multis annis ante Romam conditam; ibid. lib. II, 36 (p. 104) *Gabii* inter Latinos, ibid. V, 61 et Albæ Longæ colonia IV, 53. *Collatia* in iis *collibus* sita, qui inter viam Prænestinam, et lævam Anienis ripam visuntur, v. Cluver. Ital. ant. pag. 663. *Pometii*, s. Pomentini, eorumque urbs Suessa Pometia, communi scriptorum consensu, Volscorum, non Latinorum nomini accensentur. Itaque Cluverius pag. 1018, p. 1024 lib. III, 1 et 8, aliique Virgilium poetica licentia in hoc usum esse, omninoque vetus Latium finibus latioribus ad Circeios usque ex sequiore ævo definiisse. Livio sane lib. II, 16 *duæ coloniæ Latinæ* (jure Latii Roma deductæ) *Pometia et Cora*. Enimvero, etsi Volscorum facta est urbs Suessa una cum Cora, tamen urbes inter Latinas eam aliquando fuisse dubitari nequit. vid. Plin. III, 5 s. 9. Latet inter nomina populorum fœderi adscriptorum apud Dionys. V, 61 Βουβεντάνων· sunt Πωμεντῖνοι, Κόρνων pro Κοράνων. *Castrum Inui*, qui antiquis Italis inter Faunos et Panes erat, etsi in Rutulis situm, tamen Latinorum fuit colonia, vel Virgilio teste; ut etiam *Bolæ*, Æquorum oppidum. Sunt Bolani etiam fœderi Latinorum modo memorato adscripti ap. Dionys. l. c. Adde locum Victoris supra laudatum. Male *Castrum Inui* ad Castrum novum, non longe a Centum cellis ad mare, revocavit Servius, et viri docti ad Rutil. I, 227 sq.

778 — 781. *avo comitem sese addet*; secundum Servium: *avito sese junget imperio*, h. e. una

Romulus; Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet: viden' ut geminæ stant vertice cristæ,
Et pater ipse suo superum jam signat honore?
En hujus, nate, auspiciis, illa incluta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo,

780. 781. *stent* multi codd. et edd., quod recte deseruit Pier. et mox *signet* Scilicet ut consequutio temporum servetur. At vid. Var. Lect. lib. I, 706. *honorem* Menag. pr. *insignat* Rom. — 782. *nata sc.* Roma, a Romulo condita, malit Burmannus; scilicet ut vulgari orationi propior sit poeta? Etsi verum est, non aliter verba accipi posse Non enim *Romuli auspiciis* Roma *æquavit imperium terris* — sed Roma quæ erat auspiciis ejus condita. Ergo *hujus auspiciis* non dictum est, ut, si alicujus auspiciis bellum geri dicitur; sed *auspicia* h. l. sunt exordia urbis, initia: per hæc prima initia urbis et fundamenta a Romulo jacta. Eadem, quam memorabamus, varietas in versu Enniano: *his nata auspiciis illa incluta Roma*, quod alii *En hujus ante ausp.* apud Serv. ad VII, 678, ubi v. Burm. — 783. *annos* conj. Heumannus; nempe quia æterna Roma dicta. Sed parum suave est illud: *annos æquare Olympo*, ut ne nisi cum ipso cælo pereat. *famamque* melius Jo. Schrader. At *animos* celsos et diis virtute pares habere, qua ad cælum educant nomen, generosa res est. *Animosque* Witt. *æquabit* Mentel. a m. pr. In Servii nota subjungitur ad hunc versum:

cum avo regnabit, donec Romam condet. Sed vix hoc loquendi usus fert: *Socium* saltem dixisset; vid. Var. Lect. — 779. quem Rhea Silvia Trojana stirpe oriunda partu edet. *Assaraci* v. sup. I, 284. *educet*, ut modo v. 765, quum deberet esse: pariet. — 780. En bellicosum viri ingenium: quod jam nunc militaris viri habitus (galea duplici crista, δίφαλον vel δίλοφον diceres) declarat. *stent*, sint, ut alibi quoque. — 781. Quis ex variis ordinis verborum ac sensus faciendi modis verus sit, vix definias. Servius accepit: eum *superum*, deum, ut Mars *pater* sit Romuli. Possit etiam *suo superum honore*, h. e. divino, eum signare pater Mars. Sed probabilius est, quod et Cerda sequitur, *Et pater superum*, Jupiter, *ipse eum jam signat honore suo;* nunc tamen iterum ambiguum est, sitne *honor* Jovis, an Romuli? sitne immortalitas, an viri dignitas et virtus corporis? Simplicissimum videtur sic accipere: videsne, ut animam aliquando in corpus prodituram Jupiter jam hinc divina corporis majestate conspicuam reddit? scilicet ut, in immortalium numerum eam aliquando receptum iri, jam nunc manifestum sit. An duplex crista in galea Martis aliquod peculiare insigne sit, dubito, nec ex Val. Max. I, 8, 6 doceri posse puto. Ornant una, binæ, trinæ, quaternæ cristæ. At ipsa galea perpetuum, quantum memini, Romuli insigne.

782 — 788. Versus ornatissimi. Primus 782 ex Ennio translatus apud Isidor. XVIII, 1. — 783. Quam magnifice pro, condetur Roma! Imperium ad terrarum fines proferet, virtute et magnanimitate superabit omnes mortales. Obviam hoc, et similia Romæ præconia apud veteres congessit multa Cer-

Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virum : qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbis,
Læta deum partu, centum conplexa nepotes,
Omnis cælicolas, omnis supera alta tenentis.
Huc geminas nunc flecte acies; hanc adspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Cæsar, et omnis Iuli
Progenies, magnum cæli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Divi genus; aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva

De hoc autem loco et Trogus et Probus quærunt. Quid illud fuerit, quod quærerent, non assequor. *Trogus* autem esse videtur Pompeius historiarum Philippicarum conditor, quem in Virgilium, cujus fere æqualis fuisse debet, commentatum esse, nulla aliunde est suspicio. Laudatur quidem Trogus a Servio ad Æn. III, 108; IV, 37, sed ex historiis. Forte leg. *Hyginus*. — 784. *circumdedit* alter Hamb. — 786. *Phr. itura* Zulich. — 789. *huc flecte* Ge. Fabricius inslebat et Cerda, ut repetitione excitetur animus. Sed constantem librorum lectionem revocavit Heinsius; nisi quod *modo fl.* qu. Moret. Mox *respice* Hugeo. — 792. *ibi* Menag. pr. *quem promitti sibi* sec. Moret. — 793. *Divi g.* ex librorum consensu, ex numis et marmoribus copiose firmarunt Ge. Fabric. Pier. et Heins. Quid sollennius illo: *Cæsar Augustus Divi f.?* Nonnulli vulgg. edd. et codd. *Divum genus. condit* duo ap. Born. — 794. *quæ* ap. Lactant. I, 13. *r. per annos* Rom. *regnataque Parvo* Goth.

da; etiam de septem collibus (Ducta Pomponii Sab. ad v. 784 nota ex Dionys. Halic., Plutarcho in Romulo et Festo in *Roma* descripta est). — 785 — 788. Augusta imago Cybeles per Phrygiam invectæ (ex ritu sacrorum), quæ est *deum Mater*. Assimulatur Roma, quæ tot magnos ac divinos viros tulit. Nam de divinis honoribus in Cæsares delatis non agitur. *supera alta tenentes*, Homericum: *ὑπέρτατα δώματ' ἔχοντες*.

789 — 791. Etiam ordinem rerum facit admirabilem: quod primo loco gentem Juliam memorat, quum in Marcello oratio summi affectus plena substitura sit. *Huc converte oculos* etc. omnia cum verborum dignitate extulit. *ventura sub axem*, sub cælum, in vitam, ut jam toties vidimus in hoc libro.

792 sqq. In Augusto vero repræsentando se ipsum superavit poeta. Pacem terrarum orbi redditam; prolatos imperii fines; vaticinia, quibus terris promissus fuit; expeditiones in terras longinquas, et itinera ad constituendas provincias in iis ipsis annis, quibus hæc scripsit Maro (U. C. 732 sqq. v. Vita Virgilii h. a.), suscepta; quam gravia hæc omnia laudum argumenta, et quam splendide verbis et rerum phantasmatibus declarata!

794. *Latio*, debebat sequi per

Saturno quondam; super et Garamantas, et Indos
Proferet imperium; jacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi cælifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

tert., utrumque lapsu, qui lusum habet. — 795. *Garamentes* male scribitur. *Garamantidas Indos* pr. Hamb. item male. — 796. *Profert* alter Hamb. a m. pr. *Perferet* duo Burm. — 797. *extra annos* Franc., non male. *Lucifer* Montalb. a m. pr. *Altans* Rom. — 798. *humeris* pr. Hamb.

appositum: *arvis*, sed variavit: *per arva regnata quondam Saturno*; quæ sunt ipsum Latium. v. inf. VIII, 319 sqq.

795 — 798. Fines imperii in Africa et Asia dilatatos intellige; etsi rebus in majus auctis. *super* (ultra) *Garamantas*, victi hi sunt a L. Cornelio Balbo, eujus triumphum Fasti Capitolini VI Kal. April. a. 735 memorant. cf. Plin. V, 5. Solin. c. 31. In extrema igitur vitæ Virgilii et hæc incidunt. *super Indos*, spectat partim ad signa a Phraate reddita U. C. 734, partim ad Indorum legationem ad Augustum missam, quum in Syria versaretur, v. Strabo XV, p. 719 C. D. adde Dion. LIV, 9, sup. Vit. Virg. ad a. 734. Loci imitationem jam intpp. notarunt in Silio VIII, 409 sqq. de Ciceronis laude. Jam debebat sequi: *proferet imperium — et super eam terram, quæ jacet extra s.* Sed inversio facta enthusiasmum adjuvat. In sqq. australes Africæ plagas designari manifestum est; sed res ad τερατῶδες deflexa. *Solis viæ* proprie sunt intra Tropicos Cancri et Capricorni per eclipticam. Sic apud Aratum ἠελίοιο κέλευθοι et ἅλωσις, Phænom. 319, 321. Servius laudat Lucani locum III, 253 sq., in quo Æthiopes extra Zodiacum positi esse dicuntur. Jam Romani quidem vix ad Tropicum Cancri pervenerunt, multo minus arma ultra æquatorem protulerunt et alterum tropicum; sed poetæ licuit hæc amplificare et *loca ultra tropicos* memorare, adeoque *ultra sidera*, hoc est, Zodiacum, *ultra Solis vias et anni*, qui illo solis decursu conficitur, ad eas Africæ plagas designandas, quæ ultra notas terras usque ad Atlantem, et lineam ab hoc per Africam ductam, procurrentes, versus austrum tum erant repertæ. Similiter altera ex parte versus arcticum polum navigantes *diem post terga solemque reliquisse* dicti sunt ab Albinovano in fragm. de navigatione a Germanico in Oceano tentata ex Amisiæ ostio. Respici autem a Marone Candacen victam, et Æthiopiam supra Ægyptum a C. Petronio copiis peragratam probabile fit; qua de re v. Strabo XVII, p. 820 sq. et Vita Virgilii ad a. 732: *ubi Atlas axem*, cælum, *humero torquet*, sustinet torquentem se et vertentem, *stellis ardentibus aptum*, ex quo axe, seu cælo stellæ aptæ sunt, in eo fixæ. Sed vid. sup. IV, 481, 482; (ex Gronovio ad Senec. Med. 10 frustra interpretationem loci exspectes.) Similem sententiam sine ornatu enuntiavit auctor carminis

Hujus in adventum jam nunc et Caspia regna
Responsis horrent divom, et Mæotia tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit;

799. *in adventum* ex Rom. et aliis jam Pierius approbavit lectori, et secundum eum Heins. e Medic. et aliis; vulgg. *in adventu*. *Cujus in adventu* ed. Ven. — 800. *Mæotia* bene Heins. post Pier. ex castigatioribus. Vulgo *Mæotica*. — 801. *tumida* legerunt nonnulli apud Cerdam: perperam. — 802. *obibat* duo Heins. *obibit* Rom.

in Messalam (in Tibull. ed.) 148 sq *Oceanus ponto qua continet orbem, Nulla tibi adversis regio sese offeret armis. Te manet invictus Romano Marte Britannus; Teque interjecto mundi pars altera sole.*

799 — 801. Splendide et hoc enuntiavit, quod futura Augusti magnitudo multis signis ac præsagiis fuit ostensa; quodque in remotissimis quoque terris ejusmodi signa animadversa fuerunt, nimirum populi circa mare Caspium, inprimis Hyrcani et Bactriani sub Parthis degentes, Scythæ ad paludem Mæotidem et Ægyptii, *turbant*, trepidant; nam et ipsi turbas faciunt, qui perturbantur, ut sæpe alibi. Fundum rei videbis apud Sueton. Octav. 94, ubi ex Julio quoque Maratho fabula affertur de prodigio ante paucos, quam Augustus nasceretur, menses Romæ facto, *quo denuntiabatur, regem populi Romani Naturam parturire*. Scilicet stultissima superstitione laborabat Augustus. v. Sueton. c. 92. Ubi autem sunt, qui tali superstitione ducantur, ibi nec desunt, qui fraudem levitati faciant, et modo rebus suo jam eventu manifestis, modo animis in incerto fluctuantibus, prædictiones egregie inventas in medium proferant. Quod nunquam frequentius quam a bellis inde civilibus factum. v. argum. Ecl. IV. Adulationis genus isto tempore non obscurum erat, venditare imperatoribus vaticinia ac præsagia, quibus ipsis jam olim imperium, aut insignis aliqua felicitas fuisset ostensa. Ipse Josephus Vespasiani voluntatem tali commento captabat. Si quod aliud melioris philosophiæ bonum nostra ætas videt, hoc inprimis memorandum esse arbitror, quod divinationum vanitate liberati sunt hominum animi.

802 — 806. Tandem expeditiones et itinera Augusti commemorat. vid. sup. ad v. 792, comparatione facta cum *vago* (ap. Horat. III Od. 3, 9. et 14, pr.) Hercule et Baccho. In Herculem paullo iniquior esse videtur poeta, quod ex ejus erroribus tantum laudat eos, qui per Arcadiam facti sunt; Augusti comparati magnitudo eo ipso attenuata esse videtur. Hoc idem video Schraderum observasse ad Musæum p. 315. *Cerynitis cerva* etiam Græcis χαλκόπους, qua voce pedum robur et velocitatem prisci homines declarabant; sed melius poetæ rei miraculum retinuerunt. Ad Arcadiam illa spectat, uti etiam Erymanthius

Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu;
Nec, qui pampineis victor juga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigris.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?

803. *Fixerat* Rom. et alii Pier. etiam Carisius. Item Goth. tert., male. *ænipedes* præferebat Heins. ad Ovid. Ep. 6, 32; 12, 93. *Atque E.* emendabat Marklandus ad Statii Silv. pag. 261, haud dubie et hoc bene, nec tamen necesse: nam mira est in his portarum variatio, si quis longiore usu ad hæc attenderit; et rationem illa habet, possunt enim ejusmodi enumerationes pluribus modis constitui: sequendum autem poetæ est illud, quod a vulgari more recedit. Jam autem vulgare esset, *atque — et.* At alterum, quod idem vir doctus proponit, ut, si *aut* retineatur, mox etiam *aut Lernam* scribendum sit, multo minus sequar. — 804. *Pacarit*, quod res exigebat, e libris Pier. et suis reposuit Heins., quem vide. Vulgo *placarit.* ed. Ven. *placaret.* Rom. *pararet.* Mox *tremefecerat* aliquot Pier. cum Rom. — 807. *dubitemus* Goth. tert. In altero hemistichio magna lectionis varietas. Receptam tuetur Medic. Sed quæritur, quid sit, *virtutem extendere factis. vitam, ævum, extendere*, et nomen, *memoriam, famam, extendere*, sollennes loquendi modi sunt; sed non *virtutem.* In Rom. legitur: *virtute extendere vires;* item in tribus Moret. pr. Rottend. Montalb. altero Mentel. a m. pr. Erf. et in edit. Junt. Etiam Pierius plerosque alios codd. id a m. pr. exhibuisse observavit, sed erasa scriptura fere superscriptum

aper et Hydra Lernæa. *Fixerit* haud dubie ad telum pertinet; atqui debuit cerva viva capta esse. vid. Apollodor. II, 5, 3; aut igitur alium auctorem sequutus, aut loquutus est parum accurate: *figere* pro capere. — 805. 806. De Bacchi ex India triumpho agit, in ea Nysa urbs cum monte Mero, qui et ipse Nysa dictus. Infinitæ de his fabulæ, collectæ a Nonno in Dionys. Præter Diodor. II, 38, cf. Strab. XV, p. 687. *qui flectit juga*, bijuges tigres, ex v. seq. *pampineis habenis*, pampino circumvolutis et implexis.

807. 808. Quid tu igitur, o fili, cunctaris magnam virtutem exerere per plurima strenue gesta? aut cur sollicitus es de adeunda Italia novis sedibus destinata? quum tantarum rerum fata et tanta posteritas te ibi exceptura sit? Bona Servii nota: *dubitamus pro dubitas. Miscuit personam suam. Est autem sensus: quum tibi tanta sit præparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere? id est gloriam.* In sententiam itaque poeta mutavit, quod ad solum Æneam spectat: cujus objurgatio est tacita et increpatio: quum tam clara tibi, o fili, subnascitura sit posteritas, quin tu fortiter labores toleras, et ad occupandam Italiam strenue pergis. Eadem iterum redit inf. 889 *Quæ postquam Anchises natum per singula duxit, Incenditque animum famæ venientis amore: Exin bella viro memorat* etc. De sententia itaque dubitare non licet. Sed in verbis est obscuritas et ambiguitas: quæ duplici modo expediri potest. Scilicet *virtus* dicta esse potest pro gloria virtute parta, ut contra κλέος pro

Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis olivæ

virtutem et *factis*. Ex Heinsianis pr. Mentel. *virtute e factis*. Gudianus: *virtutem e. vires*, vel *factis*. tert. Rottend. *virtutem e. factis* vel *viribus*. alter Hamb. *factis e. vires*. Heinsio inter hæc omnia se ea lectio probabat: *virtute extendere vires*. Nec tamen insolentem, et meo sensu exilem, loquendi modum (esset: omnes vires exerere fortiter agendo) illustrare satis potuit. Meo qualicunque judicio *vires* ex glossemate vocis *virtutem* subnatæ sunt, easque equidem omnino respuam. Alio loco inf. X, 461 occurrit: *sed famam extendere factis, Hoc virtutis opus*, unde facilis suspicio, ut et h. l. *virtute extendere famam* fuisse conjicias; et sic jam conjecerat Burmannus, vel *vitam*; ut *vitam extendere* alii dixere. Silius IX, 375 *brevis hoc ævi quodcunque relictum est Extendamus*, *ait*: probat prius *famam* etiam Jo. Schrader. Bona hæc sententia et sollenni mori loquendi accommodata. Enimvero eadem ex vulgari lectione non minus exit: *virtutem*, adeoque gloriam, virtute partam, *extendere factis*. Superest alia lectio, *virtutem extendere fatis*, ex Goth. sec. Sprot. Dorvill. Ven. et Reg. a m. sec., ut sit *virtutem extendere*, ad ea, quæ restant, discrimina et labores, *fatis*, ad fata explenda, ut sit tertius casus, in cujus gratiam. Habet et hæc, quo se tueri possit. Est tamen forte nimis arguta; et auctoritas major codicum adest vulgatæ. — 808. *terras* Goth. sec.

virtute dicitur; ita pro simplici, strenue res gerere, poëta ornate dixit, *virtutem*, nominis gloriam, famam, κλέος *extendere factis*. Si vero *virtutem* proprie dictam malis, tum *extendere* exquisitiore modo dictum accipe, aut ut sit virtutem intendere, eum contentione, in futuros casus, *factis*, vel in facta vel per facta clara et fortia; aut ut sit *virtutem extendere* dictum pro vulgari, *exerere*, exercere, ea uti, adeoque *per facta*. *Extendere* enim modo ad numerum, modo ad *temporis intervallum*, modo ad *res* refertur. Amant itaque poetæ hanc vocem, ut ornent notionem simplicem. Sic pro *exigere vitam*, *ætatem*, malunt *extendere*. Sic *vitam bona spe extendere*, exigere. Æschyl. Prom. 537 Ἡδύ τι, *θαρσαλέαις τὸν μακρὸν τείνειν βίον Ἐλπίσι*, pro bonam inter spem vitam exigere. Quid? quod adeo in Plauto occurrit Bacch. III, 3, 26 *Ibi* (in palæstra) *suam ætatem extendebant*, exigebant. Convenit cum hoc more loquendi nota forma: *noctem proferre*, *producere*, vino, sermonibus; et ipsum *tendere*; Horat. I, Ep. 5, 11. *impune licebit Æstivam sermone benigno tendere noctem*: exigere, quam longa illa est. Quum poetam nostrum, ut epicum, doctius loquutum esse probabile sit, postrema hæc ratio, ut sit virtutem per facta exserere, ut multa strenue facta edas, verior esse videtur; expeditior est prima. Bene porro v. 808 firmatur Æneæ animus ad sedem in Latio figendam.

809 — 813. Numa Rex, pacis tutela religionumque cura insignis. *Quis procul*. Servius: « mira autem utitur phantasia; ut quasi ostendat, se non agnoscere eum, qui de gente Romana non fuerat; » nescio an nimis subtiliter. Anchises et hanc et reliquas animas prospectabat e longinquo 754. *sacra ferens*, proprie de sacerdotibus v. ad Ge. II, 476, h. l. bene

Sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis, et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.

811. *Romani Regis* alii ap. Pier. *primam qui* Rom. Medic. et potiores reliqui Pier. et Heins., itaque Heinsius receperat; sententia tamen vix idonea. Pierius videtur accipere, ut sit *primam*, nuper conditam, recentem; sed hoc latinum non est; Heinsius vero sic, ut sit positum eleganter pro, primum; ita vero *primis* dicendum erat, et cum *legibus* jungendum. *Primum*, id est, *in principio*, Medic. Pierii; at Serv. ed. Mediol. et aliæ vett. inde ab Aldd. *primus*, quod recte revocavit Burmannus. Sic quoque Goth. pr. — 812. *Coribus* Gud. *pravis* Sprot. *p. regno* apud Priscian. lib. VII. — 813. *quoi* libri Pier. *qui* Medic. — 814. *rumpit* Menag. pr. — 815. *dissueta* duo apud Burm. cum ed. Ven. *devicta* Hugen. At Romanus: *et magnum deinde triumphum*, aut, ut a Bottario exhibitum: *virum magnis deinde triumphis*. — 817. *Hunc q.* Franc. *gaudet* Hamburg. pr. *arvis* Medic. a m. pr. *armis* sec. Moret. Servium Tullium desiderat Burmann., nec bene omitti potuisse censet; itaque Franciani, levissimi codicis, lectionem probat: *Hunc quoque sc. sequitur jam nimium gaudens popularibus auris*; ut designetur Serv. Tullius, quem populo studuisse traditum utique est a parte scriptorum: v. Dionys. IV, 8. At enim durum hoc est, ut nomen ita subintelligendum sit; tum vox *jactantior* superiore versu satis arguit versum hunc nec minus ad Ancum spectare: Servium omittere licebat poetæ; possit quoque caussa, si necesse sit; satis speciosa afferri, quod is alienigena et in servitute natus erat, nec adeo ad Anchisæ posteritatem referendus. Pompon. Sab. inter Tarquinios bene numerari potuisse quasi is favorem populi captaverit, adeoque superbior in patres fuerit, alios auctores habuisse Maronem necesse est, quam quos Livius et Dionysius ceterique sequuntur, qui ad nos pervenerunt. conf. Var. Lect. Ex Servio servatum videtur, quod Pomponius Sabinus adscripsit: Ancus Martius — *vivente Tullo ægre ferebat, quum e stirpe regia se jactaret* (erat Numæ nepos ex filia), *prælatum sibi Tullum. Itaque statuerat, favore populari, Tullum regem cum tota familia occidere.* (Vide tamen Tit. Liv. lib. I, c. 32.)

de sacrorum et religionum conditore. *crines incanaque menta.* Talis ejus imago, ut fama sic acceptam esse appareat, in numis gentis Calpurniæ, Marciæ, et Pomponiæ occurrit. cf. Dionys. II, 58: *ἀξιώσει μορφῆς βασιλικῆς* fuisse narrat. Venit *in imperium magnum*, certe fatorum decreto tale futurum aliquando.

813 — 815. Liv. I, 22 Tullus Hostilius: *Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. desueta triumphis*, ornatius, quam, bellis.

816. 817. De Anco Marcio,

Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascisque videre receptos?
Consulis imperium hic primus sævasque securis
Adcipiet; natosque pater, nova bella moventis,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix! utcumque ferent ea facta minores;
Vincet amor patriæ, laudumque inmensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi
Adspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illæ autem, paribus quas fulgere cernis in armis,

Servium putabat. — 818. *Vin'* Dorvill. *Tarquinos* male legi observat Pier. et Dorvillius ap. Burm. *animam superbam* Servius ad Tarquinium refert; hoc quoque male. — 820. *primum* tres apud Burm. — 821. *gnatosq.* plerique Pier. *patri* Vratisl. *b. gerentes* Zulich. a m. pr. — 823. *ferant* Goth. sec. *ea fata* erat vulgata lectio, quam Pierius præ oculis habebat: sed in *facta* omnes ejus et Heinsii libri consentiunt, binis exceptis, cum Dorvill. et ed. Ven. *nepotes* Goth. sec., et sic Macrob. IV, 6, ubi et *facta* leguntur. Porro versu hoc ad superiora retracto aliquis sententiam absolutam habere possit: *Infelix, utcunque ferent ea f. minores*; sc. quamtumvis posteri id facinus laudibus summis prædicent (ut *ferre* simpliciter sit, laudibus efferre). Verum *vincet amor p.* Et in hunc sensum interpretari videtur locum Augustinus de C. D. III a Pierio in medium productus. Sed præstat vulgaris ratio: ut disjungantur a superioribus postrema: *Utcunque — minores: Vincet a.* — 824. *Vincit* Witt. *laudumque immensa cupido*; malis hoc abesse, quippe quod pulcherrimam laudem corrumpit: saltem ad nostrum sensum. An vero ad Romanorum quoque judicium? Etiam Jo. Schraderus expunctum hemistichium esse malebat. — 825. *Quin Decios Brutosque* Rom. — 826. *et* deest Hamb. pr. et Goth. sec. — 827. *Illi quos* sec. Moret. *fulgere* v. Seneca N. Q. II, 56. *in auris* pr. Hamb.

818. 819. *Ultor Brutus*, qui Tarquinii superbiam et Sexti libidinem ultus est. *fasces receptos*, regiam dignitatem et imperium a Regibus in Coss. translatum.

820 — 824. Vid. Liv. II, 3 — 5. Bruti factum qui reprehenderent, jam Virgilii tempore fuisse credendum est; itaque ab Anchise adjectum: in quamcunque partem hoc factum interpretaturi sint posteri, ipse in sumendo a filiis supplicio sequetur id quod patriæ amor et gloriæ cupiditas suadebunt.

825. 826. *Decii*, pater et filius, qui se pro patria devoverunt, alter bello Latino, alter Gallico. *Drusi*, Liviæ caussa laudati; ex iis M. Livius Salinator b. Punico II clarus, et M. Livius Drusus Trib. pl. At Drusum Liviæ f. ejusque victorias de Germanis male in tempora Virgilii advocant Intpp. De T. Manlio Torquato Imperioso v. Liv. VIII, 7. *referentem signa Camillum*; retulit, recepit signa a Gallis capta in pugna Alliensi. conf. Liv. V, 37 et 49.

827 — 836. De Cæsare et Pom-

Concordes animæ nunc, et dum nocte prementur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
Adtigerint, quantas acies, stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monœci
Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella;
Neu patriæ validas in viscera vertite vires!
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;

828. *et nunc dum* ed. Ven. *premuntur* e Pier. et binis suis Heinsius recepit. Accedit Zulich. Vulgo *premuntur*, quod bene poterat locum tueri. — 829. *limina* sec. Rottend. Witt. Erf., perpetua varietate. vid. h. l. Heins. et Burm. ac Cerda. Sed h. l. *lumina* unice vera; nam et plus dignitatis epicæ inest, et præcesserat: *nocte* de statu animæ ante vitæ ingressum. Nec vero Pompeius et Cæsar bellum civile moverunt statim *sub vitæ ingressum*, quod inferrent ista: *si limina vitæ attigerint.* — 830. *Attigerunt* Goth. tert. *quantis* tert. Rottend. *stragesque* quinque Burm. — 831. *Menœci, Menœti, Moneti, Moneci, Minœci, Monete*, aberrant codd. At est Μονοίκου λιμήν. — 832. *Discedens* Puget. *aversis* Medic. a m. pr. et Leid., in quo mireris Heinsium otium perdere. — 833. *adnectite* Puget. — 834. *Heu* Goth. pr., et *invalidas* idem. *vertere* Montalb.

peio. *paribus armis*, utpote uterque Romanus, ut Georg. I, 488 *paribus concurrere telis* Romanos viderunt Philippi. Et Lucan. I, 7 *infestisque obvia signis Signa, pares aquilas et pila minantia pilis.* *nocte*, ante ingressum vitæ, quæ supra *lux* erat v. 761, et mox v. 829 *lumina vitæ.* — 831. Julius Cæsar in Pompeium arma movebat e Galliis. Etsi vero Ravennæ tuno subsistebat cum una legione, tamen, quum ceteræ legiones ex hibernis (v. de B. Civ. I, 7), adeoque major copiarum pars ex Gallia Transalpina esset arcessenda, augusta rerum specie ab Alpibus descendere eum narrat. Alpes declarat per *aggeres Alpinos* et *arcem Monœci*, h. e. promuntorium cum templo et portu Herculis Monœci, sub Alpibus maritimis non longe a Nicæa sitis, qui nunc *Monaco* est. Alienum itaque est non magis ab historiæ veritate, quam a poetæ consilio, aut cogitare, Cæsarem ipsum per hæc loca in Italiam descendisse, aut ad reditum Cæsaris ex Hispania hæc referre. Nec melius rem expedit Burmannus. Videns tamen audacter hæc in descriptionibus et historiis Italiæ repeti (v. e. *Obss. sur l'Italie*, T. III, p. 282), et monstrari turrim super monte Turbia, qua transitu facto Cæsar iter in Italiam clauserit; quam Tropæorum Augusti ruinas alii esse pronuntiant, ut ex Holdsworthio didici. Pompeium copias ex Oriente contraxisse quis nescit? — 833. *ne adsuescite bella*, pro vulgari: adsuescere bellis. Ante oculos fuisse credunt Iliad. a, 279 de Hectore et Ajace singulari certamine pugnantibus: Μηκέτι, παῖδε φίλω, πολεμίζετε, μηδὲ μάχεσθον. — 834. Imitatio Lucani est I, 2. *populumque potentem In sua victrici conversum viscera ferro.* — 835.

Projice tela manu, sanguis meus
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.

836. *sanguis pius* ex Rufiniano de Schem. Dian. p. 36 (ed. Ruhnk. p. 267) jam Ge. Fabricius laudavit; nec dubito vi ac potestate sententiæ esse præferendum; etsi Rufinianus in interpretatione argutias captat, quasi poeta tecte Cæsarem vituperare voluerit, quum dicere manifeste parum tutum esset: *Nam simul caussam belli civilis ostendit in Cæsare fuisse, dum dicit,* priorem *illum debere parcere; simul dolorem confessa* (an *re confessa?* nam sensus: ut ipsi Cæsari talis confessio exprimatur) *et in judicio suo quærit, tanquam ideo parcere* prior *debeat, quia sit Anchisæ* pius sanguis *et ab Olympo genus ducat.* Fatendum tamen, alterum *sanguis meus* affectus plus habere et ad naturæ veritatem melius esse comparatum. — 838. Statius hinc petiit Theb. III, 239 *vos, o superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis.* Notata loca a Cerda. Versus 835, 836 ad clementiam Cæsaris referuntur. Cur Cæsarem potissimum appellet, caussa allata est in hoc ipso: *genus qui ducis Olympo*, sc. per Iulum seu Ascanium.

837 — 841. Duo versus 837. 838 ad *L. Mummium Achaicum* pertinere, dubitari nequit; neque probari posse puto Harduini ad Plinium T. II, p. 646 sententiam, qui totum locum v. 837 — 841 ad Cæsarem retrahebat. Repugnat *ille, ille,* et *triumphata Corinthus*, et reliqua. Poetam mediuem temporum historicum studio certo haud sequi, jam multis exemplis vidimus. Liberius, prouti adstant animæ, eas excitat. Mummium autem potissimum commemorat, non tam insigniore aliquo inter veteros magnos viros merito, quam quod *Achivos*, Græcos, bello Achaico confecto, profligavit, re ad hominis Trojani sensum grata. At qui vss. sequuntur, ad quem ex Romanis ducibus referendi sint, obscurum videtur. Ad eundem Mummium ne referas, vel τὸ *Ille* intercedit, quod diversum aliquem designat. Veteres Pyrrhum Epiri R. respici crediderunt, a Curio et Fabricio victum, qui in noto Ennii versu *Æacides* dictus, nam genus ille ab Achille et Æaco ducebat; sed reliqua in his verss. memorata in eum non cadunt; unde vana Virgilii reprehensio nata apud Gell. X, 16. Iniquior est Grammaticorum strictura apud Pompon. Sab. *Hoc carmen putant e textu delendum esse: nam Virgilius procul dubio si correxisset, fuisset exemturus; nisi aliquid adspexerit nobis incognitum.* Minimæ difficultates sunt, si cum viris doctis apud Cerdam et ad Gell. l. c. *L. Æmilium Paullum* Persei victorem Æneæ ab Anchise ostendi putes. Cogitandum autem, nos in vaticinio versari; neque adeo, quod in sacris Judæorum vatibus fere interpretes male faciunt, ad proprietatem orationis et historiæ subtiliter omnia esse revocanda. Quin poeta vaticiniorum ambiguitatem et obscuritatem studio affectasse videri debet. Græciæ opes jam ante Corinthum excisam fractas, Macedonia devicta, indicaturus, *Argos* ac *My-*

Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achilli;
Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.

currus multi ap. Heins. et Burm., minus bene. *currum* Medic. quoque agnoscit, nec non Rom. cum Arusiano Messo.

cenas nominat, in veterum historiarum memoriam jucundam simul et augustam: ut jam lib. I, 283 — 285 factum vidimus; quem locum cf., item Ovid. Fast. VI, 47, ubi Juno: *Pœniteat Sparten, Argosque, measque Mycenas, Et veterem Latio supposuisse Samon*: h. e. subjugasse. Quantopere autem victoria de Macedonum Rege Perseo afflixerit Græciam, ex Livio intelligas XLV, 31 seq. Ad tempora belli Trojani a poeta accommodata sunt reliqua, præclare utique, si hæc Æneæ repræsentata memineris: itaque Perseum victum appellavit *Æaciden*, ab Achille oriundum; quid enim ad Trojanorum sensum lætius cogitari poterat, quam Achillis posteros aliquando Trojanis esse pœnas daturos calamitatis Trojanis illatæ, et eversæ urbis, adeoque templorum Trojæ violatorum et direptorum; sed ingeniose unum aliquod facinus, ut poeta, et inprimis Ajacis impietatem in Cassandram memorat, tanquam nefandum inprimis scelus, quo Achivi deorum iræ et vindictæ sese obstrinxerant. cf. sup. I, 39 sqq. Augustior adeo rerum species redditur etiam hic religione illata. Quod autem Persei genus ad Achillem referri sit solitum, ex Propertio illustratum est IV extr. 39: *Et* testor eum, *Qui Persen, proavi simulantem pectus Achillis*, Et tumidas *proavo* (hoc nunc emendatius legitur meliore Santenii judicio) *fregit, Achille, domos*, (sic conjunge: h. e. Paullum testor, qui Persen vicit et Macedoniam subegit, pro qua memorat gentem regiam ab Achille origines petentem) et ex Silio XV, 291, 292 de Philippo Persei patre: *Hic gente egregius, veterisque ab origine regni Æacidum sceptris proavoque tumebat Achille*. Quomodo Macedonum reges ab Achille genus ducere potuerint, qui Heraclidæ erant, in tanta commentariorum in utrumque locum mole neminem vidi docere. Videtur ad maternam stirpem ab Olympiade esse redeundum, quæ erat Neoptolemi, Epiri R., filia. vid. Justin. VII, 6. Hac ratione universe servata, de Perse tamen, an ad eum v. 840 referendus sit, adhuc quæri potest. Quum enim multo magis obvium sit, Ennii exemplo, *Æacidem* de Pyrrho Epiri R., aut ejus progenie accipere, quid si Regem pro regno, adeoque pro Epiro, dictum, aut *Æaciden* pro, *Æacidas*, Epirotas, dictos habeas: *Eruet ille*, Paullus Æmilius, *Argos, Mycenas, ipsumque Epyrum*; ut Paulli incredibilis immanitas respiciatur, qua una die tota Epirus direpta, et LXX oppidorum muri fuerunt diruti. Vid. Liv. XLV, 34. Strabo VII, pag. 496. Plutarch. in Paullo pag. 271. Videtur sic, tanquam ad excusationem, subjectus esse v. 841 *Ultus avos*

Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus, aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyæ, parvoque potentem
Fabricium, vel te sulco, Serrane, serentem?

842. *aut* deest Medic. a m. pr *Conse* Rom. *Quosse* Zulich. *Colse* Goth. tert. Quam lectionem hujus versus Ge. Fabricius in Donato invenerit, non assequi licet. — 843. *bello* Gud. a m. pr. — 844. *parvoque nepotem* Goth. tert., ridiculo stupore. — 845. *et te* Zulich. *nec te* Schol. Pers. *sulcos* emendabat Turnebus, sed *sulco* plus poeticæ rationis habet pro, *sulcis*. *Serane* Mentel. Franc. Witt. Sed numi et marmora *Sarannus* vel *Serranus*. vid. Heins. et Perizon. Ani-

Trojæ, *templa et temerata Minervæ*. Inest his argutum aliquid, quod placere possit. Minus bene per *Æaciden* Thessaliam, tanquam Græciæ, jam per Argos et Mycenas designatæ, partem tertiam, intelligas, cujus fortuna cum Macedoniæ calamitate fuit satis conjuncta; etsi in ea erat *Phthia*, Achillis patria, qua cum Mycenis et Argis junctim memorata Græciam declarari jam lib. I, 284, 285 vidimus in simili loco: *Quum domus Assaraci Phthiam, clarasque Mycenas Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.* Sufficit per solitas vaticinii ambages vss. 839—841 hoc unum declarari: Ille alter, Paullus Æmilius, Græciæ opes jam ante priorem illum, Mummium, franget. Si tamen, qui *Æacides* sit, definiendum est: simplicissimum est de Perseo cogitare. In eo, quod post *Eruet Argos*, *Mycenas*, adjectum est, *Ipsum Æaciden*, hærendum non est: fit enim communi usu, uno verbo accommodato ad plura subjecta: adeoque nunc eruet pro, prosternet, vincet Æaciden.

842—845. Notissimi in rebus Romanis viri. *Cato* est major, M. Porcius, qui et ab aliis inter magnos viros memoratus est: Uticensis non bene inter Cossum et Gracchos locum haberet; etsi in Augusti gratiam hunc omisisse videri non debet. v. Horat. I Carm. 12, 35 et inf. VIII, 670. De A. Cornelio Cosso spoliis opimis claro v. Liv. IV, 19, 20. *Gracchi genus*; respicit maxime Ti. Sempronium Gracchum, b. Punico II clarum. *Scipiadas*, int. Africanum majorem et minorem; nam adjectum: *clades Libyæ*, Carthaginis alter victor, alter eversor. *fulmen belli* de Scipionibus proprio aliquo modo dictum fuisse, ex locis apparet a Cerda aliisque laudatis. Præivit Lucret. III, 1047 *Scipiades belli fulmen*, *Carthaginis horror*, *Ossa dedit terræ proinde ac famul' infimus esset.* Spencius bene comparat locum de Cæsare apud Lucan. I, 157 sqq. Ad versum hunc referri debet Silii locus XIII, 499. Fulmini assimulavit bellatorem jam Homerus Iliad. ν, 242. ἀστεροπῇ ἐικελος. atque inde Pindarus et alii. At illud tragicum, quod ipse heros ἀστεροπὰ πολέμου dictus. *parvo potentem Fabricium*, in parva re domestica divitem; uti *contentus parvo* aliquis dicitur. De C. Atilio *Serrano* v. Plin. Histor. Natur. lib. XVIII, 3, s. 4. Perizon. Animadv. Hist. c. 1.

Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
  Excudent alii spirantia mollius æra,
Credo equidem, vivos ducent de marmore voltus;
Orabunt caussas melius, cælique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hæ tibi erunt artes; pacisque inponere morem,

madv. p. 24. — 846. *Quo gressum r.* Rom. *capitis* Vratisl. es abest a Franc. — 847. duplex Codd. familia: *restituis* Medic. cum al. *restitues* Rom. cum ceteris; non video cur hoc præferam. Poetam decet, futura ut præsentia ante oculos ponere. *restituet* Leid. et ed. Ven. — 848. *molibus* Witt. — 849. *cedo* emendavit Markland. ad Stat. p. 5 sine idonea caussa. cf. Burmann. *et vivos* aliquot apud Burm., haud dubie mollius. *vivos ulicent* Menag. pr., librarii stupore. — 850. *Orabant* Gud. *Solisque* l. *Phœbique meatus* em. Jo. Schrader., sed *cæli m.* sunt siderum meatus. — 851. *Describunt* sec. Moret. *radios* Goth. tert. *lumina* Menag. pr. *ducent* Parrhas. cum Goth. tert., perpetuo lapsu. — 853. *Hæc* tres Burmann. *pacique* multi

846. 847. *fessum*, me longa oratione, quum de Fabiis tot dicenda restent. De Fabio *Maximo* Cunctatore versus debetur Ennio.

848—854. Locus haud dubie e nobilissimis, quo Romanorum ingenia et laudes cum Græcis, nam ad hos potissimum respicere videri debet, comparantur. Græci præstabant artium elegantia; ex iis poeta æris fundendi, marmorisque sculpendi artem memorat; felix idem est in verborum delectu: *æra spirantia* statuæ; quæ vivos viros reddere videntur; et *mollius*, nam proprium in signis hoc. v. Quinctil. XII, 10, 7. Scilicet partim ad veritatem naturæ, corpore et carne tanquam ad tactum molliter ære vel marmore reddita, partim extremitate formæ caste et molliter circumducta et circumlita. Non male autem Ursinus præclarum Pindari de Rhodiis locum comparat Olymp. VII, 91—99. Græci porro præstabant eloquentia, et quidem forensi, *Orabunt caussas melius*, et philosophicis mathematicisque studiis; at enim, id quod poetam decebat, ex iis unum genus posuit Maro, astrorum scientiam: *cæli meatus*, h. e. siderum cursus, *describent*, definient in sphæra cælesti, *radio*, virga, petitum a geometricis figuris, quæ in pulvere ducebantur. ut Ecl. III, 41 *Descripsit radio totum qui gentibus orbem*. At Romanis proprias artes esse contendit, ut imperent terrarum orbi, et aut in fœderum æquas leges recipiant, qui se ad eorum amicitiam applicant, aut eos, qui arma sumant, debellent. Tantum verba subjiciunt; *pacis morem inponere*, h. e. legem, fœderum leges et conditiones; *parcere subjectis*; nam volebant Romani videri clementes et moderati erga victos, et erga socios benigni et liberales; scilicet, si nihil ab iis metuerent, et ab opibus eorum auctis utilitatem

Parcere subjectis, et debellare superbos. »
Sic pater Anchises, atque hæc mirantibus addit:
« Adspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnis!

scripti et editi inde ab Aldd. cum Rom. et Medic. Sed bene Burm. prætulit *pacisque* ex codicum parte Pier. Heins. et suorum non contemnenda; nam est, *morem pacis imponere*, h. e. leges pacis ponere, ferre, ut lib. I, 264; verba tamen vir doctissimus minus bene interpretatur. *pacisque i. amorem* Zulich. *pacique i. curam* pr. Hamb. *mores* Dorvill — 855. *hoc* Ven. *his* alter Hamb. — 857. *viris* alter Hamb.

sibi ipsis promittere possent. Ad Augustum transtulit Horat. C. S. 51 *bellante prior, jacentem Lenis in hostem*. At viri docti in his verss. scientiam civilem, seu politicam, legum ferendarum et militarem, expressam a poeta, verbo, studia pacis et belli Romanis tributa tanquam propria, volunt; satis argute, si modo vere. Saltem sic *pacis imponere morem* erit leges ponere, scribere, per pacem, in pace: fere ut Æn. I, 264 *populosque feroces Contundet, moresque viris et mœnia ponet*.

855 sqq. Sequitur locus summa cum arte et ingenii venustate elaboratus de C. Marcello, Octaviæ f., ad quem ut deduceretur oratio, M. Claudium Marcellum bello Punico II clarum induxit. Narrationem de loco hoc coram Octavia lecto vide in Vita Virgilii §. 47 et Serv. ad v. 862. Respiciunt narrationem Senecæ verba in Consolat. ad Marciam 2, ubi de pertinacia doloris Octaviæ: *carmina celebrandæ Marcelli memoriæ composita aliosque studiorum honores rejecit*. Videri potest totus locus reliquo jam carmine absoluto insertus esse; nec tamen video, unde viri docti hoc tanquam exploratum satis tradere possint.

856—860. *Spoliis opimis*, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro. Liv. Epit. XX. vid. Perizon. Animadv. c. VII. Eadem sunt v. 860 *tertia arma capta*, h. e. tertia spolia opima post Romulum et Cossum, *suspendet Quirino*, h. e. Romulo. Atqui ex Romuli instituto Jovi Feretrio ferebantur spolia opima. vid. Liv. I, 10. Sed potuit serioris ævi religio Romulum Jovi adjungere; potest quoque dictum esse, quia conditori urbis omnia præclara posterorum facta in laudem cedunt. Rem tamen alio modo expedit Servius: *Possumus et, quod est melius, secundum legem Numæ hunc locum accipere, qui præcepit, prima opima spolia Jovi Feretrio debere suspendi, quod jam Romulus fecerat; secunda Marti, quod Cossus fecit; tertia Quirino, quod fecit Marcellus*. Nec perperam hæc tradita esse, intelliges, si Plutarchum evolveris in Marcello p. 302 C. et locum Festi apud Perizon. l. c. pag. 255 sq., unde constat vulgarem eam Romanorum opinionem fuisse, et interpretationem Legis Numæ, quæ de tribus diversis spoliorum generibus erat lata. Poetam autem sequi vulgarem opinionem fas est. Post hæc

Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Pœnos, Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino. »
Atque hic Æneas; una namque ire videbat
Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis;
Sed frons læta parum, et dejecto lumina voltu :
« Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?

— 859. Alii distinguunt post *Sistet eques*; nil refert. *equis* Rom., quod male probat Pierius; est enim vulgare pro altero poetico. — 860. *Tristia* Rom. *patris* fragm. Vatic. a m. pr. *suspendent* Franc. *rapta* malebat Markland. ad Stat. p. 277, ut jam Passeratius apud Guellium; sic Ge. III, 32. Sed nec minus alterum bene dictum. — 862. *Egregiam formam* fragm. Vatic., felici lapsu. et deest binis Burm. — 863. *fraus* fragm. Vatic. a pr. m. *d. lumine vultus* sec. Moret. *lumine vultu* tert. Rottend.

omnia tamen manet hoc, spolia opima in eodem Jovis Feretrii templo fuisse reposita. Propert. III, 10 f. *Nunc spolia in templo tria condita*. Nobilitata quoque est memoria Marcelli denario gentis Claudiæ, in quo templum quatuor columnis in fronte ornatum ipse ingreditur tropæum gestans. *tumultu* potest proprie dictum videri, imminente bello Gallico in Italia. vid. Cic. Phil. VIII, 1. Serv. inf. ad VIII, 4. *eques* v. 859. ex poetico sermone ad majorem dignitatem pro, bellator, dux. Occurrit et alibi.

861 — 867. Imitationem vide apud Silium XIII, 778 seqq., ubi de Homeri umbra. Comparari quoque potest recensus similis apud Eurip. Phœniss. 120 sqq. 147 sq. Summa populi R. de M. Marcelli, Augusto ex sorore nepotis, virtutibus suscepta erat expectatio. vid. Dio Cass. L. III, 30 et Vita Virgilii ad a. 731. Est idem, de quo Horatius : *Crescit occulto velut arbor ævo Fama Marcelli*. Elogia alia Interpp. notarunt ex Velleio II, 93; et Seneca Consol. ad Marciam c. 2. *frons læta parum*, omen mortis immaturæ. Volebant tamen viri docti frontem Marcelli tristem agnoscere in gemma artificis Epitynchani nomine per fraudem, quod suspicor, inscripta apud Ursin. Imagg. n. 87, ubi v. Jo. Fabri Comment., ad cujus similitudinem plures gemmas passim in idem nomen interpretati sunt : tres apud Lippert. Dactyl. et Capita Augusti et Marcelli jugata et velata Ficoronius edidit (*Vestigi di Roma antica*, ad pag. 145). Auctoritatem tamen idoneam ubique desidero. Deprehendere quoque Marcellum sibi visi sunt viri docti in Achate Tiberiana, et in numo Seguini, etiam a Spanhemio repetito de Usu Numism. Tom. II, p. 316, in quo tamen caput juvenile nullo cum argumento ad Marcellum trahi dudum docuere viri docti, et nuper monuit Eckhel. Catal. Mus. Cæs. Vindob. P. II, p. 47. et nunc duo numos Marcelli caput præferre dictos palam damnavit in Notit. Numor. vet. Vol.

Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra. »
  Tum pater Anchises, lacrimis ingressus obortis:
« O nate, ingentem luctum ne quære tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent: nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria hæc si dona fuissent.

865. *an* ed. Junt. — 866. *Qui* Heins. recepit tanquam elegantius ex Gud. a m. pr., nonnullisque aliis. In fragm. Vatic. *Quis trepidus. est* abest a Medic. Rom. et plerisque vetust.; itaque Heins. expunxerat. — 867. *Seu* Goth. tert. *volat tristi circum caput umbra* Bigot. — 868. *abortis* et hic esse lectum e Pierio apparet. — 869. *O gnate* Medic. et al. *suorum* Oudart. pro Var. Lect. — 870. *Ostendunt* et *sinunt* Schol. Statii, Theb. I, 586, prius etiam Gud. a m. pr. et Leid., et arridebat Heinsio. *hunc natum* Goth. sec., sed perperam: nam ad virilem ætatem pervenerat, ut vel ex disputationibus virorum doctorum ad Propertium notum. *neque* revocavit Burmann, Heinsius secundum potiores: *nec*. — 871. *nobis* unus c. Exc. Burm. — 872. *Superis* Rom. et Dorvill. a m. pr. *hæc* abest ab VI, p. 162. *quantum instar in ipso est*: verisimile fit, si id cogites, quod sententiæ vis postulare videtur, nuve h. l. *instar* positum esse pro exemplo magnæ dignitatis, specie augusta corporis. Nam, etsi non ignorem, quæ disputata sint a viris doctis, nuper repetita a Dorvillio ad Charit. p. 333, non tamen satis acquiescit legentis animus, si nihil aliud assumas quam: quanta similitudo ejus est se. cum patre; inprimis quum præcesserit: *Qui strepitus circa comitum!* quod sine dubio ad popularem favorem referendum; exspectas nunc aliquid, quod dignitatem oris et majestatem corporis commendet. Vs. 867 *Sed Nox* haud dubie pulcherrimi phantasmatis. Graviter dictum erat ab Homero Od. υ, 351 Ἆ δειλοὶ τί κακὸν τόδε πάσχετε; νυκτὶ μὲν ὑμέων Εἰλύαται κεφαλαί τε, πρόσωπά τε νέρθε τε γοῦνα. At ornatius Nox (pro Morte) circumvolat caput. Nocti, Somno, Morti, alas tribui, nunc nota res est. cf. Guell. Cerda, et ad Tibull. II, 1, 89.

868 — 887. Quantopere omnia hæc ad affectum accommodata et dicta sint, monere necesse non est. Sed fatendum est, felicissime hæc a Voltario translata esse ad Burgundiæ Ducem, in Henriade Cant. VII: *Quel est ce jeune Prince, en qui la majesté* etc. *propria*, perpetua; ut jam alibi vidimus. cf. Cerda. — 868. *ingressus*, infit. — 870. *Ostendent terris hunc tantum fata.* Hinc ductum illud Taciti in Agricola 13. *monstratus fatis Vespasianus.* ubi *fatis* est tertius casus, ad fata sequutura; ad imperium fato ipsi destinatum. — 872. 3. *Campus aget gemitus virorum*, noto more pro, in campo agetur, erit gemitus (ut ἄγεσθαι pro ἔχεσθαι, εἶναι) in funere Marcelli. Sed *funus* seorsum memora-

Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quæ, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum præterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextera! non illi se quisquam inpune tulisset
Obvius armato, seu quum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem adcumulem donis, et fungar inani

Oudart. — 874. *vel quot T. videres* ed. Ven. — 875. *Funera* post *gemitus* et *tumulum* improbabat acutus judex Schrader. in Ms. et conj. *munera:* ut 885 — 887. Conf. Not. *præterlabare* Medic. a m. pr. cum aliquot aliis Heins. — 877. *in tantam spem* ed. Ven. *in tanta spe* Witt. *in tantum spes* Rom. — 880. *quisquam se* alii; et sic ante Heins. lectum. — 886. *Hic salt.* alii. Sed Heins. e codd. *His* reposuit, aut

vit, et præclare ad Tiberim retulit: quanto cum luctu funus factum videbis, quum ille tumulabitur! De publico huc in Marcelli funere luctu v. Dio l. c. et Serv. ad v. 862; funus autem in Campo Martio factum est ingenti cum apparatu. v. ibid. 875. *tumulum recentem*, Mausoleum Augusti in Campo Martio ad ripam Tiberis, quod sexto suo consulatu (U. C. 726) exstruxerat. Sueton. c. 100. cf. Strabo V, p. 236. Nunc 876, 877 pro vulgari: in tantam spem tollet eos; tantam de se spem faciet; ut et Gr. *ἐλπίδων ἐπαίρειν*. — 879, 880. Egregia inversio, dum post illa, neminem Romanorum cum ipso posse comparari, pergendum erat: *non jactabit se tantum ullo alio alumno Roma* nec pietate, nec fide, nec virtute. — 881. 882. Comparari solet Odyss. 1, 49, 50, sed ornatior Virgilius. — 883. *Si qua* via ac ratione, *fata rumpas*, fatorum ordinem dissolvere, tam durum fatum effugere tibi liceat, tu ad M. Marcelli, b. Punicu II clari, nomen ac gloriam es perventurus. Nomen autem non nisi in fine demum memoratum, pleno jam erumpente animi affectu. Illa 884 — 886. *Manibus date lilia* etc. molliora forte sunt, quam pro Anchisæ herois persona et temporibus; Virgiliani potius ævi habenda talis luctus testandi elegantia. Sunt tamen per se pulcherrima. — 885. *animam accumulem donis*, nota elegantia pro vulgari, dona, flores, in animam cumulem. *inani munere*, eo sensu, quo lib. XI, 14.

Munere. » Sic tota passim regione vagantur
Aeris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore :
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda,
Laurentisque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminæ Somni portæ : quarum altera fertur

potins revocavit ; sic enim jam inde ab Aldo editum. *donis effungar* Mentel. pr. *inanis* Medic. et fragm. Vatic., uterque a m. pr. — 887. *Munera* Menag. sec. — 888. *Aeriis* Rom. et Mentel. duo, alter etiam sine *in*. *Aereis* Regius. Vulgatam etiam ap. Schol. Lucani legi notat Burm. Malim Virum doctum docuisse, quomodo *Aeris campi* accipiendi sint; ne moneam, in inferis *ætherem* memorari solere, non, *aerem*. — 889. *Quem* Montalb. — 890. *famæ melioris* Medic. ex Colot., quod ex aliis locis translatum esse bene monet Heins. — 891. *Exhinc* multi hic, ut et alibi solent. *Bella exinde* Franc. — 893. *quocunque* ed. Ven. et Goth. pr. — 894. *Somni* pro *Somnii* dictum esse cum aliis contendit Burm., quasi non elegantius poeta Somnum substituat Somniis, ut toties alibi. *gemini* Goth. pr.

51, 52. Duxit hinc versum pulcherrimum Statius Epiced. Patris V. Silv. 3, 285 *Ite* (Venite) *pii Manes, Graiumque examina vatum, Illustremque animam Lethæis spargite sertis.*

887 — 893. *Aeris in campis.* Etsi aerem in Elysio spirare non dubito : conf. sup. Var. Lect. ad v. 704; quum tamen *aeris campi* insolente modo dicantur, spretis Grammaticorum apud Servium et Cerdam argutiis putare malebam græce dictum, pro locis caliginosis h. e. inferis. Sic ἀὴρ, ἠερόεις sæpe. et sup. 828 *noctem* de his locis haud refugerat. Sentio tamen et hoc molestiam habere : quum a campis Elysiis calign abesse debeat; et sup. 640 lectum esset : *Largior hic campos æther et lumine vestit Purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.* Scilicet ereptum iis est *cælum* nostrum; nam in inferis sunt; at habent *aerem* suum : ætherem illum purum et apertum. Dicamus ergo *Campos aeris* esse dictus locorum, qui tali aere, pro cælo, fruuntur. Pro interpretatione esse potest locus Statii sup. ad v. 637 adscriptus : nemus — *in quo falsa dies cæloque simillimus æther.* Dicta eodem modo *loca lucis*, fere ut 761. *viro* pro, ei. *Laurentesque docet populos*, nota inversam orationem, pro, quæ bella gerenda cum Laurentibus, h. e. Latinis, ad Latini urbem. Ad vaticinia igitur revocat poeta etiam ea, quæ ab Ænea in Italia gerenda sunt. cf. Disquis. II, s. 6.

894—902. Quum emittendus esset Æneas e locis inferis alia porta, quam qua ingressus erat; incidit Maro in duplices Somni portas, quibus veteres Somnia prodire luserant. vid. Excurs. XV. Fundus Odyss. τ, 562 seqq. Somnia sedem habere in Orci vesti-

Cornea; qua veris facilis datur exitus Umbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad cælum mittunt insomnia Manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad navis, sociosque revisit;
Tum se ad Caietæ recto fert limite portum:
Ancora de prora jacitur; stant litore puppes.

895. *Cornua* Rom. et Dorvill. *datus* alter Hamb. Totus versus Goth. tertio deerat. *veras umbras* de animabus in nova corpora processuris ea porta, accipit *Beattie* in *Transact.* of the R. Acad. at Edinburg. To. II. 1 p. 53. Opponuntur tamen *falsa insomnia.* — 897. Insolens videtur Trappio voc. *Sed*, et conj. *Quæ*. Scilicet: altera meliore materia quidem et *candenti perfecta* u. e. *Sed falsa* etc. — 898. *ibi* irrepsisse videtur in Burm. edit. Nam Heins. prætulit *ubi* cum Medic. et al. — 901. *recto limite* Ven. Montalb. pro Var. Lect. Bigot. et Witt., h. e. recta via, quod cur Heins. et Burm. non receperint miror, quum alibi minus gravi auctoritate vulgatam mutaverint. Lapsus librarii in promtu est, in vulgata, *litore*.

bulo, supra vidimus v. 274, 282 sq. *veris Umbris*, vs. 895 pro Somniis; vi oppositi; scilicet somniorum genus est, quo mortuorum Umbræ somniantibus offerunt se, interdum ut Furiarum loco pœnas expetant. v. ad Propert. IV, 7, 87 et al. Altera porta meliore quidem est materia, scilicet eburna, sed ex ea non ipsæ Umbræ, sed earum phantasmata, seu Larvæ, procedunt: Horatii *vana imago, quæ porta fugit eburna, somnium ducens:* III, 27, 41. *nitens*, ornat; *perfecta*, τετυγμένα, vel ut Hom. αἱ δ' ἐλέφαντι τετεύχαται. *Manes*, h. e. inferi mittunt; ex inferis ad homines (namque id est, *ad cælum*) procedunt hac altera porta Larvæ; hæc, vi oppositi, esse debent *falsa insomnia;* ut sup. ad 888 e Statio memorabam *falsum* diem de Elysio: *In quo falsa dies:* non verus, sed similis huic nostro diei, nostro cælo, assimulatus; non autem *falsa insomnia* sunt fallentia, somnia, quæ falsa rerum specie illudunt. Interpretatur locum Statius l. c. 288 Epicedii in patrem: precatur, ut se patris umbra per somnum invisat: *Inde tamen* (ex Elysio) *venias, melior qua porta malignum Cornea vincit ebur* (vult ergo patrem ipsum, veram ejus umbram se per somnum invisere) *somnique in imagine monstra, Quæ solitus* (sc. eras monstrare, dum vivebas). Nec vero ad poetæ consilium ullo modo referenda sunt, quæ hic, mythici tantum ornatus caussa, de somniis, s. umbris veris ac falsis, adjecit: ac si falsis ac fictis accenseri velit ipse ea, quæ adhuc narraverat. *viam secat*, τέμνειν ὁδὸν, nota res; quasi sulco pedum ducto, *recto limite*, ut recta via. v. Var. Lect. Tandem Pomponius Sab. « *Sic finit Homerus lib. XI* (Odyss. λ) *et Silius XIV.* »

EXCURSUS I.

Necyiæ in poetarum carminibus frequentatæ.

Consentiunt in hoc, quos vidimus, omnes, rerum argumentis ornamentisque nullum facile alium Æneidis librum tantopere tenere legentis animum, quam hunc sextum. Quanto magis ille delectare debuit, aut omnino veterum, qui ex poetarum lectione et puerili institutione his mythis innutriti erant, aut Romanorum animus, qui extrema libri parte annales quodammodo suæ gentis conditos, clarissimorumque virorum recensum factum, agnoscerent? Iidem porro loca circa Cumas frequentabant, et iisdem religionibus, quæ hic expositæ sunt, imbutos habebant animos. Sane quidem quum Homerus Necyomantiam suam in his ipsis locis Italiæ exponeret, quandoquidem illa tum Græciæ inter ignotas, saltem parum cognitas, terras erat, major utique rerum narratarum novitas et insolentia, majorque ad Græcorum animos admiratione movendos vis esse debuit; habet etiam majorem auctoritatem narratio ex Ulyssis persona instituta; Virgilius tamen non minimum auxilii et præsidii ad suavitatem et delectationem, hac ipsa recordatione, amplificatione et exornatione veterum fabularum, ex Homero aliisque notarum habuisse videri debet (Odyss. λ). Non enim uno loco seu superstitio illa, seu fraus ludificata est hominum animos antiquioribus ætatibus, ut Manium evocationem fieri posse crederent; quod etiamnum inter feros et barbaros populos passim hominibus persuasum esse narrant, qui eos adierunt. Proclivis enim esse solet rudium hominum animus, ut animas post mortem superstites esse, easque iterum in vitam redire opinetur, quia interdum mortuorum species sibi per somnum objectas viderat. Possunt etiam mentes fanaticorum, aut morbo, aut errore, ita de statu dejici, ut videre et audire ea, quæ non sunt, sibi videantur; adeo ante subtiliorem doctrinam de animarum immortalitate dudum similis aliqua persuasio hominum indoctorum animos tenuit. Facile itaque existere potuit, qui, inter alia divinationum genera, etiam hoc uteretur, ut mortuos consuleret, et ab iis responsa ferre videretur; contra, in hac, animæ nostræ natura quæ sit, ignoratione, difficile esse debuit, ista persuasione et fraude animum liberare. Obtinuit ea jam olim in Oriente, ut e sacris vatibus constat, tum in Græcia, Italia, aliis locis. Hinc poetarum ingenia materiam et ornatum carminum inde petierunt. Nec Homeri modo mythica sollertia in his se exercuerat; sed, Νεκυίας condere, res videtur fuisse veteribus poetis pluribus frequentata; uti plura etiam per Græciam fuere Necromantia, antiquiore certe ævo; nam talem superstitionem melior vitæ cultura statim tollere debuit. In Minyade et in Νόστοις, res inferas Orcique terrores fuisse tractatos, testatur

Pausanias X, 28, et inter Hesiodea Thesei fuit cum Pirithoo ad inferos descensus, ibid. IX, 31, alius Herculis in Heracliis: quo factum, ut hic ipse Herculis descensus variis modis narraretur: conf. Apollod. II, 5, 12 et Notas pag. 428 sqq. Platonis de inferis mythi, quos e teletis repetunt nonnulli, non aliunde forte erant petiti, quam ex poetis antiquioribus. Nec improbabile est, a Tragicis Græcis Romanisque, in fabulis, quæ de Hercule Theseoque agerent, passim de rebus inferis intextas fuisse narrationes, quum descensum ad inferos exponerent. Ita a veterum imitatore, Seneca, factum vides in Hercule furente. Plura ejus generis occurrisse videntur in Theseo Euripidis, si compares Schol. Aristoph. ad Ran. 476 et al., qua ipsa in fabula Bacchi ad inferos descensus exhibetur. Rerum inferarum frequens quoque mentio in evocationibus umbrarum, uti Tiresiæ, et in Manium apparitionibus, ut in Euripidis Hecuba; unde latine conversum ab Ennio de Acheronte locum servavit Cicero Tusc. Qu. I, 16 in Ennii fragm. Column. p. 242 *Adsum atque advenio Acherunte vix via alta atque ardua, Per speluncas saxeis structas aspereis pendentibus Maxumeis; ubi rigida constat crassa caligo inferum; Unde animæ excitantur obscura umbra, aperto ostio Alti Acheruntis, falso sanguine mortuorum imagines.* Quid? quod etiam pictura attigit illa: est descriptio tabulæ a Polygnoto factæ Delphis in leschæ pariete, in qua Necyia exhibita: Paus. X, 28, ubi verus Ulyssis ad inferos descensus fit. Alia Niciæ tabula apud Plinium XXXV, 11 s. 28. Fertur tandem in teletis aliquando rerum inferarum adumbratio dramatica facta esse. Inter hæc observatione dignum illud, a quam parvis initiis commenta hæc et figmenta de conditione animarum post mortem profecta sint: condonanda utique illa cupiditati mentis humanæ, et mira aliqua jucunditate se commendantia, nec indigna, quibus immoretur ingenium erectius. Apud Homerum est *Tartarus* Titanum sedes et carcer; neque aliter apud Hesiodum res se habet, nisi quod Uranidæ in iisdem collocantur: conf. inf. Excurs. VIII. Alius apud Homerum locus est *Elysium*, heroibus destinatus; alius *Hades*, s. Orcus, h. e. omnino loca infera: in quibus promiscue habitant animæ tum piorum, tum impiorum: conf. Not. ad v. 608 hujus libri. Exornavit Elysium Hesiodus, inde Pindarus Ol. II, 123 seqq.: de quibus alio loco dictum (Opusc. Tom. I, pag. 397 seqq. 400). At in Orco novis fabulis exornando inprimis hominum ingenia se exercuere, tum in carminibus, tum in picturis, ut paullo ante dictum est.

Non igitur rem novam et inauditam commentus videri debet poeta, quum descensum Æneæ ad inferos carmini intexeret. Enimvero ingenii sui divini felicitatem declaravit in hoc, quod, quum eo ævo viveret, quo Græciæ doctrina et sapientia satis jam vulgata erat, non in fabulis Homericæ ætatis acquievit, sed novum suæ Necyiæ ornatum, eumque eximium, paravit ex philosophiæ inprimis Platonicæ placitis; ex quibus, etsi omnino inter magnorum poetarum inventa etiam hoc est, ut vulgares et indoctas opiniones ad philosophicam aliquam doctrinam accommodent: hoc tamen inprimis consequutus est, ut non modo, He-

meri exemplo, eos, qui jam ante Æneam obiissent, verum posteritatem quoque in Æneidem inferre, reique novitate tantorumque virorum nominibus, auctoritatem carmini et suavitatem comparare posset. Sequuti idem inventum sunt recentiores poetæ epici; de quibus infra suo loco (Excurs. XIII) videbimus. Intellectu itaque facile est, varia et multa eruditione hunc librum esse refertum. Bene Servius ad v. 1 *Totus quidem Virgilius scientia plenus est, in qua hic liber possidet principatum, cujus ex Homero pars major sumta est. Et dicuntur aliqua simpliciter, multa de historia, multa per altam scientiam Philosophorum Theologicorum Ægyptiorum, adeo ut plerique de his singulis hujus libri integras scripserint πραγματείας.* Forte ex his nonnulla inter grammaticas quisquilias Servii sunt servata, etsi ex iis pleraque poetæ et sententiam et elegantiam offuscant potius, quam illustrant. Ad poetæ artem et ingenium referendum mihi videtur et hoc, quod, quum a vaticiniorum et prædictionum ambagibus maximum sibi epicæ narrationis, quæ animos rerum mirarum exspectatione detineret, præsidium petiisset, nunc quoque primum Trojanorum ad Italiam accessum sacrorum et oraculorum religione quasi consecravit, reique adeo summæ miram dignitatem, et fatis ad exitum jam spectantibus novam tamen ex novis Sibyllæ responsis exspectationem paravit.

EXCURSUS II.

Locorum circa Avernum descriptio, seu topographia agri Cumani.

Libri hujus vix satis magna esse potest suavitas, nisi locorum descriptionem oculis animoque subjectam habeas. Quam quum multi dederint, nuper tamen diligentius ea literis cæloque expressa est a Paullo (Ant. *Paoli* in *Puteolanis Antiqq.*) et coloribus vivide reddita ab Ill. Equ. de Hamilton in *Campis Phlegræis* Tom. I. tab. XVII sqq. et nuper *Nic. Carletti in Storia della regione abbrucciata in Campagna felice* (Neapoli 1787. 4.) et *Breislak* in *Campanie* To. II p. 148 sq. Nam illam chorographiam, quæ in Mazzella et hinc apud alios conspicitur, nonnulla parum accurate delineata habere usu facile deprehenditur. Procurrit inter Puteolos et Cumas angustus ager in promontorium Misenum desinens. Puteolano s. Baiano sinui imminet lacus Avernus, adeoque Cumis ille a tergo situs. Facies lacus nunc quidem talis est, ut circumcirca colle leviter acclivi, et, præter eam partem, qua ad mare (sinus Baiani) prospectus patet, fere perpetuo ambiente in orbem ille rotundetur. Stadiorum quinque ambitum jam olim Diodorus edidit lib. IV, c. 22. Altitudine est ad CCXXXVIII et CCLIII passus (secundum Mazzellam l. c. c. 15), aucta olim in immensum: vid. Diodor. l. c. add. Aristot. Mirab. Audit. c. 108. p. 727 E. ed. du Vall. decrescere tamen et tem-

porum vicissitudinibus imminui illa potuit. Colles, qui ambiunt, silva olim inaccessa consiti erant ad convalles decurrente, et hi sunt *luci Averni* (VI, 118. 138. 201), in quibus aureæ frondis arbor (v. 138 sqq. 186). Silvam immensam, 'Ομβριμοῦς ἄλσος σὐδαίας Κόρης, Lycophron 698 quoque memorat, et multo disertius Homerus: ἔνθ' ἀκτή τε λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης, Μακραί τ' αἴγειροι καὶ ἰτέαι ὠλεσίκαρποι. Cupressos altissimas etiamnum lacum Avernum cingentes tristissimam loco faciem adjicere narrari video a Flachatu (*Observations sur le Commerce et sur les Arts*, T. I, p. 111), etsi ab Italis nihil tale prodi memini. Ita tamen Petronius naturæ veritatem expressisse videri debet, qui saxa *ferali circumtumulata cupressu* narrat. Sacer autem lucus ille Hecatæ (v. 13) seu Proserpinæ, ut Homerus ait: Promiscue enim in rebus inferis Hecate, Proserpina, Diana, Luna nominari solet. Proserpinæ sacram paludem Avernam videas apud Diodor. IV, 22, et templi Hecatæ ruinas esse eas, quas vulgo Apollinis aiunt, ad Avernum lacum, non male conjectat Paolus fol. XXVIII. Sed silvæ istæ inclusum aeris lacum pestilentia infecerant; etsi ipsi antro exhalationem tribuit Virgilius (VI, 237—241) et imitatur luci Petronius; quod et ipsum accedere potuit ad alterum, cum eandem naturam sulphuraciæ aliæque in iis locis speluncæ habeant. Contagium tetri aeris fama olim in miraculum auxerat, ut oves adeo supervolitantes fœtore enectas decidere affirmarent. vid. Strabo V, p. 244 B. quod nunc aliter se habere docent Breislak et alii. Colles, quos diximus, variis perfossi specubus vias habuerunt subterraneas, caliginosas et tetras hospitibusque impervias, quarum binæ, sed et hæ fere obstructæ, supersunt, de quibus infra videbimus. Locus igitur apprime idoneus ad hominum animos religionum terroribus sollicitandos.

Specus olim fuisse in his locis plures, modo diximus, etsi terræ motibus ipsaque ætate multi corruerunt, ut adiri nequeant. Habet etiam litus circa Misenum cautes passim excavatas, quas a Lycophrone vss. 1278 — 1280 Ζωστηρίου τε κλειτὺν etc. innui puto. Admodum itaque probabile est, et opinioni fidem facit apud Strabonem lib. V, p. 244 D. Ephorus, cujus magna hac in re auctoritas est, quum ipse Cumanus diligensque scriptor fuerit, prisca ætate eas cavernas hominibus pro domibus fuisse (Troglodytis itaque illi accensendi), donec ad meliorem vitæ cultum procederent, natamque hinc esse de *Cimmeriis* fabulam Odyss. λ, 13 sqq.; etsi tenebris illis perpetuis silvæ quoque continuæ, quibus convalles montium obsitæ erant, majorem horrorem addere debuerunt.

Succedentibus temporibus, locorum naturam superstitio suis usibus accommodavit, et *necyomantion* ibi institutum est, ut Manes evocati sciscitantibus fata prædicere crederentur, idque Homeri adhuc ætate auctoritatem habuit, qui Ulyssem ea loca adiisse narrat. Erant sacerdotes, qui sacra monstrarent, quibus Manes essent placandi (v. Strabo V, p. 244 C, ubi νεκυομαντεῖον parum accurate ex sua ætate dixisse videtur, ut Maximum Tyr. Diss. XIV aliosque omittam). Ex majorum

vita servaverant sacerdotes morem, ut religioni ducerent solem videre, nec nisi noctu speluncis prodirent, ut Ephorus apud Strabonem l. c. D. auctor est. *Κιρβέριον ὑπὸ χθονὶ μαντεῖον* in his locis etiam Scymnus memoravit v. 248.

Tandem Manium sedes et ipsi inferi, quibus evocandis sacra in his locis fiebant, hic esse vel crediti sunt, vel a poetis narrati. Conf. Strabon. l. c. et Eustath. ad Odyss. κ pr., qui eum exscripsit. Habebat autem locorum situs et natura multa, quæ ad fabulam hanc seu fidem accommodari possent, quæ unum in locum congesta videbis ap. Lycophr. 695 sqq. Silium XII, 120 sqq., sicut omnino vetustiorum fabularum magna pars ad insolita aliqua naturæ phænomena, ad motus inprimis hiatusque terræ, ignesque montium continuos, aliaque naturæ miracula spectant. Cogitandum porro, loca hæc antiquiore ævo a paucis Græcorum fuisse adita, rerumque adeo miracula navigantium sermonibus insigniter fuisse aucta. Quis ferat adhuc in Lycophrone l. c. ad Acherontem montis jugum memorari, unde omnes Italæ fluvii prodeant? Fuit autem totus hic tractus ignibus subterraneis, passim erumpentibus, aliquando infestus: cujus rei vestigia sunt manifesta plurima: specus, colliculi, crateres, lacus, alia: v. Hamilton. in *Campis Phlegræis* cum aliis, qui de focis Vulcaniis scripsere. Scatet totus ager inter Cumas et Baias bitumine, sulphure, et calidis aquis (v. Strabo l. c. p. 245 C. quod bene Silius expressit verss. suis lib. X, 134 sqq). Super Puteolos campus est sulphure abundans, collibus inclusus, quibus passim soli spiraculis fumus et calor prodit. Notum est nomen inter veteres *forum* et *olla Vulcani*, nunc *Solfatara* seu Sulphuraria. Vide vel Mazzellam *Antichità di Pozzuolo* c. 7. Itaque mirum non est, modo Cyclopas, modo Gigantas fulminibus percussos passim ad hæc loca referri, inprimisque campos Phlegræos, Gigantumque in iis pugnam. His ignis subterranei vestigiis accensendus ipse lacus Avernus, olim crater Vulcani (Hamilt. l. c. pl. XXIX). Non longe a Cumis *palus* est *Acherusia* (Plin. III, 6 *Acherusia palus Cumis vicina*), quam Silius X, 126 — 129 et XIII, 397 aditum ad inferos esse prodidit, aquas habens ferrugineas, in solo sterili populis passim consitu. Omnino *loca feta palustribus ulvis*, *Litora Cumarum* pronuntiat Ovidius Met. XIV, 103. Phlegethontis et Cocyti notionem animis attulere calidi passim fontes. cf. Strabo l. c. p. 244 C, qui Stygis quoque aquam, ad quam oraculum conditum erat (*καὶ τὸ μαντεῖον ἐνταῦθά που ἵδρυται*), ibi fuisse ex Ephoro tradit. cf. Odyss. κ, 513. 514. 515. Accedebat specus ab Averno per collem demissus, quem qui emensus erat, in vallem prodibat, in qua lacus erat, Acheron dictus (1); ex hoc iter ducebat ad *Campos Elysios*, amœnissimum locum, sepulcris passim consitum.

Tota loci facies nunc quidem quam maxime est mutata (cf. *Addison's Remarks* p. 167). Nam primum quum Agrippa portum Julium efficere

(1) *Acherontem* alii eum esse volunt, qui nunc *Laco di Fusaro* est. Alii ad *Mare mortuum* nomen transferunt.

vellet, ut Avernum Lucrino lacui jungeret, silvam excidere jussit. cf. Strab. V. p. 245 A. Tum anno a C. N. MDXXXVIII motu terræ, medio fere inter Lucrinum et Avernum spatio, extitit *novus mons cineritius*, de quo v. Caparc. *Antich. di Pozzuolo* c. 20. Olim, ut ex Strabone cognoscitur lib. V, p. 244 A, ora maritima ita his lacubus erat intercepta, ut Misenum in peninsulæ formam esset redactum. Plures tum cavernæ sunt oppletæ, aliæ ulterius ductæ, inter quas nobilissima a Cocceio. v. ibidem. cf. Hamilton. *Campi Phlegræi* T. II pl. 28, 29, idemque in *Philos. Transact.* Vol. LXI, 1, p. 15 sqq.

EXCURSUS III.

Eadem topographia ad mentem Maronis.

Videamus nunc locorum situm, qualis a poeta proditus et exhibitus est, in quo ab Interpp. passim multæ magnæque turbæ fiunt.

Infra Cumas, sub promontorium Misenum appellunt Trojani. Eo enim ducunt omnia, ut non in Baiano, quod vulgo creditur, quodque alias narratum ex Aurelio Victor. O. G. R. c. 9 intelligitur, sed *in Cumano litore* Trojanorum classis stationem habuerit. Nec aliter Ovidius Met. XIV, 107 sq. tradit, ubi Virgilii vestigiis insistit. Procedit inde Æneas ad *Apollinis templum* et *Sibyllæ antrum*.

Templum in monte esse debuit (v. 9 ARCES, *quibus* ALTUS *Apollo præsidet*); nec longe a Cumis; itaque falsa est vulgaris opinio, dum ruinas templi Apollinis ad lacum Avernum ostentant hospitibus loci accolæ. Sed, si in monte Cumano fuit templum, iterum dubitari potest, an Cumarum colli impositum fuerit, et in ipsa urbe, quod Servius putavit. Silii quidem auctoritas parum me movet, lib. XII, 86, ubi Annibal Cumas oppugnans, adeoque urbe nondum receptus, dum perlustrat aditus, *fulgentia cernit Arcis templa jugo;* nam nihil impedit, quo minus templum in summo arcis vertice positum etiam extra mœnia conspici potuerit. At graviorem dubitationem facit, quod in urbe media lucus et secreta religio Sibyllæ, quæ contigua erat templo, vix esse potuit, et quod, si id ponas, ceterorum locorum, inprimisque speluncarum, situs non satis convenit. Itaque Paolus, Vir doctissimus, in *Puteol. Antiqq.* fol. XXIX templi locum in montium jugo ad Cumas quærendum arbitratus, ejus ruinas *arcum felicem*, quem vocant, esse contendit. Ita *lucus Triviæ*, per quem via ad eum erat, in silvis, quarum reliquias ille locus habet, et speluncæ in propinquo sunt. Ex iis tamen locis, in quibus de Apollinis Cumani templo agitur, in arce seu acropoli Cumarum illud fuisse manifestum fit. Scilicet cogitandum erat, Æneæ ætate urbem Cumarum nondum fuisse, nec extitisse tum nisi templum in monte; viam adeo per loca parum habitata, et per lucum ad illud duxisse, et in latere montis horridos specus occurrisse.

Fuit autem hic Apollinis templum ex antiquissimis, Dædali illud opus habitum (v. 14. sqq.) statuaque dei colossea nobilitatum Servius ad v. 9 h. libri : *Cœlius* enim (L. Cælius Antipater, qui belli Punici II historiam scripsit) *de Cumano Apolline ait : Est in fano signum Apollinis ligneum, altum non minus pedes XV, cujus meminisse putatur Virgilius* (v. 9 *altus Apollo*: sed hoc a situ templi petitum. Altitudinem tamen non vulgarem habuisse templum necesse est, quum in eo signum tantæ magnitudinis collocatum esse potuerit, et quum v. 19 *immania templa* appellentur). De eo Cic. de Div. I, 43 *quid? cum Cumis Apollo sudavit?* et Obsequens c. 114 *Cumis in arce Apollinis simulacrum sudavit* sub a. 662, ergo tum adhuc supererat. Alia de eo Apolline prodigia narrant Liv. XLIII, 15, Augustin. C. D. III, 11. Celebrata autem Apollinis religio erat jam in Cume seu Cyme Æolidis : ubi ejus templum clarissimum, cum oraculo in quo Alexander quoque dedicaverat lychnuchum præclari operis :. v. Plinium XXXIV, 3. s. 8.

In ascensu ad templum *lucus Triviæ* fuit (v. 13), in quo ipso templum illud Apollinis videtur fuisse conditum. Dum Æneas argumentum in foribus templi sculptum contemplatur, arcessita ab Achate Deiphobe, Phœbi Triviæque sacerdos (v. 35), Teucros vocat *alta* in *templa*, v. 40. Hæc de Apollinis templo si accipias, totus rerum ordo turbatur; sed Sibyllæ antrum, *μαντεῖον*, intelligendum esse, manifestum fit; et subjicitur statim : *Excisum Euboicæ latus ingens rupis* (h. e. montis, cui templum impositum erat) *in antrum*. cf. v. 9, 10 et sup. III, 443. Abest autem palmis CCXX ab *Arcu felici*, quas Apollinis templi ruinas esse diximus, crypta, communi opinione pro Sibyllæ antro habita. v. Mazzella de Situ Puteol. et Cum. c. 29. In interiore antri parte adytum, in quo Deiphobe dei afflatum excipiebat; ipse Æneas ad ingressum antri substiterat : vide v. 45 *Ventum erat ad limen* et 81 *Ostia jamque domus patuere* — et 98 *Talibus ex adyto dictis* — Difficile tamen est ad assequendum, quæ loci species hac in parte poetæ animo obversata sit. Vide enim : narrat vs. 42 in rupis Cumanæ latere *antrum, quo lati ducunt aditus centum, ostia centum, unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ*. Secundum hæc censeas antri aditus et ostia plura, magno numero, fuisse. Attamen subjungit : *ventum erat ad limen* : quod sane non potuit esse centum ostiorum, sed tantum *unius* : stant quoque vs. 47 *ante fores*, easque clausas. Nam v. 52, 53 *neque enim ante dehiscent attonitæ magna ora domus*. Fores mox aperiuntur, et Sibylla in adytum irruit, nam v. 98 *talibus* ex adyto *dictis*. enimvero nunc vs. 81 poeta *centum ostia* memorat : *Ostia jamque domus patuere ingentia centum Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras*. Equidem antri adspectum animo conceperam hunc : ut plures aditus, seu meatus, subterranei, ad penetrale aliquod sacrum in intimo recessu ducerent, clausum illud : quo aperto Sibyllæ intus vaticinantis vox, per fores patentes audita, per centum, seu per omnes meatus, et ostia, ferebatur. Hæc secutus sum ad vs. 42, 43.

Jam, si Strabonis locum ex Ephoro, lib. V, p. 244 C, conferas, non uno loco olim τὸ μαντεῖον fuisse intelligas. Erat primum non longe a Styge situm, et διά τινων ὀρυγμάτων — τοὺς ξένους εἰς τὸ μαντεῖον δέχεσθαι narrat sacerdotes, πολὺ ὑπὸ γῆς ἱδρυμένον. Mox a rege aliquo interfectos sacerdotes, τὸ δὲ μαντεῖον ἔτι (Ephori tempore, qui Philippi Macedonis tempore vixit) συμμένειν μεθεστηκὸς εἰς ἕτερον τόπον. Poeta noster itaque ad antiquius illud oraculum respicere putandus.

Edoctus a Sibylla Æneas, aureo ramo opus esse, si loca infera ingredi velit, reversus ad litus, et Miseni corpore conspecto, ut illud cremaret lignis convectis, silvam versus Avernum pererrat, inventoque ramo, apportatoque ad Sibyllam, illa duce ad *speluncam* accedit, *diversam a priore illa*; etenim circa Avernum aditus ad eam v. 238. In hujus speluncæ aditu sacrum faciunt v. 242 sqq., a media nocte iter per eam ad inferos instituunt, 255, 262. Postrema hæc ad unam eandemque speluncam spectare videntur, quæ est *Baiana*, quam nunc appellant, quoniam versus Baias spectat. Nec probo Paolum, qui descensum quidem per hanc, sacra autem ad tertiam speluncam, *Cumanam*, facta esse (v. 237) contendit. Baiana illa superiore adhuc sæculo multo profundius et latius iter præbuisse videtur, si Mazzella (l. c. c. 15) et Mormile (*Antich. di Pozzuolo* c. 17) vera narrant.

EXCURSUS IV.

De Æneæ accessu ad Italiam.

Æneas ex Sicilia per Tyrrhenum mare profectus, primo *ad Italiam appulsu* portum Palinurum *subiit*, *qui a* quodam Æneæ gubernatore *ibi defuncto nomen accepisse fertur.* Hæc Dionysius ex communi scriptorum narratione tradit lib. I, 53. Virgilius nec hanc famæ veteris fidem præteruisit; ne tamen frequentiore appulsus commemoratione molestus esset lectori, alterum ad Cumas accessum attigit; Palinurum vero navi excussum ad litus Lucaniæ enatasse, sed a barbaris occisum piaculo finitimos obligasse narrat. *Mox vero Lucanis pestilentia laborantibus* (verba Servii sunt ad VI, 378) *respondit oraculum, Manes Palinuri esse placandos: ob quam rem non longe a Velia, et lucum, et cenotaphium ei dederunt.* Vide ipsum poetam v. 378 — 381, qui etiam oraculi fidem de Palinuri accessu ad Italiam olim editi in fabulam adsumsit. Veliam (Ἐλέαν) illo tempore nondum fuisse, bene observat Servius ad v. 359 *portusque Velinos;* nam condita ea fuit a Phocæensibus sub Cyro profugis, ut ex Strabone lib. VI pr. satis constat; nec tamen prolepsis talis tam insolens erat, ut viri docti post grammaticos apud Gellium l. c. X, 16 in defendendo vel accusando poeta tantum operæ ponere deberent. Operosus quoque in refellendo Ouwens Noct. Hag. lib. I, c. 2. Sufficit tenere, ipsam necessitatem has prolepses tueri, quoties narratio ver-

satur in iis temporibus, in quibus nulla locorum appellatio est, aut ubi molestus foret poeta, obsoleta, et a carminis suavitate aliena ac barbara nomina excitando. Quis dubitet, hanc defensionem esse satis justam? Verum ne *Lucani* quidem, quod Servius ait, illo tempore in his locis fuisse videntur. Fuerunt enim Lucani a Samnitibus, qui Sabinorum progenies erant, oriundi, neque in hæc loca venerunt, nisi postquam Græcorum coloniæ Italiam inferiorem occupare cœperant, id quod post Trojana demum tempora contigit; temporibus vero Trojanis *Chonas* et *Œnotros*, h. e. Pelasgos, e Græcia cum Ausunibus priscis Italiæ colonis permixtos coluisse, ex iis manifestum est, quæ Strabo lib. VI pr. exponit. Circa has enim partes a Lao inde fl. primo accessu Œnotros habitasse, hancque primam Italiam fuisse appellatam, alio loco vidimus. (Excurs. XXI ad lib. I. Excurs. IV ad lib. VII.)

Pergit Dionysius l. c. in vulgari, quam proponere volebat, narratione: *Trojanos, a Palinuro provectos, ad insulam appulisse, cui a quadam Æneæ consobrina, quæ ibi obierat*, Leucasiæ, *seu*, ut fere scribi solet, Leucosiæ *nomen impositum sit.* Communior fama ab una Sirenum, Leucosia, nomen repetit. Sed famam navigationis Trojanorum in mari Tyrrheno sequi maluerunt alii. Itaque etiam fuere, qui Trojanos ad Sardiniam adhæsisse traderent. vid. Pausan. X, 17.

Hinc evecti Trojani (Dionys. ib.) *in pulchrum ac profundum portum* in *Opicis* (qui Ausonum in his locis populus erat) *delati sunt; extinctoque ibi Miseno, nobili quodam viro, portum ab eo Misenum denominarunt.*

De *Miseno* fabulam Virgilius magna cum arte intexuit carmini suo, sed ornatam et variatam, lib. VI, 149 sqq. — 235. Discessit ab aliorum, inter quos Cæsar fuit Pontificalium primo apud Victor. O. G. R. 9, fide etiam in hoc, quod non in sinu Baiano, sed ultra Misenum versus Cumas classem appulsam esse voluit. Gubernatorem fuisse Æneæ Misenum tradidisse videntur nonnulli apud Victorem, falsa remi tumulo infixi interpretatione, qui tamen nautæ tantum significationem haberet. Monumentum autem vetus tumuli, infixo remo cum tuba, ad istud promontorium esse debuit; etsi video hoc quoque a nonnullis tradi, ipsum promontorium navigantibus in alto speciem sepulcri præbere.

Quum Æneas ad loca hæc semel adductus esset a poeta, ingenii ad convertendas in rem suam veterum poetarum fabulas præclari, *Necyiæ* ille *Homericæ* in his ipsis locis tractatæ memor, ut narrationem tamen variaret, non Manium evocationem, sed ad eos descensum Æneæ comminisci maluit; *Homerico* tamen *exemplo* prælucente quodam modo etiam in his Odyss. λ. Atque hic commode in *Platonicam doctrinam* incidit; de quo alio Excursu expositum est.

Quod autem ad *Sibyllam* spectat, hanc poeta ex antiquioribus, quæ tum vigebant, fabulis petiit, non primus excogitavit. En locum ex Victore de O. G. R. c. 10 *Addunt præterea quidam Æneam in litore* (Baiano) *Euxini cujusdam comitis matrem ultimo ætatis affectam, circa stagnum, quod est inter Misenon Avernumque, extulisse, atque inde loco nomen*

inditum, qui etiam nunc Euxinius sinus dicitur (nomen hoc a quopiam alio memorari nondum vidi; forte ab aliquo auctore proditum, qui Cimmerios, quorum sedem in his locis traditam viderat, a Bosporo et mari Euxino huc vocaverat): *quumque comperisset, ibidem Sibyllam mortalibus futura præcinere in oppido, quod vocatur Cimbarionis* (*Cumarum* non male emendat Arnzenius; an latet *Cimmerion?* Ita apud Tibull. IV, 1, 64 multi: *Cimmerion etiam obscuras accessit ad arces*) *venisse eo sciscitatum de statu fortunarum suarum: auditisque fatis, vetitum, ne is cognitam* (ultimas duas voces, *is cognitam*, aut ex incognitam natas, aut aliunde irrepsisse puto, quum *cognatione conjunctam* interpretatus esset aliquis *cognatam*) *in Italia sepeliret Prochytam, cognatione sibi conjunctam, quam incolumem reliquerat; et, postquam ad classem rediit, reperitque mortuam,* in insula *proxima sepelivisse, quæ nunc quoque eodem est nomine; ut scribunt Vulcatius et Acilius Piso.* Sed episodium hoc de Sibylla, *ut* reliqua, *ex* priscis fabulis sumtum *esse*, multo magis declarat narratio apud Dionys. I, 55 de Sibylla Erythris ab Ænea conventa, et Sibyllæ vaticinium ad Æneam a Troja solventem apud Tibull. II, 5, 19. conf. Disquis. II, s. VII.

Quod modo de *Prochyta* contra Misenum insula ex Victore memoravimus, *etiam* a Dionysio Halic. I, 53 in medium prolatum *est A Miseno*, inquit, *ulterius navigantes ad insulam* Prochytam et *ad promontorium* (recte enim emendata sunt Græca a Casaubono) Caietam *appulerunt, iisque locis simili modo ac superioribus nomina imposuerunt, quod mulierum defunctarum servari per ea vellent memoriam. Harum vero alteram Æneæ cognatam fuisse ferunt, alteram nutricem.* Et Prochytam *de cognata Æneæ* nomen *accepisse* etiam *Nævius* in *primo belli Punici dixerat*: Serv. ad IX, 715. A Plinio Prochytam *non ab Æneæ nutrice, sed quia profusa ab Ænaria erat*, dictam lib. III, 13 recte moneri putamus. Adde Strab. I, p. 60 A. et alia loca apud Cluver. Ital. ant. IV, 4, sed hic tantum de fama quærimus, quæ de Æneæ erroribus in his locis fuerit; materia tam copiosa, ut etiam omittere nonnulla poetæ necesse fuerit, uti hoc *de Prochyta;* nam alterum de *Caieta* sub f. lib. VI et pr. VII meminit. De qua quæ varie a veteribus tradita erant, diligenter congesta video a Cluver. III, 10, p. 1065.

EXCURSUS V.

Deiphobe Sibylla et sacerdos.

VI, 35, 36. *Phœbi Triviæque sacerdos Deiphobe Glauci.* Sibyllam ab hac sacerdote diversam esse habendam, monent Holdsworthus et Spencius; nam usque ad v. 55 de Deiphobe sacerdote agi; tum Sibyllam, esse enim hanc *Phœbi vatem* v. 77, vaticinari v. 82—155, hinc iterum succedere sacerdotem v. 244, eamque excipi a Sibylla a

v. 258 sqq. ad f. Ad tam incommodam rationem deducti esse videntur viri docti inter alia maxime v. 258 *adventante dea*, quod de Sibylla acceperant. Quod si nonnulla satis commode in istam virorum doctorum sententiam accipi possunt, tamen alia in multo duriorem, quam vulgaris est, rationem deflectuntur, ut vix ita videatur poeta obscuritatis reprehensione liberari posse. Nam v. 45 seqq. satis manifestum fit, ipsam sacerdotem a deo afflari et agitari: *cum virgo*, — *cui talia fanti Ante fores subito non vultus, non color unus.* Continuatur de ea narratio; necesseque adeo est v. 77 nullam aliam intelligi posse, quam illam ipsam a deo furore percitam Deiphoben. Quis itaque dubitet ejus esse vaticinium v. 83 sq., neque aliam, et diversam ab ipsa Sibyllam Cumanam esse v. 98! Nec in seqq. quicquam occurrit, quod nostris rationibus adversetur v. 102 sqq. 115. sqq. 125. Editur a sacerdote Sibylla responsum, ut Delphis a Pythia furore correpta, postquam adytum ingressa est. Etiam apud Ovidium Met. XIV, 104. 106 sqq., qui locum hunc Virgilii expressit, ad unam feminam omnia referuntur. Quod autem inter Sibyllas ex Varronis recensu apud Lactant. Inst. Div. I, 6 Deiphobes nomen non legitur, nolim adversus poetam urgere, qui alios auctores, quam quos Varro legerat, habere potuit, quos sequeretur; ut sæpe factum vidimus in aliis, dum reconditam aliquam exprorneret doctrinam Maro. Summa quoque omnino in nominibus Sibyllarum recitandis inter veteres est diversitas, ut ex iis ipsis, quæ ab Holdswortho congesta sunt, et jam olim a Salmasio Exercit. Plin. p. 52 et ab aliis, satis apparet; et in Sibylla Cumana parum sibi veterum historiarum fides constat. Vulgari errore illa *Cumis* Æolidis oriunda dicebatur; at Æolidis *Cume* est, Κύμη, non Cumæ: quum contra Italiæ Cumæ hæ etiam *Cyme*, *Cume*, poetis dicantur. Erythris eam Cumas Italiæ venisse, unde etiam *Erythræa* est appellata, in libro de admir. §. 90. (c. 97) traditum est. Apud Tibull. II, 5, 19 ea Æneæ, *ante quam a litore Trojano solveret*, vaticinatur. Quod si cum iis, qui in coloniam exierunt, ad Italiam accessit, multo utique serior illa Trojanis est temporibus; ut recte Livius I, 7 dixerit *fatiloquam Carmentam ante Sibyllæ in Italiam adventum*. Itaque Erythræa seriorem Cumanam fecere alii, Demo vero nomine dictam apud Paus. X, 12, p. 828. Poetæ tamen omnia hæc, temporibus adeo remota, in unum cogere licuit; ut etiam, relicta omnino defunctorum evocatione, ad Delphici oraculi exemplum Sibyllam templi sacerdotem et vatem constitueret. Quid? quod præterea tertia aliqua muneris parte eam impertiit, dum *luco circa Avernum*, quem *Triviæ* dixerat, tum *ipsi Averno*, et *aditui* ad loca infera eam *præfecit*, ita ut pro duce descensus ad ea loca esse posset Æneæ v. 109. 117. 118 et 564 *Sed, me quum lucis Hecate præfecit Avernis, Ipsa deum pœnas docuit, perque omnia duxit.* Constans saltem erat in Italia vetere narratio de Sibylla Cumana, et θάλαμος καταγειος ejus Cumis monstrabatur, h. e. antrum, quod pro domo fuerat, apud Auct. de mirab. Audit. l. c., ubi et nomen ejus editum ab aliis Melachræna f. μελάγχλαινα. Hydriam, s. urnam, in qua ejus ossa condita essent, servatam Cumis in Apollinis templo, memorat l. c. Pausanias.

EXCURSUS VI.

Ramus aureus.

VI, 136 sqq. Rami hujus aurei caussas varias, mysticas quoque, veteres et recentiores excogitarunt. v. Servianam notam ad h. l. Metalli mutandi rationes hic quæsivere nonnulli, Borrichius et alii, inter quos Wedelius a Burmanno laudatur. Χρυσοῦ ὄζος — ἀδάμας, qui in Timæo Platonis (pag. 1066 B. ed. Frf.) memoratur, poetæ ad talem rei imaginem nihil prodesse potuit: ex aqua condensata metalla et primo loco aurum, tum adamantem, porro æs, tum cetera genera enasci narrat philosophus. A Dianæ Aricinæ sacris res repetitur apud Servium, ante cujus templum fuisse arbor narratur, unde si fugitivus potuisset ramum decerpere, sacerdoti cum homine pugnare necesse esset. Ritus pugnæ notissimus, vel ex Ovidii Fast. III, 263 sqq. At de arbore solum Servium tradere memini. Nec tamen id quicquam commune cum Avernalibus locis, et ramo aureo Proserpinæ habere videtur. Latere aliquid occultæ religionis ex initiis Eleusiniis, si cum Warburtono conjectare velis, saltem ad sacrum ramum, quem mysta præferet, aut ad ramum lustralem, non ad myrteam coronam referri res debet; nam, ubi ad Proserpinæ domum accessit, Æneas *corpus recenti Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit* v. 635. 636, ut suspicari liceat, ad lustrationem in sacris deorum inferorum et Manium faciendam eum respexisse. Enimvero, ramo eodem aureo aquam sparsam et lustrationem factam, poeta non narrat; narrat tantum hoc: *ramum in limine figi*, et *eum Proserpinæ munus ferri* ex arbore ipsi sacra: v. 137. 142. 408. Qui poma aurea in Junonis nuptiis cum Jove memorata (v. Not. ad Apollod. p. 410) meminerit, intercedere in his, seu cognationem, seu similitudinem aliquam intelliget, ut Proserpinæ, tanquam Junoni inferæ, pro dono ramus aureus feratur, ut Junoni malum aureum. In Heracliis hoc ipsum malum forte eduxerat arborem Hesperidum, unde poma aurea decerpenda, et ad Eurystheum, Junonis jussu, ab Hercule erant afferenda. Altera ex parte in Proserpinæ fabulis est comestio mali Punici, qua illa commisit, ut in Plutonis contubernio sibi manendum esset: v. c. Ovid. Met. V, 535 sqq. Hymn. in Cer. 371. Ceterum, nisi poeta noster ipse doni Proserpinæ ferendi mentionem expressam fecisset, alia esset eaque expeditior ratio, si *ramum ἱκετίας* sollenne insigne ad animum revoces (vide v. c. inf. XI, 101), ut adeo *aureum ramum* præferens Æneas ad Proserpinam supplex accedat; aut, si Mercurii caduceum, *virgam auream*, memineris, qua alii poetæ ad inferos animas deduci narrant, v. c. Od. ω, 3 ἔχε δὲ ῥάβδον μετὰ χερσὶν Καλὴν, χρυσείην; quum Mercurium adhibere hujus descensus ducem non posset, auream virgam Æneæ assignare maluit. Ita facile intelligas,

quomodo poeta ad hanc rei *φαντασίαν* devenerit. Ut *aureum* ramum in silvis inventum esse proderet, in mentem venire potuit ex Apollonii Rhodii lectione, de vellere aureo, in silva media, lib. IV, 122 sqq.; nam et is sacer Hecates lucus erat. Deorum autem omnia sunt aurea, etiam in Delo *χρύσεον-γενέθλιον ἔρνος ἐλαίης*. Callim. in Del. 262. Ex vetustiore tamen seu Heracleæ, seu Theseidis carmine ramum aureum petitum esse ex illo versu suspicor, 409, quo Charon miratur: *donum fatalis virgæ longo post tempore visum*. Igitur jam Hercules, seu Theseus ramum aureum prætulerant manibus, quum ad Inferos descenderent. Ceterum hoc invento bene usus est Claudianus ad arborem auream in inferis locis florescentem, quæ inter alia inferorum bona Proserpinæ a Plutone ostenditur de R. Pros. II, 290. Exornavit hoc arboris aureæ, quæ Proserpinæ sacra est, phantasma Spencerus *Fairy Queen* B. II, Cant. VII. LIII sqq.

EXCURSUS VII.

De Miseno.

VI, 162 sqq. De *Miseno* narrationem intexuit, propter fabulæ apud Italos auctoritatem. v. Excurs. IV ad h. lib., et habuit etiam Elpenoris exemplum, quod sequeretur, apud Hom. Odyss. λ, 51 sqq. Molestum tamen hoc, quod duo commemorandi erant, qui eodem fato perierant. Quod eum *tubicinem* nobilem fuisse tradit, cf. III, 239, in hoc Homeri sui auctoritatem deserit; quum Trojanis temporibus nec tubam, nec lituum inventum fuisse satis constet. Maluit itaque et hic tragicos sequi, v. c. Æschylum, Eumen. v. 570, Sophocl. Aj. 17, et al. Mox v. 172, Tritonem cantu provocat Misenus. Hoc elegantissimo poetæ ingenio deberi videtur, adumbratum ex similibus narrationibus apud veteres poetas, inprimis Homerum; quum in vulgari quoque priscorum hominum sermone, ut quisque in arte sua excelleret, ita modo artem a diis accepisse, modo ea arte cum diis contendere diceretur. Sic Thamyris cum Musis Iliad. β, 595 sqq., sic Pierides, sic Sirenes cum Musis, Marsyas cum Apolline, Eurytus arcu cum eodem, Odyss. θ, 224 sqq., certarunt. Passim hoc monitum ad Apollodorum. *Æoliden* appellat Misenum, Æoli filium, tanquam ejusdem Æoli Trojani, quem in pugna cum Latinis occubuisse narrat XII, 542 sq.

EXCURSUS VIII.

Chorographia locorum inferorum ex poetæ mente.

Non injucundum esse potest, uno loco propositam habere animo totam locorum inferorum descriptionem, qualis illa a Virgilio, hoc libro, est exposita. Quæ alii, seu imitando, seu nova fingendo variarint, ut Se-

neca, Herc. fur. 658 sqq., Valer. Fl. lib. I, sub f. 827 sq. nunc non curamus. Tentavit jam idem Spencius et Jortinus, Diss. VI, p. 258, præter alios Intpp. Nonnulla iterum tractavit Wernsdorf. Poet. min. Tom. II, Excurs. XVIII. Res quum per se non inutilis esse potest ad poetæ interpretationem, tum vero etiam iis grata esse debet, qui Dantis Infernum, partim ex Marone, quo is duce utitur, expressum, tum etiam aliorum poetarum loca comparare volunt. Ita Silius XIII, 526 sqq. totam inferorum descriptionem variavit, decem portis, et septis, puto, in iis constitutis; ut Platonis circuli ante oculos fuisse videantur; unde etiam Servius, ad v. 426, suos novem circulos duxisse videtur, etsi alieno a Virgilii mente commento. Certe novem Dantis anfractus ad Platonis Virgiliique ductum junctim adumbrati sunt. Nam Silium ab eo lectum esse dubito.

Via quidem prima per speluncam, mox immensas per silvas, caliginoso cælo, ducebat ad amnem.

In primo *Orci aditu* (*πρόθυρον* dixeris, poetæ *vestibulum* est), citraque Acherontem, *Luctus*, *Curæ*, *Morbi*, *Senectus*, *Metus*, *Fames*, *Egestas*, *Letum*, *Labor*, *Sopor*, *mala Gaudia*, *Bellum*, *Eumenides*, *Discordiæ* sedem habere dicuntur v. 273 — 281 elegante mytho; quis enim non intelligat esse hæc mala, quibus Mors arcessitur, quæque illam vel antecedunt vel comitantur!

In medio *Somnia* in ulmo nidulantia, ad Homeri ductum; v. Not. ad 282 — 284. Quæ cum nocte conjuncta sunt, eadem cum locis inferis, uti cum ipsa morte, conjuncta sunt. Cum autem Hades Ἀΐδης, proprie, *qui cerni nequit*, locum faciat iis, quæ mentis vana fingendi vi excogitari possunt: monstra antiquissimorum vatum hic collocantur. Itaque hinc inde hæc loca tenent *Centauri*, *Scyllæ*, *Briareus*, *Hydra*, *Chimæra*, *Gorgones*, *Harpyiæ*, *Geryon*, v. 282 — 289, ubi v. Not. ad 285. Omnino hoc proclive fuit, poetarum seu sapientum animos in hoc phantasma incurrere, ut in aditu ad Umbrarum loca, phantasmata ista et monstra collocarent.

Perventum est ad *amnem*: quem 384 *Stygem*, 295 *Acherontem* vocat. De hoc mox sigillatim dispiciemus, Excurs. IX. Petitum est phantasma hoc a regnis ac provinciis, quarum fines per magna flumina reguntur. Ex priscorum poetarum opinione Oceanus terrarum orbem more amnis ambiens in occidentali parte, Solis occidentis, Noctis, Somni, ædes, tum Elysium, tandem aditum ad loca infera continebat (cf. Opusc. T. I, p. 397 sqq.): flumine autem circa Orcum ducto, aditus non erat, nisi navi trajiceres; ad hanc regendam inventus portitor. Prætermittimus de Charonte nonnulla ab Homero memorato, cf. sup. ad v. 417, et de insepultorum umbris ab amnis trajectu prohibitis. conf. ad v. 325.

Trans amnem, adverso litore, *Cerberi antrum* est, 415 sqq., quod prætergressus Æneas, ad *prima loca* devenit; inhabitant hæc loca *infantes* v. 426 — 429, et qui *insontes*, aut *mortem illatam accepere*, *aut sibi ipsi intulere*, 430 — 439. Quid in his sequutus sit poeta, v. Not. ad v. 430.

Non procul hinc *Campi Lugentes*, seu lugentium sedes : quas tenent illi, *qui luctuosa morte interiere* : 439 — 476. Ex his inprimis memorantur *heroinæ et feminæ claræ veteris ævi*, interque eas etiam *misere amantes*. Vulgo quidem ab Intpp. *misere amantium* sedes esse traduntur, Lugentes Campi. Enimvero sic magna difficultas oritur, quomodo Eriphyle et Cænis inter misere amantes referri possint. Sed iniqui in poetam videntur esse viri docti : v. Notam ad v. 440 sqq. Ita scilicet dispescenda est oratio v. 439 sqq. *Hic — Lugentes Campi — : Hic primum, quos durus amor* etc. Tum *his Phædram Procrinque locis* etc.

Contigua illis, et, si recte intelligo, in extrema Camporum, quos Lugentes tenent, parte, sita est sedes *virorum bello clarorum*, et inter pugnandum cæsorum : *Arva ultima*, v. 477 — 539. Ita excipiunt se loca eorum, qui morte haud matura interiere, infantum, heroinarum, heroum : commune omnibus hoc, quod debitum vitæ tempus non exegerunt.

Itaque trina illa loca citeriora omnino eorum animas continent, qui immatura morte obierunt; etsi poeta non satis subtiliter hæc tractavit, nec adjecit, sintne illi aliquando, expletis fatalibus annis, quos anteverterunt, ad Elysium perventuri; sed in hoc tantum laboravit, ut, quæ passim apud Græcos poetas de locis inferis memorata videbat, in hæc loca conferret, inprimisque Homeri exemplo, heroum, heroinarumque clara nomina intexeret. Hactenus igitur Haden vidimus *mythicum* ac poeticum. Ad statum aliquem medium inter pœnas et præmia hæc, redigere allaborat Trappius cum aliis; nec tamen rem ad Virgilii quidem mentem expediunt.

Hinc *duæ viæ* (natæ forte ex τριόδοις Platonis in Gorgia, pag. 357 A. Frf. Steph. p. 524 A.), altera ad *Plutonis regiam*, eamque prætergressos ad *Elysium*, ducit, sinistra vero ad *Tartarum*, 540 — 543.

Dum ad Plutonis regiam procedunt (non autem intrant : cf. ad vs. 573), a sinistra *Tartarum* ostentat et describit Deiphobe, 548 — 627 : non autem intrat : v. ad vs. 573. In hunc transtulit omnia poeta, quæ veteres de Tartaro, in quem Titanes fuerant detrusi, fabulati erant; v. Hesiod. Theog. 720 sqq. cf. Iliad. Θ, 14 sqq. : porro nonnulla ex Platonica Tartari descriptione, in Phæd. p. 83, atque etiam ex sulphurariis circa Cumas, quas latius ornavit Petron., c. 67. v. 120. Fatendum tamen, multo inferiora esse hæc omnia terroribus Tartari, quem Miltonus descripsit lib. I et II, et Teutonum Miltonus, Messiadis conditor, lib. II, varietate autem rerum ac specie, haud dubie Dantes admirabilis in Inferno suo, Cant. III sqq. In Vestibulo Tartari Tisiphone sedet. v. ad 573 — 579. Subjecit hæc Miltoni ingenio præclarum phantasma de custodibus Orci, Peccato ac Morte, lib. II, 650 sqq.

Ceterum quod Tartarum suppliciorum locum prodidit poeta, hoc philosophis, inprimis Platoni, debuit. Nam apud Hesiodum et Homerum, Tartarus est carcer Titanum et Centimanorum cum Cyclopibus, qui Uranidis accensentur. cf. Apollod. pr. At loca infera, Hades, Ere-

bus, continent animas piorum et impiorum promiscue: ut ex Necyia Homeri constat: in qua iisdem locis heroes habentur, et simul Orion, Tityus, Tantalus, Sisyphus, et cum iis Hercules. Multo magis mirum in modum miscuit ea, quæ in Orco collocaverat, Polygnotus in tabula Delphica, ap. Pausan. X, 28. sq. Idem v. c., Euryuomum Genium apposuerat, qui mortuorum carnes ad ossa usque arroderet: ut adeo, ex ejus opinione, non umbræ, sed carne vestitæ animæ ad inferos descenderent. Etiam Ocnum cum asino ille iisdem in locis pinxerat. Tam parum subtilioris judicii antiquiores in fingendis rebus hisce adhibuerunt, quibus satis erat, monstrorum terrores cumulare. Mireris ipsum Horatium, ubi loca inferu omnino nominanda erant, ad quæ omnibus migrandum est, memorare Cocytum, Danaïdes, Sisyphum, et paullo ante Geryonem cum Tityo: Carm. II, 14, in quorum consortium venire nemo optet. Nunc diversa loca videmus esse Elysium et Tartarum. Etiam in scelerum recensu disertior est poeta, quam antiquiores: qua de re vid. Not. ad VI, 608. Omnino, quo magis expoliti philosophia fuere animi, eo melius dispescuere narrata de rebus inferis. Accommodari enim hæc solent ac debent populorum, ætatum, et singulorum hominum ingeniis.

Jam ad *Plutonis regiam* perventum est. Sapienter hanc omnino prætermisit poeta, nec in illam, sive ornatus, sive narrationis quicquam consumsit, præter paucos versus v. 630 sq. Nam rem a consilio alienam tractasset, et in summas angustias sese immisisset poeta, si Jovem inferum exhibere voluisset; nec majestatem dei quomodo satis tueretur, in promtu habuisset. Integrum itaque reliquit hoc argumentum Claudiano, Tasso, Miltono, Messiadisque auctori. Intrat tamen Æneas *vestibulum regiæ*, lustrat se, et ramum aureum in foribus figit, v. 634 — 636, ubi cf. Not.

Præter regiam Plutonis, via ad *Elysium* ducit. Apud Aristophanem, Ran. 162, 163 de initiatis: Οὗτοι γάρ ἐγγύτατα παρ' αὐτὴν τὴν ὁδὸν Ἐπὶ ταῖσι τοῦ Πλούτωνος οἰκοῦσιν θύραις. Sunt autem initiatorum sedes nullæ aliæ quam Elysium. Hoc itaque non longe a Plutonis regia abesse traditum forte in Eleusiniis, ut colligere licet ex scurrili Aristophanis insectatione initiorum. Hesiodus Plutonis regiam in vicinia Tartari collocaverat. Nam ante Tartarum, Atlas stat cælum sustentans; ibidem Diei et Noctis ædes, circa quam Noctis liberi habitant, Somnus et Mors. Ἔνθα, pergit, θεοῦ χθονίου πρόσθεν δόμοι ἠχήεντες Ἰφθίμου τ' Ἀΐδεω καὶ ἐπαινῆς Περσεφονείης Ἑστᾶσιν, ante has Plutonis et Proserpinæ ædes excubat Cerberus. Nec procul hinc antrum incolit Styx. Theogon. 767 sqq.

De *Elysio* satis dictum est ad ipsum poetam, v. 637 sqq. In ejus convalle *Lethe* est, ad quam convocantur animæ novum corpus ingressuræ, v. 675, 679 sqq.

Secundum ea, quæ poeta, v. 739 sqq., de purgatione animarum narrat, *locum* aliquem in inferis requiras, *quo illa purgatio instituatur.* Sed de hoc nihil commemoravit Maro.

Aditum ad *inferos* supra vidimus. *Exitum* per *Somni portas* monstrat Æneæ Sibylla sub f. lib., ubi de eo vide.

EXCURSUS IX.

De fluminibus inferorum.

VI. 296—298 *Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad undas; Turbidus hic cœno, vastaque voragine gurges Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.* Mox in eadem re, 323: *Cocyti stagna alta vides Stygiamque paludem.* Et *unda Stygia*, 385, 391. Et sup. v. 107: *quando hic inferni janua regis Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso.* 132: *Tenent media omnia silvæ, Cocytusque sinu labens circumvenit atro. Quod si tantus amor, si tanta cupido est, Bis Stygios innare lacus.* Mire, seu turbant, seu variant in fluminibus inferis poetæ. Etsi non facile aliquis ad historicam veritatem hæc, quæ ingenii poetici commenta et narrationis ornamenta sunt, exigat; de Virgilio tamen videndum, temerene ille fluminum nomina posuerit; an certam rationem sequutus sit. Jam Cerdæ aliqua hanc in rem nota est non indocta, ad v. 295; sed in plerisque argutias captat.

Duo omnino duces hoc in loco habuit Virgilius, Homerum et Platonem: qui *trajecto Oceano*, Haden adiri narrant; cum aliis *descensus per specum* profundum ad loca infera narretur, ita ut in primo e specu egressu, amnis objectus sit. Alter Odyss. κ, 513—515: *Phlegethontem* cum *Cocyto*, quorum hunc quidem *Stygis* facit *partem*, in *Acherontem* deferri narrat, et esse petram eo loco, quo duo fluvii committantur. Platoni autem, in Phædone, vetustiorum Theologorum exemplo (vid. Hesiod. Theog. 740 sqq. 807 sqq.), *Tartarus* vorago est, in quam omnia flumina aquarum confluunt, et inde rursus effluunt. Sed tamen quatuor inprimis orbem terrarum circumfluunt, *Oceanus* unus in extima parte; huic ex adverso *Acheron*, qui in paludem Acherusiam defertur, interque duo illos interfluit *Pyriphlegethon*, qui paludem igneam emensus post multos flexus, ubi Acherusiam paludem et ipse ambiit, infra Tartarum dimittitur; et alter, huic ex adverso fluens, *Cocytus*, qui primum in Stygiam paludem ingressus, mox, ubi post multos flexus ad Acherusiam paludem pervenit, hanc et ipse ambit, et in Tartarum se præcipitat. Ita *Acherusia palus*, quam Acheron facit, in medio est, in quam impii deferuntur, et sic porro. Notionem me non satis claram talis locorum situs habere, lubens fateor. Commentum, a Socrate expositum, ab antiquioribus haud dubie acceptum erat; nam in initiis simile dogma seu mythus frequentatus esse debuit. Nempe quod eorum, qui initiati non essent, animæ ἐν βορβόρῳ κεῖσθαι apud Platonem, et alios (conf. Menag. ad Diog. Laert. VI, 39) dicuntur, ad hanc ipsam paludem, cui innatant animæ, erat referendum a Moshemio ad Cudworth. p. 1039. Ex

Platonicis autem istis fluminum aufractibus natum videtur, ut loca infera, in regni et provinciæ formam redocta, fluviis ambita et inclusa esse vellent poetæ pluribus; etsi Homerus id non habet. In altero Socratico dialogo, Axiocho, qui Æschini tribui solet, sub f. Plutonis regnum adeunti primo loco objicitur fluvius *Acheron*, tum *Cocytus*, quibus trajectis ad Minoem et Rhadamanthum via ducit.

Ad hoc itaque aut simile exemplum poeta, etsi olias nomina ab eo temere poni non negem, hac tamen in narratione, in qua descriptionem locorum edit, primo loco videtur *Acherontem* ponere adeundum, vorticosum fluvium, qui ex imo fundo erutam æstu suo *arenam omnem Cocyto eructat*, ita ut in Cocytum egeratur illa, *Acheronte in Cocytum se exonerante*. Verba Virgilii imitatur Silius XIII, 571, 572: *Tristior his Acheron sanie nigroque veneno Æstuat, et gelidam eructans cum murmure arenam Descendit;* sed in summa rei a Virgilio discedens. Alter igitur fluvius *Cocytus* est, qui et ipse ambit regna infera; unde sup. 132 de aditu ad infera loca: *tenent media* (inter illa et has superas oras) *omnia silvæ, Cocytusque sinu labens circumvenit atro;* tertia et interior *Styx* est, tarda et paludi similis; unde passim *palus, lacus:* vide VI, 134, 369, item 416; etsi omnes illi amnes, quatenus multos errores faciunt, et in orbem regna infera circumfluunt, etiam hactenus stagna et lacus facere videri possunt. Styx autem *novies*, h. e. sæpius, flexos suos repetere dicitur, VI, 438, 439. Georg. IV, 478—480, ubi Cocytus cum Styge memoratur.

Ternos hos fluviorum anfractus trajectu opus, antequam ad ulteriora pervenias; etsi, ubi de Charontis transvectione agitur, non facile poetæ de triplici amni terras inferas ambiente cogitant, et melius unum tantum fluvium nominant: plerumque Stygem aut Acherontem. Nec aliter ipse Maro, VI, 107 et al. 374, 391. Sic et unus in Polygnoti tabula Acheron apud Pausan. X, 28. Vectorem autem Charontem, etsi post Homerum, facile commenta est antiquitas, quum semel hoc probasset, ut flumina trajicienda essent adeuntibus loca infera. Neque adeo ex Ægyptia religione, et lacu Mœride illum adumbratum esse necesse est; quin potius Græculi seriores Ægyptiam priscam religionem in hanc partem interpretati esse videntur.

Ceterum in Acheronte ad loca circa Cumas respexisse poeta recte existimatur, et spelunca Cumana duxisse fertur ad *paludem Acherusiam* sub Miseni promontorii extrema ora. Ejus paludis vulgo vestigio habere creditur *Lacus Coluccius;* sed probabilior est Paoli sententia, qui ad *Mare mortuum* refert *paludem Acherusiam*, fol. 28. Alii poetæ Virgilium auctorem in his inferorum amnibus deseruerunt. Conf. v. c. Senecam Herc. fur 680, 686, 709 sqq. Silium X, 116—121, qui Cocytum in Lucrino, et Stygem in Averno quærit, viam autem ad inferos per Acherusiam paludem. De fluviis inferorum locus etiam præclarus est Miltoni lib. II, 574 sqq., dignus qui comparetur; at de etymologia nominum, quæ his amnibus indita sunt, v. loc. Apollodori apud Stobæum: in Fragmentis Apollod. pag. 1047 sqq., ubi p. 1050, locus Sophoclis e

Polyxena sic videtur constituendus, ut pro ὦ τάς legatur Ἀκτὰς et altero versu λιποῦσα λίμνας ἦλθεν ἐχούσης γόους Ἀχέροντος ὀξυπλῆγας ἀρσενας χόας. p. 1051: ἀπὸ τοῦ γοργῶς φαίνεσθαι leg. γοργὰ φ., et pag. 1053, l. 3. στερεμνώδη, et l. 5 καμόντων; ultima e Cod. Stobæi Escur. suppeditavit doctiss. Tychsen.

EXCURSUS X.

Descensus ad inferos an ex initiis Eleusiniis sit adumbratus.

Dum in loco hoc nobilissimo de descensu Æneæ ad inferos versamur, etsi, unde poeta materiam ejus ornatumque petierit, satis declaratum esse videtur; tamen Warburtoni, Viri summi, Glevi seu Glocestriæ Episcopi, sententia prætermittenda a nobis non est, quæ in Commentariis *de Mosis divina legatione* (Tom. I, lib. II, S. 4), olim exposita, præfixa quoque est Tom. III Virgilii Wartoniani. Redit autem illa huc, nihil ut aliud hoc ad inferos descensu repræsentari a poeta contendat, quam *initia Æneæ*, et *descriptionem pompæ* (Θεᾶς) *Eleusiniæ* eorum, qui initiarentur, oculis exhiberi solitæ. Placere poterat doctrina hæc vel novitate sua, vel ingeniosa viri doctissimi exornatione, vel ipsa veri fiducia, cum qua ab eo exposita est. Neque id negari velim, nihil omnino narrationi Virgilianæ cum Eleusiniis initiis esse commune. Illud enim ex multis passim veterum locis, maxime ex Aristophanis Ranis, loco, quo Bacchi ad inferos descensus exhibitus est, Claudiano de R. Proserp. lib. I, 619, Pausania lib. X, p. 876, Luciano in Cataplo, Themistio apud Jo. Stobæum et al. satis constare videtur, iis, qui initiarentur, symbolica aliqua repræsentatione, piorum impiorumque præmia ac pœnas post hanc vitam fuisse propositas, resque inferas, Tartarum cum Elysio, monstratas, eadem fere specie, qua in sexto Æneidis libro exhibentur. Etsi vero hoc manifestum est, quum tamen repræsentatio illa Eleusinia, ut ex iisdem locis intelligas, ad vulgares fabulas, philosophorum vetustiorum doctrina primum in Græciam illatas, attemperata fuerit; non minus demonstrari posse velis quoque hoc, Virgilium non aliunde suam inferorum locorum descriptionem petiisse, eumque Eleusinias ceremonias vulgare aut voluisse, aut potuisse, quum nec ipsum iisdem sacris initiatum esse constet, nec, si hoc constaret, talis impietas in castissimum poetam cadat, ut arcana, quod nefas erat, ad profanos efferre voluerit. Sed ne in ingeniosa hac summi Viri hypothesi retexenda immorandum sit, otium fecit vir doctus (1), qui eam in singulari libello (*Critical Observations on the sixth*

(1) Fuit is, clarissimus Historiæ Romanæ seriorum temporum conditor, *Ed. Gibbon*, quod ipse professus est, cum memoratione hujus censuræ nostræ: v. *Miscellaneous Works* of Ed. Gibbon, 1796. Vol. II. Nuper ingeniosus vir, Erasmus *Darwin*, in notis ad Carmen didacticum, *the botanic Garden*, nobile vas Portlandium ex Virgilio ita interpretatus est, ut anaglyphum ad

Book of the Æneid, Lond. 1770.) paullo acrius quam velis, perstrinxit. Hoc equidem inter cetera doctissimum Præsulem posuisse nolim, quandoquidem id alienissimum est ab Æneidis, omnisque carminis epici, natura et consilio, poetam, Platonis ac Ciceronis exemplo, rempublicam carmine epico condere, Æneamque legumlatoris perfecti exemplar proponere voluisse; quoque modo Homerus ethicum, ac Miltonus religiosum ediderint, ita a Virgilio civile seu politicum epos conditum esse. Nec minus leve et infirmum est, quod altero loco posuit, nullum legibus ferendis idoneum virum olim fuisse, quin arcanis sacris initiatus esset. Quotus enim quisque inter Minoes, Charondas, Zaleucus est, quem Eleusiniis initiis imbutum esse quisquam tradiderit? Quæ omnia quum sine auctore prodita sint, tum Eleusinia initia ab Æneæ temporibus et ætate aliquantum sunt remota, ad Avernum autem Necyomantium quidem aliquando inclaruisse narratum est, initia autem ulla in his locis fuisse, nec traditur, nec probabile fit. Perit tandem omnis epica vis, et poetica suavitas, si res a poeta narrata ad allegoriam revocetur.

EXCURSUS XI.

De judicibus apud inferos.

VI, 431 — 433. *Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes. Quæsitor Minos urnam movet: ille silentum Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.* Minos itaque, e Maronis mente, in primo statim ad inferos aditu, cognoscit de advenientium animarum caussa, sorte, ac sede assignanda: fere ut apud Platonem in Gorgia est is, qui ceterorum judicia inspicit ac regit: v. paullo post dicenda. In judicibus, seu quæsitoribus locorum infernorum poeta peculiarem rationem sequitur, quod non omnes in uno loco constituit, sed singulos in diversis partibus: in primo septo Minoem v. 432, at Rhadamanthum in Tartaro v. 566. Mythus hic omnino aliter post Homerum tractari cœpit, aliter ab ipso Homero. Nam is Minoem obiter inter ceteras ab inferis excitatas animas nominat; θεμιστεύοντα tamen νεκύεσσιν ἤμενος, adeoque judicem; eo scilicet, ut id agat apud inferos, quod in hac vita persequi erat solitus: ut alii heroes alia: dum equos agitant, armis certant, et sic porro. At Rhadamanthus in Elysin versatur, tanquam pius heros, Odyss. δ, 564. Apud Pindarum autem idem est Κρόνου πάρεδρος, Olymp. II, 137 sq., et quidem, ut ex loco apparet, assessor juris dicendi caussa; scilicet heroico ævo ipsi reges jus dicebant. Itaque Homerus in locis inferis unum

mysteria Eleusinia referret. Ita sane res se habet: multa passim in operibus priscæ artis, in cælatis maxime et scalptis, occurrere, symbolica et mystica, quæ ad vitam animarum in inferis probabiliter referri possint: etsi difficile est, in his satis sibi cavere, ne ingenii lusui indulgeamus.

Plutonem exhibuit, cum Proserpina, ut Jovem et Junonem e superis æmularetur. Pœnas infligunt regis jussu Erinnyes, v. c. Iliad. ı, 565 — 567. Fabula adeo de trinis judicibus inferorum post Homerum, forte et post Pindarum inventa est; eo ævo adoptata, quum reges non amplius ipsi jus dicerent, sed darent judices; aut quum in civitatibus Græciæ judices selecti constituerentur. Si Minoem et Rhadamanthum Creta esse oriundos reputes, a Cretensibus, vel a poeta aliquo, qui Creticas fabulas sectatus erat, primum eos in Plutonis regno judices constitutos esse suspicari licet. Æacus vero ultimus accessit, forte ab Homerico aliquo poeta surrogatus, in Achillis honorem, cujus avus erat Æacus. In Axiocho, duo tantum in Campo Veritatis sedent judices, Minos et Rhadamanthus; at in Gorgia (p. 357 A. Frf. Steph. p. 524 D.) tres: Asianos quidem judicat Rhadamanthus, Europæos Æacus, Minos autem ἐπιδιακρίνει, recognoscit et regit judicia istorum; et in Apolog. Socr. sub f., cum tribus illis Triptolemus et alii heroes, qui juste vixerunt, judicia inter animas exercent.

Post hos omnes, nova ratione Virgilius judicium hoc ex Romano judiciorum more ordinat. In caussa capitali *judex quæstionis* sedet seu prætor, quæsitor, cui ea quæstio sorte obtigit (nam de quæstione extra ordinem mandata hic non agitur), sive is, cui ille delegavit quæstionem. Adsident ei *judices selecti*, qui, sortitione nominum ex decuriis a judice quæstionis facta, caussæ cuique contigerunt. Fit *judicium*, et de caussa cognoscitur. Audit Quæsitor dicentes caussam, interrogantur testes (*vitasque* et *crimina discit*; nam *docere*, *discere*, *nosse caussas*, vocabula juris propria sunt); mittuntur judices in consilium, feruntque sententiam.

Ad hunc itaque modum poeta faciem judicii constituit. Videamus de singulis. *Nec vero hæ sine sorte datæ*, *sine judice*, *sedes*, sed potius judicum sortito datorum sententiis. Hinc *Quæsitor Minos urnam movet*, sortitur judices. Male hoc ad caussarum sortitionem referunt Servius, Pompon. Sab., et alii. Poterat vel Senecæ imitatio errantes revocare Herc. fur. 731: *Non unus alta sede quæsitor sedens*, Judicia *trepidis sera* sortitur *reis*. *Aditur illo Gnossius Minos foro*, *Rhadamanthus illo*, *Thetidis hoc audit socer*. Ad sortitionem caussarum, quo ordine inducendæ sint, respicit idem Agam. 24 quos — *Quæsitor urna Gnossius versat reos*. Idem alio loco: 578 et *qui fronte nimis crimina tetrica Quærunt ac veteres excutiunt reos*, *Flentes Eurydicen juridici sedent*. Sic quoque apud Propertium Æacus sedet quæsitor, et sortitur judices: IV, 11, 19: *Det pater hic umbræ mollia jura meæ* (Pluto mitem de me sententiam ferat): *Aut si quis posita juxta sedet Æacus urna*, *In mea sortita vindicet ossa pila* (h. aut quæsitor ab eo extra ordinem datus cognoscat de me: *pila sortita* de sortitione judicum facta, pilis in urnam conjectis. *Vindicare in ossa* insolenter dictum, ut alia a Propertio). *Assideant fratres; juxta Minoia sella*; et *Eumenidum intento turba severa foro*. (Sint assessores fratres Rhadamanthus et Minos: f. fuit. *Assideat frater*, *juxta et Minoia sella*, sc. sit, stet, pro ipso Minoe). Porro Quæsitor Minos, sorti-

tione judicum facta, *silentum Concilium vocat*, die dicto citat reos ad judicium (conf. Var. Lect.), *vitasque et crimina discit*, audita utriusque partis oratione.

Jam *Rhadamanthus* longe alio loco ac modo constitutus est in Tartaro; non tam judex aut magistratus, qui quæstionem exercet, et caussas capitales persequitur: ut Minos; sed qui Triumvirorum capitalium more sententias judicum exsequitur, supplicium sumit, et idem de inferioris ordinis hominibus, furti, grassationis, sacrilegii reis cognoscit; itaque item tormenta adhibet, scelerum convictos, quæstione admota fateri cogit occulto perpetrata: v. 566 *Gnossius hæc Rhadamanthus habet durissima regna, Castigatque auditque dolos, subigitque fateri, Quæ quis apud superos, furto lætatus inani, Distulit in seram commissa piacula mortem.*

Iisdem judicibus apud inferos alii aliter usi sunt; nemo liberius Luciano in Cataplo, et alibi. Proxime ad Maronem, ut tamen *Principis Romani cognitionem* adumbret, Statius Theb. VIII, 21 sq. *Forte sedens media regni infelicis in arce, Dux Erebi populos poscebat crimina vitæ. — Stant Furiæ circum, variæque ex ordine Mortes, Sævaque multisonas exercet Pœna catenas* (tanquam apparitores, carnifices, servi publici). *Fata ferunt animas et eodem pollice damnant* (Parcæ s. Μοῖραι, accusant et rapiunt animas ad tribunal Plutonis, et accusatione sua movent judicem, ut reos condemnet: *pollex* roferendus ad gestum dicentis. Notus, *infestus pollex*). *Vincit opus* (incredibilis est caussarum multitudo). *Juxta Minos, cum fratre verendo Jura bonus meliora monet* (tanquam Jurecconsultus aliquis, qui Principi cognoscenti adest seu assidet in consilio), *regemque cruentum Temperat.*

EXCURSUS XI*.

Orgia Bacchica poetarum usibus inservientia.

VI, 517—519. *Illa* (Helena), *chorum simulans, evantes orgia circum Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.* Commendavi in Nota hoc, seu antiquioris seu nostri poetæ inventum, quod probabilem aliquam rationem apponit, quomodo fieri potuerit, ut Helena, face ex arce sublata, Achivis signum daret urbis capiendæ. Inter orgia enim noctu habita, facibus accensis inter discursitationes bacchantium, facile latere potuit perfida mulier, facem exitiosam tollens. Nec male Bacchicus thiasus convenit nocti inter tripudia et cantus exactæ, quum obsidionem solutam esse crederent Trojani. v. Quint. lib. XIII, pr., quum omnino sollemne sit poetis, gaudia et choreas in lætitia publica cum thiasis Bacchi aut comparare aut confundere; arripiuntque illi hæc tanto cupidius, quia nec in poesi nec in cælatura quicquam est, quod plura magisque variata ornamenta

suppeditet. Poetam ad phantasma hoc adducere potuit, vel nnus Euripidis locus in Troad. 542 ad 554. Enimvero est alia observatio, quam adjungam ad inventum Maronis tanto melius perspiciendum. Tragicorum mos fuit, tum etiam aliorum poetarum, utendi orgiis Bacchicis, ad exsequendas res occulta fraude peragendas. Sic apud Euripidem in Antiope Dirce, discursitatione per silvas inter orgia, potita erat Antiopa (qua de re disputata vide ad signum Tauri Farnesii quod vocant *Antiquar. Aufsätze* II St. p. 206 seqq.). Sic in Ino Euripidis Athamas, superinducta altera uxore Themistene, resciscit Inonem in Parnasso bacchationi interesse, et ea sic deprehenditur: cf. Hygin. f. 4. Etiam in Athamante et Phrixo Sophoclis, orgia Bacchi ad furorem injiciendum fuisse adhibita intelligitur ex iis quæ apud Hygin. et alios leguntur. Fuit quoque Helena a Paride inter orgia Bacchea rapta, apud Lycophr. 106, ubi v. Schol. ad 93. Etiam in fabulis, quæ Λήμνιαι inscriptæ erant, qualis Sophoclis fuit, Thoantem patrem Hypsipyle inter orgia Bacchi incolumem abduxerat: narrat rem ornate Valer. Fl. I, 264 sqq. Et in insula Scyro Achilles inter feminas latitans deprehenditur ab Ulysse, tripudiis inter orgia: v. Statius Achill. I, 593. 608. II, 152. Ne Prætidum sanationem per orgia institutam a Melampode commemorem apud Apollodur. II, 2. extr. Manifestum fit, e Tragicis profecisse poetam in loco præclaro inf. VII, de Amata, quæ Laviniam filiam Turno promissam nuptiis cum Ænea subducere volens: 385 *Quin etiam in silvas simulato numine Bacchi -- Evolat, et natam frondosis montibus abdit, Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur, Evoe Bacche! fremens; solum te virgine dignum Vociferans* etc.

EXCURSUS XI**.

Tempora descensus Æneæ ad Elysium.

VI, 535 — 539. *Hac vice sermonum, roseis Aurora quadrigis Jam medium ætherio cursu trajecerat axem: Et fors omne datum traherent per talia tempus; Sed comes admonuit, breviterque adfata Sibylla est; Nox ruit, Ænea; nos flendo ducimus horas.* Obscura est in his temporis notatio; multoque magis, si superiora et totum rerum narratarum ordinem expenderis. Scilicet difficultatem facit hoc, quod tempora descensus ac reditus ex inferis a poeta non diserte satis constituta sunt. Sumere licet duo: alterum, una eademque nocte hæc geri, alterum noctibus diversis; atqui, utrumcumque ponas, sunt, quæ parum conveniant. Ex notionibus veterum satis constat, quicquid ad deos inferos, ad Manes, ad sacra magica, spectaret, *ad noctem* referri; die orto omnia hujus generis finiri solent. Cum ortu solis Manes ad loca infera redeunt, v. c. sup. lib. V, 738, 739, 537. cf. ad VI, 255 Homericos versus compara Odyss. π, 220, φ, 226. Ad communes itaque notiones etiam interpretatio est moderanda.

Ipse poeta temporum notas dedit has, sacrum fieri *noctu*: 252 *nocturnas inchoat aras.* Tum litatur, sacrum fit ratum, preces exaudiuntur, aditus ad loca infera patet: *primi sub lumina solis et ortus* 255 — et confestim viam ingrediuntur Æneas et Sibylla *ante diem ortum.* Peragrata sunt loca inde a primo ingressu ad Plutonis regiam quæ prospicitur, et a læva Tartarus: tum interponitur 536 *Hac vice sermonum* (inter Æneam et Deiphobum), *roseis Aurora quadrigis Jam medium ætherio cursu trajecerat axem.* Itaque Sibylla affatur eos: *Nox ruit, Ænea*; nos *flendo ducimus horas.*

Si verba poetæ interpretando sequeris, non nisi de *eadem illa nocte* accipi hæc possunt, *qua sacra, cum ipso descensu, facta sunt.* Exigunt hoc rationes grammaticæ. Aurora facit decursum suum quadrigis ab oriente evecta, non alio modo quam Sol, qui eam subsequitur. Ergo ea *quadrigis roseis cursu ætherio trajicit cœlum.* Nunc ea *trajecerat jam axem medium*: esse *axem* cælum, dubitari nequit; *medium axem* Romano more non præcise ad mediam cæli partem revocari, sed omnia dici media, quæ sunt intra extremos fines, multis virorum doctorum notis ad multos auctores monitum est; intelligenda adeo poetæ verba erunt de die orto post diluculum jam depulsum. Et si subjungitur: *Nox ruit, Ænea,* hoc ex ipsa re, quod bona interpretatio postulat, erit accipiendum, verbis non severe exactis. *Nox abiit*, dies jam exortus est; etsi sensus facile unumquemque doceat, duriter hoc dictum esse. Ita sane grammatice expedita sunt omnia. Enimvero ita ad miraculum adducta res est, si, quum iter ingressi essent, jam sub diluculi tempus: *primi sub lumina solis et ortus* v. 255, nunc *Aurora jam in cœlum altius* evecta, intra tam breve temporis intervallum, inter diluculum et diei ortum certum et clarum, tantum viæ spatium fuit peractum.

Videamus nunc alteram rationem, ut non eadem nocte peracta esse omnia dicantur. Est ea a Cerda proposita, e qua alii petiere; peragi iter intra XXIV horas, sacrificium noctu inchoatum; statim inde sub ortum Solis iter initum, consumtum in eo *diem posterum cum nocte insequente usque ad alteram Auroram.* Verum nunc in versibus 535 sq., aut ad eosdem scopulos adhærescimus, ut iter, sub ortum solis initum, sole orto per tot loca jam continuatum sit; aut dicendum est, iter per totum diem insequentem jam continuatum esse usque ad alteram noctem: *Nox ruit, Ænea.* Habet hæc interpretatio primo eam statim difficultatem, quod communi veterum mori et opinioni repugnat, qua, quæ ad sacra magica et res inferas spectant, referuntur omnia ad noctem. Condonemus tamen hæc. *Aurora* jam *medium axem cursu trajecerat*, esto Aurora ipse dies, Ἡὼς, eritque jam *dies medius*: satis magnum nunc quidem itineri per loca infera datum est tempus Æneæ; verum nunc statim post diem *medium*, *Nox ruit*, Ænea: h. e. advesperascit. Sane quidem *nox* quoque *ruere* dici potest: de quo nemo dubitet; sic sup. II, 250: *Vertitur interea cælum et ruit oceano nox.* VIII, 369: *Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.* Ita etiam *dies* *oriens* *ruit* inf. X, 256. Verum *Sol* quoque *occidens ruit* (lib. III, 508), *et montes umbran-*

tur opaci; et de vere jam exacto Georg. I, 313: *quum ruit imbriferum ver, Spicea jam campis quum messis inhorruit* etc. *Ruunt* enim et ea, quæ imminent, et ea, quæ in exitu sunt. Itaque in versu Basilii (Anthol. Lat. Tom. II. p. 306), *noxque peracta fuit* viri docti ex Virgilio emendant, *ruit*. Non male itaque Servius: « si per diem sacra celebrabantur, ruit est, imminet; si per noctem, finitur. In voce *Nox ruit* adeo non laboramus: constituendus est sensus e ceteris. Enimvero quam bene die medio nox ruere dicatur, videant alii.

Hac igitur via non magis expeditum vides iter, quam altera. Restat itaque, ut fateamur, aut nos non satis commodam interpretandi poetæ rationem tenere, aut poetam sibi ipsi haud constare, aut poetam omnino temporum rationes haud curasse. Et ultimum hoc præstare ceteris videri dixi, nec certas temporum notas eum apponere voluisse. Ita nec infra in reditu ad superos, certas temporis notas adjecit. Itaque de eo nec esse laborandum dixi; aut saltem licebit cuivis statuere pro sensu et ingenio suo.

EXCURSUS XII.

De Salmoneo.

VI, 585—594. De Salmoneo consulendi Apollodorus et Hyginus. Etiam hæc fabula, dum a multis tractata est, a tenuibus initiis latiora deinceps incrementa accepit. Homerus quidem, Odyss. λ, 235 Salmoneum ἀμύμονα, *clarum*, simpliciter memorat, tanquam heroem. Celebratus ille fuit propter opes et natam inde magnificentiam et arrogantiam: uti Aloidæ vasti corporis robore ferocientes. Nunc ille ap. Hesiodum fuit: Σαλμωνεὺς ἄδικος in fragm. ap. Schol. Pindari P. IV, 252. Nunc ille, secundum nonnullos, superbia elatus *quadrigis*, tanquam deus aliquis, *invectus* per Elidem honores divinos affectabat. Pro ferro prisci homines ære utebantur; itaque currum ejus *æreum* exhibuisse debet antiquus poeta. Solum ex ære factum subjecere alii. Equi χαλκόποδες, *æripedes*, vulgari poetarum usu frequentantur; iidem χαλκόκροτοι. Facile hæc poetas ad mythum deducere potuere; sapienter tamen substituit *æs et pulsum equorum*, ut prius ad currum referri possit. Cum æris strepitu *fulminis et tonitruum* imitationem affinxerunt alii; quod sequutus est Virgilius. Aliter rem tractarunt alii. v. Apollodor. I, 9, 7, ubi *pelles induratas*, βύρσας ἐξηραμμένας, *cum lebetibus* ex curru suspensas per solum tractat. Pontem addidit Manilius V, 92 Salmoneus — *qui cælum imitatus in orbe, Pontibus impositis, missisque per æra quadrigis, Expressisse sonum mundi sibi visus, et ipsum Admovisse Jovem terris, male fulmina fingi Sensit, et immissos ignes super ipse sequutus Morte Jovem didicit.* Facit in his verss. molestiam: *in orbe*, quod dictum esse debet pro in orbe terrarum, in terris. Nec magis placet, *in urbe* nova Salmonea. Forte *orbem* dixit de machina ærea,

quam Diodorus memorat, in orbis modum facta, qua per æreum pontem tracta, fragor cæli reddebatur. Ita forte esset *orbe pontibus imposito.* Faces ardentes etiam Hygin. l. c. memorat, *quas in populum mitteret, et cives.* An excidit: *et cives terreret?* Jacobs in Animadvers. p. 203 conj. *in cælum*, et nunc in Comment. in Antholog. Vol. II. P. II. p. 311, in *polum*: ad Tullii Gemini epigramma in Salmonei imaginem pictam fulmine percussam. Agnoscis luxurians poetarum veteres fabulas ornantium ingenium. Aliter ornatur fabula apud Servium ad h. l. Adde Diodor. in Exc. Virt. p. 546. Accessit tandem et illud, urbem Salmoneam ab eo conditam, fulmine conflagrasse ap. Apollod. l. c., et not. p. 146. Notabile tamen hoc, quod Virgilius maluit Salmoneum laudare, quam Remulum, Albanorum regem, similis impietatis reum. v. Victor O. G. R. 18, et ibi Not. Dionys. I, 71. Scilicet obscurioris hic erat nominis; et poeta fabulas melius laudat e Græca antiquitate, quam ex Romana: quippe quæ nec parem auctoritatem, nec gratiam aut venustatem habent.

Ceterum divinis honoribus, quos imperatoribus adulandi studium detulit, obtrectare his versibus poetam *sine dubio* pronuntiat Jos. Wartonus. Infinitum esset, si similes interpretum argutias enumerare vellem omnes; itaque prætermittere plerumque soleo. Sed, si semel ad hæc descendere velis, non tam hoc, quod a Maronis ætate adhuc alienum erat, quam potius illud monendum erat: vel ex hoc loco satis patere, divini honoris conferendi morem nihil commune habuisse cum opinionibus de divina natura, deorumque numine; quod vulgo putant. Civilis seu politica erat institutio, quum summis aliquem honoribus afficere vellent, quandoquidem ille summo inter mortales erat loco, adeoque nihil, quod quidem humanum esset, addi poterat, nisi ut honorem, modo ab heroum ordine, modo a deorum loco et nomine ei peterent; nihil amplius ea re quæsitum. De hujus igitur honoris, qui nobis adeo insolens videtur esse, vi et significatu, nemo facile dubitare, aut philosophicas et theologicas notiones cum eo honore conjungere potuit. Iidem illi, qui honores divinos magnis viris vel potentibus deferebant, agnoverunt impietatem in eo, qui Jovi se assimulare vellet, ut in hac ipsa de Salmoneo fabula patet. Nec tamen inficiandum est, vulgus id passim credidisse, ratum viros magnos sublatos in cælum, ad deos abiisse. Ita de Cæsare Sueton. Jul. 88: *in deorum numerum relatus est non ore (vel honore) modo decernentium, sed et persuasione vulgi.* Adde de Romulo Dionys. II, 56. Aliter censuit Agesilaus, apud Plutarch. Apophthegm. Lac. p. 210 D.

EXCURSUS XIII.

Animarum origines et fata.

VI, 724—751. Hic jam manifeste poeta veterum philosophorum, inprimis Pythagoreorum et Platonicorum doctrinam (inductum enim

est commentum, quod ex Servio afferunt, ab Epicuro hæc esse petita. cf. Not. ad v. 265), sed suo ingenio et ad poetices naturam accommodate, exponit. Sed ne Maroni inferamus aliena, ante omnia ejus mentem exquiramus, quamquam id interpretatione maxime factum jam est (1).

In vss. 724—727 *animam mundi omnia* permeantem describit; quam ætheream et igneæ naturæ credidisse videtur (certe τὸ πνεῦμα æthereo corpore tanquam vehiculo indutum alienum a Maronis mente est) cum Stoicorum parte; nam v. 730 subjicit: *Igneus est illis vigor et cœlestis origo* (Eadem opinio exposita in Somn. Scip. ap. Cicer. c. 3: *hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera et stellas vocatis — quæ divinis animatæ mentibus* etc.). *Ductæ* ex hac mundi anima *vitæ animantum hominumque*, v. 728, 729 (tanquam particulæ decerptæ: *divinæ particula auræ;* ut adeo per hanc ipsam ex divina natura emanasse videri debeant). *Ab hac origine animæ vitales* (multoque adeo magis animæ hominum ratione præditæ; quibus purioris ætheris pars inesse debet) *habent naturam ætheream* (conf. Ge. IV, 218 sqq., ubi idem dogma, sed aliter deflexum in illam sententiam, ut animæ corpore sejunctæ heroum, puta, sapientum et bonorum virorum, tanquam ex hujus vitæ sanctitate jam satis puræ, in sidera ac cælum recipiantur; quæ jam Ægyptiorum fuit doctrina de puris animabus, secundum sollennia verba ex Euphanto, apud Porphyr. de Abstin. IV, 10; ea enim in hanc sententiam accipi debere probabiliter Jablonskium docuisse video Panth. p. 32 sqq.), *sed corporis contubernioætherea vis obtunditur* ac debilitatur v. 720, 722, unde *animorum perturbationes et cupiditates*, v. 733, 734. *Vitia* vero hæc a corporis contagio contracta *animæ sese tam alte insinuant, ut ne tum quidem, quum a corpore morte sejuncta est* (et hoc genuinum Platonis dogma. v. Phædon p. 61 C. D.), *ex anima excedant* (nam illud poeta non attingit, quod jam in hac vita purgatio expleri, saltem inchoari, potest, quum per philosophiam, tum per teletas) v. 735—738; *Itaque in inferis locis purgatione opus est, qua vitia ista* (animorum cupiditates et perturbationes, curæ, iræ, libidines) *eluantur* et eximantur 739, 740 (neque enim parti rationali plenam et perfectam felicitatem contingere posse videbant, nisi ab istis morbis ac vitiis liberatæ: cf. Brucker. T. I, p. 713—719). *Fit purgatio aere, aqua, igni* v. 740, 741, 742 et ibi v. Not. (nec definit poeta, qua in inferorum parte. Scilicet is *Hades* est, Ægyptiis jam olim *Amenthes*, v. Plutarch. de Is. et Osir. p. 362 D.; ubi interpretatio, esse eum τὸν λαβόντα καὶ διδόντα, referenda videtur ad descensum animarum, et reditum in nova corpora). *Purgatio porro subeunda est omnibus* v. 743. Nam, de heroum, philosophorum, et bonorum animabus quæ Plato addit, poeta tacet; nec adjicit, quid de iis fiat, quibus tam alte labes ista insidet, ut elui nequeat, qui tamen plures numero esse debent; scilicet hi jam ante in Tartarum erant detrusi. Hoc vero, si modo a

(1) Disputatum est de his a Wyttenbach, in Diss. quæ fuerit veterum philosophorum doctrina de vita et statu animarum post mortem. 1787.

poeta est, addit: a crassioribus sordibus liberati, ad Elysium mittuntur, sed *pauci*, ii scilicet, quibus iuusta vitia elui possunt, eo *perveniunt*. 743, 744. *Absolvitur hic*, si poetæ versus hi sunt, *purgatio*, *animæque in pristinam puritatem æthereæ naturæ restituuntur*. 745, 746, 747. *Post mille annos* (non definitur, purgationisne, an, ea peracta, mille annis inter Elysii delicias exactis) *animabus his omnibus* (748) *nova corpora sunt ingredienda; quod antequam fiat, Lethe bibenda est*, 748—751; qui amnis Elysii fines præterlabitur (705). Illud igitur non declarat poeta, si, post reditum hunc in corpora, iterum in inferna loca descenderint, iterumque purgatæ fuerint, semperne idem rerum orbis, eædem vices subeundæ sint, an, quod commune fuit Platoni (v. inpr. Timæum; tum in Phædro p. 1222. Phædon. p. 84 D. de Rep. p. 761 D. E.) cum Ægyptiis et Pythagoreis placitum, etsi variis modis passim illustratum, animæ illæ post satis multas migrationes in corpora; et repetitas purgationes, tandem ita omni labe abstersa niteant, ut divinæ naturæ iterum assimulentur, in hanc revolvantur, dii, seu dæmones fiant, saltem in eorum commercium admittantur; aut, ut alii exprimunt, in solem, in sidera, in cælum, in beatam sedem tradocantur, h. e. ad animam mundi cognatam, tanquam ad fontem suum, redeant. Hoc idem Pindarus dixit Olymp. II, 123 sqq., post trinas migrationes eum, qui juste vixerit, in Elysium pervenire; aut, ut in fragmento ap. Plat. in Menone T. II, p. 81 Opp. est, inter heroes referri; quod idem Empedocles sequutus erat, ut ex ejus fragmento intelligitur ap. Clement. Alex. Strom. IV, p. 633 Oxon.

Totum hunc locum non tam ex philosophis, quam ex vulgaribus opinionibus esse concinnatum, contendebat Moshemius ad Cudworth. p. 1043 §. 9. Illud quidem satis liquere puto, ex vulgari vetustiorum theologia, ab Ægyptiis, ut probabile fit, primo petita, et symbolice, ut prisco ævo fieri necesse erat, expressa, Pythagoricorum Platonicorumque non minus quam mysteriorum Eleusiniorum placita de inferis esse docta; nec tamen intelligo, quomodo *mille anni* et *Lethe pota* inter vulgi mythos referri possint, quæ quidem manifeste sunt Platonica commenta. Sed omnino vir ille summus, in subtilibus quæstionibus solvendis sagacissimus, poetarum interpres erat parum idoneus, ut ex tota illa disputatione Homerica satis intelligas; item in quæstione de stigmatibus animorum (v. Not. ad v. 735—739). Hoc sibi omnino persuasum habeant, necesse est, vetustiores philosophiæ interpretes, fieri plane non posse, ut quicquam proficiant in antiquissimorum et eorum, qui eos sequuntur, philosophorum dogmatibus intelligendis et eruendis, nisi vim et rationem poeticam antiquissimam, mythica et symbolica eorum, quæ excogitaverant, ad sensum expositione et repræsentatione omnia enuntiantem, familiarem sibi reddiderint. Quum ea ætate sermonis nondum esset subtilitas ea, ut proprie efferre possent res intelligibiles, utque adeo ne cogitarent quidem sine symbolica aliqua repræsentatione, fieri aliter non poterat, quam ut mythicis involucris, non *arcanæ doctrinæ studio*, quod vanum est credere, sed

necessitate coacti, philosophemata sua obscurarent. Habuit profecto ea res plurimum molestiæ et incommodi; accurate satis, subtiliter, et definite potuit vix tradi quicquam; verum, si ad intelligentiæ subtilitatem parum accommodata fuit illa ratio, tanto potentior et efficacior ea credenda est fuisse ad animos movendos, ad phantasmata præclara mentibus objicienda, ad voluntates tenendas et inclinandas, adeoque ad imbuenda religionis et pietatis sensu pectora. Ita enim attemperatæ sunt ab æterna et summa Mente res, ut in omni ætate et generis humani conditione, sive rudis ætas sit, seu magis magisque expolita, præsidia in promtu sint ad recte feliciterque ugendum, modo a solo corporis animique sensu, modo ab intelligendi acriore et subtiliore vi, a rerum multarum cognitione, ab artibus et scientiis, profecta; utque cum his ipsis bonorum malorumque nova genera succedant, quibus animi et corpora exerceantur. Illa tamen antiquiora philosophemata accipere velle proprie, et subtiliter, et ad sequioris Græciæ usum, forte adeo ad nostri sermonis genium; id vero est, Pythagoræ, Empedoclis, Heracliti, Platonis Manibus injuriam facere (1).

Sæpe ad hanc cogitationem deductus est animus, quum in hoc libro interpretando Cudworthum, cum doctiss. commentatore, Bruckerumque inspicerem. Ita Cudworthus, qui, præter crassius, aliud tenuius corpus animæ indui a Platonicis viderat, hoc interius aerium et spirituale corpus in Virgilium inferebat, ut crassius illud integumentum esset id, quod admissorum scelerum pœnas post mortem luat, purgata vero anima defluat, ut anima nunc corpus æthereum illud et αὐγοειδὲς ostentet. Subtilitatem hanc recte retudit Moshemius, pag. 1031, 1045. At idem alia non minus subtiliter super εἰδώλῳ in inferis locis argutatur ad v. 292 h. l., dum corpus illud subtile et tenue, quod animæ manet implicitum, etiam a corpore sejunctæ, per *animum sentientem* interpretatur. Atqui apud poetas, multo magis apud Homerum, ultra corpus tenue, ex vetere et poetica ratione nihil est cogitandum, quoties εἴδωλον, *umbram*, audias. Multo melius hæc Jortinus exposuit (*Six Dissertations upon different Subjects* pag. 216 sqq.), qui nihil ipse ab initio statim ponit, sed annumeratis locis Homericis, quid inde efficiatur, docet. Animum incorporeum, aut corpus, quod animis pro vehiculo sit, cogitare, eorum temporum hominumque inventum est, qui de animorum naturis jam ab aliquo inde tempore subtilius disputare, et ad majorem verborum subtilitatem orationem acuere didicerant. At veteres isti contenti erant, res ad sensum revocare, sensui oculorum et animorum subjicere, mythis pro dogmatibus uti. Multo minus, per sermonis, quo utebantur, rationem et naturam, in illam doctrinam incidere potuit vetere ævo quisquam, ut animum incorporeum cogitatione conciperet. Expeditior et facilior fuit via post ideas Platonicas illatas. Quandoquidem autem ii, qui post principes illos sapientes philosophati

(1) Meliorem viam ingressi sunt, qui post ista seculi LXX anno scripta veterem philosophiam subtilius exposuere, inprimis VV. CC. *Meiners* et *Tiedeman*.

sunt, etiam quum subtiliore et sermone, et cogitatione uterentur, tamen vel secundum antiquos illos vel adversus eos disputabant, mirum non est in Socratis sermone, in Platonicis et reliquis libris philosophicis tot superesse poetici alicujus sermonis, aut mythicæ, vel allegoricæ narrationis pro demonstratione vel illustratione vestigia ac fragmenta (1). Quod multo magis in loco de rebus inferis accidere debuit, quum a sequioribus philosophis de sede, sorte ac conditione animorum post mortem, nihil subtilius, exploratius, ac disertius afferri posset. Rerum enim in alio orbe et vita futurarum speciem et conditionem nemo mortalium aliter constituere potuit, aut potest, quam ex vitæ suæ notionibus rerumque conditione. Nec aliter a vatibus Hebræis de iis rebus actum est; nec aliter unquam agi poterit.

Exemplum hujus rei esse poterat ipse Plato in hoc de inferis rebus loco. Ter vel quater hunc sermonem instituit, diversis quidem modis, at ubique *mythum* se afferre profitetur. Mirationem sane hæc res facere poterat ac debebat. Non modo hoc ita fit in notissimo Phædonis loco p. 80 seqq. de mundo æthereo, bonorum sede, et, terræ voragine Tartaro; ubi sub f. adjicit : « hæc ita se habere, nemo sanus asserat, « tamen ut vel sic, vel alio modo, res se habitura sit cum nostris animis « eorumque sedibus, quum illi immortales sint, hoc dignum et con« sentaneum est, ita sentire. » Verum hoc idem præ se ferre videas philosophum, ut *mythos ac veteres fabulas* apponat, de Rep. X, sub f. ubi de animarum accessu ac discessu, ascensu ac descensu, præmiis ac pœnis decuplis, Eris Armenii fabulam afferre se fatetur; et in Gorgia sub fin. de tribus judicibus a Jove constitutis, deque animis nudis inspiciendis, veterem fabulam se memorare velle monet. Quo etiam mythus de animorum alis pertinet in Phædro p. 1123 Frf. Sic et in Axiocho sub f. ex Hyperboreorum tabulis in Delo servatis petita dicitur afferri narratio.

Etsi vero Virgilii animo Platonica placita insedisse supra haud negaverim, non tamen ille putandus est Platonis philosophiam nobis tanquam trutina appendisse, aut annumerasse, ut adeo ad illam omnia revocari possint; verum miscuit ille Pythagorea Platonicis, tum tenendum est, philosophemata illum cum dilectu et poetica lege tractasse, et ad vulgares opiniones et popularem philosophiam deflexisse, tum alia ex superstitione vulgari, cum qua convenisse videntur nonnulla in teletis, immiscuisse, quod poetam epicum facere fas erat. Eo purgationum modos, quos supplicia appellat, refero, v. 739--742, ubi v. Not. Eosdem in vasis pictis, Etrusca vulgo vocabant, expressos esse suspicio erat Gorii Mus. Etrusc. T. II, p. 148, 132 sqq. et Passerii Paralip. p. 139 Vas. Etrusc. T. I, p. 50. Aliter de his suppliciis disputatum a Platone in Gorgia p. 357 E., qui sedes doctrinæ est. Alia, admo-

(1) Ab hoc principio, unde profecta fuerit oratio, tum illa deduci tandem potest ad ea quoque, quæ Garnerius exsequutus est (*Mém. de Littérat.* tom. XXXI, p. 164), quum ostendere vellet, quo consilio Plato fabula usus sit.

dum variata, occurrunt in scriptoribus post Virgilii tempora, quæ ad nos non spectant. In his est Plutarchus aliquot locis; inprimis in libello de sera num. vind. T. II, 564. ubi Thespesius aliquis Solensis, qui jam mortuus in vitam redierat, somnia fabulose narrat: ad quem locum seriorum philosophorum commenta docte exposuit Wyttenbach. De millenario annorum numero v. Not. ad v. 748.

EXCURSUS XIV.

Futurarum rerum prædictiones in epico carmine.

VI, 752 sqq. Ita fere hominum ingenium fert, ut futurarum rerum obscuritate multo magis moveantur, quam præsentis status perspicacitate et evidentia; uti ea, quæ præter naturæ morem fiunt, vulgus hominum multo magis percellunt, quam quæ ex præclaro naturæ ordine procedunt, qui tamen animis nostris multo clariores ac potentiores admirandæ et adorandæ divinæ naturæ ac providentiæ caussas suppeditare poterat ac debebat. Sed cæcutire malumus in incertis quam in certis perspiciendis acquiescere. Itaque poetæ, qui humanæ naturæ morem et indolem in suos usus trahunt, rem viderunt esse accommodatissimam ad animos tenendos et delectandos, ut ex rerum gestarum memoria, ea, quæ argumenti epici tempore essent seriora, per vaticinii modum intexerent; quo artificio ipsi tragici copias dramaticas amplificare non dedignati sunt. Ut enim taceam umbras evocatas, vatumque effata, vel oracula, quæ passim in tragicis occurrunt, Æschyli Prometheus vinctus Ius fata diserto et ornato vaticinio exponit; fata vero Trojæ resque post Trojam expugnatam doctissimo dramate Lycophronis Cassandra; majore utique cum vi, quam si eædem res jam gestæ et ad eventum perductæ narratæ essent. Sed epicæ narrationi variandæ et locupletandæ talis vaticinii expositio inprimis accommodata sit necesse est, quum ex futurarum rerum prædictione tantum voluptatis cum admiratione capiant mortales. Quo magis tale episodium optandum fuit Virgilio, cujus tota Æneis ex oraculis, somniis, et vaticiniis pendet.

Prædicendi autem res futuras modi non adeo multi sunt; nec enim, nisi *a vatibus*, aut *a viso*, seu *vigilantibus*, seu *somniantibus*, modo *a dæmonibus* seu geniis, modo *magicis* hominum *artibus*, objecto, aut *ab ipsa divina natura*, proficisci posse videtur ulla futurarum rerum prædictio. Nullum ex his genus est, quod intactum a poetis relictum sit. Omnium primos *Homerus* evocandis Tiresiæ Manibus Ulyssis reditum et fata declaravit. Phinei vaticinio rerum successum *Argonauticorum scriptores* exponunt omnes. Quam insigne *Maronis* inventum sit, recensu animarum in corpora transiturarum substituto, mox videbimus. Home-

ricam Manium evocationem retinere maluit *Silius* XIII, 400 sqq., qui tamen idem Jovem Veneri futuram Romanorum fortunam interpretantem inducit lib. III, 570 sqq. (Virgilii fere exemplo Æn. I, 257 sqq.). Manibus Tiresiæ evocatis utitur *Statius* in Theb. IV, 406 sqq. *Lucanus* sagæ Thessalæ veneficio, in membra revocato spiritu cadaver animat, et pugnæ Pharsalicæ eventum prænuntiat lib. VI, 750 sqq.

Nihil in his occurrit, quod magnopere mireris. In uno vel altero genere substiterunt veteres omnes. At recentiores poetæ epici, quorum incredibilis est numerus, varietati et novitati primo loco studendum esse arbitrati sunt. Itaque omnes rationes ac vias circumspexerunt, quibus futuræ res possent prædici, iisque exponendis carmina suavi episodio ornari. Quum vero rationes illæ ac modi sint pauci admodum numero, novique adeo inventi laus non omnibus esset parata, plerisque in ornamentis et pigmentis opera fuit consumenda. Itaque in varietate quamvis magna, si plures contuleris, tædium tamen facit idem ubique revertens rerum ordo, eadem phantasmatum species, et in rerum parum probabilium et absurdarum operosa conquisitione confessa ingeniorum infecunditas.

Ea quidem carmina, quibus ex prisca *re equestri* petitum est argumentum, qualia Italorum inprimis sunt et Britannorum, communes fere inter se futurarum rerum exponendarum habent rationes; nam, dum *magorum* et *dæmonum* partes in iis tam præcipuæ sunt, facile per eorum ministeria etiam hæc carminis pars expeditur. Eadem argumenti indoles magnam comminiscendi licentiam affert, ut adeo insolentia etiam et absurda rerum miracula tamen, quomodo improbes, non habeas; nam in isto rerum genere ea probabilitate sua non destituuntur. Simplicissima est *Spenceri* (*Fairy Queen* Cant. III, VI, XXV sqq.) ratio; exponitur Britomarti puellæ a Merlino mago ac vate non modo amoris successus, verum etiam domus et posteritatis fortuna; et *Ariosti* (*Orlando furioso* Canto III); nam casu ad Merlini sepulcrum et sarcophagum delata Bradamantis partim ex Merlini ore, partim Melissæ magæ arte evocatis umbris, stirpis Atestinæ ex se et Rogerio oriturae seriem cognoscit. Apud *Tassum* (*Gierusal. liber.* Cant. XVII, LXVI sqq.) Rinaldo progenies fortunaque domus Atestinæ clipeo insculpta ab Eremita exhibetur; quæ adumbrata forte sunt ex Æneæ clipeo lib. VIII Æn. Nec multum abludit *Ariosti* alio in loco (*Orlando furioso* Cant. XXXIII) ratio, nam bella a Gallis in Italia gerenda in pariete Merlini arte magica depicta Bradamantis heroina adspicit; ejusdem Merlini arte in Fontis marmorei sculptura (Canto XXVI, XXX) Francisci I, Gallarum Regis, in Italiam expeditio efficta est; et alio loco (sub f. Cant. XXXIV, et Cant. XXXV), dum Parcarum manibus tractata vellera in Lethen sparguntur, de Hippolyto Atestino prædictio satis ingeniose subjungitur. *Trissinus* (*Italia liberata da' Goti*) etiam binis locis historias sequentium temporum intexuit carmini; primum (lib. IX) Belisarius Eremitam in Monte Casinensi adit, a quo speluncæ inclusus novo visi genere in collem rapi sibi videtur, in quo utrinque speculum

sole majus, a læva res præteritas, a dextra futuras, oculis subjicit; Angelo Berminio ac patris umbra interpretibus. Exornata sunt omnia per *personas symbolicas;* quarum studium summum erat sæculis superioribus, inprimis inter Italos, Platonicæ philosophiæ amore et Dantis exemplo. Itaque sub vitæ futuræ ingressum Error, Ignorantia, Veritas, Ratio, aliæque multæ Virtutes et Vitia, Bona et Mala, excubant. Ad res præteritas aditum faciunt tres portæ, quarum unam Cadmi filii tenent cum Poesi et Historia, alteram Fabula, tertiam Sculptura et Pictura. Ad res futuras autem patent portæ sex, quas custodiunt Prophetia, Somnium, Mania, Astrologia, Necromantia et Sortes. Alio loco (ib. XXIV) Narses dum Nursiæ moratur, quæ in Sabinis fuit, nunc Ducatus Spoletani urbs est, Sibyllam adit. Est vero in vicinis urbis locis inter Montis Victoris juga Lacus Sibyllæ dictus cum specu. Viam, quæ ad Sibyllam ducit, ornavit poeta symbolica vitæ humanæ repræsentatione, secundum planetarum circulos et signorum cœlestium XII rationem. Habitat Sibylla sub Capricorno et Aquario; in ejus palatio plures sunt œci seu cœnacula satis spatiosa; quorum parietes depictas exhibent res futuras per periodum nongentorum et sexaginta annorum certis rationibus astrologicis exactam; succedentibus novis figuris prioribus, quæ jam eventum rerum habuerant.

Cum Italorum vetustiorum inventis figmenta, quæ in epicis poetis Hispanis et Lusitanis occurrunt, admodum conspirare, ex Cervante (in *Don Quixote*) suspicari licuit, et vero etiam a Diezio, viro doctissimo et amicissimo, accepi. Inter alios nobilissimi e recentioribus Lusitanis poetæ, *Comitis de Ericeira*, in *Henriqueide*, qua Regni Lusitani per Henricum primum Comitem Lusitaniæ exordia exponuntur, episodium meo rogatu interpretatus est, quod lib. I et II continetur: Henricus ingressus antrum fatidicum, cujus aditum obsident monstra ad visum et auditum horrenda, prospicit vestibulum templi, seu palatii, cujus porta variis hieroglyphis et emblematibus exsculpta est, quorum argumentum faciunt res futuræ. Interiora ædis exornant primum statuæ ex ære XXIV regum, qui in Lusitanis regnaturi sunt, usque ad Joannem quintum, subjecto cuique titulo et carmine, tum aliarum statuarum magnus numerus, tabulæ pictæ aliaque multa, quibus regum Lusitanorum futura soboles, viri illustres, et facta præclara repræsentantur. Sub egressum ex spelunca in Sibyllam incidit Henricus, quæ, ubi preces eum facere jussit, tripodi aureo insidens, tribus voluminibus, quæ scilicet ex novem Tarquinio olim oblatis supererant, explicitis, lyraque triangulari tacta, suos casus narrat, tum res exponit deinceps a Lusitanis gerendas, Indiam inprimis utramque navigatione patefaciendam. Sub discessum tria talenta a Tarquinio olim pro libris accepta Henrico in manus tradit, ut inde B. Virgini sacram ædem exstruat.

Nec minus mirum, et a solita rerum natura recedens est *Camœsii* inventum. Nam Vasco de Gama (*Cant. X*) a Thetide in altum montem evectus, omnia terrarum regna, inprimis Indiæ, in globo descripta pros-

picit, et Lusitanorum fata a dea monitus addiscit. Idem paullo ante (*Cant. V*) ex Adamastore, genio Promontorium Bonæ Spei obsidente, calamitates navigationis audierat, et Cantu II ad Virgilii exemplum Æn. I, 223 seqq. Jupiter Veneri Lusitanorum res secundas prædixerat.

Quod primo loco e Camœsio narravi, commentum comparari aliquo modo potest cum *Miltoni* notissimo episodio (lib. XI), etsi hoc ad probabiliorem rationem attemperatum est. Deductus in clivum a Michaele Adamus, prospectum habet orbis terrarum, et a comite rerum futurarum expositionem discit. Vestigiis ejus satis obsequiose institit *Noachidis* auctor.

A magicis præstigiis et incantamentis retraxit, et ad veterum vestigia legenda revocavit alios ipsa argumenti, in quo versabantur, interdum temporum quoque et hominum, inter quos vivebant, natura. Hi fere ad *visa* ac *somnia* delapsi sunt, quibus futuros casus prædictos exhiberent; aut *Palatium Futorum* commenti sunt, rem ad exornandum satis obviam. Intra idem commune multorum inventum substitit auctor *Henriadis*. Nam emota a S. Ludovico mente Henricus abreptus peragrat cælum ac sidera, regiam Dei, Tartarum, et Elysium, tandem, ubi ad Fatorum palatium pervenit, eorum, qui nascentur, simulacra et εἴδωλα dispicit; omnia tractata sunt arte satis vulgari, et argutius multo repetita in Aurelianensi puella; nisi quod præclarus locus sequitur, ubi Henrici posteritatem enarrare orditur. Inventi novitatem, ut in reliquis carminis partibus, ita et in hac desideres in Columbiade (*Colombiade de madame du Boccage*, Chant IX). Zamæ anima ad Columbum de cælo delapsa non modo futuros Columbi casus, sed totius Europæ fata satis ab argumento aliena exponit. *Puella Aurelianensis Capellani* non minus laborat in eo episodio (Lib. VIII), quo in antro Marculphi eremitæ, per visum precibus et novendiali sacro efflagitatum, Regi Carolo cum sociis futura fata angeli voce enarrantur. Miris modis Veritatis, seu Fatorum verius Templum descripsit explosus a plerisque poeta Gallus (*Desmarets*, *Clovis*, Chant IV). Clotildis a S. Virgine eo deducta, in crystallinis parietibus futura diserto satis cognoscit. Necromantia ne bonus *Ronsardus* (in *Franciade* Liv. IV) non refugit; et, ad Silii fero exemplum, Alarico, dum per ea loca copias ducit, antrum Cumanum ingresso, Sibylla in conspectum prodiens futura fata aperit (*Alaric ou Rome vaincue*, Liv. X).

Est *Melita*, carmen epicum, auctore Gallo (*Privat de Fontanilles*, *Malthe*, ou *l'Isle-Adam*, etc. Par. 1749), qui sibi egregie in eo placet, quod in Pandæmonio aliquo Equitum Rhodiorum fata a Satana aperiuntur, qui Insuladamum se arbitrum orationis habere ignorat. Neminem tamen vidi inter Gallos ingenio magis luxuriante, quam, quem nunc commemorabo (*Le Moine, S. Louis, ou la sainte Couronne reconquise*). Apud hunc primo (lib. IV) Necromantes Ægyptius Manes evocat, ut Sultano prædicant belli exitum; quod vero in eo novitate sua placet, est, quod circa Memphim ad Pyramides, et inter Regum se-

pulcra ista sacra parantur, tum (lib. VIII) S. Ludovico visum objicitur, quo in cælum abreptus, munitiones cælestes, non male versibus aliquot descriptas, intrat, per plures sphæras ac cælum crystallinum, tandem ad sedem beatam pervenit, cujus (secundum Dantis exemplum) diversa septa sunt; primo infantes, altero viri sancti, tertio heroes belli pacisque artibus, et generosiore aliqua virtute insignes versantur. Subter Dei throno vox exit, quæ Ludovici fata præmonet; alia ejus fata throno insculpta sunt, qui eum aliquando in cælo excepturus est; tandem posteritatis series, ac fortuna, in lumine intra caliginem explicito, elucet.

An poeta aliquis Platonis ἰδέαν et exemplar rerum æternum ad futura adumbranda adhibuerit, ignoro; nec hoc nunc succurrit, num, præter Messiadis auctorem, alius poeta propheticas et mysticas futuræ vitæ repræsentationes in suum carmen intulerit, aut æones et alia in certis Christianorum libris ac sectis ad hanc rem obvia ad poeticum ornatum adhibuerit; nam ita aberrare nolim quemquam, ut pro doctrinarum placitis hæc aut similia nobis impertiat; quid? quod nec memini, cuiquam in mentem venire conatum, ut Apocalypsin Joannis carmine latino, aut alio, redderet. Brachmanum quoque et Indorum somnia, etsi vana et absurda, multa tamen habent, quibus magnus aliquis poeta egregie uti possit.

Sed video me paullo longius processisse. Revocanda igitur disputatio in viam. Scilicet si commenta hæc omnia cum Virgiliana ratione compares, hanc facile omnium felicissimam esse deprehendas. Transmigratione animarum in nova corpora semel posita, quid opportunius, quam earum ante ingressum in vitam novam recensus; sed recensus hic sub Lethen jamjam potandam, vel inter potandum; et posteritatis tam claræ; et factus a progenitore stirpis; et expositus filio, ac stirpis ejusdem auctori; et vulgari de Julia gente opinioni consentaneus, Augustoque adeo populoque Romano tam commendabilis; descensu quoque ad inferos facto, in loco tam accommodato ex vulgari opinione de Averno; omnia tam præclare conspirant ad probabilem aliquam rerum rationem, ut, quid in ceteris poetis cum hoc comparandum esse putem, habeam nihil. Virgilio sane omnino major laus inventa aliorum ornandi, quam nova excogitandi convenit; inventis tamen alienis tam sollerter interdum usus est, ut æqualem cum primo inventore laudem mereatur. Inter hæc ponemus descensum Æneæ ad inferos. Homerum haud dubie ante oculos habuit; at ab Homerica Necyia, quantus artis et ingenii progressus ad Æneidis librum sextum!

EXCURSUS XV.

Portæ Somni.

VI, 894. *Sunt geminæ Somni portæ* etc. Quum non facile eadem via, qua ad inferos deduxerat, reducere Æneam poeta posset, ingeniose satis exitum reperit per *portas Somni*, hoc est, *Somniorum* in noto loco Homeri Odyss. τ, 562 sqq. Penelope ibi somnia admodum diversæ naturæ esse pronuntiat, alia *vera* exire per *portam corneam*, alia *falsa* per *eburneam* : Δοιαὶ γάρ τε πύλαι ἀμενηνῶν (levium) εἰσὶν ὀνείρων· Αἱ μὲν γὰρ κεράεσσι τετεύχαται, αἱ δ' ἐλέφαντι. Τῶν οἳ μέν κ' ἔλθωσι διὰ πριστοῦ λέφαντος (per fores ex sectili ebore factas), οἵ ῥ' ἐλεφαίρονται, ἔπε' (*res*; male reddunt *verba*, ut innumeris Homeri locis) ἀκράαντα φέροντες (ita declaratur, quid sint *falsa somnia*) : Οἱ δὲ διὰ ξεστῶν κεράων (h. e. fores ex sectili cornu factas) ἔλθωσι θύραζε, Οἵ ῥ' ἔτυμα κραίνουσι (h. e. ferunt, nuntiant res, quæ vere eventum erunt habituræ) βροτῶν ὅτε κέν τις ἴδηται. Phantasma hoc *forium eburnearum* et *cornearum* ductum haud dubie ex prisca vita, et hominum sermone per rerum adumbrationes explicato, quo etiam sapientibus erat utendum, ut symbolicis rerum assimulationibus animorum sensa exponerent, rerum similitudine aliqua vel animadversa, vel excogitata. In eadem illa prisca vita eboris et cornu usus erat celebrior quam sequentibus temporibus; itaque fores quoque ebore vel cornu induebant. De ratione ejusdem eboris et cornu ad portas Somni translati varia sunt veterum et recentiorum interpretum ad Homericum et Virgilianum locum somnia. Verisimilior ex iis forte interpretatio est hæc, (apposita quoque a Macrobio ad So. Sc. I, 3.) *quod ebur, etsi candore suo lucem promittit, tamen non transmittit visum, adeoque fallit, cornu contra pellucidum est.* Nolo enim suspicioni locum dare, in quam, fateor, incidi, totum hoc commentum petitum esse a lusu verborum : sunt ὄνειροι, quorum est τὸ ἐλεφαίρεσθαι, itaque veniunt διὰ ἐλέφαντος; alii sunt, qui κραίνουσι, iique veniunt διὰ κεράων.

Usus est his *Somniorum portis* Virgilius ad dimittendum ex inferis heroem suum, quatenus Somniis in iisdem inferis locis sedes sua assignata est. vid. Not. ad h. v. et supra ad 282. Quod inventum, si ex animi sententia dicendum est, omnino parum felix et idoneum esse videtur, quum ne ad mythicam quidem veri probabilitatem quidquam in eo sit, ut Æneas cum Sibylla eadem via exeat ex inferis, qua Somnia evolant. Felicius Ovidius Met. XIV, 120, ubi h. l. expressit, Æneam aversa porta redeuntem prodidit : *Inde ferens lassos averso cardine gressus.* Ferrem tamen, si satis habuisset, per Somni portas emittere. Enimvero, dum exornavit commentum suum, ea adjecit, quibus sua vineta ipse cecidisse dicendus est. Postquam enim eburnea porta falsa exire somnia dixit, subjicit : Æneam cum Sibylla ab Anchise eadem

porta eburnea esse emissum; quo necessario in eam sententiam adducere debet lecturem, quam jam a Servio expositam videas: *velle eum intelligi, falsa esse omnia quæ dixit.* Neque aliter arrepisse videtur Ausonius, quantum ex imitatione intelligo *Cupid.* cruci *aff.* 99 sqq. Quæ si poetæ mens fuit, nihil unquam a quopiam poeta magis sinistrum profectum esse arbitror, cum omnis ex præstantissimo episodio percepta voluptas hoc uno versu perimatur et juguletur. Nec quicquam excogitari poterat absurdius. Quorsum enim pertinere potest, nos moneri, hæc, quæ adhuc tam egregie fuerant exposita, popularibus opinionibus ad philosophicas rationes attemperatis, omnia ea esse inania somnia, quibus lectoris hiantis animo illudere voluerit?

Nec tamen defuere qui, quum consilium hoc poetæ propositum fuisse putarent, eum non modo defenderent et interpretarentur, inter quos nemo ingeniosior Aurato in elegis ad Guellium, verum adeo laudarent et egregie commendarent, quippe qui tam perspicacis animi fuerit, ut Manes et Orcum fabulas esse videret. Alii vulgarem de poetæ studio philosophiæ Epicureæ opinionem in partes vocarunt, ut post alios vir alioqui sagacissimus, Jortinus Diss. VI, p. 305 sqq. Nolo in refellendis aliis otium consumere; sed tota ista opinio Grammaticorum commentum est inane, et fundamento idoneo destituitur. vid. Argument. Ecl. VI. Si poeta, Ge. II, 490 sq. versus ex Lucretio adumbravit, non propterea Epicuri sectæ adscriptus haberi potest. Exordium autem Ciris v. 3 nullam habet probandi vim et auctoritatem.

Warburtonus, vir ingeniosissimus, in Diss. supra laudata ex hypothesi sua de mysteriis Eleusiniis a poeta expressis, rem non male expedire videri poterat, quum initiatos, post ista rerum inferarum mythica spectacula, porta emissos esse asseveraret affabre effictа, adeoque *eburna;* sed unde istud probari possit, monere insuper habuit.

Multis aliorum auctorum locis hæ eædem Somni portæ memorantur; quippe quæ in proverbii tandem formam abierunt, præeunte Platone in Charmide pag. 475 E; nec tamen in iis locis quicquam animadvertere potui, quod ad poetam illustrandum lucis aliquid afferret. vid. congesta ad Propert. IV, 7, 87, ubi *piæ portæ*, h. e. qua *pia somnia* veniunt, nullæ aliæ sunt quam corneæ. Ausonius in Cupid. crucif. sub f., loco jam laudato, et in Ephemer. sub f. vulgatam interpretationem secutus videri potest. Nec Statius quicquam juvat lib. V Silv. 3, 289, ubi, ut Umbra patris ex inferis redeat, precatur: *Inde tamen venias, melior qua porta malignum Vincit ebur, somnique in imagine monstra, Quæ solitus.* Coluth. 311 Nox — *δοιὰς δὲ πύλας ὤϊξεν ὀνείρων, Τὴν μὲν ἀληθείης, κεράων δ' ἀπελάμπετο κόσμος· Ἔνθεν ἀναθρώσκουσι θεῶν νημερτέες ὀμφαί. Τὴν δ' ἐλεφαντίνην, κενεῶν θρέπτειραν ὀνείρων.* quæ ex Homericis expressa sunt. At ipse Homerus alio loco etiam obscurasse rem videri potest, ubi Odyss. δ' 809 Penelope *dormire* narratur in *Somniorum portis*: *ἡδὺ μάλα κνώσσουσ' ἐν ὀνειρείῃσι πύλῃσι.* Forte ita hoc expedias: *porta Somniorum* dicta pro domo, sede, Somniorum; in *qua* quis *versari* dici potest, qui somniat. Dormire igitur illa in media Somniorum domo dicta, ut nos aliquem in Somni regiam abreptum diceremus.

Nolim equidem poetæ caussam defendendam suscipere; hoc tamen mihi sic satis intelligere videor, quod Virgilio nimis liberaliter de suo tribuunt viri docti, ut callide monere voluerit, ista omnia de inferis narrata pro somniis et fabulis se habere, ab eo esse alienissimum. Nec in verbis quicquam est, quod eo nos adducat, nec in sententiis, nec in poetæ consilio. Sed ipsa res deduxit eum in talem locum, unde pedem referre non tam facile erat. Educendus erat Æneas ex locis inferis per aliam portam, quam qua subierat. Incidit poeta in portas Somni. Jam eæ duplices sunt, altera, per quam *veris umbris* exitus datur; per hanc Æneas et Sibylla, quæ non erant *veræ umbræ*, emitti nequibant; restabat itaque, ut per alteram portam dimitterentur. Atque hoc poeta posuit, aut parum memor, quid inde sequeretur, si eadem illi porta cum Somniis vanis et falsis educerentur, aut fuit hoc inter ea, quæ Maro emendaturus erat, si licuisset (1), aut, quod ponere malim, poetam tenuisse Aristoteleam λύσιν τοῦ προβλήματος (de Poetice c. 25) esse hoc inter ἁμαρτίας κατὰ συμβεβηκὸς, h. e. non ad artem poetæ, et carminis œconomiam hoc spectare; sed reprehensionem peti a re et cogitatione, et cum aliis rebus comparatione, quæ *extra carminis argumentum* posita sit.

Non quidem aliquis in numerato habere potest ea, quæ Maronis, dum hæc scriberet, animo sunt obversata; hoc tamen summis nonnunquam ingeniis evenire solet, ut, quum semel se laqueis certis induerint, et caliginem sibi offundi passi sint, ita cæcutiant (interdum ὅλας κολοκύντας λημᾶν dixeris cum Comico), ut etiam id, quod aliis minus acutis aut ingeniosis in oculos incurrat, animadvertere nequeant: qua quidem re vanitati horum hominum tanquam alæ addi solent, quibus illi evolantes summa ingenia infra se posita, et humi repentia despectui habeant. Quidni enim poeta Æneam educebat *eadem porta*, *qua puræ animæ in corpora nova sunt exituræ?* Cujus portæ omnino nulla facta est mentio. Atqui Plato ea in re figmentis suis præire poterat; aut si duas portas commemorasse opus erat, quidni illas *piorum* vel *impiorum* Manium exitui destinabat? fere ut *pia* et *impia somnia*, h. e. umbras, memorat Propert. IV, 7, 87 sqq. Ita quoque Valer. Fl. I, 833 sq. duas portas Orci facit, quarum una vulgus animarum, altera pii, ad inferos descendunt. Homeri quoque duæ portæ in Nympharum antro Odyss. ν, 109 sqq., altera ad boream versa, et hominibus frequentata, altera ad austrum, et diis tantum adeunda, novas rerum imagines subjicere potuisse videntur. Sed satis de his, ne et ipsi ὄναρ δι' ἐλέφαντος ἐληλυθὸς narrare videamur (2).

(1) Hoc aut simile quid obversatum esse video animo elegantissimi Britanni, qui nuper Warburtoni sententiam excussit (*Critical Obss. on the Sixth Book of the Æneid.* p. 55).

(2) Paullo licentius me mihi in Excursibus hujus libri indulsisse, et nonnulla luxuriantius persequutum esse, lubens agnosco, ejusque rei veniam ab æquo lectore postulo. Mirifice me, et quem non alium? inde a puero detinuere disputationes illæ veterum de rebus inferis, et opinationes de iis, quæ post mortem obventura sunt.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Caietam, nutricem suam, Æneas sepelit, locumque ipsum ab ejus nomine Caietam appellat — 5. Inde Circes sedem prætervehitur — 24, secundoque vento ad Tiberis ostia defertur: adversoque flumine subvectus, in Laurentem agrum egreditur — 36. Digressione de prisco Latii statu, et de prodigiis, quibus Trojanorum adventus denuntiatus fuerat, facta — 106, pergit narrare poeta aliud ostentum comesarum mensarum; quum Æneas ex Ascanii verbis cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam; ad Latinum regem, qui ejus tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendæ locum peterent. Interea castra metatur — 159. Latinus, legatione benigne audita, præter postulata, Laviniam filiam suam, quam, ex Fauni, patris sui, oraculis et ex augurum responsis, externo viro tradere jubebatur, ultro Æneæ conjugem offert — 285. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat — 340: quæ primum Amatam, Latini uxorem — 405, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet — 434: atque inde ad Trojanorum juventutem conversa, quæ tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum objicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis inprimis carum; quem quum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Trojanos impetum faciunt — 510. Alecto ex superiore loco classicum canit: cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus: qui quum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum, injuriamque manu vindicandam exstimulant—

590. Verum quum ille, et fatorum et fœderis nuper cum Trojanis initi memor, adduci non posset, ut illis bellum indiceret, Juno ipsa belli portas aperuit — 622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius una cum Lauso filio — 654 : item Aventinus, Herculis ex Rhea filius — 669 : Catillus et Coras Tiburtini, fratres — 677 : Camilla e Volscorum gente, mulier fortissima (803 — 817) : aliique complures : quorum recensus inde a v. 678 ad finem libri subjicitur.

Infinitum esset, si commemorare omnia, diluere ac refellere, vellem, quæ super sex posterioribus Æneidis libris a viris doctis disputata sunt. Solet fere unusquisque acceptum huc ab aliis tradere : inferiores esse eos libris sex prioribus inventionis laude, spiritu poetico, et ornamentorum copia ac varietate ; itaque multo minorem voluptatem eos legentibus afferre, remitti animum et vix episodiis aliquot idoneis excitari, ac languore absterso recreari; nec mirum esse, si hæc ita se habeant : quum ultimam manum poetæ carmini fatum inviderit. Quod ne frustra a veteribus traditum esset, viri docti circumspexerunt solliciti, quidnam illud esset, quod inchoatum tantum, non absolutum, in his libris habendum sit.

Me dissimillimum esse eorum, qui cæca Virgilii admiratione capti sint, tot, puto, locis a me declaratum est, ut in contrariam adeo reprehensionem incidere multorum judicio videri possim. Omni igitur cupiditate ac studio in poetam deposito, tamen jure meo me hoc pronuntiare arbitror, in his argutationibus pauca esse, quæ viro intelligenti se probare possint. Adeo a poetæ consilio, carminis argumento, heroicæ vitæ indole, Augustei ævi sensu ac judicio, communi naturæ humanæ lege ac more, carminis epici interioribus caussis, aliena sunt pleraque, ut illa eadem recocta iterum perlegere, iterum refellere, molestia omni molestius sit.

Ut tamen interpretationis hoc genus meum, quod non desultorium esse ab initio decrevi, sibi constet, non omnino eas argutias prætermittere licet. Perstringam itaque brevissime potiora reprehensionum, vel laudum capita, et tanquam levi digito attingam ea, quæ caussis idoneis in utramque partem destitui equidem arbitror. Actionem aiunt ab hoc libro procedere carminis alteram, a priore diversam, quod ab unitate carminis epici quantum abhorret! res in Italia gestas; idque ipsum poetam non ignorasse, quum sic ordiatur narrationem v. 44. 45 *Major rerum mihi nascitur ordo : Majus opus moveo :* eum autem in hunc errorem inductum, quod sex prioribus libris Odysseam, his alteris sex Iliadem redhibere et exprimere voluerit. Quod, si quid aliud, frustra sumitur, etsi jam inter Serviana nugamenta (ad lib. VII, 1) venditatum; nec, si in singulis partibus, vel episodiis Homeri vestigiis insistit Maro, eum ita imitatos esse credi debebat, ut ejus

corpus in partes dissectum novo exemplo conglutinaret. Antequam ad Italiam accederet Æneas, iter Troja factum erat commemorandum. Quod in Africam defertur classis, quod, quum Juno fraudibus hoc suis consequuta non esset, ut Didonis amore irretitus Æneas Carthagine desideret, iterum conscensis navibus Siciliam adeunt Trojani, et inde profecti tandem Tiberis ostia invehuntur; ea omnia ad unam illam actionem non minus pertinent, quam difficultates, quæ escensu in Latino littore facto suboriuntur, quibusque verendum erat, ne a sedibus in Latio occupandis et nova colonia huc ducenda prohiberentur Trojani advenæ. Invocatio Musæ non per se partem operis constituere potest novam: sed ad excitandos et inflammandos sub magnæ rei exordium cum poetæ, tum lectoris animos valere debet. Quod diversa sunt rerum in his ac superioribus libris narrandarum genera, hoc ipsum ad varietatis ac copiæ laudem pertinet. Quis in Homero recensum navium novam carminis partem constituere dixerit, quoniam poeta Musis invocatis illum orditur? *Majus opus* se movere, ingredi, dicit poeta: rerum naturas respiciens, bella ac pugnas, cum erroribus maritimis comparatas: *Dicam horrida bella, Dicam acies* etc. v. 41. 42.

Reprehendunt alii poetam, quod horum sex librorum argumentum intra bella ac pugnas continetur: hac rerum semper ac idem genus redeuntium turba, nasci legentis tædium. Scilicet sic ab omni narratione epica, quæ in rebus gestis magnis ac mirabilibus, factisque audaciæ ac virtutis heroicæ specie animos moventibus versatur, erit abstinendum. Nam et magna est omnium similitudo, et magna eorum pars rebus bello gestis continetur: inprimis si de iis quæritur, quæ argumentum epicum suppeditare possint. Tum *bello*, ad ipsum historiarum fidem, paratæ fuerunt Trojanis sedes in Latio; et variati sunt a poeta pugnarum casus mirifice; etiam episodiis suis distincti. Bellum aiunt propter puellam, Æneæ nunquam visam, geri: quod verum non est. Geritur bellum super Trojanorum sedibus in Latio: accedit Laviniæ conjugium, tanquam pignus fœderis cum Latino de his sedibus in Latio concessis facti: VII, 260 sq. 267 seq. Laviniæ amorem, qualem nostra ætas probat, ab Ænea frustra in heroica vita exspectari, alio loco monui. Amatæ quoque partes, quales Mariæ Mediceæ vel Annæ Austriacæ, ea ætate dari non poterant. Etiam icto jam cum Latino fœdere, caussas belli aiunt (Macrobii exemplo Sat. V, 17) nimis esse exiles ac tenues; cervam, puellæ Silviæ delicias, casu a Trojanis cæsam. Nec tamen caussa hæc belli fuit, sed, exacerbatis jam Latinorum animis prima, qua erumperent iræ, occasio (cf. ad VII, 475): eaque ad priscæ vitæ morem non male attemperata; inprimis si Latium cogites quale illo tempore fuit, per vicos et tuguria sparsim inhabitatum, quum una urbs Laurentum esset: etsi poeta tenuitatem rerum diligenter ex oculis legentium removit, resque vitæ heroicæ pauperes et exiles epico splendore summo ornavit. Sed omnino belli exordia ad

Junonis artes, et ad evocatæ Alectus fraudes referenda sunt, quibus exasperati Latinorum et Turni animi a novis in Latio sedibus Trojanos prohibent.

In Latino tamen multa sunt, quæ personam epicam dedeceant. Recte hoc moneretur, si epicam ille, quam volunt, personam sustineret, hoc est, si in hoc rege summa rerum verteretur. Nec vero eminere eum par erat, si Turnus in medium erat adducendus, isque cum Ænea comparandus: aut enim duo futuri erant Turni, aut simplicitas actionis et argumenti unitas deserenda. Adumbratum est in Latino veterum regum exemplum, quorum vix alia auctoritas, quam ut consiliorum populi principes bellique duces essent. Latinus itaque non audet bellum gerendum detrectare, poscentibus populis: lib. VII, 591 sqq. Quum autem Turno summa belli esset mandanda, Latinus animi gravis a rerum actu erat removendus. Itaque Turnus copias cogit, agmen ducit; et ad ejus voluntatem in ipsa urbe novæ copiæ conscribuntur lib. VII, 367 sqq. Turni autem ferox ingenium ac violentia multo magis elucescit cum Latini miti ac mansueta mente comparata. Sed ipse Turnus plus audaciæ ac vividæ virtutis habet, quam Æneas. Recte utique, ne duo essent Æneæ. Et dignus erat adversarius Æneæ objiciendus. Quum autem huic semel esset tributa virtus cum prudentia et constantia animi, quam res adversæ et rerum usus et experientia afferre solet; violenta illa et temeraria fortitudo in Æneam non cadebat, Turno relinqui poterat. Annon Laviniæ, si liberum erat puellæ arbitrium, præferendus fuisset Turnus: quæstio est ex nostris moribus, ingeniisque petita, non ex heroicæ vitæ severioribus in femineum sexum institutis. Nec vero Latino displicebat Turnus, probatus quoque eximie (v. e. XII, 19 sqq.); prodigiis tantum et monitis deorum externum generum sibi asciscendum esse Latinus intellexerat.

Potuere utique esse in Æneide, quæ minus se probarent Vario, Tuccæ, Mæcenati vel Augusto: sunt quoque passim notata a nobis nonnulla, inprimis in deorum ministeriis, parum subtiliter digesta, alia, inprimis in sermonibus, rhetorum argutiis inquinata, quæ displicere possunt: sed hæc profecto, quæ nostri ævi critici reprehendenda putarunt, ista ætate vix in vituperium venerunt; nec omnino cum naturæ simplicitate et integritate conjuncta, verum ex nostræ vitæ fastidio et stomacho ducta sunt. Si sex posteriores libri non æque delectatione tenent animos magnæ lectorum partis, ac priores; caussas ejus rei facile equidem assequor; scilicet, ut ne impetum animi, sublata rei novitate, retusum commemorem, ad sex posteriores libros intelligendos doctrinæ haud vulgaris copia rerumque antiquæ Italiæ scientia requiritur; is autem, qui in rebus versatur obscuris, parumque notis, adeoque difficilibus, ubi laboris molestia voluptatem intercipit, et ingravescens tandem tædium librum manu excutit, non facile ejus rei caussam in se latentem agnoscit, sed in auctore rei, quæ tædium afferebat, reperit. Adeo difficile est in se descendere, et

judicii sui caussas exquirere occultas. Altera tamen ex parte is, qui antiquarum rerum lectione delectatur, et tam ingeniose a poeta et sollerter innumera ex Italiæ antiquitate commodo loco posita, et ad finem epicum attemperata animadvertit, non minus recordari debet, magnam hujus voluptatis partem non tam ab ipso carmine, quam a doctrinæ copiis, difficultatis superatæ sensu, antiquitatis studio et amore, et quæ alia, proficisci.

Tu quoque litoribus nostris, Æneia nutrix,
Æternam moriens famam, Caieta, dedisti;
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exsequiis Æneas rite solutis,

2. *famam moriens* Gud., ingrato sono. — 3. *At nunc* pr. Moret. a m. pr. — 4. *ea* deest Puget. *signant* Heins. e Medic. Gud. et aliis maluit. Sed exemplo adjecto (sic apud Nasonem, *nomina signata saxo*) vix satis commode declaravit, quo modo accipi id vellet. Burmannus ad hysteron proteron recurrit; quod multo minus commodum est. Contorte etiam Cerda. Si tueri illud velis, dicendum esset: *ossa* pro loco dicta esse, quo ossa sunt condita, hoc est, pro tumulo; is signat, adeoque *ossa signant*, titulo insculpto posteris produnt, *nomen* tuum. At hæc dura sunt; præstat altera ante Heinsium vulgata lectio, quam inter ceteros codices Romanus firmat, *signat*. ut *honos servat sedem*, sic *nomen signat ossa*, h. nomen loco inditum sepulturam Caietæ ad nostram memoriam servat. Ed. Ven. repetit, *servat*.

1—2. *Caietæ*, quæ in his locis moritur, memoria in Æneæ erroribus non obscura erat: et promontorii portusque et urbis nomen in Latii et Campaniæ finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. De Caieta v. Excurs. I. Super libri initio aut nimium disjuncto a Miseni memoria VI, 232 (nam ad hanc refertur *tu quoque*), aut nimium conjuncto cum verss. ultimis sup. libri, cum veter. Grammaticis argutari nolim.

3—4. Etiamnum *servat honos sedem tuus*, exquisite, pro, honos adest adhuc, superest, servatur sedi tuæ, tumuli tui extat adhuc memoria; nam *sedes* pro sepulcro, ut v. 152, lib. VI. *honos* pro titulo et nomine, seu inscripto, seu fama vulgato: supra VI, 507 *nomen et arma locum servant*. Alterum *ossa nomen signat*, eodem fere redit; *nomen* est titulus sepulcri, signatque adeo ossa, quæ in eo condita sunt. *Hesperia magna* epitheton ornans; v. I, 569 et IV, 345 *Italia magna, si qua est ea gloria*. Interpretes a Servio inde accipiunt, quasi dictum sit: si quis sensus ejus gloriæ ad inferos est. Bonus sensus; sed verba hoc tantum subjiciunt: quantacunque ea gloria sit.

Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adspirant auræ in noctem, nec candida cursus
Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur litora terræ :
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis

6. *quierant* ex Hebro (ignotum nomen et forte corruptum) laudat Servius; quod et ipsum haberet locum; et sic Montalb. et pro var. lect. alter Hamb. — 7. *portusque* Gud. *reliquit* aliquot Heins. et Pier. — 8. *cursus* Heins. cum vetustioribus, it. fragm. Vatic. Vulgo *cursum* legitur. — 10. Est τὸ Κιρκαῖον. — 12. *resonant* Sprot.

7 — 9. *tendit iter velis*, per vela vento data, docte, ut *cursum*, *gressum tendere* aliquis dicitur; pro vulgari : tendere cursu. Sic I, 656 *iter ad navis tendebat Achates.* Sub noctem ἐπιπνείουσιν ἀῆται, ut sæpe Apollonius, ventus secundus increbrescit et luna favet navigationi (*non negat* cursum) splendore suo, qui egregie describitur: *splendet tremulo sub lumine pontus.* Nota rei imago, quam Cerda copiose illustrat; expressa dudum ab Ennio : *Lumine sic tremulo terra, et cava cærula candent*, ap. Macrob. VI, 4.

10 — 14. *Circes insula*, facta postea terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. De ea vid. Excurs. I. Petita est fabula ex Odyss. κ, indeque etiam illustranda; sed poeta ornavit studiose singula verbis exquisitis. *raduntur;* nam prætervehuntur Trojani; sic III, 699, 700. *Divitem* cur appellet Circen, caussam puto esse domus opulentiam (unde mox *tecta superba*), quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210, 211 et 311, 314, 315, inprimis 348 sqq. conf. Ovid. Met. XIV, 260 sqq. *inaccessos lucos*, h. l. silvam, ad quam raro accedunt homines, solitariam. Servius : *ad quos nullus debeat accedere*, sc. veneficiorum metu. At *lucos* memorat secundum Homerica ibid. 149, 150, ubi silvam in insula, et in ea Circes ædes memorat. Esse autem Circeios densos silvis, ἄκραν ὑψηλήν, δασεῖαν δὲ σφόδρα, καὶ ἔχειν δρῦν καὶ δάφνην πολλὴν καὶ μυῤῥίνην, monstrari porro Elpenoris (Odyss. μ, 14) tumulum et in ea nasci myrthum, etiam Theophrastus acceperat Hist. Plant. V, 8, et Plinius porro XV, 29, myrtum *in Europæ citeriore solo — primum Circeiis in Elpenoris tumulo visam* tradi notavit. *resonat*, resonare facit, ut alibi quoque. Vulgarius est, personare. De cantu Circes nota res ex Odyss. κ, 221 sqq., qui iidem versus quum de Calypso quoque ab Homero positi sint Odyss. ε, 61, 62, ex eodem loco v. 57 — 61 repetiit reliqua de foco et de textura. Nam Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ Κέδρου τ' εὐκεάτοιο θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει Δαιομένων. cf. Plin. XIII,

Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Sætigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum;
Quos hominum ex facie dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in voltus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troes

13. *odoratum* Oudart. *ad l.* Leid. *nocturno in lumine* Medic. et Zulich. a m. sec., quæ vulgaris est ratio. — 14. Idem versus Ge. I, 294. — 15. *gemitus* leonum : ooli substituere velle *fremitus*. Nam et illud poetis sollenne : v. c. Lucan. VI, 688. Drak. ad Silium I, 425. — 16. *rugentum* pr. Moret. a m. sec., inscite. — 18. *forma* Fianc. — 19. *sæva* post *sævire*. Libri nil mutant. — 20. *in* abest tribus ap. Burm. et Hamb. sec. *Induerat vultus Circe*. Porro Mootalb. *in terga vultusq.* Etiam *et t. f.* ooonulli Pier. — 21. *patiantur* Bigot.

16, 30. Priscæ vitæ, et Orientis nunc quoque, communes eæ lautiorum hominum deliciæ, quas vel laxiorum nimio æstu corporum effluvia suadere possunt, ut suffimenta vel odores accendant. Hoc itaque ad Nympham ab Homero bene traductum. Est autem et hoc ex eadem vita, ut posito in mediis ædibus foco ignis lumina per noctem præbeat. Sic v. c. Odyss. τ, 63, 64 et alibi. cf. Goguet. (*Origine des Arts*, etc. T. III, p. 391, et T. I, p. 241). *Urit in lumina*, ut pro lumine esset, ita *sic*, pro *ad*. *Cedrus* autem Græcorum et Romanorum, ut jam ad Georgica vidimus lib. II, 443, e Juniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta. v. Bodæus à Stapel ad Theophr. H. Plant. III, 12, ubi Icones quoque visuntur, et post alios Celsius in Hierobot. P. I, p. 77, qui diligenter a cedro Libani, quæ ex abietino genere est, eam distinguit, etsi ne sic quidem satis expedita res est. Sufficit, θύαν, θύον, *cedrum*, esse aliam orientalem, aliam occidentalem, hanc quidem Theophrasti appellatam. Ex Homerico loco quoque versus 14 illustrandus : *ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν*. *telæ* h. l. pro stamine vel trama, quam textrix ἐποίχεται κερκίδι, percurrit pectine, ut subtemen inserat. De hoc v. Exc. I*.

15 — 18. Admodum ornate singula, si cum Homericis compares Odyss. κ, 212 seq. et Apollon. IV, 672 sqq. *formæ luporum* simpl. pro lupis, forma dicendi poetica, quam jam alibi vidimus; et *præsepia* paulo ante pro caveis. Sic jam Servius explicuit. Discessit autem ab Homero, qui mutatas has feras humanam mansuetudinem servantes exhibuerat l. c. v. 214 sqq.

19. 20. *induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum* pro vulgari, induerat eos formis ferarum. cf. Ge. I, 187, 188. — 21. *Quæ ne*

Delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis inplevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
  Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis;
Quum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit: hunc inter fluvio Tiberinus amœno,
Vorticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit: variæ circumque supraque

22. *dura* duo Burm. — 26. *in croceis* conj. Schraderus ad Musæum. p. 289. Sed in *roseis bigis* non tam erat hærendum, quam in mira colorum temperatione: post *rubescens* mare, *roseæ* bigæ et *lutea* aurora. — 27. *Tum* ex Schol. Horat. et Statii laudat Burm. — 28. *luctatur* Mentel. pr. — 29. *hinc* Zulich. et Witt. *ingenti* Menag. sec. — 30. *et inter* Dorvill. — 31. *Verticibus*, cum aliis, antiquissimi Mediceus et Romanus; it. fragm. Vatic. — 32. *præcipitat* pro div. lect. tert. Moret. *superque* Witt. *suprema* Gud. a m. pr.

monstra, rem monstro similem, ut mutarentur in feras. *pii*, θεοφιλεῖς adeoque diis curæ. sup. III, 265 *Dii prohibete minas: dii talem avertite casum: Et placidi servate pios.* Mox 24 *fuga* pro celeri cursu et navigatione, et: *prætervexit* eos per *vada fervida*, mare æstuosum, ut circa promontoria solet.

25—28. Valde operosum cultum adjecisse videtur poeta his versibus, primum colorum varietate, tum epithetorum copia, et verborum pondere, inprimis v. 28 *in lento*, immoto a ventis, mari *luctantur* remi: vento cessante, qui navem ageret. Caussam tanti ornatus in eo invenire licet, quod de ortu memorabilis et magni istius diei agitur, quo primum Italiam illam a fatis promissam adibant Trojani. De v. 26 v. Var. Lect. *posuere* scil. se, quievere. X, 103 *Tum Zephyri posuere.* At sup. V, 681 *flammæ atque incendia vires posuere.* Porro *marmor* pro mari dici notissimum est; usus tamen caussas nusquam appositas vidi. A Græcis ductum esse manifestum fit. μαρμαρέην ἅλα dixerat Homerus; *candidum, splendens* sole. Dictum μαρμάρεος et μάρμαρος, unde πόντος μάρμαρος, et τὰ μάρμαρα πόντου· hinc Latini poetæ *marmora pelagi* fecere, ut Catullus, quia μάρμαρος πέτρος, h. e. λευκὸς latine est *marmor.* Ita tandem *marmor* absolute pro mari, ut æquor, quia Græci dixere πλάκα πόντου; et quidem jam apud Ennium, sec. Gellium II, 26. *Verrunt extemplo placide mare marmore flavo.*

29—36. Simili cum judicio ornata sunt hæc, quum jam de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur, itaque locorum fa-

Adsuetæ ripis volucres et fluminis alveo,
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terræque advertere proras
Imperat, et lætus fluvio succedit opaco.
  Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Quum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
Expediam, et primæ revocabo exordia pugnæ;
Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella;
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo;

34. *Æquora* Serv. ad. IV Æn. 524. *sonabant* Diomedes III Instit. Grammat. — 35. *socios* aliquot Pier. Mentel. pr. a m. pr.; et sic Ge. Fabricius scriptum viderat. — 38. *antiquus* Moret. pr., quod vulgare esset. *fuerat* libri Pierii et Giphanii, unde is faciebat, *fueret*, importuno archaismo. *classe* Goth. sec. — 41. *Tum* Franc. *dic h. b. dic a.* alter Voss. — 42. *aptosq*. Goth. pr. — 44. *et major* sec. Rottend. *rerum*

ciem exhibet poeta jucundissimam. *lucoq.* per lucum. *flectere iter*, cursum, navem. Facit vero hæc Æneas, ut ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creusæ monitum lib. II, 781, 782 *ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit agmine Thybris.* Factus escensus ad ripam fluminis in agro Laurentino; erat autem ille olim lauris consitus; unde *lucus* et *fluvius opacus*. Conf. Excurs. II pr. et III ad hos vers.

37 sqq. Ad legentium animos excitandos invocationem novam valere, nota in poetis res est. In *Erato* argutantur interpretes. Ponitur a poeta pro Musa qualicunque, ut recte Servius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis lib. III, 1 Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατώ etc., ubi tamen Erato proprio suo jure ad amorem Medeæ exponendum advocari putatur. *Mox quæ tempora rerum* fuerint, non tam, quibus temporibus Æneas advenerit, quam, ut solet *tempus* pro rerum conditione poni; in quæ Latii tempora inciderit hic accessus. Quod *rerum* adjectum, poetici sermonis est proprium. *antiquo* ornat h. l. epitheton. Aliter in historiis Latium antiquum et novum dicitur. — 39. *exercitus* pro populo, turba, navalibus copiis. Per στόλον Guell. et alii explicant. Sic Græcis tragicis στρατὸς, τάγμα, τάξις (ut Æschyl. Prometh. 128) et alia. *exordia pugnæ*, venatione cervi, inf. 480. — 42. *reges*, Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus.* Sed quod sequitur, in majus auctum, totam Italiam coiisse ad arma. Ceterum de priscæ Italiæ facie, populis, eorumque originibus ad h. l. vid. Excurs. IV.

Majus opus moveo. Rex arva Latinus, et urbis
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno, et nympha genitum Laurente Marica
Accipimus; Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divom, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta juventa est.
Sola domum, et tantas servabat filia sedes,
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio, totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcherrimus omnis
Turnus, avis atavisque potens: quem regia conjunx
Adjungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deum terroribus obstant.
  Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,

major Goth. pr. — 46. *placidus* Dorvill. *gerebat* pr. Moret. *in bella gerebat* sec. Hamb. — 47. *genitum et nympha* Goth. sec. *ex nympha* Leid. unus. *Larente* Leid. alius. *Mirica* Bigot. — 48. *P. patrisque parentem* Parrhas. — 50. *hunc f.* Ven. — 51. *est* deest Bigot. et Goth. sec. — 52. *tantos f. nata penates* laudat Schol. Stat. I Theb. 572. — 53. *v. et jam* Witt. — 54. *jam* pro *illam* tert. Rottend. a m. pr. e binis Burmann. deest. — 55. *ante omnes p.* unus sec. Moret. — 57. *magno p.* Bigot. *p. honore* Goth. tert. — 59. *in* abest Erf. *in medio, in p.* quatuor Burm. et Goth. tert.

45 — 49. Latini genus ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigetem, mox cum Crono comparari solitum. Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus, Latini pater. *Faunus* numen antiqui Latii fatidicum, v. inf. VII, 82 seq. *Marica* nympha Latii, cujus religio apud Minturnenses servata est, luco ad Lirim fl. consecrato. Quod eam poeta *Laurentem* appellat, poetico more facit, nomine a vicinis locis petito: nam ad Lirim usque Laurentes non habitarunt; etsi nomen Latinum, novum certe Latium, eo usque pertingere potuit. De reliquis vid. Excurs. V.

52 — 58. Lavinia *servabat sedes* exquisite, tenebat, possidebat, et hoc simpliciter pro, erat in domo paterna unica filia et heres; nihil amplius. *petere* sollenne pro procare; v. Cerda, ut αἰτεῖν. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem revocavit poeta; primum, ut totius carminis colori et indoli a religione ductæ etiam hæc pars conveniret; tum ut Turnum præstantissimum adolescentem cum ratione aliqua Æneæ posthabitum narraret. Sed haud dubie fuere quoque veteres fabulæ super his prodigiis, quæ in seqq. exponit.

59 sq. Revocandæ in animum arbores et luci in impluviis veterum, de quibus passim commen-

Sacra comam, multosque metu servata per annos.
Quam pater inventam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Hujus apes summum densæ (mirabile dictu)
Stridore ingenti, liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, « Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce. »
Præterea, castis adolet dum altaria tædis,

in medio p. Oudart. *alto* pr. Moret. — 60. *S. coma* aliquot Heins. cum Nonio, sed præstat græca ratio. — 63. *Laurentesque* Gud. a m. sec. cum aliis, sed recentt.; et sic Arusianus Messius. Neque vero aliter quam quarto casu accipiendum *Laurentis*. — 64. Pro *summum* Medic. a pr. m. *talamum*, et Vratisl. *lauri dense. densæ summum* Parrhas. *dense* Witt. *m. visu* Bigot. — 65. *super æ.* Zulich. a m. pr. *trans æquora* quatuor Burm. cum Goth. pr. — 66. *Consedere* sec. Moret. *sub mutua* D. Heins. ed. — 69. *p. p. agmine* Rom. cum aliis Pier., minus bene. — 70. *eisdem* Dorvill. — 71. *e castris* pr. Hamb. *quum a.* Nonius ternis locis. De *adolere*

tali sunt viri docti; cf. Tibull. III, 3, 15 et *tecto interiore* sup. IV, 494. *Sacra comam*, frondibus intactis. *metus* pro religione, ut *horror* et similia: v. Cerda. — 61 — 63. *Laurentes* dicti Aborigines, qui hæc loca ad orientalem Tiberis ripam incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia; et *ager* usque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus*, silvis et paludibus frequens. Translatum interdum nomen ad totum Latium a poeta: ut modo in *Laurente nympha* vidimus. Alia vid. Excurs. Iand. III. *primas arces*, quum primum urbem conderet. Secundum poetam adeo Latinus urbem Laurentes condidit et nomen imposuit a lauro: facile adeo intelligitur, *Picum*, qui ante Latinum vixit, *Laurentem* v. 171 appellari poetico epitheto, non nomine historico. Quod laurum Phœbo consecrat, ingeniose poeta adjicit, respectu ad suorum temporum religionem habito. — 64 — 71. Apes *vectæ*, ab orientali parte, ut ex vs. 70. intelligitur, advolantes. Examen apum, laurum *βοτρυδὸν* insidens, præclare ornavit vers. cf. Georg. IV, 656, 657, 658. Est autem illud inter dira omina; vide vel Plin. IX, 17, 18. Alia loca vid. apud Cerdam, superstitione, ut probabile fit, ab incursus magnæ multitudinis ingruentis opinione profecta. *partibus ex iisdem*, a mari infero.

71 — 80. Prodigium hoc flammæ frequens: supra vidimus lib. II, 680 sq. Alia apud Cerdam. Cogita

Ut juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis conprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalisque adcensa comas, adcensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Volcanum spargere tectis.
Id vero horrendum, ac visu mirabile ferri:
Namque fore inlustrem fama, fatisque canebant
Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta

v. sup. ad lib. I, 704. — 72. *Ut* bene e codd. probavit Heins. post Pier. Vulgo: et. — 74. *cremare* Montalb. a m. sec. — 75. *que* abest tribus Burm. — 76. *lumina* Menag. alter. *lumina fulva* sec. Hamb. *fulva ve fumo* Dorvill. — 77. *ac totum* Menag. sec. *tectis V. s. totis* Goth. tert. — 78. *Hoc v.* multi Heins. et Burm., item Goth. sec.; *visu ac* tert. — 80. *protendere* Mentel. pr. a m. pr. *telum* Hagen. a m. pr. — 81. *Ac rex* Menag. pr. *soll citus monstrorum* Donat. Ms. Fabric.

vero sacrum facere Latinum adstante filia. *nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quæ præter naturam fit; contra *fas* de naturæ more et constantia. *comprendere* h. l. concipere, arripere flammam, quasi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem*; nunc Lavinia *ignem comprehendit crinibus*. Verba v. 74 sunt ex Lucret. VI, 154 *Terribili sonitu flamma crepitante crematur*: de lauro: at hic visus est virginis ornatus cremari flamma: nam *ipsa visa est cremari* (κατὰ) *ornatum*. *coronam insignem gemmis*, regium insigne, vid. lib. I, 655. Ex multis, quæ Cerda cumulat, hoc unice verum. Corona enim sacrificantium vittis et infulis sacrisque frondibus implexa est, non gemmis ornata.

81 sq. Fauni oraculum in luco Albuneæ poeta narrat sive ex vetere memoria, sive ex loci natura et fama de Sibylla Albunea rem ingeniose commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur *Albulæ aquæ*, sulfureæ illæ et medicatæ. vid. Cluver. Ital. p. 715 (nunc *Acqua zolfa*, vel *Solfatara di Tivoli*, de quibus v. *La Lande, Voyage d'Italie*, T. V, p. 338 seqq.) Ex Albulæ fluminis fontibus major *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota I Carm. 7, 12 *domus Albuneæ resonantis*; ut h. l. *quæ fonte sonat*; etsi nunc, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diversa. *Subjacebat* fonti *lucus* (quem Martialis quoque in his locis memorat I Epigr. 13, 3) Albuneæ sacer, in quo olim Fauni templum et oraculum a poeta proditur. — 82. *alta Albunea*, fons in lacu inexploratæ altitudinis; vid. Cluver. l. c. Male

Consulit Albunea : nemorum quæ maxuma sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.

84. *ponte* Porphyr. ad Horat. *sævumq.* Medic. *servamq.* Arusianus. *exaltat* Mentel. pr. a m. pr. et Goth. alter : *mephitim* Heins. recepit e Medic. et aliis, auctoritate Grammaticorum, et more Virgilii flectendi græca latine. Vulgo *mephitin.* Librarii scribunt fere *mefitim* vel *mefitin.* Rom. *mefitem.*

Serv. *quod est in Tiburtinis altis montibus.* Nam id a locorum situ alienum. *nemorum quæ maxima sacro Fonte sonat* h. e. quæ Albunea maxima, h. e. admodum magna, manat, larga aquarum vena fluit fonte suo. Sic sup. VI, 659 *unde superne plurimus Eridani per silvam volvitur amnis* h. e. magna aquarum vi et copia; amnis multus per plana fertur. Tropice ap. Horat. I, Serm. 7, 28 homo maledicus *salsus multusque fluit* ἁλμυρὸς πολύς τε ῥέει convicia multa effundit. Color autem non abhorrens est a vulgari, v. c. inf. 217. *regnis, quæ maxima quondam sol adspiciebat.* *nemorum*, in isto nemore, græce dictum, (κατὰ, διὰ) τοῦ ἄλσους, pro ἐν ἄλσει. Interpretes difficiliorem dicendi modum non attingere miratus sum. Pompon. Sab. *maxima* nympha vel silva. Male. Forma orationis non dissimilis illa Tibulli III, 5, 3 *Baiarum maxima silvis*, ubi conf. Obss. Si *lucos nemorum* jungeres; parum suaviter voces istæ essent disjunctæ; debebant saltem sic collocari : *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos, quæ.* Multo magis displicet, si jungas *fonte nemorum;* ut sit *quæ maxima sonat sacro fonte nemorum.* A sulphure aquarum exsurgit gravis odor, quem *mephitim* appellavit : cf. Serv., qui tamen multa vana admiscet. Hinc dea Mephitis, cujus ædes cum aliis locis, tum in Hirpinis erat ad Amsaneti vallem. vid. Plin. II, 93 et inf. VII, 564, 565, ut omnino in tutela ejus fuisse videantur aquæ sulphureæ. Vaporis hujus sulphurei vim aliquam divino spiritu afflandi esse credidisse veteres Aborigines, suspicari licet. Probus, ut Pompon. Sab. ad h. v. memorat, *Albuneam Laurentinorum silvam* exposuerat, *in qua oraculum Fauni erat;* quod tamen inter Grammaticorum ἀνιστορησίας referendum; nam de Tiburtino, non Laurentino, agro hic cogitandum. v. Cluver. p. 716. Sed *Albunea* inter *Sibyllas* quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69, 70 si vera est lectio, et Lactantio I Inst. 6, ut Suidam taceam; nec constat, utrum eadem cum Nympha habita fuerit, an diversa. Manifestior est inscitia eorum, qui, pravo Græca cum Italicis rebus miscendi studio (de quo v. in Excurs. IV), Albuneam *Leucotheæ* numen referre voluerunt. Atqui illa Matuta est. Etsi Italorum Matuta cum Portumno, et Græcorum Ino et Leucothea cum Palæmone, seu Melicerta, interpretationes tantum Phœniciæ religionis sunt, ut vel Melicertæ nomen arguit.

De vestigiis templi hujus, quæ sibi reperisse visi sunt viri docti, vid. Exc. ad h. l., qui sextus est ad h. lib.

Hinc Italæ gentes, omnisque OEnotria tellus,
In dubiis responsa petunt : huc dona sacerdos
Quum tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit :
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Conloquio, atque imis Acheronta adfatur Avernis
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus : subita ex alto vox reddita luco est :

85. *Hic* Franc. *que* abest binis Burm. — 86. *r. ferunt* Goth. pr., ut alias dici solet. — 87. *Contulit* multi scripti et edd. Ceteri *cum tulit*, quod jam Benedictus emendavit, et ante eum Naugerius. Voss. *attulit*. Heins. conj. ut *tulit* et *scelerum* Goth. pr. — 88. *Pellicibus* Dorvill. Has librarius forte malebat; non nunc Latinus. — 89. *pallentia m.* sec. Moret. repetitum ex Ge. I, 477. vid. Burm. — 92. *Sic et* pr. Moret. *tunc* plurimi. *dum* sec. Rottend. — 93. *mactarat* Goth. sec. *mactavit* sec. Rottend. et Gud. a m. sec. — 94. *earum* Pier. aliquot. *tergo* exquisite pro tergis. *latebat* Goth. sec. — 95. *subito* Medic. Colot. cum aliis Heins. *subit* Gud. a m. pr. *subito ex alta* Witt. *est* deest binis Goth.

85 — 91. Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, ut tot alia in vetere Græcia. Potest quidem poeta videri ad Amphiarai (vid. Pausan. I, 34) potissimum exemplum hoc Fauni oraculum assimulasse : idque nos doctrinæ copia in hoc poeta credere facit : nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670 — 672 commemoratus, Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. vid. Plin. XVI, 44, s. 87. Ita saltem conjectare mallim, quam cum Cerda, sacra patris a Tiburto Tibur esse translata. Est enim tota illa de Tiburc conditure commentitia narratio a Græcanicis fabulis repetita (v. in Excursu IV). Nihil tamen credere vetat, veteres Pelasgos hunc incubandi morem jam ab initio in Latium intulisse, qui et alias religiones intulerunt. *Incubare*, ἐγκοιμᾶσθαι, voces propriæ de iis, qui dormiunt ad accipienda responsa, ut Servius ad h. l. notat. cf. Davis. ad Cic. de Div. I, 43 et Cerda h. l. *OEnotria tellus*, latiore sensu h. l. vid. Exc. XXI, lib. I. — 86. *dona*, victimam, sacrificium, ut toties alibi. 91. — *Acheronta*, deos inferos et Manes. Notatu dignum in hoc Fauni oraculo, primo quod et ipse sacerdos incubuit, et is, qui consulebat; si quidem Maro consilio hæc ita extulit v. 86 sq. et 93; tum, quod necyomantiæ aliquam speciem illud habuisse videtur. Quod vero v. 95 *ex alto vox reddita luco est*, Italicis religionibus consentaneum est, in quibus voces ex luco auditæ auctoritatem habebant. Inter ostenta et prodi-

« Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant; quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt. »
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans jam Fama per urbis
Ausonias tulerat; quum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, et pulcher Iulus,

96. Si subtilis esse velis, scribendum erat *Connubis. sociasse* Cledon. lib. II Art. Grammat. — 97. *neu* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *nec*. Witt. *ne*. — 98. *venient* Medic. cum magna parte codd. Pier. et Heins., it. Ald. tert. Sed bene jam Serv. vidit *veniunt* melius convenire vaticinio, quod, quæ futura sunt, ut præsentia nuntiat. — 99. *ad astra* Goth. sec. *ferant* Medic. et omnes antiquiores cum edd. inde ab Aldo; quod oratio castigata pedestris postulat. Sæpe tamen Poetam videmus ab hac lege recedere, et id, quod minus usitatum est, frequentare: ita et h. l. altera lectio est *ferent*, quam Heins. recepit ex Leid., cui aliquot alios adjungit Burmannus, sed recentes nulliusque auctoritatis; et videri potest hæc lectio ab emendatore venisse, qui *videbunt* ante oculos habebat: atqui est et illa doctior ratio, ut tempora varientur, ut sæpe in simili positu apud Homerum fit, ut *qui ferant* et *videbunt* jungantur. *ab st.* Heins. e Medic. et Gud. Volgo *a stirpe*. conf. lib. I, 626. — 101. *Respicit* ex Helenio Acrone laudat G. Fabric. cf. Burm. *Accipit* Goth. pr. et tert., male; nam mare excipit solem, non sol occidens mare. — 102. *Hæc præcepta* aliquot Pier., quod Cuningamus tanquam verius prætulit. — 103. *suos* Menag. pr. — 104. *circum volitans late* Goth. sec. — 105. *Laomedontea* aliquot Heins., male. v. Ge. I, 502. — 106. *classem* vel *funem*

gia a Livio memorata vocem e luco, vel monte auditam sæpe prodi quis non meminit? Fuit quoque in Æneæ rebus ejusmodi monitum deorum narratum apud Dionys. I, 56. Hoc tamen loco proprie ad Fauni sortes spectat, quæ modo per visa objecta, modo per voces auditas reddebantur v. 90.

96 — 101. Oraculum multa cum verborum dignitate expositum est; inprimis nomen Latinum *sanguine*, progenie, Æneæ nobilitatum. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro unitate: *connubia; thalami*, *externi generi*. Illa autem v. 99 seqq. magnifica: Omnia *sub pedibus vertique regique videbunt*, h. esse. Simplicius dicta erant sup. Ecl. V, 57 *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis*. *Sol recurrens*, oriens et occidens; Pomponio monente.

107 sqq. Sequitur eventus vaticinii de mensis comesis, v. sup. III,

Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis (sic Juppiter ille monebat),
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu, malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
« Heus! etiam mensas consumimus? » inquit Iulus;

pr. Hamburg., quod vulgare. — 108. *deponunt sub ramis* Dorvill. — 109. *per herbam* Heins. legit cum Grammaticis et cum vetustissimo quoque, monente idem Pier. Vulgo, *per herbas*; quæ vulgaris esset ratio. — 110. *Jupiter ille*, Heins. ex Prisciano et Medic. a sec. m. Mediceo Pierii aliisque suis (adde Goth. tert.) reposuit, copiose idem adstruxit, et, qui viri præstantissimi mos erat, ubi in elegantiorem formulam inciderat, in omnes alios locos intulit, in quibus *Jupiter ipse* legitur. Servat tamen hoc Romanus quoque. — 112. *C. jam forte epulis* Ven. *vertere morsu* pr. Rottend., quod pro *verti* dictum esse possit; sed ortum est ex *morsu*, *morsum*, quod habent aliquot Pier. — 113. *pœnuria* scribunt duo Burmann. — 115. *crustæ* Bigot. Fuisse qui *frusti* legerent, ex Cerda intelligitur. *Crustum* est exquisitior et rarior forma pro vulgari, *crusta*. Argutatur et hic Servius. — 116. *Heu* Parrhas. *consumsimus* aliquot Pier. et tres Burmanniani, si recte capio, item Pompon. Sab., nec male. Sic in hac re apud Dionys. ἀλλ' ἡμῖν ἤδη γε καὶ ἡ τρά-

255—258, ubi cf. Excurs. VIII, adde locum in Excurs. II ad h. lib. Observandum autem, quantam verborum dignitatem rei tenui et levi adjecerit poeta; vitatis verbis propriis, quæ exiliora erant pro carmine, v. c. panis: — 109. *adorea liba*, placentæ, proprie de farre, quæ pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte uterentur. Hæc liba nunc mensarum vicem præstant, quibus *epulas*, cibos, *imponunt*, poma agrestia. — 110. *sic Jupiter ille monebat*, animis, ut ita facerent, subjiciebat. Eadem liba mox *Cereale solum*, quatenus substernuntur pomis; hoc *augent* Trojani *pomis*, imposita pomorum strue (ut *augentur*, cumulantur, *aræ donis*), eadem paullo post *exigua Ceres*, *orbis fatalis crusti*, *et patulæ quadræ*. conf. Moretum v. 46. 47. Mox 113. *penuria edendi*, est penuria ejus, quod edendum esset, comedi posset; *violare* eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. Potest ferri; potest etiam huc advocari locus ex Sext. Aurelio Vict. O. G. R. 10 *consumtoque quod fuerat cibi crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse*; secundum quæ fuisse videntur, qui liba sacra diis penatibus offerri solita in hac fabula memoraverint; conf. *ibid.* c. 11. In poetica tamen oratione omnino *esse* potest, frangere, comminuere.

116—129. Bene certo homini

Nec plura adludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo : « Salve fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates!
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit :

πιζα καδιδάδονται. — 117. Heins. distinguere malebat : *nec p. alludens ea vox* etc., quod bene expulit Burmann. — 118. *primumq.* Menag. pr. *primaq.* sec. Rottend. et Dorvill. *primusque* malit Trapp., quod prosaico esset propius. — 119. *Corripuit* Ven.; non male, inquit Heinsius. Burmannus conj. *arripuit*; uti *accipi*, *arripi*, *omen* solet. Nihil tamen mutat, et *eripere* ad vulgarem superstitionem refert, tanquam prohibuerit Æneas, ne Ascanius plura forte inominata subjiceret, et ideo *pressit*, forte manu sua os Ascanii. Liberalior et simplicior ratio videtur hæc, quam in nota posui, *eripuit* ad solam celeritatem dicentis et interponentis verba spectat; exquisitius est quam *arripuit*, *rapuit*. cf. sup. lib. II, 619. Sic ἁρπάζειν, προαρπάζειν τὰ λεγόμενα. cf. Guell. Nec hic de omine, sed de vaticinii exitu, et eventu agitur. *pressit*, est vocem Ascanii repressit; nam excepto sermone alter interpellatur et reprimitur, quo minus loqui pergat. et *stupef.* est in aliis. *stipefactus* Pier. codd. etiam hic. *n. dixit* Parrhas. *n. possit* Goth. tert. — 122. *hic. p.* septem apud Burm. cum Goth. sec. et Goth. pr. *est* deest Ven. et Goth. tert. — 123.

et maxime Iulo partes dicentis dat; etsi inter cetera hoc quoque traditum accipere potuit. *alludens*, pro arridens, subridens, quod Burmann. illustrat, aut simpl. ludens, jocans, ad socios. *tulit finem*, significavit Trojanis, finem adesse. Sed vaticinia dicuntur efficere ea, quæ monent futura esse, multo magis tum, cum exitum habent. *Eripuit* simpliciter dicti, quod Æneas subjicit, celeritatem declarat; *ac pressit*, vocem Ascanii repressit, eumque loquentem interpellavit. *stupefactus numine*, id est, oraculo, ut jam alias vidimus. — 121. *o fidi Trojæ salvete Penates.* Hæc perpetua Æneæ religio, ut Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, unde *fidi* Penates, per somnum, Æneam Italiam esse aditurum, lib. III, 147. 162. 167 *Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus* etc., unde nunc v. 122 : *Hæc domus*, *hæc patria est* vestra, unde olim Trojam estis advecti. *Genitor mihi talia.* Tribui h. l. Anchisæ vaticinium supra a Celæno, Harpyiarum una, acceptum (III, 255 seqq.) mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. monent. Etsi poetam malim sibi constare, tamen varia ad interpretandum et excusandum afferri possunt : Anchisæ omnino partes vaticiniorum[1] interpretandorum dantur a poeta et ab aliis (cf. Excurs. XVII ad lib. II, p. 321. cf. Disquis. II, s. 6 sq.); igitur is Celænus quinque verba disertius exposuit, et sæpe in ore habuit, atque ad animum revocavit. Alii ad ea referre volunt, quæ Anchisen natum in locis inferis docent lib. VI, 891. 892. 893. Sequitur

Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Adcisis coget dapibus cousumere mensas :
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames; hæc nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo læti cum lumine solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis. »
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Inplicat, et Geniumque loci, primamque deorum

f. a. canebat Parrhas. — 125. Servius interpretatur, quasi legerit : *ancisis*. *Ambesis* aliquot Pier. ex lib. III, 257, Heins. monuit. *assumptis* Bigot. *accensis* Gud. a m. pr. *accessis* Goth. sec. — 126. *superare*, *spirare*, aberratt. apud Heios. *domus* multi. *defixus* Ed. Ven. — 127. *tecto* Franc. — 128. *Hæc erit* Menag. alter cum Goth. sec. *hæc vox* Vratisl. *monebat* sc. Anchises, Serv. et Ed. Ven. *manebant* Rom., quod arridere potest. Sic VI, 84. *sed terra graviora manent.* — 129. *Exiliis* in quod facile incidas, si memineris Æn. II, 780 *Longa tibi exilia* et *vastum maris æquor arandum*, conj. Burm.; et sic Goth., sollenni varietate. Enimvero *exitia* sunt calamitates, ærumnæ, ut toties *damnum*, *noxa*, *clades*, et similia, et Græcorum, ἄτη, βλάβη, λύμη, λοιγός, οἶτος et alia. — 130. *primum* duo Burm. cum Goth. sec. Erf. *limine* Moret. sec., perpetuo lapsu. vid. VI, 255. — 131. *quave* Dorvill. *habitant* duo Burm. ex intpt. *ubi m. grais* Goth. tert. — 133. *libare novis* Goth. tert., prave et hoc. *Libare pateras* satis intelligitur esse dictum pro : *libare vinum*; ne quis *pateris* emendandum putet; etsi et hoc eleganter diceretur. *notate* Puget. — 135. *Sic demum fatus* alter Hamb. *affatus* aliquot Burm. t. *lauro* tres ejusdem : quod arridere potest; nam lauro abundabat ille tractus.

hoc Ouwens Noct. Hag. p. 626 seq. Probabile tamen est, poetam de Harpyiis fabulam supra secundis curis intexuisse, et morte præventum reliqua non potuisse mutare vel accommodare. — 125. *accisis dapibus*, exquisite pro consumtis. *molirique aggere tecta*, ornate, urbem ædificare, quod fit vallo ducto. — 129. *exitiis*, ærumnis. v. V. L.

133 sqq. Exspectabas hoc a religioso homine, Ænea, ut a religione initium faceret; inprimis quum sollenne hoc sit, ut preces et sacra faciant, cum omine accepto, tum escensu, vel aditu in locum optatum facto. cf. inprimis Odyss. γ, 353 seqq. Anchisen a filio consecratum Lactant. I Inst. 15, 12 ex h. l. probat. Factum id jam lib. V, 45 sqq. vidimus. — 134. *reponite*, pro apponite, ponite, poetica ratione; ut Ge. IV, 378, et *pateras libare* magis poeticum quam, vinum. In precibus, quæ v. 136 sequuntur, augustam reli-

Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia Signa,
Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Invocat, et duplicis Cæloque Ereboque parentes.
Hic Pater omnipotens ter cælo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, et vina coronant.
Postera quum prima lustrabat lampade terras

138. *noctuque* conj. Voss., male; nam vulgare esset. *noctique* Rom. *horrentia s.* Parrhas. — 141. *cælo ter* Cuning. ea ed. princ. et 1476. — 142. *que* abest Dorvill. *et antro* Goth. sec. Forte *aura* magis placere possit; nam proprie et docte *aura lucis* et *fulminis* dicitur; ut supra VI, 204 vidimus. Tamen nec male *nubes ardens radiis et auro lucis* pro vulgari, radiis aureis; nota figura. νεφέλα χρυσοειδής, ea qua intonuit. — 144. *Deditur* scripti omnes Heins., nisi quod tres *dicitur*, et Sprot. *editur*. *Diditur* tamen Pieriani aliquot exhibebant, et agnoscit Ge. Fabric., sicque jam emendatum a Naugerio, et a Benedicto e Cod. Pal. *per agm. murmur* Ven. et pro var. lect. Gud. et pr. Hamburg. — 145. *condent* aliquot Pier. et tres Heins. cum Erf. Licet et hoc tueri. — 146. *ordine* Zulich. *agmine* pr. Hamb. et Bigot. Sed *omine magno* absolute dictum, quum tam clarum et manifestum augurium ipsis datum esset, etc. — 147. *Crateram* Moret. sec. vid. ad I, 724. — 148. *primo* aliquot

gionem faciunt et venerationem movent numina deorum, ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturæ partes, vires et elementa fere in precum, fœderum vel jurium jurandorum, formulis ponunt, ut tot Homeri, Apollonii, nam et is veteres religiones sectatur, Pindari (v. Pith. IV, 343 seqq.), Æschyli et celeorum Tragicorum, etiam Herodot. loca docent. In v. 139 domestica numina subjicit, *ex ordine* ἑφεξῆς, deinceps, ut jam alibi vidimus. Congessit multa ad singulos versus Cerda satis otiose. In *Genio loci*, quem jam supra V, 95 vidimus, argutantur Servius et Pompon. Sab., dum Apollinem contendunt habendum esse. v. 140. *duplices Cæloque Ereboque parentes*, utrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.

141—147. Augurium lætum, tonitru cælo sereno: et quidem e nube fulva. Eventum frequentissimum. v. c. Pindar. l. c. 350. Hoc v. 146 *omen magnum*. De v. 147 *vina coronant*, conf. sup. I, 724.

148—151. *diversi*, secundum illa v. 132 *a portu diversa petamus*. tum *explorant*, animo subjunge, et comperiunt. Hinc itaque ad Tiberim, illinc ad Numicium usque

Orta dies: urbem, et finis, et litora gentis
Diversi explorant; hæc fontis stagna Numicî,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora; festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat mœnia fossa,

Pier. Etiam Benedictus veterem lectionem esse ait, *cum primo*. — 150. *Diversa* Menag. pr. a m. pr. ex v. 132. *hic f.* Parrhas. et Witt. Serviana etiam h. l. corruptelis et Grammaticorum nugis scatent. Sed omnino pauca sunt in ista farragine, quæ, nulla exploratione prævia, tollere ac suscipere se posse adolescentes sibi persuadeant velim. Habent Serviana laudem suam, sed non hanc, quam mihi ipsi aliquando persuadere volebam, ut ad interiorem poetæ interpretationem multa inde lucrarer. — 150. *Numici* scripsi, nam est *Numicius*. — 151. *hinc f.* pr. Rottend. — 152. *ordine ab omni* Jo. Schrader. emendat, *agmine ab omni*, ut XI, 60. Sed v. Notam. — 153. *angusta* Ven. — 154. *ramos* tres Heinsii, ipse malebat *ramo*. — 155. *viros* pr. Rottend. *ferre jubet* Gud. a m. sec.

procurrunt, habitari loca a Latinis resciscunt. Numici *fontis stagna* vide in Excurs. III ad h. libr. Ceterum ab hoc inde loco observandum, quomodo in summa rerum et hominum tenuitate legationem missam et exceptam ornaverit, et ad dignitatem miram extulerit, partim rerum descriptionibus et adjunctis, partim verbis amplioribus.

152 — 156. *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est urgendum. *ramis velatos Palladis. ἱκετηρίας*, frondes oleagineas vittatas manibus præferre putandi sunt, unde infra v. 236. 237, ne temne, *quod ultro Præferimus manibus vittas ac verba precantia.* Res ipsa satis nota: conf. inf. VIII, 116. 128. XI, 332, sed de modo loquendi quærat aliquis. Sic et inf. XI, 101 *velati ramis oleæ* et apud Græcos v. c. Sophocl. OEd. 3. ἱκτηρίοις κλάδοισιν ἐξεστεμμένοι. Scilicet *στέφεσθαι*, *velari*, proprie de corollis et vittis (vid. ad V, 72), quæ ambiunt, adeoque tegunt, frontem, tempora. Transtulit hoc poeta ad ramos vittis et infulis obvolutos, qui præferebantur a supplicibus, et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipsæ obtegebantur, unde *manus velatæ*; et dicta hinc *velamenta* ipsi rami vittati. Igitur *velati ramis*, habentes ramos vittatos manibus. *pacem*, fœdus et amicitiam, ut et al.

157 — 159. *Castrum* hoc *Trojæ* est: seu *Troja nova*, a parte dextra Tiberim præcingens, adstantibus subductisque a tergo navibus a sinistra campus ad mare pertingens: in quo inf. lib. IX Rutulos,

Moliturque locum; primasque in litore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant:
Ante urbem pueri, et primævo flore juventus,
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Quum prævectus equo longævi regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.

158. *que* abest Leid. — 160. *emensis* Gud. a m. pr. *et tecta* multi Pier. et Heins. *Latini* Medic. cum aliis plurimis, it. Edd. Medinl. Ald. et al. *Latinorum* non nisi Mentel. et Menag. cum recentibus tribus Burmanni exhibent, item bini e Goth. Sed auctoritatem graviorem dant libri Pieriani, Servius, et Asper Grammaticus. *tecta domorum* ed. Ven. ex lib. XII, 132, Burm. — 161. *murosq.* Rom. pr. Mentel. et pro var. lect. Leid. cum Witt. Sed vulgatam defendit Arusianus Messius. Et est doctius, *subire tecto*, quam, *tectum*. Contra *succedere tectum* doctius quam *tecto*. *muroque propinquant* Gud. pro var. lect. — 162. *et privo* Oudart. *primoque in f.* Bigot. — 163. *Exercetur* Gud. a m. pr. *in* deest pr. Mentel., et *que* Bigot. — 166. *Tum* aliquot Pier. *prævectus* ex Pier. et suis recepit Heins., ut sit, ante Trojanos urbem invectus: ut *præire*, *præcedere*. Cur enim poetæ non licuit nova voce uti ad analogiam facta? Alii legunt: *provectus*, quod frustra defendit Burm. — 167. *in* deest tertio Mentel. et tert. Goth. *reportant* alter Hamb. *reportat* est simpliciter pro portat, argutatur Burmannus, dum emissum ante nuntium fuisse conjectat. — 168. *inter* duo Burm. — 169. *medio* alter Hamb.

qui castra oppugnant, consistere videbimus. vid. in Excurs. III ad h. lib. — *molitur locum*, exquisite poetico more, pro moliri tecta in loco, h. exstruere, ut sup. v. 127 et 290 dictum erat. *primas sedes*, int. in prima litoris parte: v. in eod. Excurs. Mox *pinnas* pro muris et *aggerem* pro vallo, quod fossam ab interiore parte ambit, dixit.

162—165. Ad Laurentum urbem missa legatio. Non modo Romanæ militiæ more, quod Servius putat, sed Græco quoque et omnino priscæ vitæ ritu, ut in loco Hesiodi (Scut. 285. 286), ante urbem in campis exercet se cursu ac ludit armis juventus urbana. Poeta autem eo more egregie usus est, ut suavem narrationem faceret. *domitant currus* pro equis jugalibus, ut alibi bi pro illis; noto poetarum more. Mox *spicula*, tot jacula, et epitheton *lenta* ad materiem refer. *lacessunt*, exquisite pro contendunt, certant: quandoquidem *provocant se* et *lacessunt*, qui pugnant.

Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et relligione parentum.
Hic sceptra adcipere, et primos adtollere fascis
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.

171. *Urbe f. media* lectum alicubi ante Pierium; et sic aliquot Heins. et Burm. cum Goth. tert. *mediæ* Dorvill. — 173. *Hinc* Ald. pr. et Junt. et pars codd. Heins. et Burm. cum Goth. pr. et *p. tollere* Witt. — 174. *templo* Bigot. — 175. *Hæc* Rom. cum binis Burm. et Ed. Mediol. *hic* Ed. Ven. *sacræ* tres Heins. et Medic. Pierii. *sacris ædes* Ven. et tert. Rottend. a m. pr.

170 — 176. Pici hæc *regia* in arce Laurenti, diversa utique a Latini regia v. 59 sqq. descripta, et improprie dicta *regia*, h. e. ædificium magnificum; nam fuit templum, quod pro curia esset, e more priscorum hominum. Ex fragm. Vatic. a Bartolio pag. 134 forma hujus templi expressa est, sed aliena admodum a poetæ mente ac ratione. Imitatus est locum multo cum verborum tumore Seneca, Thyest. v. 641 ad 664. *urbe summa* ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, ut Iliad. χ, 172, h. e. ἐν ἀκροπόλει. Circa domum illam lucus erat (v. 172) more veterum in templis, et in principum ædibus. Alterum hoc ex lib. II, 299. 300 de Anchisæ domo meminimus. — 173. 4. hic regnum auspicari solebant reges. *omen* egregie pro mure, cui bonum omen iuerat, ut majorum fortuna sequeretur regem regnum auspicantem. Auspicia regni a sumtis regni insignibus declarat. *attollere fasces* pro eo, quod sequitur, ut præferantur novo regi: more Italiæ; nec ab Romanis invento. — 175. 176. Potest aliquis paullo doctior, sive ad Œnotrorum συσσίτια, de quibus Aristot. de Rep. VII, 10 videndus, sive ad ferias Latinas respici putare. Servius ad Palatium Augusti allusum credi voluit, ut ex ejus verbis colligo: « *ariete cæso. Hoc sacrificium in janua Palatii fiebat festis diebus.* » Et Pompon. Sab. ad v. 170 « *Templum Apollinis ab Augusto in Palatio positum describit.* » Palatinam Augusti domum adumbratam etiam Blanchinius (*Palazzo de' Cesari*) et Holdsworth volebant. Sed sequi juvat, quod simplicissimum est. Est hoc templum pro prytaneo, curia aut simili æde publica: in qua adeo sacrificia publica cum epulis sacrorum habentur. *ariete cæso*, proprio aliquo sacrorum inter Latinos more, epulæ sacræ instituuntur. Tum si publicum fit sacrificium, confluunt primores gentis, iique epulis excepti sedent, *mensis perpetuis*, h. longa et multum procurrente mensa; ut *perpetuum tergum* et alia.

Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,

178. *e* Heins. e suis et Pier., alii *ex*. Aliis utrumque abest, in aliis adhæsit e priori voce: *antiquæ cedro*, et hinc Schol. Stat. *antiquæ cedri*. v. apud Pier. et Heins. — 179. *curva* Voss. — 180. *senes* Franc. *biformis* sec. Rottend. et a m. sec. Hugen. cum Goth. sec. — 181. *vestibulum* Zulich. a m. pr. *adstabant* est pro vulgari, *stabant* in *v.* — 182. Burmannus *Martiaque* ex Servio cum Romano (Pierii) et editis omnibus legendum statuit. De editis verum hoc non est: nam in his *qui* inde ab Aldd. constanter legitur; etsi Benedictus in Junt. emendare jusserat *que*. Malim equidem *qui* et *que* abesse. Sed vereor, ne totus versus aliunde in margine adhæserit. An alius poeta dixerit *Martia vulnera*, ut *arma Martia*, *signa Martia*, ἀρήϊα τεύχεα, ignoro. *Reges* sunt omnino regio sanguine nati, et veteres heroes, ἄνακτες. Sic ipse Æneas toties *rex*, ut inf. 220. — 183. *sacrisque* Oudart.

177 — 182. Etiam hæc signa in vestibulo collocata sunt, ut in curia vel templo mos erat in aditu et porticu signa inter columnas ponere. Imitatione expressit locum in Elissæ sacrario Silius I. 86 sq. Italus autem et Sabinus h. l. inter Latini majores memorantur post illa, quæ v. 45. 49 edixerat poeta, tanquam agnatione juncti. cf. Exc. IV ad h. lib. et Cluver. Ital. ant. p. 725. Antiquitatis genium exhibet etiam in materia, *cedro*, nam vetustiora signa lignea erant, vel fictilia. *Vitisator — falcem*: etsi Saturnus fere cum falce exprimitur, et sunt qui jungant: *curvam servans sub imagine falcem Saturnusque*, ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Sabinum spectant hæc, quem nobis poeta ex prisca aliqua eruditione declarat, vinearum colendarum auctorem fuisse; sub signo, forte ad hermæ morem in stipitem desinente, *falx*, puta ad amputandas frondes (v. Ovid. Met. XIV, 628. 631 et 649) adjecta; qua specie Silvani hermæ occurrunt ap. Boissardum et alios. Vocem *vitisator* ex Accio petiit, in cujus fragmentis ap. Macrob. VI, 3 occurrit: *O Dionyse, pater optime, vitisator, Semela genitus Evie*, ut bene Vossius legit. *aliique ab origine reges*, h. e. prisci. Molestum est, quod cum Servio ad Aboriginum nomen alludi volunt.

183 — 186. Hæc veterem donariorum et ἀναθημάτων in templis ritum referre, facile intelligitur. Similia loca congessit Cerda. Sed præstat Statii imitationem cognoscere lib. VII Theb. 55 — 59. Respicitur autem inprimis *antefixorum* habendorum mos apud Romanos, quum in fastigiis non modo templorum, sed et privatarum

Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat
Succinctus trabea, lævaque ancile gerebat
Picus, equum domitor : quem capta cupidine conjunx
Aurea percussum virga, versumque venenis,

185. *castra* Oudart. pro *claustra*. — 186. *arreptaque* Ven. — 187. *parvaq.* vel *fulvaque* Zulich. Ceterum transpositi esse versus hi quinque, 187—191; *Ipse Q.* et ante vs. 183 retrahendi videri possunt : ut regibus subjungatur unus aliquis insignior Picus. Potuit tamen Virgilius maluisse alterum. — 188. *anchise* et *an hille* in Goth. ex *anchile*, ut alii scribunt v. e. fragm. Vatic. *ferebat* Ven. — 189. *equis d.* sec. Rottend. — 190. *Aurea* sc. *virga*, nota synæresi; male Servius jungi vult *aurea conjux*.

ædium, affixa essent fictilia signa quadrigarum, spoliorum, armorum. Sic Liv. XXXIV, 4 et al. Plin. XXXV, 46. conf. Rych. de Capitol. 15. Hoc loco etiam *urbium captarum portæ* expugnatæ inter antefixa memorantur. In eo, quod *rostra* v. 186 subjicit, historiarum fides non est deposcenda; nam navales pugnas vix fecerunt Latini. Possint naves λῃστρικαὶ in litore oppressæ intelligi; sed in poeta hæc ἀκρίβεια non desideratur; licet ei sequi probabilia.

187—191. Inter signa veterum heroum Pici inprimis statua conspicua. Erat is e Latini majoribus; ac forte ejus signum non infrequens illa ætate occurrerat Virgilio. (conf. Exc. V ad h. lib.) Forte etiam regiam condidisse dictus erat : sup. 171 *Laurentis regia Pici*. Statua erat sedentis habitu, quam facile erit ex h. l. exprimere et delineare. Prisca aliqua gravitas imagini inest; *trabeatus* est Picus, qui veterum regum erat habitus (conf. Plin. IX, 39 s. 63), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ovidius Met. XIV, 828 et al.) cum *lituo* (ut adeo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere *ancili succinctus trabea et lituo*, nota forma, qua verbum binis adaptatur, quum de altero tantum proprie dicatur : lituo *instructus* erat vel *insignis*, *conspicuus*; cf. Burm. v Gellii V, 8 et inde repetitas a Macrob. VI, 8 argutias de h. l. Occurri tamen potest alia ratione : *ipse Quirinali lituo*, absolute dictum, habens, tenens lituum, *parvaque* — *lævaque* h. e. et sedebat, et gerebat, duplici copula pro una apposita. *Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando usus est, inprimis in urbe condenda; augurandi scientia ille excellebat. Bene Cerda laudat Plutarch. in Romulo p. 31 F. cf. Serv. *Picus equum domitor* : Homericum ἱππόδαμος. Ejus mutationem in *picum* exponit Ovidius Metamorp. XIV, 320 seqq. confer. in Excursu V ad hunc librum *conjux* h. l. amans, ut et alibi vidimus Eclog. VIII, v. 18.

Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divom patriaque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
« Dicite, Dardanidæ, neque enim nescimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis æquore cursum,
Quid petitis? quæ caussa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cærula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos,
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.

191. *fixit avem* Hugen. *Circæ* tres Heins. — 192. *divum templo* Medic. Pier. *temploque deum* alii Pieriani. — 194. *Atque hic* Dorvill. *ingressus* Ven. — 196. *cursum* revocavit Heins. ex libris et edd., vulgo alii *cursus*. — 198. *Litusque A.* Dorvill. *Litus et A.* Franc. *per tot* Ven. *per v. fervida* Moret. tert. ex v. 24 hujus libri. *texit* Medic. a m. pr. — 200. *Qualia sæpe* aliquot Pier. — 201. *portusque* Franc. — 202. *Nec f.* Medic. — 203. *aut v.* Dorvill. et *legibus* Comment. Cruqu. ad Horat. ap. Burm. — 204. *veterisque ævi* a Servio lectum esse suspicabatur Markland. ad Stat pag. 185. *serentem* codd. apud Pier. Putes forte esse *ferentem*. Sed *ferre se* est incedere. Wakefield Silv. III, p. 11 em. *gerentem*. Videat vir doctus, annon hoc pedestre et tenue sit, *gerere se more dei*. Sed v. Notam.

192 sqq. Excepti h. l. legati in *templo*, inde a v. 170 descripto, ex more. v. Cerda; et sic supra lib. I, 505 sqq. Dido publica negotia exsequebatur in templo.

195—211. Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, ut altera, Ilionei fide et probabilitate cum gravitate. *auditique advertitis æquore cursum* eleganter pro noti estis. Sequentia v. 196 sqq. iis similia, quæ ap. Homerum occurrunt Odyss. γ, 71 sqq. ι, 252 sqq., sed ληιστρικῆς mentionem bene omisit Maro pro suo ævo. — 200. *Qualia multa* sic apud Homer. et alios οἷά τε πολλά. Loca sunt ap. Guellium. v. 201. ornate, pro, huc pervenistis. *portum* simpl. de appulsus loco et statione accipe. — 202. 203. Dicta sunt secundum hos verss. illa Ovidii Met. I, 89 de aurea ætate: *Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Pœna metusque aberant.* Itaque Latini justi, nec necessitate ulla, nec legibus, sed *tenent se*, continent se, moderate et juste vivunt, sponte sua et more, h. institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent*, qui se coercent, intra fines, præscriptum,

Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetrarit ad urbis,
Threiciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cæli
Adcipit, et numerum divorum altaribus addit. »

205. *eadem* alter Hamb. *idem* Menag. pr. Porro Heins. conj. *fama etsi*; quo carere possumus. conf. Burmann. — 206. *Aruncos* alii, quod Ge. Fabricius diversum populum prodere putabat. Perperam. *Ausonios* Vratisl. a m. pr. *Auricomos* codd. ap. Pier. ex librarii stupore, ut et *Autruncos* in Rom. *Auroncos* in al. *et argis* Goth. alter. *in agris* Erf. — 207. *penetrarit* Heins. recepit ex pr. Moret. et ex Pierii Rom. aliisque: alii, etiam fragm. Vatic., *penetravit*; hoc malim retineri: est enim gravitatis epicæ. v. ad l. IX, 10. — 208. *Samom* Medic. *Samon* alii. — 209. *Hunc illum* pr. Hamb. *Corithi*, *Choriti*, *Chariti*, *Coriti* etiam hic aberrant librarii, ut sup. III, 170. *Coriti Cyrena* Excerpt. Burmann. — 211. *numero divorum altaribus addit*: Heins. ediderat; solius Gudiani auctoritate. Impedita lectio, etsi sic expedias: *regia cæli addit eum numero divorum*, *altaribus* h. e. per altaria, aris in ejus honorem exstructis; vel in altaribus, templis. At durum hoc: *cælum addere aliquem numero deorum per altaria.* Vulgata ante Heinsium lectio erat: *numerum divorum altaribus auget*: nec modo in ed. Ven. et Mediol., sed in omnibus, quantum video, etiam antiquioribus, inque his Aldd. Eamque, quod mireris, tuentur codd.

legem, morem subsistunt. — 205. Longo tempore obscurata est fama, ut a paucis senibus adhuc teneatur ejus rei memoria: qui antiquiorum ætatum mos et ratio erat; vetustam memoriam ad posteritatem propagandi, antequam annales condebantur. *Auruncos* dixit, tanquam communis cum Aboriginibus stirpis homines: v. in Exc. IV, ad h. lib.; affert tamen vel *sic* antiquitatis notionem animis nomen. De Dardani ex Tyrrhenia originibus, v. sup. III, 167 sqq. et Exc. VI ad lib. III, unde loci hujus sententia expeditu facilis est. E pluribus de Dardano mythis poeta arripuit hunc, quo is dicebatur ex Tyrrhenis profectus, Samothraciam et Troadem adiisse. Servius, vel qui eum excerpsit, misere omnia miscet. *his agris*, paullo latius dictum; nam Dardanus ex Corytho, seu Cortona Etruriæ oriundus ferebatur. *urbes Phrygiæ* memoravit, h. e. loca ad incolendum idonea, et a Teucro passim inhabitata, sub Idam; nam proprie dictæ urbes tum in regione ea nullæ erant. — 210. 211. pro deo nunc colitur. *stellantis* ex ἀστερόεις οὐρανὸς, quod Homericum est. *accipit* pro accepit; adeoque est pro habet, poetico more, et *addit* regia cæli, quæ eum accepit, h. e. hæc receptio in cælum, *eum numerum*, ut accedat novus deus, *altaribus deorum* pro vulgari: auget deorum numerum, dum ille divinis honoribus afficitur, annumeratur h. l. diis; ita accedit aliquis *numerus*, dum ad numerum priorem accedit, annumeratur. De ceteris

Dixerat: et dicta Ilioneus sic voce secutus.
« Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viæ, litusve fefellit:
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Adferimur, pulsi regnis, quæ maxuma quondam
Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis; Jove Dardana pubes
Gaudet avo; rex ipse Jovis de gente suprema
Troius Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis;
Audiit, et si quem tellus extrema refuso

permulti, et ipse Medic. cum fragm. Vatic. At *numerum divorum altaribus addit* Rom. cum aliis Pier. et ex Heinsianis forte plures exhibebant; sicque Erf. In altera hac, quæ codicum auctoritate firmatur, lectione nihil est, quod desideres; itaque reposui; sive ut sit: addit altaribus divorum eum, numerum, h. numeri incrementum; sive simpliciter, *et altaribus divorum addit numerum*, auget numerum altarium: unde venisse videtur altera lectio *auget*. In Ciri 201, *venit* — *Cognatos augens reges numerumque suorum Ciris*. — 212. *dictum* Medic. a m. pr. *dicto* Gud. a m. pr. *locutus* sec. Moret. — 214. *succumbere* sec. Moret. *tectis* ante Heins. vulgg. edd. et codd. pars. — 221. *nunc ad l.* pr. Moret. *ad lumina* Zulich. *mittit* pr. Hamburg. cum fragm. Vatic. — 224. *concurritur* Parrhas. *concurreret* Rom. — 225.

v. V. L. quæ caussa est, ut novum sacrum, adeoque novum templum, nova ara, exstruatur.

212—227. Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit. — 215. *sidus* pro tempestate, *litus fefellit*, ignoratio litorum ac terrarum, *regione viæ*, pro simplici, via et navigatione instituenda ac regenda. Variavit verba versus 199 *Sive errore viæ, seu tempestatibus acti*. Illud *regio viæ* jam ante Virgilium frequentavit Lucretius lib. II, 249 *Sed nihil omnino* recta regione viai *Declinare, quis est, qui possit cernere sese?* item lib. I, 1040. Et sup. Æn. II, 737 *et nota excedo regione viarum*. cf. Cerda. *adferimur* pro exiliore, accedimus. In seqq. 216 sqq. multum dignitatis inest et magnifica oratio, inprimis v. 222 seqq., Trojano bello per tempestatem adumbrato; unde v. 228 *diluvium* pro excidio et vastitate. Jovis f. Dardanus; v. eundem Excurs. VI lib. III. *de gente suprema*. Ennianum laudatur ex Annal. V *nomine Purrhus, uti memorant, de stirpe supremo*, de prima origine et stirpis exortu a Jove. *quibus fatis* pro successu rerum et eventu fatali; et *acti* h. l. est, vexati, calamitatibus afflicti. — 225, 226, 227. ornate, pro

Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti
Dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis;

si quam Rom. — 226. Hiatum constitue post *Oceano;* non in *quem. exenta* Menag. pr. *extrema* Ven. — 228. Distinguere alios post *Diluvio ex illo*, ut cum antecedd. jungatur, narrat Servius. — 230. *auramque undamque* Sprot. — 231. *nostra* Oudart. *fatetur* Ven. — 232. *tantique* pars scriptt. et edd. *abolescit* duo Mentel. et a pr. m. Reg. *obolescet* Goth. sec. *dolescet* Goth. tert. *abolevit* Hugen., Heinsius malebat, *abolebit.* At poeta docte posuit antiquum verbum, quod et in Lucretio occurrit V, 732. — 233. *Ausonio* Franc., vitiose. *accepisse* pr. Hamb. Dorvill. et Leid. *pigebat* alter Mentel. a m. pr. librarii lapsu; sed Heinsius commodiorem lectionem in eo inveniebat, ut ad Dardani in Phrygiam adventum referretur. Argute magis quam vere. — 235. *sive quis b. expertus et armis* Medic.

omnibus gentibus. *si quem* (quemcunque) *summovet* — *dirimit*, simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto; et, poetico more, signate extremas terrarum oras ad Oceanum et ultra Libyæ deserta nominat. *refusum Oceanum*, qui de æstu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extentum. Sunt enim *tellus extrema refuso Oceano*, fines terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homero ἀψόῤῥοος Ὠκεανὸς Iliad. σ, 399 et al., quatenus amnis instar terrarum orbem includit. Recte hæc accepta videbis a Cerda. *plaga solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis æstu, *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum.*

228. 229. 230 sqq. Magna suavitas in extenuatione ejus, quod petunt, *Dis sedem exiguam — patentem* (*pia et verecunda petitio*, bene ait Servius) tum in sui commendatione modesta ac gravi. *Dis patriis;* a religione Penatium præclare facit initium ad movendos animos. *feretur* pro tenui voc. *erit. Trojam*, magna cum vi, pro Trojanis; ut toties *Trojam*, *Ilium*, *in Italiam inferri* vidimus. In v. 235 nimis argute Ge. Fabricius Ciceronis locum VII ad Div. 5 expressum volebat: *Totum hominem tibi trado, de manu, ut aiunt, in manum tuam istam* (ad Cæsarem scripta epistola) *et victoria et fide præstantem.* Habet saltem similitudinem aliquam. Sed *fides*, dextra data, ad fœdera spectat, in quibus servandis et exsequendis constantia et strenuo fortique animo

Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, jussisque ingentibus urguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim, et fontis vada sacra Numici.

Pierii. *fidem* duo Burmann., et unus, *in armis*. — 236. *et multæ* Parrhas. — 237. *Proferimus* aliquot Pier. et duo Heins., sed *præferre* est proprium in hac re: conf. Burm., *et verba*, multi; tandem *ac verba precantia* haud dubie vera lectio restituta post Benedictum in Junt. 1510, qui bonos ac vetustos codd. hoc habere ait, uno Pier. ab Heinsio et Mediceo aliisque; Burmannus etiam Ed. Ald. et Mediol. memorat; sed omnes Aldd. consentiunt in vulgata: *et verba precantum*. Hoc etiam Rom. exhibet, *precantis* Bigot. *vittasque precantio verba* in litura fragm. Vatic. cum aliis Pier. et Heins. *vittasque precantia regno* Ven. *manibus ac verba p. vittas* Ed. Ven. — 239. *Et nos* Dorvill. — 240. *Imperiis cogere* aliquot Pier., forte pro *coegere*. — 241. Salebrosa oratio meo quidem judicio: *Hinc Dardanus ortus Huc repetit, jussisque i.* — *Numici*; ad quam tamen neminem offendisse video, ne ad interpretationem quidem: de qua Notam vide. *Huc* jam in Venetis Ald. aliisque vetustioribus expressum video; et sic Medic. fragm. Vatic., nec aliunde varietas notata, nisi quod Rom. *Hunc repetet, jussisque* — *Tyrrhenum et Tybrin et f. v. s. N.* Menagii autem pr. *Hunc repeti jussis ing.* (Abest *que* etiam in sec. Moret. et sec. Rottend.) *Hinc r.* Ven. Ita bis dictum esset: *hinc Dardanus ortus, Hinc repetit*: ut *ortus* sit a nomine, pro *ortum hinc*; *hinc*, inquam, *ortum*, τὸ γένος, repetit, ducit. *Hic* Serv. Dan. ad IV, 259. Sed in his vocibus *hinc*, *hunc*, *hic*, *nunc*, *huc*, semper magna esse solet varietas ex scribendi compendio; ut forte conjicias fuisse: *Nunc repetit, jussisque ingentibus urguet Apollo, Tyrrhenum Thybrim et fontis vada sacra Numici*. Ut sit: nunc Apollo repetit, h. e. repetere jubet, Thybrim. Hæc saltem Latine dicta essent. Ut tamen ex animo dicam, omnes tres versus inde a verbis: *Hinc Dardanus ortus Huc r. Tyrrhenumque* alieni esse videntur, aut ex margine serius attexti, ad explendum hemistichium *Imperiis egere suis*; aut ex variis poetæ tentaminibus, quæ chartis ille illeverat, a Tucca confecti. — 242. *Timici* et *Thy*-

ac manu opus est. — 237. Laudant omnes notum illud ex Iliad. α, 14 Στέμματ' ἔχων ἐν χερσί. De re cf. sup. v. 154. — 240. *imperia deorum* sunt monita, ut jam alibi vidimus, et mox *jussa*. *Huc repetit* ad Dardanum referunt Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, unde orti sumus, repetit, revocat Dardanus et quasi vindicat; neque aliter Donatus. Atqui hoc durum est, si quid video, et ignavum; multo deterior Servii ratio, ut Dardanus nunc Æneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Trojanos *huc*, in hanc terram retrahit, revocat, Italiam repetere jubet, et urget ad Tiberim, h. retrahit, adire jubet; adeoque interpungendum: *Hinc Dardanus ortus; Huc repetit jussisque i. urguet A.* Sed et hoc durum: *Apollo repetit huc* — et *urget ad Thybrim*. Laborat locus: vid. Var. Lect. *Numicium* a fonte iternm (v. ad 150) designat, ut poeta, et quo-

Dat tibi præterea Fortunæ parva prioris
Munera, relliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, quum jura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor, vestes.»
  Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque inmobilis hæret,

mici codd. apud Burm. — 243. *Dat* sc. *Æneas*, et sic vulgo explicatur. Sic oratio ad v. 221 retrahitur: *Troius Æneas tua nos ad limina misit — Dat tibi p.* Quod tamen satis durum esse quis non videt; inprimis quum orationis cursus ad Apollinem hoc referat, v. 241, sensu tamen repugnante. Videtur poeta, quæ media sunt, secundis curis elaborasse, neque iis cetera satis accommodasse. — 245. *Huc* tert. Rottend. *ad auras* Menag. pr. et sec. Goth. — 247. Paullo callidior quis conjectare possit: *Hoc Priami gestamen erat — sceptrum; Assaracique tiaras; Iliadumque labor vestes.* cf. Notam. — 248. *vestis* aliquot Burmann. — 250. *obtuitu* Franc. et Ven.

niam Lavinium urbs ad eum locum condenda est. Ponit porro, ut poeta, fluvium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Numicii, tanquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest. Observata res in Excursu III ad h. lib.

243 — 249. *Dat* quis? Æneas? v. Var. Lect. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poetam decere. conf. I, 647 sqq. — 245. craterem vel pateram designat. Virtutem habet oratio, quod tanquam dramatice res repræsentatur, non facta narratur. *Hoc Priami gestamen erat*: cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est; nam Servium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adjunxit alia, quæ proprie gestari non dicuntur, sed ornant tamen, *tiaram* et *vestes* pictas. Summam subtilitatem in his sequi poeta noluit. — 247. *jura daret* vid. sup. I, 507. Jus dicere, præcipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem jus dicturi cum sceptro. Ad hoc illustrandum Guellius laudavit Apollon. (IV, 1177) et Pindarum (Pyth. IV, 270 sqq.), sed res ex Homero satis obvia. *tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit; vid. sup. IV, 216, ibi v. et. inf. IX, 616. *sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, ut augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiæ* vulgo dictæ, a Trojanis mulieribus acu pictæ, ἔργα γυναικῶν. Mox eadem *purpura picta*.

249 — 258. In primo versu Iliad. γ, 217, de Ulysse verba faciente, expressum esse volunt; nimis docte. Communis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedent cogitabundi. Ita inf. v. 291. cf.

Intentos volvens oculos : nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur;
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait : « Di nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.
Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari,
Adveniat; voltus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,

253. *in* deest Zulich. *in connubia* Ven. Esse *connubjo* trisyllabum e superioribus meminimus. — 254. *volvens* a pr. m. fragm. Vatic. et aliquot Pier., ut ad *ait* continuetur oratio. *volvit Fauni* pr. Moret. — 255. *Hinc i.* Parrhas. et fragm. Vatic. *ab s.* Heins. cum potioribus. Alii *a sede provectum* aliquot Pier. — 256. *generos* e Servio memorat Burmann. *que* abest aliquot Heins. — 257. *Ominibus* Oudart. a m. sec., sed v. IV, 102. *huic p.* Heins. e Medic. et aliis; vulgo *hinc p.* Goth. tert. *hunc.* — 258. *et* omittunt multi apud Heins. et Burm., et sane abesse malim. *qui v.* fragm. Vatic. a pr. m. — 259. *victus ait* Menag. *di vestra* duo Burm. — 260. *Auspiciumque* Menag. pr. — 261. *nec vobis* Parrhas. — 262. *Trojæque* tres Burm. — 263. *est* deest alteri Voss. — 264. *adjungi h. properet* Oudart. *sociusque* cum Brunckio revocavi : in recentiores, puto inde a Dan. Heinsio, venit *sociusve.* In codd. utrumque habetur. *sociisq. sociisve* duo aberrant ap. Burm. — 265. *abhorrescat* Witt. — 266. *Par* Ven. — 268. *nostræ q. j. gentis*

sup. I, 226, 228. *Fauni sortem* sup. v. 95 sqq. *paribus auspiciis*, communicato regno. vid. inf. XII, 190, 191. Sic IV, 102 *Communem hunc ergo populum paribusque regamus Auspiciis.* — 258. *quæ viribus*, h. fortitudine et virtute bellica; ut sit βίηφιν Homericum; nisi pro imperio dictum accipias.

259 — 267. *augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno*, lubens accipio, ut sæpe. v. Cerda et Burm. *uber agri*, ubertas : v. sup. ad I, 531. conf. II Ge. 234, 185 et al. — 266. *pacis*, fœderis, et *tyranni*, regis, utrumque docte dixit, ut poeta.

268 — 273. Heroicæ vitæ mores

Non patrio ex adyto sortes, non plurima cælo
Monstra sinunt : generos externis adfore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant : hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto. »
  Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis :
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis :
Aurea pectoribus demissa monilia pendent :
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.

Menag. pr. *qua* Rom. — 269. *patriæ* tres Burm. *nec* Goth. sec. — 270. *sinant* Leid. a m. pr. *e. nam affore* Ven. e. *nam fore* Parrhas. *g. e. affore regnis Hic Latio* Menag. pr. — 272. *ferent* duo Burm. *exposcere* Oudart. — 273. *verum* Sprot. — 274. *eligat* alter Hamb. — 275. *tricentum*, *trecentum*, in Gothanis, ut solent infimi ævi librarii scribere. — 276. *Omnes* ext. Catrœus edidit. v. Burmann. — 277. *instructos* Ven. et plerique Pier., sollenni permutatione. — 279. *Strati a.* Ven. et

ita ferre, ut virorum fortium nuptias orent, aut filiæ, aut patres, jam Servius notavit. Exemplum illustre Alcinoi Odyss. η, 311 seqq. *plurima cælo monstra*, ostenta divinitus missa : sunt quæ sup. 58 sq. 71 sq. exposita sunt. — 271. *Hoc Latio restare*, Latinos manere hanc fortunam, ut gener filiæ meæ adventaverit. — 273. *Et reor, et opto, si quid veri mens augurat.* In hoc contextu *opto* nihil aliud esse potest, quam, eligo, amplector, generum probo, quia eum fato destinatum generum esse auguror. Recte Pompon. Sab. « Hoc, inquit, volebat, quia hæc erat sors. »

275 — 285. Quod Homerico heroum more, (v. c. Iliad. Υ, 221 seq. de Erichthonio, Dardani filio) rex Latinus CCC equos eximios aluisse narratur, a vetere Latii habitu forte nimium quantum abhorret. Verum reliqua omnia aucta in majus et amplificata sunt, ut narratio gravitatem et carmen dignitatem haberet. Hoc poetæ consilium ubi semel intellexeris, importunum est talia quærere. Ita infinita alia quæri poterant, v. c. lib. V, 545 sq., unde Trojanis in Sicilia equi suppeterent ad ludum Trojæ habendum, et inter errores longos, quo magistro artem equestrem discere potuerit Ascanius cum ceteris pueris. *ordine*, deinceps, omnibus et singulis; nihil amplius. conf. v. 139. Erant legati centum : sup. 153. *ostro pictisque tapetis*, h. vestibus stragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis :* unde mox, *tecti auro*. Petiit autem ex Homero, apud quem οἱ τάπητες πορφύρεοι occurrunt, etiam inter munera : Iliad. ω, 230. *Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei, vel phaleræ intelligendæ. Neque orien-

Absenti Æneæ currum geminosque jugalis,
Semine ab ætherio, spirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjunx, aurasque invecta tenebat;
Et lætum Æneam classemque ex æthere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ;

Parrhas. — 280. *Æneæ absenti* Goth. sec. — 281. *flagrantis* fragm. Vatic. — 282. *Circæ* idem fragm. et duo Burm. etiam hic, ut alibi. v. sup. 191. Comment. Cruqu. ad Horat. I Sat. 6, 77 sic laudat: *quos illi d. C. S. de matre satos furata creavit.* — 284. *Æneades* Rom. *læti d. d.* Dorvill. *dictis donisque* Serv. — 286. *ab agris* Goth. pr. — 287. *que* abest Menag. pr. *invicta* Mentel. pr. *curasque inventa* Franc. — 288. *longo* Heins. ex Mediceo recepit; accedit Hugen. Ex Romano nihil notatum est. At ceteri omnes cum fragm. Vatic. et edd. *longe*. Vereor, ne alterum sit ex eo deliciarum genere, quod librariorum incuriæ debemus. — 289. *adusque* Rom. *Pahyno*, *Pachino*, *Pachinno*, *Pachynno* aberratur. — 290. *fidere terræ* plenis fastum in hoc adoptasse putandus est poeta; verius ex antiquæ Italiæ vel Etruriæ luxu rem petiit. Nam monilium et torquium omnino inter Etruscos frequentissimum usum fuisse docent Etrusca monumenta. Mox *aurum sub dentibus* quis non videt esse frena? — 280 sqq. Æneæ mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Iliad. ε, 265 sqq., ubi equis a Jove Troi donatis Anchises submiserat equas; nunc Circe, ingeniosa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius aliquis locus est (v. in Excursu I ad h. lib.), uni equorum patris submisit mortalem equam, hinc *nothos furata creavit*, hoc est, furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poetarum fabulis nobilius est Solis equis. — 285. Jungenda, *sublimes in equis*, ut sæpe, non, *sublimes donis dictisque*; sed *donis dictisque* pro, post talia dicta; seu cum talibus donis dictisque.

286 sqq. Nova περιπέτεια, et rerum conversio inexspectata, quum jam ad eventum perducta viderentur Trojanorum fata. Iterum Junonis odio et ira poeta utitur; etsi in toto loco ante oculos fuit Neptunus Odyss. ε, 282 sqq. Fatendum quoque multum similitudinis huic Junonis orationi esse cum illa lib. I, 36 seqq. A Pachyno usque Siciliæ promontorio prospicit Latium; scilicet supra illa loca in aeris regione invecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. Permutant enim dii loca, quæ amant. Paullo difficilior prospectus Neptuni videtur apud Homerum l. c.,

Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore;
Tum quassans caput, hæc effundit pectore dicta :
« Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi.
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto :

rique Pier. et Menag. alt., ac Moret. pro div. lect., antique; sed *fidere terræ* ex poetæ usu et Arusiani Messii auctoritate defenditur ab Heinsio. — 292. *Dum q.* alter Hamb. *effundit* Heins. e melioribus; alii *effudit*. — 293. *factis* conj. Waddel., temere. *votis contraria nostris* Jo. Schrader. in schedis. — 294. *non tres* Heins., et mox iidem cum aliis, etiam Goth. tert., *non capti*. Ita cum indignatione efferenda hæc erunt. *succumbere* Mentel. pr. et Menag. alter. *o. terris* Goth. sec. — 295. *Nunc c.* Medic. et Mentel. pr. *nunc* et *non* etiam mox pro *num* nonnulli apud Burm. *aut incensa* Bigot *creavit* Exc. Burm. *cremarat* Leid. — 297. *an credo* malebat Ge. Fabric., minus bene. *ac* duo Burm. *mea munera* Menag. alter. — 298. *haud* Caris. Inst. Grammat. lib. I et edd. vetustiores Macrobii. *haut* etiam bini Goth. cum Erf. *haud exsatiata quierunt* Parrhas. *Fessa jacent odiis, aut* distinguitur in Vratisl. *exsatiata* Oblongus Pierii. Omnia perperam. Quam piget talia exscribere! — 300. *me* abest alteri Hamb. *me toto* duo Burm. *exponere*

qui ex Solymis montibus Ulyssem versus Phæacum insulam navigantem conspicit. Mox v. 291 *fixa dolore*, transfixa, jungendum puto, ex Homerico : ὀδύνῃσι πεπαρμένος; ut vulgo *dolor infixus animo* dicitur. Ceterum in his deorum iratorum tacitis cogitationibus valde sibi placent Maronis exemplo ceteri poetæ. Sic Ovidius v. c. Met. IV, 422 sqq.

293 sqq. Nolim poetæ nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Ferrem illud : *fata contraria fatis nostris* h. ei, quod fatale est a me constitui et novari in Trojanorum fortunis posse. Est autem in fatis Junonis, ut fata Trojanorum intercipere haud possit; cf. inf. IX, 133, 136, 137, sed, quod sequitur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremavit Troja viros?* luxuriantis sunt ingenii; etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiæ subest. Exemplis alii, ut Cerda, defensionem parant, primo loco Ennii, quem expressit Maro, ut jam Macrob. VI, 1 monuit : *Quæ neque Dardaneis campeis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Sed in ceteris, si recte Virgilium novi, tragicorum, inprimis Euripidis, rhetoricos spiritus æmulatus est.

297 — 303. At forte tædio victa, vel odiis expletis, a persequendis Trojanis ab illo excisæ urbis tem-

Absumtæ in Teucros vires cælique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Inmanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianæ;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?

aliquot Pier. cum Menag. pr. — 301. *assumtæ* Goth. sec. Formam loquendi illustrat Burmann. ad Propert. IV, 6, 55. — 302. *Syrtis* aliquot ap. Burm. *aut v.* Leid. *quid dira Charybdis* aliquot Pier. — 303. *potiuntur* Ven. ex interpretatione. Vide lib. V, 243 *portu se condidit alto.* — 304. *prendere* Leid. — 305. *Laphytum* scribunt Goth. *potuit* Bigot. et Schol. Statii. *in iram* Franc. *in aras* vulgg. edd. Macrob. IV Sat. 2. — 306. *antiquas* Parrhas., scil. *iras*. — 307. Lectionem hanc Heinsius e Mediceo a m. sec. repetiit, sed eo ducentibus aliis, pr. Hamburg. Menag. sec. Moret. sec. et pro var. lect. Moret. tert., item Prisciano ap. Heins., in quibus : *Lapithas tantum et Calydona merentem.* Ea lectio quum paullo doctior

pore destitisse videri possum. Immo vero etiam a patria digressos omnibus modis vexavi (299, 300, 301). Cuncta tamen, quæ tentavi, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (302, 303, 304). Nunc orationem, moneo, poeticam exentias.

304 — 309. Conf. lib. I, 39 — 49 non satis variata re. Vide paullo ante ad vers. 286. Utroque loco ad majores iras se exacuit Juno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ovidii narratio peti potest; sed vulgo caussa ab ebrietate ducitur: quod ipse Maro sequitur Georg. II, 457. cf. Hygin. f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita tamen h. l. a Servio, cf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563; verbo: Mars in Pirithoi sacris inter ceteros deos solus præteritus in Lapithas exarsit, et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt. Nec mirum rem diversis modis esse tractatam, quum non unius poetæ ingenium illa exercuerit. Laudatur *Melisandri* Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων μάχη apud Ælian. XI, 1. Si tamen ei nihil tribuas, quum de illo nihil aliunde constet: at cogitandum de *Ægimio*, vetere poemate, a nonnullis Hesiodo adscripto, tum de *Theseide*, in qua Pirithoi res locum habere potuere, tandem de *Heracleis*. Magis nota est fabula altera de Dianæ ira, quum OEneus ea sola omissa reteris diis omnibus primitias sacrificasset; hinc immissus aper Calydonius, ortaque super ejus exuviis contentione, Pleuronii Calydonem oppugnarunt. Locus classicus Iliad. 1, 529 seqq. et Schol. ad 525. Apollod. I, 8, 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius VII Theb. 203, 204, 205. *concessit in iras*, ad pœnam et vindictam. — 307. *Quod scelus* tantum, aut Lapithæ meruere, aut Calydon? h. e.

Ast ego magna Jovis conjunx, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea. Quod si mea numina non sunt
Magna satis: dubitem haud equidem inplorare quod usquam est.

esset, miras librariorum aberrationes peperit. Scilicet vulgari dicendi modo subjiciendum erat: *Quod autem tantum scelus commiserant Lapithæ, vel Calydon, quo tantam pœnam mererent?* Hic primum exquisitiorem rationem adhibuit, a Græcis ductam. *scelus merere*, pro, per scelus, scelere, merere pœnam. Nec aliter sup. II, 229. *scelus expendisse merentem*, pro, pœnas expendere merenda propter scelus. Jam hoc idem efferri poterat per casum sextum: *Lapithis aut Calydone tantum scelus*, h. pœnam, *non merentibus*; et sane sic vulgo legi statim videbimus: *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydone merente?* Verum inversiones amans poëta porro usus est forma Atticis frequentissima, qua antecedenti structuræ accommodatur illa, quæ sequitur: concessit Jupiter Dianæ in iram *Calydona: quod scelus aut Lapithas aut Calydona merentem?* sc. id, concessit? ut recte Pierius supplet (non, perdidit, vel; vidisti, ut Pomponius, qui ceteroqui eandem lectionem interpretatur, quam Aproniani esse non dubito, qui Mediceum correxit). Jam varietatem videamus. Vulgo, ut modo dixi, lectum et editum etiam in Ald. et quæ hinc fluxere: *aut Lapithis tantum aut Calydone merente*, quod Servius defendit; et per se ferri poterat; sed, ab interpolatore illud esse, ex reliqua diversitate intelligas; nam passim: *Lapithis t. a. Calydona merentem* legitur, etiam in fragm. Vatic.; et sic Priscianus, qui plures lectiones affert, et Servius in nonnullis libris invenerant. In Medic. a pr. m. nec non in pr. Hamb. pro var. lect. *Lapithis tantum aut Calydone merentes*. Tum Montalb. *Calydone merentem*. Gud. cum aliis, *Calydone merente*. Edd. Ven. et Medial. *Lapithis tantum aut Calydona merente*. Dorvill. et Witt. *Lapithas tantum Calidone merente*. Romanus cum Gothanis: *Lapithis tantum aut Calydone merentem*. Heinsius conj. *Quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydoni merenti?* ingenioso lusu. — 308. *nil vergere* Menag. pr. — 309. *Quod potui* idem. — 310. *Vincar* Medic. a m. pr. — 311. *aut equidem* Mentel. pr. et pr. Goth. *explorare* Voss. Hugen. pr.

quam tantam pœnam; pro vulgari: Quo tamen scelere, aut Lapithæ, aut Calydonii, tantam pœnam meruerant? Scilicet *pœnam scelere merere* ad exquisitiorem formam revocatum est; ut adeo scelus sit dictum cum notione pœnæ. Melius ἄτη utrumque, et scelus, et pœnam, declarat.

308 — 319. *quæ potui*; h. sustinui, semel in eum locum me demisi, ut omnia auderem. Hærent Intpp., sed *posse* et alibi obvium hoc sensu. Supra v. 300 idem, *Ausa sequi*. Hactenus cum Cantero *potui linquere* meram periphrasin dixeris simplicis formæ: *quæ liqui*. — 310. *vincor ab Ænea* non possum eum perdere. δεινῶς dictum: notante quoque Macrob. IV, 2 p. 451. v. 312 ex Æschyli Supplic. 160 — 168 petitum voluit post Guellium Abresch. lib. III Animadverss. in Æschyl. p. 145. Danaides, precibus ad Minervam factis, ut ab inviso conjugio se liberet, pergunt: εἰ δὲ μή, μελανθὲς | ἡλιόκτυπον γένος | τὸν γάιον, | τὸν πολυξενώτατον | Ζῆνα τῶν κεκμηκότων | ἱξόμεσθα σὺν κλάδοις, | ἀρτάναις θανοῦσαι, |

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque inmota manet fatis Lavinia conjunx:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener, atque socer coeant mercede suorum:
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba: nec face tantum
Cisseis prægnans ignis enixa jugalis;

Hamb. *est* a multis abest. — 313. *esto regnis* duo Burm. cum Medic. Pier. — 315. *Attrahere* Dorvill. *Hæc trahere* Lutat. ad Stat. apud Burmannum, qui *trahere* absolute dici docet; de quo quis dubitet? tamen vel sic intelligendum, *trahere res*, *negotium* et similia, h. protrahere. — 316. *Ac* duo Burm. *excindere*, *excidere*, *excedere* aberrant librarii et hic, ut alibi. — 317. *At g.* Medic. *Hac gener, inde socer* Bigot., utrumque eleganter. *socer atque gener* Goth. pr. *coiant* Mentel. pr.; Burm. conj. *Hac g.* — *mercede*, *duorum sanguine*, *T.* cui bono? non dicam — 319. *At B.* Leid. — 320. *prægnas* scribunt Gud. Medic. et alii, hic et alibi; etiam

μὴ τυχοῦσαι | θεῶν Ὀλυμπίων. Certe sententiæ similitudo quædam occurrit: *sin a diis superis exauditæ non fuerimus, ad Haden supplices veniemus, laqueis mortem nobis consciscendo.* — Etsi displicet forte animi impotentia in dea ad tam humilia consilia progressa, in verbis tamen multum virium et *δεινότητος*, inprimis v. 317, 318, 319, est. *immota manet fatis conjux*, exquisitius pro manent immota fata de Lavinia ab Ænea conjuge ducenda; conjugium hoc interverti nequit; ut lib. I, 257 *manent immota tuorum Fata tibi.* Dicta autem hæc secundum doctrinam Homericam: infectum fieri, aut tolli id quod fatale est, nequire; at differri posse. — 317. *merces* pro malo et pernicie, etiam alibi frequentatum. Exempla dabit Cerda. *coeant* est conjungantur fœdere et matrimonio Æneæ et Laviniæ; male Cerda aliter. In v. 318 Euripidem expressum putant Hippol. 550. Dejaniram *σὺν αἵματι, σὺν καπνῷ | φονίοις θ' ὑμεναίοις, | Ἀλκμήνας τόκῳ Κύπρις ἐξέδωκεν*, *Herculi cum cæde, cum fumo et cruentis nuptiis Venus elocavit.* Est saltem similitudo aliqua. *Bellona pronuba*, graviter dictum, si e Junonis persona proferri memineris; nam proprie *Juno pronuba* est, v. c. sup. IV, 166.

319 — 322. Docta et cum arte elaborata oratio, secundum plura Tragicorum loca. Non tantummodo Hecuba, Cissei f. (cf. Serv. ad v. 320), *prægnans face*, quum facem utero gerere somniaret (conf. inf. X, 704, 705 et versus ap. Cic. de Div. I, 21), *enixa est ignes jugales*, conjugales, peperit matrimonio filium, qui Asiæ incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis ignis erit Veneri filius suus, Æneas (ex-

Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ. »
Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.
Luctificam Allecto dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris; cui tristia bella,

Macrob. IV, 2 p. 451. *Prægnans Cisseis* Lutat. ap. Burm. — 322. *recidivæ* videtur Servius legisse. — 324. *Lethificam A.* et *D.* Parrbas. *Luctiferum* pr. Hamb. *Allecto* Medic. et ceteri omnes Heinsiani. Sic et Rom. cum fragm. Vatic. Sic et alii minoris census, ut Erf. Haud dubie recte, Græcorum poetarum exemplo, qui ita primam per se brevem producunt in ἄλσατος, ut apud Homerum ἄλλαστον πτλε-μίζιν. Sic Orph. 966 Voss. Ἀλλαστὼ, et in Hym. 68, 2. etsi alioqui nomina Furiarum, seu Eumenidum ab antiquioribus memorari haud meminerim. In fine *deorum* Caris. et alii codd., Mediceus quoque a m. pr. cum fragm. Vatic., minus quidem eleganter. *Sorores* tamen versu hoc tertio iterum memorantur; et int. 454 *diram ab sede sororum* recurrit. Solet autem poeta, nisi sui parum memor sit, talia diversis locis variare.

quisitius: 321 *quin idem Veneri partus suus*), et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funestæ tædæ in Pergama recidiva*, h. e. nova hæc Troja, seu restituta Trojanorum fortuna, iterum experietur tanquam alterum Iliacum excidium. *recidiva Pergama*, cf. ad IV, 344. Multum tragici spiritus huic loco inest.

323 sqq. Sequitur locus de *Alecto*, Furiarum una, ex inferis excitata a Junone, et Amatæ, Latini uxori, mox Latinis quoque matribus familias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Juvenalis quoque judicio Sat. VII, 66 sq. commendatus; in quo tamen inventi subtilitatem, vel sollertiam non adeo magnam video. Excogitatu certe facillimum videtur, odiis et inimicitiis ex ipsa re natis, Furiis hoc negotium dare, ut tumultus et bellum excitetur. Poetæ tamen ea in hoc contigit felicitas, quod non in allegoricis personis ipsi fuit acquiescendum. Sunt enim Furiæ ex poetica ac mythica doctrina veræ deæ apud inferos collocatæ, ut supra vidimus VI, 280, immissæ Oresti et Herculi. Λύσσαν Herculi ab ipsa Junone ut h. l. immissam in scenam protulit Euripides Herculis fur. 822 seqq. Ceterum invento hoc, etsi per se exili et jejuno, certatim usi sunt poetæ sequiores. Sic Ovid. IV, Met. 422 sqq. (quo comparato Virgilii sapientiam intelligas; nam hic rerum summam persequi contentus *terras*, inquit, *petivit* et *ciet;* at apud illum ipsa Juno descendit ad inferos et evocat Furias, ut Athamantem in furorem conjiciant) Statius I Theb. 88 sqq. Silius II, 526 sqq. Nonnum lib. XXXI, Claudian. in Rufin. I, 25 sqq. excitat Cerda. Partem loci in Laii umbram transtulit Statius Theb. II, 94 seqq. Semina prima rei sunt apud Homer. Iliad. 1, 565, 567, 568; in ceteris Eris Homerica exemplo esse potuit.

323 — 329. *horrenda*, ut, *sæva*,

Iræque, Insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum : tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris!

328. Merula ad Ennium substituere volebat Ennianum : *Tartarinæ*. male. conf Burm. — 329. *Quam s.* Voss. pr. *tot s.* aliquot Burm. *p. ora* e. plerique Pier. item Sprot. et Goth. sec. Placebat Heinsio, nescio quare, quum *ora* ex superiore versu adhuc auri insideat. *Pollulat* et *colobris* scribit Rom. et alii, ex pronuntiatione sæculi sui : quæ ipsa res dubitationem facere potest, an verum sit, quod narrant, Virgilii ævo et antiquioribus proprium id fuisse, ut pronuntiarent *vortunt*, *volgus*, *volnus*, et inf. v. 399 *torvom*.

pro irata. — 327. 328. Habes similia Æschyli verba Eumen. 69, 70, ubi post alia tandem de Furiis : Μισήματ' ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων. cf. ibid. v. 190 sqq. et 414, 415. Sed Maro Alecto ad Martis Homerici exemplum adumbrasse videtur, Iliad. ε, 890 sq. Ἔχθιστος δέ μοι ἐσσὶ θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν· Αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη, πόλεμοί τε, μάχαι τε; etsi rem variavit feliciter. Quid enim Furiæ faciem horribilem et abominandam gravius declarare possit, quam, ipsi patri ipsisque sororibus eam detestabilem haberi. Sed et locum in Ennio fuisse conjectare licet, huic non dissimilem, unde fragmentum a Probo et a Varrone servatum est (Enn. Fragm. p. 120 sq.): *Corpore Tartarino* (horrendo, terribili, ut Festus interpretatur) *prognata paluda* (paludata; etsi Probi lectio *palude* præstare videtur) *virago*. Pergit 328, 329. ei par nihil esse in tota rerum natura. Imitationem Spenceri non indoctam notavit Uptonus (*Fairy Queen Cant.* VII, X, p. 644), aliam Lucani vide lib. IX, 645. sqq. *tot sese vertit in ora*, ad declarationem τοῦ *monstrum* pertinere putandum. Nec vultus mutationes, pro vario mentis habitu ac sensu; nam id nimis tenue foret; nec in varias species et figuras mutatum os velim intelligere; (nam id Furiis non præcipua aliqua ratione sollenne est; etsi novas formas assumere Furias dubitari nequit; quod in h. l. quoque Alecto facit inf. v. 415, ubi Turnum adit, *in vultus sese transformat aniles etc. Fit Calybe.* Et similem formæ mutationem videbis ap. Claudian. in Ruf. I, 134 etc. et Silium II, 553 sq.); Sed *in tot ora*, sc. *sæva*, in tot horrendos vultus, ut bene Pompon. exponit, in terribiles ac minaces oris habitus, ex eo, quod subjicitur, *Tam diræ facies.* Sæpe enim sic epitheta ex seqq. retrahenda sunt ad priora. Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, ut inf. v. 447, quum Turnus obtemperare nollet. In hunc sensum αἰολομόρφους eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diversum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone — *Inque dies avidum surgens caput altius effert. Pluton pater*, Sensit cum Orpheo eod. l. Ἀΐδεω χθόνιαι, φοβεραὶ κόραι.

Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
« Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere finis.
Tu potes unanimos armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: fecundum concute pectus,
Disjice conpositam pacem, sere crimina belli;

330. *his o. dictis* aliquot Pier. Sprot. Ed. Ven. Goth. sec. — 331. *Nunc* duo Heins. *laborum* Rom., quod durum foret: *hunc laborum*. — 333. *non c.* Ven. *connubjs* pronuntiatum; ut alibi. — 334. *possent* Medic., tum *ne* et *que* legitur pro *ve*. — 335. *unanimes* ante Heins. legebatur cum parte codd., quæ vulgarior forma est. conf. sup. IV, 8. — 339. *dissice* vulgo omnes codd., ex more; pronuntiationis tamen magis vitio, arbitror, quam doctrinæ subtilitate, ac si sit *dissicere* pro dissecare; ut viri docti sibi persuadent apud Guell. et Cerdam.

330—340. *ocuit*, cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *virgo sata Nocte* conf. VI, 250. Eumenides ἀεὶ παρθένους esse, nota res. cf. h. l. Guell. *Hunc mihi da proprium*; pro vulgari t singulare hoc mihi præsta, mea gratia suscipe. Male Serv. aliter. *infracta cedat loco*, cumulato pro infringatur, labefactetur, convellatur; hocquo vulgarius diceres, imminuatur. — 333. *connubiis ombire Latinum*, docte, translatum ad socerum, quod puellæ debebatur: Nam *ambire puellam*, *conjugium puellæ*, propria sunt; doctius, *ambire puellam connubio*; nunc ipsum *patrem puellæ*. Prohibe, ne Æneas matrimonio jungatur Laviniæ. Aliena a sermonis genio videtur interpretum illa ratio, ut *ombire* sit circumveniro. *versare* aliter hoc loco dictum quam sup. II, 62. *Italos fines obsidere*, in Italia consistere, considore. — 336. *versare dolos*. Nunc est exagitare, vexare. Porro: tu in ipsis ædium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est, *inferre verbera* (pro flagris perpetuum poetis, etiam de Furiis, ut et inf. 451) *et faces tectis*: quandoquidem semel in usum venit, scelerum commissorum terrores et conscientiæ stimulos per Furiarum faces et flagra declarare. *tibi nomina mille*, πολυώνυμος. Deorum potestates, vires, proprietates, facta, per *nomina* declarari, nunc nota res est. — 339. *Disjicere* fortius, quam dirimere, rumpere; et *crimina*, quam caussæ. Et paullo ante *concute te*, fere, ut apud Aristoph. Nub. 701 Πάντα τρόπον τε σαυτὸν Στρόβει πυκνώσας. Ductum ab eo loquendi usu, quum versatur, agitatur, animus et cogitatio. Non absimile

Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus. »
Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ:
Quam super adventu Teucrum Turnique hymenæis
Femineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic dea cæruleis unum de crinibus anguem

340. *p. s. Trojana juventus* aliquot Pier., minus bene. — 341. *Ex hinc* duo Burm. et Goth. tert., ut solent recentes librarii scribere. *Allecto.* cf. ad v. 324. *infacta* Gud. *i. medullis* Menag. pr. — 342. *L. t. Latini* Parrhas., ex intpp. — 343. *obsidit* Gud. et Mentel. alter a m. pr., Quod Heins illustrat. *pectus A.* Erf., sed eo nondum perventum nunc. — 346. *Hinc* Ven.

Horatianum, I, Serm. 3, 34. *denique te ipsum concute* — pro vulgari excute.

341. Omnes hoc poetas sequi videas, ut mandatis datis, inprimis a potentiore, *non* verba sed ipsa res statim subjiciatur. Et merito; quis dubitet? In Virgilio igitur hoc nihil magnum. *Gorgoneis Alecto infecta venenis* accipiunt sic, ut venena secum afferat; quomodo apud Ovidium in simili loco Met. IV, 499. *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed sic *infecta* parum placere potest, et in nostro loco venenum *non* ipsa dea miscet, sed v. 354 ex afflatu serpentis illud corpori se insinuat. At v. 346 anguem illa de capite detractum immittit Amatæ; ergo illa *Gorgoneis anguibus* caput cinctum habebat: scilicet *ex* poetica ratione *venena* pro serpentibus dicta, quibus Furia comas habet implexas; quum semel *venena* posuisset, *infecta* quoque bene dicebat. Nihil igitur amplius cogitandum, quam: Exin Alecto, quæ caput anguibus horridum habet, petit etc. *Gorgonei* angues, quales Medusæ caput cingunt. —

343. *tacitum* limen, aut pro tacite obsedit, ut Servius, aut quatenus de matrisfamilias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit; sc. ut *tacita* sit Amata. Sed, ut dixi, de solitudine est accipiendum, quæ cum cura et dolore mentis tacito bene convenit. — 344. 345. Proprie dicimur *coquere iram pectore*, ut πέττειν, vel πέσσειν; sic Silius II, 327 *impatiens asperque coquebat Jam dudum immites iras*, ubi vid. Drakenb.; tum vero exquisite ipsa ira dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, h. e. agitare, vexare. Hæc ratio jam Ennio frequentata in noto illo apud Ciceronem versu: *curam* — *Quæ nunc te coquit et versat sub pectore fixa.* — 346. *Huic*, in hanc. Mox 349. *lævia* epitheton egregie delectum, ut serpentis lubricum lapsum adjuvet. Alias est *molle* corpus, pectus. *fallitque furentem*, latet eam, dum volvitur. Bene Serv. « *sine accipientis sensu.* » Nisi malis jungere: *fallit inspirans*, ἔλαθεν εἰσπνέων. Afflare autem putandus est serpens halitu venenato, tanquam furoris aura aliqua, pectus reginæ,

Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit;
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestis et levia pectora lapsus,
Volvitur adtactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et solito matrum de more, locuta est;
Multa super nata lacrimans, Phrygiisque hymenæis:
« Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,

347. *subdens* unus Rottend. cum Erf. *mittit* Menag. pr. — 348. *domum et m.* Rom. — 349. *d via* tert. Rottend. *corpora* aliquot Pier. et Ven. — 350. *a tactu, ac tactu, intactu* aberrat. apud Burm. — 351. *spirans* Medic. — 353. *Annectitq.* Franc. — 354. *At dum* tres Burm. et aliquot Pier. *uno* Rom. — 355. *Prætentat* Zulich., perpetuo lapsu, ut sup. Ge. III, 250. Æn. I, 502. V, 828. — 356. *concepit* Rom., sed hoc est commune verbum. — 357. est abest Medic. — 358. *super natæ* sc. hymenæis, multi Heins. Burm. Erf. et Goth. alter etiam: *natæ l. Turnique h.* ex impp. cf. inf. 398. *lacrimis* Mentel. pr. — 359. *Exulibus ducenda*

circa quod errat, nondum illapsus, ut e sqq. patet. Illa v. 351 — 353 *fit tortile collo* etc. nescio, an pro epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ovidio forte ea condones. Is tamen, quum superiora ad verbum fere expressisset (Met. IV, 485. 489 — 499) hæc intacta reliquit. Torques autem sæpe gestatos videas serpentibus similes, etiam in signis veterum. *tænia vittæ:* h. e. vitta; nisi proprie h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum dependentia *tænias* dixit, tortiles et serpentibus similes.

354 — 357. Primo furoris ex ira et invidia accessu in lamenta fertur Amata. *lues*, ut *tabes*, *sanies*, pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus, unde *lues udo veneno*, quo afflatum Amatæ pectus. Ornat epitheton *udum*, a natura rei tractum; nihil aliud. Ovidius modo non dissimili scorpium *nigri madidum sudore veneni* dixit, II Met. 198, non quasi exsudare eum venenum crediderit; sed *sudor veneni*, humor, poetæ est elegantior ratio pro veneno; *madidus* autem omnino ad profluentem oris saniem spectat; insinuat ille se in præcordia et animum; *pertentat sensus*, subit, *et ossibus implicat ignem*, quatenus flamma circumvolvitur; eadem vulgari oratione ambire et involvere rem dicitur.

359 — 372. Oratio bene morata et argumentis instructa probabilibus et gravibus, sed breviter enumeratis. Cum primis verss. lo-

O genitor? nec te miseret natæque, tuique?
Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine, prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad urbes.
Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis;
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ. »

datur vel *E. abducenda d.* pars librorum Pier.; interpolatum a Grammatico, qui primam in *Lavinia* corripi nolebat. cf. ad VI, 84. — 360. *gnataque* et hic scribitur in nonnullis. *gnatique* Probus, mendose; sic tamen Goth. quoque sec. *natiq.* — 361. *Nec matris miseræ* malebat Jo. Schrader. in schedis. *primum* tres Burm. et Erf. — 362. *adducta* Parrhas. *abrepta* pr. Rottend. et codd. Servii. — 363. *An non* aliquot Pier. et Medic. cum aliis Heins., quod vulgarius esset. v. Heins. ad IX, 144. Damnat quoque Servius ad h. l. *at num* alter Hamb. *Phrygios* Medic. — 364. *ad urbes* Heins. e codd. Vulgo, *ad arces.* — 365. *facta f.* et *cura a. deorum* Erf. *jura* Parrhas. *et jura* Ven., male. *et* etiam binis aliis. — 367. *genus* Parrhas. *patitur* alter Menag. et Goth. pr. — 369. *quæ subdita* Parrhas. Totus versus abest Goth. tert. — 370. *Desidet* Reg. *poscere* Medic. a m. pr., variatione non insolita. Nam *dicere* est constituere, constitutum habere. cf. Ernesti ad Tac. A. XI, 4. — 371. *Æterno si* Parrhas. *Turni* Sprot. et Montalb. *domo* codd. Servii. — 372. *pater* Oudart. et Schol. Cruq. Horatii.

enm Euripidis (Supplic. 219 sqq.) comparat Cerda. *Exulibus Teucris* gravius quam Teucro; ut sup. 98 *Externi veniunt generi* et alia. Quantam vim habent illa : *nec matris miseret*, et *Perfidus — prædo.* — 363. *At non sic*, ut vulgo : quasi non simili modo Paris etc. *penetrat;* præterita res in præsens adduci potest, inprimis a poeta. Hinc enallage illa pro, penetravit. In v. 365. 366 epithetorum bonus est delectus factus. Actum esse ait de fide data Turno, promissa ei Lavinia. *consanguineo ;* filius enim est Veniliæ, sororis Amatæ. Serv. conf. Excurs. VII ad hunc librum. — 367 seqq. Callide elevat id, quod tantam ad mariti animum vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri posse ait; esse enim externos habendos omnes, qui non Latini regno subsint. Tum vero Turnum originem quoque habere a gente peregrina, et extra Italiam agente, ab Argivis. De hoc v. Excurs. ad h. l. *Mediæ Mycenæ* accipiendum ut in illo : Ex media Græcia ejus stirps ducta

His ubi nequidquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Inmensam sine more furit lymphata per urbem.
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra

374. *lapsum est* duo Burm. — 376. *magnis exercita monstris* pro div. lect. Gud. — 377. *Ingentem s.* Oudart. « quæ glossa est, inquit Burmano.; forte *incensam*, nam « Statius, qui ex fonte Virgiliano sua, teste Lutatio, derivavit, IV Theb. 382, *Erer-* « *tam attonitis implet clamoribus urbem.* » Non satis equidem hæc assequor, sed in *immensam — per urbem* hærere aliquis potest, si parvam et angustam urbem Laureotum cogitet. Poeta tamen etiam in ceteris res passim Latinorum ad majus et splendidius evexit. Recordare modo regiam Latini v. 170 sq. Et *immensa* urbs simpliciter pro magna dicta est. Alioqui in mentem venire potest scriptum fuisse *imm. nsum — furit*; noto poetarum more. — 378. *toto* Menag. pr., noto errore. *sub verbera* Ed. Dan. Heins. — 379. *magni* alter Hamb. *in magno* tres Burm. — 380. *habenis* Rom. et alii Pier. *habenas* Goth. pr. — 381. *Curvatus* Franc. et Dor-

est. Dedit autem poeta seu famæ hoc seu ingenio, ut Turni originem a Danae, Persei matre, peteret, quæ, quum iram patris Acrisii metueret, navi in Italiam est delata, ibique Ardeam condidit: cf. inf. 409 sq.; contra quam vulgaris inter Græcos fabula ferebat, qua in arcam cum puero inclusa mari ad insulam Seriphum enatasse narrata est.

373—377. Tentato ita Latini animo, quum eum videt *contra stare* (pro vulgari, resistere) quumque venenum (docte: *serpentis furiale malum*) interea in intima Amatæ præcordia penetravit etc. — 376. *monstra*, sunt terrores et phantasmata furentis animo objecta. — 377. *sine more*, sine modo ac lege, adeoque ἀδέσμως, ἀτάκτως (conf. ad V, 694; adde Burm. ad Ovid. I, A. A. 119) discurrit per totam urbem. Locum hunc ante oculos habuit Statius IV Theb. 378 sq.

378—384. Lineas ornatissimi loci in Iliad. ξ, 413 invenire sibi videntur viri docti, sed ibi Ajax rotat saxum ὡς στρόμβον. Haud dubie alius, qui nunc intercidit, Græcus poeta præiverat; suspicari id licet ex ornatu exquisitiore. *Turbo* lignum illud conoides, quo pueri ludunt, diversum a trocho, qui æneus vel alterius materiæ circulus est, quod viri docti docuerunt. Turbo est ῥόμβος vel βέμβιξ, ex Epigr. I Callimachi notus; ubi et ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες Ἔστρεφον, ut h. l. *torto sub verbere*, flagello mox, *habena vacua circum atria*, ornate, ante domum. Callimach. εὐρείῃ ἐνὶ τριόδῳ.

Inpubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagæ: non cursu segnior illo
Per medias urbis agitur populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:

vill. *inscia turba* vulgatum erat ante Heins. *super inscia supra* sunt qui legant ap. Pier. Sed *stupet inscia supra* Medic. cum aliis, etiam Pierianis; quo bene monet Heinsius graphice designari pueros turbini intentos, et quodammodo incumbentes, præ studio et ardore lusus. Sic tamen jam Benedictus in Juntina: « *supra* habet « antiquus codex, sicque legendum: expressit autem puerorum morem conglo- « batorum et inhiantium ipsi turbini, atque mirantium, quod ita in gyrum turbo « vertatur. » — 382. *Impubisque* alii. Sic quoque Pieriani aliquot et Heins. — 383. *nec* Parrhas. *ipso* pr. Hamburg. — 384. *agitat* Zulich. superscripto *se*. — 385. *in silvis* Medic. a m. pr. et Witt. ut pars Pier. Iidem *nomine*. — 386. *adorsa* multi Pier. et Heins., ut alibi quoque; conf. VI, 397. *majoremque exorsa f.* Ed. Ven. *majorem exorsa* Rom. *orsa* an *ausa* Franc. Sic et Schrader. conj. Saltem parum placet juxta positum *adorta orsa*. — 387. *Avolat* pr. Moret. *montosis frondibus* pr. Menag. *addit* Goth. tert. et sec. Moret. In Parrhas. versus 388 erat ante hunc. — 388. *Qui* alter Hamb. *thalamo* Moret. a m. pr. *tædasve* malebat idem vir doctus Jo. Schrader., ut aut eripere, aut saltem moras addere malit; ut sup. 315.

exercent, agunt, versant, δινοῦσι. turbini *dant animos* (concitatiorem motum) *plagæ*, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas. Verum est, eorum animos incendi ipso ludo: sed hic de motu turbinis agitur. Comparatio ex Tibullo nota est lib. I, 5, 3 *Namque agor, ut per plana citus sola verbere turbo, quem celer adsueta versat ab arte puer.* Sed, ne res ex puerorum lusibus ducta epicæ dignitati detraheret, partim tractatione et dictionis gravitate effecit Maro, partim ab ipso lectore cavendum est, ne sordidam nostram in triviis pubem cogitet, sed ex prisca vita ingenuæ juventutis certamina et ludos in Campo. Versatur autem comparationis vis in discursu rhombi.

385 sqq. Præclarus locus est, qui sequitur, sed, ut ejus præstantiam sentias, sacrorum Bacchicorum ritus a nostris sensibus tam alieni notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum venire debuit feminæ, ut iræ furore acta, quum inviso genero subducere vellet filiam, Bacchico se teneri furore simularet, quo filiam iisdem sacris initiaret, adeoque in silvas abduceret. Incidit poeta in commentum hoc exemplo tragicorum, qui furores Bacchicos sæpe consiliis suis attemperaverunt: qua de re v. Excurs. XI° ad lib. VI. In artium monimentis nonnulla hinc illustrari dixi; novum

Evoe Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim mollis tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.

389. *Evohe*, *Evhohe*, *Evhœ*, *Hevhœ* scribitur. Male. Est Εὐοῖ. *furens* Menag. pr. — 390. Pro *etenim suadet* Menag. pr. ex glossa. At *etenim* præclare Σὺ γάρ τοι. — 391. *choros* Heins. retinuit jam ante editum in Ald. pr. Junt. tum a Ge. Fabricio et aliis. Intrudere volebat hoc idem VI, 231. Ab Heinsio et Burmanno non plura super lectione monita esse miror. Quantum ex iis colligo, *choros* plures libri exhibent; uti et plerique Pieriani, et inter eos Rom. At *choro* Medic. a m. pr. Leid. et Excerpt. Burmann., item Goth. tert. cum edd. antiquioribus, quarum duas Ge. Fabric. laudat, sed primo loco memorandæ Ald. sec. et tert. *choris* Ed. Mediol. et pro var. lect. Hamburg. pr. *chorus* Goth. sec. Vidimus auctoritates lectionum; videamus nunc rationes. *Te lustrare choros*, ita interpretari video Ge. Fabricium, et alios, *Te* id est, propter te, tui honoris caussa. Quod durissimum est; et sic *tibi* dicendum erat. Saltem malis *lustrare te* per *choros*, pro, choris; vel illam *lustrare choros* (transitive, ducere choros) circa *te*. Commodior ratio esset et ordo verborum, ut *choros* subjectum facias: *Etenim choros* (ait illa) *sumere tibi thyrsos*, *lustrare te et pascere tibi crinem*. Ita *chori lustrant Bacchum*, qui circa eum ducuntur; nam deum suis sacris ac choreis interesse coutacti Bacchico furore existimant; ita ut is pro chorago ipsis sit, ut Horatius viderat Bacchum cum Nymphis et Satyris choros ducentem tanquam choragum: nam sic interpretabere II Carm. 19 *docentem carmina* et *discentes* et *aures acutas*. At vel sic incommodum est illud, quod *ad choros* actio refertur, dum *Amata* nunc agere rem deberet. Itaque præfero alteram lectionem, *choro*, quam, etsi non interpretantur, Guellius tamen, et Cerda, Coninghamusque, nunc quoque Brunck sequuntur. Satis sollennis est librariorum in tali verborum positu aberratio. Ait igitur Amata, *se sumere Baccho*, Bacchicorum sacrorum caussa, *thyrsos*, *se lustrare eum choro*, h. choros circa eum ducere, *se crinem ipsi pascere*, adeoque promissum, et nunc solutum, habere. *Lustrare choro*, h. choros circa aliquem ducere, infra quoque legitur X, 224 Nymphæ *agnoscunt longe regem* (Æneam) *lustrantque choris*. In Franc. erat *Et lustrare*. Porro *tibi crescere* pr. Rottend. a m. sec. In Vratisl. post hunc versum sequebatur hemistichium *Reginam accensam*, quod ex glossa irrepsit. At illud in mentem venire potest, an continuanda sit oratio: *Etenim—pascere crinem Fama volat*. Sed vetat τὸ *etenim*, quod a tali sententia abhorret.

exemplum vidi nuper in Vol. V. Musei Pio Clem. Tom. V. tab. 18, ubi in argumento luctus Laodamiæ larva Bacchica apposita est: forte quia apud Euripidem in Protesilao furor Bacchicus aut cum luctu conjunctus aut aliis modis in fabulam inductus fuerat. — 390. 391. *Etenim m.* non ignota forma, docta tamen et varianda orationi commoda, in rectam mutatæ ex obliqua. Certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare (Servius infinitivum pro indicativo positum esse volebat; ita esset infinitivus narrationum). Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere*, *lustrare choro*, h. e. choros circa Bacchum ducere tanquam in medio stantem; dum Bacchico furore correpti præsentem eum sacris adspiciunt. *pascere crinem*. In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et jactari solitam notum est. conf.

Fama volat; Furiisque adcensas pectore matres
Idem omnis simul ardor agit, nova quærere tecta.
Deseruere domos: ventis dant colla comasque.
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera conplent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem; torvumque repente
Clamat: « Io matres, audite, ubi quæque, Latinæ;
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet;

392. *incensas* imitator versificator in Anthol. Lat. CLXXVIII, 145. *pectora* malebat Heinsius cum duobus libris. — 394. *domus* tres Heins. cum parte Pierian. et Goth. tert. — 395. *Ast illæ* Medic. a m. sec. — 397. *fl. vertice p.* sec. Moret., miro lusu. — 399. *S. volvens* Sprot. et Schol. Statii ap. Heins. *Turnumq.* Goth. pr., ac si vellet *Turnum clamat*, mire opportuno errore. *torvom*; hærebam, an hoc relinquerem; hic enim caussa adest: nam antiqui post *v* nunquam aliam literam *v* ponebant, sed in o mutabant: *servos*, *Davos*: ut etiam h. l. Benedictus e Donato ad Terent. notavit. In ejusdem Cod. erat *torvom*. Enimvero in Med. cod. legitur *torvum*. Sic inf. X, 170 *torvus* editur constanter, at Rom. *torvos*. Quum igitur nulla in his exprimendis constantia nec sit, nec esse possit, cf. sup. ad v. 329, nolui in uno et altero loco antiquam rationem affectare, quam nunc, ut satis tibi constes, per totum carmen vix retineas. — 400. *ubicunque* vulgg. ante Heins., qui codicum et Prisciani auctoritate reposuit *ubi quæque*; quod et in aliis infr. 394—403. (Laudat ex Catulli Galliambo locum Cerda: *Tibi spargimus capillum, Tibi verticem rotamus.* Sed is est Mureti Galliambus, in ejus Catullo pag. 86, quod idem carmen pro Catulli fetu habuit Guellius ad Georg. II, 392). Rarius occurrit, quod comam quoque Baccho alunt Bacchæ; sed Euripidis versum jam alii laudarunt: Ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ Θεῷ τ' αὐτὸν τρέφω (Bacch. 493; cf. Barnes. ad v. 150). Perperam Intpp. multa hic commemorant de more vulgari comam alendi. — 392 sq. Idem furor Bacchicus ceteras Latinas matronas invadit. *nova tecta*, silvarum recessus. —

396. *pellibus*. Pelles sunt nebrides; hastas *pampineas*, pampinis tectas, ut bene Serv. monet; thyrsos (conf. Ecl. V, 31), qui hinc *molles* dicti supra v. 390, et *pinum*, facem pineam, cf. ap. Eurip. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt; non a nuptialibus ritibus. *Sanguineam* (conf. IV, 643) *torquens aciem*, διαστρόφους κόρας ἑλίσσουσα. Eurip. Bacch. 1120. Ad vers. 400 conferunt Intpp. Iliad. σ, 52 sq. de Thetide ad Nymphas, nec tamen quicquam inde proficere potuit Maro. *piis animis*, pro vobis. — 402. Si cura est, si jus maternum in filias tuendum vobis

Solvite crinalis vittas, capite orgia mecum. »
 Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini;
Protenus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros; quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundasse colonis,
Præcipiti delata noto: locus Ardea quondam

locis alteri cessit. vid. Heins. At hoc idem jam dederat Aldina sec. et tert. et hinc profectæ. Scilicet *ubi quæque* exquisitior est ratio, quam poeta sequi debet. Videtur quoque *ubi quaque* lectum esse, et sic conj. Cuningham. (Lectum sic a Prisciano, ut sit pro: *quacunque*; Benedicto observante.) — 403. *quatite orgia mecum* conj. Jo. Schrader. — 405. *R. alloquio* Goth. tert. — 406. *Plus quam* sec. Menag. — 407. *Conciliumq.* Montalb. et plerique Pier., in quorum parte est etiam, *evertisse*. — 408. *fulvis* pr. Menag., unde Heins. opinabatur *furvis*. Sed Burm. provocat ad VIII, 369. — 409. *qua* Parrhas. — 410. *Acrisioneis* vulgo legitur (sed tantum in recentioribus: nam Aldd. omnes et Junt. aliæque *Acrisionæis* agnoscunt. Mutatum forte a Stephano). Sed Heins. emendavit *Acrisionæis* ab Acrisius, Acrisione, 'Ακρισιώνη, et hinc 'Ακρισιωναῖος. Nec aliter Salmas. ad Solin. p. 41. Enimvero sic est idem ac *Danaeus*; nam 'Ακρισιώνη est Danae; quis autem ferat *Danaen condidisse Ardeam* colonis *Danaeïs*? Non video, quidni ab 'Ακρίσιος, 'Ακρισίων, 'Ακρισιώνειος formatum esse possit; et ab ipso Acrisio coloni nomen habent h. l. melius quam a Danae. Sic quoque apud Ovid. Met. V, 239 *Acrisioneæ arces* dictæ Argi, quos Acrisius tenebat, non Danae. Servius nugatur, qui *Danae Acrisioneis* jungi vult, ut sit 'Ακρισιωνίς. Revocare igitur præstat *Acrisioneis* ab *Acrision* pro *Acrisius*. Nec aliter habet Medic. et al., etsi ratio grammatica plus in his valet, quam omnis librariorum auctoritas. Porro *Dane*, *Daphne* aberratur. — 411. *locus Ardua quondam* aliquot Pieriani, et sic manifestum est Servium legisse, qui, *Bene*, ait, *allusit*, *nam Ardea quasi Ardua dicta est*, *id est magna et nobilis*. (Miror, non potius altam et edito loco sitam interpretari Servium; nam talis veteris Ardeæ situs adhuc ex vestigiis intelligitur. vid. Vulpii

putatis. *capite orgia*, exquisite, ut suspicere sacra, h. celebrare, agere: at quo tandem consilio? qua spe? scilicet, ut sibi adsint, filiamque a nuptiis eum alieno viro vindicent.

406 — 413. Ad Turnum nunc Alecto procedit: postquam consilia Latini ab ea turbata, eoque ipso caussæ belli satæ erant, quo verendum erat, ne Latini domus everteretur. *acuisse*, cum dilectu pro excitasse. — 408. Nota Furiam alatam, ut jam ap. Eurip. Or. 317. Verum de his nunc adeundus est Böttiger V. C. *von der Furienmaske*. — 410. Danae igitur Acrisii f. cum Argivis fugæ comitibus navi vecta ad Rutulorum litus appulisse et Ardeam extruxisse dicitur; v. Excurs. VII ad v. 371. 372. 411. 412. Locus quondam a majoribus dictus est Ardea; et etiamnum nomen urbis magnum ac nobile manet; verum

Dictus avis : et nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit : in voltus sese transformat anilis,
Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit olivæ;
Fit Calybe Junonis anus templique sacerdos;

Vetus Latium T. V, p. 163 sq.) In iis utique, quæ subjiciuntur, poeta videri potest mutationem aliquam significare velle : *quondam locus dictus* Ardua; *et nunc* magnum (alludit hoc ad *arduum*) *manet* Ardea *nomen*. Verum de hoc nomine nihil aliunde constat; nec similis mutationis exemplum succurrit. Heinsius et Burmannus nihil monent; vellem tamen declarassent saltem, quomodo id, quod nunc scriptum est, acceperint. Nam : *Locus Ardea quondam Dictus avis;* num *avis*, h. majoribus? an *Ardea avis?* ut urbs dicta sit Ardea, *avis* (cf. Ge. I, 364) *nomine*; quod idem nomen fabulam satis ineptam peperit, ex cinere urbis Ardeæ avem ardeam evolasse, apud Ovid. XIV, 574. 580. Probabilior saltem ratio esset ea, quam Servius ex Hygino de Italicis urbibus servavit, ut ab augurio avis ardeæ dicta esset urbs; sed altera frequentata est a veteribus. Meo sensu alterum hoc, ut *Ardea avis*, jungatur ludicrum aliquid in se habet. Manebo itaque in ratione ea, quæ simplicissima est : Urbs olim dicta Ardea a majoribus. Manet etiamnum nomen loci nobile (sc. propter veterem Turni Rutulorumque famam); sed urbs pristina fortuna et opibus antiquis (vid. Liv. I, 57) excidit; hoc enim est *Sed fortuna fuit*, male ab intpp. acceptum; Notum est dicendi genus : *fuit Troja; fuit fortuna*. conf Burm. Nunc nihil superest præter nomen. Erat autem jam Maronis tempore Ardea cum ceteris vicinis locis solo æquata. vid. Strabo V, p. 232. Itaque Silius imitatus h. l. lib. I, 293 *Magnanimis regnata viris, nunc Ardea nomen;* nil nisi nomen superest. — 412. *D. anus* Goth. sec. *et nunc* Apronianam esse lectionem notat Pompon. Sab. Alios habere *sed nunc*, et *nunc tantum* alii. *manet* Heins. e libris : post Pierium. Alii *tenet;* sic edd. Aldd. priores; sed mutavit Naugerius; et *numen* Goth. pr. — 413. *tedis* Goth. sec. — 414. *media nigram* et *media nigra*, aberratt. codd. Pier. et Heins. *mediam magna* Goth. sec. *nigra mediam* Franc. *capiebat* sec. Moret. — 416. *Exit et in* aliquot Pier. cum Franc. Videtur hoc reconditam doctrinam habere : *membra* exit. Sed manifesta est corruptela. Primum librarii lapsu *Exuit et in* scriptum erat; ut metro consuleretur, alii sic emendaverant, *Exit et in*, alii, *Exuit et vultus* quod et ipsum libri habent. Venetus : *Exuit, in vultus* et *se*. — 418. *nectit* Gud. a pr. m. — 419. *Chalibe*,

fortuna pristina urbis extincta est. conf. Var. Lect.

415. Alecto trinis modis furorem injicit, *Amatæ* per serpentem ex occulto immissum; nunc *Turno* per somnum sub specie anus oblata; tandem 475 seqq. *canibus* rabiem incutit. cf. sup. ad 323 — 329. *obscenam* simpl. pro, turpem. Observa autem epicæ dictionis ornatum in hoc, quod vulgare illud : « assumit formam anus rugosæ, canæ » resolvit in verba : *arat*, *induit*, *innectit*; h. e. habet innexas, et sic reliqua. — 419. *Fit Calybe*, *anus sacerdos Junonis*

Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:
« Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium et quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur heres.
I nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placida quum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro

Calibe, *Calibæ*, *Chalibæ*, *Chalibo*, imperite a librariis scriptum. Editum ubique *Chalybe*. At Brunckius in Medic. scriptum viderat *Calybe*, et recte restituit; est enim Καλύβη. Jam autem deteriorum ætatum perpetuus mos, *c*. in molliorem sonum ut mutetur. Apud Donatum *Beroe*, ex lib. V, 620. Porro a Servio jam ordo verborum factus: *Fit Calybe, et Junonis templi anus sacerdos*. Burmannus aliam rationem subjicit: *Fit C. anus* et *sacerdos templi Junonis*. Alterum durum, alterum solutæ orationi propius videtur. *Junonis anus* dubito jungi posse, ut sit, Junoni sacra anus. Forte melius rem sic expedias: Vulgaris ratio erat: *sacerdos anus* (s. vetula) *templi Junonis*; pro hac doctius dixit poeta: *sacerdos anus Junonis et templi*. — 420. *juvenem* duo Burm. — 422. *Dardaneis* pr. Moreti, ut solent indocti librarii. *transcribis* sec. Hamb. — 423. *et* abest aliquot Pier. — 424. *Denegat* Ven. *æternusq*. Dorvill. *heros* Vratisl. — 426. *i*. abest Reg. *insterne* multi Heins. duo Guth. et a pr. m. Medic. *prosterne* Parrhas. *et st*. aliquot Pier., et forte nonnulli Heins. *rege*. — 427. *jacerem* conj. vir doctus in Misc. Obss., notante Burm. — 430. *parat* alter Hamb., sed ultima litera subnotata *jube*, ex interpretatione, Colot. Medic. Schefler. Sed sequitur *jubet* v. 432. *et* abest pr. Mentel.

templique: Si aliter jungis verba, minus commode fit; etsi nec hoc omni incommodo caret. Igitur sacerdos Junonis tali erat habitu, ut vitta et oleaginea corona vinctas haberet comas. Imitatus est in Tiresia Statius II Theb. 97, 98, 99, et in Amphiarao VII, 88, 89. *Junonem* autem merito posuit, quippe quæ Turni rebus studet, et cujus templum fuisse Ardeæ ex locis Plinii constat, in quibus antiquissimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3 s. 6 et 10 s. 37. — 421. *patiere fusos* græce, pro, patiere effundi. *et transcribi*. de voce *transcribi* vid. sup. V, 750; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lavinia ad exteros. — 423. *sanguine*. Nam pro Latino sæpe pugnas suscepisse putandus est ex v. 425, 426. *tege pace Latinos* scil. avertendo et repellendo hostes. — 427. Comparant Interpp. Iliad. σ, 184 Ἥρη με προέηκε etc. — 430. *lætus* poetis est simpl. alacer: ne in hoc hæreas, quid tandem lætandum ipsi fuerit. *flumine pulchro*, est καλλιῤῥόος, ornans epitheton. Sic sup.

Consedere, duces, pictasque exure carinas.
Cælestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis. »
Hic juvenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
Ore refert : « Classis invectas Thybridis alveo
Non, ut rere, meas effugit nuntius auris.
Ne tantos mihi finge metus : nec regia Juno
Inmemor est nostri.
Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.

binisque Burm. — 433. *conubium* sec. Rottend. et Goth. tert. *d. p. jubetur* aliquot Pier. — 435. *His* Ven. — 436. *Ora* Sprot. *alveo* Heinsius recepit secundum Rom. aliosque Pierianos, Medic. Gud. et Voss. pro var. lect. Vulgo, *undam*, quod cum aliis codd., ut Erf., etiam fragm. Vatic. retinet, et revocavit Brunck. Alii, *unda*, ut Medic. et al., vel *undas*, ut duo Goth. Sane utrumque bene dicitur; nec adest caussa, cur alterum alteri præferas : nisi forte dixeris variari posse orationem, quum jam sup. 303 occurrisset : *optato conduntur Thybridis alveo.* Legimus *fluminis alveum* VII, 33 et IX, 32. At nec minus *unda Thybridis*, *unda Tiberini*, *fluminis undas*. Si itaque hanc reponis lectionem, mox veniat qui alteram inferat; si hæc reposita sit, veniat paullo post, qui iterum priorem retrahat. Tales mutationes nec utilitatem, nec voluptatem afferunt; faciunt tantum molestiam. — 438. *Nec* duo Burm. cum Goth. sec.

30 *amœnum*. — 432. *Cælestum vis magna*, magnum deorum numen. *τὸ τῶν θεῶν κράτος*. Dii. *Phrygios duces, et carinas exure*, nota dicendi forma : alterum improprie. — 433. *dicto parere*, pro vulgari, promisso stare se velle profitetur.

435 — 444. Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *orsa* pro vulgari, dicta; ut, *solio sic orsus ab alto.* — 440. 441. 442. Per senectutem vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequicquam*, adeoque curis vanis, et *ludit te falsa formidine;* addit *inter arma regum*, ut appareat, qua super re cura illa suscepta sit. *Senectus* autem dicta, *victa situ*, annis fracta, infirmato corpore et animo, unde in metum pronior illa ætas esse solet; *situs* pro longo ævo exquisite, accedente cogitatione desidiæ et inertiæ; *verique effeta*, paullo audacius dicta, cui nihil veri judicii adest, vanis inhians, proclivior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Ut *frugibus* vel *frugum effetus ager*, inhabilis longo usu et parum idoneus ad ferendos fruges; sic ætas illa inhabilis ad videndum verum et ad veros timores dijudicandos et a falsis discernendos. *Iræ*, *belli*, *Martis*, *feta* præcordia passim apud poetas occurrunt.

Cura tibi, divum effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerent, * quis bella gerenda. * »
Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi; tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit! Tum flammea torquens
Lumina, cunctantem et quærentem dicere plura
Reppulit, et geminos erexit crinibus anguis,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:
« En, ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum;

444. *gerant* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *gerent;* cf. Burm., quod tamen fragm. Vatic. quoque tuetur, cum Palat. ap. Bened. idque cum Brunckio revocavi; habet enim majorem vim. In edd. utrumque apparet: in Aldd. et quæ hinc fluxere *gerant*: at inde a Commel. Steph. et al. *gerent*. Nonnulli quoque *gerunt*, Witt. *ferant*. Reliqua *quis bella gerenda* cum Henmanno Burm. bene vidit esse rescindenda, ut ab aliena manu assuta. Saltem otiose subjecta sunt. — 446. *Et* Witt. *aut* Menag. pr. *subitos* Heins. intulerat e conjectura confirmata a Mentel. pr. a m. sec. Sed tales deliciæ adversus librorum auctoritatem inferri non debebant; *subitus*, edd. et librorum, etiam optimorum, in his fragm. Vatic., lectio et ipsa elegans est. Alii *subito*. — 447. *Diriquere* vulgg. codd. et edd. ante Heins. et Pier. *tot crinis* Franc. — 448. *fumea* Rom., male. — 450. Absurde Servius, quem Pomponius sequitur, *geminos* de similibus serpentibus accipit. Burm. conj. *gelidos*. Quidni autem duo angues in capite inter ceteros extolli a dea poterant, ut alias unus exsurgit, v. c. Stat. XI Theb. 65. Ovidius, qui Maronem ante oculos habuit, Met. IV, 494 *Inde duos mediis abrumpit crinibus angues* etc. Refellit Burmannum quoque Böttiger *von der Furienmaske* p. 87. — 451. *verbereque* Montalb., ut lib. V, 579 *insonuit flagello*. Sed alterum exquisitius; fecit flagellum resonare. Tum *rapido* alii, et sic ante Heins. vulgg. — 452. *non ego* Lutat. ad Stat., et *v. s. verique eff.* Donat. ad Terent. apud Burm. *effata* Goth. sec. et Rom. — 453. *falso* Rom. — 454. *Aspice* Goth. sec. Olim fuere qui distinguerent: *Respice; ad hæc*

Vatem iterum ut vers. 435—443; æditaam νεωκόρον designat. Forma increpandi Homero jam frequentata est Iliad. ι, 428. sqq. ζ, 490 sqq. πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει. add. Iliad. υ, 137 sq.

446 sq. Exuit jam Erinnys anum, ut solent interdum dii (conf. Excurs. XIII ad lib. I, p. 154), et vera forma adstat. Præclara autem rei exponendæ ratio effectu ab initio statim posito: Turnum ita loquentem horror invadit etc. — 447. *tot Erinnys;* nam horrendi angues ex capite sibilant et diræ deæ facies vera apparet. *tanta* pro talis.

451. *verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit; cf. sup. v. 336. VI, 557.

Bella manu letumque gero. »
Sic effata, facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantis fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor :
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit;
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super; magno veluti quum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,

adsum; vid. Serv. — 455. *gero* vel *cano* Zulich. Male. Nam respicit ad sup. 443 sq. — 456. *alto* Parrhas. — 457. *flammantes* Parrhas. *de* tert. Rottend. — 458. *Illi ingens somnum* Rom. et alii Pier. *Illi* quoque fragm. Vatic. *rumpit* Heins. cum melioribus. Vulgo *rupit*. *atris* Goth. pr. *ossaque ductus* sec. Moret. Notabile utique, *sudorem perfundere ossa*. *Ora* et *artus* ratio postulare videtur. — 459. *Perfundit* item Heins. pro vulgari : *perfudit*; at pr. Rottend. *profundit*; et multi, etiam fragm. Vatic., *præruptus*, ut alibi quoque solent. — 460. *A. tumens* Montalb., sed *A. amens* etiam sup. II, 315. *tectoq.* sec. Rottend. — 462. Optandum erat, ut viri docti docerent, quomodo hæc acciperent : *Ira super*. Vulgo videntur interpretari cum Cerda : insuper ; accessit demum ira. Ita saltem distinctio erat accommodanda : *s. i. belli, Ira super ; veluti*. Sane *super* eo sensu apud poetam et alibi occurrit, v. sup. II, 71 ; cf. VIII, 245; XI, 226. Sed sententia inde exit jejuna et tanto poeta indigna : *Sævit amor — insania*, *insuper ira*. Dicendum saltem erat, *super* esse pro copula; *Iraque* Exilitas tanta facile a poeta evitari poterat, si scriberet, *Ira furit*, vel simili modo. *Super* pro, superest, superat, occurrit et alibi (ut III, 489). Si pro superare, ebullire, erumpere illud dictum docere possem, bona efficeretur sententia. Donatus ita interpretatur, ac si *super*, pro, super his, dictum velit : *Tantum contraria desiderabat, ut irasceretur sibi, quod nondum iret ad bellum.* Saltem *ira super* ea est expediendum, ut sit, quod πέρι, pro περίεστι, Græcis poetis, v. c. οὗ πέρι μὲν πρόφρων κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ, Iliad. κ, 244. de Ulysse. *plus quam* amor ferri et insania belli, furit ira. — 463. *surgentur*

456. *facem injecit* in juvenem. — 460. *arma fremit*, plus est, quam, deposcit, clamat. — 461, 462. Elaborata oratio ! pro, belli cupiditate et ira incenditur *amor ferri*, et *insania belli* unum idemque declarant. *scelerata i.* quoniam ad cædes, rapinas et *scelera*, rapit, quæ proprie de bello dicuntur; at *super ira*, magis adhuc, quam amor pugnæ, sævit, furit ira. cf. Var. Lect.

462 — 466. Fundus comparationis in Homero Iliad. φ, 362 seqq., ubi de Xantho Vulcani flammis submissis ebulliente agitur; ὡς δὲ λέβης ζεῖ ἔνδον ἐπειγόμενος πυρὶ πολλῷ, κνίσην μελδόμενος ἁπαλοτρεφέος σιάλοιο, πάντοθεν ἀμβολάδην, ὑπὸ δὲ ξύλα κάγκανα κεῖται. Sed primum ornatu verborum superat Virgilius, ut facile exspectabas ab imitatore Marone. cf. Macrob. Saturn. V, 11, tum vero etiam aliud comparatum idque elegantius, suaviore et doctiore metaphora, substituit, animum ira æstuantem. *Costas* ollæ (sed gravius nomina-

Exsultantque æstu latices; furit intus aquai
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Hæc ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.

Franc. — 464. In Erf. corrector ante oculos habuisse videtur *Exsuperant*. Verum *exultare* est τὸ ἀναβλύειν. Ap. Hom. l. c. est λέβης ζεῖ ἔνδον — πάντοθεν ἀμβολάδην. Quod lebes idem est κνίσσῃ μελδόμενος puta poetica forma dictum pro eo, quod in lebete continetur, adipe; pro κνίσσα μελδομένα. *aquai* Heins. retraxit, nam vulgg. *aquæ vis*, quod et Cuninghamius maluit retinere. Memorabilis est Servii nota: « aquai: *Hanc diæresim Tucca et Varius fecerunt; nam Virgilius sic reliquerat: furit intus* aquæ vis, *Fumidus atque — amnis; quod satis asperum fuit.* » Judicio quidem adjecto vix subscribas; multo enim mollior altera hæc ratio. Nisi forte Serviana aliter se habebant, ut ex glossa primi Moret. suspiceris: « Aquæ vis *opposuit Tucca, quia nimis aspere sonuit* aquæ amnis, *quod Virgilius prius ibi posuit.* » Certe illa, *aquai amnis*, satis dure dicta videntur; etsi sic *rivus aquæ* Ecl. VIII, 87. *Propter aquæ rivum*; quod etiam Pomponius ex pleniore Servio comparat. Sed defenditur hæc lectio *aquai* noto Probi lib. I Art. Grammat. loco, ubi quatuor tantum locis priscam illam secundi casus formam a poeta agnosci docet. Accedit Medic. Mentel. sec. et a m. sec. Rottend. sec., tum pro div. lect. tert. et Leid. pr. Item Schol. Persii v. Heins. At *aquæ vis* omnes ceteri libri agnoscunt, quorum familiam ducit Rom. cum fragm. Vatic. Inter editas Aldinæ hoc idem tuentur; sed mutatum in Junt. et repositum *aquai* ad Benedicti ductum, qui et ipse suspicatur, narratiunculam apud Servium esse commentitiam; nam nihil a Tucca mutatum esse debuisse e lege Augusti. Provocat idem ad Quinctilianum (Inst. 7, 18, ubi non in omnibus legitur *aquai*, sed tantum alterum *aulai*.) Vix talia ad liquidum perduci possunt; potuit *vis* ab uno codice abesse, et suppletus esse versus a docto viro sic, ut scriberet, *aquai*; potuit quoque ab initio *aquai* scriptum esse, et eo neglecto a librario *aquæ* refictum in *aquæ vis*. P. Scriverii lectionem *Exsultante æstu latices erugit aquai* refellit Heinsius. Cui vacat, refellere potest et aliam Schraderi ad Musæum p. 233. — 465. *spumans* Bigot. *fumis* Leid. *vapor altus* Erf. — 468. *Inducit* Ven. et abest. pr. Hamburg. — 469. *Italia* alter Menag. *I.* et *d.* pr. — 470. *que* in fine abest multis, ex more. — 472.

vit *ahenum*) dixit ut γάστρην τρίποδος Homerus Odyss. Θ, 437; et ex utroque loco Quintus Cal. Cerdæ laudatus (lib. V, 381 seqq. de Ajacis ira). Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquæ*, vapor, *furit intus*, *atque alte spumis exuberat*, spumat

467 — 474. *polluta pace* violata jam a Latino, erepta sibi conjuge sperata. *venire* est gravius, quam esse: ut alibi monitum. — 471. *divos in vota vocavit*, invocavit votis: cf. ad lib. V, 234 *fudissetque preces, divosque in vota vocasset.* ἐπηύξατο. — 472. *exhortan-*

Hunc decus egregium formæ movet atque juventæ;
Hunc atavi reges; hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis,
Arte nova; speculata locum, quo litore pulcher

Certanti Franc. — 473. *juventa* aliquot Pier. et Goth. sec. — 474. *clari d. facti* Medic. Pierii. — 475. *Dum T. animis Rutulos* multi Heins. *animos Rutilis* Reg.; error autem *rutilus* pro *Rutulus* sæpe in libb. occurrit. Illud vero miror, quum corripiantur in hac voce syllabæ, Græcis scribi vocem per diphthongum ου, Ῥουτοῦλοι. — 477. *qua* Oudart. pro var. lect. Bene Holdsworthus observabat *arte nova* non bene jungi cum *speculata* locum; nam in hoc, quod locum speculabatur, ars Alectus spectari non potuit. Itaque interpungi vult: *se concitat alis Arte nova, sp. l.* Sed non magis *Ars nova* ad volatum referri potest. Saltem *Arte nova — rabiem objicit*; sed quum alia interjecta essent, v. 479 *Hic* interserit. Locus autem sic

tur, ὦρσαν, ἐπῶρσαν, Homericum. Rutuli se acuunt ad bellum, alii pulchritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fama erecti. Et sic Servius. Male Pompon. et alii *Hunc se.* Turnum accipiunt.

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Trojanos cervus venatione intereoitus. Reprehensum hoc jam apud Macrob. Sat. V, 17, et hinc a multis tanquam teoue et vi epica destitutum. Nolo defendere poetam. Totus hic locus de caussis belli in Trojanos concitati parum placet. Malim a magnis animorum motibus, iris et odiis, eas arcessitas esse, quam a Discordiæ, seu Furiæ artibus. Si semel poeta rerum miracula pro caussis naturalibus affert, ali allegorica certe persona frustra ea peti puto. Nec tamen cerva hic belli est caussa; sed occasio tantum et initium. Narrationem quoque hæc ipsa res, concursus cæsa cerva sacra factus, pro illis temporibus facit probabilem, quum semel non consilio, sed animorum impetu committendi essent Latini cum Trojanis, et res ad manus deducenda. Tum poeta æmulatus putatur belli Iliaci initia, et retentæ in Aulide classis Achivorum caussas, interemta ab Agamemnone cerva Dianæ sacra. Omnino invento huic poetæ strenue incubuerunt, ut pugnarum et odiorum caussas ab occisis casu sacris animantibus, quæ (ἀνειμένα, ἄφετα,) libere vagarentur, arcesserent. Exempla affert Cerda, sed ea sunt imitatorum Virgilii: alterum Statii, qui prima pugnæ exordia a tigribus Baccho sacris duxit lib. VII, Theb. 564. sqq. et Val. Fl. qui pugnæ, qua Cyzicus cadit, caussam ab ira Cybeles petit, propter cæsum sacrum deæ leonem lib. III, 15 sq. sed judicium adhibe, uti apud illos quoque, qui magnas rerum conversiones a parvis caussis nuper libellis suis persequuti sunt.

475—483. *animis a. implet.* Homericum. θάρσους πλῆσεν φρένας, ut Iliad. ρ, 583. Facit nunc Allecto, quod Eris Homerica Iliad. δ, 444 νεῖκος ὁμοίιον ἔμβαλε etc. *arte nova*, cum alia fraude, novum

Insidiis cursuque feras agitabat Iulus;
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto naris contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima laborum
Caussa fuit, belloque animos adcendit agrestis.
Cervus erat forma præstanti et cornibus ingens,
Tyrrhidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.

distinguendus: *Dum Turnus — se c. alis. Arte nova, sp. — Iulus, Hic s. — Objicit etc.* — 478. *nefas*, pro *feras* Goth. tert. — 479. *Cocitica*, *Cocitina* aberratt. — 481. *agitent* Ven. *qui* Franc. et pro var. lect. pr. Hamburg. *laborum* cum melioribus Heins. post Pier. At vulgo, *malorum*, ex intpr. — 482. *animas* pr. Rottend. *incendit* pr. Menag. *concendit* Bigot. — 483. *formæ præstanti* Hugen. et pr. Rottend. *formæ præstans* Bigot. v. Æn. I, 71. — 484. *Thyrridæ*, *Tyridæ*, *Tiridæ*, et *Thirus*, *Tirrus*, *Tirius*, *Tyrus*, *Tyrrus*, aberratt. — 485. *Tyrrhusque* Heins. ex libris maluit: nec aliter Aldd. et hinc ductæ: quas deseruit Commeliniana, quæ Palatinum codicem expressit, Pulmanniana, et aliæ. Ante Heinsium (h. e. in iis editionibus, quibus utebatur Heins., puta edd. Dan. Heinsii, Pulmanni et similes) legebatur *Tyrrheusque*, quod præferas, quia altera in *Tyrrhides* a poeta producta est; Τυῤῥεὺς, Τυῤῥείδης. Exemplum in contrarium esse potest *Belides* sup. lib. II, 82, sed nomen illud adhuc suspectum habeo. Tum non vana est observatio doctissimi Ouw. Noct. Hagan. p. 607, multorum nominum duas esse terminationes, unde diversa patronymica ducta sint: *Tyndaridas* habemus, quum tamen *Tyndareus* frequentetur; fuit igitur etiam aliquando *Tyndarus*. Ita etiam *Tyrrheus* et *Tyrrhus*, quod alibi occurrit. vid. in Nota. — 486. *lati* Rom. sed Pier. spreverat, Heinsius autem e Medic. aliisque prætulerat. Recte vero Burm. revocavit

dolum meditata. Supra I, 657: *At Cytherea novas artes, nova pectore versat Consilia.* — 480. *prima laborum caussa fuit.* Comparant Iliad. ε, 63. χ, 116; est primum initium calamitatum, quæ insequutæ sunt.

483 sqq. Molles et bucolicis propiores versus sunt, qui sequuntur, quod monuit Spencius. Similes deliciæ Cyparissi cervus apud Ovid. Met. X, 109 sqq. occurrunt, sed juvenili carminis luxuria expolitæ. Calpurnii quoque imitationem notavit Cerda Ecl. VI, 33 sq. et Statii locum de tigribus Bacchi mansuefactis comparat (Theb. VII, 564 sqq.). De id genus animantibus cf. viros doctos ad Lucian. pro Merced. Conduct. c. 1. *Tyrrhidæ pueri*, pro, Tyrrhei filii. Fuit autem nomen hoc in historia Albanorum regum non ignobile. Tyrrhus enim erat regii armenti magister, apud quem Lavinia Silvium enixa est: v. Victor O. G. R. 16 cf. Serv. ad VI, 760 comparato Dionys. I, 70, ubi Πυῤῥηνὸς depravate scriptum est, et in libro de Augusti progenie cap. 18 *Tity-*

Adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensæque adsuetus herili,
Errabat silvis; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli
Conmovere canes, fluvio quum forte secundo
Deflueret, ripaque æstus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiæ laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextræ erranti deus abfuit; actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque inploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,

late, quippe doctius dictum; ut *late rex* I, 25 et al. *campi est* Goth. sec. — 487. *A. in silvis* Menag. pr. — 488. *innectens* l. *intexens* Goth. tert. — 489. *Potabatque* aliquot Pier. *Sectabatque* Sprot. *feram* pr. Hamb. Ed. Ven., male, v. Burm. cf. sup. II, 51. — 490. *manu* (ex *manū*) Sprot. Vratisl. Medic. *manuum* aliquot Pier. — 491. *que* abest Zulich. *ad menia* Frf. — 493. *rapidi* aliquot Pier.; al. *rapidæ*, *rabidi*, male. — 495. *r. a. undante* aliquot Pier. *lavaret* multi. — 496. *exuviæ laudis* Sprot. *nimiæ* Dorvill. *accensus* God. et Moret. qu. — 497. *derexit* Gud. — 498. *afuit* cum antiquioribus scribit Heins. Vulgo *abfuit*; alii *affuit*. — 500. *inter* aliquot Heins. — 502. *replebat* Heins. e Medic. et a pr. m. Gud., item Sprot. et Reg. Vulgo, *replevit*.

rus. *soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia. — 488. *mollibus sertis*, seu villis, seu corollis. — 490. χειροήθη et ὁμοτράπεζον fuisse dicit. conf. Guell. — 492. *Ipse*, Αὐτὸς pro αὐτομάτως.

491 — 500. Cervus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab æstu recreabat. Ergo jam *defluxerat*, ut bene Cerda accipit *deflueret*; et sane canes eum reficientem se commoverunt, excitarunt. — 498. Turbas faciunt in *erranti*. Res expedita erit, si cogites inverso sensu dictum: *erranti deus abfuit*: ita ut aberraret. Nunc negationem addidit: *Nec deus abfuit*, adfuit fortuna, *dextræ erranti*, sic ut ea non aberraret. At Servius ad Alecto refert; ut sit ἁ θεός. *acta venit* plenius pro adacta est. — 500. *nota tecta*, τὰ ἤθεα. In miseratione cervæ, placidæ ac mansuetæ feræ, vss. 500 seqq. notabilem artis sagacitatem adhibuit poeta.

Auxilium vocat, et duros conclamat agrestis.
Olli, pestis enim tacitis latet aspera silvis,
Inprovisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit: vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans inmane securi.
At sæva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli; et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem; qua protenus omne

505. *Olli* Heins. cum melioribus. Alii, *Illi*. — 506. *armatur* Sprot. *abusto* et *adusto* aberratt. apud Pier. et Burm. — 507. *hi* Menag. pr. *gravidis* Goth. sec. *est* multi addunt, etiam Pier. — 508. *ira fuit* Pier. aliquot; *dedit* Bigot. cf. Burm. — 509. *Quadrificam* Dorvill. — 510. *Scindebant* Medic. et Scheffer., ut ad agrestes referatur. — 511. e aberat multis Pier. — 512. Ante Heins. distinxerant vulgg. post *petit*. — 514. *incendit* Rom. et aliquot Burm.

505. *pestis*; recte Serv. Furia. conf. sup. 476, 477. Latet enim illa in silva ad speculandam nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511 discedit. Mireris Cerdam ipsos *agrestes* h. pastores ad bellum movendum e silvis concurrentes interpretari malle. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem præustam? conf. inf. 524, ut mox stipites nodosos memorat. *cuneos coactos* pro adacto cuneo dixit.

512. *stabulum*, pastoris tugurium, ut et alibi. — 513. Fuit scilicet idem, qui nunc in agris est, mos, buccina convocandi ruricolas, repentino aliquo metu, periculo vel incursu. Idem mos in priscis civitatibus. Itaque Romæ primis ætatibus Comitia ita convocari solebant: *Per cornicinem centuriata* ap. Gell. XV, 27. Sulmata autem Maroni Furiæ buccina ex Eridis horrendo clamore Iliad. λ, 5—11. In 514 ad 518 imitatorem facile agnoscas vel ex exquisitiore ornatus studio. Expressus (nam inter multa a Cerda et aliis congesta hoc unum tenendum) Apollonii locus, primum quidem III, 1217 Hecates canum latratu: Πείσεα δ' ἔτρεμε πάντα; et multo magis draconis sibilo IV, 127, 139 ἀμφὶ δὲ μακραὶ Ἠιόνες ποταμοῖο καὶ ἄσπετον ἴαχεν ἄλσος· Ἔκλυον, οἳ καὶ πολλὸν ἑκὰς etc. Δείματι δ' ἐξέγροντο λεχωΐδες, ἀμφὶ δὲ παισὶ Νηπιάχοις, οἵ τέ σφιν ὑπ' ἀγκαλίδεσσιν ἴαυον, Ῥοίζῳ παλλομένοις χεῖρας βάλον ἀσχαλόωσαι; unde noster: *Et trepidæ matres pressere ad pectora natos;* non tam ornate, sed meliore judicio; nam a Furia inflatam buccinam tam horrendum sonitum edidisse, probabilius est dictum, quam draconis sibilum tam longe esse auditum. Virgilii imitatorem

Contremuit nemus, et silvæ intonuere profundæ :
Audiit et Triviæ longe lacus; audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini;
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ; nec non et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies : non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis;

515. *Insonuit* e Grammaticis laudat Heins. *Concutitur* pr. Rottend. *insonuere* Rom. et alii Pier. et Heins. *sonuere* Ed. Mediol. et Schol. Statii cum binis Goth. — 516. In multis *audit* scribitur, et hinc inseritur in nonnullis *et* ante *amnis*. Menag. pr. *audiit omnis*, quod placet Burmanno. — 518. *At* Menag. pr. *ad ubera* Oudart., quod alibi occurrit. — 519. *Quin vero* pr. Moret. a m. pr. — 520. Scribitur fere *concorrunt*, ex pronuntiatione. *occurrunt* aliquot Pier. — 521. *Troica* Witt. — 522. Dubitat Burm., an legendum sit, *campis e. a.* Cur tamen in *castris apertis* hæreas, quum *domus aperta*, *foribus apertis*, bene dicatur? — 523. *Derexere* Medic. *surrexere* pr. Hamb. pro var. lect. *nec jam* Parrhas. *in certam.* Oudart. *agrestis* Medic. — 524. *Stypitibus* passim scribitur apud Parrhas. cf. Burm. *sudibusque*

habes Statium I Theb. 118 de anguium Tisiphones sibilo : *Audiit et medius cæli Parnassus* etc., ubi omnia multo magis portentusa videbis. — 515. *profundæ* cum dilectu. In intimis magnæ silvæ recessibus audiebatur vox. — 516. *Triviæ lacus* est Lacus Aricinus cum Nemore et Templo Dianæ nobilissimu; cf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi*, non longe ab vico *Gensano*. Paullo remotior ab his locis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Umbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo jam Ennii versus VI Annal. *Sulfureas posuit spiramina Naris ad undas*, v. Cluver. p. 705, quarum natura candorem facit. In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium juga super Reate stagnante : in Narem ille quoque aliquando a M. Curio, exciso monte, emissus. Cic. IV ad Att. 15. Cf. Plin. III, 12 s. 17. Egere de hoc, qui loca adiere, etiam Erdmannsdorff. v. ejus vitam Rode auctore p. 108.

520. Ennii Ann. III versus apud Macrob. VII, 3 *Postquam defessi sunt stantes spargere sese Hastis : ansatis concurrunt undique telis.* — 521. *Indomiti agricolæ.* Ornans epitheton; simpliciter accipio durus, asperus. Sunt enim ἄτρυτοι : quod primo loco est, qui atteri nequeunt, aut frangi ac fatigari laboribus et ærumnis : altero ἄτρυτος etiam invictum, hinc validum, magnum, ingentem, simpliciter denotat. — *nec non et Troïa pubes*, Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Trojani. Vulgari oratione copiæ effundunt se, effunduntur,

Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant:
Fluctus uti primo cœpit quum albescere vento,
Paullatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.

duo ejusdem. — 525. *decertant* Bigot. a m. sec. v. III. Ge. 20. *utraque* sec. Moret. — 526. *tristis s.* Parrhas. *armaque* Zulich. — 527. *Sole repercussa* pro var. lec. Moret. tert. ex impr. et *lumen* aliquot Pier., tum *sub lumine* pars Pier. et Heins. e. Erf. *sub lumina* duo Burm. *sub lumine* duo alii; Gothani vulgatam tuentur. — 528. in hoc *ponto* Rom. et Medic., quorum in eadem lectione conspirantium haud levis auctoritas est, et pro var. lect. Gud., item Macrob. V Sat. 13, ut taceam codd. e vulgo, binos Goth.; in altero quidem *puncto* est. Probat Heinsius, ut *primo ponto* sit: a litore, et respondeat Homerico ἐν αἰγιαλῷ, in loco, quem poeta ante oculos habuit Iliad. δ, 422. Sed tempestate oriente fluctus ex alto versus litus aguntur, non a litore primum moveri incipiunt, ut jam Burmannus monuit. Tum vero in Homerico loco non ἐν αἰγιαλῷ responderet Virgiliano *primo ponto*; sed Πόντῳ μὲν τὰ πρῶτα κ., et hoc quidem sensu, ut sit pro, *primum in ponto, in alto*. Versus hi sunt: Ὡς δ' ὅτ' ἐν αἰγιαλῷ πολυηχέϊ κῦμα θαλάσσης Ὄρνυτ' ἐπασσύτερον, Ζεφύρου ὑποκινήσαντος, Πόντῳ μὲν τὰ πρῶτα κορύσσεται, αὐτὰρ ἔπειτα Χέρσῳ ῥηγνύμενον μεγάλα βρέμει. Burmannus malit: *summo — ponto*, ut *imo fundo* opponatur. Sed manifesta satis res est, *ponto* ex altero loco Ge. III, 237 huc esse translatum, ubi *in medio ponto*. Variare autem poetam verbo uno vel altero, ejusmodi versus, quos iterum ponit, ab ipso Heinsio aliquoties monitum est. Uti itaque altero loco fluctuum primos ortus in alto (*in medio ponto*), sic nunc fluctuum ortos a prima auræ impulsione, *primo vento*, memorat. — 530.

ἐκχέονται. Mox v. 525, 526. *seges*, pro, agro: isque adeo pro acie: eleganter autem *acies* statim per segetem effertur et reliqua ad eam attemperantur; qui comparandi modus exquisitæ est venustatis. Locus similis inf. videndus lib. XI, 601, 602. Primæ autem lineæ sunt Iliad. ν, 338, ubi *horret pugna hastis* ἔφριξεν δὲ μάχη ἐγχείῃσι μακρῇς. At ap. Apollon. III, 1355 *horret armis ager* φρῖξεν δὲ πέρι στιβαροῖς σακέεσσι — Ἄρηος τέμενος. Itaque et h. l. proprie diceres *horrere enses* eductos et elatos ad ictum, ut horrent omnia aspera et acuminata; tum *horret ensibus* terra, ager, acies.

526. *Sole lacessita* venuste pro percussa radiis. Debetur hoc Lucretii exemplo lib. IV, 218 *Corpora quæ feriant oculos visumque lacessant:* unde patet, ut ex aliis locis, ubi *visum*, *aures lacessere* occurrit, *lacessere* esse simpliciter ferire, percutere; cf. inf. ad lib. X, 10. Refertur etiam paullo ante *atra* seges ad oculorum judicium, si longum hominum ordinem in campo prospicias.

528. 530. Sæpius ornata a poetis comparatio; primum quidem ab Homero. Iliad. δ, 422 seqq. Eandem elaboratius extulerat Maro Georg. III, 237 sq. utramque vide, si placet, et inter se confer.

Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; hæsit enim sub gutture volnus, et udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorque Galæsus,
Dum paci medium se offert; justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,

uno Franc. *imo et* Dorvill. — 532. *Gnatorum Tyrrhei* libri Pier. Ex iisdem et suis Heinsius *Almo* scripsit pro *Almon*; nullum enim nomen Latinum *on* literis finiri, ait Sosipater. Quod equidem inter Grammaticorum argutias referam. *Almon* est communior forma; *Almo* rarior. Sic *Agamemno*, *Tarcho*, et alia pro vulgari *Agamemnon*. — 533. *Exit enim* aliquot Pier. cum Dorvill., ut sit quod lib. IX, 432, *viribus ensis adactus Transabiit costas*. Sed natum hoc ex scriptura: *exit*. *gurgitæ* duo Burm. — 534. *que* abest Witt. — 535. *Galæsus* Heins. cum melioribus etiam hic, ex Γαλαῖσος. Vulgo *Galesus*. conf. ad Ge. IV, 126 *Gelæsus* Rom. — 536. *Cum p.* sec. Rottend. *pacis m.* Parrhas. *sese* Ald. Junt. *se offert medium* Montalb. *se* plane excidit Oudart. — 537. *que* abest Franc. Witt. *agris* Medic. Pierii, tresque Burm. *armis* alter Hamb. Sed *arvis* recte retinent ceteri. Esse pro *in arvis* monet Burm. Cuninghamius *agris* retraxit; docere id *greges et armenta*. Non sequar subtilitatem. — 538. *et quina* sec. Moret. — 539. *terras* duo Goth., male. *et centum terram* Witt. — 540. *sævo Marte* emendat Marklandus ad Stat. Silv. V, 2, 21. Obnuntiat divinationi Burmannus, sed quid *æquo Marte* sit, parum expedit. Scilicet est, pari utrioque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata; ut alias *dubio*, *cæco*, *Marte* pugnatur. *Æquus* autem pro, æqualis, satis frequens est. Paullo aliter, nec tamen multum diverse ap. Lucan. III, 585 *navis dextrum lævumque tuetur Æquo Marte latus*. De congressu ex loco iniquo in locum æquum deducto Cur-

532. 533. *vulnus* pro sagitta, *Serv.*, ut II, 529, et *inclusit*, pro vulgari, interclusit, *iter vocis udæ*, traducto epitheto a gutture, per quod vox emittitur; proprie *iter udum*. Quomodo Virgilius ornatu præcellat Homerum, vide in hoc: Iliad. ν, 388 ὁ δέ μιν βάλε δουρὶ Λαιμὸν (κατὰ λ.) ὑπ' ἀνθερεῶνα, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσε.

536 — 539. Homerica arte Galæsi memoriam nobis commendat et miserationem facit. conf. Iliad. ε, 612. 613. 614. Quod *ditissimum* eundem et *justissimum* exhibet, ad primæ vitæ mores comparatum est. Illud vero præclare: *Dum paci medium sese offert*, ut jam Macrob. IV, 4 monuit.

540 sq. *æquo Marte*, pari utrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. Comparant transitus formam Iliad. ι, 84 Ὣς οἱ μὲν etc. *promissi potens* ἐγκρατὰς γενομένη ὧν ὑπέσχετο. cf. ad 341. *sanguine bellum imbuit*. Servius, initiavit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (ut v. 554

Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Inbuit, et primæ conmisit funera pugnæ,
Deserit Hesperiam, et, cæli convexa, per auras
Junonem victrix adfatur voce superba.
« En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coeant, et fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas,
Finitimas in bella feram rumoribus urbis,

tins IV, 1 *De regno, æqua, si vellet, Marte contenderet.* — 541. *bellum. telum* pro var. lect. pr. Hamb. ex interpretatione. — 542. *e. sanguine p.* Goth. sec. ex antecedente versu. *munera p.* conj. Markland. ad Stat. V Silv. 1, 21, quod et ipsum bonum esset. — 543. Memorabilis est Servii nota: *Probus, Asper, Donotus* (is tamen Donatus, quem habemus, *evolavit per auras od Junonem*, interpretatur), *dicunt, hoc loca per bis accipiendum, ut adloquatur Junonem* per cæli convexa et per auras (quod durissimum esset: etsi Burmanno non displicet). *Potest tamen* (et hæc melior ratio) *esse epexegesis* per auras *id est* cæli convexa; *nec enim aliud sunt auræ.* (Quæ sequuntur, adsuta esse videntur). *Dicit etiam quidam commentarius* convecta *esse legendum, ut sit* ipsa convecta; *quod difficile in exemplaribus invenitur.* Consentiunt sane omnes codd. in *convexa*, nisi quod Medic. a m. pr. *conversa*, quod Cuningham. probat, cumque eo Brunckius recepit: meo sensu tenue et exile est; sec. Moret. *cannexa*, vitiose. Quum tamen verborum junctura paullo insolentior sit, Canterus ap. Heins. conjecit: *cæli convexa peragrans* vel *pererrans*; satis jejune. Musonius *canvexa* pro *convecta* dictum esse volebat, sc. Alecto vecta pee auras. Cerda cum Turnebo Furiam *convexam* diei posse putavit, ut *amnis devexus* IV Ge. 293 sqq., perperam utique. Equidem bene intelligo, si verba ad naturalem ordinem revoces (*per auras, cæli convexa*), expediri quodammodo peiorem versum; illud tamen nondum concoquere possum: *Furiam alloqui Junonem per auras.* Latet, puto, facilis ad indagandum lectio: *cælique evecta* per auras, et peperit vitium compendium τοῦ *que*. — 545. *belli d. tristis* aliquot Pier., quæ vulgaris erat ratio. Quæ sequuntur ad meum sensum distinxi: *En — tristi; Dic — jungant. Quandoquidem A. r. s. Teucros, hoc etiam his addam* sqq. Vulgata ratio erat: *Dic — Jungant: Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros. Hoc etiam his addam* etc. — 546. *Sic* Sprot. et pars Pierianorum: nec displicet. Eadem diversitas V, 551. *ut coeant* duo Burm., ut 551. — 547. *Quando equidem* Rom. — 548. *tunc si m.* sec. Hamburg. *sit mihi* Menag. pr. vide IV, 125. *voluptas* Erf.

sanguis novus imbuit arma), inducebantur, trahebantur, prima cæde facta, ad bellum. conf. inf. 547. Doctius ipsum *bellum imbuitur*, instituitur, sanguine. Ex copiis, quæ apud Cerdam habentur, unum huc referas Propertii IV, 10, 5 *Imbuis exemplum primæ tu, Romule, palmæ:* inducis exemplum, quo imbuantur, moveantur ad similem conatum alii. — 543. *per auras, cæli convexa*, junge, verbo motus omisso, v. c. evecta: Sed vid. Var. Lect. 546. conf. 316. 317. *Dic*, ironice, tanquam εἰρωνικῶς. — 548. *hoc addam, in bella feram*, rapiam, doctius quam, ad bellum accendam.

Adcendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros. »
  Tum contra Juno : « terrorum et fraudis abunde est;
Stant belli caussæ; pugnatur comminus armis;
Quæ fors prima dedit, sanguis novus inbuit arma.
Talia connubia, et talis celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus, et rex ipse Latinus.
Te super ætherias errare licentius auras
Haud pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis : ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. » Talis dederat Saturnia voces.
Illa autem adtollit stridentis anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.

550. *insano Mart. amore* conj. Cuningham. — 551. *ut a. coeant* Sprot., ut inf. 582 *undique collecti coeant*. — 552. *ac f.* ante Heins. legebatur. *abundest* Rom. *est* abest Goth. tert. — 553. *pugnantur* Dorvill. *quo minus* Franc. — 554. *sors* multi etiam h. l. *imbuet* Parrhas. — 555. *connubia* statim per Aldd. in contextum venerunt. Brunck. revocavit *conjugia*, in quod omnes Pier. et Heins. et tres Goth. c. Erf. consentiunt, præter Mentel. pr. *conubia*. Sed aliquoties jam vidimus trisyllabum *connubja*. Porro qu. Moret. cum pr. Hamb. omittit *et*. — 558. *ipse* aliquot edd. et codd. v. 110. — 559. *si qua modo* alter Hamb. *est* deest multis Pier. et Heins. — 560. *geram* Hamb. pr. — 561. *extollit* Parrhas. *unguibus* Trappius post Cuningham. emendabat, ut membranæ essent alarum; parum feliciter v. Not. — 562. *petens* Franc. *super a.* duo cum Ed. Dan., natum ex *superardua* junc-

552 sq. Dignitatem orationi Junonis inesse facile agnoscas. *Stant belli caussæ.* Burmannus : certæ, fixæ, sunt. *Stare* omnino poetæ pro esse, ut Gr. ἑστάναι, usurpant, ne exilitate vocis poeticam vim frangant. Eo referendum; *stant prœlia*, et similia. Uti autem hac voce possunt poetæ, quia *stare* dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia; sic stant caussæ*, et hinc *stare* pro decretum, fixum, certum esse. — 556. 557. conf. 318. 319. — 559. Comparant Iliad. α, 522. 523. Reliquos belli casus ipsa moderabor : et sane inf. 572 extremam bello imponit manum.

561 — 571. Nova Furiæ species, quod non modo alata est (ut sup. 476), verum quod serpentes alis implicitos habet. Etsi res ita accipi potest, ut angues, qui pro comis sunt, inter volatum vento impulsi inter alas commotas strideant. Locum descensus ejus ad inferos, non dicam, an primus protulerit poeta; est tamen ille rei admodum accomodatus. Est enim in Hirpinis, non longe ab Æculano (nunc *Fricenti* in Principatu Neapol. R. ulteriore) lacus tetro colore et odore, et inter spiracula referri solitus, quæ Plutonia

Est locus Italiæ medio sub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens:

tim scripto. — 563. *in medio* edd. et codd. nonnulli. Sed *in* exolare fecit Heinsius. — 564. *forma* Erf. *memoratur* Dorvill. — 565. *Ampsacti* Medic., ut *Ampsanctus* ap. Cic. Plin. et Claudianum scribitur. Romanus et Ed. Ven. *anfracti*. in plerisque est aberratum *ansancti*, it. *ansanti*, *anxanti*, *amsaneæ*, *an valles sancti*. Mox *frontibus* alter Mentel. — 566. *utrumque* aliquot Heins. cum Goth. pr. *fragosis*, ut ad *saxis* referatur, aliquot Pier. Heins. et Burm. — 567. *vortice* nonnullæ edd., sed

vel Charonea (*Moffete*) appellant; vid. Plin. II, 93. Cic. de Div. I, 36, §. 79: cf. Nota Beckmann. ad Antigon. Caryst. 135. hinc v. 568 *spiracula Ditis*. Amsancti nomen huic lacui. Plin. l. c. *Item in Hirpinis Amsancti ad Mephitis ædem locum; quem qui intravere, moriuntur.* Locus etiamnum dictus *Mufiti*. Offenderunt tamen viri docti ad verba: *Italiæ medio*; utque locus satis conveniret, quæsivere eum in alia Italiæ parte. Ad speluncas *Æolias* dictas prope Interamnam, hodie *Terni*, qui locus cataractis amnis Velini nobilis est, transferre voluit locum Virgilianum, post Floridum Lect. Subsec. II, 18, *Addisonus*, loco jam a Burmanno laudato; et hinc alii, etiam *Blainville Itiner.* T. II, S. 29. At nuper Abbas *Capmartin de Chaupy* de prædio Horatiano (*Découverte de la maison de campagne d'Horace* Tom. III, p. 104 sqq.) aquas Cutilias in Sabinis ad amnem Velinum, quarum pars bituminosa et nitrosa est, in Virgiliano loco quærebat. Ita fere illi, qui ap. Pompon. Sab. Amsanctum in exitu paludis Reatinæ quærebant, decepti, ut arbitratur, eo, quod apud Varronem est umbilicus Italiæ ager Reatinus. Abb. *Venuti* in eodem fere tractu aliam convallem ad Montem *Castello di Catino* deprehendisse sibi visus erat, ad quam poetæ verba accommodabat: in diss. præmissa Tom. III Virgilii Ambrogiani: Caret tamen et hoc auctoritate idonea. Amsanctum Lucaniæ esse Donatus aiebat, unde Calor amnis (qui inter Aquariam et Pæstanos agros fertur et Silaro miscetur) præceps fertur: « ubi antrum ingentis magnitudinis cum pestifera exhalatione » deceptus ille nomine fluvii Caloris; quod commune est alteri in Hirpinis. Scilicet plura et fuerunt (v. Seneca N. Qu. VI, 28) et adhuc sunt ejusmodi spiracula (*Moffete*). Ex his pro lubitu alius aliud arripuit. *Amsancti* tamen *vallem* ad Hirpinos spectare, post Ciceronis et Plinii disertam fidem, non est quod dubitari possit. Faciem quidem loci nunc paullo diversam reperit Cluver. Ital. pag. 1201, silvæ saltem deerant. Verum commemorat et has *Swinburne*, qui nuper locum adiit (*Travels in the two Sicilies* 1783 p. 128) et alia Virgilio consenta-

Hic specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit faucis; quis condita Erinnys,
Invisum numen, terras cælumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello

vertice est librorum scriptura. — 568. *Hic specus horrendus* antiqui codd. apud Serv. et ms. Giphanii, hic quidem sequente *et*, quod in multis, etiam in edd. legebatur, (ita versus esset antiquo more constituendus elisin sibilo : *Hic specus horrend' et sævi spiracula Ditis*) sed sublatum ab Heinsio codd. meliorum, etiam Pieriannrum, auctoritate. *sævum* Goth. pr. — 569. *Monstrantur* multæ edd. et codd., inprimis quæ in sup. versu et retinent. At Heinsius revocavit ex aliis *monstratur*; unde comtior exit oratio. *mons sterilis* alter Hamb., miro errore. Ceterum observes membra sibi non accurate satis respondentia, etsi res non exemplis caret : *Hic specus — monstratur et vorago aperit. raptoque* alter Menag. — 570. *a. voces* pr. Mentel. *condit* Medic. uterque cum aliis Heins. et Burm. Lectio jam Servio notata. — 571. *et* t. Ald. *terram* aliquot Pier. *cælum terrasque* Parrhas. *levavit* aliquot Pier. et Witt. quod sollennior oratio postulat. Wakefield, deleta virnea. Virgilianæ descriptioni fidem adstruebat quoque ex iis, quæ ab amico suo Holdswortho acceperat, Spencius in *Polymeti* p. 276. *Italiæ medio* non debebat urgeri; est simpl. in Italia. *sub montibus*, qui tamen situ paullo remotiores sunt : sed silva olim inde a montibus ad planitiem protendi potuit. In vallis medio, ut Maro quidem locum describit, amnis fertur cum impetu et fragore. *Hic specus horrendum :* non addit, an amnis illud fecerit. Si loci facies nunc mutata est, nemo id mirabitur in loco ignibus subterraneis exeso. Lacum et vallem sub colle ilicibus consito, qui utrinque vallem claudit, vidit *Swinburne;* Cluverius lacum media sui parte aquam magna cum vi et strepitu ebullientem et resorbentem. *latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui tanquam latus lacus facit. *saxis et vertice*, h. e. vorticibus aquarum, vorticoso amne, inter saxa fundi. Potuit hic olim specus esse odorem sulfureum exhalans : qui nunc lacum recepit, torrente in stagnum mutato. Copiose de hoc Amsancti lacu egit *Leonardus de Capua* (*Lionardo di Capoa Lezioni intorno alla Natura delle Mufete* 1714, p. 9 sq.). Verum nunc habemus descriptionem vallis et lacus a peritissimo naturæ soli terraquei exploratore, *Abbate Alberto Fortis* factam, qui loca adiit et ipsam vim mephiticam expertus est; locum quoque ædiculæ Mephitis deæ deprehendisse sibi visus est; loci faciem multum esse mutatam, si cum Virgiliana descriptione compares, haud mirabere. Inserta est illa Commentatio Actis Academiæ Patavinæ (*Saggi scientifici e leterarj dell' Accademia di Padova* To. II, p. 146 seq.). *numen invisum*, μισητόν. *levabat* eleganter pro, relinquebat. Res enim, quas abominamur, gravant nos.

Inponit regina manum: ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant
Almonem puerum fœdatique ora Galæsi;
Inplorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine cædis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum adtonitæ Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatæ,
Undique conlecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,

guls post *Erinnys*, jungit: *numen terras cælumque levabat*; pro, terras numine levabat, ut illud: *roseas laniata genas*. doctius quidem, sed durius. — 573. *Imposuit* Gud. a m. pr., Goth. pr. in *urbe* ap. Priscian. — 574. *cæsumque* Goth. tert., sed *cæsos* Almonem et Galæsum. Pro hoc *ora Galæsi* dixit. — 575. *fœdataque* Sprot. et Franc. — 576. Abest versus a Goth. tert. — 577. *et igni* es Medic. et aliis Heins. reposuerat, quum ante lectum esset *et igne*. Burmann. locum habebat suspectum, quum de igni nihil præcesserit; ad conjecturam tamen *cædis iniquæ* descendere non debebat, quum ipse lectionis diversitatem laudet: *ignis*. Atqui hæc ipsa vulgata ante Heins. erat lectio; eaque haud dubie vera, modo interpunctio mutetur: *medioque in crimine* (inter criminationes Trojanorum), *cædis et ignis Terrorem ingeminat*, h. *ingeminat terrorem cædis et ignis*; minatur cædem et ignem. Prævisse jam Donatum video, qui ita interpretatur: *et idem geminabat terrorem, quem populus fecerat, spondens omnia cædibus et incendio peritura*. Lectio hæc Aldinarum, nisi quod prave interpungitur post *cædis*, Steph. Plant. Dan. Heinsii et omnium, quas inspicio, editionum, nescio in quo vulgari exemplari mutata esse debuit, in quod Heinsius casu inciderat. *igni* ex uno Romano notavit Pierius; *igni* Pompon. quoque interpretatur: *furore et seditionis impetu*. — 578. *geminat* Sprot. *ingeminant* Ven. *que* post *Teucros* Heins. sustulit, codd. auctoritate. — 579. *limite* Parrhas. — 581. *thyrsis* Menag. pr. *insultare*, de choro quidni æque dicatur, ac de equo, vel de ovibus hædisque exsultantibus Ge. IV, 11, *floribus insultant?* — 583. *scilicet* Medic. ap. Burm., dissentiente Fogginio. Verum etiam

573 sqq. Præclare hæc ad πάθος movendum. — 577. medias inter criminationes, quas in Trojanos jacit, metum injicit fore ut cæde et igni omnia misceantur. vid. Var. Lect. *se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

580 — 582. Auctoritate reginæ commoti filii, seu propinqui feminarum, quæ Baccharum more *thiasis*, choreis Bacchicis, *insultant nemora*, (Ge. III, 117 *insultare solo*) thiasos in silvis agunt, (vid. sup. 395. 396), coeunt, et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte, seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum*. Solet enim poetæ *fatigare* de iis actionibus dici, in quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare; conf. inf. ad VIII, 94, et sup. ad I, 280.

583. 584. *contra omina*, res-

Contra fata deum, perverso numine poscunt;
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes inmota, resistit:
* Ut pelagi rupes, magno veniente fragore, *
Quæ sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique inlisa refunditur alga.
Verum, ubi nulla datur cæcum exsuperare potestas
Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res;
Multa deos aurasque pater testatus inanis,

Pompon. Sab. « *Apronianus legit* scilicet. » Goth. sec. *Illic. cunctis* Oudart. *omnia* nonnulli ap. Pier. — 584. *nomine* Medic. — 585. *circum dant* Ed. Veo. *tecta tyranni* Medic. Pierii, quod defendi posse censet Burm., si *reges* legatur cum Menag. et Hamb. pr. — 586. 587. Elegantiam in repetitione agnoscebant Pierius et Ursinus. Sed aliter instituenda erat oratio, si venustas inde petebatur. Incurrit in oculos vitium, quod his verss. insidet. Aut versum priorem, aut hunc alterum: *Ut pelagi*, esse spurios persuasum jam habebat Heins., quamquam de hoc altero id censere malebat. Et deerat ille pr. m. ab altero Mentel. et pr. m. a Bigot. Contra prior versus, *Ille velut p.* a Macrobio laudatur, Sat. lib. VI, 3. Equidem ita existimare malim, esse utrumque inter versus nondum a poeta absolutos et elaboratos. Quum alterum adjecisset, priorem mox morte præventus mutare nequiit. *rupis* Witt. *p. moles* tres quatuorve. Nisi hoc ad superiorem versum spectat, eam in hoc Pier. ea nonnullis codd. notavit, *pelagi moles. magno rupes* Parrhas. — 588. *vallantibus undis* alter Hamb. — 589. Olim interpongebant post *scopuli*; hinc nonnulli mox omisere copulam. v. Pier. et Heins. Habet utraque lectio, quod placeat, et quod displiceat. Rotundior est oratio in antiquiore, *quæ sese — Mole tenet scopuli; nequicquam et sp.* Multo magis, si et ejeceris, *nequicquam spumea circum saxa fremunt.* At nunc inducitur illud: *rupes quæ tenet se mole scopuli:* adeoque *rupes se tenet rupe.* In interpunctione altera *scopuli* et *Saxa fremunt*: quod non tantopere ingratum est. Ge. III, 276 *Saxa per et scopulos.* — 590. Pro *inlisa* ap. Pierium alii *aspersa*, alii *infusa*, Goth. sec. *inversa*; mox *infunditur* alter Hamb. *retunditur* sec. Rottend. — 591. *cœptum* Parrhas. *superare* Rottend. *expugnare* aliquot Pier. *potestas* est pro vulgari *facultas*, nec hoc pro illo reponendum. — 592. *ut s.* Goth. pr. *euntes* Rom. — 593. *testatur* Medic. et alii Pier. et Heins. cum tribus Goth., minus comte; tum *aras inanes* Hamb. alter a m. pr. et pro var. lect. prior, ut aras

pectu ad apes et ardentes Laviniæ comas. supra v. 64 sqq. *contra fata deum*, Fauni oraculum v. 81 sq. *perverso numine*, pro, adverso, irato, Serv. cf. Burm. Nescio tamen, annon potius esse debeat, perversa, conturbata, et infirmata deorum voluntate. — 586 — 590. Imago rei ad sensum obvia, et a multis frequentata, ut exempla coacervare pigeat. Virgilius tamen Homericum locum Iliad. ε, 618 — 621 ante oculos habuit, et exornavit.

593. *auras*, cælum, manibus sublatis obtestatur. *inanes*, epitheton perpetuum aeris et ætheris, v. c. apud Lucret. Supra VI, 740

« Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,
O miseri! te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies; omnisque in limine portus;
Funere felici spolior. » Nec plura locutus

fœderis aut hospitii designet. Blanditur hæc lectio Burmanno et Marklando ad Statii Silv. præf. p. XII, qui in altera nullum esse sensum pronuntiat. Miror viros doctos de adjecto, *inanes*, non cogitasse; quæ tandem sunt h. l. *aræ inanes?* Ex altera parte quæ magis frequens et obvia ratio, quam ut precantes et obtestantes manus ad cælum tollant, *deos cælumque testentur?* et pro *cælo* non feremus *auras dictas?* ut inf. IX, 24 *multa deos orans, oneravitque æthera votis.* — 594. *procellas* Medic. *procellis* Montalb. et aliquot Pier. — 598. *que* a nonnullis Pier. abest. *in lumine* alter Hamb. et Zulich. In illis *omnisque in limine portus* impedita est oratio, ut unusquisque facile videt. Servii explicatio nihili est: *securitas omnis in portu est*; nec plus proficit Donatus: *Portus mihi erit limen domus meæ, quod egressurus non sum.* Erat saltem *limen portus* accipiendum tanquam dictum pro *portu*; uti autem vulgari ratione *in portu esse*, navigare, dicimur, ita h. l. *in limine portus*. Duritiem habet omissum *sum*. Sum *omnis*, totus, in limine, aditu, portus. Itaque sequor Pompon. Sab., qui hæc habet: *senex sum et in portu vita mea est*; quasi esset: *et totus sum in aditu portus*; in portu navigo. Nam ut *omnis* retrahatur ad *quies*, ut sit: *mihi parta est quies, eaque omnis jam est in l. p.*, putidum esset. Interea malim equidem totam hanc laciniam adsutam statuere, versu inexpleto relicto. Etiam Markland. ad Stat. II Silv. 2, 7, totum hemistichium suspectum habebat. Waddelii conjectura: *amnisque* sensum vix habet. Burm. conj. *mortisque in limine portus*. Saltem esse deb. *portusque in limine mortis* seu *leti*, ut Cul. 223. Cuningham. *omnique in l.*, quod non magis assequor; alius vir doctiss. *navisque in l. p.*; saltem, *ratis estque*. *cursusque in l.* Sed variari hæc possent multis modis, sine fructu ad poetam. — 599. *Munere* pr. Moret.

et X, 82 *ventos inanes*. — 594. fato se vinci ait, quatenus non suum, sed cæcum turbæ consilium, h. temerarium impetum et furorem, sequi cogitur. *Sacrilego — sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt fœdusque ictum violant. *has pœnas*, docte, *pro scelere hoc* pœnas. — 598. 599. Sibi rex paratum esse ait refugium in morte vicina, nec sibi eripi aliud, præterquam, ne, ut felix vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia verborum expedita est, si cogites, posse aliquem felicem vivere, mori infelicem; et multos fuisse, qui, uno die citerius, vita discedere debuissent: hos spoliatos dixeris morte felici. Sed de verbis ambigi potest: ego *omnis*, totus, sum *in limine*, aditu, *portus*; in portu jam tantum non navigo. vid. Var. Lect. *funus* pro ipsa morte, haud dubie; non de exequiis.

599 — 600. Quod Latinus regni munia prorsus deserit (cf. Not. ad VIII, 1), ne quis hoc temere factum arbitretur, tenendum est, ad Turni nomen illustrandum, ita

Sæpsit se tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxuma rerum

600. *relinquit* Menag. uterque. — 601. *in Latio Hesperio* aliquot Pier. *quem pr. una* Thuan. Macrob. III, 8, versus 601, 2, 3, recitat, et argutatur super voc. *mos.* Julius Festus *de verborum significationibus*, libro XIII: *Mos est institutum patrium pertinens ad religiones cerimoniasque majorum:* sane hoc quoque loco, et inf. XII, 836. Est tamen institutum quodcunque, etiam non religiosum. Hoc ibi voluerat Varro, quum diceret *mores* esse *animi*, quia *mos* proprie sit in judicio animi; inde, consuetudinem quoque esse, morem.

res attemperatas esse, ut is summam imperii tenere videatur. Facile enim intelligitur, quum semel Turnus ad Æneæ virtutem illustrandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas partes ageret, et alterius auspiciis res gereret. Eodem spectant alia, quæ a Marone sollerter provisa sunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, Regis nomine ornatus, Latini tamen principatui paret: nunc autem in Latini locum succedit: quemadmodum apud Etruscos factum videmus, aut inter Achivos, ut plurium civitatium reges principatum uni inter se deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro sæpe *Rutulorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias discernere, potuerit: scilicet ut Hernicos, Æquos, Volscos. Hinc apparet quoque, cur Turni matrimonium *connubiis Latinis* designare potuerit sup. VII, 96, et idem *Laurens Turnus* VII, 640. cf. Exc. VI extr.

601—622. Egregium, et epicæ majestati consentaneum poetæ commentum, dum bellum motum et illatum narraturus erat, primum morem patrium Jani reserandi arcessere, tum ad deæ ministerium eam rem referre, unde augusta rei species exoritur. Quod poetam v. 601. 602, ab historica fide recessisse contendunt Interpretes post Servium, quum Livius lib. I, 19, a Numa demum Janum, indicem pacis bellique factum, memoret, id vanum est. Nam si nos historiam Romanam nunc ex Livio potissimum haurimus; secus res se habuit illo tempore, quo multi præclari scriptores in manibus erant, a quibus Romæ origines diversis modis traditæ fuerant; e quibus unum vel alterum delegit, idque parum curiose in antiquioribus, Livius. Antiquissima per Latium fuit Jani religio (v. Excurs. V ad h. lib.), et a majoribus haud dubie tradita Romanis, inter cetera instituta, quæ plerumque a Romulo, Numa, vel alio rege repetuntur, quum essent instituta patria, a majoribus Alba Longa in novam coloniam apportata. Quum itaque opinio invaluisset, Numam religionum auctorem constituere: etiam Janum pacis bellique indicem ad eum referre potuere homines, qui annales condiderant.

601 — 606. *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia. Male argutatur Servius cum aliis, esse *antiquum* Latium. *protinus* h.

Roma colit, quum prima movent in prælia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminæ Belli portæ, sic nomine dicunt,

604. *Sive G. i. manus, seu tendere ad Indos,* laudat Schol. Cruqu. ad Horat. III Od. 24. Charisius autem lib. I Inst. Gr. p. 77, *Hyrcanisve A. parant indicere bellum, Sive inferre manus.* Tum Witt. *Gothis* Tres ap. Heins. *manum.* — 605. *Hircanisque* multi Pier. et Ed. Mediol. — 606. *Parthisque* duo Burm. *Parthosve* Zulich. — 607. *Sunt Gemini* emendatio Ja. Marii Matii ap. Heins., ut Janus Gemi-

l. jugiter, ut bene Serv., perpetuo ab eo inde tempore. *urbes Albanæ*, coloniæ. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 31. *maxima rerum;* res maxima, *μέγιστόν τι πρᾶγμα*. cf. ad Ge. II, 534. *quum prima movent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in prælia Martem* nove dictum, vulgo *movetur bellum*, *Mars;* nec quicquam adjicitur: tum quoque *moventur arma* (pro quibus *Martem* dixit: nam adjecit *in prælia*). Quod indicto bello ancilia commovebantur, alienum ab h. l. est. Vs. 604 — 606. Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii romani majestas præclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est urgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare; et sic porro in seqq. Etsi fuere bella Romanorum et victoriæ ea ætate, quæ huc revocari possunt; v. Vit. Virg. a. U. C. 724, 725, 729, 731, 734; nec dubitare licet, poetam in Augusti gratiam illa saltem adjecisse, *seu tendere ad Indos, Auroramque sequi.* Ut tamen hæc ad ipsum annum 732 retrahat, Janumque eo anno reseratum ex his vss. probet, multa gratis sumit, nec tamen rem conficit Massonus in Jano reserato Sect. III, 5, uti idem vir doctus in aliis locis vim facit Virgilii verbis. *Auroram sequi* magnifice, ad extremum Orientem usque progredi. Ferebat hoc multo magis usus loquendi Romanorum, quum v. c. dicerent, *ad Orientem missum, profectum*, esse aliquem. *Bellum* autem *lacrimabile* est Homericum πολύδακρυς Ἄρης, πολυδάκρυτος μάχη, δακρυόεις πόλεμος.

607 — 610. *Sunt geminæ Belli portæ* pro: Est ædes Belli binis portis instructa, perpetuo clausis, nec apertis, nisi instante bello. Vides hic exemplum fabulæ veteris nova interpretatione interpolatæ. Jani religio ab initio haud dubie symbolica fuit ad denotandam rerum naturam variasque ejus proprietates. cf. inf. Excurs. V. Traducta ea est postea ad alia, et Romæ Jani templum, a Romulo conditum, ex Numæ, ut aiunt, instituto, clausum vel apertum, belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornavit poeta, remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, custode in foribus Jano. Fecerat hoc idem sup. I, 294 — 296, ubi

Relligione sacræ, et sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse, Quirinali trabea, cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina Consul;
Ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes,

nus designetur. *Janus Geminus* sæpe memoratur: an usquam *Geminus* solum et absolute, merito dubites. Idem multo etiam durius e Prisciano contendit una voce scribendum esse *Belliportæ*; etsi verum est, ipsum templum per *Portas Belli* fuisse declaratum; erat enim δίθυρον, et portam in postico quoque habebat; conf. Plutarch. Numa p. 73. *Belli* per majusculam literam exarandum est. Est enim Numen h. l. cf. Not. — 608. *et* abest Franc. *form. Belli.* Parrhas. — 609. *externaque* Parrhas. — 611. *Hæc* Medic. a m. sec., ut referatur ad *limina*, interpolatum. — 612. *cinctoque* Mentel. pr. *cinctusque* Menag. pr. et Goth. tert. Similis variatio Liv. V, 46 pr. *Sabino* plerique ap. Pier. et Bigot. a m. sec. — 613. *stridenti limine.* conj. Burm., perperam. *has, str. limina*, ex apposito dixit. Etsi præcesserat v. 610. *limine.* Deberet esse scriptum *stridenti cardine:* verum hoc est poetam in ordinem cogere, non ejus lectionem restituere. — 614. *cum* duo Burmann.

vid. Excurs. IX. Contrario commento Horatius Janum clausis foribus ait cohiberi, tanquam pacis auctorem et custodem II Epist. 1, 255 *claustraque custodem pacis cohibentia Janum.* Pacem includi dixere alii. conf. l. c. *Belli* autem *portæ* proprio nomine dictæ videntur. vid. ibid. cf. inf. 622, et ibi Not. *ferri robora*, ornate, pro ferro simpl. seu ferreis repagulis: Lucretii exemplo, lib. II, 449. *nec custos absistit*, videri potest Jani signum in ipso templi aditu (ἐν πρυτάνῳ) stetisse: nisi ipsa templi forma, quæ et a fronte et a tergo portam habebat, talem poetæ animo speciem objecit. Verbo poeta nobis Jani templum exhibet hac specie: esse ædem Belli et Martis gemino aditu ab antica et a postica parte, (ναὸν ἀμφιπρόστυλον) clausis foribus robore et ferro munitis, posito ad fores Jani signo; Quoties bellum a Senatu decretum fuerit, Consulem fores aperire, bellum indicere, classicum canere.

611 — 615. *Has* portas, *stridentia limina*, reserat Consul trabeatus. Trabea *Quirinalis*, dicta, puto, quod uti regibus, ita ipsi Romulo, trabeæ fuerat usus. Plinius lib. VIII, 48, s. 74: *Trabeis usos accipio reges:* et IX, 39 s. 63 *Purpuræ usum semper Romæ fuisse video, sed Romulo in trabea.* Recte itaque Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat. sup. v. 187, 188. *cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris servato. Bene Servius, qui in ceteris argutatur: *toga sic in tergum rejecta, ut ima ejus lacinia a tergo revocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat.* Obvia res in vett. monumentis, inprimisque in numis. — 614. *vocat pugnas:* ut

Æreaque adsensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristisque recludere portas:
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cæcis se condidit umbris.
Tum regina deum cælo delapsa morantis
Inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia, atque inmobilis ante;
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.

615. *accensu* Menag. pr. *ab sensu* Franc. *accentu* conj. Heins. — 617. *videbatur* duo Borm. *reducere* duo alii. *excludere* Ed. Mediol. et Goth. pr. — 618. *adversus* tres apud Burm. — 619. *antris* Dorvill. — 620. *dilapsa* Ven. *d. per auras* pr. Hamb. pro var. lect. — 622. *rumpit* Medic. cum aliis. *rumpunt* duo. *ferratas portas* Parrhas. a m. pr. — 623. Arusianus Messius in suo libro legerat *Ardet in excitam Ausoniam*. Argutatur in hoc librarii lapsu Heins. Vulgatam fragm. Vatic. quoque tuetur. — 624. *parant* Gud. a m. pr. et Zulich., hic quidem male; nam variandum erat poetæ in numeris. *Mars* Zulich. a m. pr. et Menag. alter, stupore librarii, quem *pars arduus* male habebat. *artis* Medic. a m. pr. — 625. *fugit*

sup. v. e. III, 253 *vocantur venti*, velis expansis excipiuntur, ita nunc pugnandi potestas datur, et admittitur, indicitur bellum. Mox v. 615 classicum canitur. Nec tamen intercedo, si quis morem reconditum, et formulam sollennem respici dicat, qua in reserando Jano usus sit Consul, ut in ea invocaverit Martem et Bellum, et adstans multitudo verbis sollennibus responderit: etsi ea de re aliunde nihil nunc constat. In versibus 616—622 orationis copiam observa, et ornatum in singulis. cf. sup. ad v. 601. (Pictura fragmenti Cod. Vatic. ad v. 620 morem antiquum minus recte refert in templo Jani et foribus.)—vs. 622. Ennianum exemplum servavit Servius ex Annal. *postquam Discordia tetra Belli ferratos posteis portasque refregit;* unde etiam intelligitur, quomodo Virgilius in Junonis ministerium hoc inciderit. Adumbrasse eadem videtur Statius, l. V. Theb. 146, de Amazonibus: *ubi arma Indulget pater, et sævi movet ostia Belli.*

623. *inexcita, atque immobilis ante.* Nam v. 45, *rex arva Latinus et urbes Jam senior longa placidas in pace regebat. Pulverulentus;* nil frequentius hac imagine motæ pugnæ, vel cursus concitatioris, vel industriæ et studii; κόνις. ἐγκονιῖσθαι. κονίσσαλος. *omneis arma requirunt*, debitum Ennio esse notat Macrob. Sat. VI, 1. Sed in v. 626 ad nostros decori sensus exigendus non est lævor et splendor, ex axungia et suillo adipe (ἀργέτι δημῷ apud Homerum) quæsitus. Nec tamen per se tenuior, aut vilior rei

Pars levis clipeos, et spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote securis;
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum cratis; alii thoracas ahenos,
Aut levis ocreas lento ducunt argento;
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor; recoquunt patrios fornacibus ensis.

Dorvill. a m. pr. — 626. *tergunt* plures et probatiores Pierii: item Medic. et alii cum Probo apud Heins. Ceteri *tergent* cum trinis Goth. *lutea tergunt* Vratisl. *torquent* Parrhas. — 627. *subjiciuntque* Rom. *que* abest binis Burm. — 628. *jubet* Medic., forte *lubet*, addit Heins. *juvant* Rom. — 629. *Quin adeo* Goth. pr., manifesto vitio. Nec videtur poeticus sermo eam formam ferre. *impositis magne* Parrhas. — 630. *Latina* fragm. Vatic. a m. pr. — 631. *Ardua* Goth. sec. *Crustumerumq.* Ed. Ald. pr. et Junt., sed emendatum statim in Ald. sec. *Crustumenumq.* Menag. pr. *Crustumiumq.* Goth. pr., quod ap. Silium legitur VIII, 367 et *Crustumia pira* sup. Georg. II, 88. *et* abest Rom. *Antennæ*, *Attemnæ*, *Amtennæ*, aberrat. cf. Heins. — 632. *Tegmine* alter Menag. *suta* conj. Heius. — 633. *crateis* frag. Vatic., sed emendatum *cratis*. *corracas* Franc. *aeneos* Medic. eleganter, ait Heins. Saltem ferri potest. — 634. *Pars levis* Schol. Horat. Art. 26. *rondunt a.* Goth. tert., lapsu minus felici. — 636. *requoquunt*, *recocunt*,

est species, quam acumen ex cote.

629 sqq. Voluntariam has urbes militiam suscepisse putabat Cerda, quum ceteris imperatum esset, ut militarent. Equidem verbis tantum inesse video hoc: non modo agrestes confluxisse (ut 573 sq. narratum erat), verum etiam magnas urbes bellandi studio exarsisse. Quinque autem numerat, ut poeta, cui omnia definite efferenda sunt. Debuit tamen harum Latii urbium præcipuum nomen esse antiquissimis temporibus: in finibus quidem, occidentem versus, Crustumerii et Antemnarum, ad orientem autem Latii, Atinæ in Volscis. *Tibur superbum* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco. Astute, ne metrum repugnarot, pro *Crustumerio* cives *Crustumeros* dixit: nisi *Crustumeri* fuit pro Crustumorii: quod verum esse suspicor. Quæ sequuntur, ad has potissimum urbes spectant, ornate ea quidem exposita, sed satis ab aliis quoque frequentata. — 632. *Alii* galeas cudunt, aut *salignas Umbonum crates*, scuta de vimine facta, coriis inductis. — 636. *recoquunt*, instrumenta illa rustica liquefacta recudunt. Hoc apud Lucret. V, 1292. *Inde minutatim processit ferreus ensis*, *Versaque in obscenum species est falcis aenæ:*

Classica jamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad juga cogit equos; clipeumque, auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque adcingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deæ, cantusque movete,

scribitur, ut solebant multi. *reroquent* duo Mentel. cum Goth. tert. *primos* Goth. pr. — 637. *tessera* Zulich. et Goth. tert. — 638. *rapidus r.* Medic. a m. pr. *capit* alter Menag. *trementes* Gud. a m. pr. et Franc. *frequentes* Erf. — 640. *Lorica* Rom. — 641. *monete* magna codd. pars, ut solet, etiam Servius,

quod comparat Macrob. Sat. VI, 1 extr. *it tessera, signum bello*, h. e. diditur, distribuitur. *longo fugit ordine velox Tessera*, ait Statius, Theb. l. VII, 236. *trilicem* non tam triplici filorum ordine, ut esset lorica lintea; quorsum enim *auro?* sed *aureis* lamellis, triplici ordine sibi innexis; ut alias hamis, squamis, seu catenulis. v. sup. ad III Æn. 467. *fidum* ensem 640, vidimus jam VI, 524.

641 sqq. Enumerationem, quæ sequitur, copiarum Latinarum ipsa rerum ratio poetæ ingenio objicere debuit; ea enim, quæ sigillatim exponuntur, multo majorem mirationem faciunt, quam si sub uno numero quamvis grandi efferantur; porro, antequam res magnæ et claræ geruntur, eos cognoscere avemus, per quos eæ res gestæ sunt; Homerici navium catalogi exemplo eam esse adumbratam, obvium est, et ab omnibus Interpp. observatum. Ab eodem Homero Iliad. β, 484 petita est Musarum invocatio; et recte, tanquam in rebus a prisca memoria repetitis. Comparationem inter Homericam et Virgilianam rationem a Macrobio inde Sat. V, c. 15 passim instituerunt viri docti, sed partium fere studio et alterutrius poetæ amore abrepti. Nobis ea notasse sufficit, quæ Virgilio propria sunt. Quum itaque Græcarum urbium et populorum enumeratio, tanquam in re, communi Græciæ consensu, suscepta gestaque, ad singulorum oppidorum laudem et gloriam avitam pertinere videretur, multa Homerus simpliciter nomine designare potuit. At Latii urbes pleræque, aut solo erant æquatæ, aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poetæ commemorare paucas, et commendare eas a vetere fama, et antiquis fabulis, inprimis de iis, qui eas condiderant. Fabulas autem plerumque ad Græcanicæ fabulæ naturam accommodavit, origine quoque urbium Italicarum a Græcis repetita. Qua de re v. Excurs. VIII ad h. libr. Quum itaque Virgilius urbium et populorum varietate, locorumque et morum diversitate inferior esset Homero, delectationem ex fabulis priscis recte quæsivit. Quod Trojanam aciem non adjecit, ad Homericum exemplum, nemo facile miretur; quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat? Etruscorum auxilia enarrare non oblitus est inf. lib. X, 163 seq. Erant enim in ge-

Qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
Conplerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis;
Et meministis enim, divæ, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
  Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor divom Mezentius, agminaque armat.

et pro emendatione fragm. Vatic. bene et hoc; bene et alterum, quod jam habemus. Heinsius conjiciebat, *cantuque monete*, ne bis idem versus occurreret; nam legitur ille totidem verbis lib. X, 163. At vero quot versus in Virgilio et in Homero essent mutandi, si hoc sequi vellemus. Et sic præferam utique *cantusque monete* alterutro loco. — 642. *acciti* Medic. Colot. et Burm. Excerpta. Alterum doctius: *exciti;* et *bello*, ad bellum. *quemcunque* Gud. a m. pr. *quemquæque* Dorvill. — 643. *complerunt* Rom. et vett. apud Pier. et pars Burm. cum binis Goth.; et hoc magis epicum. *compulerint* alicubi legi Pierius narrat. *acies campos* Exc. Burm. *acies, quibus arserit armis* Witt., librarii fraude. v. Burm. *q. I. tantum Fl.* vulgata aliqua ante Pier. legit. — 644. *adserit* Rom. — 646. *At* tres ap. Burm. cum tert. Goth. *fama* Oudart. *dilabitur* Zulich. *vox* alter Goth. — 647. *in id* Montalb. — 648. *Mezzentius* scribit Medic. et Rom., quod ad legentis fastidium denere hoc rerum hominumque, quæ animum tenere possent. Quod ad ordinem, quo urbes recenset poeta, attinet, etsi vana ea de re virorum doctorum est subtilitas, cf. Macrob. l. c., non tamen videntur observasse, ab occidente Latii ad orientales usque fines eum progredi.

641 — 646. Quid est *pandere Heliconem?* ut aditus poetæ pateat? utque eas canentes audiat? ut fere Cerda exponit; et est utique proprium de aditu patefaciendo τὸ *pandere;* atqui jam ante per totum carmen in Helicone, inter Musas versari debuit; et Musæ jam memorare debuere caussas irarum Junonis cum ipsis odiis eorumque effectis; an ut Musæ, seu descendant, seu in conspectum veniant? ut in Hesiodi Theog. pr. Probabilius alterum hoc: ut rem novam, vetustæ memoriæ, sibi exponant. Est certe, adeste et dicite. ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι. Ad Claudianum IV, 1 Gesnerum de Helicone, tanquam scena, cogitasse video: quod nolim factum. — 643. Sunt hæc in laudibus Italiæ, quas v. Ge. lib. II, 167 sq., ubi illa 174 *parens magna virum.* — *jam tum*, præclare dixit, ad laudem sui ævi, tacita quidem comparatione. — 644. quos populos bellantes habuerit. — 645. 646. ex Homer. conversi, Iliad. β, 485 sq. Sequuti sunt alii, ut Statius Theb. IV, 32 seqq. Ovid. XV Met. 622, 623. κλέος; *fama*, et doctius *famæ aura.*

647 — 654. Quod Mezentium Agyllæ Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. v. Exc. ad lib. VIII, 478. — *Tyrrhenis ab oris Mezentius*, oriundus ex Etruria. Pulsus enim Cære ap. Rutulos tunc agebat. vid. inf. VIII, 492, 493. *contemtor divûm* ex fama antiqua:

Filius huic juxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni;
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum,

fendit Pierius. *Mesentius* Witt., et *Mezencius* duo Burm. *Medentium* veteres dixisse, Priscianus, *Messentium*, Velius Longus tradit. Totum hemistichium: *Mezentius agminaque armat*, a Goth. altero aberat. — 649. *hunc juxta* Medic. a m. pr. *hunc Lausus juxta*, et *huic fuerat L.*, et *huc juxta* alii apud Pier. *hic juxta* Rottend. tert. a m. pr. — 652. Est Ἄγυλλα. *Agellina* nonnulli. *Agelina* Franc. et Dorvill. cum Goth. alt. *Agyllina* Maronem dedisse arbitratur Heinsius. — 653. *quo* sec. Rottend. pro var. lect. ex interpretamento. *patris* Dorvill. a m. pr. — 654. *sed cui* Leid. — 655. *insignem fama* Macrob. Sat. V, 15, non insolenti varie-

quam e Macrob. III, 5. v. inf. Exc. III ad VIII. *Lausus, quo pulchrior a.* Imitationem Homerici Nirei multi notarunt Iliad. β, 673, 674, et similem locum de Euryalo, in Odyss. θ, 116, 117, et de Aloidis λ, 309. *corpore Turni* pro *Turno*, nota ex Græcis forma. conf. sup. VI, 22. Idem Lausus *equum domitor*, ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum*: quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. vid. Iliad. ι, 49 seq. — 652. *Agyllæ* seu *Cære* tyrannidem tenuerat. vid. inf. VIII, 481 sqq. *nequiequam* jungam eum *sequutos*, qui ei in pugna cadenti frustra erant adfuturi. — 653. *dignus patriis qui lætior esset Imperiis*, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium*. Comparant Homericum de Peripheta Eurysthei filio: Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων Παντοίας ἀρετάς Iliad. ο, 641.

655. sqq. Aventinum, tanquam unum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam in ludis curuli certamine obtinuerat. Eundem exhibet clipeatum vers. 657, quod ferri potest; sed quum paullo post v. 666 eundem leonis exuviis indutum incedere narrat, in eo fateor me poetæ diligentiam et judicium desiderare; nam diversorum vitæ priscæ temporum fuit, spoliis ferarum tectum esse, et de curru armatum pugnare. Quod primum *curru* vectum (v. 655) mox *peditem* incedere facit (v. 664), in hoc morem Homericorum heroum sequi potuit, qui non raro, exiguo intervallo subsequente curru, pedites incedunt. Aventinum in nonnullis signis agnoscunt recentiores veterum operum interpretes. Nobilissimum est in *Museo Capitolino* T. III, tab. 26, jam a Dom. Rubeo (in *Raccolta di Statue ant.* n. XIX) exhibitum: sed id Herculis pueri esse nullus dubito. Exuviæ leonis perpetuum Herculis sunt insigne, etiam pueri, ante enectum Nemeæum leonem.

Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus; clipeoque insigne paternum,
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,
Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone exstincto, Tirynthius adtigit arva,

tate. *per gr. circum* Menag. pr. *per agmina* Witt. a m. pr. — 656. *ostendit* aliquot Pier. *Hercule forti* codd. ap. Pierium, ex interpretatione. — 659. *in silva* Sprot. et Leid. unus, et aliquot Pier. *Rhœa* Leid. *Reba* Hamb. sec. *Rhea* h. l. est ex Ῥεία vel Ῥείη, v. c. ap. Callimach. — 660. *Fortivo partu* plerique codd. ap. Pier. *furtivo* unus Leid. a m. pr., quod Catrœus dedit, nec vidit se deterius et vulgarius pro exquisitiore dare; nam, qui *furtivo partu* editus est, eum elegantius *furtivum* poeta appellat. *furtivum ediderat partu sub l. auras* Ed. Ven. *partus* Rom. *liminis* alter Hamb. et Gud. *ad sublimis edidit auras* sunt qui legant ap. Pier. *sub luminis oras* Heinsius ex Medic. et aliis reposuit, jam Pierio e codd. probatum; in nonnullis *horas;* in ceteris et in vulgg. Aldd. et cett. ante Heins. *auras* legitur: qood nnllrm mutatum esse, qnum altero in loco Ge. II, 47 idem servatum sit. Nec

Celernm Aventinus heros Virgilii ingenio deberi videtur, Homeri exemplo, qui in similibus heroum filiis et nepotibus commemorandis felicissimus est. Herculis autem accessus ad hæc loca (vid. inf. VIII, 200 sq.) facile poetæ animum impellere potuit, ut in Aventinum incideret; cujus nomen Romanis lectoribus placere debuit, quum mons Aventinus urbis Romæ pars facta esset.

655. *insignem palma currum*, simpl. intelligo νικηφόρον, ἀθλοφόρον, quadrigas, vel bigas, quæ præmium cursus obtinuerant. Lauri vel palmæ insigne, currui infixum, recentioris moris ne sit vereor. *Hercule pulchro Pulcher Aventinus.* Noli, nec de Herculis, nec de Aventini pulchritudine cum Cerda et aliis dubitare. Rem satis declarant signa vetera; sed cogitandum est de pulchritudine herois, qui robore corporis omnes mortales superavit. — 657. 658. Tragicorum more, clipeum dat Aventino insignitum hydra. *Centum angues, cinctamque serpentibus hydram;* eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctam serpentibus.* Celerum poetæ de parvis et tenuibus parum laborantis genernsam incuriam observes in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit. Comparent deliciarum harum studiosi, præter Silium II, 158, 159; Eurip. Phœniss. 1142 sqq. Quintum Cal. VIII, 349, 350.

659 — 663. Bellum poetæ commentum a Rheæ Silviæ, quam Mars compressit, exemplo ductum: Herculem actis per Italiam Geryonis armentis cum Rhea sacerdote consuevisse, unde natus sit Aventinus heros. *mixta*, μιγεῖσα θεῷ. *Laurentia arva*, ut poeta, latius dixit; nam apud Evandrum,

Tyrrhenoque boves *in* flumine lavit Iberas.
Pila manu sævosque gerunt *in* bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens *im*mane leonis,

dubito *oras* nihil aliud esse quam antiquam scripturam et pronuntiationem τοῦ *auras*. conf. ad Ge. II, 47. — 663. *in flumina* Gud. *Hiberos* duo Moret. *Iberos* aliquot Pier. — 665. *Ut. t.* Oudart. Heins. conj. *aut.* — 666. *tegumen* Heins. e Medic. (a Fogginio *tegmen* expressum) et tribus aliis. In reliquis, etiam Pierianis, *tegimen*. Vulgo *tegmen*: v. sup. ad III, 594. Eadem varietas in Livio et aliis obser-

qui tum loca circa Palatinum et Aventinum tenebat, deverterat Hercules: qua de re v. inf. VIII, 200 sqq. — v. 663 poeticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est, lavare gregem; pro: *et armenta ex Hispania adduxit.*

664 — 669. *gerunt* scil. Aventini comites; quos paullo durius subintelligi non inficior: etsi eo ducere potest τὸ *Ipse* v. 666. Nec monitum, unde ii fuerint, quos adduxit. Loca circa Aventinum montem *eos* inhabitare dicere poterat. Sed totus locus a poeta inchoatus, non absolutus esse videtur. *Pila* bene memorat, tanquam Romanorum *et* Italorum telum; v. de iis Polyb. VI, 21, ubi ὑσσοὶ appellantur. *De dolone*, de quo Reines. Var. Lect. pag. 646 egit, unice amplectendum est, quod e Varrone affert Servius: esse ingentem contum cum ferro brevissimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petit hinc Silius III, 250. *Mucronem teretem*, ex usu loquendi, non nisi de gladio exiguo accipi posse puto; nec tamen τὸ *teres* satis convenit: *Sabellum* autem *veru* nullum aliud esse videtur, quam verutum, jaculi, seu teli missilis genus: præfixum ei ferrum melius utique *teres esset*; an poeta illud per *mucronem* declarare voluit? Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, σαυνίον dictum, a quo adeo nomen eorum ductum esse volunt Saunitarum, et Samnitarum, seu Samnitum. vid. Festum, voc. *Samnitibus*, et qui ad e. l. laudantur, et Strabon. V, p. 383 B. Jam, quum Samnites Sabinæ gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastæ genus sollemne esse, aut saltem tribui potuit, unde *veru Sabellum*. Nisi omnino commune fuit populorum *Latii*, et reliquæ Italiæ. Sic Georg. II, 168 *Volscos verutos* vidimus. — 666. *tegumen leonis*, cui nunc *seta* tribuitur, ut infr. 790 bovi, sunt exuviæ: has *torquet*, retorquet, in cinctum corporis; infr. VIII, 460 *Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.* Easdem exuvias ita accommodat capiti, ut rictus pellis pro galea sit, ut inf. XI, 680, 681 *caput ingens oris hiatus Et malæ texere lupi cum dentibus albis.* conf. mox v. 688, 689. Dentium nitorem, *ut* in apro, sic in leone non memini usquam prædicatum: itaque *albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In ceteris scabra *est* oratio. vid. Var. Lect. Saltem jung. *Ipse pedes* se.

Terribili impexum sæta, cum dentibus albis
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,

vata. — 667. *implexum* aliquot Pieriani, et duo Burm. *impecum* Dorvill. *implexu* Rom. — 668. *tunc r. t. tenebat* Sprot. *subibant* Rom. Ceterum, quomodo Interpretes hæc acceperint, ex vulgari quidem interpunctione non assequor; *Terribili impexum sæta, cum dentibus albis Indutus capiti, sic regia tecta subibat Horridus,* — Omnino post *tegumen torquens* durum est *Indutus capiti.* Ergo idem *tegumen torquet,* et id, h. e., eo, *indutus est capiti?* Mox idem *humeros innexus amictu* est. Mollius esset, si scriptum foret *indutum* sc. *tegumen capiti,* nisi *indutus* substantive positum, ut sit indumentum capitis: ut inf. 688. 689 *fulvosque lupi de pelle galeros Tegmen habent capiti;* sic nunc *indutus capiti.* Interpungam saltem plene aut in fine versus 667: *albis. Indutus capiti sic, regia tecta subibat Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu;* aut, quod facere præstat, post *Indutus capiti: Sic regia tecta subibat.* Licet quoque suspicari, vitium in *torquens* latere; nam, si eo sublato substituatur epitheton leonis, v. e. *Ipse pedes tegumen Nemeæi,* vel *Gætuli, immane leonis:* omnia bene se habent, ut sic: *Ipse pedes tegumen — indutus.* Fuit vir doctus qui conjiceret: *tegumen tollens,* ut. inf. VIII, 141. At *torquet,* vere et proprie intorquet, supra humeros vel brachia, leoninam pellem Hercules; multo magis proprio aliquo modo in monumentis priscæ artis Italiæ. Probabile mihi videtur locum ultimam poetæ manum expectasse, et, quæ varie ab eo tentata fuerant, ex ejus codice a Tucca esse apposita: ita ut, aut servandi essent vss. 666. 667 expunctis 668. 669; aut hi, expunctis illis prioribus. Possis quoque locum interpolatum dicere: ejice versum importunum 668 *Indutus capiti, sic regia tecta subibat;* quæ a sensu et loco aliena sunt, et juncturam verborum enecant: præclare tum procedunt reliqua hunc in modum: *Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello: Ipse* (pugnat) *tegumen torquens immane leonis Terribili impexum seta cum dentibus albis, Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.* Attamen ad sensum meum vel sic ultimus versus *Horridus* — otiosus est. — 669. *Herculeos q.* Goth. tert. *innixus* Rom. et duo Burm. *indutus* Bigot. — 670. *T. limina* Parrhas. et cod. apud Pier. — 671. *Tyburni* Rom., quod Cerda præfert. Sane apud Horat. I, 7, 13 *Tiburni lucus,* etsi et ibi variant codices. v. Torrent. et Lambin. cf. inf. lib. XI, 519. *Tiburni* expressum dedit Brunck., idque et ipse malim. Vitium nasci potuit e versu antec. habet tamen et altera forma *Tiburti* suas auctoritates: v. pugnat, *torquens tegumen — indutus* (illud h. e. illo) *capiti:* (indutum caput habens eo) *Sic regia tecta subibat Horridus.*

670—677. In condenda urbe Tibure tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argivi filii. Quod ii isto adhuc tempore inter vivos habentur; non urgendum est, nec temporum ratio subtilius exigenda. vid. Excurs. VIII. *gentem*, ut poeta, narrat, quum *urbem* dicere deberet; quod passim obvium: v. 673 προμάχονται heroum Homericorum exemplo procurrentes ante aciem. Tenendum est ex Iliadis lectione. Comparatio v. 674 splendida est: eadem imitatione ex-

Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur;
Ceu, duo nubigenæ quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem

Exc. VIII. — 672. *Chatillus*, *Catthillus*, *Cathillus*, *Cathilis*, *Cathilus*, *Catullus*, aberrationes. *Choras* Goth. sec. *Corax* Moret. tert. cum tribus aliis Burm., utroque Goth.; et sic Schol. Horatii Cruquianus ad I Od. 7, et I Od. 18. — 673. *inter bella* Goth. — 675. *Omolen*, *Emalon*, *Amolon*, *Tymolem*, aberrati. librariorum. Nam Ὁμόλη satis nota ex Pausan. IX, 8. Steph. Byz. h. v. Mons idem Centaurorum clade notatus ap. Eurip. Herc. fur. 371. Panis sedes ap. Theocr. VII, 103. Urbem simili nomine Homolen vel Homolium, laudat Strabo lib. IX, p. 675 B. et Ptolemæus, notante Julio Sabino, qui docet alios legere *Oloen* pro *Pholoen*. Sed is Arcadiæ mons est. Mox in Ὄθρυς alii errores: *Otyrumque*, *Othirumque*, *Tyrrimque*, *Nothumque*. At Medic. *Othrumque*, et vulgg. ante Heinsium *Othrynque*. Tandem *nivantem* Vratisl. — 676. *rabido* Exc. Burm. Ge. Fabricius interpungebat: *Linquentes: cursu rapido dat e.* — 677. Ex Miscell. Obss. Vol. I, 17 notatur ad h. l. reprehensio poetæ, qui post *silvam virgulta*, post majus minus commemorando, versus vim infregerit. Respondet ibi vir doctus alius, sed parum commode; nec magis commode Schrader. ad Musæum p. 164, a generaliori poetam ad specialius transire. Dicendum erat, *virgulta* poetico sermone jungi cum *silvis* et eodem loco haberi, nec inferius illo esse. Simili modo *arbusta* pro arboribus, nulla cum extenuatione. Vide lib. VI, 704. XII, 522. Et *virgulta* aliquoties in libro Georg. tertio pro *silvis* dixit: Lucretii exemplo, quem v. lib. V, 933. 934. 1365; Porro *cedant* Gud., unde Heins. conj. *se dant*. — 678. *Non* duo Burm. *deficit* Rom. — Versus 679. 680 suspecti erant Jac. Bryant, nec injuria; est enim pressa a Statio IV Theb. 139 — 141. IX, 220 — 222. *nubigenas* Centauros quum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliæ montes, ex quibus Othrys et Homole sunt, (v. de hoc V. L.) inhabitabat gens fera et silvestris, fabula eam locis intra nubes editis habitantem a nube repetiit, quum Ixion pro Junone erat amplexus. — 677. *cedunt virgulta* sc. perrumpentibus; ut de apro Calydonio Ovid. VIII Met. 340 *Sternitur impulsu nemus et propulsa fragorem Dat silva.* [Homericum ἀκρο-τάτα δὲ ποδῶν ὑπ' ἐσσείετο ὕλα (Iliad. ξ, 285), quod post alios Cerda laudat, diversam rei speciem habet.] Tum *virgulta* pro silvis, ut alibi, v. c. Ge. II, 308, Lucretii exemplo. conf. Var. Lect.

678 sqq. De Præneste fabula domestica veterum Latinorum affertur, de conditore urbis Cæculo, quum infans esset, in foco reperto, et pro Vulcani filio habito. cf. Serv. et Solin. cap. 2, ad eumque Salmas. p. 46. *genitum inter*

Inventumque focis omnis quem credidit ætas,
Cæculus: hunc legio late comitatur agrestis;
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis;
Quos, Amasene pater: non illis omnibus arma,
Nec clipei currusve sonant: pars maxuma glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri

paollo abruptior oratio versuum horum interpositu, et langueot illa *omnis quem credidit ætas*. — 681. *late legio* Medic. et Parrhas. *comitantur* tert. Mentel. a m. pr. — 682. *Preneste* passim io libris. Sed Gr. est à Πραίνεϛος. v. Heins. — 683. *rosida* duo recentes ap. Burm. eum uno Goth. Sic passim scribitor. — 684. *Hernea* Excerpt. Burmann. *Aragnia* Goth. alter. *Anagria* Veo. *pascis* prætolit Heins. ex oonoullis Pierianis. Vulg. *pascit*. Ita variari videri potest oratio; et prætulit Wakefield. Apud Servium liber: *misit*. — 686. *currusque* codd. Pier. et sec. Rotteod. — 687. *viventis* p. pr. Moret. *liventes* tert. Mentel. *linquentes* Leid., sed *livens plumbum* bene de colore plumbi nativo nigricante. *spargunt* et *gestant* Veo. a m. pr.; alterum in binis aliis. *gessit* sec. Rotteod. — 688. *fulvoque* Veo. — 689.

pecora jungere fas est, non, *regem inter pecora*. — 682. *altum* a situ, vid. Strabo V, pag. 365 A. 682, 683. *Gabinæ Junonis*. Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Juno Lanuvina*, et hic *Gabina*. Repetiit eam hinc Silius lib. XII, 537 *Junonis tecta Gabinæ*. Alias non nisi in biois marmoribus ea occurrit apud Vulpium in Latio profano T. IX, p. 274. — 684. qui *Hernica saxa colunt*. Si verum est, quod a Festo et Servio traditur, *Sabinorum*, seu (quod Festus habet, quodque eodem redit: nam Sabina stirpe oriundi fuere Marsi) Marsorum lingua, *herna*, *saxa* vocata fuisse: docte poeta *Hernica saxa* dixit; erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam*, quam *divitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, XII, 532, 533 *surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis*. conf. idem VIII, 392, 393; ergo fertilis est. Jam *roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli præterquam Trerus et Cosa, Cluverio quoque monente. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Privernum prætergressus per Volscum agrum in mare apud Circcios exit. cf. in Excurs. VIII. — 686. *sonant* eleganter pro, *sunt*. — 688. Seu ut lupi exuviæ caput tegant, cf. v. 666, seu ut galea e lupina pelle facta sit. — 689. Lævum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, καρβατίνη, tectum. Alibi lævum pedem, seu ocreatum, seu alio modo tectum et munitum legimus, v. c. Liv. IX, 40, quod ipse status pugnantis postulare videtur, quandoquidem pedi lævo insistit, eum-

Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro,
Jam pridem resides populos, desuetaque bello
Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies, Æquosque Faliscos;

habent Heins. ex suis et Pier. Vulgo, *habet*. *Tegmina habent* Gud. a m. pr. *capitis* Medic. a m. pr. — 690. *crurum* Schol. Juvenalis ap. Heins. *cero* Rom. — 691. *Mesapus*, *Messapus*; etiam apud Græcos scribitur, at vitiose, *Mesaphus*, *Messaphus* in mss. h. l. — 692. *nec sistere* aliquot Pier. — 693. *resides animos* Bigot., forte ex lib. I, 721, 722 *et vivo tentat prævertere amore Jampridem* resides animos *desuetaque corda*, at VI, 814 *residesque movebit Tullus in arma viros*; porro *bella* Medic. — 694. *retractant* Leid. *retorquent* Oudart. a m. pr. — 695. *Fescellinas*, *Phœsienas*, et *equi currusque Faliscos* misere depravatum in nonnullis. Vitiosam scriptoram *æquos* deserui. v. Not. *Æquosque Faliscosque* qui cum Cuninghamio emendant, inter quos etiam Jensius de Fetial. 3, non vident Æquus ioter Etruriæ populos memorari non posse. In Goth. tert. hemistichia extrema v. 695 et 696

que anteriore in vestigio ponit is, qui aut funda glaudem, aut qui jaculum emittit, ant arcu sagittam. Probabile adeo fit, eos scuto usos, quo lævum crus tectum esset. cf. Exc. VIII. *vestigia instituere*, statuere, ponere, pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium præeuntem habuit lib. IV, 474 *qui capite ipse suo instituit vestigia retro*: h. qui capiti suo insistit, contra quam debebat pedibus insistere. Ita intelligo locum. Idem Lucret. I, 407, *Quum semel institerunt vestigia certa viai.*

691 sqq.. *Messapi* obscura est fabula, saltem in his Etruriæ ad Tiberim locis; nam Messapum, conditorem et regem Messapiorum in extrema Italia, quæ Messapia et Iapygia est, huc vocare non licet. Nostrum hunc in Etruriæ locis ad orientem videmus in h. l. fuisse bellatorem invulnerabilem. cf. Excurs. VIII. *equum domitor*, ut v. 651 *Lausus*. — 692. invictus, igni et ferro. *fas*, δυνατὸν, ut interdum apud poetas. — 695. Quæ sequuntur urbes, in Etruriæ parte ad Tiberim vergente quærendæ sunt: *Falisci*, seu *Falerii*, nec longe ab his *Fescennia* cum *Flavinio*, s. *Flavina*, dudum e medio sublata. *Mons Soracte* (cf. inf. XI, 785 sqq.), *Lacus Ciminius* cum monte et saltu Ciminio e Liv. IX, 36, 37, noto, nunc *Lago di Vico* (*nam*, inquit Pompon. Sab. illic *oppidulum nuper dirutum appellabatur vicus Cimini*), et *Lago di Ronciglione*; tandemque *Capena*, Faliscis coutermina, cum luco *Feroniæ* in agro Capenate sito. vid. Liv. XXVI, 11. I, 30. Dionys. III, 32. Silius XIII, 84 seqq., qui idem locum nostrum expressit lib. VIII, 491 sqq. Quod autem *Æquos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Æquum Faliscum*; ab Æquis enim, vel Æquiculis, et Æquanis traxerant illi nescio quid; v. Cluver. Ital. ant.

Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant :
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Quum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto

erant permutata. — 696. *Flaminiaque* pars codd. Heins. *arma* Franc. — 697. *Cimini* vulgg. *Calenos* Rom. — 699. *inter flumina* Gud. cum altero in marg. *inter aera* Parrhas. — 700. *a pastu* aliquot codd. apud Macrob. V Sat. 8, sed *e p.* Ge. I, 381. IV, 186. 434. — 701. *longæ* Gud. *longa* Ven. — 703. *Nec q.* Reg. *exactas* Ven. *examine* alter Hamburg., et Leid. *ex nomine Lani* : Mira Lectionis varie-

pag. 538 ex Strab. V, p. 346 A; *Æquos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 490. Quod ab iis *populus Romanus*, *missis decem viris*, *jura fetialia et nonnullo supplemento XII tabularum accepisse* narratur a Servio, aut omnino commentitium, aut male interpolatum est; majore adhuc corruptela in Pomponio; ab Æquiculis jura fetialia petita esse e Liv. I, 32 constat; idemque Servius ad lib. X, v. 14 tradit; etsi jam antiquitus inter alios Italiæ populos illa viguere, ut inter Albanos, e Liv. I, 24, inter Samnites, e Liv. VIII, 39.

698. *æquati numero*, æqualibus numeris, h. ordinibus. Nimis argutum est, quia sequitur : *regemque eonebant*, id sic accipere, ut sit : *ibant numero*, h. ad numerum, s. numero, numeroso incessu ad rhythmum facto. Firmari quidem potest hæc altera interpretatio Silii imitatione lib. III, 345. sq. *misit dives Callæcia pubem*, *Barbara nunc patriis ululantem carmina linguis*, *Nunc pedis alterno percussa verbere terra Ad numerum resonas gaudentem plaudere cetras.* Vix tamen aut collocatio verborum, aut interjectum *æquati* alteram hanc interpretationem admittit : præstat prior. Cantantes inter incessum simili exemplo Sabinos expressit idem Silius lib. VIII, 420 *Ibant et læti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis* (magis hoc consentaneum, quam h. loc. Virgil. *regem*) *pars laudes ore ferebant*, *Sabe*, *tuos*. Notabile adeo fuit, hos certis ordinibus incedere, et inter incessum cautus habere.

699. Comparationem ex Homero Iliad. β, 459 sqq. et ex Apollonio lib. IV, 1300 sqq. adumbratam esse, in oculos incurrit. Nostrum multi imitati sunt : conf. Cerda. Virgilio propria vis in illis : *quum sese e pastu referunt*, et dant modos *per longa colla*. *Asia palus*, campus palustris ad Caystrum. conf. Georg. lib. I, 383 sqq. *pulsa*, scil. modis, sono; non, remis, ut alii accipiunt. Burmannus ait : a cygnis natantibus, vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam id longius petitum

703—705. Ut agmen incedebat

Misceri putet: aeriam sed gurgite ab alto
Urgueri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur, et tribus, et gens

tas a nemine notata in Pompon. Sab. occurrit; subjunctis his: *Lanum quidam putant fuisse patrem Messapi. Ex nomine Lani Misc. aer. ac. Lanus fuit dux Læstrygonum, ut in commentario in Homerum.* De Lamo Grammaticum cogitasse manifestum est. v. Od. κ, 81. Ceterum τὸ *tanto* non satis placet; etsi in Apollonio est τόσσον στόλον. Quorsum enim magnitudo agminis commemoratur? Vir doctus conj. *agmine tali*, ut syllaba ultima ex fine versus sequentis adhæserit priori. Sed *tanto* pro *talis* sup. 448, *tantaque se facies aperit.* Deficit nos, censeo, vera lectio. — 704. *putat* Medic. a m. pr. Dorvill. *æthercam* Menag. pr. — 706. *Sabinarum* Gud. a m. pr. *p. de nomine* Goth. tert. — 707. *Clusus* Montalb. *ipsi* Gud. a m. pr. — 708. e *quo* Medic. a m. pr. *tribus ingens* alter Hamb. et Goth. pr.

cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Et color orationis, et ex parte comparatio sumta est ab Apollonio IV, 238. Colchi convolant ad naves, οὐδέ κε φαίης Τόσσον νηῶν στόλον ἔμμεναι, ἀλλ' οἰωνῶν Ἰλαδὸν ἄσπετον ἔθνος ἐπιβρομέειν πελάγεσσιν. *miscentur acies*, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo. — 704. 705. Vix et hoc commode satis ad cygnos referri potest: malim de avibus, v. c. de gruibus, accipere agmine austrinas plagas ultra mare petentibus. Sup. VI, 310 *ad terram gurgite ab alto Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus amnis Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.* Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: num comparatio ad *ordines incedentium æquatos* spectet, an ad *modos canoros* et carmina. *Scilicet ut incedebat agmen cum cantu, e longinquo aliquis volucrum cum clangore volantium gregem, non viros militares accedere putasset.* Videat pro se quisque, an talem comparationem probandam judicet: poeta tamen vix aliam sequi potuit, si grammaticam rationem et sententiarum ordinem expendas. Hæsit in hoc vestigio jam Trappius et Jos. Wartonus. Omnino tamen illa: *Nec quisquam putet — sed* — pro variatione formulæ comparandi habenda memineris, nihilque aliud voluisse poetam declarare, quam: *et erat agmen simile agmini volucrum.*

706 — 709. Commode gentis Claudiæ originem ab Atta, vel Atto, seu Attio, Clauso arripuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus ejectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. conf. Pompon. ad h. l. Nota res ex Livio lib. II, 16. Sueton. Tib. c. 1. *prisco de sanguine Sabinorum* jungunt fere post Servium alii omnes: nec male, quum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suavior tamen videtur mihi junctura: *Clausus, prisco de sanguine, agens*

Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ;
Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricæ horrentis rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellæ;
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini;
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hibernis conditur undis,

709. *in* abest tribus Burm. *postquam pars est d.* aliquot Pier. — 710. *Aminerna* pr. Rottend. am. sec. *ipsaque Quir.* Parrhas. — 711. *Heriti* apud Pier. *Erecti*, *Etreti*, *Eriti*, *Eruti*, *et erti*, *Creti*, aberrationes; et mox *Mituscæ*, *Mutiscæ*, *Mutescæ*, *Mitiscæ*, *Metuescæ*, *Mutustæ*. In marmoribus est *Trebula Mutuesca*. — 712. *roscida* aliquot Pier. et alii ap. Heins., unde factum *rosida*, perperam. v. Excurs. VIII. cf. Heins. et Burm. — 713. *Tetrici* Ven., sed *Tetricam* montem Varro aliique agnoscunt. cf. Heins. Idem *horrentis* revocavit e codd. vulgo: *horrentes*. tum, *amnemque Severum* Gud., perperam. — 714. *Casperulam* aliquot veteres: etiam Pompon. emendatum a Pierio. Eadem depravatio apud Silium VIII, 416 observata. v. Heins. *Caspeream*, *Caspiam* ex compendio scripturæ, et *Caffeam* (Goth. sec.) corruptelæ sunt: ut et *Ferulos*, *Florulos*, *Ferolos*, item *Himillæ*, *Hymellæ*, *Hymillæ*. — 715. *Tybrim* et *Tiberim*, tum *Faburum*, *Faberim*, *Sabarim*, *Fubarym*, *Fabrim*, multi. *Favaris* in cod. Pomponii Sabini. — 716. *Nosia* Medic. a m. pr. *Nyrsia* duo Heins., porro *Ortinæ* et *Urtinæ*. Catrœus malit *Hortanæ*, perperam. — 717. *Quosque sequens* Witt. *intralluit* Dorvill. *interfluit* Menag. pr. *intervenit* excitat Ascon. Pedian. Divinat. in Verr., quod Heinsio placebat. *Halia* Parrhas. *Alia* Rom. — 718. *in L.* Menag. pr. *v. littore* plerique Pier. et sex Heins., sed *marmore* doctius, et sic Medic. Rom. — 719. *cond. annis* Sprot.

agmen magnum Sabinorum, *magnique* etc. Virgilii locum expressit Silius VIII, 414 — 425.

710 — 717. Situs locorum, qui nunc commemorantur, docet, agri Sabini fines a poeta paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. Scilicet poeta antiquiora tempora respicit. cf. Excurs. VIII. *prisci Quirites*, h. Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis. *Mutusca* est Trebula Mutusca. *Nomentum* sup. lib. VI, 773, inter colonias Latinas nominatum; est ab eo via Nomentana dicta. *Rosea*, seu *Campi Roseæ*, in agro Reatino, ad lacum Velinum, summa fertilitate celebres. *Hortinæ classes*, simpliciter pro copiis, a classibus, quæ populi partes sunt: contra quam Fontanin. de Antiqq. Hortæ lib. I, c. 1, p. 8 statuebat. *populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino, vel Sabinis accenso. conf. Excurs. laud. — 718. 719. Ex Apollonio adumbratum, I, 1201 sq. ὡς δ'

Vel quum sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis;
Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus.
 Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,
Curru jungit Halæsus equos, Turnoque feroces

720. *vel quam* haud dubie legendum esse, pronuntiabam io prima editione, ut sit *quam densæ* pro *quam multæ*. Atque ita emendaruot jam Faber et alii, et receptum oondum esse mirabar. Exhibitum idem in edit. Pincinia 1495. Retinet tamen nuoe me, primo, quod ingrata est oratio, *vel quam sole novo densæ;* tum, quod in Menag. fuit *vel quot*, aliquaoto lenios. Nihil aotem toto repooi posse arbitror, quoties aliqua lectio pluribus modis mutari potest. In Goth. sec. erat. *Ut cum*. In Mediceo vulgaris est lectio, contra quam Burmannus tradit. 721. *in campo* Goth. tert. Mirabar oeminem in *Libyæ* incidisse: quod video nuoe cootigisse. Jo. Schradero in schedis. — 722. *cursuque pedum* Medic. *tremit excita* primum vulgatum, quantum video, a Naugerio in Ald. tert. Exhibebant eam lectionem Medic. et Porcius Pierii, Montalb. Voss. et a m. sec. Moret. tert. cum Zulich. Reliqui looge plures numero, etiam vetustissimi, Rom. et Medic., habeot: *pedum conterrita tellus*; quod revocavi cum Brunchio; alterom autem ex lib. XII, 445 retractum io h. l. auspicor. — 724. *Alesus* fere scripti. *Halæsus*, *Alæsus* alii, *equos Alesus* Bigot., perperam, ut vel ex Ovidii locis constat. Sane in Cicerone legitur constaoter *Halesa*, urbs a oomine conditoris dicta; in Diodoro XIV, 16 scriptum qooque Ἀλίσα ubi v. Wessel. Verum io Strabone et aliis urbs est Ἄλαισα, quod firmant oumi. Actum copiose de his a Cluverio, Cellario, Dorville in Sicula pag. 403. 609. et ouper ab Eckhel Doctr. Num. To. I. pag. 195. doctissime a priocipe Torremuzza

ὅταν ἀπροφάτως ἱστὸν νεὸς, εὖτε μάλιστα Χειμερίῃ ἐλάοι δύσις πέλει Ὠρίωνος Ὑψόθεν ἐμπλάξασα θεὰ ἀνέμοισι καταῖξ, Αὐτοῖσι σφήνεσσιν, ὑπ' ἐκ πρυτόνων ἐρύσηται. Mare tempestatibus vexatum sub Orionis occasum, qui fit ineunte hieme. cf. Petav. ad auctarium Op. de Doctr. temp. p. 90. Est scilicet occasus Orionis matutinus, apparens circa Decembris initia. — 720. 721. *sole novo*, prima æstatis parte, bene Serv. explicat. Scilicet *Sol* nunc est pro æstivo tempore, solis æstu, dictus. *Lycia*, aspera et saxosa regio; nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poetæ facit Phrygiæ et Lydiæ, quam Hermus alluit, vicinia. Ceterum comparationis vis ut teneatur, observandum est, aut v. 718 (id quod facere præstat) cum superioribus jungi, et *tam multi* suppleri; ut sit: et hi quidem *tam multi* incedunt, *quam multi* fluctus, vel aristæ sunt. Ita pro epiphonemate est versus: *Scuta sonant, pulsuque pedum conterrita tellus;* h. e. contremiscens; aut distingui potest 717, post *nomen*. *Quam multi* nova sententia facta, cui apodosis supplenda sit; tam multi erant in eo agmine: pro quo subjicitur declaratio: *Scuta sonant, pulsuque pedum*, etc.

723 sqq. *Halesus* adducit populos et priscis Auruncorum et Oscorum sedibus; oriundus is ab Agamemnone, seu inter ejus comites olim habitus, et post ejus cædem in Italiam profugus. vid.

Mille rapit populos; vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris; et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
Æquora; quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Adcola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus: teretes sunt aclydes illis
Tela; sed hæc lento mos est aptare flagello.
Lævas cætra tegit; falcati comminus enses.
  Nec tu, carminibus nostris indictus abibis,
OEbale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret

Num. Sicil. pag. 11 sqq. Sequutus sum numorum auctoritatem, quod jam fecerat Editor Parmensis. — 725. *venunt* Rom. — 727. *Arunci* aliquot Burm. *A. m. senes* Medic. a m. pr. Colot. *Fidicinaque* Vratisl. *longe* Bigot. — 728. *Littora* Cerda, quod unde acceperit non assequor. — 729. *que* abest binis Burm. *Satelicus*, *Sapticulus*, duo alii. *Satilicus* unus Goth. — 730. *Tuscorum* Rom. et aliquot Pier. *Hoscorum*, *Hosquorum*, *Ysorum*; *Voscorum* aliæ sunt depravationes. *aclydes* Mediceus, etiam Pompon. Sab., verius, quodque ab Heinsio non receptum esse miror, ex ἀγκύλαι, quod jaculorum genus est, ἀγκυλίδες. Contra, quod vulgatum est, *aclides*, ἀκλίδας, ut δικλίδας, formatas ratio grammatica forte admittit; sed notio vocabulo nulla commoda subest. *acides*, *alcides*, librariorum sunt ludibria. — 731. *hic* Menag. pr. et Goth. tert. *tereti* duo Burm. ex priore versu. *bacillo pro flagello* conj. Jo. Schader. ex iis, quæ sunt ap. Reines. Var. Lect. pag. 640. — 732. *Lævas* Heins. et libb. post Pierium, vulgo erat *lævam*. Alii *læva scetra* et *sceptra*. Scriptura *cætra* satis firmata est a viris doctis, inprimis Drakenb. ad Silium et Livium. — 734. *genuisse* Hugen. *Telum*, *Thelon*, et *Sebetide*, *Sedothide*, *Sebretide*, *Sebethride*, *Sebthride*, *Suberetide*, *leboetide*, monstra depravationis. ὁ Τήλων. et Σεϐηθὶς Νύμφη. etsi mox Τηλεϐόαι. — 735. *Capras* Dorvill. *Capreis* Schol. Ju-

in eodem Excursu VIII. *rapit Turno*, nota elegantia, quam mox et Tacitus, aliique sunt sequuti, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. *Aurunci* ultra Lirim, in Campania, montium juga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poetæ, nam *æquora* nulla alia sunt quam camporum. conf. 739. — 730. *aclidas*, seu *aclydas*, ipse Virgilius satis declarat, jacula fuisse, *flagello*, amento, h. e. loro aptata, illigata, quæ emitti et retrahi possent. conf. Cerda. Mox *falcati cominus enses* scil. armant, ex antec. *tegunt*, sed simplicius est accipere: *falcati enses* ipsis sunt *cominus*, quoties cominus pugnatur.

733. *Teleboæ*, relicta Tapho, quæ una ex Echinadibus insulis Acarnaniæ objectis erat, Capreas occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon*, ex Nympha, Sebethi fluvii ad Neapolin filia, suscepit OEbalum, qui in continente loca circa Sarnum in Hirpinis, et extrema Campania occupavit. vid. in eod. Excurs. VIII. — 735. *Capreas*, *Teleboum regna*, insulam, quam Te-

Jam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarrastis populos, et quæ rigat æquora Sarnus,
Quique Rufras Batulumque tenent, atque arva Celennæ,
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ;
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina quis capitum raptus de subere cortex;
Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.
Et te, montosæ misere in prælia Nersæ,
Ufens, insignem fama, et felicibus armis;

venal. ad Sat. X, 72. — 736. *patris* Reg. *sed non jam* Pier. aliquot, et recepit Catrœus. *jam non et* Zulichem. — 737. *jam dum* Witt. *tenebat* Medic. cum magna codd. parte. Ex Æn. I, 236 et 622 irrepsisse putabat Heins. — 738. *Sarrastis* Heins. ex vetustioribus. Vulgo *Sarrastes*. Corrupte al. *Sarrastres*, *Serestres*, *Sarrastris*, *Sarrantes*. At *Sarrastas* nusquam vidi memoratos. Silius VIII, 538 *Sarrastes etiam populos totasque videres Sarni mitis opes. et qua rigat* Rom. et aliquot Heins. cum Witt. *qui r.* Franc. — 739. *Rufras* Heins. e vetustioribus. Vulgg. *Rufas*. Tum *Batalum* Rom. et Gud. a m. pr. *Batylum* Medic. a m. sec. *Butulum* Zulich. *Baculum* Goth. tert. *Celene* Medic. a m. pr. *Celemnæ* aliquot Pier. cum Heins. multis. *Calemnæ* Rom. alii *Calenæ*, *Calennæ*, *Celenæ*, *Celænæ*. Etiam Goth. tert. *quique arva*. — 740. *mœnia Bellæ* omnes Pier. et Heins. Scilicet antiqua scriptura : *mœniabellæ*. Sed jam ante Servium emendatum fuit : *mœnia Abellæ*. Pompon. *Avellæ*. In Servianis etiam narratiunclila occurrit, *Nolæ* primum a poeta fuisse scriptum, sed mutatum nomen propter negatum ipsi hospitium. Similis fabula de loco Georg. II, 213. — 741. *catheyas* Witt. *catelas* Rom. *catellas* Medic. et al. *catenas* Hugen. — 742. *raptu* Witt. — 743. *aurutæque* Ed. Ven. *æneus ens*. Serv. ad Æn. I, 299. — 744. *ventosæ* Goth. sec. *mentosæ* tert. *Nersæ* Heins e codd. Vulgo, *Nursæ* : etsi neutrum alibi occurrit. *Narsæ*, *Persæ*, aberratt. *Nyrsæ*, Rom. *Nursæ*, *Nirsæ* tres Goth. — 745. *Uffens* Menag. pr. cf. inf. 802. Nullus habet *Oufens*, ut marmora et codd. alibi scribunt.

leboæ incoluisse dicuntur. *Sarrastes*, Sarni fl. (quem olim *Sarrum* pronuntiatum esse apparet) accolæ. — 739. *æquora* camporum, ut vs. 729. — 740. *quos despectant mœnia Abellæ*. videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, unde prospectus erat in agros et camporum planitiem. — 742. *Cateia*, teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Sarrastes et Hirpini utuntur. E Virgilio, Valerius, et Silius eam repetierunt. Vocem Celticam esse, quæ omnino longius hastæ genus designet, docuit nuper Bullet (*Diction. Celtic.* T. II, p. 286) et Macpherson (*in Critical Dissertations on the Caledonians* pag. 153.). Mox *suberis cortex*, recens detractus, in galeam inflecti et formari debuit. cf. Servius.

744 — 749. Sequuntur *Æqui*, vel *Æquiculi*, qui ad utramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum *Nersæ*. v. in

Horrida præcipue cui gens, adsuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentis
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
  Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro;
Vipereo generi, et graviter spirantibus hydris,
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum

746. *a. bello* Witt., sed in marg. *multo*. — 747. *duri* Rom. *Æquicula* recte Heins. emendavit e codd. Nam vulgg. *Æquicola*, quæ depravatio Grammaticorum est. — 750. *Marruvia* Medic. cum al. Heins. *Marrubia* pæne omnes Pier. *Marrula* Rom., alii *Marubia*, *Marrivia*. Straboni est: Μαρρούιοι. — 751. *galea* tert. Rottend. — 752. *Arcippi*, *Archipi*, *Alcippi* in libris. *jussu* Franc. edd. Ven. et Mediol. cum Goth. sec. et tert., qui et *Umbo*. — 754. Tellez apud Burm. legebat: *cantuque herbisque volebat*. perperam. v. Not. ad h. v. — 755. *feras* Sprot. *et mortes* Montalb. a m. pr. — 756. *Dardanidæ* duo Burm.

Excurs. VIII. — 747. *Æquicula* (sc. gens; nam hæc jungenda; sic *Æquicula rura* Silius dixit; adjectiva forma) *duris glebis*, cui est ager asper, et aratu difficilis, declarat *gentem horridam et venatui deditam*. Hinc etiam rapto vivebant, quum, unde viverent, partum et conditum non haberent. conf. IX, 609 sq. 613.

750. *Marrubiam* gentem exquisite dixit, ab urbe præcipua, pro *Marsis*. Ducit hos sacerdos *Umbro*, cujus soror fuit *Anguitia*, Nympha, v. 759 memorata. conf. in Excurs. VIII. *Umbronem* sacerdotem, quam regem, adducere maluit, forte quoniam fama antiqua ille notior erat, quippe qui serpentes deliniret incantatione. *fronde — et oliva*, nota forma poetici sermonis pro fronde olivæ, qua sacerdos ornatum caput habuit ap. Marsos. Omnia hæc vetere fama accepta esse videntur. — 753. *graviter spirantibus*, afflatu nocentibus. — 754. *manuque*. Hærent intpp. De offis soporiferis, vel herois manu admotis Burm. accipit. Sed res ipsa fert, ut de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum, quod manuum contactu fit. cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 501 *tactuque domare venena*, h. serpentes venenosos. Idem I, 411, 412 *nec non serpentes diro exarmare veneno Doctus Atyr, tactuque graves sopire chelydros*. adde III, 302, et ibi viros doctos. — 756. Suavis hæc rei serius gestæ anticipatio, ut et mox orationis conversio, v. 759, 760; utraque tamen jam in Home-

Evaluit; neque eum juvere in volnera cantus
Somniferi, et Marsis quæsitæ montibus herbæ.
Te nemus Anguitiæ, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius; insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis, humentia circum

757. *neque enim* Goth. tert., non male. *in volnere* plerique veteres Pier. et Medic. a pr. m., et superscriptum ab alia : *ad volnera.* add. Erf. — 758. *in montibus* ante Heins., qui sustulit *in* codd. auctoritate. — 759. Variant codd. *Angitiæ* et *Anguitiæ*; Medic. *Anguetiæ*, Rom. *Angitte*, nonnulli quoque depravate *Argitiæ*, *Argivæ*, *Argiæ* : *Angutiæ*, *Angiciæ*. Sed *Anguitiæ* firmatur lapide Gudiano p. LIV, 9. cf. Heins. et Drakenb. ad Sil. VIII, 500; et videntur utique veteres nomen hoc ab anguibus duxisse. Tum *Ficinus*, *Focinus*, *Fulcinus*, *Fuscinus*, aberrant. — 760. *lacus nemorosaque Tempe* explent hemistichium Vratisl. et Dorvill. cum Goth. pr. — 762. *Verbius* et *Aretia* Rom., ex more veterum pronuntiandi. *Atria* Goth. pr. *Ariola* Parrhas. — 763. *Hymettia* ab Heinsio, qui tamen ipse immo obvia. cf. Iliad. β, 858 sqq. Aliorum imitationes collegit Cerda: occurrunt passim alia. *in vulnera* docte poetæ dicunt, pro, ad vulnera sananda. *Fucinus lacus* inter Apenninorum montium juga; ad quem *lucus Anguitiæ* fuit. Lacus hujus descriptionem et delineationem dedit Generos. *Car. Ulysses de Salis Marschlins* (*Reisen in verschiedenen Provinzen d. K. Neapel I Band.* 1793. p. 259 sqq. et p. 427 sqq. add. tab. IV).

761 sqq. In *nemore Aricino* Diana peregrino more culta, quem Scythicum ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena divino honore habitus. Arcebantur antiqua religione ab hoc loco equi. Inde factum videtur, ut Virbium, alii Hippolytum, Thesei f., interpretarentur a quadrigis dilaniatum, Æsculapii autem opera, a Diana, ex inferis reductum, et in hoc luco collocatum : cui adeo equi odiosi esse debebant. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia nympha susceptum, et in Egeriæ luco ad urbem Ariciam educatum. vid. in eodem Excurs. VIII. *pulcherrima bello* jungunt interpp. Ergo erit, insignis, clara, conspicua, ex καλός. Præstat forte, *ibat bello*, ad bellum, multo tamen magis malim jungere tertio loco *bello insignem*, ne *insignem* nudum frigeat. *Egeriæ* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est; alius vulgo narratur prope Romam, ad portam Capenam. Fabulam utrique communem esse de Numæ cum Egeria congressu, putabat is, qui diligenter de eo egit, Cluver. p. 931. 932 sq., sed Ariciæ nemus, et fontem esse Egeriæ domum, antrum autem Capenarum sub Aventino fuisse locum congressus cum Numa, subtiliter docuit Holdsworth. Diss. IV. Pro Egeriæ fonte, nostra ætate etiam tertius locus venditatur II millia extra portam S. Sebastiani, vulgo *Caffarelli* vocatus. — 763. *hu-*

Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætheria, et superas cæli venisse sub auras,
Pæonis revocatum herbis et amore Dianæ.

probat, et ab Burmanno relictum miror: nam Cuningham. post Ruæum, Catrœum, Trappium *humentia* recte retraxit. Monuit quoque Jo. Schrader. Emendatt. p. 8. Sed retinuit forte viros doctos dubitatio, unde tam erudita lectio in poetam venerit. Fraudem tamen detegere in promtu est. Vera lectio est *humentia*, quam præstantissimi codd. Rom. et Medic. servant, una cum Parrhas. Franc. et ed. Ven. ap. Burm., sicque emendatum per Naugerium ed. tert. Ald. 1513. Scriptum hoc fuit in aliis *umentia*, *umētia*, *humecia*, in Gud. *ymetia*, quod alii ap. Heins. depravarunt in *himetia*, *himecia*, *imetia*, *ymettia*, *hemetia*, *hymetia*, unde perperam eruditiores *Hymettia* fecerunt, quod alienissimum ab h. l. est. Quod vero multo etiam magis fraudi fuisse videtur, fuit adscriptus locus alter huic simillimus lib. IX, 584 *Symæthia circum Flumina* etc., unde in Leid. transiit *Symetia*, in Goth. sec. *Sinnetia*, in alios *Cymetia*. Nemo itaque dubitet, *humentia* veram esse lectionem: ut recte censuere Guell. cum Gifanio, Cerda et aliis. Vs. 764 dubito an satis sanus sit; certe languet illud: *ubi ara Dianæ est pinguis et placabilis*: etsi bene novi *pinguis*, ut Homeri πίονα νηὸν, ad victimarum frequentiam, *placabilis*, ad Scythicam religionem referri, qua homines mactabantur, quod nunc Ariciæ non ita fiebat; ut hactenus adeo, quæ olim implacabilis dici poterat, jure videri posset *placabilis dea*: id quod a dea ad aram translatum, ut sit ara placabilis, qua litatur, ad quam dea adeo placatur. At ingrata sunt quæ copulantur: *pinguis et placabilis ara*. Saltem *et* deletum malim: *pinguis ubi placabilis ara Dianæ*; sic *ara pinguis* est *Dianæ* nunc *placabilis*. Cluverius in Ital. ant. p. 934 legit: *pinguis ubi implacabilis ara Dianæ*, uti *immitem* dixit Silius. — 766. *Deciderit* pr. Hamb. pro var. lect., quod Burmanno placebat propter v. 768, mihi non item. *explevit* idem et Witt. *s. mensas* Leid. pro div. lect. — 769. Vulgg. *Pæoniis*, quod quatuor syllabis poetæ probatum esse non potuit: a Παιὰν, quod Apollinis cognomen est (deflexum quoque in Παιάων, e quo Παιηόνιος ap. Hom., Παιάων), Παιῶνες, Παιώνιος, duci debuit; vide v. c. Pausan. 1, 24. At Παιόνιος ad Παίονας Thraciæ et Macedoniæ spectat. Scribendum *Pæonis*, aut saltem *Pæoniis* accipiendum tribus syllabis, quod et Brunck.

mentia litora, ad lacum Aricinum, ubi ara Dianæ, seu templum. Diversus ille a lacu Albano. — 764. *ubi ara Dianæ pinguis et placabilis*; templum Dianæ Aricinæ; *ara pinguis* victimis cæsis, et *placabilis*, pro deæ placabilis. Scabra oratio. v. V. L. — 765—769. *arte novercæ*, dolo, τέχνη Phædræ. *explerit sanguine pœnas*, nove dixit, ut exsolvere, exhaurire, dare, quantum imperatum est, morte luere. *turbatis* pro consternatis. *ad sidera — venisse sub auras*, ornate pro revixisse. *Pæoniis herbis* simpl. pro medicantibus, medicis, a Pæone deorum medico, Apolline. Iliad. ε, 401. De Æsculapio Phœbi f., quod mortales in vitam restituerat, a Jove fulmine

Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis et artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit in undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphæ Egeriæ nemorique relegat;
Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset:
Unde etiam templo Triviæ lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi; quod litore currum,
Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentis haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
   Ipse inter primos præstanti corpore Turnus

monet. In Dorvill. erat *Pæonis*. — 771. *ad limina* aliquot ap. Borm. et edd. apud Cerdam: qui recte monet *lumina* requiri propter *umbras*. — 773. *Phœbigenam* recte jam inde ab Aldd. constanter habent edd. *Pænigenam* Servius in suo habuit, « *matris pœna genitum*: alii Phœbigenam *legunt, ut Probus*. » Addit Sabinus etiam Apronianum ita legere: quod miror; nam in Mediceo *Pænigenam* occurrit, inepta lectio, nata ex errore calami: *Phœnigenam*, quod in multis est. *Pæniginam* Rom. *Penigenam* Goth. tert. *Phœnigenam* Mentel. pr. *Denigneam* Rottend. sec. De Æsculapio, Phœbi f., a Jove fulmine percusso obvia est fabula. Tum *detraxit* Dorvill. *ad undas* Rom. Medic. Gud. a m. pr. et al., etiam edd. ap. Pier., itaque erat præferendum, ut sibi constarent editores. — 776. *ibi* Medic. a m. pr. Ven. et iterum v. sequ. cum Hamb. *ignorabilis* Medic. — 777. *que* deest Pier. plerisque; atque ita malit Pierius. *Verbius* Gud. et Dorvill. v. ad v. 762. — 778. *Triviæ templo* al.; et sic editum ante Pier. *luco T. templisque* Goth. tert. *sacratas* Dorvill. — 779. *litora* Ven. Markland. ad Stat. I Silv. II, 45 conj. *litora circum Heu juvenem*, suavi lusu. Tum *quo litore* aliquot Pier., perperam. — 780. *pavide* Gud. a m. pr. *effundere in armis* Dorvill. *effudere in harenis* Goth. tert. — 781. *haud segnius* pars Pier., item Dorvill. et Witt. a m. pr. cum Goth. tert., perpetua aberratione. *haut setius* Rom., pro more suo. v. ad Ge. II, 277.

percusso, obvia est fabula. Locus class. Apollod. III, 10, ubi Not. p. 701. Pind. P. 3, 96 sq. — 775. *relegat*, legat, mandat, tradit, commendat. Alii *relegat ad nemus*, segregat: ut Georg. l. III, 212 *tauros procul, atque in sola relegant Pascua*. Tum *ignobilis*, in bonam partem, utpote in secessu et solitudine, placide adeo et tranquille; alias *ignobile ævum* effertur. — 778. Religiosus igitur erat mos, ut ad lucum curru vehi nefas esset: Caussa ab Hippolyti quadrigis rapti fortuna in his vss. arcessitur. *haud secius*, etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

783 seqq. De Turno vid. Excursum VII; et de ejus copiis Ex-

Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignis:
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clipeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam sætis obsita, jam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Cælataque amnem fundens pater Inachus urna.

784. *Venerat* Goth. sec., pessime. v. Not. Hic vs. deest Menag. pr. — 785. *crinata* alter Menag. et Ven. — 786. *Ætnæos ignis* doctæ lectioni substituit aliam *æternos*, ut sit ἀκάματον πῦρ, Wakef. ad Ionem p. 27. *afflantem* Menag. pr. et Franc. cum binis Goth. — 787. *Jam mag.* Medic. *Tum* Goth. alt. *Quo mag.* Goth. apud Quinctil. lib. IX, 3. qui inter archaismos refert. Scilicet vulgare erat: *Quo — Hoc.* — 789. *Ad* Gud. *Et* Sprot. — 790. *insignabat* Dorvill. *insigni ibat* Goth. sec. *obstita* Rom. *jam bis* alter Menag.

curs. VIII. *vertitur* docte ad animi corporisque vigorem designandum, movet, agit se, pro incedit, ut στρέφεσθαι, et Homerica κορυθαίολος et αἰολοθώρηξ. *supra est*, ὑπερέχει. Comparant intpp. Iliad. γ, 226, 227. de Ajace. — 785 — 788. Manifeste vestigiis Homeri insistit, ornatis sane verbis, sed ut rei miraculo fidem parum faciat. Recte Iliad. ε, 4 sqq. Diomedis galea ærea, clipeus, et thorax in sole coruscans ignem effundere narratur; idemque etsi paullo magis in miraculum conversum tribuit Achillis galeæ Iliad. σ, 205 sqq. Virgilius expressit eum locum lib. X, 270 sqq; hic vero etiam auxit prodigium, quum galea, Chimæra ornata, furente in prælio Turno, inter motus rapidos et multiplices ita coruscet, ut Chimæram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammas spirare dicat. Mota enim crebro corporis et capitis coruscare sole adverso æream galeam necesse est: quod transfertur ad signum Chimæræ in galea, et ejus naturæ accommodate ornatur. Hoc monere satius erat, quam inani reprehensione, vel laude locum atterere, quod Scaliger quoque facit Poet. lib. V, c. 3, (p. 228 ed. 1561) impugnans Macrob. V, 13 extr., in quo hoc reprehenditur, quod ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ Homericum toties repetiit Virgilius IX, 733. X, 271. VIII, 620. Est autem *galea crinita triplici juba*, ἔχουσα τρεῖς λόφους, quam τρυφάλειαν dictam volunt pro τριφάλεια. — 787. *illa* Chimæra; non galea, etsi paullo durius. — 789. sq. In clipeo expressa Io cum Inacho fluvio: nam ab hoc ducebat genus Turnus sup. v. 371 sq. ibique Excurs. *sublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta: argumentum etiam in gemmis expressum (v. Lippert. *Dactyl. Mill.* II, 1, 18): male pro ablatis, demtis, Cerda et al. Locum perquam similem laudant interpp. ex Euro-

Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere collis,
Circæumque jugum; quis Jupiter Anxurus arvis

793. *pilata* nonnulli ap. Cerdam: ex Æn. XII, 121 *pilataque plenis Agmina se fundunt portis.* — 794. *densentur* Heins. ex Medic. aliisque. Defendit quoque Serv. conf. sup. ad Ge. I, 248. 419. Alii *densantur.* Variabant Pierii quoque codd. — 795. *Arruncæ* Ge. Fabricii codex, et sic ille vel *Aruncæ* scriptum malebat; vetere more. Mos *Siculi veteresque Sicani* Serv. Ad I Æn. 2 laudat; memoriæ, ut credi par est, vitio. Male tamen me habent hi *Rutuli* sequentibus mox v. 798 *Rutulis collibus*: ut adeo Servii errorem cupide amplectar. — 796. *Sarranæ* et *Saranæ* aliqui: *Saturnæ* Menag. pr. *Gauranæ* edd. Macrob. V Sat. 15, ubi Thuan. *Gaurinæ*. Sed *Gaurus* apud Puteolos alienus ab his locis. v. Excurs. VIII, ubi ad h. v. Mox *Lybici* Menag. pr. *Libici*, *Linici* Goth. bini. — 797. *Munici* Leid. — 799. *Axurus* rectius scribi post Ursinum putabat Heinsius, quoniam sic in codd. Silii VIII, 333, et in numo gentis Vibiæ expressum (vid. Thesaur. Morell. Hauerk. tab. 2, II. Nec simulacrum Jovis Anxuris, quod Gnellius ad se pervenisse narrat, aliud quam hujus numi fuisse arbitror. Quem autem altero loco numum, alienum a Jove Ansure, laudat, qui, *Jovem crescentem* exhibebat, is Gallieni vel Salonini esse debuit; diversus est numus, cujus alteram faciem laudat cum capra sine sessore et verbis: *Jovi conserv. Aug*, qui inter raros habetur, v. Bandur. T. I, p. 164): et quia Ζεὺς Ἄξυρος dictus sit *imberbis*. Sed illa etymologia ad grammaticorum nugas est ablegandа; nam Volscum nomen Anxur est; tum, literam n excidere in numis et titulis, nihil novi. In Græco Augusti numo Jovis caput cum voce Ἄγξυρος occurrit apud Golzium Numism. Gr. Augusti t. 75, XXIIX, verum aut sibi fraudem fieri passus est, aut facere voluit

pa, quod Moschi est Idyll. II v. 43, 44. *nimbus peditum* νέφος πεζῶν Iliad. δ, 274 et al. *Argiva pubes*: pertinet ad originem Turni et colonos Argivos, qui cum Danae ad Italiam venerant; v. Exc. VII. *Aurunci* h. l. sunt qui cis Lirim habitabant. vid. Excurs. VIII ad v. 723. *Sicanos*, int. reliquias ex iis, quæ ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur: lib. XI, 317. conf. Excurs. VIII ad v. 783 et Excurs. II ad lib. VIII. *Sacranas acies* et reliqua vid. in eod. Exc. VIII. *Sacrani* Ardeatium agmen videtur fuisse e vere sacro notum, aut certo numini, forte Magnæ deum matri, consecratum; obscura enim rei est memoria. *Sacrumque Numici Litus*: proprie ipse Numicius amnis sacer, δῖος. *Anxur* Volscorum nomine Jupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; ut adeo cum Vejuve comparari possit, de quo Ovid. Fast. III, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinæ, nomen dedisse videtur: cujus ager h. l. per arva, *queis Jupiter Anxurus præsidet*, declaratur. Ad tertium inde lapi-

Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter vallis, atque in mare conditur Ufens.
  Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ
Femineas adsueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.

aliis. Codices depravationibus suis vulgatam confirmant. Rom. *Auxyrus*, alii *Anxirus*, *Auxurus*, *Anxyrus*, *Anxyris*, *Anxiris*, *Anxeris*. Sed Mediceus diserte *Anxurus* cum binis Goth., et parte codd. Heins., cujus Cod. Scheff. *Anxur et arvis*, unde ille malebat *Axur et arv.*, frustra. In Aldd. *Anxuris*; etsi Ald. sec. 1505 dederat *Anxurus*, tamen reditum est ad illud alterum, nec ab eo decessum nisi a Pulmanno et Dan. Heins., qui revocarunt *Anxurus*. — 800. *Foronia* Parrhas. — 801. *Asturæ* alios legisse notat Servius: perperam; nam Astura fl. et oppidum paullo remotius est a Saturæ palude. vid. Cluver. p. 1003. Errorem jam Julius Sabinus arguit. — 802. *volvitur* aliqui apud Cerdam, cum Leid. *Uffens* Ven. cf. sup. 745. *utens* Goth. tert. — 803. *Vulsca* multi, ut solent. *Volesa* pr. Hamb. — 804. *A. a. comitum* alter Hamb. *florente ætate catervæ*, vana Waddelii emendatio ap. Burm. v. Not. — 805. *calathisque* Parrhas.

dem *Feroniæ lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, mox modo inter Nymphas relata, modo cum Junone comparata, et pro Jovis Anxuris conjuge habita. Quæ Dionys. recitat, lib. II, 49, pag. 113 et lib. III, 32, Græcanicæ argutiæ sunt. *Saturæ palus* circa Ufentem amnem ad paludes Pomtinas spectasse videtur, quæ, etsi viginti trium urbium, quas traditum est Volscorum fuisse, solo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant. v. Cluver. p. 1003. et, post *Adler Nachrichten von den Pontinschen Sümpfen*, nunc primo loco *Nic. Mar. Nicolaj de' Bonificamenti delle Terre Pontine* p. 82. De Saturæ tamen situ nulla ne quidem suspicio habetur. cf. Silius VIII, 382 sq. ubi v. Ruperti notata.

803. De Camilla vid. inf. XI. 535 seqq. Penthesileæ exemplo eam poetæ ingenio esse subnatam nullus dubito. *florentes ære catervas*, h. splendentes, fulgentes. Servius notavit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane locus, quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), ubi *mare florere navibus* dicitur, non tam commodus erat quam alter lib. IV, 452 *Bina lucernarum florentia lumina flammis*. conf. Cerda. Sic ἀνθηρὸς et ἀνθεμόεις pro αἴθων, et τὸ ἄνθος, τὸ ἄνθεμον de fulgore auri: unde Pind. Ol. 2, 130 ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει. — 806. *sed adsueta pati prælia dura*, virgo quum esset, etc. Velocitatis denotationem v. 808 sqq. temere reprehendunt viri docti. Nec illa utique convenit nostris sensibus; sed, quum Maro ea uteretur, a vetustate quasi per manus

Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeris nec tingueret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Adtonitis inhians animis; ut regius ostro

808. *volasset* Stephanus emendabat ap. Burm., quia *læsisset* sequitur. Nunc satis constat, nec alterum ab usu poetarum recedere. At *infractæ* segetis Wakefield nunc emendavit in Silva crit. P. III p. 140; atque in ipsum poetam intulit, *verissimam hanc emendationem* esse professus, *vulgatam ab ineptiente quodam monacho miracula captante profectam.* Ingeniosam esse emendationem, quam Homericus locus facile cuivis offerat, lubenter concedo: ubi equæ *ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον, οὐδὲ κατέκλων*, *neque infringebant*, ducere potest ad *infractæ segetis.* Enimvero *infractus* quoties apud Maronem occurrit, est, valde fractus vel fractus simpliciter, ex infringere: neque alio sensu *infractus* occurrit apud bonos scriptores. *Intactam* segetem non esse ad etymum revocandam, quippe in poeta, per se patet. Quis enim, si Ge. IV, 540 *intacta cervice juvencos* audierit, de eo cogitet, an nunquam ne propius quidem admotum fuerit jugum! Etiam in pedestri oratione diceremus, tam leviter aliquem insistere vestigiis, ut vix terram attingat. Poetica autem ratio non modo permittit, sed et jubet res in majus augere, ut mirationem faciant. Esse loca, in quibus, *frangendi* vocabulum occurrit, haud miror; nam versum Homericum ante oculos habuere, quem ipse Virgilius expressit simulque τὸ *intactæ* segetis ipse uberius declaravit: *nec teneras cursu læsisset aristas.* Ut Claudianus in loco hinc expresso de Cons. Honor. 199 *segetemque levi percurrere motu — nec proterat ungula culmos.* Et Ovid. Met. X, 654. 655 *sicco freta radere passu Et segetis canæ stantes* (h. e. intactas) *percurrere aristas.* Calpurnius autem Ecl. VI, 57 *Tangeret ut faciles, sed non curvaret, aristas.* Variavit itaque Statius Theb. VI, 640 *Raraque non fracto vestigia pulvere pendent.* At propius ad Maronis rationem accedit ipse Apollon. I, 183 de Polyphemi celeritate: supra mare currebat, *οὐδὲ θοοὺς βάπτε πόδας, ἀλλ' ὅσον ἄκροις Ἴχνεσι τεγγόμενος.* Argutabimurne et in hoc? atqui et hoc expressum statim videbis a nostro: *celeres nec tingueret æquore plantas.* Si *cursus per mare* factus placet, quo *nec planta mari tingitur*, potestne displicere *cursus per segetem* factus sic, ut *nec aristas attingerent plantæ?* Ipse Maro Ge. III, 194, 195 *per aperta volans — Æquora, vix summa vestigia ponat arista.* — 809. *arenas* alter Hamb. v. Burm. — 810. *fluctus s. tumentes* aliquot Pier. — 814. *A. hæsere animis* Gud. Idem vir doctus, Wakefield, correxit *ostri*: quod et ipsum bene dictum esset, forte quoque facilius: *regius ostri honos.* alterum tamen docerat tradita; expressit enim Iliad. *υ*, 226 — 229 de equabus Erichthonii. Similiter de Euphemo Apollon. I, 179 sq. Alios, inprimis Virgilii imitatores, v. apud Cerdam et al. *Ferret iter*, docte, ut *f. pedes.*

812 sq. Ornate, quæ simpliciter Homerus dederat Τὸν δ' ἄρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο Od. *β*, 13. *ρ*, 64. In reliquis argutantur intpp. Indutam illam puta chlamyde purpurea: is est *regius honos*, *qui*

Velet honos levis humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

tius : *ostro*. ut sit : *honos regius velat ostro*, purpura : quorsum igitur mutantur ea, quæ bene se habeut, forte etiam melius! — 815. *letos h. et f.* Goth. sec. *humerosque leves* Ven. *ut f. vestem* pr. Menag. et duo Heins. pro div. lect. cum Goth. tert., scilicet tamquam magis obvium. Nam *fibula* in capilli ornatu nondum reperi; nec tamen probabile fit, *vestem* a librariis in *crinem* mutari potuisse. — 816. *aut g.* duo Burm. *ferat* et *illa* alii ap. Pier. — 817. *Ut pastoralem* Oudart. cum Goth. tert.

velat humeros ostro, dum ipse ex ostro est. Accipio *fibulam* de acu : v. Var. Lect.; in media fibula est acus, quæ mordet laciniam : potuit adeo et fibula pro acu dici : et *Lyciam* dixit pharetram, ut solent poetæ præstantius genus designare : sic, *arcus Cretici*. *E myrto* hastilia. vid. Georg. II, 447 et *pastoralis myrtus* de jaculo, quo pastores utuntur, et quod Gallice vocatur, *la houlette*.

EXCURSUS I.

De Caieta et Insula Circes.

Lib. VII, t. 2. *Tu quoque litoribus nostris, Æneia nutrix, Æternam moriens famam, Caieta, dedisti* — 10 *Proxima Circææ raduntur litora terræ* etc. Quum Virgiliani carminis præstantia, etiam inventionis laus, inprimis in doctrinæ copia et sermonis poetici ornatu, spectanda sit, nos operæ pretium in hoc facere putamus, quod legentium animos ad hæc potissimum duo capita in interpretatione nostra advertere studemus. Exspectatur itaque a nobis, ut in his quoque posterioribus sex libris in iisdem rebus illustrandis præcipuam aliquam operam collocemus: idque eo magis, quo *novum fabularum genus*, Italiæ domesticum, parum a plerisque perspectum, et cum Græcis mythis in vulgari antiquitatis doctrina confusum, in iis tractatur. Ne vero legentium animos oculosque distineamus ac distringamus, rejectis ad librorum calcem disputationibus exspatiabimur interdum, et nonnulla excutiemus accuratius. Facient hæc ipsa diverticula ad recreandum animum ex commentandi et variæ lectionis enotandæ tædio, quod quidem nonnunquam, quomodo reprimeremus, vix habere videbamur.

Caietæ memoriam non præteriit poeta, quandoquidem inter fabulas veteres de Æneæ erroribus ea occurrebat, nomenque promontorii, portusque, et urbis in Latii et Campaniæ finibus ab ea ductum vulgo ferebatur: ut taceam Formiis *ædem Apollinis ac Caietæ* a Livio XL, 2, commemoratam. Vid. Dionys. I, 53. Strabo VI, pag. 330. Victor O. G. R. 10. Adde Solin. 8. Ex quibus locis quoque discimus, a cremata Trojanorum classe (ἀπὸ τοῦ καίειν) nonnullos, Cæsarem inprimis, et Sempronium, nugantes suo more in nominum originibus, nomen repetiisse. Cf. ad lib. V Excurs. VI. et Cerdam ad lib. VII, 2. Varie quoque tractatam esse fabulam ex eo apparet, quod alii Æneæ, alii Creusæ, alii Ascanii nutricem Caietam ediderant. Nutricis autem in vetere vita, ut educandis pueris præcipua opera, ita magna erat reverentia, ut parentali eâ pietate coleretur. Res inprimis in tragicis obvia. Facit autem etiam hic justorum nutrici persolutus honos ad Æneæ pietatem declarandam. Hæc et similia cogitare debet is, cui hæc Caietæ memoratio nimis videtur esse tenuis, et epico spiritu indigna. Hoc tamen verum est, post similem de Miseno, et Palinuro narrationem, novitatem huic Caietæ commemorationi deesse. Nec hoc non sensisse videri potest poeta, qui similem aliam de *Baia*, Euxini matre, fabulam (Victor O. G. R. 10) non attigit: nec *Leucosiam* insulam, in sinu Pæstano, a consobrina Æneæ, aut *Prochytam*, ab ejus cognata ibi sepulta (v. Dionys. I, 53) appellatam memorare voluit. Nec sine judicio videri debet omisisse alia

errorum Æneæ in his locis vestigia vulgo credita, quæ poetica arte tractari vix poterant, ut *Ænariam insulam, a statione navium Æneæ* dictam apud Plin. III, 6 s. 12. Quid? quod adeo ad Sardiniam Trojanos nonnulli veterum deduxerant; parum docte, puto, et ex Iolai nomine, de quo tot fabulæ in Sardiniæ originibus habentur, opinione ducta: Paus. X, 17, p. 837 extr. quam etiam Silius sequitur lib. XII, 363 sqq.

Ceterum totus ille litoris tractus fabulis priscis inclaruerat: ut tanto magis poeta noster decerpere de iis nonnihil potuerit. Non longe a Caieta aberant *Formiæ*, Læstrygonum, ferorum hominum, qui carne humana vesci solebant, sedes ab Homero nobilitatæ: unde adeo Silio VIII, 531 *regnata Lamo Caieta* dicta est. Nec male Ovidius Met. XIV, 158 sqq. unum ex Ulyssis sociis, Macareum, superstitem in his locis finxit Æneæ occurrere; etsi Achæmenidis in Cyclopum antro relicti ex lib. III Æneidis exemplum, Nasoni ante oculos fuisse facile intelligitur. Est autem ad rerum fidem valde accommodatum, adhuc Trojanorum temporibus, homines feros et anthropophagos, Italiæ saltibus, lacubus at ignibus subterraneis horridæ, loca saltem nonnulla inhabitasse. Hinc et *Caci* memoria. cf. ad lib. VIII Excurs. II.

Circes insulam, quam adeundam esse Helenus jam prædixerat, (lib. III, 386 *Ante et — Ææaque insula Circes lustranda*), non magis prætermittere debuit poeta, quum illa ab heroicis inde temporibus tantopere fabulis frequentata et celebrata esset, inprimis ab Homero Odyss. κ. *Circeii* quidem notum est Latii promontorium: Homerus tamen narrat de eo, tanquam de insula. *Circeii*, ut Plinii verbis utar (lib. III, 5, 9), *insula quondam immenso quidem mari circumdata, ut creditur Homero, at nunc planitie* (cf. II, 85 s. 87). Nata hinc opinio, aggesta fluminum alluvie terra, insulam aliquando factam esse continentem; v. Theophrast. Hist. Plant. V, 9, quem locum Plinius expressit l. c. Nec multum dissidet, quod Varro tradiderat, ut e Servio ad lib. III, 386; VII, 10; discitur, fuisse Circen insulam, nondum siccatis paludibus, quæ eam dividebant a continenti. Quod in priscæ Italiæ silvestri habitu quis miretur, quum tales lacus multi adhuc sint in vicinis locis, hiberno tempore aqua stagnantes, quumque inde procedant Pomtinæ paludes! cf. Corradin. Latio vet. Tom. II, pag. 242. Itaque Strabo inter loca maritima palustria et morbosa etiam Circeios numerat lib. V, p. 353 C, et ipse Circeius mons ipsi est, quem mare et paludes insulam faciunt: τὸ Κιρκαῖον — ὄρος νησιάζον τῇ θαλάττῃ τε καὶ ἕλεσι, p. 355 B.

Ææam appellat insulam Homerus, hincque Maro sup. lib. III, 386 *Ææ insula Circes*. Fuit quoque τὸ Κιρκαῖον in Colchida v. Apollon. III, 200. II, 402. Quomodo autem veteres in hoc incidere potuerint, ut Circen ex Æa, Colchorum urbe, Æetæ regis sororem ex Sole et Persa, translatam in insulam hanc collocarent, vix assequatur aliquis, nisi antiquioris Græciæ ignorantiam geographiæ animo teneat. Occidentis faciem et fines, ante Trojana tempora prorsus ignorabant Græci, nec ante Homerum, nisi fabulosas narrationes, de eo vulgo audiverant. Itaque pone Siciliam magnum Oceanum circumductum usque ad septem-

trionem patere credidisse videntur (1). Jam fuit fabula aliqua peranti-qua de Circe Solis filia, cui insula in hoc mari assignari cœpta: eamque adiisse narrati sunt Argonautæ, quorum, seu Tanain, seu Istrum invectorum, ex Colchide reditus per talem Oceanum, qualem tunc sibi finxit antiquitas, factus facile credi potuit. Temporum successu orbis hic priscæ Græciæ ignotus adiri navibus cœpit, sensimque Italiæ, Galliæ, Hispaniæ notitia aliqua verior ac certior inter Græcos increbrescere. Accommodarunt itaque poetæ, pro suæ quisque ætatis et pro suæ scientiæ modulo, veteres fabulas ad novas notitias occidentis, cujusmodi forte tum erant: atque hinc illa fabularum diversitas, inprimis in Argonauticis, nata. Nec facile est quicquam aliud, quod Orphicorum Argonauticorum haud infimam antiquitatem, si non verborum, argumenti tamen, æque arguat, quam ἀνιστορησία locorum in occidentalibus terris; et hoc, cum ejusmodi aliis veteris geographicæ notionis vestigiis, est, quod in eo carmine inprimis spectandum veniet, si quis ad illustrandum illud accedet in posterum. Orphicorum igitur auctor jam notitiam aliquam acceperat de procurrente in occidentem Europa, isque Circes insulam extra fretum Gaditanum in Oceano occidentali quidem collocavit (v. 1205 sqq. coll. 1239 sqq.), *Lycæam* tamen *ad terram*: Κίρκης δ' ἵμον — Λυκαῖον ποτὶ χέρσον· in qua *Ligures*, populum mythica geographia celebratum, latere nullus dubito, adeoque præfero cod. Voss. Leid. lectionem, quæ in aliis quoque locis recipi in contextum debebat, Λιγγαῖον, quæ propior est ad vulgarem sonum Λίγυες. Apollonius IV, 646 de Argonautis: δὶ ἔθνεα μυρία Κελτῶν καὶ Λιγύων περόωντες ἀδήϊοι. Errori autem locum fecit hoc, quod Ligures olim, Iberica gens, late tenebant maritima loca, non modo Galliæ et Italiæ, sed et Iberiæ. Itaque ipsæ Gades in Liguribus memorantur, et Λιγυστίνη prope Gades ap. Steph. Byz. h. v. ex poeta puta antiquo; et apud Avien. Ora marit. 284 *Ligusticus lacus*, et magis fabulosa 131 sqq. 196 sq. (cf. Wernsd. p. 1443). Traduntur certe Ligures Sicanos, Ibericam gentem, ex Hispania pepulisse (vid. Thucyd. VI, 2. Dionys. I, 22. Diodor. V, 6. Silius Ital. XIV, 34, 35, loca excitata olim a nobis ad Guthrianum opus Tom. III, pag. 73). Permixti mox iidem Ligures cum Celtis passim habitarunt, ex quo genere Salyes erant. v. Strabo IV, p. 311 A; itaque loca circa Massiliam et Rhodanum ad Ligures referuntur: sic ap. Apollod. II, 5, 10 et in loco Æschyli ex Prometheo liberato ap. Dionys. I, 41. cf. Aristot. de Mirab. audit. T. II Opp., p. 725. (c. 91.) et Strabon. IV, p. 277 B. Intra Alpes tamen et Apenninos, a Celtis diversi, coluerunt. v. Strabo lib. II, p. 190 C. In Homericis quidem Ligures non memorantur; at in Heracliis multa de iis fuit memoratio. Itaque, antequam Italia superior Græcis penitius innotuerat, per Ligures eam universe declarare solebant. Tenendum hoc est propter multa poetarum loca. Ita Circes quoque insula ad Ligures referri: Λιγυστὶς ἡ συῶν μορφώτρια

(1) Scripta hæc a me esse memineris jam in prima editione, adeoque ante annum LXXV, ut me mihi constare intelligas.

Circe ap. Eurip. Troad. 437. Atque adeo Cytæam Colchidis Λιγυστικὴν ab ea dixit Lycophr. 1312, unde perperam Eustath. ad Perieg. 76, coloniam Ligurum in Colchidem ductam effinxit. Itaque Padi quoque ostia, fabulam de Phaethonte et Cycno inf X, 185 sq. et succinum ad Ligures referebant veteres, conf. Plin. XXXVII, 3, s. 11, et hinc corruptum nomen *Lingurii* v. c. apud Strabonem lib. IV, pag. 310. B. πλεονάζει δὲ καὶ τὸ λιγγούριον παρ' αὐτοῖς (τοῖς Λίγυσιν), ὃ τινες ἤλεκτρον προσαγορεύουσι. Lingurium ex ea, quam supra posuimus, Λιγγύς, pronuntiatione nasci potuit; factum adeo Lyngurium et Lyncurium, quod nomen ad lapidis genus translatum, et nata ex etymo fabula de nato lapide ex lyncum urina. Accidit autem nomini Ligurum, ut multis in locis corrumperetur. Ita ap. Apollod. I, 9, 24 et II, 5, 10, ubi v. Not. pag. 210, 398; porro ap. Aristot. H. A. I, 15, ubi post Reines. Var. Lect. p. 74, restituit Schneider. Etiam planta Ligustica, Λιγυστικὸν, mutata in Λιβυστικὸν v. Salmas. ad Solin. p. 899. In Avieni O. M. 196 *pernix lucis* præclare *pernix Ligus* emendabat Schrader Emendatt. præf. pag. XXIX. Latere quoque Ligures Λίγυας arbitror in *Lyncei* nomine apud Lycophr. 1240, ubi Æneam dicitur exceptura esse Τυρσηνία Λυγκεύς τε θερμὸν ῥεῖθρον ἐκβράσσων ποτῶν, Καὶ Πῖσσ', Ἀγύλλης θ' αἱ πολύρρηνοι νάπαι. Audiverat Alexandrinus poeta de thermis Etruriæ et Liguriæ; estque ei fluvius aliquis Ligur, Λιγύς, vel Λιγεὺς, et corrupte Λιγγεὺς, ut ibidem in aliis scribitur, et excudendum erat. Apud eundem ab Æneæ posteris urbs exstruenda narratur circa Circæum: tam late Latii locus, quo Roma condita, designatur: v. 127 Ἐν ἐφεστίοισιν ὄλβιαν δωμήσεται Τύρσιν, μακεδνὰς ἀμφὶ Κιρκαίου νάπας etc. Cujus loci perdoctam interpretationem dedit Cluverius Ital. ant. p. 762, sqq. Homerus, qui locorum nonnullorum situs per Siciliam et Italiam, litoralem saltem, audierat, servato *Oceani* vocabulo, (cujus notio una eademque nec fuit, nec esse potuit, variata illa jam ante Homerum, ut paullo ante diximus) Ulyssis errores ad Italiæ oram retulit ac disposuit, Circesque adeo insulam ei loco assignavit, qui Circæi promontorii et portus nomen, seu tunc jam habuit, seu inde accepit. Nomina, jam in Argonauticis obvia, esse commenticia, ipsa etyma docent; nam Αἶα est antiquum nomen Terræ; frater Αἰήτης, terrigena; pater *Sol*, et mater *Perse* Oceanina; quoniam insula in Oceano occidentali sita ferebatur.

Circe veneficiis celebrata est inde ab Homero. Fuit hoc antiquorum temporum, ut etiamnum inter populos barbaros res est satis frequens, ut passim in minus notis locis crederentur esse populi, vel familiæ, vel homines, qui veneficiis et magicis artibus pollerent. Ex Strabone l. c. lib. V, p. 355 B, apparet, herbarum copiam ac frequentiam in his locis memorabilem nonnullos prodidisse: quod tamen ipse potius ad Circes fabulam accommodatum putavit: φασὶ δὲ καὶ πολύρριζον εἶναι, τάχα τῷ μύθῳ τῷ περὶ Κίρκης προσοικειοῦντες. De veneno mortifero in monte Circæo obscura est narratio in Audit. Mirab. s. 79. Arboribus frequentissimum esse promontorium Circæum, diserte narrat Theophrastus, Hist. Plant. V, 9, inprimis myrtis, quarum genus aliquod humile, et generi coronario proxi-

mum enascebatur in Elpenoris (qui ex Ulyssis sociis fuit) tumulo, ceteris omplioribus dissimile. Quod si hunc exscripsit Plinius, lib. XV, 29, s. 36, parum diligenter dixisse videri debet universe : Myrtus—*primum Circeiis in Elpenoris tumulo visa traditur.* cf. Not. ad v. 11. Fuere tamen ejusmodi fabulæ de arboribus in heroum tumulis enatis plures : uti de platano in Diomedis tumulo : conf. inf. Excurs. I ad lib. XI.

Ceterum *fabula de Circe* una ex iis esse videtur, quam Homerus ab antiquiore aliquo poeta tractatam acceperat, qui forte voluptatum vim ad mores hominibus belluinos induendos hoc *mytho de mutatis a Circe in belluas hominibus* docuerat. Convertit fabulam, ut tot alias, Homerus in narrationem rei, quæ vere ita evenerit, et ad Ulyssis socios transtulit. Ita vetus *mythus historica narratio* facta est. Sane hæc intra conjecturæ fines subsistere, nec fide historica substructa esse bene memini; sufficit, ea analogiam habere cum aliis similibus, quæ Homerus in facta et res gestas mutavit. Alioqui recte et hoc statuas : poetam hæc ex vetere Argonauticorum poeta accepta Ulyssis erroribus intulisse, seriusque alium in fabulam ethicam hæc mutasse. Lepidum est commentum, commentum tamen, d'Hancarvillii, qui hæc loca adiit, in *Vasis Etrusc.* T. I, p. 65, natam de Circe fabulam ex locorum facie; rudere enim in his locis, ac mugire fractos ad scopulos maris fluctus, ut belluas in Circæo fremere credas, in quas mutatos esse socios, quos desiderabat, Ulysses credere potuit.

Virgilius narrationem Homericam copiose ab hoc poetarum heroe tractatam leviter attigit : sed, quo se Homerum facile superare videbat, rerum ac verborum dignitatem addidit, qua Homerica narratio destituitur.

EXCURSUS I*.

Pecten, et Κερκὶς in antiqua textrina.

VII, 14. *Arguto tenuis percurrens pectine telas.* Expectamus virum doctum, qui post Salmasium et Braunium omnem veterum textrinam, a nostra arte textoria tam diversam, quum jugo olim adstarent, qui texerent, et ex alto deorsum penderent stamina, recognoscat et exponat diligentius (1) rem per se obscuram, multo magis propterea, quod non una ratio texendi fuit. Etiam Pollux antiquiorem aliquam rationem norat, verbis enim *κατὰ τὴν ἀρχαίαν ὑφαντικὴν* utitur lib. VII, s. 36, verum apponit ille verba sine explicatione : quæ nec ipsa eundem ubique usum

(1) Obtigit ille votis nostris post ista a nobis scripta. Vir enim eruditissimus, J. G. Schneider, antiquarum literarum et naturæ studiorum raro connubio inter viros literatos eminens, qui in Indice ad Scriptores Rei Rusticæ, (vocabula *Tela*,) congestis undique veterum Scriptorum locis ingentes copiis apposuit rei veterum textoriæ illustrandæ.

habuere; eadem, ubi occurrunt iuscriptoribus, aut adjuncta non habent, aut metonymice dicta nihil defiuiunt. v. c. in Theocr. Idyll. XVIII, 33, 34. Quum noster versus conversus sit ex Homero, necesse est κερκίδα et *pectinem* esse eodem sensu dictos. Jam *pectinem* non esse posse eum, quem nostri homines appellant (*Kamm*), manifestum fit ex altero loco in Iliad. χ, 448 ubi Andromache ἱστὸν ὑφαίνειν, quumque exterrita esset auditis lamentis, τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ δέ οἱ ἔκπεσε κερκίς. Nam, si nostratium instrumentum fuisset, pecten ejus manu excidere non potuisset; nec in Marone locum haberet, quandoquidem hic *Circe percurrit pectine telas:* at nostro more ipsa tela, stamen, percurrit pectinem. Jam κερκίδα quoties alias occurrit, esse fere videmus acutum quid, radium, virgam, bacillum. In Sophoclis Antig. 976, Phinei filiis oculi effossi κερκίδων ἀκμαῖσι: apud Antonin. Lib. 25 Orionis filiæ παίσασαι ἑαυτὰς τῇ κερκίδι παρὰ τὴν κλεῖδα in collo, et mortuæ corruunt. Eurystheo oculos effodit Alcmena κερκίοις apud Apollod. II, 8, 1. Porro *pectinem* et *radium* esse eundem, apparet inf. ex Æn. IX, 476 *Excussi manibus radii*, *revolutaque pensa*, quod versum est ex Homerico supra memorato, ubi κερκὶς erat. Ergo *pecten*, *radius*, κερκίς, designant eandem, seu similem rem. Etiam *radio* pulsantur fides lyræ, ut et *pectine:* docent autem monumenta, hunc fuisse tenuem bacillum, vel virgam variis formis effictam.

Si itaque quæritur, qui sit *pecten* et κερκὶς in textrina antiquiore, necesse est usum ejus fuisse in discriminandis filis, seu staminibus, sive ut via pateret immittendo subtemini, sive ut ei involutum, vel circumvolutum, affixumve esset ipsum subtemen (an κανών, cui obvolutum τὸ πηνίον, trama inde deducenda Iliad. ψ, 761. 2) transmittendum per stamina: hoc alterum forte dixeris probabilius, quia *argutus pecten* in nostro dictus est, et alibi ei strepitus tribuitur: v. Ge. I, 294; add. locum v. 46 — 48 in Epithal. Laurentii et Mariæ in Wernsdorf. Poet. Lat. min. Tom. IV. P. II. p. 495; passim in Anthol. ut in Antipatri Carm. XXII sec. Brunck. Archiæ Carm. XI. Ut subtemen coiret et condensaretur, *spatha* erat, forma tamen prorsus diversa a nostro instrumento, quo trama densetur. Atque hæc, in editione priore ad h. l. et sup. ad Ge. I, 294 recte exposita, ut in altera editione desererem, nullo adduci modo debebam.

Videntur sane in texendi arte et instrumentis nonnulla diversum in modum se habuisse sequioribus temporibus; nam locus apud Ovidium Met. VI, 54 sqq. nostrorum temporum texturæ magis convenire videtur: quæ tamen et ipsa est admodum diversa in diversis generibus: ea, qua homines in eo genere, quod *haute lice* appellatur, utuntur, proxime accedit ad antiquiorum morem: ut taceam morem texendi Indorum, Islandorum, aliorumque rudiorum populorum, qui antiquiori texendi rationi maxime respondere videtur. Verum hic de textrina apud Virgilium ad Homericum exemplum comparata agebatur.

EXCURSUS II.

De accessu Æneæ ad Italiam.

VII, 29 sqq. *Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum Prospicit* etc. Appellunt tandem Trojani ad Italiam, secundum Virgilium, ipsa Tiberis ostia ingressi : *et lætus fluvio succedit* (Æneas) *opaco;* cf. 201 *Fluminis intrastis ripas;* it. 303 *optato conduntur Thybridis alveo*, super quibus locis frustra argutatur Cluver. p. 880, 881; facta tamen, quod omnium quoque consensu traditur, escensio ad orientale litus in Laurentum agro. Locorum formam Exc. III animis subjiciemus.

Vix in grato solo consederant, quum nova prodigia eos exceperunt. Nam humi recubantes, et, ut a longa navigatione fessi facere solent, cibo potuque se reficientes, pro mensa panem pomis, quibus vescuntur, subjiciunt, moxque, cœna facta consumtis et his, *se mensas comedisse*, adeoque vetus vaticinium, ex nonnullorum fide jam olim a Sibylla Erythræa datum, quod hunc errorum terminum figebat, ne ad ulteriores occidentis oras pergerent, ad eventum perduxisse vident, ut a poeta copiose narratur; nec id sine dignitate epica factum, ut jam alias declaratum est. conf. Excurs. VIII, lib. III. Frequentata est fabula, omnium, qui de Trojanorum in Latium adventu meminerunt, memoratione; plerumque simpliciter, sine mensæ materia expressa, ut in Conone 46, ubi *λόγος οὗτος κατημάξευται*, sive Conon, sive Photius adjecit, tritam esse fabulam significans. Sed inest diversitas in mensæ materia, quam alii non libum, sed apium fuisse tradiderunt. Dionys. I, 55 utriusque narrationis facit mentionem, *σέλινά μεν πολλοῖς ὑπέστρωτο, καὶ ἦν ταῦτα ὥσπερ τράπεζα τῶν ἐδεσμάτων· ὡς δέ φασί τινες, ἴτρια καρποῦ πεποιημένα πυρίνου, καθαριότητος ταῖς τροφαῖς ἕνεκα.* Etiam Dio in Exc. Vales. n. III *τραπέζας σελινίνας οὔσας* memorat *ἢ ἐκ τῶν σκληροτέρων μερῶν τῶν ἄρτων* (ignoravit Dio aut Tzetza potius ad Lycophr. 1232, unde hæc a Valesio ad Dionem retracta sunt, panem priscis hominibus nihil aliud quam crustulum et placentam fuisse; ignoravit quoque Victor. O. G. R. 10 *consumto quod fuerat cibi, crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse;*) et Domitius apud Aurel. Victor O. G. R. 12 *mensarum vice sumendi cibi gratia apium, cujus maxima erat ibidem copia, fuisse substratum, quod ipsum consumtis aliis eduliis eos comedisse* etc. Diversitatem narrationis post tot harum rerum in superioribus exempla non modo æquo animo ferre didicimus, verum etiam, quid inde sequatur, quomodo a pluribus tale argumentum tractatum, aut jactatum multo sermone, quantaque inde poetæ rerum copia ad manum esse debuerit, satis vidimus. Hanc tamen diversitatem narrandi admodum miratur Toupius in Emendatt. in Suidam P. I, p. 38, 39; quumque inter alia placentarum genera, quæ infinita apud veteres sunt, in *σελίνας* incidisset,

quæ lunatæ et μηνοειδεῖς erant, totum de *apio* commentum *ortum habuisse ex corrupta illa lectione historici alicujus veteris, quam bona fide exhibuit Dio*, τραπέζας σεληνίνας. *Atqui scriptor iste — procul dubio dederat* τραπέζας σεληναίας : conjectat ingeniose et scite; nec tamen vere. Sane quidem plures, Italicas inprimis, fabulas a verborum similitudine ductas nemo neget. Hoc ipsum de mensis comestis vaticinium verborum lusu contineri supra vidimus; et aliorum quoque populorum fabulæ, in primis Romaneuses, a nominum similitudine, vel vario significatu petitæ sunt, ingeniis hominum agrestibus et incultis, in iis fere ad majora se acuentibus. Ita de Melusina fabulam satis probabiliter suspicantur viri docti natam esse ex æquivocatione vocis Celticæ *Melus*, quæ suavem et amabilem notat, et alterius vocis *me* et *lusen*, quæ media sui parte serpentem esse significat. Ne tamen simile quid in Toupii conjectura locum habeat, facit hoc, quod σελῖναι inter pistoria opera exquisitioris artis fuerunt, quæ adeo ab horrida antiquitate aliena sunt, nec, quomodo historicus res Trojanas exponens, quum de panibus dicendum esset, placentas rarioris formæ et nominis subjicere potuerit, intelligitur. Saltem hoc dicendum erat, fuisse forte veterem aliquem tragicum, qui, quod poetæ licet, ubi oraculi illius vel eventus meminisset, pro pane vel placenta, quæ priscis hominibus pro pane erat, genus exquisitius σελίνας aut τραπέζας σεληναίας poneret; etsi vel sic alia difficultas manet, quod non σεληνιαῖα πλακοῦντα illa dicta, sed ἐπισέληνα. Neque autem improbabile fit, etiam sine vocabulorum sonive fraude ad apium panes seu placentas deduci potuisse. Fac fuisse aliquem, qui, quum oraculum omnino pronuntiasset, sedes fore eo loco, quo mensas essent absumturi Trojani, aut quum rei eventus, non declarata satis ratione ac modo, narratus esset, ut a Lycophrone factum videas v. 1250 — 1253, deductos Trojanos in Italiam et in herba recubantes exhiberet, ut Virgilius fecit; quidni pro mensis dederit herbas cibis substratas? quumque eas ipsas essent comesturi, genus tale ponere debuit, quod edule esset, et in talibus locis frequens. Tale autem apium esse, nemo facile ignorat, nisi verba forte ac sonos discere ac tenere consueverit notione nulla subjecta. Nam condonandum est viri doctissimi elegantiæ quod inter cetera posuit: *Vidistin' quidquam inficetius, aut ridiculum magis? Trojanos pro mensis* apium *adhibuisse*, *atque* eo *denique*, *more asinorum*, *vesci potuisse*. Non assequor, quid ille de hac planta statuerit. Etsi enim apii nomen latius patet, et incertum est, quale apii genus *veterum apium* sit, (conf. sup. ad Ge. IV, 120) quum alii cum Matthiolo *petroselinum* nostrum, alii nostrum *celery* id habendum esse statuant (verum apium in Ægypto se reperisse Alpinus rer. Ægypt. III, 9, p. 158 asserebat; erat de eo narratio apud Theopompum, lib. VIII Philippic., ut ex Theonis Progymn. 2 intelligo), manet tamen hoc, inter edulia illud fuisse. Si tamen fabulæ caussa et ratio a verborum lusu revocanda esset, potiore loco haberem Fabricii ad Dionem conjecturam, ex permutatione vocum τῆλις, quod fœnum græcum, silicia est, unde τήλινον vel σέλινον ἄλευρον dictum, aut forte ex voce τηλία vel

σιλία, quæ pistorum arca, vel tabula frumentaria est, in σίλλον aliquem incidisse. Sed, ut diximus, alienæ sunt a re tales argutiæ; nec res tanti est, ut diutius ei inhæreas. Nobis de poetæ copiis instituta erat disputatio.

Alterum prodigium, quod Trojanis in nova terra objectum fuit, est sus cum XXX fœtibus. v. VIII, 81 sqq.; fabula quidem nihil per se habens vel dignitatis, vel suavitatis, qua tamen vix alia inter Romanas origines celebratior; etiam multis numis, inprimis Adriani et Antonini Pii, insignita; forte etiam gentis Sulpiciæ, scrofa inter Dioscuros, Penates, jacente. Nam Lavinio condendo locus, et post XXX annos deducendæ coloniæ Albæ Longæ tempus, ab eo ostento peti solebat. Vetustatem ipsa declarat immundi animantis commemoratio, ab elegantiore ævo abhorrens. Omnino prisca Italia magnos suum greges alebat, inprimis Etrusci et Galli, adeo ut scrofam inveniri contigerit, quæ mille porcorum gregem ex se prognatum duceret. Vid. loc. non indignum lectu Polybii Exc. Vales. XII, 2. Itaque poeta, qui mythis domesticis Græcis fabulis intexendis novitatis jucunditatem captabat, ad popularium suorum judicium non insuaviter aut leviter suem albam commemorasse videri debet. Poterat forte rem ornare, quum etiam hæc de alba sue fabula multis modis a veteribus narrata sit, quas, cui libuerit, apud Dionys. I, 56, Sext. Aurel. Vict. 12 ex Catone, Lycophr. 1257 sqq. (Locus in eo sic interpungendus: Κτίσει δὲ χώραν ἐν τόποις Βορειγόνων, Ὑπὲρ Λατίνους Δαυνίους τ' ᾠκισμένην Πύργους, τριάκοντ' ἐξαριθμήσας γονὰς Συὸς κελαινῆς [nigram pro alba memorat] etc.), et Tz. ibi et ad 1232 (unde in Dionis Excerpta locus inseritur), Varron. de L. L. IV, p. 35. ed. Dordr. Servium ad III, 390. VIII, 43. 81, et ex Fabio Pictore ap. Syncell. Chronogr. p. 199 D.) cognoscere licet; quo ipso poetæ defensio parata est, quum fabulam tam insignem omittere noluerit. Signum ejus suis Lavinii ostendebatur: quod narrat Varro RR. II, 4, 18, et, quod mireris in poeta locorum et rerum Latii alioqui admodum ignaro, Lycophron. 1259, 1260, Ἧς (συὸς) καὶ πόλει δείκηλον ἀνθήσει μιᾶς χαλκῷ τυπώσας καὶ τέκνων γλαγοτρόφων, (ubi ipse Æneas dicitur esse is, qui ἀναθήσει, *consecrabit* illud signum), eoque loco, quo sus cum porcellis immolata fuerat, sacellum (ἡ καλιὰς) Dionysii ætate supererat lib. I, 57. Rem fecisse inutilem videri potest poeta in hoc, quod Tiberinum deum facit prædirentem ostentum (VIII, 42 sqq.); quum prædictum hoc idem jam olim esset ab Heleno lib. III, 389. Verum etiam in hoc veterem auctoritatem secutus esse deprehenditur ex Dionys. I, 56, ubi narratio vulgaris exponitur. Sequitur enim Æneas porcam ab ara se proripientem in Mediterranea, quumque in colle, urbi condendæ parum idoneo, procubuisset, repente vox ex nemore allapsa dubitantem confirmat. At de auctore vaticinii tradiderant alii aliter. Nam una cum oraculo de mensis absumtis Dodonæ vel Erythris datum illud prodiderant ii, quos Dionysius sequitur lib. I, 55, et ex Cæsaris et Lutatii fide, qui eosdem fere auctores habuisse videntur, Sextus Aurel. Victor c. 11 *Scrofam* narrat *incientem* (gravidam), *quam quum e navi produxissent, ut eam*

immolarent, et se ministrorum manibus eripuisset, recordatum Æneam, quod aliquando ei responsum esset, *urbi condendæ quadrupedem futuram ducem.* Scilicet, ut ex h. l. intelligitur, scrofam in navibus Ilio advectam narraverant alii, ut Lycophron. l. c. 1256 Συὸς κελαινῆς, ἣν ἀπ' Ἰδαίων λόφων | καὶ Δαρδανείων ἐκ τόπων ναυσθλώσεται. — Et Varro de L.L. l. c. Alba—*id ab sue alba cognominatum. Hæc e navi Æneæ quum fugisset Lavinium, triginta parit porcos. Ex hoc prodigio post Lavinium conditum annis triginta hæc urbs facta, propter colorem suis, et loci naturam Alba Longa dicta.* Scrofa sub arbore visitur in numis Adriani et Antonini Pii affabre factis.

De *loco, in quo sus inventa est*, adhuc nonnulla monenda sunt, quum poeta eum ita declarare videatur, quasi *eodem in loco* mox urbs condenda et *condita* fuerit: nam Æn. III, 389 sq. Helenus: *Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus Triginta capitum fetus enixa jacebit, Alba, solo recubans, albi circum ubera nati: Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.* Et VIII, 42 — 48 ubi oraculum a Tiberino repetitur: *Litoreis ingens* — (si modo, quod dubito, vss. 46, 47, 48 recte ibi locum habent). Memorat ergo poeta locum ad Tiberim, *secreti ad fluminis undam*, et *hic* urbem condendam esse. Atqui in iis locis urbs condita ab Ænea memoratur nulla.

Conveniunt tamen in eo plura Virgilii loca, urbem ab Ænea conditam esse, ex qua reliquus fatorum ordo ductus esset: unde statim Æn. I, 5. *Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem, Inferretque deos Latio.* Eam *Lavinium* fuisse dubitare non sinit ipse poeta, lib. I, 259; Jupiter ad Venerem: *cernes urbem et promissa Lavinî mœnia.* Hic Æneas bellum geret, *moresque viris et mœnia ponet*, et hinc Ascanius *regnum ab sede Lavinî Transferet, et Longam multa vi muniet Albam.* In ea urbe deponenda erant sacra ac Penates: lib. II, 294, 295, III, 159, 160. Et lib. XII, 193, 194, ubi Æneas: *mihi mœnia Teucri Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.* Verum ea longius fuit a Tiberi et a loco suis inventæ remota. Dices Lavinium serius esse conditum, et *aliam urbem* jam *antehac* fuisse eductam *ad Tiberim*, ad quam spectaverit vaticinium. Verum post escensum statim ad Tiberim munita fuere *Castra* lib. VII, 157 sqq. de quibus v. Excurs. III. At urbs condita fuit haud dubie Lavinium.

Scilicet ab usu loquendi haud est alienum, ut *hic* et *is* latius, vicinis locis comprehensis, accipiatur, quod multo magis accommodatum erat vaticinio obscure res enarranti: *Is locus urbis erit;* ea terra, in qua juxta amnem sus *inventa* fuerit; non autem spatium illud terræ, in quo sus jacebat: ut nec *tempus* urgendum est in oraculo: quasi statim post escensum factum sue conspecta, et mensis ambesis, (lib. III, 255 — 257) urbs condenda fuerit. Subvenerant tamen scriptores antiquæ famæ de urbe in loco, in quo sus inventa fuerat, condenda, dum hoc adjiciebant: Suem jamjam mactandam effugisse, et *Æneam*, qui eam persequutus erat, pervenisse ad eum locum, in quo aliquando urbs condita fuit: v. Dionys. I, 56 supra laudatum, et Aurel. Vict. O. G. R. c. 11.

Iterum tamen variatam reperimus narrationem, quum vaticinium modo ad Lavinium, modo ad Albam Longam referri videamus in iisdem scriptoribus. Obscura quoque est Maronis sententia (in vaticinio l. c. III, 387 — 393, et VIII, 42 sqq.); sed ostentum ad Albam Longam spectare satis diserte declarat, urbem ab Ænea conditam esse Lavinium; etsi suem eo statim loco mactat, quo ea visa fuerat VIII, 81 — 85.

Commemorata hæc a me sunt etiam propterea, quoniam vidi viros doctos duplicem Albam ex his Virgilianis locis prodidisse. Sunt *Xaverii Matthæi per saturam exercitationes*, Neap. 1759, qui pag. 59 *diversam ab Alba Longa* aliam *veterem Albam in Tiberis* litore fuisse statuit, eamque a poeta his verbis declarari: *Hic locus urbis erit — ex quo* (loco, unde) post XXX annos, *Ascanius clari condet cognominis Albam.* Atqui istius antiquioris Albæ nusquam alibi facta mentio occurrit.

Hactenus poetam veteres fabulas suscipere vidimus; sed hoc non sine judicio factum etiam ex hoc judices velim, quod alias in eadem re non infrequentes, nec obscuras fabulas sprevit et neglexit; qualis illa est, quam Dionysius tanquam ab indigenis acceptam narrat lib. I, 55, quod escensu facto in magna aquæ penuria scaturigo ex solo emicuit. Fons Solis inde appellari cœpit, cum binis aris adstantibus. Aliud oraculum Apollinis Delphici, ut Æneas ibi consideret, ubi duo maria invenisset, e Domitio apud Sext. Aurelium Vict. c. 12, sed indocte, narratur; nam ad duo stagna aquæ salsæ in agro Laurente trahitur, quod ad mare Etruscum et Lacum Ostiensem referendum erat; ut jam monitum video a Cluverio p. 882. Tandem ostentum in Lavinio condenda oblatum ignis sponte exorti, aquila ac vulpe super eo contendentibus, multo minus a poeta tractari potuit: etsi numis gentis Papiæ nobilitata. (Vide vel Eckhel Tom. V, p. 267.) Nata et hæc anilis fabula videtur ex signis aquilæ et lupi in foro Lavinii positis, quæ Dionys. vidit, lib. I, 59.

Classem Trojanorum in ipsis Tiberis ostiis incensam a mulieribus duce Roma quadam, tradiderant olim scriptores apud Dionysium I, 72 (p. 58), in quos inciderat Polyænus Strateg. VIII, 25, 2, ubi idem Trojanarum mulierum facinus exponit. cf. ad lib. V Exc. VI. Quod autem poetæ *Thybris*, non *Tiberis* scribitur, qua de re tam multa argutantur Grammatici, illud ad dignitatem epicam spectare puta, quum forma vocis sit magis recondita ex Græcis poetis et scriptoribus translata, quibus Θύμβρις et Θύβρις est, sono ipsis magis frequentato.

EXCURSUS III.

De locorum, in quæ Trojani escensum fecere, situ; adeoque de agro Laurente et Troja nova, urbibus Laurento et Lavinio, Numicio fluvio, Juturnæ lacu, et urbe Alba Longa.

Nunc *de locorum*, ad quæ sex posteriorum Æneidis librorum res dispositæ sunt, situ paucis videbimus, quantum quidem ad consilium nostrum conferre videri potest. Nam alio et suo more tractarunt hæc Cluverius Ital. ant. et Vulpius Latio ant.

Escendisse Trojanos ad *litus Tiberis orientale* locus VII, 29—36 diserte docet. (Nam ex illo versu VII, 241, 242 *jussisque ingentibus urget Apollo Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici*, parum docte appulsum Trojanorum ad Numicii fl. ostia transtulere nonnulli, in quorum aliquem incidisse videtur Zonaras, qui idem fere tradit. Sed Numicium posuit Maro poetica ratione omnino ad regionem designandam.) Faciem litoralis plagæ et Tiberini ostii describit poeta admodum diversam ab ea, quæ nostro ævo conspicitur. Nunc arena multa obtinet, aut ager apricus; idque jam Rutilii tempore ita se habuit, Itin. I, 181: *Lævus inaccessis fluvius vitatur arenis, Hospitis Æneæ gloria sola manet.* At Æneas *ingentem ex æquore lucum Prospicit; hunc inter fluvio Tiberinus amœno Vorticibus rapidis* et *multa flavus arena In mare prorumpit* etc. Quæ tamen nemora non soli poetæ ingenio deberi credendum est. Nam primum incultarum terrarum, antequam habitatores nactæ sint, plerumque is habitus est, ut silvosæ et paludosæ sint; tum alia passim veterum poetarum loca, ubi de Romæ originibus tradunt, utramque Tiberis ripam arboribus densam exhibent. Tandem meliore etiam Italiæ cultu, Romanorum tempore, litus hoc Ostiense lucis abundasse Lancisius docuit in Diss. de Villa Pliniana in Opp. P. II, p. 122, ubi in aggestiones litoris Ostiensis factas, solo in mare ad III milliaria producto, post alios viros doctos inquirit.

Igitur a læva, seu orientali Tiberis litore late, ex poetæ non modo mente, sed et ex vera locorum indole, patuit silva, et ea quidem adhuc Commodi tempore *lauris* frequens, ut ex Herodiano intelligitur lib. I, 36. Tenebant hæc loca *Aborigines rege Latino*, ipsi *Laurentes* dicti: lib. VI, 892, *Laurentes populos urbemque Latini.* Idem nomen urbis, *Laurentes* vel *Laurentum*, ab inventa, dum condebatur, lauro; ut VII, 59—62 narratur: id quod poetæ relinquendum; potuerunt enim etiam aliæ nominis esse caussæ: forte ipse laurorum per hæc loca lætus proventus. Ager autem usque ad mare ac Tiberim patens *Laurens* vel *Laurentinus* fuit dictus. Nomen tamen interdum Maro, ut poeta, latius ad

totum Latium traduxit; ut quum lib. VII, 650 *Turnum Laurentem* appellat, et *Laurentem Maricam* lib. VII, 47. Ex quo quidem loco male nonnulli Laurentes usque ad Lirim habitasse collegerunt. Nec illud turbare quemquam debet, quod et Latini urbem *Laurentem arcem*, poeta, VIII, 1, aut *Laurentes muros* lib. X, 671, et idem *Laurentia castra* lib. X, 635, novam Trojam appellat. In epithetorum ornamentis nulla subtilitas a poetis et religio expectatur.

Æneas e loco, ad quem appulsa classe copias eduxerat, altero die missis, qui vicina explorarent, oratores Laurentum ad regem Latinum legat. Interea *castra* munit VII, 157, 159, qui locus inde *Trojæ* nomen obtinuit. Eo allusum lib. X, 26 *muris iterum imminet hostis Nascentis Trojæ*. cf. v. 74, 75. In Trojæ hujus, Laurenti, Lavinii et Lanuvii nominibus valde turbant, aut nugantur Grammatici, antiquiores et seriores historici, ut Servius passim. Ita Charax Ardeam appellarat Τροίαν ap. Stephan. Byz. in Ἀρδεα. Dio ex Tzetza excerptus p. 21, 42 Λαύρεντον τὸ καὶ Τροίαν λεγόμενον. Appian. in Excerpto ex Photio Cod. 57 *litus Laurentum* et *oram maritimam Trojam* dictam perperam narrat. Satis est semel de hoc monitum esse. v. inpr. Vulpii Vet. Lat. Tom. VI, p. 13 seqq. Sed et veteres passim scriptores, ut Strabo V, p. 350 B. (p. 229) Trojanos egressos statim Lavinium condidisse aiunt. Nomen Trojæ ex Livio jam notum esse potest, lib. I, 1 *ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani*. Et Servius ad VII, 158 *Et sciendum, civitatem* (parum proprie dictum), *quam primo fecit Æneas Trojam dictam secundum Catonem et Livium*. Ita quoque Steph. Byz. in Τροία ex Charace. Quatuor a mari stadiis, seu passus quingentos eam distare Dionysius adjicit lib. I, 53, unde recte Virgilius VII, 158 *primas in litore sedes* dixit. Strabo enim, qui lib. V, p. 229, XXIV stadia memorat, de Laurento loquitur, non de Trojæ situ. conf. Cluver. p. 880, et Vulpius l. c. p. 40 sqq.

Locus hic a Trojanis captus munitusque (χάρακα ἔθεντο etiam Dionys. I, 53), quem *Trojam novam* appellant scriptores, est is, quem poeta fere *castrorum* nomine ac notione designat, quemque Turnus oppugnat lib. IX. Τειχομαχία castrorum Achivorum partem Iliadis constituit insigniorem. Sed Maro similem pugnam locorum situ variavit præclare. A dextra mœnia ad amnem pertingebant (IX, 469 *nam dextera cingitur amni*), quam partem Turnus in castris interceptus petiisse putandus est (v. 790 *Turnus paullatim excedere pugna, Et fluvium petere ac partem, quæ cingitur amni*); inde enim se in Tiberim saltu immittit v. 815. In proximo subducta erat classis Trojanorum, aggere cincta, et fluvio tuta IX, 68 sq. *Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat, Aggeribus septam circum et fluvialibus undis Invadit*. Ab altera parte mare erat; nam *porta* castrorum *proxima ponto* commemoratur IX, 238. cf. Serv. ad e. l. et ad VII, 31. Erat tamen campus inter mare et castra satis patens, quo Rutuli ordines explicare, et urbem oppugnare poterant. Nam Trojani *murorum in parte sinistra opposuere aciem etc.* IX, 468. Ex hoc locorum situ etiam illustranda est Nisi et Euriali nocturna profectio. v. ad lib. IX, 195.

Non longe a castris bis, et a Tiberi versus orientem aberat *Laurentum*, eo loco situm, qui nunc *Paterno* et *Torre di Paterno* vocatur, ut docent Cluver. Ital. ant. p. 883, et ex Fabretto Vulpius Vet. Lat. Tom. VI, p. 29. Locum *S. Lorenzo* alii perperam Laurenti vestigia habere crediderunt. Ad urbem iter Æneas fecit agmine ad lævum, a septemtrione, circumducto, per saltus et clivos silvis illo tempore consitos: de quibus v. *inf.* XI, 513 sqq. 522 sqq. Ad dextram versus litoralem plagam aperiebat se camporum planities, in qua equestris pugna facta. In eosdem campos descendebat agmen pedestre, quum ad urbem appropinquaret: XI, 903—907. Castris ibi positis altero die, fœdere et certamine singulari inter Turnum et Æneam frustra constituto, tumultuaria exoritur pugna: quam quum in neutram partem inclinari videret Æneas, subito partem exercitus ad urbem oppugnandam admovet. Tandem in eadem camporum planitie concurrunt Turnus et Æneas, pugna facta quæ Æneidem absolvit. Fugit fracto ense Turnus: inclusum se videt undique a corona spectantium: *Atque hinc vasta palus hinc ardua mœnia cingunt* XII, 745. Scilicet hæ sunt *paludes Laurentinæ*, ad urbem usque productæ: quibus Laurens hic tractus etiamnum iuvius et inaccessus est: idem tamen apris frequens, quos toties poetæ memorant. v. Cluver. p. 886, 887. Vulpius l. c. p. 36. Et de iis ipse Maro lib. X, 107 sqq. *aper*, quem multos annos *defendit palus Laurentia*, *silva pastus arundinea*. Erat igitur paluster hic tractus passim silvis consitus: uti omnino magnam agri Laurentini partem *silva Laurentina* occupabat. Latius tamen ea antiquioribus temporibus procedere debuit. Ea est, de qua lib. IV vs. 381 sqq. accipiendi: *Silva fuit late dumis atque ilice nigra Horrida*. Per has fugam faciebat Nisus castris egressus ad interiora loca versus montes Albanos, et qui iis subest, lacum Albanum, ad quem Latinus armenta tum habebat: ibid. 387 sq.

A Laurento, si ad orientem paullo altius in Mediterranea processeras, III M. passuum a mari, *Lavinium* ab Ænea fuit conditum: *urbs et promissa Lavinî mœnia* lib. I, 258. Tria ista passuum millia redeunt ad XXIV stadia, quæ Strabo lib. V, p. 350 B, et Dionys. I, 56 memorant. A Roma aberat millia passuum XX. Sita urbs ἐπὶ λόφῳ τινὶ ap. Dionys. I, 45, sive collis is fuit, in quo nunc *S. Petronellæ fanum* est, v. Cluver. p. 894, seu non longe ab hoc loco collis qui nunc *Monte di Levano* appellatur. Ita Holstenius statuebat: v. Vulp. l. l. p. 31 et 86. Ibidem alii pro vetere Lavinio habuerunt oppidulum *Patrica* vel *Pratica*, quod Mlo passus ab eo colle abest. Iis Vulpius hactenus accedendum statuebat, ut ibi *lucus Patris* vel *Jovis Indigetis* fuisse videatur; esse enim nomen a *Patre* Indigete ductum: nec longe abesse fontem Numicii, ad quem Latinum situm fuisse uno ore omnes tradunt. In hanc urbem delati sunt Penates Trojani: de quibus sup. Exc. IX ad lib. II egi: Varro de L. L. IV, p. 35 *Oppidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ Lavinium; nam ibi dii penates nostri. Hoc a Latini filia, quæ conjuncta Æneæ, Lavinia appellata*: in editissima collis parte, et quidem Veneris Frutis templo, cujus etiam Strabo V,

p. 355 A (p. 232) meminit, conditi, si Solinum andias c. 8, ubi v. Salmas. p. 49, atque in eo loco relicti, etsi Alba longa condita, et sede regni facta. Etiam ea in re portentum intercessit, quod Dionys. I, 67 exponit, et de quo auctoritatem Annalis Pontificum, Cincii, Cæsaris, Tuberonis excitat Victor O. G. R. 17. Colonorum quidem numerus non adeo magnus esse potnit ab initio, siquidem iis I), vel, ut alii tradiderant, IↃCC jugera satis fuere ad arandum: v. inf. ad lib. XI, 316 sq. Duxit enim ex ea narratione Maro agrum suum a Latino rege, ut Trojanis assignaretur colendus, propositum, ut ibi videbimus. Nomen urbi a *Lavinia* inditum constans fuit fama a majoribus accepta, etsi, quæ illa fuisset, varie erat traditum: v. Dionys. I, 59. Lavinum quoqne Latini fratrem videntur prodidisse olim quidam, nt e Servio colligas ad lib. VII, 59. Sed de his, aliisque, quæ ad consilinm nostrum non faciunt, videndi Cluverius et Vulpius Lat. aut. Tom. VI. add. Lucatelli Diss. in *Diss. dell' Accademia di Cortona* Tom. VII, p. 109. Hoc uaum monebimus, *Laurolavinii* nomen ad seriora tempora post Vespasiannm spectare; colonia forte ex Laurentibus et Lavinatibus in unam urbem conscripta. Peccat in hoc Servius ad VII, 59 et alibi cum aliis.

Nobis *Numicius* adhnc verbo commemorandus est, inter Laurentum ac Lavinium defluens amnis, alteri huic tamen propior. Eum sub monte S. Petronellæ ex antro in subjectos agros pronum decurrere narrat Cluver. Ital. ant. p. 894. At ex lacu Nemorensi prodire, et nunc sub nomine *Rivo de Nemi* latere Ligorius tradidit. Sub oppido Patrica alii eum investigarunt: qnod tamen ad eadem loca spectat: in *Castro*, Messirano in *Ville di Plinio*. Alii nunc exaruisse eum affirmant; et interceptnm amnem jam Servius notavit ad lib. VII, 150. In hoc fluvio Æneas, pugna ad enm seu cum Etruscis, seu cum Rntnlis facta, interiisse, certe oculis snblatns esse creditus est: factum ei ad ripas sacellnm, cum luco, *Jovis* vel *Patris indigetis* nomine; aut, quod credere par est, antiquioris numinis in hoc loco a priscis Latinis culti sacra ad Æneam retulere scriores: uti tot alia veteris Latii nnmina ex snis opinionibns interpretati sunt Romani. Inde Numicii nomini religio aliqua inesse cœpit. Utitur eo poeta aliquoties omnino ad designandum Latium: v. c. VII, 242. Fontem fluvii lacum vel stagnum fuisse tradunt ex Æn. VII, 150, *hæc fontis stagna Numici*: sed si gravior auctoritas alia nulla est, poetam ornate pro fonte stagna fontis dixisse arbitrari malim. Etsi toto suo decursu fluviolus lacubus interceptus, tardoque ac tacito motu similis stagno fnisse videtur, nam alvenm habuit ulvosum et limosnm: Ovid. XIV Met. 598, 599 *Litus adit Laurens: ubi tectus arundine serpit In freta flumineis vicina Numicius undis*: et v. 601, *tacito cursu* de eodem.

Haud longe a Nnmicii fonte, nec nisi sex M. passuum intervallo, *Juturnæ* fuit *lacus* et fluvius et fons: quem ex montis Albani radicibus, utque perhibetur, ex occultis lacus Albani meatibus, prodeuntem in occidentem ferri, mox in lacum haud magnum diffnndi, inde in Tiberim deferri, eique V milliario ab Ostia, VII ab urbe Roma, misceri tra-

dunt Cluver. p. 722, et inde Vulpius Lat. ant. Tom. VI, pag. 225. Esse ei nomen nune *Treglio;* lacum tamen, ante centum et quod excurrit annos, fere totum exaruisse hic idem testatur Tom. V, p. 218 (quo tamen loco Juturnæ lacum cum altero illo confundit, quem poeta lib. XII, 745 memorat). *Juturnam*, Nympham, Turni sororem, adeoque Dauni filiam (unde XII, 785 *Daunia dea est*), edidit Maro noster; an vetere auctoritate, non constat; argute tamen, seu invenisse, seu usurpasse dicendus est. Fontis enim in iisdem locis siti numen curare populares suos, et tueri adversus advenas recte videri poterat. Etiam hoc ad locorum situm spectat, quod Juno cum Juturna actura in Albanum montem descendit lib. XII, 134, *At Juno e summo.* Fuisse Juturnæ nomine deam Latii indigenam, et quidem fontis numen, satis constat. Argutatus est in nomine jam Varro L. L. IV, 10, esse ductum a juvando ejusque fontem haberi saluberrimum. Adjiciunt alia commenta Servius ad XII, 139 et alii. Fuit tamen Romæ quoque *Juturnæ lacus* et *fons*: vide v. c. Ovid. Fast. I, 708 seqq. et post alios Vulpium Vet. Lat. Tom. I, p. 346 sq.; itaque et *Juturnalia* festum. Fontium omnino nympham edere voluisse videri potest Virgilius XII, 139, 140 *Diva — stagnis quæ fluminibusque sonoris Præsidet;* et v. 142 *Nympha, decus fluviorum;* Sed, tanquam poeta, genus pro individuo posuisse videri debet, et ornamenta adjecisse. Ornans quoque epitheton *sonoris;* nec alia vis inesse putanda. Ornavit porro idem fabulam de nympha a Jove amata ibid. 140, quam suo more exposuit Ovid. Fast. II, 585 seqq. Alia Numicii fl. nympha fuit *Anna perenna*, parum lepide de Didonis sorore interpretata a poetis Romanis. De *Ardea* in his locis sita v. dicta ad vs. 411. et Excurs. VII ad h. libr.

Ab his inde locis surgit campus in clivum, qui ad montem Albanum ducit, in quo XXX a Lavinio annis condita est ab Ascanio *Alba Longa*: quæ res ostento suis albæ jam Æneæ fuit significata VIII, 81 seqq. *Ecce autem subitum* etc. Varro de L. L. IV, p. 35 *Hinc* (Lavinio condito) *post XXX annos oppidum alterum conditur Alba: id ab sue alba cognominatum.* — Albæ exstructionem jam Jupiter Veneri prædixerat Æn. I, 267—271: *At puer Ascanius — et longam multa vi muniet Albam.* Urbis conditæ etiam alio loco meminit poeta lib. V, 597 *Ascanius, longam muris quum cingeret Albam.* Qui minus accurate hæc exploraverant, Albam ab Ænea conditam dixerant, ap. Conon. 46. Ab urbe nomen accepit mons *Albanus*. Sed illo tempore, quo Æneas Latium adierat, *Tum neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti*, XII, 125. Sub monte *lacus Albanus*: de quo lib. IX, 387, *lacus, qui post Albæ de nomine dicti Albani.* Qui minus accurate hæc tradiderant, Albam ab Ænea conditam dixerant; ut ap. Conon. 46.

EXCURSUS IV.

Veteris Italiæ origines, populi et fabulæ ac religiones.

VII, 37 sqq. *Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum, Quis Latio antiquo fuerit status* etc.

Primum observandum est, Virgilium Latii res non perseqni, nisi quatenus ad Aborigines spectant, adeoque eorum origines pro rerum in his locis initiis ponere; etsi, ante Aborigines, Siculos, partim etiam Umbros, in his locis fuisse constat. Porro tenendum, Aborigines hos, seu, quod videbimus, Ausones, populorum per Americam ferorum et silvestrium more, dispersis per Italiam, ipso locorum inter amnes ac montes situ fines regente, sedibus, et in plures populos ac nomina divisos, habitasse. Religiones adeo, ac ritus sacrorum, et numina domestica, inter tot populos non omnino eadem fuisse mirum non est. Fuere tamen etiam religiones ac fabulæ omnibus tanquam a communi stirpe ortis communes. Utrumque genus in snam rem convertit poeta: atque hinc in seq. libris *fabularum novus ordo* exoritur: ex variorum Italiæ populorum, Aboriginum maxime Latii, historiis et religionibus petitus. De utraque re, omninoque de vetere Italia paullo accuratius nunc dispiciendum est, ut pluribus Virgilii locis una opera lux affundatur, utque, quale historiarum veterum genus poeta, quoque judicio amplexus sit, appareat. Nec vero sex posteriorum librorum lectione delectari potest aliquis, qui veteris Italiæ statum non imbiberit, animoque suo repræsentare sibi vitam illam antiquam possit. Procliviore quoque studio ad declarandam hanc Italiæ antiquitatem feror, quo plura viri docti, nulla subtilitate judicii (*criticam historicam* appellamus) adhibita tradiderunt, quoque pauciora rite et ad scriptorum ævique prisci fidem moremque sunt explorata et constituta.

Intra *Aboriginum stirpem* poetam Latii res continere et includere modo diximus. Qui illi fuerint, quæstio est inter veteres et recentiores variis modis agitata. Ponemus hic ea, quæ, post diligentem in his rebus alio loco collocatam operam, ex ceteris maxime nobis se probarunt, eaque aliis rationibus illustrabimus; quantum quidem ad doctam poetæ interpretationem satis esse videbitur.

Fuere *Aborigines* ex antiquissimis veteris Italiæ habitatoribus, sed post *Umbros* et *Siculos*. Quæ de eorum origine vulgo tradita legimus, ex nominis fere caussis parum feliciter petita sunt. Mihi vero ne id quidem liquere videtur, an antiquum eorum nomen illud fuerit. A serioribus, qui antiquas res memoria vel literarum monumentis repeterent, inventum nomen puto, ut primos Latii et locorum circa Tiberim ad mare properantem cultores designarent, tanquam αὐτόχθονας, respectu ad advenas habito, qui deinceps in eadem loca confluxerant. Oblitue-

runt posthæc Aborigines sub Latinorum nomine, quod principio partem tantum populi, qui sub rege erat, designasse, nec, nisi Albanorum regum crescentibus opibus, latius patere cœpisse videtur. Virgilius tamen, ut poeta, jam Æneæ tempore Latium et Latinos ex sequentium temporum conditione æstimare potuit.

Antiquiorum auctorum, quos Dionysius exscripsit, fide constat, *Aboriginum* memoriæ et nominis *prima vestigia* circa Reate, ultra Velinum lacum et fluvium, in Umbris occurrere. Ex his locis versus mare vicina quæque deinceps tenuerant, et in iisdem locis plura loca eorum memoriam servabant Dionysii adhuc tempore, quem vide lib. I, c. 14—17, 18 cum illustrationibus locorum; quas dedit *Cap Martin de Chaupy* (in *Decouverte de la Maison d'Horace*, Tom. III, p. 112 sqq.). Ut adeo Aboriginum nomen ad unum aliquem non valde potentem, aut late habitantem populum spectasse necesse sit.

Mature cum barbaris illis promiscue habitarunt Pelasgi; terram a populis per solitudines errantibus male habitatam facile occuparunt advenæ, ut nostris ætatibus Americam. *Pelasgi* qua origine fuerint, nondum quicquam satis explorati habeo. Ex Thraciæ quidem locis eos in Græciam descendisse satis liquet; liquet etiam hoc, a Phœnicibus eos habuisse literas; unde tamen perperam colligitur, eos Phœnicia origine et ipsos fuisse: hoc inter certiora refero, antiquissimo jam tempore Pelasgos cum Aboriginibus fuisse permixtos: id quod Dionysium adduxit, quum insigniores inter Romanos scriptores Catonem, Sempronium et alios Romanam originem ad Græcos referre videret, ut omnino Aborigines nullos alios ab origine quam Pelasgos fuisse arbitraretur, quod Cluverius et plerique e nostris sequuti sunt. Verum Dionysius rem ipse ita tradit, ut, *quid* ex iis, quæ a se narrata erant, ad Romanorum opiniones comparatis, *sequatur*, non, quid verum et exploratum sit, exponere videri velit.

Pelasgorum tres potissimum fuisse in Italiam deductas colonias narrant vulgo fere omnes; unam ab Œnotro ex Arcadia, XVII ætatibus ante bellum Trojanum, alteram e Thessalia, Deucalioneo ævo, et tertiam ab Evandro LX annis ante b. Troj., ut facile intelligas, non nisi serius a chronographis ex conjectura, secundum rerum et ætatum comparationem subtiliorem, hæc esse constituta. Antiquissimus ille Œnotri et Peucetii ad Italiam accessus satis diserte a Dionysio exponitur lib. I, c. 11 sqq. De *Peucetio* v. inf. Excurs. VIII ad v. 691. Consedisse dicitur Œnotrus cum suis in sinu Lametino, seu Hipponiate inferioris Italiæ, qua Bruttiorum aliquando ager patuit; et primum quidem intra Lametinum, et Scylleticum, seu Scylaceum sinum se continuerunt, hinc ad Laum usque fl. et Metapontum, tandem ad Silarum et Bradanum fines sedium extenderunt; mox et ultra eos ipsos fines progressi sunt; uti altera parte agrum obsederunt, qui Bruttiorum postea dictus est. Conf. quæ ex Antiocho Syracus. narrant Strabo VI, p. 254, 255 et 264 f. Dionys. I, 35, II pr. Aristot. Polit. VII, 10, ubi et *Chones* ex Œnotriis fuisse narrantur; nam, quod etiamnum per Americæ solitudines

evenire videmus, ex communi stirpe oriundæ tribus, locis ac sedibus dissitæ, novo nomine celebrari solent. Versus Iapygiam et ad Ionium Mare habitassse Chonas τὴν καλουμένην Σίριν Aristoteles ait l. c. cf. sup. Exc. XXI ad lib. I. Male ex corrupto Stephani loco in Βρέττος Bruttios primos et ante OEnotrios incolas venditant nonnulli, ut nuper *Grimaldi*, vir cetera sagax, (in *Annali del Regno di Napoli* T. I, p. 131. 138 sq.) proprio nomine OEnotriam appellavit loca circa Æsarum et Crimisam, quæ Philoctetes adiisse dictus est, Lycophron v. 911, 912.

Quando et quomodo Pelasgi ex his locis ad Aborigines illos in Umbris finitima quæque infestantes pervenerint, nec ipse Dionysius habet, quod afferat, nec res per se satis fit probabilis. Quomodo enim ad ulteriora progressa exigua Pelasgorum turba per tot barbaros populos ad mediam usque Italiam penetrare potuisset? Verum ex tota Dionysii disputatione satis apparet, hos OEnotrios cum Aboriginibus, ex suuta illa opinione, seu hypothesi, a Græcis Romanorum stirpem esse repetendam, permisceri, multoque pejus pro iisdem haberi; ut mihi adeo satis liquere videatur, primæ huic Pelasgorum coloniæ, si modo ea unquam fuit, nihil plane cum Aboriginibus esse commune, nec quicquam amplius teneri posse, quam hoc; antiquissimis jam temporibus de Pelasgorum sub OEnotro sedibus in inferiore Italia occupatis famam fuisse inter Græcos.

Altera Pelasgorum colonia, sub Deucalionea tempora deducta, ea est, a qua Aboriginum cum Pelasgis in unum populum coalescentium origo repetenda videtur. Ex Thessalia illi ejecti, alii in alias terras, pars per Epirum, oraculo Dodonæ accepto, quod etiam Macrob. I Sat. 7 recitat, Ionium trajecerant, et tempestate vexati, ad ostium Padi Spineticum appulerant. Ibi pars castra et urbem muniunt, alii ad interiora terræ pergunt, et Umbris primum, tum Aboriginibus lacessitis, ubi ad Cutiliam eventum habere vident Jovis Dodonæi responsum illud, cum his fœdus faciunt, agrīque parte accepta, adversus Siculos belli societatem ineunt, hosque tandem ab utraque Tiberis parte sedibus ejiciunt. v. Dionys. I, 18—21. Sed Pelasgi, ab egregio rerum hominumque auctu, aliquanto post variis calamitatibus et dissensionibus domesticis agitati, in varias partes dispersi sunt. Pauci, qui remanserant, Aboriginum nomini suum paullatim submiserunt. v. ibid. ad c. 30. Accesserunt mox Pelasgi ex Arcadia sub Evandro, de quibus alio loco videbimus; tum Græci cum Hercule aliique. Dubitari itaque non potest, in media hac Italia (uam de extrema Italia coloniis Græcorum variis temporibus occupata non agimus) magnam Aboriginum partem ab eo inde tempore Pelasgicæ et Hellenicæ fuisse stirpis, multaque ex horum sermone et religionibus illos adscivisse. Quo ipso poeta paratam habet excusationem, quod multa in his locis ad Græcanicam religionem deflexit; ejus enim vestigia passim etiam Dionysius agnoscebat inprimis Faleriis c. 21.

Nec tamen Aborigines propterea Pelasgicæ stirpis habendos videri pronuntiavimus. Recte, si quid videmus; faciunt enim multa, quæ hic enarrari nequeunt, manifestum, Aborigines ad *Ausonum* nomen perti-

nuisse, quod late per totam Italiam sedes non uno nomine habuit, ut tamen Aborigines ad Circeios, aut forte ad Lirim usque habitarent; quandoquidem Latinum nomen, quod in illius locum successit, eo usque pertinuit; hinc vero qui per Campaniam et reliquam Italiam inferiorem habitarunt, passim Ausonum nomen servarunt, unde apud Festum, in *Ausonia*, ea pars Italiæ, in qua sunt Cales et Beneventum, prima Ausonum sedes fuisse traditur. Ad Lirim urbs Ausona adhuc sub Romanis fuit; nam U. C. 440, ea cum Minturnis et Vescia ab iis capta, *deletaque Ausonum gens:* Liv. IX, 25. Ex eodem genere homines fuisse necesse est, qui loca intra Lametinum et Scylacium sinum tenuere, antequam Pelasgi Œnotrii ea occuparint. Pars eorum alia *Opicorum*, vel *Oscorum*, ex Opscis, nomen habuit, quorum superstes ad seriora tempora fuit numerus per loca Campaniæ proxima Atellis, unde et *linguæ Oscæ* nomen mansit, quam Aboriginibus et Ausonibus communem fuisse, adeoque Latinæ ortum dedisse necesse est. Pars Ausonum in *Sabinos* abiit, pars in *Auruncos*, cultu illa horridior; facta scilicet magna vitæ et morum mutatione, alii veterem asperitatem retinuere; aliis Græcarum coloniarum artes et instituta adsciscentibus. Consentiunt cum his loca Aristot. de Rep. VII, 10 ᾤκουν δὲ τὸ μὲν πρὸς τὴν Τυῤῥηνίαν Ὀπικοὶ, καὶ πρότερον, καὶ νῦν καλούμενοι τὴν ἐπωνυμίαν Αὔσονες. et Dionys. I, 72 ex Aristotele, Ὀπικὴ, *in qua Latium*. Ex Thucyd. VI, 2, cum Dionys. I, 22 *Siculos, dum Opicos fugerent, in Siciliam trajecisse:* etsi Thucydides Siculos in inferiore Italia quæsivisse videtur, quia Italia ab Græcis antiquioribus de extrema parte dici sollenne erat. Omnino autem mirum non est, in tanta populorum cognatione nomina sæpenumero promiscue poni.

Ab hac communi *Ausonum stirpe* ortum duxere tot nominibus *diversi Italiæ populi:* permixti quidem illi passim cum Pelasgis, alibi cum Siculorum et Umbrorum reliquiis, forte etiam cum aliis, qui a Gallis, Liguribus, Liburnis aliisque Illyrici generis populis orti erant; Ausonium tamen nomen ubique fuit superius, et Ausoniæ originis vestigia mansere ubique non obscura. *Sabini* quidem, qui ea loca inhabitabant, in quibus Ausones seu Aborigines Umbris expulsis successerant (Dionys. I, 14. II, 48. 49), pro vetustissimis ejus stirpis fuerunt habiti: ad eos originem referebant *Picentes*, *Peligni*, *Marrucini*, *Vestini*, *Marsi*, *Æqui*, *Hernici*, *Samnites*. A Samnitibus *Frentani*, *Hirpini*, *Lucani*, et ab his *Bruttii* provenerant; a Samnitibus etiam *Campani*, qui priscos locorum incolas, Ausonum et Auruncorum nominis, cum Etruscis agris passim ejecerant. Accuratius hæc exponere tanto opportunius fuit, quo multa, quæ in sequentibus ad poetæ interpretationem afferentur, sine his vix intelligi possunt.

Habemus jam communem Ausonii generis stirpem, de cujus remotiore origine inquirendi locus nunc non est; etsi proclive est a Celticis populis eam repetere. Ad Ligures, Ibericum genus, olim eam retulere scriptores apud Dionys. I, 10. Verum nec definiri quicquam in agrestium gentium originibus tam antiquis potest, nec ad unum, sed ad plu-

res e septemtrione et occidente adventantes barbaros populos prima Italorum origo referenda esse videtur.

Progredimur nunc ad alterum, quod posuimus: novum in carmine nostro fabularum ordinem, quas *Italicos mythos* appelles, ab iisdem priscis populis, inprimisque ab Ausonibus et Aboriginibus, procedere: modo adolescentum, qui hæc legent, animos eo adhuc intenderimus, ut Romanorum originem linguæque Latinæ caussas suo ipsi judicio ex superioribus intelligant: quum Romani Albanorum coloni fuerint, ex Aboriginum, hoc est Ausonum, genere, sed cum Pelasgis, et, si famæ fundus vere fuit, cum Trojanis ac Græcis mixto, ad intelligendum in promtu est, sermonem Romanum a Latinis inprimisque ab Albanis profectum, communem eundemque cum sermone Ausonum, hujusque nonnisi dialectum fuisse, excultam temporum successu, quum ceterorum Ausonicæ stirpis populorum sermo antiquam asperitatem retinuisset. Habuere igitur populi Italici, primo ritus ac religiones, in multis quidem haud abludentes a Græcis, cetera proprias ac domesticas; habuere a Pelasgis Jovem, Junonem, Minervam, Vestam, Martem, cum aliis; habuere ritus sacrorum cum antiquioribus Græcis fere communes; etiam mythos nonnullos Græcanicis similes; habuere alios ritus ac mythos variatos, mutatos, alios proprios ac domesticos a Græcis abhorrentes; barbariem et horridam vetustatem in iis facile agnoscas, inprimisque superstitiosum deorum metum, quem sana injicere animis poterant magnæ ac crebræ naturæ conversiones et perturbationes in his locis ex tremoribus soli, ex ignibus subterraneis; eorumque eruptione, ex aquarum stagnatione silvarumque vastitie. Necyomanteum Cimmeriorum erat in finibus anthropophagorum Læstrygonum; sacra humana in locis ad Tiberim; Fauni oracula incubatione in victimarum cæsarum pellibus accepta. Habebant iidem fabulas et narrationes suas a majoribus acceptas super origine sua ac primo vitæ cultu, symbolis fere ac symbolicis personis expressas, ad quas magna pars Italicarum fabularum redit, tum super illustrioribus aliquot viris vel heroibus, et nonnullis naturæ eventis insignioribus, sed fabuloso illo sermonis et narrationis genere exponi solitas; neque poetarum ingeniis, ut inter Græcos factum, expolitas at ornatas; sed ipsa argumenti tristitia aut fœditate notabiles, ut de Caco latrone. Itaque Italici mythi longe a Græcæ fabulæ suavitate absunt: nec varietas grata inest, et major ornatus pars ab ineptis verborum lusibus, aut veteris sermonis ad recentiora verba interpretatione vel inflexione ducta: Quum enim veteres ritus, ut fit, et essent admodum mutati, et caussa eorum ignoraretur; ariolatione incerta multi ritus et sacra interpretari conati ad verborum lusum et originem confugerunt, et inde fabularum caussas deduxerunt. Passim tamen Græcanicæ quoque fabulæ aspersa sunt vestigia aliqua.

Ea quidem, quæ VII, 45 sqq. exposita sunt, de quibus Exc. V videndus, haud dubie *Aboriginum* vel *Latinorum* habendi sunt *mythi*, qui mox inter Albanos servati, tandem ab his ad Romanos pervenerunt. Latinus a Fauno ortus, Pici nepos, et Saturni abnepos proditur; quod ita

intelligendum, ut illos inter majores, stirpis vero auctorem ultimum Saturnum habuerit. Sic inf. 219 *Jove Dardana pubes Gaudet avo.* Aboriginum alii mythi fuere de *Jano*, de *Camenis*, de *Anna Perenna*, de *Angerona*, de *Carna*, de *Ope*, symbolicæ fere naturæ, sed plerique obscuriores, cum ipsis nominibus, quæ apud Varronem, Festum, Macrobium, Augustinum, Arnobium et alios sunt videnda; ut adeo vix sit operæ pretium, in illis otium consumere: inprimis, quum pauca integra ac sana, pleraque commentis et interpretamentis fœde contaminata ad nos pervenerint. Certatim enim ab historicis, grammaticis, et multo magis a doctoribus Christianis allaburatum est, ut antiquitatem obscurarent, ac tandem penitus extinguerent. Rara itaque fortuna vix unam et alteram veteris Italiæ religionum interpretationem servavit; etsi sunt in iis nonnullæ, quibus priscorum hominum sermo symbolicus egregie illustratur. Sic Vulcani, qui ignis est, uxor apud Macrob. Sat. I, 12, editur *Maia*, hoc est Terra, Mater magna, sed cum notione auctus, unde eadem *Maiesta* dicta fuit. Apud Tusculanos *Maius* erat Jupiter. Eadem cum Maia *Ops*, *Bona Dea*, *Fauna*, *Fatua*, habita: vid. Macrob. ibid. *Vertumni* et *Pomonæ* fabula ex ipso numine lucem habet: eam v. apud. Ovidium, et Propert. IV, 2.

Sed in his fabulis magna facta esse videtur perturbatio, *quatuor* potissimum, si recte judico, *modis*. *Primum*, quum, communi licet stirpe oriundi, diversi tamen et per varias Italiæ partes dispersi, populi proprios quisque quosdam suos haberent mythos: ad Aborigines seu Latinos eos trahere serior cœpit ætas, inprimisque e Romanis quisquis veteres historias conscripserat. Videndus in hanc rem inprimis Sext. Aurel. Victor; add. locus Tzetzæ ad Lycophr. 1232, quem ad Dionem retraxit Valesius. Ita factum ab iis, quos Virgilius alio loco sequitur. Nam, quod modo eum vidimus Latini majores edere Faunum, Picum et Saturnum atavum, id paullo post v. 177 sqq. deserit. In Latini regia: *Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum Antiqua ex cedro; Italusque paterque Sabinus Vitisator, curvam servans sub imagine falcem, Saturnusque senex, Janique bifrontis imago Vestibulo adstabant.* Hic *Sabinus* ad Sabinos, qui inter vetustissimos ex Ausonibus fuere, referendus est, gentis a nonnullis, ut a Catone, auctor habitus; etsi alii aliter de populi origine et nomine argutati sunt. Silius VIII, 424 *Sabum* vocat. conf. Pompon. Sab. ad h. l. VII, 178. *Italus* autem ad Œnotrios spectat, quos Ausonum sedes in extrema Italia occupasse, et, quod probabile est, cum iisdem promiscue habitasse, supra vidimus. Namque in his locis primum Italiæ nomen auditum est, sive ab Italo rege, sive ab alia caussa ductum. conf. Excurs. XXI ad lib. I. Italum Œnotrios, qui dispersi habitabant (νομάδας), ad agriculturam adduxisse, leges scripsisse, et, inter alia, sodalitis conviviaque publica (συσσίτια) ad suum usque tempus frequentata constituisse narrat Aristoteles de Rep. VII, 10, quod frustra conantur ad Saturnum revocare. Quidni Œnotriis suas fabulas relinquimus?

Altera mythorum Latinorum interpolandorum ratio ab allegoricis

24.

narrationibus profecta, qnas in historiarum ordiuem et numerum seriores retulerunt: qnod idem inter Græcos et omnes omuino terrarum populos factnm esse, modo iu multis, modo iu paucis manifestum est Ita Saturnus, Faunus, Janus, inter Latini majores relati snut, qni tamen symbolica fuerunt uomina ac signa, quibus varias res pbysicas et ethicas declarabat vetns Italia; ut Excursn V videbimus.

Sed majorem mutandi et ad peregriuam iudolem inflectendi mythos Latiuos licentiam, *tertio* qnidem loco, attulit insannm Græcanicæ doctrinæ in patrias bistorias et religiooes inferendæ studium iuter Romanos, quod a pluribus caussis profectum est. *Partim* enim domesticæ historiæ antiqnioris ignorautia, et plenior expeditiorque Græcarum rerum cognitio, *partim* Græcorum historicorum exemplum in originibus veteris Italiæ e Græcia arcessendis, eorumque de veterum Pelasgorum communibus cum Ausonnm vel Aboriginum gente sedibns narratio et disputatio, *partim* denique animadversa in nonnullis Græcanicæ originis et linguæ vestigia, eo adduxerant multos, ut omnia, quæ in antiquitate Italiæ obscura et parum explorata essent, ad Græcos referre, ex Græcis moribus, institntis, et npinionibus illustrare, et ea, qnæ a Græcis discreparent, ad eorum verba et res accommodare studerent. Est ea studii historici inter omnes populos infantia, ut suarum rerum origines aptas et nexas esse velint ex illustri aliquo sui seu prisci temporis populo. Majores nostri regum stirpes ad Trojanos vel Græcos referebant. Similiter Romani omnium fere Italicarum urbium nomina et origines a Græcis repetebaot, quandoquidem colonias Græcas iu multis Italiæ passim locis consedisse acceperant.

Hujus generis mythologiis pleui sunt Grammatici, inprimisque Macrobius: in qnibus tempus consumere sigillatim exponendis uolim quemquam; satis est rem omnino tenere. Sed, quod gravius est, antiqui isti scriptores, quos illi adhuc integros versabant manibus, et exscribebant, iisdem opinionibus erant imbuti. Ex qua secta *Cato* inprimis fuit, qui sero literarum Græcarum studio ad pravam eam ratiouem deductus esse videtur. Eidem adjnngit *P. Sempronium Asellionem* Dionysius I, c. 11 *Cæcilium*, qni Græcam urbis Romæ originem ediderat, Strabo memorat lib. V, p. 352 C; qui tamen forte est *Cincius*, cujus nomen apud Dionysium quoqne lib. I, 74, p. 59 Hnds. Καίκιος iu Cod. Vatic. scriptum esse video, vel *C. Acilius*, cujus annales græce scripti a Claudio aliquo conversi legebantur. Eos, qui græce res patrias conscripserunt, Romanos Græcas quoque fabulas esse amplexos, nemo mirabitur; ut *Q. Fabium* in Annalibus, at *L. Cincium* in Annalibus Græcis (ap. Dionys. lib. I, c. 6), *A. Albinum, qui Græce scripsit historiam*, Cic. Brut. 21, et *Cn. Aufidium*, Tosc. V, 38. Enimvero necdum alium qnemquam scriptorem veterem, quantum quidem ex fragmentis intelligi potest (inspiciat aliquis v. e. librum de Orig. G. R.), reperi, qui non Græcas fabulas sectaretur. Varro quoque, qui tamen in aliis, etiam in etymologiis, græca respuit, eidem studio nimium indulsit, ut vel ex uno loco de R. R. III, 1, 6 satis intelligi potest. Inprimis autem in ur-

bium Italicarum originibus e Græcis fabulis repetendis laborarunt tantum non omnes, ut nec modum, nec rationem servarent; nam levissima quaque rerum nominumve similitudine arrepta originem, caussam, et conditorem in Græcia reperisse sibi videri solebant. Hoc idem tot virorum doctorum exemplum obfuerat Dionysio Halicarnassensi, viro acutissimo, ut urbem Romam jam inde ab initio ad Græcæ coloniæ morem descriptam, opibus inter Regem, Senatum et Populum, sapienter ad trutinam exæquatis, reique publicæ partibus subtiliter constitutis egregie fundatam, tanquam in tabula picta exhiberet.

Pravo hoc Græcæ doctrinæ studio doctissimos ex Romanis si quis imbutos fuisse audierit, non amplius mirabitur Etruscos a Tyrrhenis, Sabinos a Lacedæmoniis, deductos ferri; Tibur esse Argivorum coloniam (VII, 672); Halesum, Agamemnonis filium, Auruncos e Campania ducere (ibid. 723 sq.); Ariciam Dianæ amasium Hippolytum excepisse (761 sq.). Comparet aliquis Fastos Ovidii v. c. lib. IV, 63 sq. et ad sacrorum rituum festorumque caussas et origines ibi traditas attendat, aut ad Quæstiones Romanas Plutarchi. Innumera hujus generis sunt alia apud Servium, Plutarch. Romul., Justin. XX, 1 pr., Solinum c. 8, et apud Grammaticos. De instituto talia persequuti esse videntur Alexander Polyhistor, et Avianus aliquis, « qui iambis totum Livium scripsit, » ut Servius ait ad lib. X, 388, item Hyginus *de urbium Italicarum origine*. Si forte mireris, quomodo his somniis tantum tribuere potuerit antiquitas, recordandum est similis vanitatis, qua viri docti superiore ætate omnem veterem Italiam ex Hebraicis Lexicis (Phœnicia verba se tenere putabant) repetiere.

Ita tandem factum est, ut pauci Latini mythi propriam suam naturam retinerent. Ita Saturno ea tribuerunt, quæ Græci de Κρόνῳ suo narrabant, etiam auream ætatem, (v. c. Æn. VI, 793 — 795) et Jovis impia consilia. Faunos, qui Latio et Etruriæ proprii sunt, cum Panibus, Satyris, et Silenis miscuerunt, adjuncto etiam Baccho; Camenas Nymphas cum Musis: et sic porro. Albuneam fecerunt ex Leucothea, Portumnum ex Melicerta, qui Phœnicum utique navigationibus ad Græcos pervenerat, forte is jam a Cadmo illatus, et Palæmonis nomine insignitus. Asciverunt quoque passim religiones et nomina deorum græca, quæ obliterarunt antiqua; ita Venerem receperunt et Dioscuros. Res tandem eo adducta, ut *pessimi fabularum suarum interpretes essent Romani*. Nec quicquam fuit Italis adeo domesticum ac proprium, quin a Græcis repeterent. Ipsum Janum ex Perrhæbia Thessaliæ qui adducerent, fuisse video apud Plutarchum Qu. Rom. p. 269 A; alios, qui ex Creusa, Erechthei Athenarum regis filia, natum, apud Victor. O. G. R. 2. Quid? quod Janiculum ab Ione, Creusæ filio, ex Euripidis fabula noto, fuere qui conditum traderent ap. Aurel. Vict. O. G. R. 2. Maia, quæ, ut supra vidimus, mater Terra erat, ad Maiam Mercurii matrem revocata est. Nerienes, Virtus, vel Fortitudo inter Sabinos, in Nereidem est depravata. Gell. conf. XIII, 22. Corrupere quoque sacra sua Romani admixtis alienis opinionibus, ut Lupercalium ritus arreptis fabulis de Pane Græcorum.

Tandem *quarto* loco ineptis et pravis etymologiis turbatæ sunt historiæ antiquæ Italiæ, plus quam credi potest. Hoc quidem studium veteres res ac ritus ex nominum origine interpretandi, ipsamque adeo verborum originem investigandi, jam inter Græcos parum ad sermonis indolem et grammaticam rationem fuit tractatum, inter Romanos autem intra meros sonorum lusus substitit; quod e Varrone, Catone, Cicerone et aliis infinita exemplorum copia docet, ut Grammaticorum volumina taceam. Eadem res ipsis historiis et fabulis noxæ fuit, dum eas ex nominum originibus interpretati variis modis interpolarunt veteres scriptores. Ut Umbros quasi Ombrios dictos, Thuscos a sacrifico ritu dictos, et similia omittam: de Aboriginibus quam multa illi commenti sunt ex vocis sono! Latium a latendo quum duxissent, quæ non excogitarunt in eam rem! Hinc fuga Saturni in Italiam et latebræ: Anna Perenna in Didonis sororem mutata, et Nympha Numicii illa facta, quum dea esset ex indigetum numero, et haud dubie anni initia fausta designaret: conf. Macrob. I Sat. 12; Januario — *et publice et privatim ad Annam Perennam sacrificatum itur; ut annare perennareque commode liceat.* Ardea, Rutulorum urbs, nomen habens cum ave ardea commune, fabulam absurdam peperit avis ex urbis incensæ cineribus enatæ: vid. Ovid. Met. XIV, 574, 580. Virbius heros in Hippolytum deflexus, quasi bis vir, et vitæ redditus ib. XV, 497 sqq.

Fuisse jam inter Græcos scriptores *Dioclem Peparethium* et alios, qui Italicarum urbium origines hunc in modum interpretarentur, docent exempla apud Dionys. lib. I, 34 sq. 49 sqq. 72 sqq. Esse in his Scymnum videbis in ejus carmine vs. 225. In Parallelis Plutarcho tributis magnus eorum numerus laudatur, qui Italica scripsere, Aristides Milesius, Theotimus, Alexarchus, Cleonymus, Theophilus, Dorotheus, Aristocles, Meryllius, Chrysippus, Agesilaus, Aristobulus, Alexander Polyhistor; cum his Xenion apud Macrob. I Sat. 9. Adde his eos, qui Tyrrhenica scripserant, ut Sostratus. Omnes hos Græcas fabulas in Italiam transtulisse apparet, seu opinione falsa deceptos, seu pravo studio ductos. Omnino serius ad Græcos Italicarum rerum notitia paullo luculentior pervenit. Nam etiam illo tempore, quo Græci navibus Italiæ litora frequentabant, aut Græcia Magna civitatibus Græcis potentibus florebat, interiores tamen terras pauci adiisse videntur. Itaque fragmenta, quæ ex priscis Græcis scriptoribus nova super Roma et vetere Italia affert primis in libris Dionysius, miram prodere videntur inscitiam, doctisque hominibus prorsus indignam.

Fabulas autem super Italicis rebus procudendi facultatem et materiam Græcis ingeniis præbuit inprimis primo Herculis profectio cum Geryonis armentis per Italiam facta (conf. Apollod. II, 5, 10), tum Homerica narratio multis mirisque fabulis de maris terrarumque facie variata, de Ulyssis erroribus, et ad Italiæ litora accessu. De Hercule quidem fabulas innumeras, magnum inprimis urbium numerum Italiæ ab eo vel ab ejus filiis conditarum, narraverunt; Ulyssis autem progenie, aut sociorum stirpibus omnem passim Italiam frequentarunt. Ipsi

adeo Ausones ab Ausone, seu Circes filio ex Ulysse, seu Calypsus, ortum habuisse narrantur. Festus: *Ausoniam appellavit Auson Ulyssis et Calypsus filius eam primam partem Italiæ, in qua sunt urbes Beneventum et Cales* (hoc quidem, ut supra vidimus, recte; nam ea Italiæ pars Ausoniæ nomine proprie insignis fuit), *deinde paullatim tota quoque Italia, quæ Apennino finitur, dicta est Ausonia* (hactenus vere; sed reliqua fabulose) *ab eodem duce, a quo etiam conditam fuisse Aruneam urbem ferunt* (Suessa Arunca, ab Auruncis habitata). Ab Ulyssis et Circes tribus filiis, Romo, Antia et Ardea, tres urbes conditas et nominatas Xenagoras tradiderat ap. Dionys. I, 72 (p. 58.): cf. viros doctos ad Stephan. in Ἀρδέα et Cluver. pag. 976. Latinum Circes et Ulyssis filium jam Hesiodus prodidit Theog. 1011, 1013, Telemachi et Circes filium alii, forte ipse Telegoniæ auctor, carminis cyclici: v. Hygin. f. 127, ubi v. Intpp. add. Geopon. XI, 2; ubi v. Niclas. Corruperant Telemachi nomen et tradiderant Telephi filium alii, quos Cedrenus sequutus est p. 135 D. Hujus generis multa in primo statim libro Dionysii et Solin. cap. 2 cognosci possunt. Traducta quoque res ad alios a Troja seu reduces, seu profugos. Ita Capys Campaniam tenuit. Alia v. ap. Serv. ad Æn. I, 242. Ipsas sacrorum origines sic corrupere Romani, ut Lupercalium. De Fauno v. Plutarch. Parallel. p. 315 C. Quæ omnia si semel animadversa et perspecta habueris, ducta illa ex prava opinione, sed cum ratione certa, multarum obscuritatum et difficultatum nubem ex vetere historia facile dispulsam esse intelliges.

Quid quod satis probabile mihi fit, etsi aliquid pro liquido et explorato in his, quorum nulla fides historica est, tradere velle ineptum sit, ipsam fabulam de Romulo et Remo a lupa lactatis a nominis interpretatione esse profectam: nam a *ruma*, seu *rumi*, quod vetus mammæ nomen est, Romæ nomen deduxisse nonnullos videmus; ut alios a *virtute* ac *robore* ad Græcam vocem ῥώμην. Ignoratio originis, a qua nomen urbis ductum esset, hominum animos ad conjecturas convertit, quæ postea in narrationes abierant. Quod si verum est, et ex antiquioribus sumtum, quod Servius ad lib. VIII, 90, et alibi habet, ut Tiberis priscum nomen *Rumon* fuerit, (neque illud adeo abhorrens ab antiquissimo aquarum et amnium nomine per Celtas et Græcos vulgato: *Rha*, *Rho*, *Rhu*, *Rhiu*, *Rhiw*, *Rhei* [ῥέω, ῥόος]) non improbabile fit, urbis nomen a flumine esse ductum, et omnia alia, quæ narrantur, pro commentis seriorum ætatum esse habenda.

Sed de his nolim cum quoquam, cui aliter videatur, contendere. Mihi satis est dilucide satis exposuisse naturam et caussas corruptarum fabularum veteris Italiæ, ut mihi via ac ratio expeditior sit, ad ea, quæ in sequentibus erunt tradenda.

EXCURSUS V.

Historiæ veteris mythicæ Italiæ capita potiora de Saturno, Jano, Pico, Fauno, Latino.

VII, 45 sqq. *Rex arva Latinus et urbes Jam senior longa placidas in pace regebat. Hunc Fauno et Nympha genitum Laurente Marica Accipimus: Fauno Picus pater: isque parentem Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor.* Quum hæc sint quasi potissima historiæ veteris mythicæ Italicæ capita, disquirendum de iis esse videtur paullo accuratius. Multo magis, quoniam vulgari opinione vera facta, homines et res antiquæ tanquam vere gestæ, in his trad. credantur, ita ut tanquam fide historica accepta regum antiquorum res et facta exponi a scriptoribus putentur.

Ad *Saturnum* videmus Latinos geous, simulque fabulas veteris Italiæ, tanquam ad caput et originem, deductas subsistere, nec ulterius procedere. Est autem de *Saturno* mythus propriùs Aboriginibus ac domesticus, nec quicquam aliud, si recte judico, quam symbolicum nomen melioris vitæ, cujus initia a frugibus inventis, satione, et messe repeti solent: non quasi eum philosophica aliqua subtilitate hæc excogitaverint, aut arte aliqua expresserint; sed quia animi sensa aliter quam per rerum sensibilium formas ac species eloqui nequeunt rudes populi, deficientibus verbis; et mala fraude mecum ageret, qui hæc eum allegoriæ, rei prorsus diversæ, studio confundere, meque in antiquis rebus eam amplecti pronuntiaret. Itaque falx Saturno addi cœpit; eoque narratum, ad cultum vitæ eum Aborigines adduxisse: *Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo — Is genus indocile ac dispersum montibus altis Composuit, legesque dedit.* Æn. VIII, 319 sqq. Addita quoque conjux Ops, h. e. Terra. Commenta seriorum apud Macrob. I, 7, 8, 10 non moror.

Quum a Græcis tractari cœpissent fabulæ Italicæ, ad *Cronum* illi suum referre cœperunt *Saturnum*. Factum id jam ab Ennio in Annal. Nam trag. p. 30, *Saturnus, quem Cælu' genit*, et a L. Accio in Annalibus apud Macrob. I, 7 extr. legitur, versibus inde adscriptis; etsi de illo nomine dubitare licet. Inde turbatus et interpolatus est antiquus ille mythus, et narrata de Saturno ea quoque sunt, quæ Græci a Phœnicibus accepta de Belo ad suum Cronum transtulerant: ut jam supra monitum (Excurs. IV, p. 135.). Falcem, messis symbolum, modo ad ἄρπην Κρόνου, et rescissa Cæli pudenda, modo ad tempus, quod omnia demetit, revocarunt.

Ut autem Græci Cronum in Italiam transferrent, etiam situs Italiæ versus Græciæ occidentem eos impulisse videtur; *Occidentem* enim locis inferis, adeoque Tartaro, quo Cronus detrusus delitescit, finitimum

credidit antiquitas. Hinc Ionium et Adriaticum mare Κρονίην ἅλα appellatum videas v. c. apud Apollon. IV, 510, 548 et al., et Κόλπος Ῥέας apud Æschyl. Prometh. 836. Juvabat quoque in partem nomen *Latii* a latendo ductum, quod ad Cronum trahi poterat, qui Jovem fugiens eo venerat. VIII, 320 *Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademtis.* Ex his manifestum fit, quo tot doctorum virorum somnia ex etymo vocis ducta recidant, etiam suavis illa interpretatio vocis *Chittim* cum Latio comparatæ.

Receptus inde est Saturnus in Annales, tanquam *gentis conditor*, et legum vitæque mitioris auctor, rexque Latii vetustissimus; uti nullus facile est populus, qui non idem symbolica nomina pro stirpis suæ auctoribus habuerit. Difficultatem ac molestiam fecit mox scriptoribus *Janus*, quem et ipsum mitioris vitæ inter veteres Italos auctorem traditum videbant.

Est *Janus* hic et ipse inter mythos Latinos referendus, densque eorum domesticus. *Nam tibi par nullum Græcia numen habet*, ait Ovid. I Fast. 90; nec dubito, eum ab initio aliud, quam almæ naturæ, excultæque ejus dotibus vitæ, symbolum aliquod fuisse. Itaque in Saliaribus carminibus *deorum deus* audiebat, (Macrob. I, 9) tanquam principium rerum, adeoque etiam deorum. Traductum postea symbolum ad alia cognata, ut designaret omnium rerum initia et origines, mox rerum vices, tempora, annum ejusque vertentis se nova exordia, mundi quoque, seu cæli ortum et occasum, et sic porro: ita enim, ut in varios significatus symbola detorquerentur, ipsa res ac necessitas ferebat. Ita ipsum complexum siderum et cælum designasse dicendus, secundum Messalam apud Macrob. l. c., ipsum chaos, et ex eo ortam rerum faciem apud Ovidium in Fast. I pr. Plura alia, etiam multarum rerum inventa, ad Janum retulere seriores non modo Grammatici, sed et scriptores Romani, ut ex Ovidii Fast. lib. I intelligi potest, partim rerum similitudine, partim nominis origine ab *eundo* repetita inducti. cf. Macrob. Sat. I, 9. Serv. ad Æn. VII, 610 et al. Quod belli pacisque habebatur arbiter, ortum forte non aliunde habuit, quam quod ejus religio erat antiquissima: unde invaluerat, ut bello indicto templum ejus ad supplicationes pateret. Distinguenda ab iis alia a serioribus adscita, ut prudentiæ opinio a duplici facie; nec pro mundi anima Janum dictum esse antiqua auctoritas firmat, aut inter sidera Jani numen ortum, ita ut navicula inter Booten et Virginem ab initio dictus et habitus Janus esset: quæ nuper fuit ingeniosa V. C. *Dupuis* opinio: Critolai enim fides nulla est, Grammatici in phænomena Arati ludentis, in libro supposititio Plutarchi, Parall. p. 307, 308.

Quum hoc nomen symbolicum, mox et ipsum inter vetustissimos *Italiæ heroes*, seu *deos* esset relatum, dubitatum est *inter Janum et Saturnum*, uter altero esset antiquior. Plerique tamen Janum priorem Italiam obtinuisse narrant, et advenam Saturnum ab eo esse exceptum: cf. Ovid. Fast. I, 233 sqq. et Macrob. Sat. I, 7. Quum itaque Maro noster lib. VIII, 319, *primum* Saturnum in Italiam venisse dicat, multa argu-

tati sunt etiam veteres, nt hanc difficultatem expedirent. Talis dispntatio apud Anrel. Victorem O. G. R. c. 1 legitur: qnam inanem esse, ex superioribus facile intelligitnr. Nec vero Jannm exclndit Virgilins, sed *primus* nihil aliud est, quam primis, h. e. antiqnis temporibus, prima hominum ætate. Sed forte tota illa de Satnrni, et quidem navi vecti, Jano regnante, in Italiam adventu, narratio, nullam graviorem caussam ac fundum veri habet, quam quod antiqni nnmi altera parte navis rostrnm, altera Janum bifrontem habebant; etsi his de signis dici vix potest quam multa veteres argutentnr. cf. Ovid. Fast. l. c. et Plntarch. Quæst. Rom. p. 274 D. E. Neque absimilis, suspicor, ratio induxit, nt Janum Saturnumque in regni societate vixisse traderent; qnandoquidem vicinis collibus nomina eorum erant imposita: *Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen* lib. VIII, 358.

Secundus a Saturno apud poetam nostrum *Picus* memoratnr l. c. VII, 48. 49 *Picus — isque parentem Te, Saturne, refert*. Primum omnino sanguinis auctorem per parentis vocem sæpe declarari, et notus est loquendi mos, et Burmannus ad h. l. monuit. Jani ntique ex Venilia filiam, *Canentem*, uxorem habuisse narratur. Multa sunt in hac historiæ antiquæ parte nomina ab initio symbolica, etsi obscuræ nunc fere interpretationis, quæ in viros ac feminas abiisse videntur. Janns quidem secundum alios *Camesen*, sororem ac conjugem, secnndum alios *Veniliam* in matrimonio habuit. Camese vix alia fuit qnam Camesna et Camena, ut Casmillus, Camillns (v. Æn. XI, 543. cf. Varro de LL. VI. 3); vetus Italiæ numen, ad plures deas, *Camenas* dictas, traductum, quas cum Musis aliqnando confuderunt Romani. Lucum iis cum fonte Numa dicaverat: ad eas enim pleraque carmina sna, hoc est vaticinia, referebat (Plnt. in Numa p. 65 A.). Camesene nomen fnit antiquissimum montis ac loci, cui Janiculum oppidum impositum erat. Hyginus illud nomen a Camese duxerat, qui cum Jano eas terras tenuisset: sed narraverat hoc ex Græco homine, Protarcho Tralliano: apud Macrob. Sat. I, 7; at cf. Athen. XV, 13, pag. 692 E. Venilia autem inter deas marinas videtur fuisse, confnsa illa quoque cum Salacia. Sed Varro de LL. IV, 10 disjungit eas: *Salacia, Neptuni, a salo, Venilia a veniendo* etc. Salaciæ quoque nomen in Sexti Pompeii numis legi probabile fit, in quibus SAL. legitur: de Salacia itaque docte disputantem videbis Eckhelinm in Doctrina num. vet. Tom. VI, p. 27. 28.

Ex hac igitur Venilia susceptam Jano filiam *Canentem* in matrimonium accepisse narratur Picus, v. Ovid. Met. XIV, 333 sqq., qui copiose fabulam persequitur, qua a Circe in venatione conspectus, quum ejus amorem sprevisset, in picnm mutatus fertur. Eandem fabulam attigit Virgilins lib. VII, 189 sq. *Picus — quem capta cupidine conjux Aurea percussum virga, versumque venenis, Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas*. Picus, vel picnmnus priscis Italis inter sacras fuit aves inprimisque anguriis probatns, idem Marti sacer: v. Serv. ad. lib. VII, 190. Nisi itaque nominis interpretatio fabulam istam mutatæ formæ peperit, nata illa esse potuit ex antiquo signo juvenis cum pico in capite. Tale

signum memorat Ovidius in Circes ædibus Met. XIV, 313 sq., ut augurandi peritia in Pico expressa fuisse videatur. Quo ipso declaratur id, quod apud Virgilium lituum manu tenet ejus signum in Latini regia positum: v. 187 *Ipse Quirinali lituo — sedebat — Picus equum domitor.* Servius quoque ad e. l. ex Pontificalibus libris probare vult, Picum augurio clarum fuisse. Apud Valer. Fl. VII, 232 Circe, etsi simulate, profitetur se Pici matrimonio haberi.

Pici filium prodidit *Faunum* Virgilius: *Fauno Picus pater:* et lib. XII, 766. 769 est Faunus *Laurens deus.* Martis filium ediderant alii: Dionys. I, 31. Appian. fragm. lib. I. Quum in ejus ætatem Evandri et Herculis accessus ad Italiam a Græcis relati essent, frequentior ejus ab iis facta mentio. Ex tot inaniter plerumque de hoc Fauno dictis hæc tenebimus: primum numen fuisse antiqui Latii, idque fatidicum, Faunum; fuere autem priscæ Italiæ, et priscarum fere ac barbararum gentium omnium, dii fatidici tantum non omnes: hæc enim futura prænoscendi ac prædicendi facultas in numine inprimis hominum rudium animos movebat: nec aliter barbari Americæ et Africæ populi de diis suis statuunt; et interdum omnem religionem, cultum et notionem numinis, ad opinionem et spem comperiendi futura e diis et sacerdotibus redire videmus. Faunus tamen inter fatidicos deos inprimis eminuit: eratque ejus celebre oraculum in luco Albuneæ apud Tibur; de quo v. lib. VII, 82 sqq.; ab eo enim acceptum nobile illud responsum de Lavinia. Symbolicum quoque nomen est *Fatuæ* pro uxore Fauni habitæ futura præmonentis. v. Justin. XLIII, 1. Videntur autem oracula illa aliquando, serius forte, versibus rudibus fuisse reddita, quod versuum genus *Saturnios* appellarunt veteres: cf. Varro LL. VI, 3. Inconditos versus poetarum superiorum Ennius vellicabat hoc nomine; *scripsere alii rem Versibus, quos olim Faunei Vateisque canebant.* (Redigi versus illos horridos ad metrum aliquod in summa asperitate posse docuit nuper Hermannus in docto libro de metris Græcorum.)

Hoc numen Romani de Pane Græcorum interpretati sunt: inde etiam Faunos (v. Æn. VIII, 314) ad morem Panum et Satyrorum produxerunt. Grammaticorum commenta non attingimus: v. Victor O. G. R. c. 4. Habiti Fauni inter comites Bacchi et orgia celebrantes, etiam in artis operibus: qua de re egimus in *Antiquar. Abhandl.* c. II, p. 53. sqq.

Inde inter priscos Italiæ seu Latii reges idem Faunus relatus est, modo Martis, modo Pici habitus filius, quod Virgilius amplexus est l. c. Eo regnante, Evander ex Arcadia in Italiam venisse ferebatur. v. Dionys. I, 31, Justin. XLIII; 1, O. G. R. 5. Constituerunt adeo inepti homines annorum numerum, quos regnaverit Faunus cum ceteris regibus. Syncell. p. 171.

Ex Fauno et Marica Nympha, *Latinus* natus est, quo regnante, Æneas ad hæc loca venit. *Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica Accipimus.* Fuit autem *Marica* dea Minturnensium ad fluvium Lirin, cujus lucus in eo litore fuit non ignotus, pro Venere male apud Servium habita; nam ea Murcia erat. An a Virgilio pro eadem cum Circe habita

fuerit, disputatum est in Notis ad lib. XII, 164 *Solis avi*. Sed Latini genus diversimode traditum fuit; nec modo per Græcos scriptores, jam inde ab Hesiodo Theog. 1011. 1013, et a Telegoniæ anctore: conf. sup. Excurs. IV ad h. l. sub f.; verum in ipsis Italicis mythis. Herculis filium ex Hyperborea puella fuere qui narrarent, uti Pallantem ex Lavinia Evandri filia ab eodem Hercule susceptum fabulati erant: Dionys. I, 43. Alii ex filia Fauni et Hercule natum Latinum, ap. Justin. XLIII, 1. Sed omnino multis hoc nomen celebratum fabulis, quas nunc disponere non vacat, adeoque nec colligere. Hoc unum monebimus: esse nunc ejus nomen proprium, ut Latinus rex fuerit; quod apud vetustiores tantum appellativum fuisse probabile est, ut unum aliquem ex regibus Latinorum, cujus verum nomen ignorabatur, designaret. Apud Servium ad lib. VII, 47, quem pleniorem dedit Julius Sabinus, *Hyginus ait plures in Latio reges appellatos Latinos*. Vulgo tamen narrantur Latini ab eo nomen accepisse; quod vix ita se habere potuit, quum Latii vox antiquior ipso rege fuerit, unde Latini dicti. Mirum est, quod apud Cononem Narrat. 3 occurrit, ubi Latinus in inferiorem Italiam, ad veteres Pelasgorum ab Œnotro adductorum sedes, revocatur filiam ille suam Λαυρίνην Locro Alcinoi fratri Italiam extremam insidenti despondet; occiditur uterque ab Hercule hospite. Scilicet omnino Græci mythographi, quoties regem Italici soli nominare volunt, Latini nomine utuntur. Pro Latino, ad quem Æneas venit, Faunum Martis f. memorat Appian. lib. I in Excerpt. ex Photio. Antiquior Latii rex Dercennius ab ipso Virgilio commemoratur lib. XI, 850. Sive tamen fuit Latinus aliquis, seu non fuit, intelligendus utique est rex urbis et exigui tractus Laurentis, qui partem tantum Latii constituebat; totius Latii nondum illo tempore erat regnum, nec unquam fuit, nisi Romanorum.

EXCURSUS VI.

De oraculo Fauni in luco Albuneæ in agro Tiburtino.

VII, 81 sqq. *At rex sollicitus monstris oracula Fauni Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta Consulit Albunea*. Sententiam verborum et vim in notis declaravimus. In agro Tiburtino ab occidente lucus erat, in quo aquæ Albulæ, medicatæ et sulfureæ; ex earum fontibus unus est *Albunea*, fons et Nympha, forte et Sibylla. cf. ad Tibull. II, 5, 69. In hoc luco, Albuneæ dicto, oraculum fuit Fauni: de quo accurate agit poeta. Nostra adhuc ætate imminent Anienis cataractis ruinæ templi, quod Sibyllæ Tiburtinæ esse volunt viri docti, nullo graviore, quam quod vetere fama ita traditum est, argumento. Hoc idem templum nonnulli a poeta spectari et versibus his describi contendunt. Copiose hanc opinionem adstruxit Vulpius in Vet. Latio, T. X, c. 5. Sed, ut solent ex Italis multi, modo patriæ suæ, modo locorum vel antiquitatis amore,

plerumque etiam rerum ac sermonis ignoratione, multarum urbium sedes et ruinas prave interpretari, ita vir doctus in poeta usum loquendi, orationis vim et rationem, sententiam, communem sensum, omnia evertere maluit, quam veritati concedere. Ut Sibyllæ templum ad hos Albuneæ lucos revocare possit, interpungit v. 82 post: *oracula Fauni, Fatidici genitoris, adit. Lucosque*, ut scilicet Fauni templum res a Sibyllæ oraculo diversa sit. Fauni autem templum in Laurentum finibus collocat, ubi Inui Castrum fuit (sup. VI, 776). Opinionis tamen auctoritatem nullam affert hic et alio loco T. V. Lib. IX, cf. c. 7, quam oleastrum Fauno sacrum ex Æn. XII, 766. Sed hæc et reliqua omnia contortissima sunt, ut in his hærere necesse non sit. Sibyllæ Albuneæ nomine signum marmoreum in villa Atestina habetur, quod etiam in Vulpio ære expressum est; de quo tamen, nisi accuratius exploratum fuerit, nihil cum fide pronunties.

EXCURSUS VII.

De fabularum Græcarum usu, et de Italicarum in illarum naturam deflexarum habitu; tum de Turno.

VII, 371. 372 *Et Turno, si prima domus repetatur origo, Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.*

Pravum inter Romanos scriptores, inprimis veteres, fuisse studium deflectendi veteres Italorum mythos ad Græcas fabulas, et repetendi origines rerum urbiumque Italicarum e Græcia, supra Excurs. IV, diserte expositum est.

Quod tum inter caussas corruptæ historiæ memoriæque omnis veterum Italorum obscuratæ retuli, hoc Virgilius, summus poeta, seu communem opinionem sequutus, seu, si acriore judicio verum perspexit, utilitatem tamen amplexus, pro adjumento præclaro ad expediendam carminis sui materiem adscivit, errorem que, rerum veritati historiarumque fidei infestissimum, poeticis rationibus accommodavit sollertissime.

Quum enim *Italicas fabulas*, ut novitate rei placeret, carmini intexere constituisset, statim occurrisse necesse est hoc: eas quidem, quæ carmine tractari possint, fabulas esse paucas, plerasque asperas, et inficetas nominibus: cujus modi Salacia est, quæ Neptuno conjux data, Nerienes, quæ Virtus erat ac Fortitudo, eadem fere, quæ Græcorum Minerva. Una est egregie ad poeticum usum informata fabula de Ora, Juventutis dea, Quirino deo pro conjuge data, ut Herculi Hebe. vid. Gell. XIII, 22 et ibi Not. Sed hæc quoque ad Græcum exemplar procusa est, et ipsum videtur nomen Græcum esse, Ὥρα. Esse eam Hersiliam, sed deam factam narravit Ovid. XIV Met. sub fin. Vidit igitur Maro fabulas Italicas tanto tractabiliores, et carmini accommodatiores fore, quo magis ad Græcam illæ rationem attemperarentur, nominibus aut

inflexis, aut mutatis, aut translatis. Inde etiam totius carminis æquabilis tenor ac color, faciesque elegantior ac doctior proveniebat. Quum autem, quod sup. Excurs. IV vidimus, tot diversorum populorum Italiæ, quos ejusdem stirpis quasi surculos ac propagines, aut populi ejusdem tribus appelles, tam multæ, et diversæ quidem nominibus, re tamen ad idem fere redeuntes, essent narrationes de auctoribus ac primis heroibus regibusque; selegit quidem ex iis poeta nonnullas, quas carmine tractari posse videbat; ex earum tamen ipsarum indole intelligitur, quanta cautione in iis transferendis opus fuerit: quum non modo obscuriores pleræque essent, doctisque viris multo minus notæ ac Græcanicæ, verum et horridi aliquid et agrestis, aut jejuni inconditique haberent, quod ne Virgiliana quidem elegantia iis ubique abstergere potuit. Ex hoc genere sunt: bellum inter Laurentes Trojanosque, cerva cæsa, quæ Silviæ in deliciis erat, concitatum; Cæculus scintilla ab Laribus foco impositis desiliente a matre conceptus (cui similis fabula de Romuli et Remi ortu apud Plutarch. Romul. p. 18 D. E. occurrit); Cacus, qui ignem ore vomebat; mutatæ in Nymphas naves; Ocnus, Mantuæ conditor; Camilla infans hastæ illigata et trans amnem jacta; strix Turni os circumvolans mortemque portendens. Quæ fabulæ, quum poetæ summi arte et ingenio expolitæ vix nitescant, prorsus omittendæ fuere aliæ. Nec vero hoc mirabitur, qui meminerit, Græciæ veteris fabulas ab initio forte non minus a poetica elegantia, suavitate et dignitate, alienas, magno plurium poetarum sibi invicem succedentium studio fuisse expolitas; Italicis autem fabulis similem fortunam nunquam contigisse, uti nec artium maturum cultum. Itaque in his videas nonnulla, quæ ne definita quidem et constituta satis sunt, ut attributa deorum, quæ apud Græcos artificum opera egregie sunt disposita et descripta. Inde factum arbitror, ut falx, quæ Saturno proprie erat tribuenda, Sabino adjecta sit lib. VII, 178. 179 *paterque Sabinus Vitisator, curvam servans sub imagine falcem*. Clavis proprium est insigne Jani. At apud Festum in *Claudere* Portumnus clavim manu tenere dicitur, ut deus portuum. Qua re adduci se passus erat Heinsius ad Ovid. Met. XIV, 334, ut Janum aliquem Portumnum sibi fingeret.

Hæc quum ita se haberent, deligendæ fuere Maroni fabulæ ex multis paucæ, eæque non modo succo et sanguine, verum etiam habitu ac specie, ut ita dicam, Græcanicæ fabulæ vestiendæ. Quo ipso et novitatis aliud genus consequutus est poeta, et permixtis inter se illigatisque fabulis Græcis Italicisque ornamenta habuit in promtu, quæ pro lubitu, aut consilio adhibere posset. Originibus autem populorum et urbium Italiæ a Græcis repetitis, non modo contextus rerum et carminis æquabili, nec a se abhorrente, facie habituque procedit: verum etiam fabulas Homericas, quæ carmini omnium maxime accommodatæ esse solent, ut adjungere posset Italicis, adeoque narrationum copias haberet paratissimas, effectum est. Ceterum in hoc genere imitatorem habuit perpetuum Silium Italicum, perdoctum poetam.

Dardanum quidem ex Corytho Etruriæ urbe ortum habuisse, ab-

surda est narratio, si de historica ratione quæritur (v. Excurs. VI ad lib. III). Poeta tamen oraculorum ambages in ea egregie fundavit (vid. Disq. II, p. LXXXI, conf. VII, 205 sqq.).

Herculis reditus per Italiam, abductis Geryonis armentis, de quo tam jucunda instituitur libro VIII narratio, Græca est fabula, diverse a diversis ornata; vide v. c. Conon. Narrat. 3 post Dionys. I, 34. 39 sqq. et Victorem O. G. R. c. 6.

Missa ad Diomedem a Latinis legatio ad petenda adversus Trojanos auxilia, et narratio legatorum de Diomedis rebus, præclari episodii laudem habet. Eo autem careremus, nisi vetus fabula Diomedeas insulas huic heroi consecrasset, Dauniæque vicinia poetæ locum fecisset, quo commode intexi posset.

Pulcherrimum locum de Amata, furore Bacchico correpta, lib. VII, 376 sqq, tractare poeta non potuisset, nisi cum aliis Græcis ritibus ac religionibus etiam sacra Bacchica in Italiam illata esse ex tot Græcarum rerum originibus probabile fieret: inter Etruscos quidem, et hinc per reliquam Italiam, jam satis antiquis temporibus ea sacra recepta fuisse ex Etruscis Græcisque monumentis probatum alio loco dedimus. Reprehensus est a priscis Criticis apud Servium locus lib. XII, 83, de Turni equis, *Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia.* Excusationem tamen poetæ, qui Græcam nympham heroi Italo junxit, habemus in tota fabulæ, quam instituit, ratione.

Inter Trojanos, a quibus gentium Romanarum illustrium originem repetit poeta, est etiam Capys lib. X, 145, *Et Capys; hinc nomen Campanæ ducitur urbi.* Capuam a Capy dictam credidit antiquitas: v. c. Liv. IV, 37. conf. Silius XI, 39. 299. Jam autem nomen erat illustre inter Æneæ majores Capyis, et inter reges Albanos alius: lib. VI, 868; et inter eos, quos adduxerat Æneas in Italiam, Capys non extremo erat loco. conf. lib. I, 183. II, 35. IX, 576.

Recensus populorum, qui Latinis tamquam auxiliares copiæ adscripti sunt, inter elaboratissimos poetæ locos est. Suavitatis tamen, quam habet, maxima pars a fabulis Græcis ducta est. Verum nec ejus omnino ulla ratio reddi potest, nisi teneas hoc, omnes *populos, qui cum Turno in Latini partibus sunt, Græca origine ortos* ferri; *Æneæ* contra socios addi *prisca origine Italica.* Qua de re seq. Excurs. VIII agetur.

Est scilicet ejus artificii, quod modo exposuimus, argumentum vix aliud illustrius quam de *Turno* narratio, quando quidem is inter primarios Æneidis heroes est, adeoque magnam carminis partem ad ejus nomen et personam accommodari necesse fuit. Fuisse de eo fabulas domesticas conjicere licet; et multo magis liceret ex pateræ, vulgo pro Etrusca habitæ, in Museo Venuti Cortonensi, argumento; Hercules enim clava virum prosternit, adscriptis vocibus: HERCLE. THURN. modo literæ non essent obscuræ et extritæ. Verum his relictis omne Turni nomen ad Græcas, quæ de eo ferebantur, fabulas revocavit Maro. Dumque adeo Græcæ fabulæ semel in Turnum essent translatæ, ad multas alias patefacta est hoc ipso via et aditus.

Turni itaque originem poeta a *Danae*, Acrisii regis Argivorum filia, Persei matre, repetiit: fabulam vulgarem sequutus, qua *Ardea a Danae, Persei matre, condita* credebatur: Plin. III. s. 9. Danae enim vitio a Jove accepto intra arcam a patre inclusa inque mare præcipitata, inde ad Seriphum, unam ex Cycladibus, delata, a piscatore reti extrahitur. Vide Pherecydis narrationem apud Schol. Apollonii IV, 1091. Alii a prædonibus repertam narrasse videntur. Inde Plinium XXXV, 40 s. 32 illustrandum arbitror: *Artemon* pinxit *Danaen, mirantibus eam prædonibus.* Accessit hinc alia fabula: Danaen fuisse ad Italiam delatam, ibique eam Ardeam condidisse. Navi quidem cum sociis advectam poeta noster tradere maluit; nam lib. VII, 409, *Audacis*, inquit, *Rutuli ad muros, quam dicitur urbem Acrisioneis Danae fundasse colonis Præcipiti delata noto.* Inque eo adeo a vulgari narratione recedit Maro, quam Servius male ad loci hujus interpretationem admovet, ad v. 372, cujus nota apud Pompon. Sab. plenior extat. Qua Italiæ parte Danaes appulsus factus esset, non constante satis fide traditum videtur? aliis od Apuliæ litus, aliis ad Ardeatem agrum, aliis (ap. Servium ad VIII, 345) ad ipsa Romæ loca cum filiis Argo et Argeo, escensum factum prodentibus. Tota tamen fabula nugatorio, quantum quidem video, verborum lusui originem debet, ac si Daunia, quæ Apuliæ pars est, a Danae Acrisii filia nomen et colonos acceperit. A Daunis autem quum Rutulos ortum traxisse vetus fides esset, Danaes fabula etiam ad Rutulos tracta et revocata est.

Itaque Turni quoque genus ab eadem Danae repetitum a poeta in versibus supra adscriptis: Turno *Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.* Generis splendorem egregie ornavit poeta, etiam nomioum vetustate, pro eo quod dicere poterat; ab Argivis regibus Turnum genus suum duxisse. Acrisius, Danaes pater, Argivorum rex, ab Inacho erat oriundus (hinc: *Inachus Acrisiusque patres*), Perseus autem, Danaes f., Mycenas condiderat, regnique sedem fecerat, relictis Argis Megapenthi Prœti filio (hinc: *mediæque Mycenæ* pro media Græcia.)

Ex Servii ad lib. VII, 372 narratione Danae ad Italiam delata, *regi* (addunt alii Pilumni nomen, Rutulorum regem Pompon. Sab. edit) *oblata fuit: qui eam sibi fecit uxorem; cum qua etiam Ardeam condidit: a quibus Turnum vult* (poeta) *originem ducere.* Nihil de his diserte Virgilius: sed is Turni genus alia arte ad summam nobilitatem evexit, dum ei majores assignavit veteris Italiæ heroes ac deos creditos; quumque in his a communibus fabulis aliquantum recedat, dispiciemus hæc paullo curiosius. Alia narratio apud Serv. ad VIII, 345 occurrit: *alii Danaen cum duobus filiis Argo et Argeo, quos de Phineo habuit, venisse in Italiam, et locum, ubi nunc Roma est, tenuisse, ibique Argum Aboriginum insidiis interfectum loco* (Argileto) *nomen dedisse.*

Turni quidem patrem edidit *Daunum*, nomine antiqui illius Dauni, de quo modo memoratum est, a quo tamen diversum eum statuere necesse est. Ab hoc designantur Rutuli: *Daunia gens, Daunia plebes:* agitque de eo poeta sic, ac si ille ea loca ante Turnum tenuisset, senex

tamen adhucdum viveret: lib. X, 615, 616 *quin et pugnæ subducere Turnum Et Dauno possem incolumem servare parenti*; v. 688 *Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem*, h. Ardeam. Lib. XII, 22 *Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta Multa manu*; v. 43, 44 *miserere parentis Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longe Dividit*; et XII, 934 ipse Turnus ad Æneam: *Dauni miserere senectæ*.

Mater porro Turni *Venilia* est; lib. X, 76 *cui diva Venilia mater*; illustre nomen a Venilia dea ductum, de qua sup. Exc. V egimus. Sed Turni mater soror erat Amatæ, Latino nuptæ: unde lib. VII, 366 ei *consanguineus Turnus*, et XII, 29 *cognatus sanguis*, qua cognatione victum se profitetur Latinus, ut Laviniam Turno desponderet. Apud Victorem O. G. R. c. 13 *Piso quidem Turnum matruelem Amatæ fuisse tradit*. Paullo ante *consobrinum Amatæ* dixerat. Itaque et hæc poeta non invenit, sed in suam rem transtulit.

Porro inter Turni progenitores *Pilumnus*: ibid. *Cui Pilumnus avus*. Non subtiliter cum poeta agendum, qui Pilumnum modo avum, modo parentem (lib. IX, 4), etiam abavum Turni facit (X, 619 *Pilumnusque illi quartus pater*); utitur enim communibus vocabulis parentis, avi, latiore sensu. Valere autem et hoc nomen ad dignitatem generis augendam debet. Fuit enim Pilumnus nomen dei Indigetis, quem varie interpretantur veteres, modo qui cum Picumno inter deos conjugales sit, atque infantiæ mala propellat, modo qui e diis agrestibus sit, pilo invento rusticis gratus, idem qui Sterculius: conf. Serv. ad lib. IX, 3, 4, lib. X, 76, et Non. Marc. XII, 36. Arguit hæc ipsa interpretationis diversitas vetustatem religionis. Per Pilumnum autem genus suum Turnus ad ipsos deos Saturnios et ad ipsam Junonem referre debuit, etsi, qua ratione id factum, obscurum sit; nam Juno lib. X, 618 *ille tamen nostra deducit origine nomen, Pilumnusque ipsi quartus pater*. Ut tollantur obscuritates hujus stirpis, apponere placet stemma ex Virgilio adumbratum:

Saturnus
|
Pilumnus
|
Venilia, nupta Dauno. — Amata, nupta Latino.
|
Turnus et Juturna.

Saturnus
|
Picus
|
Faunus ‿ Marica
|
Latinus ‿ Amata
|
Lavinia.

De *Juturna*, Turni sorore, Nympha Latii, supra Excurs. III extr. disputatum est.

Etsi igitur Turnus Græcam originem referre videri potuit, ex altera tamen parte inter Latinos populares habitus est. Inde exclusus est con-

jugio Laviniæ ab oraculo, quod advenam ei destinaverat, non aliquem e popularibus, lib. VII, 96. In his iisdem vertitur argumentatio Amatæ VII, 365 sqq. cf. Not. ad 599, 600.

Quod Turnum Herdonium appellavit Victor O. G. R. 13, gravis est lapsus ex permutatione Turni Herdonii Latinorum principis, quem Tarquinii Superbi fraus evertit. Ceterum de Turno et Ardea post Cluverium egit copiose Vulpius in Vet. Lat. Tom. V, sed doctrinæ subtilitatem in plerisque desideres, copiam facile concedas.

EXCURSUS VIII.

Ad recensum populorum, qui cum Latino armorum societatem inierant.

VII, 640 sqq. Quum Virgilii eruditio inprimis mirationem faciat in veteris Italiæ originibus, quas et accurate investigasse, et commode atque ingeniose carminis sui indoli accommodasse videtur; non pigebit, in hanc carminis partem excurrere, et, quæ singulis locis veteres fabulæ ei ante oculos versatæ sint, sub unum obtutum exponere.

Primum quidem illud, quod jam diximus, observatione dignum inprimis est, quod *in Turni partes*, quem a Græca origine genus ducere memoraverat, adduxit eos *populos, quibus Græcæ origines vulgo tribuebantur:* quo ipso rationem aliquam invenit, qua excitos varios Italiæ populos Trojanis objiceret adversa acie pugnantes. Vetus Græcorum odium adversus Trojanos, nuper a Trojæ clade nondum expletum, sed eo magis in eos, qui clade superstites profugerant, inflammatum, caussas auxilii ferendi præbet idoneas. Quo illud idem, quod toties monuimus, firmatur, epici carminis Virgiliani fructum satis jucundum vix esse posse illi homini, qui non fabulis illis antiquis, inprimisque Homericis Italicisque, imbutum habeat ingenium. Hoc est, quo summa rerum redit.

Ii igitur, quos hic enumerat populos auxilia Latino et Turno adducentes, ex genere sunt eorum, qui urbium suarum *conditores Græcos* habuisse ferebantur, uti in singulis mox videbimus. Græca origo eosdem movet, ut Diomedis auxilia petant inf. VIII pr. Latinos populos ac civitates ordine certo seu situs, seu vetustatis memoratas expectabat forte aliquis a poeta. Verum lubrico ille insistebat vestigio: ab Alba Longa, quæ hoc tempore erat nulla, ortum habere omne nomen Latinum, et ab ea deductas esse colonias XXX Latii civitates, vulgo tum constabat. v. Dionys. III, 31 et I, 15. Quid? quod superiore libro, VI, 773 — 777 aliquot harum urbium ipse excitaverat, quæ tunc adhuc essent *sine nomine terræ*. Sapienter itaque ab hac enumeratione abstinuit, et vetustissimarum tantum urbium nomina apposuit, nullo certo

ordine disposita: quarum etsi magna pars inter colonias Albæ Longæ numerata est, tamen eæ his ipsis coloniis, quibus iterum frequentatæ seu suppletæ fuerant, antiquiores creditæ sunt. Ordine autem geographico relicto poeticis rationibus melius consuluit poeta; varietatem enim et libertatem in dilectu sibi ita reliquit. Varietatem etiam in hoc sequutus est, quod *Trojanorum socios Arcades et Etruscos* alio loco commemorandos distulit, illusque navibus advectos narravit inf. X, 166 sqq., ubi cf. Serv.

De *Mezentio* alio Excursu (III ad lib. VIII) dictum est: tyrannus ille fuerat Agyllæ, urbis Etruscorum, quæ Pelasgicæ originis vestigia manifesta retinuerat. vid. Dionys. I, 21. Qui sequitur, *Aventinus*, Herculis filius, Græcam stirpem patris nomine satis prodit. De eo v. ad v. 655.

670—677. In iis, quæ de *Tibure* memorat Virgilius, aperte rationem sequitur, quam supra attigimus, et morem illum, qui veteri historiæ plurimum labis adspersit, ut urbium Italicarum origines a Græcis repeterent. Itaque Tiburis originem e Græcia media nonnulli petierunt. Locus classicus, post Plinium XVI, 44 s. 87, apud Solinum, ubi c. 2 plures hujusmodi urbium per Italiam origines exponuntur, tum: *Tibur, sicut Cato facit testimonium, a Catillo Arcade, præfecto classis Evandri; sicut Sextius*, (Sextius Niger esse videtur, Plinio memoratus, qui græce de medicina scripsit; nisi Sextus Gellius est, cujus liber fuit, Origo gentis Romanæ.) *ab Argiva juventute.* (et hoc plures alii sequuti sunt, unde Horatio: *Argeo positum colono Tibur*) *Catillus enim Amphiarai filius, post prodigialem patris* (sc. terra hausti) *apud Thebas interitum, OEclei avi jussu, cum omni fœtu ver sacrum missus, tres liberos in Italia procreavit, Tiburtum, Coram, Catillum, qui depulsis ex oppido Siciliæ* (delenda hæc vox ab indocto homine inserta) *veteribus Sicanis* (*Siculos* debebat dicere. conf. Dionys. lib. I, c. 16) *a nomine Tiburti fratris natu maximi urbem vocaverunt.* Quum in condenda urbe consociasse operas suas ferantur fratres, hinc modo *Tiburti*, modo *Catilli* solius nomen in urbis origine memorari solet, uti *mœnia Catili* ex Horatio nota sunt, et Silius VIII, 366 *Hinc Tibur, Catille, tuum*; conf. eund. IV, 225. *Tiburtus* heros etiam *Tiburs* et *Tiburnus* appellatus fuisse videtur. Variant fere libri in nomine, ut apud nostrum VII, 671, XI, 519. *Tiburni lucum* certe apud Horatium vindicarunt viri docti. Et *Tiburnum* agnovit haud dubie Statius I Silv. 3, 74, ubi scriptura tantum inter *Tiberinus* et *Tiburnus* variat; et idem *Tiburnam domum* dixit III, Silv. 1, 183. Virgilius, fratre Tiburto ad urbis novæ præsidium relicto, ceteros duo fratres ad belli societatem mittit. De Tiburte egerunt inprimis Cluver. in Ital. ant., Franc. Martius in Histor. Tiburtina, et Ant. *del Rè* in Antiqq. Tiburt. (Tom. VIII, P. IV Thes. Antiqq. Ital.), et nuper Vulpius in Vet. Latio profano Tom. X.

De *Præneste* v. 678 sqq. fabulam poeta domesticam prætulit, de Cæculo, quum tamen de ejus urbis originibus non minus fabula Græcanica esset tradita, qua Prænestes, Ulyssis nepos, Latini filius, ejus urbis

auctor ferebatur. A Telegono conditum Præneste nomenque ab ilice (*πρίνος*) ductum, memoratur in personato Plutarcho Parall. extr. Ita enim ludebant hi homines in nominibus. Addit tamen Solin. c. 2, ut *Prænestini sonant libri, a Cæculo*. Plura de Præneste vid. apud Cluverium, Suaresium in Præneste ant. et Vulpium Tom. IX Latii prof. Hoc unum nescio, an ab aliis observatum sit, quod Prænestinis h. l. Gabinos, Anienis accolas, Hernicos et Amaseni accolas, seu socios, seu ditioni subjectos adjungit Maro.

De *Junone Gabina* v. 682 in notis ad e. l. dictum est. Quod *arva Junonis Gabinæ* memorat, etsi ea nota est poetarum in designandis urbibus ratio, tamen id provide fecisse videri potest, quoniam lib. VI, 773 (ubi vid. Not.) *Gabios* inter urbes, quæ illo tempore nondum erant, memoraverat. Ceterum etiam Gabiis origo Græca adscripta, narratumque est, eam adeo Græcis literis floruisse, ut etiam Romulus et Remus liberali disciplina imbuendi eo mitterentur. vid. Plutarch. in Romulo p. 20. D. Tom. I. ed. Frf. et Par. Dionys. lib. I, c. 84; et Festum in *Roma*, ex Diocle Peparethio. Quod etsi fabulose traditum videtur, *Junonis* tamen *Argivæ* in eam urbem recepta sacra Pelasgos aliquando cum Aboriginibus hoc est, cum Ausonum stirpe, eam inhabitasse arguere possunt: nisi alterum sequi malis, serius numen aliquod patrium in Junonis nomen fuisse translatum.

Prænestinis, ut jam monuimus, Virgilius adjungit præter Gabinos et Anienis accolas, *Hernicos*, et addit: *quos, dives Anagnia, pascis, Quosque, Amasene pater*, pascis. Anagnia caput Hernicorum adhuc notum oppidum est. Enimvero in Amaseno fluvio, qui paullo ultra Setiam exortus, Privernum prætergressus, per Volscorum fines apud Circæum in mare exit, hæret Cluverius Ital. ant. p. 981, dum ad Hernicos designandos eum a poeta memorari arbitratur: inter Anagniam enim, Hernicorum urbem, et Amasenum, interjectos esse Signinos et Setinos. Sed sumit vir doctus, quod poeta non dat; non enim ille Amaseni accolas Hernicis annumerat, sed una cum Hernicis eos Prænestinis, tanquam belli socios, sub iisdem signis incedentes, adjungit.

Alii adnotationi locum facit Macrobius Sat. V, 18, qui in verss. 689, 690, ubi Hernici cum sociis *vestigia nuda sinistri Instituere pedis; crudus tegit altera pero*, Euripidem in Meleagro, unde versus quoque adscripsit, — Τὸ λαιὸν ἴχνος ἀνάρβυλοι ποδὸς, | Τὸν δ' ἐν πεδίλοις, ὡς ἐλαφρίζον γόνυ | Ἔχοιεν — Virgilio ante oculos fuisse contendit, et poetæ hujus *occultissimam diligentiam* inde arguit, quod ab Ætolis hoc ad Hernicos transtulit, qui Pelasgica stirpe orti ab Hygino tradantur, a qua etiam Ætoli originem habebant. Locus est satis copiosus; sed totum Macrobii acumen, ut ex animo dicam, idoneo fundo caret. Virgilium cum Julio Hygino Hernicos ab Hernico, duce Pelasgo, ducere, nusquam apparet. Si tamen duxisset, nimis longe petita res erat, propterea quod ab Pelasgis Ætoli quoque oriundi erant, transferre ad Hernicos, qui nihil cum Ætolis commune habent, ea, quæ de Ætolis narrata sunt. Sed nec Virgilius Hernicis id præcipue tribuit, ut uno pede calceato, altero

nudo, incedant, verum omnino Prænestinorum et sociorum agmini: neque ille habitus adeo insolens et ad excogitandum difficilis erat, ut poetæ in animum venire non posset; tandem et in eo fallitur Macrobius, quod *hunc morem in Italia fuisse, ut uno pede calceato, altero nudo, iretur ad bellum, nusquam reppererat*. Nam occurrit ille passim, ut in Græcis, sic in Etruscis monumentis, inprimis in vasis, ut apud Dempsterum in Etruria regali t. 90 in f. Porro, ut Silii imitationem omittam, qui dat lib. VIII, 421 Sabinis *lævo tegmina crure* (nam gentem Libycam nil moramur lib. III, 279 cui sunt *lævo tegmina crure*), apud Livium quoque IX, 40 Samnitium armatura ejusmodi narratur, ut *sinistrum crus ocrea tectum haberent*. Qui locus Aristotelis censuræ robur addere videtur, qui Euripidem reprehenderat, quod lævum pedem nudum, dextrum ocreatum, tribuerat Thestii liberis Ætolorum more; nam apud hos contrarium morem obtinuisse (ita enim Aristotelis verba ab Euripideis sejungo), et id quidem merito; non enim lævum, sed dextrum pedem, tanquam anteriorem et prægredientem, nudum et expeditum esse debere. Contrarium tamen sequutus est Virgilius, nec minus recte. Nam Euripidis reprehensio proprie ad rationem adjectam ὡς ἐλαφρίζει γόνυ ἔχοιεν spectat: et sinistrum *crus* recte nudari potuit, quandoquidem scuto tegebatur. Ita de prisca Romanorum militia Vegetius lib. I, c. 20 *Pedites scutati, præter cataphractas et galeas, etiam ferreas ocreas* in dextris cruribus *cogerentur accipere*. cf. Lips. de Militia Romanor. III, 7. Utraque adeo ratio usu et consilio defenditur. Nam nec minus *lævus pes*, qui in *gradu militari jaculantis vel sagittam emittentis anterior* est, (ut inf. X, 587 *projecto dum pede lævo aptat se pugnæ*) quum scuto tegi non posset, ocrea muniri potuit ac debuit. Verum etiam si scuto tegeretur, vel sic tamen ille ocrea muniri potuit, dexter nudari, quando in gradu militari hic retro ferebatur, lævus anterior erat; ut v. c. in gladiatore in opere figlino (*terra cotta*) expresso ap. Eminent. Card. Steph. *Borgia* in Museo Veliterno, (Guattani *Monum. ant. ined.* a. 1787. M. Maio tab. III et p. 43, 45. An anaglyphum № 132 apud Winckelman. Mon. ant. huc vocari possit, dubito: Achilli armis sumtis alteram ocream cruri circumdat nescio quis.) Alio sensu, (contra quam statuebat Tunp. Emendat. in Suidam Tom. I, p. 310, 311 in Καρδοῦχοι) τῷ ἀριστερῷ ποδὶ προβαίνεις accipiendum erat apud Xenoph. in Cyri exped. IV, 2 extr., ubi de barbaris grandiore arcus genere utentibus: εἷλκον δὲ τὰς νευρὰς, ὁπότε τοξεύοιεν (adeoque dum arcum intendere volebant,) πρὸς τὸ κάτω τοῦ τόξου τῷ ἀριστερῷ ποδὶ προβαίνοντες, *sinistro pede in imum arcum* (sc. humi impositum) *immisso*, virium colligendarum causa. Illustrat rem Arrian. Indic. 16 ἀλλ' οἱ μὲν πεζοὶ αὐτοῖσι τόξον τε ἔχουσιν ἰσόμηκες τῷ φορέοντι τὸ τόξον, καὶ τοῦτο κάτω ἐπὶ τὴν γῆν θέντες, καὶ τῷ ποδὶ τῷ ἀριστερῷ ἀντιβάντες, οὕτως ἐκτοξεύουσι, τὴν νευρὴν ἐπὶ μέγα ὀπίσω ἀπαγαγόντες. Convenit, nec tamen prorsus idem est, quod in tactica Græcorum erat, ἐν προβολῇ ἱστάναι, scuto projecto: de quo v. Böttiger *Vasengemälde* 1 B. 3. St. p. 81. Ceterum Euripideum fragmentum ex Meleagro post Schraderum illustravit Valkenar. ad Phœniss. pag. 623, et in Dia-

tribe de fragm. Eurip. pag. 145. conf. Toup. Tom. I pag. 301. Laudat Ætolorum morem etiam Schol. Pindari Pyth. IV, 133, sed nihil inde novæ lucis expectandum. In carmine Anthol. Steph. pag. 315. Analect. Tom. III, pag. 213, 297 Lycurgi Thracis est signum, quod *μονοκρηπῖδα* eum exhibebat: h. e. uno tantum crure ocreato: ut adeo falcem alteri facile infligere posset.

Copiæ, quas *Messapus* adducit, v. 691 sqq., ex *Etruriæ* veniunt *urbibus* iis, quæ *Græcam originem* habere credebantur; eaque de caussa ipsæ diversas a ceteris partes sequi existimandæ sunt. De Faleriis, Fescennia, Soracte et Capena ex Dionysio, qui adeundus est lib. I, 21, tum ex Plinio et aliis, nolo enim nota repetere, pro certo id constat. Sed Messapum, cum in his commune aliquod aut fictum inventumque nomen ponere non liceret, unde poeta arcessiverit, aut in Etruriam transtulerit, non video. Sane in extrema Italia *Messapia est*, Græco nomine, ut Strabo ait lib. VI, p. 425 B, eadem *Iapygia* dicta. Eam oram variis temporibus varios accepisse cum ex Illyrico, tum e Græcia colonos mirum non est. Ex Illyriis utique fuere Apuli. Antiquis jam temporibus Pelasgi circa ea loca consederant, *Peucetii* dicti a Peucetio, quem Œnotri fratrem ediderunt. *Peucetium*, *Iapygem*, et *Daunum* fratres memoraverat Nicander apud Anton. Lib. 31. Sane Daunii non nisi pars Peucetiorum fuerunt, ut ex Strab. VI, p. 437 B, et Anton. Lib. 31 colligo. *Sallentinos* ab Idomeneo deductos, lib. III, 400 vidimus. cf. Strabo VI, p. 430 A. Herodotus lib. VII, c. 170 *Cretenses*, qui cum Minoe in Siciliam venerant, postquam inde discesserant, ad Iapygiam appulisse, Hyriamque condidisse narrat: *καὶ μεταβαλόντας, ἀντὶ μὲν Κρητῶν Ἰήπυγας Μεσσαπίους γενέσθαι.* Scilicet consederant inter barbaros, Messapygas vel Messapios dictos, quorum nomine ipsi deinde censi sunt. Illyricos hos barbaros fuisse credere licet, et hoc inter cetera fabulose narrata recte tradit Nicander apud Antonin. Liber. c. 31. Pars ex iis in Thraciam trajecit, ubi Bottiæi sunt appellati, v. Conon. c. 25, Strab. l. c. VI, p. 427 B, et ibi Not., et mansit adeo nominis memoria in monte Messapio Macedoniæ apud Aristotelem Hist. Anim. IX, 45. Supra memoratam ex Herodoto famam respicit Strabo lib. VI, p. 427 B, et p. 431, 432. At ubi ille de Messapio monte agit, lib. IX, p. 621 A. B., cui Anthedon urbs subjecta est, *montem hunc Bœotiæ ait nomen a Messapo habuisse, qui ad Iapygiam accesserit eamque Messapiam appellaverit.* vid. ibid. Casaub. Conf. Serv. ad Æn. VIII, 9. Fallitur vero Stephanus Byz., qui Messapum Euboeæ montem edidit. Num vero Messapus e Bœotia homines deduxerit, et quo tempore hi Bœoti ad Italiam appulerint, et an nominis Bottiæorum similitudo narrationi effingendæ licentiam fecerit, equidem non dicam. Saltem Messapus aliquis conditor et rex Messapiorum inter veteres celebratus fuit: Plinius III, 11 s. 16 *Calabria — Græci* Messapiam a duce *appellavere.* conf. Solin. c. 2, p. 10 B. Apud Silium lib. XII, 393 *Ennius antiqua Messapi ab origine regum* editur; et Servius ad nostrum locum v. 691 *Ab hoc Ennius dicit se originem ducere.* Rudiæ enim in Iapygia, seu Messapia sitæ erant.

Quæ cum ita se habeant, ad assequendum difficile est, quomodo hoc uno in loco Virgilius veterem famam deserere et Messapum, cui in extrema Italia sedem constanter assignavit vetustas, Fescenninis, Faliscis, ceterisque enarratis Etruriæ populis ducem dare maluerit. Videtur certe poeta sequutus esse aliquid, quod nunc ignoratur: nam exornat hunc Messapum ejusque copias et singulari ritu illustrat, quod cum rhythmo et cantu incesserint. An Servio aliquid tribuendum sit dubito, dum ait: *Ab hoc* (Messapo) *Ennius dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit ejus socios, et eos comparat cycnis.* Incessum quidem talem cum cantu, et saltationi numerosæ similem, multis barbaris usitatum fuisse satis constat. cf. Cerda ad h. l. Ad Fescenninorum carminum licentiam et jocos vero respicere poetam non credo. Quod Neptuni filium facit Messapum Virgilius, recte ex vetere more loquendi explicat Servius: *Hic Messapus per mare ad Italiam venit; unde Neptuni dictus est filius.* Ita enim multi passim Neptuni aut filii, aut amasii appellati fuere, quoniam mari advenerant: v. c. Pelops apud Pindarum Ol. I. Unde autem in mentem venerit poetæ, ut hunc Messapum indomitum igni et ferro faceret, ita fere assequi mihi videor, quod inter eos, quos ducit, Soractis montis accolæ sunt, Hirpi illi suo nomine dicti, qui sacrificio annuo, quod ad eum montem fiebat Apollini, *super ambustam ligni struem ambulantes* non *adurebantur.* Plin. VII, 2. conf. Æn. XI, 587 sqq.

v. 706—717. *Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus — Una ingens Amiterna cohors* etc. Fines agri Sabini poeta paullo latius constituit quam ad sequentium ætatum rationes, quas Strabo et Plinius ante oculos habuerunt. Saltem latus septemtrionale usque ad montem Fiscellum extendit, sub quem Nursia posita erat, et ab occidente Hortam, ultra Narem Tiberi immissum, memorat. *Amiternum*, quinque circiter millia ab *Aquila* versus Alterni fontem in loco situm, qui *S. Vittorino* vulgo appellatur, non infrequens prisca ætate oppidum esse debuit, si quidem poeta *ingens Amiterna cohors* dicere potuit. *prisci Quirites* respectu Romanorum, qui et ipsi Quirites dicti, ex quo Sabini *Curibus* oriundi cum T. Tatio Romam venerant. *Cures* autem, antiquissimum Aboriginum oppidum, pronuntiari debuit *Quires* vel *Quiris*, *Κύρις*, unde *Quirites*, dicti pro *Curensibus.* Situs Curium fuit in Sabina regione, non, quod Cluverius p. 675 putavit, in loco *Vescovio* nunc dicto, sed paullo inferius ad sinistram ripam amnis *Corese*, in agri *Farensis* loco *Monte maggiore* dicto, id quod docte declaravit *Capmartin de Chaupy* (*Découverte de la Maison de campagne d'Horace*, Tom. III, pag. 75 sqq.), qui in hoc eodem loco villam sibi redemit et instruxit. Idem pag. 67 sqq. totum poetæ locum egregie illustrat; unde transferemus nonnulla in h. l., quandoquidem nusquam alibi tam accurate hæc tractata vidimus. *Eretum* vulgo in colle haud procul Tiberis ripa, *Monte Ritondo*, quæsiverunt: idem vir doctus situm aliquanto propius ad Tiberim in colliculo exploravit; appellatur locus *Rimane*; v. p. 85, 91. *Mutusca* est *Trebula Mutusca*,

situ ex marmoribus et ruinis deprehenso, circa templum S. Victoriæ fuit, mille passibus a vico *Monte Leone*, XIV millibus supra Reate, nunc *Rieti* ibid. p. 93. Nec longe abest vicus *Oliveto* dictus, quod ipsum nomen epithetou *oliviferæ Mutuscæ* declarat. 712. *Nomentum*, quod inter colonias Latinas sup. VI, 773 commemoratum vidimus, sed in agro Sabino situm oppidum, vestigia habet satis certa viæ Nomentanæ et nominis in vico *Mentano*. *Rosea rura Velini*. Rosea, seu campi Roseæ, in agro Reatino ad lacum Velinum, summæ olim fertilitatis, ex Plinio, Varrone aliisque satis noti sunt. vid. Cluver. p. 679 et Capmartinus l. l. 99 sqq. Magna pars horum camporum lacu demum Velino emisso emersisse videtur: aquarum autem sulphurearum limus ad fertilitatem soli haud dubie profuit. 713. *Tetricæ horrentis rupes montemquè Severum* in montium jugis fuisse, qui ad orientem Nursiæ in Piceno erant, dubitari nequit. cf. Cluver. p. 692, 693. Ultra oppidum *Leonessa* in *Abruzzo ultra* eos constituit Capmartinus p. 120. 714. *Casperiam* versus Himellæ fluvii, qui nunc *Aia* est, fontem sitam, eam esse, quæ nunc *Aspro*, satis constat: abfuisse tamen aliquantum ab hac urbe, et in valle *Presenzano* ruinas conspici tradit Capmartinus pag. 122 sq *Forulos* in loco inter vetus Amiternum et recentiorem civitatem *Aquila* sitos, nunc *Civita Tomassa* dictos, satis exploratum est. Quod tamen poeta Forulos inter *Casperiam* et *flumen Himellæ* memoravit, transversum egit virum doctissimum modo laudatum, ut *Forum novum*, quod circa Himellam situm fuit, et *Forum Decii* poetam respexisse putaret. Sed poetæ hoc condonandum est, ut in regionum situ geographicam subtilitatem deserat. 715. *Tiberim* sc. qua patet inter Narem et Anienem. *Fabaris*, aliis *Farfarus*, nunc *Farsa*, ad Tiberim descendit. 716. *Nursia*, nunc *Norcia*, versus fontes Naris inter montium frigora, et *Horta*, ad ostia Naris, qua Tiberi immittitur, a Plinio oppidis Etruriæ annumerata, nihil difficultatis habent. *populi Latini* intelligendi sive de coloniis Latinis in agrum Sabinum deductis, sive de oppidis a Latinis conditis et habitatis, quæ temporum successu in Sabinorum ditionem cesserunt. Hoc Cluver. pag. 651 statuit. conf. Capmartin. pag. 136 sqq. 717. *Allia*, exiguum flumen, Romanorum clade a Gallis accepta satis notum, dubitatur, quo loco defluxerit. Cluverius esse credidit amnem *Rio di mosso*, Capmartinus amnem *S. Giovanni della Torre*, qui infra *Castel Giubileo* Tiberi jungitur. vid. ibid. pag. 148 sq. Cæterum in *Sabinis* abstinuit poeta ab origine *Spartana* commemoranda, cui comminiscendæ morum severitas opportunitatem fecerat. Vide vel Serv. ad V II, 638.

722 seqq. *Halesus*, vel *Alæsus*, verius *Halæsus* vel *Alæsus*, v. V. L. ad VII, 724. adducit populos e priscis *Auruncorum* et *Oscorum* sedibus. Fuerunt isti veterum Ausonum reliquiæ, tandemque a Romanis deleti sunt. Halesus, *Agamemnonius* dictus v. 723, quod accipiunt, ut sit Agamemnonis filius. Id vero alienum a poeta Nam inf. lib. X, 417 pater ipsi fuisse traditur *vates*, qui senex obiit, et filium, cujus fata prævíderat, in silva educavit. *Agamemnonius* igitur ad originem generis

referri necesse est: id quod commentis, super Græca Italicarum urbium origine, quæ sæpe commemoravimus, debetur. Plinius III, 8. *Falisca, Argis orta, ut auctor est Cato, quæ cognominatur Etruscorum.* Ab Argivis igitur repetitum est genus: *Agamemnone cæso, Et scelus et patrias fugit Halesus opes:* Ovidius Amor. III, 13, 31, 32, ut adeo inter Agamemnonis copias ei comites Mycenas reduces Halesus fuisse credendus sit. Sed discedit ab aliis Maro in hoc, quod Campanorum ducem facit Halesum. Nam alii Faliscorum originem et nomen ab eo repetunt: Ovidius Fast. IV, 73, 74, et Amor. III, 13, 31 seq., in qua elegia Junonis Faliscæ sacrum et pompam narrat. Solin. c. 8, Servius ad VII, 695, Alsium autem Etruriæ ei tribui tanquam conditori Silius VIII, 476. Facilius tamen ad assequendum est, quomodo ad Halesum Falisci revocari potuerint; fuere enim Faliscorum Falerii, oppidum; *F*, Æolicum digamma, adspirationis vicem subire, tot exemplis constat; itaque ex *Halesus, Halesii, Falesii, Falerii, Falisci* facti. (Nunc video eadem sequi Eckhel. Doctr. num. T. I p. 91.) Mox *Aurunci* v. 726 intelligendi, qui ultra Lirim habitarunt, quorum Suessa Aurunca fuit. Nam alia Auruneorum pars cis Lirim Latii partem coluit: ex his sunt *Auruncæ manus*, quæ Turnum sequuntur inf. VII, 795. Potest Auruncorum pars ab eo perdomita fuisse videri; sic enim lib. XII, 93, 94 Turnus hastam gestabat *Actoris Aurunci spolium*: et *oppida multa capta manu* jam ante v. 22 commemoraverat. Quid quod etiam Auruncos Rutulosque versus Sicanorum fines non longe a Tiberi collocat poeta lib. XI, 316, 318; quo factum, ut inter eos adeo, qui Turnum sequuntur, lib. VII, 795 *Sicani* ponantur: *Auruncæque manus, Rutuli veteresque Sicani.* Inter Oscorum populos etiam *Sidicini* fuerunt. vid. Strabo lib. V, pag. 237 C., a quibus Teanum Sidicinum nomen retinuit. At *Cales* vetus Ausonum, tum Campaniæ urbs Liv. VIII, 16. Etiam hujus urbis originem Græcam effinxit Silius VIII, 514 sqq.—v. 729 *vadosi Volturni*, qui aliis poetis *rapax, celer, sonorus*, quam fluvii naturam ipsum nomen, a vulture ductum, respicere videtur. Sed idem fluvius pro diversis locis, per quæ cursum facit, diversam alvei et cursus naturam habere potest. conf. Burmannus ad h. l. *vadosus est prope mare*, ait etiam Pomponius: sed falso adjicitur: *ubi est Linternum. Saticula;* Campaniæ urbs, unde Saticulani; priscis temporibus Saticulos, ab Ausonum stirpe, colonos habuisse videtur. Epitheton, *asper*, ad locorum situm Tifatis subjectum spectare arbitror; iidem colles, Tifata, Capuæ imminebant Liv. VII, 29, Silius XII, 487. *Oscorum manus.* Opici, Opsci, et Osci, vetus Ausonum gens, quæ tamen temporis successu, ut fit, a communi stirpe ita abalienata fuit, ut pro diversis populis haberi possent Ausones et Osci, conf. Strabo V, pag. 242 C, antiquitus cis et ultra Lirim habitarunt. Sed in Latio mature nomen defecit, serius permansit in Campania. Primi in eorum terris advenæ Cumas condidere Chalcidenses ex Eubœa, mox Etruscorum vires in iis locis increbuere, tandem a Samnitibus et Romanis vestigia quoque gentis excisa sunt, quæ supererant maxime circa Atellas.

733—743. Iterum aliæ de Græca Italicarum urbium origine fabulæ. *Teleboæ* Taphum, unam ex Echinadibus, incoluerunt, in quam ex opposita Acarnania transierant. Relicta Tapho, Capreas insulam, Surrentino promontorio Campaniæ objectam, eos adiisse, hoc ex loco constat. Rex eorum Telon ex Sebethide nympha, Sebethi fluvii ad Neapolim filia, suscepit OEbalum, qui in continente Italiæ, ex adverso opposito, occupasse narratur loca circa Sarnum, in Hirpinis, et in extrema Campania. Fabulam ex nostris petierunt Silius et Statius; quis Virgilio præiverit, non constat. *Sarrastibus*, Sarni fl. accolis, Græcam olim originem tributam a nonnullis fuisse, ex Servio constat: *Conon* (videtur fabulosarum narrationum auctor fuisse) *in eo libro*, quem de Italia *scripsit*, *quosdam Pelasgos aliosque ex Peloponneso convenas, ad eum locum Italiæ venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerit; et flumini, quem incolerent* (l. quod accolerent), *Sarno nomen imposuisse ex appellatione patrii fluminis* (de quo nescio an aliunde constet) *et se Sarrhastes appellasse. Hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt.* Scilicet Sarnum olim *Sarrum* pronuntiatum esse necesse est. Neque aliud quicquam super Sarrastibus et eorum origine affert Camillus Peregrinius de Campan. felice, Diss. II, n. 24. Qui somnia requirit, adeat *Euboici abitatori di Napoli* p. 263 sqq., qui liber Neapoli sub Ducis *Michele Vargas Maeciucca* nomine vulgatus est. *Rufræ* vel *Rufrium* in Hirpinorum finibus, in Samnitium potestate habitum, nunc *Ruvo* in *Terra di Bari*; circa eadem loca *Batulum* et *Celenna* sita fuisse videntur. At *Abella* notum Campaniæ oppidum, inter Chalcidensium colonias numeratum a Justino XX, 1, 13. Quod *malifera* appellatur, etiam *nucis Avellanæ* nomine firmatur.

744 sqq. *Æqui*, *Æquani* vel *Æquiculi*, vel *Æquiculani*, exiguum ad utramque Anienis ripam tractum inter Marsos, Pelignos, et Sabellos montes inhabitarunt, agrestis et fera gens, a Romanis victa et exstincta; unde poeta: *Horrida gens adsuetaque multo Venatu nemorum duris Æquicula glebis. Nersas* a nemine alio memoratas vidi. *Ufentis* nomen ab amne, qui per Volscorum fines juxta Tarracinam mare inferum intrat, ductum videtur. Fluvium eodem nomine in Æquiculis fuisse, tradit Pompon.

750. *Marruvia de gente.* Varia sunt veterum et recentiorum commenta. Res ita in ordinem redigenda: videntur *Marsi* ab initio fuisse *Marri*, unde urbs eorum *Marrubium*. Tradit quoque gentis et nominis auctorem Marrum Silius VIII, 507 sq. Sed pro more, quem toties attigimus, etiam Marsis e Græca fabula originem circumspexerunt Romani scriptores, partim a Marsya, Phryge, partim a Marso, Circes et Ulyssis filio: in quod commentum ut inciderent, locum fecit partim fama vetus de Marsorum veneficiis, partim promontorium Circæum, quod Circe insedisse narrata fuit. Ejus soror *Anguitia*, cujus nemus paullo post v. 759 occurrit. Uti autem Circe veneficiis celebrata fuit, ita Marsi nobiles serpentum incantationibus. vid. Plin. VII, 2. XXV, 1, s. 5. Silius VIII, 497 seqq. conf. Cluver., ubi de Marsis pag. 759.

Incredibilis est superstitiosæ credulitatis veterum circa venena eorumque medicamina varietas. Videat aliquis vel Indicem Plinii in *Venenorum Medelis*. *Archippi* regis nomen poeta ex historiis accepit. Plin. III, 12 *Gellianus auctor est, lacu Fucino haustum Marsorum oppidum Archippe, conditum a Marsya, duce Lydorum.* Similia Solin. c. 2 pr.

761. Inter urbes Italiæ, quibus Græca origo tributa fuit, *Aricia* quoque est, Latii haud ignobile oppidum. In proximo nemore Diana peregrino more fuit culta: quum sacris præesset fugitivus servus, cui gladio depugnandum erat adversus quemcumque alium servum, qui ei victo in sacerdotium succedere poterat; ἀγῶνα μονομαχίας appellat Paus. II, 27, p. 173. Videtur religio ludos gladiatorios constituisse, sed inter fugitivos, ut victor pro rege Nemorali esset. Quæ religio quum Scythicum ritum referre videretur, narrari vulgo cœptum, Scythicæ Dianæ simulacrum ab Oreste de Taurica deportatum in eo loco esse consecratum. vid. Solin. 2 pag. 13 C, et alios apud Cluverium pag. 921 seqq. conf. sup. Tom. I Vit. Virgil. §. 85. Egit de Aricia diligenter post Cluverium Vulpius Vet. Latii lib. XIII, Tom. VII, pag. 179 seqq. et nuper *Emanuel Lucidus Memorie Storiche — dell' Ariccia* Romæ 1796. In eodem Dianæ templo heros indigena Virbius (a quo et collis Virbius nomen duxit, de quo v. *Capmartin de Chaupy*, maison *de campagne d'Horace*, Tom. II, p. 117 seqq.) domestica religione cultus fuisse videtur, quem ex aliqua seu formæ et attributorum, seu forte fabularum similitudine Hippolytum seriores interpretati sunt: nisi ad commentum illud nomen Virbii, *bis viri*, παλιμβίου, ritusque religiosus arcendi equos a luco (v. inf. 778) duxit: ut veteris cladis memoriam renovari heroi nollent. Addita hinc narratio de Hippolyto e mortuis reducto et in nemus Aricinum a Diana abducto. v. Ovid. Met. XV, 532 seqq. Eam fabulam Aricinorum domesticam fuisse, ex Pausania intelligitur lib. II, c. 27. Nunc poeta Ariciam nympham facit (quod magis placet, quam ut Aricia urbs sit, etsi sic lib. X, 172 *Populonia mater*), quæ ex Hippolyto peperit Virbium. Multis modis tractata est fabula ab aliis: unde diversæ illæ Grammaticorum rationes.

783 seqq. De *Turno* ejusque origine dictum est Excursu VII. Tribuit ei poeta v. 793 seqq. regnum in *Rutulos*, quorum caput Ardea; Accensi hi Latinis; etsi interdum de iis ita traditur ut eos aliunde immigrasse putes: nisi hoc ad Daunum tantum spectat, Turni patrem, qui cum Dauniis terram insedisse videtur. Saltem XII, 22 *Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta Multa manu.* In excerptis Appiani lib. I *Rutuli Tyrrheni* memorantur; sed vitiose; quod etiam monuit nuper cl. Editor. Copiis a Turno adductis accenset poeta etiam *Auruncos*, cis Lirim scilicet habitantes, aliosque a Tiberi inde ad Ufentem usque incolentes populos: quos tamen nunc sub imperio habere videri debet, quoniam Latini, bellum recusantis, partes et munia ipse susceperat. conf. inf. not. ad XI, 317. Et inter hos quidem *Sicani* ad Tiberim videntur a poeta collocari lib. XI, 317 in finibus Rutulorum: seu quod poeta Sicanos pro Siculis posuit. conf. Excurs. II ad VIII, 314. 328; seu quod

alios auctores, qui nunc interiere, seqnutus est. Inter populos quoque Latinos memorat *Sicanos* Plinius III, 9. Forte fuere et priscorum Sicanorum reliquiis, qui hic priscas sedes retinuerant. *Sacranæ acies* pro Ardeatibus dictæ videntur, quoniam sacra magnæ Deum Matris a Sacranis suscepta habebant. Certe hoc *Sacranorum* nomine Sacerdotum fuit collegium in ea urbe, qui Matris magnæ Deum sacra curarent. Marmora bina in eam rem jam laudavit Burmannus e Gudio pag. XX, 8. 9. Vide eadem illustrata a Vulpio Tom. V vet. Latii pag. 209 sqq. Festi locum jam laudarunt intpp. *Sacrani appellati sunt Reate orti, qui ex septimontio Ligures Siculosque exegerunt: nam vere sacro orti erant:* ex quo loco Serviana lacinia petita ad Æn. XI, 317 f. *Illi* (Siculi) *a Liguribus pulsi sunt, Ligures a Sacranis; Sacrani ab Aboriginibus.* Si tamen Silii versum recordamur VIII, 417 *magnæque Reate dicatum Cælicolum Matri*, ad ver sacrum ne recurrendum quidem esse videtur. Servius: *Dicunt quemdam Corybantem venisse ad Italiam, et tenuisse loca, quæ nunc urbi vicina sunt: et ex eo populos ducentes originem Sacranos esse appellatos; nam sacrati sunt matri Deum Corybantes.* Sunt hæc commentis similiora: ad sacra tamen Cybeles nomen *Sacranorum* ea ipsa referunt. Propius ad Festum spectant ea, quæ sequuntur in Servio: *Alii* Sacranas acies *Ardeatium volunt, qui aliquando, quum pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt* (immo: quos parentes — voverunt), *unde* Sacrani *dicti sunt.* Julius Sabinus Silii verba eo trahit (lib. VIII, 359) *Sacra manus Rutuli. Labici*, pro oppido Labico, seu pro oppidanis Labicanis, quod *picta scuta* habeant, non apparet, poetæne ingenio an veteri famæ debeatur. Ager Labicanus contiguus fuit Algidensi, Gabino, Tusculano ac Prænestino. Labici situm non longe ab oppidulo *la Colonna* Holstenius constituit, melius quam Cluverius in agro oppidi *Zagarolo:* ut docet Vulpius in Vet. Latio Tom. VIII, p. 286 sqq. (lib. XV, cap. 5). Erat autem inter Latii oppida antiquissima, Albanorum colonia eo deducta. Quæ Servius ad h. l. habet, inepti Grammatici commenta sunt. *Numici sacrum Litus:* De hoc vid. sup. Excurs. III ad h. lib. Reliqua in Notis ad e. l. persequuti sumus.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Belli signum Turnus ex Laurenti arce proponit, Latiique totius finitimarumque urbium sibi auxilia adjungit. Venulus quoque Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi similitudine ad belli societatem impellat — 17. Quibus rebus permotus Æneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita fuit; Evandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat — 100. Evander Æneam, adventus ejus caussa cognita, benigne hospitio excipit; sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, caussam a Caci nece repetitam, 185—267 ritusque sacrificii edocet, locaque ejus tractus nobiliora obiter hospiti recenset 310—369. Postridie Æneas, equitum quadringentorum subsidio adjutus, quibus præerat Pallas, unicus Evandri filius, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit: ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam Tyrrhenorum civitatem, petit; cui cum Mezentio, quem ob intolerandam crudelitatem regnò expulerat, internecina odia intercedebant 454 — 519. Interim Vulcanus, uxoris blanditiis adductus, privigno suo arma fabricatur 370 — 453, eademque a Venere ad Æneam deferuntur; qui armorum pulchritudine delectatus, cum cetera omnia tum clipeum inprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur 520 ad fin.

Etiam hic liber bello parando consumitur, inprimisque auxiliis arcessendis, dum Turnus per legatos Diomedem, Æneas Evandrum adit. Quæ res episodio viam munit elaboratissimo de Evandro, quo fabulas veteres Italiæ et origines coloniæ Arcadicæ in Palatino

monte exponit, Romanis cognitu jucundissimas.

Qui autem de Æneidis præstantia recte judicare vult, non ex nostrorum ingeniorum et ætatis genio judicium facere debet; id quod importunum esset, etsi plerique ita faciunt; sed id respicere animoque assequi, quam delectationem poetæ carmina Romanis potissimum afferre poterant, quibus ille ea meditabatur. Jam origines Latii et Romæ, ad nostrum forte sensum, nisi peculiare studium his literis addixeris, parum jucundæ, Romanis haud dubie esse debuerunt cognitu gravissimæ: et qui delectationem, quæ inde capi potest, æstimare vult, ante omnia ipsis illis originibus accurate cognoscendis, et enodandis operam impendat necesse est. Quod idem ut faciat tanto magis interpreti incumbere, recte judices. Succedit aliud episodium de armis et clipeo Æneæ, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum fit.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;

1. *At* Zulich. et Erf. a pr. m. *signum belli* pr. Hamb.—2. *crepuerunt* Leid. *stupuerunt* Goth. sec.

1. Mira res videri debet, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere, et copias parare. Talia animadvertere, et poetam reprehendere in promtu est. Sed poeta ad priscas ætates singula componere et adornare debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis istis antiqui ævi summa rerum erat apud populum, ejusque voluntatem, seu impetum exsequebatur rex. Bellum adversus Trojanos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tandemque, quod senectutis infirmitas et solitudo suadere poterat, rerum summam prorsus derelinquit: *Nec plura loquutus Sæpsit se tectis, rerumque reliquit habenas* VII, 600, et, quum Janus esset reserandus, Latinus *fœda refugit ministeria, et cæcis se condidit umbris*. Itaque Turnus succedere in partes Latini debuit: quo assumto in carminis argumentum nactus est heroem, quem ornaret poeta, et quem Æneæ opponeret. Principium libri parum splendere videtur; repetuntur ea, quæ jam satis ex libro superiore constabant: nexum tamen et progressum a superioribus ad alia poscebat oratio. Narratio poetæ procedit a v. 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem*. In belli signo, vexillo, ex arce prodendo, Romanum morem adumbrasse videri potest, qui in comitiis superstes mansit, ut vexillum in arce tolleretur; sed puto argutius hoc quam vere dici. *signum* puto per ipsa illa *cornua* vs. alt. explicari. Sic sup. VII, 512. *Pastorale canit signum cornuque recurvo Tartaream intendit vocem*.

Utque acris concussit equos, utque inpulit arma :
Extemplo turbati animi; simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus
Effera. Ductores primi Messapus et Ufeus,
Contemtorque deum Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Ænean classi, victosque Penatis
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adjungere gentis
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen :

3. *Atque a.* Goth. tert. *concessit* pr. — 6. *Mesapus* et *Mesappus* in codd. — 7. *Contemtor superum* Witt. *Mezzentius* Rom., ut al. — 10. *considere* Gud., ut alibi. Illustrat Heinsius. — 11. *Adventum* Zulich. Vrat. Ed. Junt. cum Goth. tert. *Æneam* edd. plerique. *classe* ed. Ven. *vectosque* Leid. a m. sec. — 12. *Auferre* Goth. tert. *se ducere* alter. Tum in tertio hemistichia v. 12 et 14 permutata; et *fati r. dicere posse*, et : *Dardanio et late L. i. n.* — 13. *se jungere* pr. Hamb. — 14. *Dardanium et — nomen* vir doctus in Misc. Obss. IV, Tom. II, p. 380, non prorsus male; etsi enim *vir Dardanius* et similia sæpe occurrunt, tamen *nomen*

3. Simplicissimum est de apparatu bellico accipere : ubi Turnus equos et arma excitavit, protulit, in medium produxit, extemplo totum Latium ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simpl. est copula. *concussit*, concitavit adhuc otiosos. (Aliud est concutere *habenas equorum*) *impulit*, movit, adeoque manu tractavit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clipeorum accipere durum esse arbitror. Servius autem pro more suo argutatur, dum ad ancilia commoveri solita refert; nec *arma* pro peditibus, ὁπλίταις, h. l. dici posse videntur. De *Messapo* copias ex Etruriæ urbibus adducente lib. VII, 691; de *Ufente* 745 et de *Mezentio* 647 seqq. jam memoraverat poeta.

9 seqq. Ad Diomedem, qui auxilia petant, mittuntur, propter communem originem Græcam, quæ Turno tribuitur. vid. sup. Exc. VII sq. ad VII. Diomedis autem in Trojanos, qui Troja capta profugerant, ejusque iræ se subduxerant, inflammatus esse debebat animus. Quæ hujus legationis fortuna fuerit, infra videbimus XI, 226 seqq. ibique Excurs. I. *Venulum* ex antiqua fama adscivit poeta, quantum ex Servio colligas. Hunc, inquit, fuisse constat Argivum; nam Tiburs est, ut indicat locus XI, 757. Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt. *urbs Diomedis* Argyripa est. v. inf. XI, 246 et ibi Excurs. I. cf. Serv. ad h. l. *et dicere*, *se posci regem fatis*. sup. VII, 272 *Hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo de fatis proprio lib. V,

Quid struat his cœptis; quem, si Fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat; manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi adparere Latino.
  Talia per Latium : quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partisque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.

node positum minus gratum videtur : *increbescere* volgg. vid. I Georg. 359. Asperior sonus antiquioris usus esse et austeritatem gravitatemque epicam adjuvare videtur. — 15. *Quid s. inceptis* Oudart. *Quid studeat cœpt.* Goth. sec. *quæ si* tert. Rottend. — 16. *cupiet* aliquot Pier. et duo Burmann. *cupiant* Ed. Bas. *capiat* Ed. Ven. — 19. Sup. IV, 532 *magnoque irarum fluctuat æstu.* 564 *varioque irarum fluctuat æstu.* XII, 486 *vario nequicquam fluctuat æstu.* — 20. 21. Versus supra lecti IV, 285. 286. — 20. *celerem nunc huc* duo Goth. — 23. *radientis* Gud. et pr. Rottend. cf. inf. 616. — 25. multos *lacunaria* legisse narrat Serv., satis

707. VII, 584. 16 *ipsi*, qui jam antiquus ejus sit hostis — « Vult autem intelligi, ait Servius, Æneam etiam contra Diomedem bella gesturum, non tantum propter præsens imperium, sed et caussa hostilitatis antiquæ. »

20. De verbis cf. sup. IV, 285. 286. At comparatio, ut omnes viderunt, sublecta est Apollonio Rhodio III, 754 seq. ornata a Marone; nisi quod motæ aquæ caussa ex infusione recens facta in Græco poeta non desideratur : *ὕδατος — τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται.* Ante oculos quoque erat Lucret. IV, 212 *Quod, simul ac primum sub divo splendor aquai Ponitur, extemplo, cælo stellante, serena Sidera respondent in aqua radiantia mundi.* Aliorum imitationes nos pro consilii ratione non tenent. Ceterum laudata comparatio multis, etiam Lowthio *de sacra poesi Hebræor. Præl.* XII, p. 238, quippe in qua observata rerum dissimilium similitudo delectet. Nec tamen minus delectat ea propterea, quod animi status et affectio, re sub oculorum intuitum cadente, præclare expressa est : id quod genus comparandi suavissimum est. Aliam comparationem Homeri Il. ξ, 16 seqq. cum fluctibus e diversorum ventorum afflatu suspensis conferant studiosi. *In imagine Lunæ* argutantur interpretes : est ea pro ipsa Luna, cujus sane imago in aquæ superficiem incidit, ab eaque redditur. Alius, nec magis feliciter, possit verba *sub auras* calumniari, tamquam minus subtiliter dicta, quum sequantur *laquearia tecti* : verum poetica formula illam subtilitatem respuit. Silius VII, 142 sqq. fere verba ipsa retinuit : *Mis-*

Nox erat: et terras animalia fessa per omnis,
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat;
Quum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amœno
Populeas inter senior se adtollere frondis
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo;
Tum sic adfari, et curas his demere dictis:

indocte. — 26. *a. versa* Goth. sec. vss. 26. 27. laudantur in Controvers. Senecæ lib. III. controv. 16. a Julio Montano, nobili poeta, *Virgilii imitationem bene cessisse censente, qui illos optimos versus Varronis expressisset in melius:* « Desierant latrare canes, urbesque silebant; Omnia noctis erant placida composita quiete. » *Solebat Ovidius de his versibus dicere, potuisse fieri longe meliores, si secundi versus ultima pars abscinderetur, et sic desineret:* « Omnia noctis erant. » — 28. *Tum* duo Burm. — 33. *Cum* Junt. et Ald. pr., sicque Rom., emendate *eum* Ald. sec. — 35. *Cum* Moret. sec. *adfatur* Dorvill.

cetque exaeuens varia ad conamina mentem, Sicut aquæ splendor radiatus lampade Solis Dissultat per tecta, vaga sub imagine vibrans Luminis, et tremula laquearia verberat umbra.

26 sqq. Iterum per novum visum fatalis rerum ordo declaratur: vide Disquis. II T. II. s. VI. Noctis declaratio magnam suavitatem habet; Copiosiorem ornatum supra IV, 522 seqq. attulerat: ubi Apollonii Rhodii vestigia animadvertebamus. Nuper in Lexico Homerico alterius Apollonii pag. 490 (pag. 408 Tom. II) etiam illi Alcmanem præivisse vidimus, versibus forte sic constituendis:

Εὕδουσιν δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες,
Πρώονες ἠδὲ καὶ χαράδραι·
Φῦλα δὲ θ', ἑρπετά θ', ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα,
Θῆρες ὀρεσκῷοί τε καὶ γένος μελισσᾶν·
Καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσσι πορφυρᾶς ἁλός, εὕδουσιν δ' οἰωνῶν
Φῦλα τανυπτερύγων —.

Sub dio Æneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem:* ducta loquendi forma ex altera, qua *somnus didi per corpus, spargi per membra*, dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, caussas sermonis ignorant.

31. *deus loci*, ἐπιχώριος θεός. Ripa Tiberis populis esse debuit prætexta: quod nunc aliter se habere audio: sed conf. inf. 95, 96, et VII, 29 sqq., ibique Exc. III a pr. — 33. *tenuis carbasus glauco amictu*, pro glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum injecta in signis veterum. Imitatorem verbosum Claudianum Cerda comparavit in Paneg. Olybr. (I, 214 sqq.). Adde de VI Cons. Honorii (XXVIII,

« O sate gente deum, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti, arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis : tumor omnis et iræ
Concessere deum.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum :
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis

38. *loco* Medic., et in marg. alibi *solo*. *Laurentum* Serv. ad. v. 12. — 39. *certive obs.* Dorvill. *adsiste* al. ap. Pier. — 40. *tumor* Heins. e libris secundum Pier., alii *timor*. — 41. *profugis nova mœnia Teucris* suppletur versus in multis, quos Serv. Heins. et Burm. viderunt : perperam accepta voce *concessêre*. Esse qui *consedere* legant, a Taubmanno notatum. — 42. *nec vana putes* Rom. *ni vana putas* Gud. a m. pr., non male, inquit Heins. : immo ad sensum pessime. *Jamque* (*tibi ne v. p. hunc f. s.*) *Lit.* Parrhas. — 43. *sub ilice buxus* Rom., nec nisi recenter correctum. Vss. 43. 44. 45. 46 jam supra lecti III, 390. 391. 392. 393, nunc, puto, male repetiti. — 45. *recubant* o. — *nati* Medic. — 46. Abest versus a Medic. et a pr. m. a Gudiano. Sane ille cum tribus prioribus occurrebat sup. III, 393. Nunc eo vix careas propter seqq. Malim sublatos esse vs. 47. 48. *Ex quo* — *Ascanius* sunt enim molesti, (v. Not.) et a Tiberini persona et consilio ac tempore alieni : translati huc ex altero loco. Quid? quod suspicari licet, totum locum, forte ex ipsis Maronis schedis; a Tucca incertum esse. Lege modo carmen sic continuatum et placebit illud : *Concessere deum; Nunc qua ratione, quod instat, Expedias victor, paucis, adverte, docebo. ex quo est* ἐξ οὗ sc. χρόνου pro ὅτι; nam ut sit *ex quo*, secundum quod portentum, durissimum est. — 47. *tridenis* duo Burm. cum 163 seqq. Servius ineptit ad h. l.). — 36. 37. *Trojanom ex hostibus urbem Qui revehis nobis*. Idem orationis color, qui in illis : *Ilium in Italiam portans* : tua stirpe et Penatibus sacrisque adductis cum reliquiis Trojanorum. *revehis* autem propter stirpem Dardani fabulosam ex Italia. v. sup. III, 167 sq., ubi cf. Excurs. VI. — 38. *exspectate* propter deorum vaticinia; cf. v. 12 sup. ad VI, 687; nempe *exspectata* dicuntur esse ea, quæ prædicta sunt, ut in libris sacris passim; eadem dicuntur *debito*. — 40. *Concessere* h. resederunt. Non audiendi Interpp. vett. et recent. Si dicas, necdum tamen Junonis ram in Trojanos cessisse, seu placatam fuisse; si quidem compares IX pr. X, 62; vanam eam esse reputa.'

42. De hoc ostento, quod jam Helenus vates prædixerat lib. III, 388 sqq., vide Excurs. II ad lib. VII, pag. 358. — 47. *Ex quo* : ex

Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano: nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum:
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.

pr. Goth. — 48. *condens* alter Hamb. c. c. *urbem* Goth. tert., quod equidem malim a poeta profectum in vaticinio. — 50. *Expediam* a m. pr. Medic. et Gud. *Expedies* Goth. sec. — 51. *hic* Medic. *is* eraso *h*. Dorvill. Jungo autem: *Arcades his oris* sc. habitant: — *Hi bellum adsidue* sq. Dorius videtur parenthesin facere, et jungere *Arcades his oris* — *hi bellum adsidue* sq. — 55. *ducent* Hamb. sec. — 56. *fœdere* alii ap. Serv. et Gud. ac pr. Moret. cum al. ap. Burm., sed offensa aure.

quo tempore, quando; cum aliquando. Scilicet *hic* non est urgendum, in loco suis inventæ; sed, in his terris XXX annis elapsis Ascanius Albam Longam condet; nisi dixeris: ipsum poetam verba: *hic locus urbis erit:* de Lavinio accipi voluisse, et ex *quo* supplendum esse *loco;* ut sententia sit: hic, ubi suem inveneris, urbs Lavinium condetur; et ex hac urbe post XXX annos Ascanius progressus novam urbem condet Albam Longam. Aberat ea a Lavinio 12 M. P. Versus omnino non satis expoliti sunt: *hic erit locus urbis* — *ex quo urbem condet Ascanius.* Sed v. de his disputata Exc. II ad lib. VII, p. 359 sq. *clari cognominis*, ab *alba* sue nominatam, et XXX inde anno conditam.

51 sqq. *Evander* cum matre Carmenta seu Nicostrata, vate, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium, et Palatium appellatum, condidit. Fuerat jam in Arcadia Pallantium pagus, et inter proavos Pallas, a quo hi Arcades orti dicuntur poetæ; *genus a Pallante*, h. e. Pallantis progenies. Idem nomen filio Evandri impertitum. v. Excurs. I ad h. lib. In Evandro potuisset poeta omnia ad majorem admirationem struere et parare. Evander gente Pelasgica oriundus vix videbatur bonæ spei ac fiduciæ locum relinquere Trojanis, si repente in eum incidissent. Sed poetæ placuit alia ratio, ut per somnum hæc denuntiaret, utque, propter Latinorum in advenas Arcadas odia, communi periculi metu Trojanos et Arcades, Pelasgicæ licet stirpis, in fœdus et societatem adduceret. cf. inf. 129 sq. Et vero Achæi, si propius inspexeris, qui Trojam expugnaverant, diversæ stirpis sunt. — 53. *in montibus*, ne arguteris; est, *in monte* Pala-

Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus astris
Junoni fer rite preces; iramque, minasque
Supplicibus supera votis: mihi victor honorem
Persolves; ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Cæruleus Thybris, cælo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit. »
Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto,

57. *ripis* sane parum commodum, secundum, intra ripas, alveo. *tecto* Menag. pr. pro *recto;* et sic Cerda conj. ad v. 95. 96. Schraderus autem conj. *silvis et tecto fl.* eleganter sane. — 58. *in amnem* Witt. *superes remis* aliquot Pier. — 59. *age* excidit Rom. et aliis Pier., in aliis suppletum o. Mentel. pr. a m. pr. *ait.* — 60. *irasque* complures ap. Heins. et Burm. — 61. *donis* multi ap. Pier. et Heins., sed *votis* tuentur Rom. et Medic. cum al.; et venit forte *donis* ex sup. III, 440. — 62. *Persolvis* Witt. *quem pleno gurgite* o. aliquot Pier. — 63. *ruentem* Moret. sec., quod probat Heins. et illustrat, ut erat ille paullo proclivior ad captandas elegantias secretiores et exquisitiores, etiam ubi ab ingenio scriptoris et loci erant alienæ. Sed multo probabilius, librarium casu in hanc vocem incidisse, quam tot alios codices esse depravatos. Nec, quod Burm. bene monuit, placidum flumen bene dicitur *ruere.* Tum Auson. Et ipse *secantem* legit Mosell. 460. Witt. a m. pr. *sequentem.* — 65 *certa domus* Gud. *cæsis* Medic. a m. pr. *escit* antique *pro erit* emendat Faber: et Heins. *exit* transitive pro effert, exerit, accipit. Utrumque perperam. Vid. Not. — 66.

tino: et v. 57 *recto flumine* recto fluminis itinere; nec audiendus Servius, qui in eo argutatur, quod flexuosam ripam alibi memoravit vs. 95. — 59. *primisque cadentibus astris* sub primum diluculum; nam poetis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur. v. ad lib. II, 8, 9. Excurs. II. *Junoni fer rite preces,* quod idem Helenus sedulo monuerat libro III, 435 sqq., ut videas poetam sibi constare. — 61. *victor,* h. omnibus ex voto peractis. — 64. *Cæruleus.* Atqui, flavus est Tiberis, et luteus, ut satis notum. Scilicet nunc deo communem fluviorum naturam dat. *cælo gratissimus,* θεοφιλής. etsi cælum pro cælestibus Maro non frequentat. — 65. Circa has easdem oras surget aliquando magna urbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur tanquam præsens, *exit* pro *exibit. celsis caput urbibus* nota illa poetica oratio, pro: *caput urbium.* Tum ea urbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur, et, ut deus, coletur. Sic facile componuntur turbæ interpretum, quas hic commemorare nil attinet. cf. Burm. Mox 66. *lacus* l. pro alveo, l. quod malim, pro profundo, vel fundo fluvii, adeoque pro ipso amne.

Ima petens. Nox Ænean somnusque reliquit:
Surgit, et, ætherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac talis effundit ad æthera voces:
« Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
Adcipite Ænean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.
Adsis o tantum, et propius tua numina firmes. »
Sic memorat, geminasque legit de classe biremis,

fluvio Gud. a m. pr. *lacu et fluvio* Heins. conj. *fluvii* conj. Heumann. Sed vid. Not. — 67. *relinquit* aliquot Pier., inter quos Rom. — 70. *Sustinet* Rom. aliquot Pier. cum Medic., Gud., aliisque ap. Heins., ex interpolatione puto. *effudit* lectum ante Heins. *diffudit* ed. Ven. — 72. *Tu quoque Tybri* duo Burm. o aliis excidit; in aliis: *Tuque o Tybri, tu, o,* apud Pier. et Heins., quod probabat Ge. Fabric. cum Cuninghamo. Alii aliter turbant. *tu flumine Thusco* Bigot. Vulgata est apud Serv. et Macrob. VI, 1, ubi docet ex Ennio adumbratum esse versum. Nam is: *Teque pater Tiberine tuo cum flumine sancto* cecinerat. *xancto* codd. ap. Pier. cf. Burmann. Sec. ad Antholog. p. 73. Etiam ex Livio notum est lib. II, in *Tiberine pater, inquit, te sancte precor.* — 75. *tenent* Rom. cum binis Heins. et fragm. Vatic., it. Erf. *q. loco* Parrhas. — 76. *venerabere* plerique Pier. et bini Heins., ex interpretatione. Alia in Witt. *honorabere.* — 78. *Adsis* et aliquot Pier. n *tandem* vulgo lectum ante Heins., qui e suis et Pier. emendavit. *proprius* scriptum viderat Serv. *placidus* apud Donatum, ex intpt. *tua omina* emendaverat Palmer. Spicileg. p. 616. Sed *numen* pro voluntatis quaecunque significatione, monito et oraculo, poetis dictum occurrere alibi jam monitum est. *n. serves* Oudart. —.79. *memorans* pr. Voss. *geminas legit* Franc. *memorans geminas legit* Parrhas.

67. ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν Homer. — 69. *rite undam sustulit,* manus lavit, tanquam precaturus. Nihil aliud. — 71. *genus amnibus unde est:* quatenus Nymphæ fontium sunt deæ. Alias poetæ aliter, ut Nymphæ sint fluviorum. — 73. *arcete periclis*, liberate, finem laborum facite. — 74. Expressit Statius IV Theb. 832 *quacunque domo gelida ora resolvit* etc. *lacus*, uti v. 66, pro ipso amne: ubicunque fontem tuum habes et scaturiginem ex terra. Est enim fons et caput amnium sedes Fluviorum; conf. ad Ge. IV, 319. — 75. ad formam Odyss. λ, 238 structus est; ubi Enipeus Thessaliæ: ὃς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. — 77. fluviorum Italiæ princeps. Ἑσπερίδες κρῆναι, Ἑσπέριαι. — 78. *numina*, scilicet, tuos monitus modo per somnum mihi datos. vide Var. Lectiones.

Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxuma Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo

80. *a. socios* : *simul* alii male distinguunt v. Burmann. *s. atque instruit* Sprot. — 81. Laudat hunc et omisso versu 82 tres seqq. auctor libelli de Progenie Augusti c. 14. — 82. *fœta* Sprot. — 85. *ad aras* aliquot ap. Burmann. — 86. *est* abest aliquot Pier. et Heins., mendose. conf. sup. IV, 193. — 87. *Lenit* Rom. contracte. *sustulit* Goth. tert. — 88. *et in m.* alter Menag. — 89. *et l.* Witt., et sic legere dudum malebam. *abiret* Ed. Ven. *abisset* Rom. — 90. *incertum* Non.

80. *armis* proprie. conf. v. 93. — 81. vide modo ad v. 42. Copia orationis in vss. 82, 83 parum placet: *Candida — concolor cum fetu albo; Procubuit — conspicitur que: per silvam — in litore.* Mox 84 *enim* asseverative, ut *vero*, pro *utique*, ναί γε δή, nec vacat, quod putant grammatici. — 87. Jung. l. *ita substitit*, ut, l. quod forte magis poeticum: *ita substitit:* eo modo, sicut erat; quum ita factum esset. Sequitur: *ut* adeo *mitis* et in morem stagni, etc.

90. rumore *secundo*, cursu secundo, etsi amne adverso (nam solvunt litore Laurentino in ostiis Tiberis et superiora fluminis petunt): fere quod X, 687 *Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo. Rumor* enim, secundum Guellium, et Gronov. Obss. II, 17, quibus Donatus prævivit, dictum olim est de murmure aquæ carinâ et remis percussæ, qua navis a puppi propellitur, adeoque omnino de motu aquæ. Pro optimo interprete est Auson. Mosella v. 22 *interlabentis tacito rumore Mosellæ.* Multa ad h. l. cumulant Fabric.; Heins. et Burm., ut tamen de vi et origine vocis haud melius constet. Scilicet *rumor* a ruendo dictus videtur; ruitur, seu eruitur aqua remo, adeoque ex impulsu strepitus oritur. Inde de quovis strepitu et murmure illud frequentatum, inprimis famæ. Tum vero etiam ut ὄσσα, pro voce ominata et omine. Pro plausu et laude *rumorem secundum* dixit Horat. I Ep. 10, 9, ut fere h. l. etiam accipit Nonnius: « hoc est prospero favore et auxilio fluminis. » Idem e Fenestella et Ennio loca laudat, in quibus *populi rumore secundo* est favore et studio populi. Nec alio sensu dictum est in loco Cic.

Labitur uncta vadis abies : mirantur et undæ;
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque secant placido æquore silvas.

Marcell. in *Rumor. peragunt* Rom. pars Pier. et Heins. librorum, cum Goth. tert. Macrob. et Nonio Marcello. *peragrant* Gud. *celebrant* Medic. Pierii, cum alt. Hamb. et. Ed. Ven. *accelerant* Goth. sec. *rumore* pro *Rumone* positum putabat Servius; id enim antiquum Tiberis nomen fuisse. Sicque lectum in codd. Sprot. *Rumone id est fluvio*, pr. Hamburg. qu. Moret. Exc. Burm. Zulich. a m. pr. Esset adeo *Rumone secundo*, Tiberi secundo. Equidem *amne secundo* dictum bene novi : an *Tiberi secundo*, *Rheno secundo*, dicatur nescio. Etiam Xaver. Matthæi defendebat *Rumone secundo*, sed accipit : Tiberi favente : in Exercitationibus per saturam (Neap. 1759. p. 79). Enimvero *rumor* est proba vox antiqua de strepitu aquarum ex remigio. v. Not. Interpungebatur antea : *Ergo iter inceptum celerant rumore secundo;* Recepi, quod jam olim dixeram, melius factum videri : *celerant; rumore secundo Labitur uncta vadis abies*. Et sic quoque vidi malle virum doctissimum Burgess ad Dawes Miscell. p. 446. idque sequutum video Wakefield. — 91. *uda* aliquot Pier., sed vid: Not. *uncta abiesque vadis* Leid. unus. — 92. *mirantur* pr. Menag. et a m. pr. Gud. cum fragm. Vatic. *assuetum* alter Hamb. *inceptum* Menag. pr. — 93. *que* abest binis Burmaon. *pictas fluvioque* Ed. Ven. Interpungi potest modo haud uno, prouti junxeris : aut : *Miratur nemus scuta et carinas innare fluvio.* aut *fulgentia longe Scuta virum fluvio, p.* aut ut nunc feci : *miratur nemus fulgentia longe scuta;* et miratur *fluvio pictas innare carinas.* quod mihi splendidius visum. — 94. *navigio* Ven.

de Div. lib. I, 16; et in loco Suevii apud Macrob. VI, 1, pag. 575 Lips. — vers. 91. *unctam pice abietem* ab Ennio accepit : *Labitur uncta carina, vocat super impetus undas:* Macrob. VI, 1, p. 578. Locum Apollonii I, 545 seq. comparat Brunck. paullo diversum. — 93. *carinas pictas* v. ad V, 663. — 94. *remigio noctemque diemque fatigant*, non, se, ut Cerda malit, quod prosaicum esset; sed est epica audacia. *Cælum clamore*, *silvas venatu* (IX, 605), *nivem cursu*, *amnem remis*, *fatigare*, passim in poetis occurrit. Est scilicet, quod satis constat, proprie *fatim agere*, valde, crebro, movere, tractare agitare rem, adeoque omnino in re aliqua versari, vel eam frequentare. conf. sup. ad Æn. I, 280 et ad VII, 582. Simili modo *quatere*, *movere*, *impellere silvas*, *exercere* apud Silium XV, 769. Porro poetæ tempori tribuunt tanquam actum ab eo id, quod in tempore fit : Sic *noctem produci*, *diem frangi*, adeoque etiam, ut h. l., *fatigari* dicunt : X, 807 *diem exercere.* Propertius IV Eleg. 11, 77 *Sat tibi sint noctes, quas de me, Paulle, fatigas* : quæ forma tandem eo redit, ut *fatigare* sit, *consumere*, *exigere*. — 96. *placido æquore*, alveo fluvii, *secant silvas*, navigant inter ripas silvis consitas, quibus prima ætate consitæ erant ripæ extremi Tiberis : unde supererat Lau-

Sol medium cæli conscenderat igneus orbem :
Quum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident; quæ nunc Romana potentia cælo
Æquavit; tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
 Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno divisque ferebat
Ante urbem in luco: Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Tura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis :

97. *medio* Sprot. *considerat* Franc. *axem* pro div. lect. pr. Rottend. — 98. *arces* Oblongus et quidam alii Pier., quod recepit Catræus, ut sint septem colles, quibus postea Roma fuit imposita. Sed *arx* simpl. pro urbe in colle Palatino posita; conf. inf. 313; ad veterem morem, quo acropolis, in colle condita, reliquæ civitatis initia faciebat. *ac rara* Heins. secundum vetustiores, etiam Pier. Vulgo *et*. — 100. *tunc* Rom. *Evandrus* Rom. et Medic. ceterique vetustiores : ergo recepit Heins., quem vide post Pierium. Vulgo : *Evander*, etiam passim in seqq., quoties recurrit ea vox. — 101. *avertunt* duo Burm. et *ubique p.* Goth. sec. — 102. *diem* Dorvill. et Ed. Ven. cum Rom. cod. *solemne* Mediol. — 104. *Pallans* codd., vide Pier. *hinc* Oudart. *cui* sec. Moret. *quem* Parrhas. — 106. *dabat* Gud. a m. pr. *trepidus* Zulich. cum Goth. pr. *ad auras* pr. Moret. — 107. Melius esset : *utque inter* o. — 108. *tacitos*

rentina silva. Nimis acute Serv. et alii : secant imagines nemorum, quæ in pellucida fluvii superficie apparebant. — 97. Ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει Iliad. Θ, 68 et al.

102 sqq. Egregia carminis œconomia, qua belli cum Latinis gesti argumento per se tenui et pauperi copiam rerum et narrationum conciliat poeta. Offendit Æneas Evandrum sua sacra facientem Herculi; rerum species objicitur angusta religionibus, et hominum sæculique simplicitate placens. Eadem v. 185 sqq. adducit episodium de cæso ab Hercule Caco, tanquam sacri instituti caussa et origine. Obversatum esse in omnibus his poetæ animo locum Od. V, 32 sqq., ubi Telemachus in Nestorem sacra facientem incidit, negari nequit : etiam ex Pisistrato Nestoris filio Pallas subnatus. Ad talia attendendum est ei, qui de sex posteriorum Æneidis librorum præstantia et de poetæ ingenio pronuntiare vult; ne argumenti inopia fraudi sit ingenio et arti poetæ. — 103. Herculi cum ceteris diis. v. Serv. — 105. *pauper senatus.* Explicuit Silius I, 609 *castaque beatos Paupertate Patres.* cf. eund. VI, 631 sqq. — 108. *tacitis remis*, nullum aqua-

Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis : audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo : « Juvenes, quæ caussa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma? »
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ :
« Trojugenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus : ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantis. »

Rom. et alii Pier. cum Colot. et Medic., quod ex interpretatione profectum. Exquisitior forma *tacitis remis*, sive ut ipsos *tacitos* adoare dicat, sive ut sit pro *tacite*, nullo aut exiguo undarum strepitu, ut quoque inf. lib. X, 227. conf. Cerda. — 110. *quod* Medic. a m. pr. — 111. *ille* Goth. tert. — 112. o *Juvenes* duo Burmann. *quæ cura* Menag. pr. cum aliquot Pier. — 114. *qui genus* ab Heins. e libb. τίνες (κατὰ) τὸ γένος; πόθεν πάτρας; pro ποίας πάτρας; vulgo : *Quo genere, qua gente estis?* alii *quis.* Franc. *quid g.* Rom. *in arma.* — 116. *protendit* Gud. a m. sec. *tetendit* Witt. *pauperæque* Rom. a pr. m. — 118. *ille* Rom. — 119. *ferte hoc* Dorvill. — 120. *Dardaniæ duces* mihi quidem admodum displicent h. l., imprimis quum sequatur : *tanto percussus nomine.* *Dardaniæ viros* pars codd. et edd., etiam Ald. pr., mutatum hoc in ed. sec. in *duces*; hinc in ceteris edd. obtinuit : quod Heinsius. codd. auctoritate firmat. Sane *Dardaniæ duces* dictos præferam pro *Dardaniæ viris*; verum, si *lecti* sunt, non tam *duces* quam *viri* dicendi erant. Malebam ergo : *Dardanios venisse viros*, aut, quia sequitur *tanto nomine*, legere : *Dardaniæ venisse ducem — rogantem.* Verum video poetam docte posuisse pluralem pro singulari. Etsi *Dardanios* unus Montalb. exhibet. *Dardaniæ advenisse*

rum strepitum moventibus; in amne placido : ut modo vs. 86 — 89. vidimus. cf. Var. Lect. — 111. *Sacra* sunt h. l. eadem quæ modo *mensæ*, scil. epulæ sacrorum, quibus peracto sacrificio tum vacabant, quasque mox instaurant 172, 175. *vetat*, scil. quia sacra turbare et interrumpere nefas erat. cf. inf. 173. — 114. Comparant Odyss. α, 170 et al. v. Cerdam. — 115. *puppi*. Scilicet, quum v. 101 *proras advertissent*, ut ad litus accederent, mox navi inhibita et in puppim retro remis acta puppim obvertebant litori.

117. *tela inimica Latinis* memorat propter v. 55, *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus conspectis viris armatis major esse debuit v. 109. Graviter et illud : *Quos illi bello profugos egere*, quum Latini tantum nollent sedem Trojanis in suo agro concedere; Additur invidiæ caussa *superbo*, ipsi superbi, superbe, ὑβριστικῶς. — 119. *ferte hæc*, non ad ramum cum Servio

Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
« Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Adloquere, ac nostris succede penatibus hospes. »
Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Æneas dictis adfatur amicis:
« Optume Grajugenum, cui me fortuna precari,
Et vitta comtos voluit prætendere ramos;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,
Quodque ab stirpe fores geminis conjunctus Atridis;

quatuor apud Burmano. a m. sec. — 121. *percussui* Heins. e præstaotioribus secundum Pier. Vulgo *perculsus*. — 122. *Et gradere* Rom. et booi codd. apud Beoedict., quod ille probat, ut sit: *Obstupuit — Pallas, Et, gradere o. q.* — 123. *hac* Gud. se. via, ioepte. — 124. *Excepit* Heins. cum Pier. e libb., alii *accepit*. *Excepitque manum* Hugeo. *Exceptaque manu* pr. Hamb. *manu dextraque* aliquot Pier. cum Schol. Statii I Theb. 470; sic erit *dextra inhæsit*. cf. Burm. *implexus* alii Burm. — 125. *lucum* Fraoe. *fluvioque* Gud. a m. pr. — 127. *Optime* vulgg. ante Heins. In *cui precari* antiquitatis studium declaravit poeta, saltem exquisitam orationoem captavit. — 129. *timui* duo Burm. *exutus* sec. Moret. *arces* Rom. — 130.

et aliis referendum; sed, nuntiate. — 124. *dextramque amplexus inhæsit*, pro, dextram amplexus est eique inhæsit, (ex Homerico: ἐν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ) et hoc pro simplici: manum prehendit. Nihil amplius ad sensum, sed ornate. At Burm. Homericorum et Græcæ rationis in multis parum memor: *dextram amplexus*, et *inhæsit*, sc. cervice, vel alia corporis parte.

128. *comtos*, simpl. pro ornatos. Ineptit Serv. et in hoc, et in caussa origineque ἱκετηρίας, quæ hoc versu designatur, exponenda. Mira comminiscuntur et alii: ut Paschalius de coronis, VI, 17. A religione ritum ductum esse manifestum fit e vittis seu infulis laneis, obvolventibus ramum oleagineum, cujus usus erat cum in sacris, tum in lustratione, et expiatione. Adeoque is, qui præferebat, ἱκέτης, supplex factus, aut crimen expiare se, et culpam deprecari velle symbolice et religiose significabat, aut simpliciter per sacra et deos se supplicare testatum faciebat. Hinc omnino fœderis, pacis et legationis, symbolum est factum.

130. *ab stirpe geminis conjunctus Atridis*. Cognationis gradus esse potuerunt plures, nec dici potest, quemnam poeta sequutus sit, quo cum Atridis conjunctus esset Evander. Omnino utrumque genus a Jove ducebatur. Tum a sororibus, Atlantis filiabus, et Evander et Atridæ oriundi erant (v. Excurs. I); ab iisdem Atlantis filiabus, Pleiadas vocant, alia cognatio mox v. 134 sqq. inter Evandrum et Æneam deducitur: Nam Dardanus Electra et Jove natus, Evander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. v. Dionys. I, 31.

Sed mea me virtus, et sancta oracula divom,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
Edidit, ætherios humero qui sustinet orbis.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cæli qui sidera tollit:
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.

ab stirpe Heins. e Medic. Vulgo *a stirpe*. — 131. *Sed tua me virtus, tua terris didita fama, Cognatique patres* et *sancta oracula divum Conjunxere tibi*; vir doctus Obss. Misc. Vol. I, p. 19. Potuisset quidem poeta et illud velle; ut ap. Horat. *tua me tibi virtus fecit amicum*. Sed poeta nunc alterum voluit. — 132. *dedita* Rom. et alii, et *debita* ap. Pier. et Burm. — 135. Rufinianus de Schem. Lex. p. 254 corrupte: *Electram Graii p. A. cretam*. — 136. *maxumus Atlans* Rom. — 137. *axes* Ed. Ven. *auxes* Goth. tert. — 139. *Cyllene* Medic. et al., perperam. *Cylleni* Mentel. pr. a m. pr. *Cilleni* Dorvill. *Cyllenes* edd. ante Pier., et ante Heins. *in vertice*. — 140. *quicquam si* Goth. tert. *si quiquam* Rom. aliquot Pier. *auditi si quicquam creditis* Gud. a m. pr., unde Heins. conj. *auditi si quicquam credimur*, quod nemo facile præstare dicat. *auditus* Dorvill. com Goth. sec. — 141. *genuit* duo Burm. *qui s. torquet* Schol. Horat. et Ed. Junt. ex aliis locis, IV, 482. VI, 798. ait Heinsius; at h. l. aliter habere scriptos. Neque tamen satis placet τὸ *tollit*. Saltem est, *βαστάζει*, pro sustulit, sublatum humeris fulcit, portat. — 142. *findit* Dorvill. *ab imo* Goth. sec.

Præclare autem et ingeniose poeta hac generis conjunctione utitur ad caussas amicitiæ inter Evandrum et Trojanos ferendas. — 131. *mea virtus*, respicit illud; *non extimui*, confidentia, et animi fiducia ex meæ virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. *Oracula divom* a Sibylla accepta. v. VI, 96, 97. *cognati patres*, per Atlantis filias, Dardanus a Jove et Electra, Mercurius a Jove et Maia natus, ut modo vidimus, et ut mox disertius narrat. *conjunxere* h. adduxere me, ut me tibi adjungere studeam. *volentem*: Homerico more, quo *ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ* obvium est.

134. *Dardanus*. cf. omnino Exc. VI ad lib. III. *advehitur Teucros*, h. ad Teucros; s. Troadem, quam Teucer tum tenebat, advectus est; Dardanus ibi Dardanum urbem condidit; Ilus autem filius Ilium; hactenus itaque poeta dicere potuit: *Iliacæ primus pater urbis et auctor.*

His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipse, meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil affore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant,
Et mare, quod supra, teneant, quodque adluit infra.
Adcipe, daque fidem: sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus. »
Dixerat Æneas. Ille os, oculosque loquentis
Jam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: « Ut te, fortissime Teucrum,
Adcipio adgnoscoque libens! ut verba parentis,
Et vocem Anchisæ magni voltumque recordor!
Nam memini Hesionæ visentem regna sororis

144: *memet ipse* codd. Burm., qui infimi fori libros habuit: etiam aliquot Pier. cum Goth. sec. — 147. Heins. distinguebat: *Insequitur nos: si p.* minus suaviter. Interpungo post. *quæ te* (bello insequitur.) eadem gens *bello nos insequitur;* nos si pellant — *pellat* duo Heins. *adfore* Medic. *offore*, pr. Moret. a m. pr. pro obfore, ex *affore*, quod alii scribunt, ut Gothani. — 149. *quodque supra* Ed. Junt. *abluit* aliquot Pier. et Burmann. — 151. *e rebus* aliquot Pier. — 152. *osque ocul.* Leid., quod Cuningham. conjiciebat. *Iste os* Witt. — 153. *l. l. pectus* Witt. a m. pr. — 154. *Tunc* ante Heins. *justissime* Exc. Burmann. — 155. *Adspicio* aliquot Pier. et ed. Ven. — 157. *Hesiones* ante Heins.,

143—145. Præclari versus. Hunc amo amplectorque Æneam! Junge: *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem;* non prius te tentavi per legatos et callida consilia. *pangere* proprie non est pacisci, sed figere, constituere, facere; ex eo, quod *pangi*, figi, dicuntur ea, quæ decreta sunt, etiam sunt pacta. *per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videat? Burm. tamen eo devenit, ut *per epistolam* interpretaretur. *meum objeci caput.* Etiam Gr. Σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Odyss. β, 237 et ψυχὰς παρθέμενοι Odyss. γ, 74 et al. conf. Quintus Cal. XII, 65. *gens Daunia*, Rutuli. vid. in Excurs. VII sub fin. ad lib. VII. Ad sententiam conf. v. 55 sq. supra. — 150. *Accipe daque fidem, fœdusque feri bene firmum.* Ennius Ann. I apud Macrob. VII, 1, p. 572.

157 sqq. Hoc vero ingeniosum et elegans est poetæ commentum, quo Priamum fingit Salaminem, Hesiones, sororis, Telamoni Herculis sodali nuptæ, visendæ caussa, hincque Arcadiam adiisse, ut Evan-

Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiæ gelidos invisere finis.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden; sed cunctis altior ibat
Anchises: mihi mens juvenali ardebat amore
Conpellare virum, et dextræ conjungere dextram.
Adcessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra;
Et, lux quum primum terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.

quem vide. *Hesione* al. *Hisionæ Rom. Hesionis* Goth. sec. — 158. *Laomedontiadem* alii, præter edd. vett. Macrob. cum Goth. pr. et v. 162 alter. — 159. *Protinus* Pier. et al., ut alibi, h. l. est porro, ulterius pergendo. Ceterum offendit *visentem invisere*. Vidit hoc idem sagax vir, Jac. Bryant, qui totum versum sublatum esse malit, quippe otiosum ad sensum, et ingrato modo interpellantem reliqua. Verum, si id feceris, ad sententiam explendam senties aliquid deficere. — 160. *Cum* Ven. *vestiebat* codd. Pier., quem vide. *juventus*, *juventas*, variant codd. Pier. et Heins — 161. *duces Teucrum* Gud. pro diversa lectione, quod ornat Heins. Sic quoque Goth. sec. — 163. *juvenali* e codd. suis et Pier. restituit Heins. pro vulgari, *juvenili*. — 164. *dextram et c. dextræ* aliquot Pier. *et dextram c. dextræ* Parrhas. et Erf. *et dextræ jungere dextram* Ven. — 165. *Phinei*, *Phœnei*, *Phænei*, *Fnei*, *Penei*, *Phinei*, aberratt. Est ὁ et ἡ Φενεός. — 167. *intertexto* Rom. cum Moret. sec. Rottend. pr. a m. pr. tert. Mentel. Reg. et Exc. Burm. et arridet Heinsio. Scilicet inest aliquid prisci roboris, ὁ τῆς ἀρχαιότητος πίνος. Recepit quoque Wakefield; alterum tamen docte dictum, epitheto translato ad alterum. — 169. *et* erasum Dorvill. *et nunc quam* Leid. *quæ* Mentalh. — 170. *lux quam* Bigot. *terris primum* Leid. — 171. *tutos* aliquot Pier. tresque Burmann.

der ejus notitiam habere posset. Sane quidem, qui Homerum legerit, facile is in hoc commentum incidat, nam et is recordationem priscorum hominum et rerum ex prisco hospitio repetit; v. c. Iliad. γ, 205 sqq. et aliis locis; sed facere hoc debito loco et tempore, id vero est, quod ingenium poetæ commendare debet. — 160. *vestibat ore*, πύκασεν, a Marone sumserunt multi. cf. Cerda. Fondus in Homero Odyss. λ, 318, 319. — 165. *Pheneum* posuit priscam Arcadiæ urbem (Iliad. β, 605) passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, tanquam sedem majorum. — 166. ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum hospitalium, Iliad. ζ, 219 et al., ex quorum pretio et arte tanto major honos accrescebat ei, qui ea acceperat. — 171.

Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum adsuescite mensis.
Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
Præcipuumque toro et villosi pelle leonis
Adcipit Ænean, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis, et lustralibus extis.

demittam Ed. Juni. *dimittam* Puget. — 172. *s. huc quando v.* Menag. pr. — 173. *Annue* alter Hamburg. *celebrare* alter Menag. — 174. *ac jam* Goth. tert. *jam* abest Parrhas. — 176. Versum recitat Macrob. III, 5. extr. et addit: *nam propria observatio est in Herculis sacris, epulari sedentes.* — 177. *Principioque* Menag. pr. — 179. *læti* tres Burm. cum uno Goth. — 180. *ferant* pr. Mentel. — 181. *frequentant* Ed. Ven. — 183. *Perpetuo* Goth. tert., ex interpret. Est enim

opibusque. Serv. *id est militibus; opes antiqui vocabant milites.* Potest hoc ita se habere. Sed poeta posuit genus: *auxilium* et *opes* h. ea, quibus ad bellum gerendum Trojani instrui et ornari poterant. 172 sqq. Color similis narrationis Odyss. γ, 34 sq. et iterum δ, 48 sq.

177. Nolim jungere *præcipuum toro*, quod impedit reliqua; sed *accipit præcipuum*: reliquos Æneæ socios in gramine collocat, Æneam autem, præcipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus. cf. inf. 367, 368. *invitat solio*, ad solium, ut tot alia; v. c. *mœnibus* inf. IX, 676. Tum 179. *aræ sacerdos*, non enim templum erat Herculis, sed ara, maxima dicta. cf. inf. 269 sq. — 181. Onerant canistra donis *laboratæ Cereris*, frumenti πεπονημένου pro ἐκπονηθέντος, elaborati, labore confecti panis; *viscera* autem sunt pro carnibus. — 183. *Perpetui tergo bovis* expressit Homericum Νῶτα διηνεκῆ, Iliad. η, 321. Odyss. ξ, 437, ubi Ajax et Ulysses eodem modo præcipuæ portionis honore excipiuntur. *lustralibus extis.* Multa perperam tradunt Serv. et alii; sed aliter accipi vix possunt quam quod eorum usus aliquis præcipuus in lustrationibus erat: non quidem lum, nam heroicis temporibus in epulis sacris exta apponebantur, ut h. l. sequentibus tamen ætatibus, quibus exta inspiciebantur et cremabantur; a Romanis autem etiam in sacris expiatoriis immolari ea solita esse, satis constat: v. c. in Fordicidiis Ovid. Fast. IV, 637, 638, 670 sq. *Lustralem facem* et similia comparat Barth. ad Stat. Theb. I, 507.

Postquam exemta fames, et amor conpressus edendi,
Rex Evandrus ait : « non hæc sollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Inposuit : sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc adspice rupem :
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu;
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,

ipsum tergum, quod longe porrectum est, significanter ita dictum. — 184. *comprensus* Rom. ap. Pier. — 185. *Evander* pauci v. Pier. *Evandros* duo Burm. — 186. *tanti nominis aram* malit Cerda; quia *ara maxima* v. 271. — 187. *veterumve* ante Heins. conf. Pier.; sicque omnes Goth. cum Erf. Donatum suspicor *veterumque ignara parentum* legisse; sed recte *deorum* se habet; non novam hanc esse ait religionem et a priscorum *deorum* cultu temere recedentem. Bene exponit locum Lactant. IV Inst. 28. — 188. *hostes* Franc. *h. servata* pr. Menag. — 189. *S. colimus* Menag. pr. *meritos sacramus* Dorvill. et Exc. Burm. *renovamus* pr. Moret. *novare* bene dictum de sacro anniversario. — 190. *Jam pridem* unus pervetus Pierii (est is Romanus) cum Palatino ap. Benedictum, et pars Heins. *accipe* Franc. a m. pr. *Hanc primum s. s. suspice r.* Serv. ad I Æn. 438. — 191. *dejectæ* Rom. et Palat. idem, perperam. conf. I Ge. 283. conf. inf. 355. *disjecta est p.* Goth. sec. — 192. *texere* duo Burm. — 193. *Hæc* qu. Moret. *huic* Ven. — 194. Interpunxi post Ruæum et alios : *Semihominis Caci facies quam dira t.*, ut sit *facies*

184. *amor edendi*, quis non videt Homericum ἔρον ἐδητύος. Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. — 187. *vana superstitio*, deserens priscorum deorum cultum, a vetere religione desciscens, et *vana*, temere innovata, nullo certo animi judicio. — 189. *novamus* dictum de sacro anniversario. Sacrum igitur fit *Herculi Servatori*, Σωτῆρι, Ἀλεξικάκῳ.

193 sqq. De Caco fabula Italorum domestica fuit : ornata a poetis Romanis variis modis. Conferant, qui volent, Ovid. Fast. I, 543 sqq. Propert. IV El. 9. Liv. I, 7. qui locus huic nostro simillimus est, Dionys. I, 39. Alia ac diversa leguntur apud Solinum, et apud Tzetzam Chil. V, c. 21 e Dione. Traxere ex Virgilio suas descriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 sqq. et serpentis ad Bagradam a Regulo occisi Silius VI, 146 sqq. Ut autem poeta pro episodio fabulam adhibere posset, veniam dabat carminis consilium Romanorum originibus et nomini consulturi. Nam a Caco interemto sacri Herculi ad *aram maximam* fieri soliti origo repetita. cf. inf. 269 sq. Liv. l. l. et alii.

194. *facies Caci*, Cacus facie dira. conf. Var. Lect.

Solis inadcessam radiis; semperque recenti
Cæde tepebat humus; foribusque adfixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Volcanus erat pater; illius atros
Ore vomens ignis, magna se mole ferebat.
Adtulit et nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque dei: nam maxumus ultor,
Tergemini nece Geryonæ spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis; vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,

Caci pro Caco. cf. inf. 298. VI, 575 et Bormann. h. l. Vulgo interpungebatur, *Hic spelunca fuit — Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*; ita sententia est: *cujus speluncæ facies erat dira. quem d.* sec. Moret. *tenebat* revocavit Heins., alii cum Rom. *tegebat*; ut sit: *facies quam dira tegebat*, quod et Cuningham. prætulit. — 195 *inaccensam* duo Heins. *inaccesam* Franc. *inadspectam* Schol. Statii Theb. I, 362, quod non displicebat Burmanno. — 196. *que* abest Medic. Pierii et aliquot Heins. *for suspensa sup.* aliquot Pier., ea interpretatione. — 197. *squallida* Medic. a m. pr. Conjecit quoque *squalida* Bentl. ad Lucan. II, 165. — 198. *Huic Volcanus erat monstro* malebat Cuningham. Itane poetæ variare numeros non licebit? *atrox* Franc. — 201. *adventus* neminem maluisse miror *m. heros* aliquot Pier. — 202. *Geryonæ* vindicavit Heins. post Guellium, meliorum codd. auctoritate: ex Γηρυόνας. Vulgo: *Geryonis*, ex Γηρυών. *Geryoni* Rom. — 203. *huc* Franc. a m. pr. cum Goth. tert. et Erf. — 205. *furis* retraxit Burm. pro *furiis*, quod Heins. defenderat. Codicum quidem auctoritas utramque lectionem tuetur, priorem inprimis Servius, eamque probarunt Stephanus, Bronkhus. et Marklandus cum Burmanno; quæ tamen hic affert, levia sunt. Dicuntur *ferus* et *efferus* promiscue cum et sine adjecto casu. Equidem *furiis efferus* præfero: primum, quod poetico ornatui hoc consentaneum; *furis* vero vocabulum epica gravitate indignum et exile. Tum *furiis* in *furis* mutatio prona fuit, e vetere scriptura; non item inversa ratione. Tandem in *furiis* conspirant Rom. et Medic., principes diversarum sectarum: *furis* in recentioribus regnat, ut in tribus Goth. — 206. *intractatum* Rom. et Medic. Pierii, cum Gud. et tribus aliis Heins., quod placebat viris doctis, jam olim Benedicto, quia *tractare* et *contrectare* de

196. *superbus* Maroni est sævus, atrox. h. l. a Caco translatum ad fores specus. — 199. *magna se mole ferebat*, simpl. ad habitum corporis vastamque speciem refero, pro, *incedebat*: sed assumsit notionem vasti corporis; id quod ad ἐνάργειαν facit.

202. Cf. sup. VII, 661 sqq. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; peragratæ ab Hercule Italiæ vestigia ubique ostentabant. cf. sup. Excurs. XIV f. lib. III. Quid? quod adeo *via Herculea* inde ab Italia usque ad Celticam fuisse narratur: Mirab.

Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas:
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea, quum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Inpleri nemus, et colles clamore relinqui.

furibus proprie dicuntur. Recte quidem; sed alienæ istæ ab h. l. argutiæ; ante Heins. erat vulgatum: *intentatum*: hoc habet Medic. a m. sec. et pars codd.; si *intentatum* a poeta profectum non est, saltem alterum eo sensu est accipiendum. *fuissent* Medic. et Gud. a m. pr. *tulisset* alter Hamb. Sane *fuisset* dictum pro, esset. Wakefield, qui *intentatum* recepit, dubitat quoque, an non *relinquat* reponendum sit. — 208. *Advertit* Dorvill. — 209. *Atque has* Ven. *ferent* pr. Moret. *v. certis* Parrhas. — 210. *tauros* pro *tractos* sphalma Goth. tert. — 211. *raptos* post *tractos* tautologum esse censens Wakefield non modo conjicit, sed et reponit: *Indiciis, raptos saxo occ.* ut apud Propert. IV, 9, 9 *Incola Cacus erat, metuendo raptor ab antro.* — 212. *Quærentem* vulgo inde a priscis edd. lectum. *quærenti* Heins. adoptavit e Medic. aliisque, ut *ferebant* sit, *se ferebant*. *quærentis* Rom. et alii Pier., quod et Heinsius suspicatur ab initio fuisse in libris exaratum. *quærentes* Gud. a m. sec. cum tribus Heins. *quærente* Medic. Pierii. An *quærentum*, quod Burmann. præscripsit, ullibi legatur, non invenio. Versum forte abesse posse, concedo. At Wakefield pro adulterino etiam habet. — 213. *movebat* Ven. — 214. *habitumque* duo Burm. *parabat* Medic. a m. pr. *pararat* qu. Moret. *pararent* Rom. — 215. *Discessum* Gud. — 216. *relinquit* Goth. tert.

Audit. 86 et 100. — 208. *Avertit*, abigit, ut I, 527 *raptas ad litora vertere prædas;* tum *intractatum* pro vulgari: intentatum; nam junctum τῷ *inausum*. *a stabulis* autem, a pascuis, in quibus procubuerant: ut αὐλά. Iterum sic v. 213. — 209. 210. Hoc a Mercurii furtis adumbratum. vid. Homer. Hymn. in Mercur. vss. 69 seqq. 75, 76. *versa viarum indicia*, sunt vestigia pedum. *ferebant se*; ἐφέροντο, ut modo 199, vel, nulla vestigia vocabant quærentem ad speluncam.

216. Herculem cum armentis puta progressum jam ab altera montis parte processisse. *colles clamore relinqui*, h. a bubus; superari boum mugitu, ut bene Burm. exposuit; ut ultra colles procederet auditus mugitus, et usque ad Caci speluncam perveniret. Ita passim *relinquimus* eum, quem superamus, inprimis cursu, et *loca relinquimus*, per quæ transimus, adeoque clamor relinquit montes, quos superat, ultra quos auditur. Hæc usu loquendi et analogia defenduntur; dura tamen esse, sensus cujusque docet. Alias esse possit dictum de clamore a colle resiliente, adeoque ex impulsu eum

Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor : rapit arma manu, nodisque gravatum
Robur; et ætherii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis : fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque inmane catenis
Dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit objice postes;
Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Adcessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens : ter totum fervidus ira

reliquit sec. *colles relicti*, (scil. *impleri clamore*) conj. Jo. Schrader. — 218. *Mugit* Rom., aliquot Pier. et Menag. alter. — 219. *Alcides* Ven. *antro* Rom. *f. exardet vel exarsit et atro Felle dolor :* malebat Dorvill., oec male; etsi durior illa structura, duplici auferendi casu juxta apposito, oon infrequeos est : *furiis*, per furias, propter iram. — 221. *Robor* Gud. et Meotel. pr. *ætherii* oovavit Borm. pro *aerii*, quod alii habent. — 222. *trementem* tres Burm. — 223. *oculi* oovatum erat a Burmanno. Sic duo Heins., Bigot. et pro var. lect. Servius. Probat quoque Wakefield. *oculos* God., quod Heiosio merito arridebat. *oculis* vulgo obique legitur, quod utique amplector, etiam tamquam magis epicum, pro vulgari : *nostri homines viderunt eum turbatos oculos habentem*. Argutatur Burm., dum *turbatus* solum sic sufficere dicat : Lucan. III, 356 *quum turbato jam prodita vultu Ira ducis*. Sic enim *turbatus animo*, et *animi*. Nec aliter Græci : ταραχθεὶς τὼ ὀφθαλμώ. *Turbari* autem oon modo ira, amore, furore, verum et timore a poeta aliquis dicitur. *fugit illico* Mootalb. *illico* et Goth. sec. — 225. *includit* Goth. sec. *que* abest. Parrhas. — 226. *Objecit* Leid. — 227. *obice* al., ex more. *obiece* Ed. Mediol. *emunit* Rom. — 228. *animi* Leid. *que* in fioe aberat aliquot Pier. et Goth. tert. — 230. *tunc totum* Menag. pr. *frendens* Rom.

relinquente; nam collis remittit clamorem; clamor ita cum relinquit. Obvia magis, teouis tamen est oratio, si accipias : *colles relinqui a bubus discedentibus cum clamore*. Præferas tamen cum Servio; Sic quoque I, 519 *et templum magno clamore petebant*, quidni poeta quoque dixerit, cum desiderio et clamore reliquisse armenta loca, colles, a quibos discedebant. — 219. *furiis*, per furias, iram. — 220. *arma* sont ipsa clava, de qua seqq.

226. *ferro et arte paterna*, catenis ferreis a Vulcano elaboratis suspensum erat saxum, quod demisit, et aditum obstruxit, *postes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores, *objice*, saxo illo objecto pro

Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avolsam solvit radicibus; inde repente
Inpulit: inpulsu quo maxumus insonat æther,
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta adparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitus patuere cavernæ:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat

231. *Aventinum* tert. Rottend. pro div. lect. et Oudart., sed alterum doctius: ut *fons Timavi*, *urbs Buthroti*, quæ Serv. laudat; cf. Burm. — 232. Mire distinguebant aliqui ap. Serv. *ter s. t. limina: nequicquam ter: f. v. r.* — 233. *præruptis* Dorvill., a m. sec. interpolatrice. — 234. *incumbens* Menag. pr. et Parrhas. cum Goth. sec. e sqq. v. 236. — 236. *impendebat* tert. Rottend. *in amnem* Rufinian. in Schem. Lex. pag. 255. — 237. *Dextera* alter Hamb. *convulsit* Goth. sec. — 238. *Advolsam* Medic. *Evulsam* Leid.; conf. III, 575. *volvit* tert. Mentel. *solidis radicibus* Parrhas. — 239. *impulso* Mentel. alter. *intonat* aliquot Pier. et Heins.; et sic editum a Cuningham. *aer* Ven. — 240. *que* abest aliquot Heins. — 241. *Ac* Ven. *ut* Moret. sec. *dejecta* Goth. tert. — 242. *catervæ* Goth. sec. Non placet repetita in binis versibus vox *penitus*. Priore loco *late* non male substituebat Schrader. ex Ennii versu, quem vid. in Nota. — 243. *Nec s.* Goth. tert. — 244. *reserat* et *recludit* pars obiee: quod idem vs. — 231. *saxea limina*. Catenas ferreas ab usu istius sæculi alienas bene temperavit poeta, adjecta artis Vulcani memoratione.

236. 237. Stabat saxum, sed prominens, πρηνὲς, ἐπιῤῥεπὲς, in tergo antri versus Tiberim, et in ripa fluvii ita situm, ut ad lævam ei amnis esset; amni ex adverso, ita ut a dextra ripa ei esset, stetit Hercules, et saxum labefactavit, ita ut illud in amnem prolaberetur. — 242. *regia*, ut de Æoli antro *aula* lib. I, 140 Serv. Ornavit autem Ennianum versum: *Tum cava sub montem late specus intu' patebat.*

243 sqq. Ex Iliad. υ, 61 sqq. esse adumbratos versus, monitum satis post Macrob. V, 16. Illud addam: Homerica esse longe graviora, quod ibi inter effectus pugnæ deorum numeratur hoc, quod Maro tantum in comparatione posuit; Minus autem mirationem faciunt ea, quæ in comparatione memorata sunt, quam quæ de ipsa re memorata, tamquam effecta, prædicantur. Petiit e nostro Statius Theb. VII. 815 Amphiarao a terra

Pallida, dis invisa; superque inmane barathrum
Cernatur, trepidentque inmisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga jam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit, involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti injecit saltu, qua plurimus undam

Pier. et Heins., quod præferam in poeta. *aperit s. ac r.* Parrhas. et Gud. a m. sec. *recludet* sec. Moret. *recludant* alter Hamb. — 245. *que* abest Ed. Ven. et ex suis membranis rescissum a Brunckio. *super* est, superne, desuper. — 246. *trepident* Heins. e codd.; vulgo *trepidant*, quod Rom. quoque exhibet: recte, si quid video, modo *que* absit. Abest etiam a Rom. et aliis *que*. Equidem *trepidant immisso*, quod olim erat, præferam. Verum piget mutare quæ incerta sunt et lubrica. Dorvill. *admisso*. — 247. *in* abest parte codd. Pier. et Heins. — 248. *insueta paventem* codices ap. Pier. Sed *rudens* est ἐπιβρωμώμενος, ut ap. Callim. in Del. 56. *saxoque insueta* Rom. — 250. *instant* Lutat. ad Statium ap. Burm., perperam. — 251. *super u. p. est* vulgo legebatur. Ejecit *est* Heinsius secundum codd. suos et Pierii. *fuga nunc super illa* Diomedes lib. I. ap. Heins. *super illa* Leid. *super illa dabatur* alter Menag. — 252. *m. dictu* Goth. tert. — 255. *Fumigeram* Menag. pr. Bigot. et Goth. tert. *Flammiferam* ed. Ven. *conjunctis* Montalb. — 257. *injecit* Heins. e parte codd. pro vulgari *jecit*, quod Rom. cum aliis tuetur. *ejecit* Hugen. *quo* aliquot Pier.

hausto: *ecce alte præceps humus ore profundo Dissilit, inque vicem timuerunt sidera et umbræ.* — 245. *dis invisa*, argutatur Burmannus post Ruæum et alios, dum interpretatur non visa, ut *invisus* lib. II Æn. 574. Sed in loco Homerico, quem poeta expressit, v. 65, satis manifesta sunt οἰκία — τά τε στυγέουσι θεοί περ h. *abhorrent*, *aversantur*, δεδίασι; mox 245 *super* pro desuper. — 248. *insueta rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Comparat Ernesti τὸ ἐπιβρωμᾶσθαι ap. Callimach. in Del. 56. Frequens et obvius apud poetas usus vocum talium a clamore animalium traductarum, quem illustrare nihil attinet. *molaribus* simpl. pro grandibus saxis; sic μύλακες Iliad. μ, 161; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis. Non de clava cogitandum erat, post molares. Ovidius l. c. Fast. I, 570 *Remque ferox saxis stipitibusque gerit.*

256. *animis*, præ ira. *undam*. Georg. I, 472 *Vidimus undantem*

Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Conripit in nodum conplexus, et angit inhærens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revolsis;
Abstractæque boves abjuratæque rapinæ
Cælo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur: nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, voltum, villosaque sætis
Pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignis.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,

259. *Sic* duo Burmann. *moventem* Goth. tert. cum tert. Mentel., quod mire blandiri vidi viro docto, qui recte observabat, *vomere* jam antecessisse, *moventem* autem esse exquisitius et proprium in tali re poetarum verbum. *novantem* alter Hamburg. — 260. *in medium* Bigot. et Goth. tert. *corripit in nodum* male jungit vetus Grammaticus Anthol. Lat. Tom. I. lib. I, Ep. 45, 10. — 262. *extemplo vel interea* Gud. *reclusis* aliquot Pier. Dorvill. et Oudart. pro var. lect. codices bini recentes et mendosi. *repulsis* Goth. tert. — 263. *abstractique b. objurataque* Ed. Ven. *adjurataque* Exc. Burm. — 264. *immane* Goth. tert. — 266. *pilosa* Dorvill. — 267. *ac* Ven. *semifera* Goth. tert. — 268. *celebratur* pars Heinsianorum codd. *servatur* Bigot. *servatus* Goth. tert. *honor* ex Prisciano Burm. — 269. *Poticius. Potus*, et in Goth. sec. *boetius* erratum.

ruptis fornacibus Ætnam — Ornate omnia: *nebulaq. i.* pro, qua parte specus densissimus est fumus; ut *mare*, *ignis*, æstuat, sic nunc *fumus*. — 260. 261. Elidit fauces Caci arto brachiorum nodo constricti: ita ut elidantur oculi; more Herculis, quo leo et Antæus fuere occisi: quem deseruit Propert. IV, 9, 15 (ubi quoque triceps Cacus) cum Ovid. I. Fast. 576, ubi clava interimitur Cacus. cf. Spanc. Polymet. p. 123.) *in nodum* doctius quam nodo, per nodum. *complexus corripit* ornate pro complectitur. — 263. *abjuratæ rapinæ*; respicit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectu facilem: Cacum perjurio negasse se boves apud se habere. — 265. conf. Iliad χ, 369 sqq. de Hectore. Exhibent rem duo numi maximi moduli ex ære nobilissimi: alter Antonini Pii, alter M. Aurelii. Pii nummus alius est, in quo Hercules ipse ad aram maximam sacrificans exhibetur; et tertius cum Hercule epulum, quod instituerat, celebrante. Occurrunt apud numographos, tum apud Eckhel. in Doctrina num. Vol. VII, p. 29 seq.

268. Hinc sacrum celebrari cœpit, quod posteri traditum servarunt, ita ut adhuc anniversarium sollenne agamus. — 269 seq. conf. sup. ad v. 193 sqq. Narrata res a

Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
* Hanc aram luco statuit, quæ Maxuma semper
* Dicetur nobis, et erit quæ maxuma semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.

270. *sacris* Rom. Jo. Marius Matius ap. Heinsium distinguebat post verba : *custos Pinaria sacri.* ut sqq. *statuit* ad ipsum Herculem referatur, quem alii aram maximam dedicasse aiunt; conf. Ovid. Fast. I, 581. Liv. I, 7. Equidem cum versu 270 finiendam arbitror sententiam, et versus 271. 272 ejiciendos tamquam commentitios et alterum ex altero procusum. Nihil potest esse jejunius et poeta magis indignum quam : *quæ maxima semper Dicetur nobis*, et erit *quæ maxima semper.* — 271. *statui* legebat Pomponius : « *Evander instituit : ideo eo loquente melius* statui, *quam* statuit. » — 272. Hic versus aberat a pr. m. Mentel. pr. et Rottend. sec. At in Leid. finiebatur post *erit.* Markland. ad Stat. III Silv. I, 9 resecabat hemistichium : *et erit quæ m. s.* et *erit quoque* Parrhas. — 273. *Ergo agite* Priscianus ap. Heins. — 274. *fronte* duo Burm. *comam* alter Leid. *porrigite* duo alii. *spargite* Dorvill. et aliquot Pier. *sumite* Oudart. pro var. lect. *porgite pocula* Goth. tert.

Liv. I, 7 et IX, 29, ubi cf. Intpp. Dionys. I, 39. Prop. IV, 9, 67. 68. Tac. Ann. XV, 41. *custos*, antistes, quæ curaret sacrum. Aliis a fabulis Macrob. III, 6 hæc repetiit. Inversa autem oratio pro : Potitius et Pinarius; seu Potitii et Pinarii. De iis v. loca laudd., ut et de Ara Maxima. In eodem sacro, *capite* erant *aperto*, qui sacra faciebant; unde mox 274. 277 coma frondibus cingitur; Liv. I, 7 *sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit Romulus;* sic quoque Strabo V, p. 352 B (p. 230) : caussam afferunt apud Macrob. III, 7 extr. vel quod Græco ritu sacrum factum, (v. Livius lib. I, 7 et Strabo V, p. 352. B. C.) vel quod signum Herculis capite operto esset, sc. exuviis leonis; ne quis adeo in æde dei habitum ejus imitaretur. At Romanorum mos erat in sacris *velato esse capite* : cujus moris originem a poeta expositum vidimus Æn. lib. III, 403 sqq.

273. *tantarum in munere laudum.* Non assequor interpretes, nec Burmannum, qui lib. V, 652 huc vocat, ubi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poetis pro virtutibus et strenue factis : ergo *in munere laudum* erit in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules : cf. sup. 185 sq. — 274. Sequitur locus de libatione. *Porgite*, non ut alter alteri ex ordine poculum præbeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta, et prolato poculo. Mox idem : *date vina. Communem deum* Trojanis et Arcadibus, communi fœdere junctis, hospitibus et amicis. vid. vss. 172. 173. 174. Sic accipiendum cum Donato. Aliena multa cumulant Servius et interpretes : Sic XII, 118 *Rutulique viri Teucrique — In medioque focos et dis communibus*

Dixerat: Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
Et sacer inplevit dextram scyphus: ocius omnes
In mensam læti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior fit Vesper olympo;
Jamque sacerdotes, primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.

276. *Herculeæ umbræ* pr. Hamb. — 277. *nexo* Gud. a m. pr. — 278. *impleral* Bigot. *dextras* alter Hamb. *Et dextram implevit sanctus scyphus* aliquot Pier. — 279. *In mensa* aliquot ap. Burm. cum Goth. sec. Apud Macrob. III, 11 est censura versus. *In mensam libant* — in hoc errasse Maronem *quum non in mensam, sed in aram, secundum morem libare debuerint*. vindicat poetam alios vir doctus ibidem, et fuit alius mos Romanorum, alius Græcorum, saltem ætatis heroicæ. Locum qui sequitur una cum hymno illustravit vir doct. Car. Aug. Böttiger singulari libello 1789. — 281. *ibat* tert. Rottend. — 282. *flammam* aliquot Pier., inter quos Rom. *gerebant* Goth pr. Sane parum placet *ferebant*, *ferunt* trinis vss.; et quam impedita sit interpretatio versuum *Instaurant epulas et Dona ferunt*: in Notis declaravi; Scilicet si dicere licet quod sentio: hi duo versus a poeta in margine appositi fuisse videntur ad superiora: *Ocius omnes In mensam læti libant, divosque precantur: Instaurant epulas sq.* Duobus versibus h. l. ejectis bene procedit narratio: *Jamque sacerdotes — flammasque ferebant. Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum, Populeis aras Gromineos parabant.* — 276. 277. caput cinxit *populea* corona: quod *populus Alcidæ gratissimo*, et quidem alba; hoc norunt omnes. *bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit usus lauri in sacro Herculis. v. Serv.; Macrob. Sat. III, 12; et Cerda. — 278. *scyphus* proprie h. l. dictus, in re Herculi sacra: notante Macrobio V, 21.

280. *devexo Olympo;* cælo, circumacto motu diurno, inclinante se, ut II, 250 *Vertitur interea cælum:* ubi vid. Exc. II ad lib. II. 283. Necesse est, si verborum sententias explores, fuisse morem sacrorum, ut sub vesperam sacrum instauraretur, ignis in ara accenderetur a sacerdotibus; utque tum crematis victimæ partibus aliæ in epulis sacris apponerentur, inde saltatio religiosa cum cantu fieret ad aram. Hæc et sqq. ad mensas secundas, atque adeo ad bellaria, convivantium referunt interpretes: quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, inprimis libatione modo facta. Religiosum ritum describi in aperto est, quo ignis in ara instauratur, et circum aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant* — *Tum Salii ad cantus incensa altaria circum* saltant. Ergo et reliqua eodem referenda, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum, quas easdem inusitato more per *mensam secundam*, seu *mensæ secundæ* dono declarat. Fatendum tamen, et hac et quavis alia tentata ratione

* Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ
* Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis;
Hic juvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercæ
Monstra manu geminosque premens eliserit anguis;

adsunt evincti tempora ramis. — 283. *Instaurantque* Gud. a m. pr. Io Meoag. pr. hic ordo erat versuum 285. 286. 283. 284. Versus hos importuoos, qoocuoque te vertas, ejiciendos esse, patebit e Nota. — 285. *Tunc* Rom. *a cantis* Goth. sec. — 286. *adsunt:* adveoiunt ad cantum. Nisi dicas *adesse ad cantum*, seu *cantui*, esse respondere saltatione. Vox est parum commoda. Jo. Schrader. conj. *saltant. et vin ti* aliquot Pier., inter quos Rom *tænis* pr. Voss. et pro var. lect. Gud., et Moret. qu. *tenis.* — 287. *atque senum* aliquot Pier. — 288. *fata* duo Burm. *ferant* illatum erat ab Heinsio e libris; alii cum edd. *ferunt:* haud dubie verius; est enim pro: *ferunt illi*, efferunt, celebrant. Retinuit quoque hoc Cuningham. — 289. *geminas anguis* Nounius in *elidere* vid. Heias.

versus 283. 284 nee sensu nec structura satis congruere: etiamsi dixeris, antiqui saeri morem a poeta describi, qui nonnulla singularia habuerit: ita *pellibus in morem cincti:* Ergo ex vita antiqua, qua pellibus incincti esse solebant homines, mansit hic mos sacri in Lupercis; uti 285 Salii huic saero adhibiti sunt. — *oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda: sane tus etiam lance apportabatur, non modo acerra. cf. Ovid. IV, Pont. 9, 33. Servius exta h. l. lancibus apponi ait: idque sequi præstat. Ita dum exta cremantur in ara, epulæ interea instaurantur. *Instauratas epulas* supra vidimus lib. VII, ubi crustis jam comesis Æneas vs. 133 *Nunc pateras libate Jovi*, et 146 *Certatim instaurant epulas:* quod ad solam libationem spectare videtur: sicque Odys. ι, 388 sq., ubi Nestor de saero domum redux assidet cum suis et libationem facit: sed nullas epulas secundas.

285. *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numæ instituto, ut creditum fuit. At h. l. poeta Herculi Salios assignat, quandoquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune sacerdotum fuisse videtur, a saliendo; omnis enim olim res sacra cum tripudio et cantu conjuncta erat. conf. Serv. Hæserant in hoc jam veteres. v. Macrob. Sat. III 12. Chorus h. l. est *περιβάμιος* et *ἐγκύκλιος*, ut docte observat Böttiger supra laudatus; et carmen dixeris esse *ὑπορχηματικόν*. De populea corona vid. ad v. 276. Illud quoque notabile, quod Salii seniores et juniores memorantur.

Quæ sequuntur v. 288 et sqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta sunt, oratione a poeta præclare in hymni formulam conversa v. 293 sqq., ut ipsa narratio dramatis naturam induat. Observandum quoque artificium poetæ, quo oratio variatur et invertitur, una notione subjecta: tu occidisti,

Ut bello egregias idem disjecerit urbis,
Trojamque, OEchaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. « Tu nubigenas, invicte, bimembris
Hylæumque Pbolumque manu, tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemea sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento;
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhœus,

290. *Et b.* Ven. *dejecerit* aliquot Pier. et Burmann. cum Goth. tert. *devicerit* Veo. — 291. *OEthaliam*, *OEtaliam*, *Ethaliam*, *Æthaliam*, *E haliam*, *OEiam*, moostra lectionum : et mox *Aritheo*, *Eurcto. et duros* Rom. Macrob. VI Sat. 6 et duo Heins. *eduros* Medic. *ut durus* Bigot. et Goth. tert. — 293. *bimembres :* Voc. Cornificium primum ausum esse fiogere notatum est ap. Macrob. VI, 5 extr. — 294. *Yleum Pholumque* Parrhas. *Hylocumq. Polumq.* Goth. sec. *Neleum* Marius emendabat perperam ap. Heins. *Crescio* Dorvill. *metas* Goth. sec. — 295. *Nemea sub rupe* Rom. et Medic. Gud, aliique doctius, ex Νέμεας, quam qood vulgo adhuc legebatur *Nemeæ sub rupe.* — 296. *flevere* Oudart. *timuere* duo alii Burm. — 297. *semensa* Rom. cf. Serv. Seoeca ep. 82 subjicit versum ex Æn. VI, 401. — 298. *Non te* Parrbas. *Te nullæ* Goth. tert. *nec terruit* duo Burm. cum Goth. sec.

tu prostravisti *OEchaliam :* quo nomine urbes fuere Messeniæ, Thessaliæ et Eubœæ : ad hanc Eubœæ OEchaliam referunt fere Tragici, quod de expugnatione ab Hercule facta narrari solet, denegata a patre Euryto Iole. v. de his ad Apollod. Not. p. 439. 480 et ad Homerum, Iliad. β, 596. 730. — 291. *labores* cf. Iliad. θ, 393. τ, 133. Odyss. λ, 620. *fata Junonis* infestæ aiunt esse voluntatem : Sic Serv. et alii. Accipio de fatis, quæ Junonis odium fecerat. Fatale enim erat, ut Hercules ad explendam Junonis iram tot labores perferret, ita ut ne Jupiter quidem iis exsolvere ac liberare valeret. Sic IX, 135 *Sat fatis Venerique datum.* Suavis et jam Macrobio VI, 6 med. observata conversio in secundam personam vs. 293. qua docti poetæ haud raro utuntur, ut Horat. II Carm. 19, 13 *Tu flectis amnes.* etiam recentiores : videas v. c. Milton. *P. L. B. IV.* 1720 *sqq. nubigenas Hylæum Pholumque* Centauros vid. Georg. II, 456. 457; ad hos et ad sqq. cf. Apollod. II, 5, 4 sqq. *Cresia prodigia*, τέρας, taurus Cnossius : quem vivum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, ut, etsi de uno tantum proprie dictum, pluribus membris esset accommodatum, aut aliam fabulam sequutus est. — 296. 297. descensu Herculis ad Orcum facto, ut Cerberum adduceret Iliad. θ, 368. Odyss. λ, 622. — 298. *facies*, monstra, quæ in inferis occurrebant. Æn. VI, 285 sqq. *Hydra Lernæa* jam ibi commemorata : nunc *Typhœus* additur, quem in

Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Jovis proles, decus addite divis,
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo. »
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
  Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt : ibat rex obsitus ævo,
Et comitem Æneam juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilisque oculos fert omnia circum
Æneas, capiturque locis; et singula lætus
Exquiritque, auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis :
« Hæc nemora indigenæ Fauni, Nymphæque tenebant,

299. *nec te* idem cum aliis. — 300. *circumstitit* aliquot Burm. — 301. *deus addite* Parrhas. — 305. *Quo sonat* Goth. sec. — 306. *Exhinc* duo Burm. — 308. *trahebat* pro var. lect. pr. Hamb., ut Æn. II, 457, unde huc venisse probabile mihi fit. — 309. *Ingrediensque viam vario s.* Ven. *levabant* Hugen. a m. sec. et Schol. Statii ap. Burm. *lavabat* Rom. — 312. *que* abest post *exquirit* in Ald. pr. *animumque virum* Goth. pr.

Tartarum fulmine detrusum ediderat quoque Hesiod. Θεογ. 853 sqq. 867. Orionem in inferis collocavit Homerus Odyss. λ, 571 et sqq. Ad communem autem interpretum morem jungimus vss. 298 300 cum antecedentibus. Alioqui, si sententias et facta sejungas, alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, quibus Typhœum accensere solent poetæ, alterum ad hydram Lernæam apud Nemeam occisam referri poterat; ut confundantur Hercules ille antiquæ religionis et Thebanus Hercules; quod nec sine exemplo fieret. — 299. *arduus* præclare adjectum; stans enim erectus vasta corporis specie terrere poterat ille: *rationis egentem*, consilii inopem, de ἀμηχανίᾳ, ἀπορίᾳ, ex pavore: h. terrore perculsum. — 302. *dexter*, adsis propitius. — 304. *spirantem ignibus* doctius quam ignes exspirantem.

307. *rex obsitus ævo :* ut alias *gravis* de magna copia, *oppressus*, *obrutus*, *gravis ætate*. cf. Burm. — 310. *faciles* epitheto ornans, mobiles, vagos oculos, volubiles.

314. sqq. Egregius locus, quo antiquus Italiæ status describitur. v. Excurs. II ad h. lib. *indigenæ Fauni Nymphæque* non modo ἰγ-

Gensque virum truncis et duro robore nata :
Quis neque mos, neque cultus erat; nec jungere tauros,
Aut conponere opes norant, aut parcere parto;
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademtis.
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Conposuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt

315. *et rupto robore* tert. Rottend. — 316. *neque jungere* aliquot Pier. — 317. *haud* Burm. *nec* Serv. ad Æn. I, 374. *et parcere* alter Hamb. *partis* Leid. *rapto* Medic., sed in litura. *gnorant* Mentel. pr. — 318. *victus venatus* Montalb.; per appositionem, ait Heins. *asper cultu* Oudart. *alebant* Ven. et Dorvill. — 319. 320. Laudat Augustin. C. D. VII, 26. — 320. *regnis : terris* pro div. lect. Hugen. — 323. *tutus latuisset* ap. Lactant. Heins. *in hortis* Goth. sec. — 324. *Aurea quæ perhibent* Heins. refinxit ex codd. tum suis, tum Pier., omni-

χώριοι, sed et αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς, scilicet designantur Genii locorum. Suaviter autem poeta extulit hoc: Loca circa Tiberim olim vastities obtinebat silvarum, per quas feri homines palabantur. *truncis et duro robore nata* pro truncis roborum. Nata, ut probabile fit, loquendi et fingendi forma ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi. v. Serv. cf. Stat. IV Theb. 276 sqq. etsi non adeo subtiles in his loquendi formis fuere prisci homines; nam etiam e saxis natos dixere; et intra paucos versus apud Hesiod. O. et D. 143 sq. est γένος ἀνθρώπων χάλκειον, ἐκ μελιᾶν, ἀδάμαντος ἔχον θυμόν. At quæ mox iterum ex ære memorantur, vss. 150, 151, ab interpolatione profecta esse videntur.—316. *mos*, certum vitæ institutum, lex quædam vivendi; τεθμός præclare autem mitior vitæ cultus declaratur his: *componere opes et parcere parto*, τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι, quibus feros homines assuefacere difficillimum est. Conferant erectioris indolis juvenes Lucretianos versus lib. V, 951 sqq. in iisque 956. — 318. *rami* h. fructus arborum. Porro jung. *asper victu*, non *alebat victu*. Est venatus, qui asperum victum præbet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319. Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, ut videtur, ex etymologia voc. *Latii* a *latendo*. *Saturnus* tamen nomen Latinorum patrium, forte a *satu*, seu satione rerum, inprimis frugum. Sed comparatus ille cum *Crono* fabulas Græcorum in se derivandi opportunitatem dedit. Contra Ausonum, adeoque Aboriginum, et Latinorum religiones videntur fuisse valde simplices; v. Excurs. IV et V ad lib. VII. — 321. *indocile*; Serv. pro indoctum: malim pro fero et agresti accipere. — 322.

Sæcula : sic placida populos in pace regebat :
Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia, et gentes venere Sicanæ;
Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus :
Tum reges, asperque inmani corpore Thybris;
A quo post Itali fluvium cognomine Tbybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis nymphæ monita, et deus auctor Apollo. »

busque omoino præstantioribus, Rom. Medic. al. (etsi Mediceum *quæ ut* exhibere ait; quod Fogginius non expressit). Vulgo lectum erat : *Aureaque, ut perhibent*; quod ortum ex librariorum more *q* per compendium scribendi, quod etiam alii depravationi locum fecit in aliquot Pier. *Aureaque perhibent* — *fuisse*. Argutatur Burm. *fuere* ante Heins. — 325. *longa* Serv. v. Burm. — 326. *ac* deest Veo. — 328. *manus Ausonia*, h. Ausones, præclare Heins. reposuit ex Medic. Gud. et Ven. a m. sec. cum Romano. Vulgo cum Servio : *m. Ausoniæ*. In Bigot. abest. *et*. — 334. et i. *bellum* sec. Moret., male. — 335. *erigere tremendæ* Rom. — 336. et mo-

leges dedit, h. mores et instituta; conf. VII, 203, 204. — 325. *aurea sæcula* observa per *pacem* declarari. — 326. *decolor ætas* respectu auri, colore vitiato, dum ærea vel ferrea ætas succederet. — 328. *manus Ausonia*. Ausones, quos Livius et alii vulgo Aborigines appellant. v. Excurs. IV ad lib. VII. Excurs. II ad lib. VIII. *Sicanos* autem memorat poeta, seu quod auctores habuit, qui et hos in Italiam venisse traderent; cum alias Sicanos a Liguribus ex Hispania pulsos in Siciliam trajecisse narratum sit; seu quod *Sicanos* cum *Siculis* confundit, quos loca inter Tiberim et Lirin tenuisse constat, etsi alii in inferiore Italia, OEnotriorum sede, eos memorent; unde illic ab Ausonibus et Pelasgis, hic ab Opicis, qui et ipsi ex Ausonum genere fuere, exturbati in Siciliam trajecere. conf. Excurs. II ad h. lib. *Saturnia tellus* proprie ita dicta fuit in clivo Capitolino ad Tiberim; *clivus Saturnius* is olim dictus : Dionys. I, 34. Poetis inde nomen pro Latio et pro Italia frequentari cœpit. Etiam reliqua Italiæ nomina a certis tractibus, quibus ab origine propria erant, ducta sunt. Ipsum *Italiæ* et *OEnotriæ* nomen, primo ad sola loca circa sinum Lameticum spectabat. cf. eund. Excurs. — 330. Sumsit et hoc poeta de Tiberi ex multis aliis commentis super nomine Tiberis; v. Serv. ad h. l., cf. Cerdam, Cluver. alios.

333. De Evandri adventu v. sup. v. 51 sqq. et Excurs. I ad h. l. *pelagi extrema*, mare ultimum, lon-

Vix ea dicta; dehinc progressus, monstrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ, cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos, et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Rettulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.

nita Parrhas. — 337. *dein* Montalb. *et arma* Medic. — 338. *Romani nomine* God. cum quatuor aliis Heins.; adde Medic.; nec assequor, unde hæc lectio venire potuerit. — 339. *memorat* Goth. sec. *primum* C. Oudart., ex interpretatione, arbitror. Interpunctione refeci locum : *Et Carmentalem Romano nomine portam Quam memorant, Nymphæ priscum Carmentis honorem, Vatis fatidicæ.* Apposita sunt : *portam — honorem Nymphæ Carmentis.* Antea interpungebatur sic : *Et C. — portam : Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem Vatis fatidicæ.* Ita frigebat totus hic versus, ut eum expungere mallem : expeditior enim fuisset oratio : *Et Carmentalem Romano nomine portam Vatis fatidicæ.* — 341. *et nomine P.* Rom. — 342. *asper* pr. Hamb., sed *acer* defendit Burm.; recte, nec tamen expedit. *Acer*, ut δριμὺς, est poetis vocabulum proprium virorum fortium, δραστικῶν, uti alias impiger, promtus, animosus. — 344. *Parnasio* Rom. *de monte* Bigot. et Goth. tert. Sicque emendabat Jo. Schraderus, fundo emendationis in Ovidio quæsito : Fast. II, 423, *Quid vetat Arcadio ductos a monte Lupercos? Faunus in Arcadia templa Lycæus habet.* Ita erit : *Lupercal dictum de monte Panis Lycæi Parrhasio.* quæ non bene conveniunt. Sane *montem Parrhasium* potes esse debere τὸ ὄρος Παῤῥάσιον. At nunc erit dictum pro Arcadico. *Lycei* male excusum a Burmanno. Est urbs Arcadiæ Λύκαια et ὄρος Λύκαιον, vide vel Pausan. VIII, 2 et 38. At τὸ Λύκειον (scil. ἱερὸν) in quo gymnasium, et περίπατος, Athenis, et Apollo

ginquum, saltem ex sensu et notione priscæ Græciæ, cui occidens inter terras ignotas et invisas erat. — 337. *aram* Carmentis seu Carmentæ, quam se vidisse testatur *sub portam Carmentalem* Dionys. lib. I, 32 ad radices Capitolii. — 338. *portam* per appositum *honorem Nymphæ Carmentis, vatis fatidicæ.* — 340. 341. Ingeniose hæc a poeta intexta sunt, ex instituto præcipitandi Æneidis argumentum per vaticinia, secundum observata Disquis. II. inpr. s. VI sqq. Sententiam hanc Maronis ornavit Ovid. Fast. I, 475 sqq. 515 sqq. Propert. IV, 1 et jam Tibull. II, 5, 19 sq., ille ex sua, hic ex Sibyllæ persona. *Pallanteum* Palatium. cf. sup. v. 54. — 342. 344. *lucum — Asylum* cf. Liv. I, 8. Dionys. II. 15. *rettulit* est, appellavit. Male aliter Serv. et alii. *Lupercal* sub monte Palatino, cf. Liv. I, 5. Dionys. I, 32. *dictum Panos Lycæi* Lupercal, nomen gerens Panis Lycæi, quasi is a λύκος, *lupus*, dictus sit : prava nonnullorum etymologia : quum verius ab urbe et monte Arcadiæ Lycæo ductum sit nomen. *de more Parrhasio*, h. Arcadico; ad exemplum Panis Lycæi nomine ab Arcadibus ducto.

Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Jam tum relligio pavidos terrebat agrestis
Dira loci; jam tum silvam saxumque tremebant.
« Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus, incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem, quum sæpe nigrantem
Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.

Αὔχιος. — 345. *monstrant* Goth. pr. — 346. *et mortem docet* aliquot Pier. — 347. *ad* abest pr. Hamb. *et* abest Goth. tert. — 349. *jam tunc* Dorvill., etiam vs. seqq. — 350. *jamjam* aliquot Pier. *silvas* Rom. *saltumque* Montalb. *tenebant* Medic. a m. pr. Bigot. — 351. *hoc inquit f. v. saxum* Gud. pro div. lect. *formoso* sec. Hamb. Probus I Instit. p. 1395 *hoc nemus, hunc, inquit, fontem.* — 353. *vidisse deum* aliquot edd. — 354. *crearet* Hugen. *sæpe* alieno loco positum meminimus et alibi occurrere : ut statim Ge. I, 354 *quid sæpe videntes* — et alibi. Mutavi interpunctionem, quam miror nemini moram fecisse. Vulgo : *quum sæpe nigrantem Ægida concuteret dextra, nimbosque cieret.* Quis quæso clipeum, si ægis pro clipeo est, *dextra* vibret? Scilicet jungenda sunt : *quum Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.* Læva vibrat ægidem, dextra autem jaculatur fulmina. Poterat saltem Servius monere : *dextra nimbosque cieret : et de dextra fulmina commoveret.* Wakefield præfert antiquam interpunctionem, et simul ægidem pro thorace

345. 346. *nemus Argileti* sub Capitolio, ut docent Donatus et alii auctores de urbe Roma. *testatur* simpl. pro monstrat. *hospitis Argi;* adoptavit poeta veterem fabulam de Argo hospitio ab Evandro excepto, et, eo inscio, ab Arcadibus cæso. Quis ille fuerit, varia erat fama. vid. Serv.

347. — 354. Locus splendidus de Capitolio, in quo τὸ εὐφαντασιῶδες in signis futuræ majestatis loci in promtu est sentire. — 348. *Aurea nunc, olim.* Similis comparatio temporum et conditionis in Capitolio sæpius occurrit. v. loca ap. Cerdam; inprimis Propert. IV, 1 et Tibull. II, 5, 23 sqq. tum et in aliis Urbis partibus, ut inf. 360, 361. *aurea* simpliciter esse multo auro ornata, nemo dubitet. Sic *aurea Roma.* — 350. *dira*, magna, admirabilis: Serv.; scilicet ea, quæ dira sunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione, seu specie augusta et religiosa loci sanctitate venire solet. — 353. 354. *Ægis* h. l. clipeus sine controversia; quum alibi ambiguum sit, de thorace, an de clipeo, seu Jovis, seu Palladis, accipienda sit; cf. inf. ad 435. Hæc Jovis ægida incutientis species manifeste ex Homero est adumbrata : Iliad. δ, 167 de Trojæ excidio : Ἔσσεται ἦμαρ etc. Ζεὺς δέ σφι Κρονίδης — Αὐτὸς ἐπισσείῃσιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσιν, Τῆσδ' ἀπάτης κοτέων · ergo de irato Jove, ad incutiendum terro-

Hæc duo præterea disjectis oppida muris,
Relliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen. »
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro, et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: « Hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non asper egenis. »

accipit, qui quomodo dextra concutiatur, non intelligo. — 355. *delectis* Menag. pr. pro *dejectis*; conf. 191. — 357. *arcem* bene Heins. e potioribus post Pierium; vulgg. *urbem*, etiam Rom. — 359. *ac* t. Gud. a m. pr. — 361. *lætis* ap. Schol. Horatii Cruqu. I Ep. 7, 48. *latis cavernis* Parrhas. a m. sec. *cavernis* etiam Rom. — 362. In voc. *victor* argutati sunt veteres, dum ad cognomen Herculis Victoris retulere, quo nomine duæ ædes Romæ fuere, Herculis Victoris dictæ. v. Macrob. III, 6. — 364. *contingere* Goth. sec.

rem vibrante ægidem ante ora Trojanorum; ut alias heroes fulgentem ære et radiantem sole clipeum quatiunt, et ingerunt oculis hostium. Similiter Jupiter fugat Achivos Iliad. ρ, 593 καὶ τότ' ἄρα Κρονίδης ἕλετ' αἰγίδα θυσσανόεσσαν Μαρμαρέην, Ἴδην δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυψεν, Ἀστράψας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δ' (ægidem) ἐτίναξε. Νίκην δὲ Τρώεσσι δίδου, ἐφόβησε δ' Ἀχαιούς. Simili modo h. l. Jupiter ægidem concutit et fulminat; et alterum quidem facit læva, fulmen jacit dextra. Pro fulmine posuit adjunctum *nimbos*; et propter hos ægis *nigrans*, nube nigra et caliginosa per tempestatem inducta.

355—358. Habet nescio quid religionis veneranda hæc antiquitas ruinæ duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospiti suo monstrat Evander. Attemperatum et hoc ad famam veterem de *Janiculo* et *Saturnia*, duobus antiquis oppidis in montibus Janiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto; v. Varro de L. L. IV, 7. conf. Excurs. II. ad h. libr. sub f.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, inprimis cum magnificentia serioris ætatis comparata. *lautis Carinis*, qui in IV Regione locus fuit ab Arcu indo Constantini inter Esquilias et Cælium procedens, Pompeii, M. Antonii, aliisque magnificis sumtuosisque domibus ornatus; unde *lautæ* Carinæ. (Servius multa inepte cumulat.) — 362. *Ut ventum ad sedes*, Evandri domum in Palatino monte, seu Palatio, quod Pallanteum dixit poeta. — 364. 365. Nihil magnificentius his versibus dici potest. *aude contemnere*, quasi rem arduam et difficilem: ita ut

Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Ænean duxit, stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursæ.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Volcanum adloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo

366. *angusti* Exc. Burmann. *subeunt* aliquot Pier. *vestigia* duo Burm. — 368. *effectum* pr. Bottend. a m. pr. *spolus* Goth. tert., quod ipsum in mentem venisse video Jo. Schradero, ut sint ipsa pellis ursæ. *Libistridis* Ven.; Julius Sabinus: *vel legatur* Hybistidis (quod nihili esse arbitror), *ut a Sicilia* (in qua nulla Hybista est) *ut diximus in quinto* (ibi nihil tale occurrit) *vel ut sit a Libya — Si volumus intelligere* Libystidis, *Siculæ, ut Libystinus Apollo in Pachyno.* Fuit utique Apollinis Libystini templum in Pachyno. v. Macrob. I Sat. 17. Sed ab eo nomen ducere alienum est. Pro ἄρκτος Λιβυκὴ dictum Λιβυστίς, ex Λίβυς. — 369. Alii novam sententiam ordiuntur cum hoc versu, alterumque 370 subjiciunt. — 371. *duro — tumultu* erit ut *bellum durum: pugna dura.* Præstat tamen cum Jo. Schradero legere *diro. muta* tert. Mentel.

virtute opus sit animi ad expellendam mirationem divitiarum. Sic bene Serv. et Guell. *et te quoque dignum finge deo.* Compone te, mentemque informa, ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. *non asper*, non alienus, infestus, adeoque non fastidiosus.

366 — 368. E more prisci ævi; cf. Odyss. ξ, 48, Orph. Argon. 1009. *Æneam ingentem* alius reddidisset per: inclinato capite subeuntem angustas fores. De *Libystide ursa* v. ad lib. V, 37. Etiam imago Noctis v. 369 notabilis. Hinc Stat. I. Achill. 620 *totis ubi Somnus inertior alis Defluit in terras, mutumque amplectitur orbem.*

370 seqq. Qui sequitur locus, meo judicio, artis magis quam ingenii laudem habet. Nimis manifesta imitationis Homericæ sunt vestigia, simulque jejunæ copiæ, quæ fere imitationis studium prodere solet. Thetidis ad Vulcanum accessus, ut Achilli arma peteret Iliad. σ, multo majorem habet suavitatem ex simplicitate priscæ vitæ ibi adumbrata; habet etiam caussam multo magis idoneam; amiserat enim Achilles arma Patroclo detracta. Utinam præcederet saltem locus egregius lib. XII, 87 sqq. de insignibus armis Turni: his ut divina arma opponerentur, erat, quod exspectabas. Nunc Venus adit maritum, eumque illecebris suis delinitum amoreque devinctum ad amplexus suos invitat. In quibus primum redhibitus est locus præstantissimus Iliad. ξ, 294 seqq., ubi Juno Jovem simili modo circumvenit; sed eo consilio, ut alto eum sopore opprimeret, ut inde pugnæ inter Achivos et Trojanos fortuna vices accipere posset. Hic vero Vulcanus v. 405, 406 obdormit, ut mox ante diem

Incipit, et dictis divinum adspirat amorem :
« Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces;
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ; nec te, carissime conjunx,
Incassumve tuos volui exercere labores;
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem;
Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen

373. *inspirat* aliquot Pier. tum Ven. alter Hamb. Dorvill. Parrhas. Ed. Ven. *inservit*. *honorem* idem sec. Hamb. *odorem* pr. Voss. — 374. *Cum* sec. Moret. *Tum* Franc. *vastabant* h. l. de oppugnatione. Jo. Schrader. malebat *quassabant* : quod sane magis proprie diceretur. — 375. *que* abest Hamb. pr. a m. pr. *urbes* Oudart., ut v. 357. — 377. *opusve* aliquot Pier. et pr. Moret. ac Leid. (si *opusque* usquam legeretur, non improbandum dicerem). *opisve* sex Heins. cum Erf. *opesve* Franc. *Karissime* Dorvill. — 378. *incassumque* Medic. — 381. *imperio* Oblongus Pier. cum aliis, et pars Heins., quod vulgarius, *arvis* Moret. sec. — 382. *venio et si non m. n.* Goth. sec. ex literarum compendio. *nomen* Leid. Jo. Schrader. conj. *et sanctum tibi nomen Arma rogo genetrix nato* : ut adeo jungenda sint : *genetrix sanctum tibi nomen*. An vero Venus Vulcano erit mater veneranda, quæ natum ex alio viro suscepit? Scilicet morabatur virum doctum non animadversa omissio τοῦ *te*. Nam est : *rogo* (te,) *sanctum mihi numen*, *arma*.

ad laborem evigilet. Idem a Venere ad somnum invitatur, quum jam precibus facilem se et paratum ostendisset. Illud vero nolim urgere, quod pro filio ex alio viro suscepto maritum rogat. Friget tamen multo magis aliorum imitatio, ut Statii Theb. III, 262—317, ubi Venus Marti supplicat.

373. *dictis divinum adspirat amorem*; addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, ut delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio est in simili loco dulcissimo : *tu suaves ex ore loquelas funde*, lib. I, 40. Burmannum vix quisquam hic probet, dum exponit : « quasi in ipso amplexu amorem anima et spiritu suo infunderet. » — 375. *Debita* : potest ex seqq. *inimicis ignibus* adjungi : idque melius. Servius : fataliter ad exitium destinata. Ita vero adjungi fere aliquid solet : *fatis mihi debita tellus* Æn. VII, 120; *generi debita* Æn. III, 184; *sors ista senectæ Debita erat nostræ*, XI, 165; mollius etiam *fata debita* dicuntur. Latet vero in hoc caussa, cur Vulcanum precibus tum non fatigaverit. — 379. *natis*; solito more pro uno, Paride. — 381. *Rutulorum oris*; variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo. — 382. Conf. Iliad. σ, 457. et (te) *sanctum mihi numen Arma rogo*; non : o *sanctum mihi numen*; sed : *et rogo numen tuum mihi sanctum arma*; h. te, sed blandiore oratione effert, te, mihi semper

Arma rogo, genetrix nato: te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere conjunx.
Adspice, qui coeant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum. »
  Dixerat; et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet: ille repente
Adcepit solitam flammam; notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim, tonitru quum rupta, corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.

383. *Neri* aliquot Pier. et Heins. ac Burm., quod Cuningham. edidit; et sic Servius legerat, cujus locum saniorem exhibet Julius Sabinus. Sed male Servius factum putat ex *Neres*, *Neris*, abjecta *s*; nam *i* contracta est syllaba *ei*, uti Achilli, Ulyssi. Illud autem bene observatum, veteres *eus* extulisse *es*, Nereus, Neres, ut Achilleus, Achilles, Ulysseus, Ulysses. — 384. *Tritonia* Parrhas. — 385. *quo coeant* pr. Moret. pro *quos*, ut Heins. suspicatur. In Zulich. superscriptum *quam*; et Schol. Horat. apud Burm. *qua*. — 386. *acuunt* Oudart. et sec. Moret. *postis* Franc. *exitium* quart. Moret. — 388. *mollis* pr. Moret. — 389. *solidam* sec. Rottend. cum Goth. pr. *famam* alter. *notasque* pr. Hamb. et Lutat. ad Stat. I Achill. — 389. *medullis* pr. Voss. et Leid. a m. pr. Recte Burm. hoc serioris ævi esse pronuntiat. — 390. *calefacta* plerique Pier. et Heins., etiam Romanus; sed *labefacta* tuetur Medic. cum aliis, et Servio, haud dubie exquisitius. Proprie *mens* amore, cui restiterat, vel alio affectu impulsa, victa, dicitur *labascere* vel *labefieri*; nunc translatum ad ossa. Sed et *ignis labefacit*, quando incendia ruinas dant v. Not. — 391. *Haud secus* Medic. *rapta* tres Burm. — 392. *limite* nusquam legitur: in quod conjec-

venerandum, *αἰδοῖον*. — 383. 384. Ut Thetis Achilli, sic Aurora Memnoni arma petierat apud poetas Cyclicos, inter quos Arctini Milesii Αἰθιοπὶς fuit: vid. supr. Excurs. XIX ad lib. I. Sic Quinti Paralip. II, 454, ubi congressi Achilles et Memnon: *τύπτον δ' ἀλλήλων — Ἀσπίδας ἃς Ἥφαιστος ὑπ' ἀμβροσίῃ κάμε τέχνῃ.*

387. *niveis lacertis*; quippe dea *λευκώλενος*. Ornatius autem extulit Homericum *ἀγκὰς ἔμαρπτε* Iliad. ξ, 346, et mox vss. 388—392 versus Homericos ibid. 294. 295. 296. — 390. *labefacta per ossa*, in quibus medulla liquefacta, soluta, consumta est. Lucretiana dictio. Proprie mens amore, cui aliquantum restiterat, impulsa, percussa, victa, *labefieri* dicitur. Sup. IV, 395 *magnoque animum labefactus amore*. Jam, quum labefacta solvantur, ruant, cadant: cf. Lucret III, 599. 600. 601. I, 529. 530: voc. synonymum habitum pro solutus, diffluens. Itaque etiam *igni* quæ dissolvuntur et liquescunt, *labefactari* dicuntur Lucretio IV, 701. I, 493. 391. 392. Præclare flammam amoris penetrantem medullas ossium comparat cum fulgure, vel fulgetro inter atras nubes errante, tractu ac sulco tenui, quem *rimam igneam ruptam* (proprie nubes

Sensit læta dolis et formæ conscia conjunx.
Tum pater æterno fatur devinctus amore :
« Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec Pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est,
Quidquid in arte mea possum promittere curæ,

tura incidere possis. — 394. *devictus* ante Heins. in vulgg., quod deterius hic et alibi habendum. — 395. *f. sensit* Goth. tert., prave. — 396. *Quid tibi* codd. Pier. Parrhas. *Quod t.* Rom. *Quæ tibi* Medic. a m. pr., quod Heinsius distinctione adjuvat. *fiducia cessit? Quæ tibi, diva, mei similis si cura fuisset* Rottend. sec. *Quo tibi, vita*, solito inter amantes blandimento, inquit Burm., quod alienum a gravitate epica. *si cura subisset.* conj. Heins., ne bis in eandem vocem desinat versus. Atqui hoc studio fecisse dicam poetam, hic et alibi, ut sententia utraque tanto manifestiorem ex reciprocatione haberet vim ac veritatem (ἐνάργειαν). Alias nec sup. II, 292 simili sibilo extulisset : *Si Pergama dextra Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.* Heinsius porro simili de caussa delere malebat versum sequentem. — 397. *Tum quoque;* qui a Mentel. sec. aberat a pr. m., et quem salvo sensu abesse posse putabat; quod mihi secus videtur; nam sine eo sibi non constat sententia : quam non assequor qualem sibi finxerint viri docti. Agnoscunt versum Rufinianus et Priscianus, Burmanno laudati. Elevat quoque Heinsii suspicionem Cuninghamus. — 397. v. ad præced. *Tunc* Dorvill. et Goth. tert. *Teucros nobis* Franc. — 398. *omnipudens* Cod. Rutgers. nunc Leid. — 399. *decimq.* duo Burm. — 400. *si bella reparas* Goth. sec. — 401. *possunt p. curæ* Medic. a

rumpitur, sed sic sæpe poetæ) dixit : ea *percurrit nimbos*, nubes densas et atras, *lumine corusco*.

393. *læta dolis*. Est sane δολοφρονέουσα Iliad. ξ, 329, sed ornate, læta successu doli et fraudis suæ. Sic IV, 128 *risitque dolis Cytherea repertis*. Sic et *formæ conscia*, sentiens, quam vim forma ad mariti animum nunc habeat. — 394. *æterno amore*; potentius verbum quam, antiquo, pristino. Præivit Lucret. I, 35 *æterno devinctus volnere amoris*. — 395. Quid tam longe (Nonius : ex vetusto et antiquo) repetis argumenta, quibus me moveas? Aiont Attium in armorum judicio ante oculos fuisse : *Cur cætera tam ex alto appetissis dissidia, Agamemnon?* — 396. 397. *Similis si cura fuisset*, si tale quid tibi cordi fuisset; si voluisses : etiam tum fieri potuisset, ut Teucris, h. Æneæ, vel Paridi, arma pararem. — 398. 399. Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt : supra VII, 313 *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis*, *Atque* immota manet fatis *Lavinia conjunx; At* trahere atque moras *tantis* licet addere *rebus*. conf. Serv., qui notionem hanc ab Etruscis repetit : nimis docte, quum in Homericis obvia sit. — 400. 403. *Quicquid curæ*, operæ,

Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animæque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. » Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ

m. pr. et multi Heins. ac Burmann. cum Goth. sec. *prosunt* pr. Moret. *possim* Bigot. *committere* sec. Rottend. — 402. *potest :* sic Rom. Medic. cum melioribus scriptis et edd. inde ab Aldd. Alii, ut et Erf., dum edd. nonnullis *potestur*, vid. ap. Ge. Fabric. et Pier., quod satis apparet sciolum aliquem ex Lucretio vel Ennio intulisse, ut dactylum in quinta sede haberet. Est tamen ἤλεκτρον. Depravatius Goth. tert. *præstatur*. — 403. *ignesque* malebat Cuningham. *obsiste* Exc. Burm. *assiste* Goth. sec. — 404. *meis* Zulich. a m. pr. et Dorvill. — 405. *oblatos* Bigot. et Goth. tert. *notumque p.* Nonius in *petere*. — 406. *in gremio fusus* Zulich. *infusum* aliquot Pier., Julius Sabinus et Probus cum Carminio (de quo v. Fabric. bibl. med. et inf. Lat. h. v.) apud Serv. ex emendatione parum docta. Burmannus conj. *placidusque petivit Conjugis infusum gremio per membra soporem*; quod nemini facile probabitur : sed Vulcanus *infusus gremio conjugis petivit placidum soporem per membra*. cf. Not. ad h. v. et ad VIII, 30. Burm. laudat Misc. Obss. Crit. Vol. I, p. 98. — 407. *abacto* Montalb. *abigere noctem* pro vulgari, exigere,

possum promittere — *animæque valent :* scil. promitto. Latet hoc ipsum in verbis : *absiste precando Viribus indubitare tuis*, ut hoc pro apodosi sit. Aliter extulit Homericum : Εἰ δύναμαι τελέσαι γε, καὶ εἰ τετελεσμένον ἐστὶ, h. *aliquid quod omnino perfici potest.* — 402. *electrum* Homeri exemplo Odyss. δ, 72 docte posuit, tamquam exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest. vid. Plin. XXXIII, 4 s. 23. conf. Serv. — 403. *ignes animæque*, « spiritus, quo fabriles inflari folles solent. » Serv. Spiramentum explicat Macrob. I. So. Sc. c. 14, m. — 405. 406. *fundi*, κεχύσθαι, fusi esse, dicuntur qui procubuere, jacent, recubant : v. c. *fusi per herbam*. Igitur *infusus gremio conjugis* Vulcanus *petivit soporem*. Tum junge, *petivit soporem per membra*, qui per membra diditur. Sic et sup. v. 30 *seram dedit per membra quietem*. Honestas orationis notabilis, et a multis passim notata; cf. Gell. IX, 10; sed ea sæculo Virgiliano debetur. Si talia miranda sunt, mirer potius verecundiam Homericorum versuum, qui pro illa ætate castissimi, et iidem elegantissimi sunt l. c. Iliad. ξ, 346 sqq. — 407 sqq. Præclare ornata, et ad miserationem composita comparatio, cujus prima quasi stamina agnoscere licet, partim apud Homerum, Il. μ, 433—435, partim apud Apollon. IV, 1062 — 1066 (nam locum lib. III, 291 sqq. perperam alii huc advocant). Si tamen quæras, quam opportune illa h. l. intexta sit, fateor mihi aquam hærere. A media nocte expergefactus cubile relinquit Vulcanus : non tanti erat res, ut miris modis ornaretur. Apud Apollonium curæ Medeæ de salute sua sollicitæ comparationem

Curriculo expulerat somnum; quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
Inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignis,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus, Æoliamque

agere. — 408. *explerant* ed. Masvic. *quum femina* revocavit Heins. auctoribus optimis libris, inprimis Pierianis; alii *ceu femina*. Ita infertur comparatio: *ceu femina — cinerem* et *sopitos suscitat ignes* etc.: *Haud secus*, *nec segnior* Vulcanus surgit. Sed *primum* v. 408 ita otiosum est, ut statim de lectionis veritate dubites. Verum uti in Heinsianis et Burmanniana interpungitur, plene scilicet ac perfecte post *natos* v. 413, equidem omnino sententiarum nexum nullus assequor, ne grammaticum quidem. Itaque mediam stigmen posui ad finem versus 413, ut comparatio nulla sit, sed temporis mera designatio: *Inde*, *ubi prima quies — expulerat somnum*, *cum primum femina cinerem et sopitos suscitat ignes*, *— illo tempore ignipotens*, *haud secus*, *nec segnior*, *surgit*. — 409. *calathisque Minervæ* nonnulli Pier. et Montalb. Rottend. pr. et Leid. cum Goth. sec. ex VII, 805. — 410. Recte post *Impositum* distinctum a Burmanno secundum Servium. Habet ista vox notionem necessitatis, quæ urget. Vulgo *impositum cinerem* jungitur, sic, *Cui tolerare*, (sc. est, non, ut alii apud Serv., mos est, placet) dure dictum, pro, quæ tolerat. — 412. *Exercens* Medic. — 413. *ut p.* duo Burm. cum Schol. Cruqu. Horatii. *parvos possit* aliquot apud eundem. — 416. *Sicanum* Parrhas. et Dorvill.

melius admittebant. *Ubi prima quies — expulerat somnum*, « ubi, a prima quiete evigilans circa mediam noctem, sensit omnem iterum obdormiscendi cupiditatem expulsam: alacriter e stratis ad opus surgit. » *Burm.* Surgit Vulcanus eo tempore, quo lanifica pauper ad lucubrandum surgit. — 408. 409. est Homeri γυνὴ χερνῆτις. *tenuique Minerva* h. lanificio tenuem victum præbente, ut bene Serv. Minervam de oleo, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, nimis argute et exiliter. Neque hoc admittam ut *Minerva tenuis* sit *tenuis tela*, *tenue textum*: quod per se bene dictum esset. — 412. 413. h. ut habeat, unde vivat honeste ipsa et nati, servata maritalis tori pudicitia, ut bene Cerda. — 413. ex Homerico l. c. ἵνα παισὶν ἀεικία μισθὸν ἄρηται. — 414. illo tempore, haud secus nec segnior, surgit Vulcanus.

416 sqq. In his ad majorem elegantiam refinxit Homerica in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur. Iliad. σ, 369. Quum poetæ veteres loca et insulas Vulcano assignassent, quæ subterraneis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est), licuit poetæ unam ex Æoliis, vel Vulcaniis ponere, *Hieram* quam Vulcaniam, Ἡφαιστιάδα, appel-

Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturæ chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Volcani domus, et Volcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens cælo descendit ab alto.

Non male, nisi haberemus exempla sup. III, 692. I, 557. — 417. *Liparem* aliquot Burm. *Lipare* Rom. atque ita reponere voluit Marklandus ap. Burm. ad Propert. p. 612. quia apud alios Lipare officinam Vulcani habet. At v. Notam. — 418. *subtus* aliquot Pier. *exosa* Goth. sec. Jo. Schrader. emendabat *exusta*: ut Ovid. IV. Fast. 473. Cur tamen epico non aliorum dicere licuit? quod et Silius maluit: XIV, 57 *exeso de vertice* sicque alii. — 419. *Ætria. Ethenea*, depravati. *sonant* multi ap. Burm. cum Goth. tert. *validisque* tres recentiores ibidem. *ictis* Gud. a m. pr. — 420. *gemitus* Medic. cum aliis Heins. *gemitus referunt* Leid. *r. sonitum* Parrhas. *stridentq*. Medic. (*trid.ntq*. superpicto *u*) et Vratisl. cum Goth. sec. — 421. *Stru turæ*, *stricta re*, stupor librariorum Goth. sec. et tert. — 423. *Hoc*: recte, antique pro *huc*, quod nonnulli habent. Vid. Pier. Heins. Burm. post Servium; nam in talibus liberalitas virorum doctorum magna plerumque esse solet.

lat communi nomine, tamquam singulari, Liparæ proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammas evomit. v. Auctor Ætnæ 436 sq. et primo loco Scymnus Chius 256 sqq. Egere de ea multi post Cluverium. cf. Dorvill. Sicula p. 20. 21 et jam ante ad Chariton. p. 688: nostra ætate inter alios rerum naturæ auctores *Dolomieu*. Liparam, quæ et ipsa olim arsit (v. laudd. ad Auct. Mirab. Aud. c. 35; add. c. 37), Callimachus Vulcani officinam ediderat Dian. 46 sqq., ubi v. Sponhem., et sive hanc, sive Hieram sub *νήσου πλαγκτῆς* nomine Apollon. III, 42, ubi v. Schol. Vulcanum *Liparæum* Theocr. Id. II, 133. 134 dixit: hic quidem omnium opportunissime, tamquam Siculus. conf. Excurs. I ad Æn. I, 51. 52. *erigitur*, ut alias, *surgit*, sita est, sed cum notatione montium. — 419. *antra Ætnæa* simpl. pro ignivomis, quis dubitet, e similitudine. Aliena sunt, quæ de antris subterraneis inter Ætnam et Hieram continuatis suspicati sunt nonnulli. Ejusmodi acumen poeta noster non sequitur. — 420. 421. Ornati versus, forte nimis ambitiose. Comparari potest Callim. Del. 144; adde Dian. 55. *referunt gemitum*; iterant sonum, h. resonant per antra ictus incudum. *stricturæ*, quas ornate *chalybum* dixit (v. Ge. I, 58), non sunt h. l. *σπινθῆρες*, nec quæ proprie metalla dicuntur, unde æs excoquitur, sed *μύδροι*, massæ ferri, quæ procuduntur. inf. 450 *stridentia æra* quæ alii *tingunt lacu*, et 453 *massa*. Conf. Schneider ad histor. metallor. p. 32. Mox v. 423 *hoc* antique pro *huc*.

Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quæ plurima cælo
Dejicit in terras; pars inperfecta manebat.
Tris imbris torti radios, tris nubis aquosæ
Addiderant, rutili tris ignis, et alitis austri:
Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras,

424. *vasti* pr. Hamb. — 425. *Pyragmon*, *Pygramon*, aberrant. — 428. *deicit*, *dejecit*, passim codd. Pier. et Franc. *manebant* alter Mentel. a m. pr. — 429. *torto* Ven. *rapidos* Goth. tert. — 430. *addiderat* Medic. Parrhas. Goth. pr., perperam; nam de Cyclopum, non Vulcani, opere agitur. — 431. *horrificos* post Pier. optimorum librorum auctoritate prætulit Heinsius. Vulgg. edd. *terrificos*. Erf. *horri-*

424. 425. Libera quidem erat nominum informatio, sed Bronten et Steropen etiam alii habent: Hesiod. Theogon. 140. Callimach. in Dian. 68. Plin. H. N. XXXV, 10 s. 36, 17. Statium et Claudianum v. apud Cerdam. Pyracmonem aliunde accepit. Argen memorat Apollod. I, 1, 2, ubi v. in Not. p. 9 de diverso hoc Cyclopum genere ab antiquis Cyclopibus, qui in theogoniis memorantur. 426—428. Nota inversam orationem pro, parte jam polita, parte adhuc imperfecta. *fulmen — quæ plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima: frequens poetarum figura: κῦτος — οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη Odyss. ε, 422 et sæpe alibi: cf. Guell. Variant hæc orationem et delectant. — 429—432. Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum conflictu fulmen nascitur, graudinem (*imber tortus*, h. constrictus et coactus in grandinem: inf. IX, 671 *quam multa* grandine *nimbi In vada præcipitant, quum Jupiter horridus austris* Torquet aquosam hiemem, *et cælo cava nubila rumpit*), nubem, ignem et ventum. Hæc fere ex Servianis amplector; cetera sunt respuenda. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum*, ἀκτίνων, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, inprimis in numis, et in anaglyphis, in quibus scuta exhibentur fulminibus insignita, occurrunt, etsi alibi alia forma tribuitur. Habuit autem poeta ante oculos, et argutius expolivit locum Apollonii Argon. I, 730—734, ubi una cuspis adhuc imperfecta, quam Cyclopes procudunt, μαλερῆς πυρὸς ζείουσαν ἀϋτμήν. Ut vero, quum Vulcani officina memorata esset, opera inchoata et affecta subjiceret, poetæ ingenio in promtu esse debuit; faciunt enim hæc mirationem et delectant ornatu; etsi et in hoc præivit Homer. Iliad. σ, 373 sqq. cf. Callim. in Dian. 49. 50, ubi satis jejune equorum Neptuniorum aquarium procudi narratur: quanto grandius et sublimius est phan-

Parte alia Marti currumque rotasque volucris
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbis;
Ægidaque horriferam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque anguis, ipsamque in pectore divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
« Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem:

sonos sonitusque. — 434. *Instaurant* Parrhas., de quo cogitandum esse censet Burm. Vitium esse non dubito. *Instare* (h. urgere opus) exquisite cum quarto casu junctum, ut *instare viam. excitet* Ven. — 435. *horrificam* edd., quas Pierius inspexerat, et tres Burmano. cum Goth. pr. — 436. *poleibant* antique codd. Pier. — 438. *dejecto* Rom. *defecto* Leid. unus. *de* deerat Gud. a m. pr., unde Heins. supplebat: *tum secto; dissecto* et *disjecto* in codd. Pier. lectum; alterum quoque in Goth. tert. et Erf. — 439. *certosq.* aliquot Pier.; improbat Heinsius et Burm. *i ferte* sec. Hamb. — 440. *Ætnæi.* Αἰτναῖοι. *ad huc* Reg. *atque huc* Parrhas. *avertite* Gud. quum binis Goth. Talia enotare tantum non flagitium est hominis bonis horis abutentis; sed quum semel in hoc pistrinum nos impegerimus, obdurandus est animus, ut cum fide exsequamur id, quod ab initio, parum forte consultius, tasma, quod fulminis materiæ Cyclopes admisceant fulgores, sonitum, metum, et flammam sequacem!

433. 434. Marti currus belliens proprie tribuitur, ex heroici sæculi more bellandi; quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat urbes*, h. quo curru si invectus fuerit, ad bellum concitat, ex istis illustrantur sup. VIII, 3 *Ut belli signum — Utque acres concussit equos* etc. In Martis gratiam *instabant currum*, ut, festinare aliquam rem (conf. Heins. ad XII, 748) proprie, instamus operi faciendo, properando.

435—438. Etiam hic dubitari potest (conf. ad 354), sitne ægis de thorace, an de clipeo accipienda, hactenus, ut de thorace non nisi v. 437 agatur, *ipsamque in pectore divæ Gorgona*. Expeditior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace interpreteris, cujus extremæ oræ anguibus connexis et inter se implicitis sunt cinctæ, in medio Gorgone posita: cujus generis exempla passim occurrunt; ut unum commemorem, quod adire forte in promptu est, v. Spenc. Polymet. t IV, 4. *turbatæ*, iratæ, ut sæpe; Silius: *obliqua retorquens lumina turbato superavit Gorgona vultu*, lib. IX, 461. *vertentem lumina*, de oculis torvis, obliquis, ex ira et furore; *βλοσυροῖο Μεδούσης κάρη σμερδαλέον* dixit Quintus Cal. in loco, qui de ægide comparandus lib. XIV, 451—457. Videntur tamen h. l. *versa lumina* melius accipi de inversis, dejectis et occlusis, quippe in capite reciso. Ita fere artificum manus, re variata, pulchra Medusæ capita, facie inclinata in pectus, et oculis dejectis effinxit.

440. *Ætnæi* Cyclopes cf. ad v. 419. In seqq. festinationis felix no-

Arma acri facienda viro : nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. » Nec plura effatus : et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti : fluit æs rivis, auriquc metallum;
Volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum, septenosque orbibus orbis
Inpediunt : alii ventosis follibus auras
Adcipiunt redduntque; alii stridentia tinguunt
Æra lacu : gemit inpositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris,

siderate, receperamus : ne ulla varietas e libris scriptis notata nostris notationibus excidat. — 441. *faciunda* Heins. malit ex Nonio. — 442. *opus est nunc* a. m. Seneca Epist. 95. Bene autem Heins. interpunxit post *magistra*. — 443. *moram* aliquot Pier. *et illi* Burmannus novavit secundum partem codicum. Vulgo lectum *at illi*; quod nondum displicet. — 448. *que* abest quatuor Burm. — 449. *Alii — accipiunt*; verba exciderant Goth. tert. — 449—453. Versus ex Ge. IV, 171—175. — 451. *Ætna* pro div. lect. ad. *antrum* Moret. tert. ex Ge. IV, 173. — 452. *magna vi* Erf. *tendunt* Rottend. sec. a m. sec. — 453. *Innumerant* Rom. *forfice* aliquot Pier., inter quos Rom., sed vid. Serv. et Heins. *ferrum* Carisius et alter Hamb.

tatio brevitate et celeritate verborum observetur: *Nunc usus viribus*. — 445. 446. cf. Iliad. σ, 474. — 448. *septenos orbibus orbis impediunt* ornate pro, faciunt; sed quinam illi orbes sunt? non circuli, puto, in clipei superficie ducti, sed laminæ æreæ aliæ super aliam inpactæ, ut septemplex esset clipeus, quales Homericæ πτύχες sunt l. c. 481. conf. Iliad. υ, 269 sq., et η, 247. — 449—453. Eosdem vs. in Georgicis vidimus IV, 171 sqq. — 450. 451. ut inf. Æn. XII, 91 *ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda*, ut induresceret ferrum. Ad 452. 453, præivit Callimach. in Dian. 59. 60. 61. *μεγάλην δὲ βοὴν ἐπὶ Κύρνος ἀΰτει, Εὖθ' οἵ γε ῥαιστῆρας ἀειράμενοι ὑπὲρ ὤμων Ἢ χαλκὸν ζείοντα καμινόθεν ἠὲ σίδηρον Ἀμβολαδὶς τετύποντες, ἐπὶ μέγα μοχθήσειαν.*

454. seq. Artem poetæ in variato rerum et orationis charactere observa. Lenis et simplex candidaque nunc fluit oratio, eoque tanto magis grata, quod strepitibus et tumultibus succedit. Comparent, quibus volupe est in seqq., heroicum amictum cognoscere, Iliad. β, 42. Od. β, pr. δ, 307. ο, 60. υ, 124, et ad v. 459 cf. Odyss. α, 261. ξ,

Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto

455. Wakefield Silva crit. Vol. V. p. 77. tribus, ut opinatur, mendis sublatis legit: *Evandrum ex humili* tecto *lux suscitat* alba, *Et* matutinos *volucrum sub culmine cantus*. Docte hæc variata esse, lubenter concedam. At quæ librorum auctoritate accepimus, præclara et epica sunt. — 456. *sub culmina* Mentel. pr. alter Menag. et Leid., doctius; nisi idem librarii lapsus esse soleret. *sub tegmine* pr. Menag. *matutinus — cantus* ap. Macrob. V, 8. — 457. *Confestim surgit, tunicaque induitur* Parrhas. *induitur* quoque Franc. cum binis Goth. — 459. *Tegeon, Tegeum, Thegeum* librariorum errores. vid. ad V, 299. — 460. *a levo* aliquot Pier. *dimissa a leva* Dorvill. cum binis Goth. et Erf. — 461. *limine ab alto* Marklandus ad Stat. I, 1, 46 reprehendit tanquam absurdum, quum paullo ante dixisset poeta, *humili tecto*. Defendit Burmannus mira interpretatione, *altum esse* limen domus in monte positæ. Nec hoc procedit, ut *limen* proprie accipias, et paullo altiore gradu surgere dicas. Aut amplectendam itaque prorsus Marklandi emendationem: *limine ab arto*, aut dicendum censeo, poetam epitheton paullo otiosius et ad communem liminum naturam effinxisse. Ouwens Noct. *Hag.* III, 26, p. 627 aliam viam ingreditur, ut poetam dicat dignitatem adjicere voluisse ædibus: ut

528. Etiam hoc ex heroica ætate, quod Evandrum v. 461, 462 duo canes comitantur: v. Odyss. β, 11. ρ, 62. — 456. *sub culmine*, casæ Evandri. Mireris forte, hoc aut otiose adjectum, aut ut *aves* vel *cantus sub culmine* sint; suntne igitur galli gallinacei intelligendi? Nam (quod etiam Wernsdorf. Poet. Lat. min. To. V. P. III. p. 1465. laudabat ex Auson. Ephem. I. pr. *Jam strepit nidis vigilax hirundo*) hirundines non facile e somno excitant dormientes, nec ad hunc usum a poetis advocantur. Sed ex poetæ meliore judicio avium *in culmine* casæ omnino cantus cum solis ortu renovati intelligendi sunt: nec accipienda verba, quasi cantus avium ejus somnum interpellaverit; sed sub lucis ortum et volucrum cantum eum evigilasse. — 458. *Tyrrhena vincula:* ornatus caussa Tuscum calceamentum posuit. Servius: « dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani; nunc milites. » conf. Cerda. ad lunulam senatoriam revocat *vincula Tyrrhena* Viscont. ad Herodis Inscript. p. 81. Nimis subtiliter *sandalia Tyrrhenica* e Polluc. Onomast. VII, s. 92, 93 aliquis huc revocet. Simili ornamento, patrium, Arcadicum, seu *Tegeæum ensem* dedit; etsi nullum hoc insignius ensis genus fuit. — 460. ornatus versus: amictus pelle, ex dextro humero retorta in lævum latus: habitu signorum Herculis. — 461. *limine ab.*

Præcedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Æneas se matutinus agebat:
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
« Maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto

sane facit alias: modo non ab humili tecto v. 455 nunc progressus esset. Apud Macrob. V, 8 in libris: *limine in ipso* habetur. — 462. *præcedunt* Rom. Medic. Colot. Ursini, et alii libri præstantiores, et sic veteres edd., donec mutatum in Ald. tertia, et hinc in Steph. et al. in *procedunt*, quod Heins. in parte codd. repertum prætulit, causa quidem parum commode interposita: si comitarentur, non potuisse canes præcedere. Dictum hoc recte improbat Burmannus; improbam tamen lectionem non mutavit; id quod nunc fecimus cum Brunckio. *gressumque viri* Zulich. a m. sec., interpolatrice pessima *gressusque — heriles* Goth. sec. — 463. *secura* Sprot. a m. pr. — 466. *olli* ante Heins. — 467. *resistunt* Parrhas. — 468. *Latio* Oudart. *placido* Dorvill. a m. sec., unde *placito* Jo. Schrader. conj., sed *licito* est, cujus diu desiderati tandem facultas exoptata contingebat. *feruntur* Goth. sec. Ven. a m. pr. — 469. *hæc* abest alt. Hamb. *hæc ait* duo Burm. — 471. *v. an bella f.* Goth. sec. — 472. *Nobis auxilium belli* pr. Mentel. qu. Moret. et.

alto, perpetuo et proprio liminis epitheto; nam alioqui alienum erat a casa exigua altum limen. — 463. *secretum*: partem ædium interiorem, ad quam Æneam vesperi deduxerat. Georg. IV, 403 *In secreta senis ducam*. Tum *promissi muneris* vide v. 170, 171. — 465. ut ὄρθριος ἥκων, ἑσπέριος ἦλθεν; et alia. Exempla coll. Cerda. Guell. *agere se*, movere se, agi, ferri, pro incedere. Sic φέρειν ἑαυτὸν, φέρεσθαι. Inf. IX, 696 *is enim se primus agebat*. Ita mox 477 *huc te affers*. — 467. *mediis ædibus*: etiam hoc ad formam ædium heroici ævi, ut ex Homeri lectione constare potest; in quibus e vestibulo introeuntem δόμος (pro eo Romanorum *atrium* fuit) excipiebat per totas ædes patens (fere qualis est nostrorum hominum *Dehle*); in intimo recessu focus cum Penatibus: v. inf. 541.

472. *pro nomine tanto*: non video, quam commoda sententia sit, si Trojanorum vel Æneæ nomen et genus, vel fama intelligatur. Satius est, ad Evandri et Arcadum nomen referre, pro fama, quæ te ad nos adduxit; et hoc, probatum quoque viro docto, Mejerotto, nunc præfero, tanquam simplicissimum. Antea sic accipiebam, ut ad bellum ipsum referrem, essetque adeo nomen *belli tantum* vel fama de belli magnitudine, vel

Exiguæ vires : hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
Jungere castra paro; quam fors inopina salutem
Ostentat : fatis huc te poscentibus adfers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes, ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio, et sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
Effera? dî capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,

Goth. sec., Heinsius non spernendum ait. — 474. *bellum* c. *a.* Parrhas. *circumtonat* Medic. a m. sec., ex emendatione præclara, quam a poetæ manu profectam velim; gravius enim vocabulum hoc est, et poetarum usu frequentatum : sic inf. IX, 709. XII, 700. nec miror Wakefield refinxisse vulgatam : quam tamen omnes codices tuentur. Pro *armis* Rom. *arans*, alii ap. Pier. *arcens*, aliquot *Arruns*, mira et felix depravatio! — 477. *adfert* variabant codd. Servii ætate, ut ad *fortem* referretur. *adfer* aliquot Heins. *offers* Ven. et Goth. tert. Jam sup. *hanc — urbem adferimur* VII, 217. — 478. *colitur* aliquot Burm., quem vide. *in saxo coluit* Goth. sec. — 479. *Agellinæ*, *Agelinæ*, *Aquilinæ* aberrant. ap. Burm. — 480. *luctis ins.* Rom. — 481. *multis annis* Bigot. ex Goth. tert. — 484. *gentique* Oudart. pro div. lect. *reservant* Sprot.

ipsa belli magnitudo. *Nomen* pro ipsa re, satis frequens. — 475. *opulentaque regnis castra* : volebat dicere, *opulenta regna* (pro regno opulento), apposite ad *ingentes populos*. Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum* vel *opulentis regnis;* hinc exquisitior forma suborta : *castra opulenta regnis*, ut alia similia passim. Nisi hoc ex usu poetarum teneremus, liceret statuere : *paro jungere castra regnis*, h.e. tibi, imperio tuo. Opes veterum Etruscorum satis notæ. vid. Liv. V, 33.

478. Agylla, s. Cære, prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Græcis innotuit. De ceteris v. Exc. III, ad h. libr. — *saxo vetusto* ; antiquo opere, ut bene Serv. cf. III, 84. — 479. 480. *ubi* proxime ad Agyllam, seu Cære spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci, seu Tyrrheni ducuntur poetæ, ex vulgari veterum opinione; falsa tamen et ex nominis similitudine ducta. cf. in Excurs. III ad h. libr. dicta. — 482. Mezentii, regis Cæretanorum, *superbo*, crudeli, imperio infame nomen ex antiquis historiis poeta adscivit. — 484. *di capiti*. uti II, 190. VI, 529, 530.

Conponens manibusque manus, atque oribus ora,
Tormenti genus! et sanie taboque fluentis
Conplexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque, domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis;
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam:
Toto namque fremunt condensæ litore puppes;
Signaque ferre jubent; retinet longævus haruspex
Fata canens: O Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virum, quos justus in hostem
Fert dolor, et merita adcendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem;

487. *fluenti* aliquot Heins., unus *fluente*, quæ vulgarior oratio foret. conf. IX, 472. — 488. *in* aberat Franc. et Goth. tert. *necabant* duo Burmann., ut *jungebant* alter Hamb. — 489. *infanda civesque f.* Parrhas.; nec videbat interpolator, *infanda* esse pro infandum, infande. cf. sup. I, 251. — 490. *circumsidunt* Goth. tert. — 491. *atque ignem ad* Parrhas. — 492. *inter cædem* Rom. et omnes vetustiores Pier. et Heins., ut hacteous præferendum sit. — 495. *manifesto M.* Oudart. ex glossa. *præsente* Rom. — 497. *frement* Gud. *in litore* alter Hamb. — 498. *ferre juvat* Ven. *jubent* non tam ad *puppes* referendum, quam omnino ad Agyllæos, quos declaravit in verbis *omnis Etruria — his millibus.* — 499. *facta c.* Gud. *Mæonide* Goth. tert., forte pro *Mæonidæ;* et sic Serv. ad XI, 759. *dilecta* duo Burm. — 500. *in armis* Leid. — 502. *Fas Italo nulli* aliquot Pier.

495. *præsenti Marte*, bello non dilato, quippe hoc ipso tempore in armis sunt, et quidem classem pararunt, qua in altum evecti litos Rutulorum petant, bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad supplicium dediderit.

498 seqq. Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Cæretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Æneæ adventum res differatur, inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, uti Lavinia externo viro jungenda lib. VII, 96 sqq. Esse hunc aruspicem ipsum illum Tarchonem v. 506, notat Jolius Sabinus: parum probabiliter. *O Mæoniæ:* ex 479, 480. *flos veterum:* Ennianum hoc esse Servius testatur: etsi nec omnino infrequens, ex ἄωτον, ἄνθος; *flos et virtus*, h. l. robur populi, qui antiquam originem habet. —

Externos optate duces : tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divom.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effeta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,

summittere ed. Ven. — 503. *optare* alter Menag., at Serv. pro var. lect. *exspectate*; forte, *spectate*, eodem fere sensu, ut sit διακρίνειν adeoque ἐκκρίνειν et eligere vel legere. conf. Burm. *residit* Moret. tert. — 504. *Hæc acies* Parrhas. *divorum* sec. Rottend. — 506. *Tarchon*, quod inde ab Aldo legitur, retinuit Heinsius ob codd. suorum consensum. Sunt tamen edd., in quibus *Tarcon* legitur, ut e Pierio intelligas; sicque Egnatius edidit, ut apud Strabonem scriptum lib. V, p. 336 Τάρκωνα; quo auctore etiam *Tarconem*, non *Tarcontem* flectendum esse apparet. Adde Eustath. ad Dionys. Perieg. 347. Tum Pier. ex antiquo codice *Tarcho* (quod et Goth. alter habet). At Brunck. refinxit *Tarco*, memor voc. *Almo* lib. VII, 532, et inf. 602 *Tarcho* seu, ut et hic scribit, *Tarco et Tyrrheni*. cf. Heins. et excitatum a Burmanno Drakenb. ad Silium Ital. VIII, 474. Equidem, quum diu deliberassem, *Tarcho*, e Pieriano admittere malui; nam nomina in *on* ita a Marone efferri satis constat. Ut vero *ch* in *c* mutarem paullo animosius, a me non obtinui, quia etiam Lycophron 1248 Τάρχων τε καὶ Τυρσηνοί. Et occurrit Tarchon in lapidibus Etruscis. Etsi ceteroqui bene teneo, sequiorum sæculorum pronuntiationem vitiosam hanc fuisse, ut in multis nunc habeamus *ch* pro *c* et *k*: quid? quod ipsa vox *pulcher* hinc fluxit; Romanis erat *pulcer*, pronuntiatum *pulker*. Verum tædet, in his bono otio abuti. — 508. *serisq.* Parrhas. *effata juventus* corrupte Goth. sec. — 510. *Gnatum* Rom. — 511. *Hic* Ven. Ed. Juni. *patrem p.* Medic. *patriæ partem* Dorvill. *totius et annis* corrupte Goth. sec. *in annis* tert. — 512. *fatum indulget* lectum ante Heins., qui mutavit ex auctoritate Medicei, trium Moret. alt. Mentel.

504. *Hoc campo*, δεικτικῶς, etsi oculis prospici non poterant castra sub Cære locata. — 505. *regni coronam*; novum hoc, sed dictum, ut *regni insignia*; et subjectum hoc idem, tanquam genus, enumeratione partium (coronæ et sceptri) facta. Coronam v. inf. lib. XII, 162, 163. — 506. *mandatque insignia*, simpl. mittit insignia regni: int. ex Etruscorum more, illa scilicet ipsa, quæ memoravit; tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palmatam, togam pictam. vide omnino Dionys. III, 61 pr. (p. 195). *Succedam*, eo consilio, ut succedam. — 508. *sæclis effeta*. s. simpl. pro annis; male Grammatici argutantur. — 510. ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriæ seu originis hinc, a Sabinis, adeoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Evandro, natus. — 512. qui *genus*, or-

Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adjungam: sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Adsuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas. »
  Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant,

et alt. Hamb. post Mediceum Pierii. *fatum indulgent* Gud., sc. *numina. fatis indulgent* Regius. *poscant* Ven. — 513. et *Teucrum* Zulich. — 514. *Nunc* duo Burm. cum aliquot Pier. — 516. et abest pr. Rottend. *onus* pr. Hamb. pro var. lect. *fata* Dorvill. — 517. *pr. et jam m.* Parrhas. *te imitetur* codd. ap. Pier., ex interpretatione. — 518. *Arcades* vett. edd. et codd. aliquot, vitiose, ut et *hinc* ap. Burm. *ter centum* Parrhas. *corpora pubis* Goth. tert., et sic aliquot Pier. Catul. Epith. Pel. 4 *lecti juvenes Argivæ robora pubis.* — 519. *suo tibi munere* aliquot Pier. Gud. a m. sec. Voss. pr. Hamb. pr. et Scheffer. cum Zulich. At Gudius a m. pr. *suo sibi munere*, pro se jungere; placet hæc argutior forma Heinsio. *tuo sibi nomine* Medic. a m. pr. Burmanno arridet: *suo sibi nomine* et laudat VI, 142. Sed omnia ista in epigrammate feram; nunc plus dignitatis epicæ inest vulgari lectioni. *suo tibi numine* Puget. — 520. *defixaq.* duo Burm. ad vulgarem formam. *diffixi* Leid. *intentique* aliquot Pier. e similibus locis. *defixi ora* malebat Cuningham. — 522.

tum ex peregrina terra habes, eum idonea rebus gerendis ætate, et quem *numina*, vaticinium designat. — 513. *Ingredere*, ut Georg. I, 42, *Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.* Incipe, suscipe rem. — 516. *grave Martis opus.* Homericum: μέγ' ἔργον Ἄρηος Iliad. λ, 733, et al. — 515. 516. 517. Præclari versus sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco, quos Cerda jam laudavit, Valer. Fl. (I, 269 sqq.), Silius (IV, 430, 431); adde Apollon. lib. II, 804, 805, et Epitomen Iliados 573 seq., ubi cf. Wernsd. — 518. 519. Quadringentos equites mittit Evander, ut iter esset expeditum, nec longa mora intercederet, quam obsidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur, cur *Arcades equites* potissimum poetæ placuerint! Quum alioqui Arcades equitatu non valuerint, nec in regione montosa et aspera valere potuerint. Qua de re doctæ subtilitatis nota est Gnellii inf. ad lib. X, 364.

520. sq. Ex veteris Italiæ religione, et poetæ nostri perpetuo more res aliter vix expediri Æneæque animus erigi poterat, quam ostento vel augurio. Sed poeta novo commento id constituit; quod meteorum, seu ostentum aeris, ad strepitum ex armis cælitus a Venere allatis retulit: non dicam

Ni signum cælo Cytherea dedisset aperto.
Namque inproviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt; iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, cæli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troius heros
Agnovit sonitum et divæ promissa parentis.
Tum memorat: « Ne vero, hospes, ne quære profecto,
Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,

Mistaque Goth. tert. *dura duo* conj. Burmann., parum scite. *tum* sec. Rottend. *tristes* Goth. sec. *sub corde* tert. *movel* ant Hugen. a m. sec., interpretamentum τοῦ *putabant*. — 523. e *cælo* Montalb. *Tyrrea* Goth. sec. *d. ab alto* Bigot. Leid. pro div. lect. et Goth. tert. — 527. *increpat*. Consentiunt in hanc lectionem ab Heinsio illatam, a Burmanno vero incuria, ut arbitror, iterum omissam, omnes præstantiores Heinsii et Pierii codices cum Julio Sabino, quæ et ipsa paullo doctior est, pro *sonat*, ut inf. IX, 504 de *tubæ sonitu*; et locum facit versui hinc tertio, 529 *hinc pulsa tonare*. *Intonat* tantum recentiores codd. insidet, et edd. veteres, quas evolvi, Aldd. et hinc profectas, omnes. Agnoscit quoque Servius. *sonus intonat* God. a m. sec. *insonat* Dorvill. *intonat aures* admodum vetusti codd. apud Pier. — 528. *in* abest a pr. m. a Medic. et Gud., et Nonius : *inter nubes cæli regione serena*. *inter nubes* etiam Parrhas., minus docte. — 529. *Persuidum* Rom. *sonare* idem et aliquot Pier. et Heins. cum Goth. sec. — 531. *et* abest Romano. — 532. *Tunc vero memorat, hospes ne*, Ven. *nec vero* Exc. Burm. *nec quære* Oudart. *ne quære, hospes, ne quære profecto* aliquot Pier. — 533. *ferunt* Parrhas. *ferant* Goth. tert. — 534. *Musarum diva creatrix* Goth. tert., miro stupore.

equidem, an satis feliciter. Arma in cælo passim a superstitiosis hominibus conspecta, belli et cladis signa, equidem huc non referam; nec Spencii acumen placet, Polymet. Dial. 20, n. 28, qui auroram borealem a poeta describi putabat. — 523. *Ni dedisset;* nova forma orationis, in qua miror interpretes non hæsisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis : et *diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent*, *Ni* etc. Vulgaris forma erat : *quum signum Venus dedit*. Dixit *cælo aperto*, ut Ge. I, 393 *aperta serena*, quum nubes dicantur cælum obducere. cf. mox v. 527, 528. — 526. clangor armorum, quæ movebantur per aerem deportata a Venere, comparantur cum clangore tubæ. *Tyrrhena* (pro Tyrrhenica) *tuba*, a Tyrrhenis, ut notum est, inventa; et doctius : *Tyrrhenus clangor tubæ*. — 529. *pulsa*, impulsa, allisa sibi invicem, *tonare*, pro simplici sonare.

531. *et agnovit divæ promissa parentis*, et v. 534 *Hoc signum*

Si bellum ingrueret; Volcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volves,
Thybri pater! Poscant acies, et fœdera rumpant. »
  Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras

537. *cædes miseris* Schol. Horatii Epod. X cum Montalb. *clades* Bigot. a m. sec. — 538. *Quas mihi, Turne, dabis pœnas* Hamb. sec. *tu mihi, Turne* Franc. *sed multa* Ven. *sub undis* sec. Moret. *sub unda* tres Burmann cum Rom., minus poetice. — 539. *volvens* Rom. Versus jam supra Æn. I, 100, 101 obvii, ad Homeri ductum facti. — 540. *et sidera* Goth. tert. *et secla* alter. — 542. Me in *Herculeis ignibus*

etc. Bene Servius: « κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus Venerem ei promisisse. » Clarior res apud Homer. vid. Iliad. σ, 189. Ceterum poetam hic in malum locum intulisse pedem apparet. Debebant enim, ut vis carminis esset satis magna, ea nunc omnia subjici, quæ vs. 608 usque ad f. libri sequuntur. Hic etiam multo magis vacasset animus iis rebus cognoscendis, quæ de clipei argumento narrantur, quam cupiditate per illa, quæ interjecta sunt, repressa et obtusa: sed, si hanc rationem sequebatur poeta, alia forte occurrebant, quibus se premi sentiebat, ut adeo alterum præferret. Unus forte est modus, quo poetæ subveniri possit, si dixeris, nunc tantum prodigium narrari in nubibus ortum subiti clangoris: quale meteorum illud est, quod sæpe vulgus terroribus exanimavit, fragoris in aere, procurrentium fulgurum, micantium ignium. Quum Arcadum animi ostento essent percussi, Æneas portendi sibi nova arma ratus, quippe promissorum matris memor, ostentum de se interpretatur, et omen accipit. *Ego poscor Olympo*, tertio casu, pro *ab O.*, me Olympus poscit, me vult, respicit, h. ad me ostentum aeris spectat; nihil est, quod vos terreamini. Alio modo poscitur Olympo, qui in illum attollitur et evehitur. Quomodo reddere possis verba OEdipi Colonei ap. Sophocl. 1542 audito tonitru: ὦ παῖδες, ἥκει τῷδ' ἐπ' ἀνδρὶ θέσφατος βίου τελευτή. — 537 — 539. *Heu quantæ* — Imitationes jam Cerda notavit Silii II, 455, 456; Statii Achill. I, 84 sqq. Adde Stat. Theb. II, 460, 461. III, 210 sqq. et passim alios; item Horat. I, Od. 15 *Eheu quantus equis* etc. — 540. quasi, caut nunc, et flagitent bellum. Serv. cf. sup. VII, 317, ubi eadem sententia alio modo reddita.

542. 543. Surgit Æneas, et ad focum ædium accedit, Penates precatur. *Herculeis sopitas ignibus aras* doctius dictas esse, quam *ignes sopitos in aris*, vel *ignes aræ* in promtu est intelligere. Sed *Herculeos ignes* non satis expedio. Her-

Excitat, hesternumque Larem, parvosque Penatis
Lætus adit; mactant lectas de more bidentis

hærere, jam in notis significavi. Suspicor vitium inesse, scribendumque esse : *Herceis ignibus.* Confirmat me imitator Maronis Lucanus : Herceas, *monstrator ait, non respicis* aras? Commendat quoque emendationem hanc ingenuo eum candore Wakefield ad h. l. Jovis *Hercei*, Ἑρκείου, religio satis nota, ejusque aram in penetrali regiæ Priami vidimus apud nostrum quoque lib. II, 512, etsi nomine hoc non expressam : sed v. Exc. XI ad lib. II, et viri docti passim, v. c. ad Ovid. Heroid. VII, 113, in Ibin 286. *Herculeas — aras* Dorvill. Hæren nec minus in vs. sq. — 543. *Suscitat* Rom. et plerique Pierii cum parte codd. Heins. et Burm., etiam edd. nonnullæ, ut Basil., haud dubie magis ad proprietatem verborum; sed dubitare licet, an ex aliis locis, ut sup. lib. V, 743, refinxerint grammatici. Sed *hesternum Larem* quomodo accipiemus, et utri verbo jungemus? num aras *excitat hesternumque Larem?* an *aras excitat; hesternumque Larem parvosque Penates lætus adit?* Sane sic debebat esse *adit* priore loco, tum *excitat. externumque* Rom. cum aliis Pier., tum Serv., pro div. lect. Medic. et aliquot alii Heins. et Burm. cum binis Goth. per se, lapsu proclivi et obvio; cf. ad Tibull. II, 1, 12, etsi hoc loco non incommodum sensum facit : *externumque Larem parvosque Penates Lætus adit*, si jungas : est enim domus externi hominis, a quo hospitio excipitur. v. Notam. *patriosque Penates*, notabilis lapsus, non lectio Goth. sec.; sic suos, Trojanos, non Evandri, Penates adorat Æneas : sic *externum Larem* comparari aliquis censeat. — 544. *mactant* Heins. e Medic.; adde Zulich. et ad normam v. 57, lib. IV. *lectas mactat* Goth. sec. *lætas* Sprot. et Exc. Burm. Male; sunt

culis ara ante urbem in luco erat : sup. vs. 104. De alio quam de sacro Penatibus in penetralibus domus facto locus vix intelligi potest. Jam *ignes Herculei*, in foco, vel ara Penatium sopiti, aut ornantur epitheto hoc, respectu Herculis, qui olim eandem ad aram sacra fecisse putandus est; aut intuitu moris religiosi, quo ignis ex sacro Herculis hesterno (vide v. 102, 103, 104) servatus, et in focum domesticum repositus fuerat : sic Cerda et alii; aut Hercules fuit Evandro Penatium loco, Geniusque adeo, seu Lar domesticus. Hoc saltem præstat. In V. L. proposui legendum : *Herceas aras*, in domo. v. V. L. *Larem hesternum* si, ut olim ipse faciebam, jungis cum *excitat*, accipies pro foco et igni hesterno in foco ante Larem : juncta ut sint : *ignes in ara et Larem hesternum excitat.* Solet ita poeta eandem notionem bis terve ornare; attamen perquam durum est *Larem* ita dictum esse; sin junxeris : aras excitat, *hesternumque Larem parvosque Penates adit*, id quod sollennis sententiarum ordo in poeta suadere potest, alio modo laboras in junctis sine ulla vi, et sine more, *Penatibus* et *Lare.* Manet alia difficultas in epitheto *hesterni Laris.* Hactenus præferas *externumque Larem*, ξένον. Ita saltem sine offensione lectio procedit; *Et primum Herceis sopitas ignibus aras Excitat; externumque Larem, parvosque Penates Lætus adit :* h. precatur, adorat : plenius esset, *adit precibus.* Bene dixit *parvos Penates* Evandri, parva sigilla, ut humilem casam decebat. Puta, hæc fieri in suscipienda profectione, et adeundo discrimine.

Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Post hinc ad navis graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantis virtute legit: pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
Ducunt exsortem Æneæ; quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito volgata per urbem,

ἐξαίρετοι, ἔκκριτοι, eximiæ, adeoque τελεῖαι. cf. ad IV, 57. VI, 39. — 545. *Evander* alii et h. l. — 547. *sequuntur* Fraoe. *sequentur* alter Hamb. — 548. *Præstanti* pr. Rottend. a m. pr. *Præstante* Goth. tert. — 550. *regnique* alter Hamb. — 551. *T. p. arma* Ven. — 552. *exsortem vel ingentem* Zulich. — 554. *parvas — per urbes*

546. Navi a litore Laurentino, amne adverso, Pallantium pervenerat Æneas sup. v. 90: nunc ea navi partem sociorum redire ad Ascanium jubet; altera parte sibi adjuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Cære ad Tarchontem (*Tyrrhenum regem*), proficiscitur. — 547. *qui sese in bella sequantur.* Paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proficiscitur, sed ad auxilia et societatem Cæretanorum parandam. Servius multis allatis nihil expedit. Dicendum forte, poetam omnino viros fortes declarare voluisse, quorum adeo id proprium esset, ut Æneæ latus tegerent in discrimine belli: sicut et infra iterum v. 606, et *bello lecta juventus.* An *bella* pro castris ad Cære? an magis consentaneum, et in hoc acquiescam, dicere, poetam respexisse ad id, quod futurum erat, ut ii, una cum Etruscis, navibus vecti, ad ostia Tiberis pugnam cum Turno facerent? inf. X, 260 sqq. Nam Cæretanos in castris sub signis habitos aditurus erat, ut statim eos adversus Mezentium et Turnum duceret; supra 503; conf. Not. ad 498. — Jam, qui *secundo amni defluit*, defertur ille. — 549. *segnis* « sine remigio » ut bene Servius explicat: quum autea adverso flumine venissent v. 94 *Remigio noctemque diemque fatigant.* Addit idem alia, quæ tamen minus se probant. — 550. *Ascanio;* remanserat is apud Trojanos in castris sub Tiberis ostia. cf. sup. VII, 158, 159. De eorum autem adventu in castris nihil amplius memoravit poeta, nec facere id opus erat. conf. ad X, 238. — 552. *exsortem,* eximium, ἐξαίρετον. Adducitur equus Æneæ præcipuus.

554 sqq. Non male sequentia ad sensuum et affectuum naturam in tali rerum articulo efficta et exposita: Matrum timor; Evandri senis vota ac preces; totus discessus. Vss. 560 sqq. ex Homericis sunt adumbrati, Nestoris oratione

Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et major Martis jam adparet imago.
Tum pater Evandrus, dextram conplexus euntis,
Hæret, inexpletum lacrimans, ac talia fatur:
« O mihi præteritos referat si Juppiter annos!
Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos;
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi;

pr. Hamb. Sed urbs Pallanteum est intelligenda. — 555. *ad limina* ex parte codicum suorum et Pier., inter quos Romanus erat, Heins. probavit: vulgo: *ad litora*, ut omnes Goth. habent, onus etiam *Tyrrhena*; varietas satis frequens; cf. ad II, 371. *litora* tamen Cuningh. prætulit. — 557. *Et timor* Rom., et habet hoc expeditam interpretationem: *propius periclo* (absolute; quum jam res adducta esset propius ad discrimen), *Et timor* (apparet major), *et major Martis jam apparet imago*. Vellem eundem sensum ex vulgata elici posse, sed *it timor* pro grassatur vix usu probari potest. *It minor* Goth. sec. *It metus* Priscian. lib. XVIII. *propiusque pericli Hic amor* Philargyr. excitat ad IV Ge. 47. *jam* abest a nonnullis Pier. — 559. *inexpletus lacrimans* aliquot Pier. et Erf. *inpletus* Rom. In aliis ap. Heins. hoc interpolatum: *inexpletus lacrimis*: utrumque pro var. lect. Servius commemorat; *inexpletus* etiam Jul. Sabinus. Comparant ἄμοτον κλαίω Iliad. τ, 300. cf. ad Hesych. in ἄμοτον. Porro Pier. aliquot: *in amplexus*, pr. Voss. et alter Hamb. *in amplexum*, et Montalb. cum binis Goth. *in amplexu*. — 560. *O ne preterea* Goth. sec. — 561. *erat* Priscian. XVII. *cum primum* Rom. et aliquot Pier. *Præneste sub ipsa*: consentiunt in hoc libri et Grammatici ap. Heins *ipsa* sc. urbe P., vel poeta extulit *hæc Prænestis*. ut Horat. I Epp. 2, 2. — 562. *sacrorumque* sec. Moret. *accendi* Ven. et Goth. sec. — 563. *hac* abest Vratisl. *Erilum* et *Ery-*

Iliad. α, 132 sq. λ, 669 seqq. ψ, 629 seqq. Ulyssis ad Eumæum Odyss. ξ, 468 sqq. Laertæ Odyss. ω, 375 seqq. Aliorum imitationes v. apud Cerdam. Fabulam de *Herilo*, Prænestinorum duce, domesticam nescio unde acceperit. Sed triplicem vitam ipse poeta fingere potuit, ad exemplum eorum, qui cæsi reviviscerent (ineptit Servius ad v. 562), aut ad exemplum Antæi vires a terra matre sumentis, in quam victus procubuerat. Quod sequitur, *propiusque periclo It timor*, impeditum est, quocunque te verteris; proprie *propius ire* *periculo* esset propiorem esse periculo, instante jam discrimine; *propius ire*, ut *propius esse* ap. Silium I, 13 *propiusque fuere periclo, Quis superare datum*, de Romanis tantum non in ultimum discrimen adductus. At h. l. *timor it propius periclo*; dixeris esse dictum: *periclo*, pro, cum *periclo*; itaque accipiendum esse: *timor it propius*, timor fit propior, h. magis urget, fit gravior, acrior; *periclo*, cum periculo, periculo instante, propinquante periculo crescit, et augetur metus. — 561. ut sim la-

Nascenti cui tris animas Feronia mater,
Horrendum dictu! dederat, terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnis
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius usquam,
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, et divom tu maxime rector,
Juppiter, Arcadii, quæso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, et venturus in unum;
Vitam oro; patiar quemvis durare laborem.

lum potiores scribunt: *Erulum* Rom. *Elimum*, *Cerilum*, *Acerilum*, *Helenum*, *Athericum* al. — 565. *triaque* l. *tria* Muson. malebat in Servii gratiam, perperam. *trina* pr. Hamb. pro var. lect. et Flor. Junt. cum binis Goth. — 566. *Terque solo* Oudart. — 567. *animas*, *totidem dextra exsuit* pr. Mentel. — 568. *tunc* Dorvill. *Ergo non d.* Goth. sec. *duplici* Sprot. *devellerer* tres Burm. cum Erf. *divellier* Goth. tert. — 569. Abest versus Goth. tert. *finitimo* e codd. suis et Pier. Heins. emendavit; sc. *huic capiti*: quod vix placet; Burm. cum al. *finitimo ferro* jungit. Saltem dixerim: *finitimo* absolute pro *in f.* Vulgo lectum *finitimus* inde ab Ald. 1514 adeoque a Naugerio. Servius videtur legisse *finitimos*, atque Dorvill. a m. sec. et ed. Junt. 1520. *usquam* idem Heins. restituit: vulgo *unquam*; at Moret. sec. et Gud. a m. sec. *Mezentius hostis*: quæ aut vera lectio est, aut pro veriore habenda, in cujus locum successit *usquam*, quod ex superiore versu per errorem iteratum suspicor. Revocavi autem *finitimus* tamquam unice verum: quum scriptum esset *finitimos*, aberratum est in *finitimo*. — 571. *vidisset* Goth. ter. — 573. *reminiscere regis*, *Exaudique preces patrias* codex apud Pier., interpolate. — 575. *reservent* duo Burm. et Goth. tert. — 576. *eum vivom* Rom. et aliquot Pier. — 577. *patior* Rom. et pæne omnes Pier. tum Medic. et pars Heins. duoque Burm.

lis, *qualis eram* etc. εἴθ' ὣς ἡβώοιμι Nestor l. c. a, 157. λ, 669. — 564. *Feronia* v. sup. VII, 800. ubi *viridi gaudens Feronia luco*. — *Terna arma movenda*, ut ter reviviscens, ter rebellaret, adeoque ter esset vincendus. Nisi forte melius sic interpungas et accipias: *Nascenti cui tris animas — dederat: terna arma movenda, Ter sternendus erat. Cui tunc t.* Erat ter cum eo pugnandum, ter arma in eum movenda, ter erat vincendus. Itaque Evander eum ter vita et armis exuerat. — 569. *finitimo*, in finitimo, qui est in finitima urbe. — 572. Habent hæ preces tanto plus suavitatis, quod tanquam præsensione aliqua tacita imminentis filio fati factæ videntur. Nam interimitur Pallas libro X. — 576. *venturus in unum*, iterum eum revisurus et

Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris;
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Conplexu teneo; gravior ne nuntius auris
Volneret. » Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat; famuli conlapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis;
Æneas inter primos, et fidus Achates;
Inde alii Trojæ proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde, et pictis conspectus in armis:
Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,

oro et *patior* Ed. Ven. *Vita mora : patior* Goth. sec. *quamvis* Leid. — 579. *Nunc, nunc, o liceat* Medic. et ceteri Heins. (excepto Mentel. pr.), item Dorvill. et bini Goth., prætulit quoque Cuningham. *Tunc, tunc, o liceat* Schol. Persii ad Sat. I, 25. Sed cf. lib. II, 644. *rumpere* Zulich. — 580. *Dum spes ambiguæ curæ, dum i, f.* Parrhas. — 581. *mea sola et sera* alii, etiam Servius. vid. Pier. et Heins. cum Burm. *sola et certa* Goth. tert. — 582. *complexus* Rom. Medic. et alii Heins. *amplexu* Parrhas. *neu* Gud. a m. sec., quod maluit Cuningham. *nec — vulnerat* Markland. emendabat ad Stat. V Silv. 2, 88, sententia prorsus in alium sensum detorta. — 583. *Verberet* Goth. tert., et sic Donatus in Terent. Hecyr. IV, 4, quod placebat Heins., sed merito rejectum a Burmanno, quem vide. Usus τοῦ *vulnerare*, qui τοῦ τρῶσαι ap. Homerum pro βλάψαι. *mæsta supremo* Medic. a m. pr. — 585. *portas apertas* Hugen. — 587. *proceres Trojæ* Leid. — 588. *In medio* emendat Markland. ad Stat. V Silv. I, 245. vid. inf. 675 et al. — 589. *profusus* sec. Mentel. Vss. 589. 590. excitati in Julio Capitol. in Maximino jun. pr.

conventurus. — 578. *Sin;* nota εὐφημία. — 582. acutius sententiam extulit Valer. Fl. I, 326, 327, ubi a v. 323 vestigia Maronis legit: *Sin aliud Fortuna parat: miserere parentum, Mors bona, dum metus est,* nec *adhuc dolor.* — 581. *sera;* ergo erat τηλύγετος, in senectute patris natus. conf. Guell. — 588. Non agnosco hypallagen; sed *picta arma* sunt auro argentoque distincta. Memorantur et alibi, XI, 660. XII, 281.

589 seq. Homericam esse comparationem Pallantis cum stella Veneris sub extremam noctem orta, multi pronuntiarunt, nec tamen locum enotatum video, qui commode satis comparari possit: Iliad. ε, 6, 7 de canicula agitur, unde translatum est illud: ὅς τε μάλιστα Λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος Ὠκεανοῖο; non igitur *perfusus Oceani unda* alio spectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus* etc., quia est stella Veneris, ut satis notum: v. Guell. Paria de eadem stella sub vesperam orta, Iliad. X, 317

Extulit os sacrum cælo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentis ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Relligione patrum late sacer; undique colles
Inclusere cavi, et nigra nemus abjete cingunt.

591. *removit* Bigot. et Goth. tert. 589. 590. recitantur ap. Jul. Capit. in Maximino pr. — 592. *Sunt p.* pr. Rott. a m. pr. *secuntur* plerique Pier. — 594. *quam pr.* Goth. pr. — 596. *quatit ungula pulverem* Marius Plotius de metris ap. Heins. *putrem — campum* fuit, qui *putrem* accipiens palustrem, non bene emendaret *pigrum*. — 597. *Cære.* τὸ Καῖρε, Καιρὴ, Καίρητα. Jam *Cære* modo non flectitur, modo flecti videtur in *Cæritis*, et in *Cæretis*. Est porro et *Cæres*, unde duplici modo *Cærites* et *Cæretes;* tertio quoque modo *Cæretani*, οἱ Καιρητανοὶ, et Καιρετανοί. In Virgilio igitur *Cæritis* recte, seu ut a *Cære* sit, seu ut a *Cæres*. *Ceritis* ap. Priscian. *Cæretis* et *Ceretis* passim alii; vitiose, nam sic media longa: Καίρητος, unde *Cæretanus*. inf. X, 183 *Qui Cærete domo.* — 599. *ilice cingit* Zulich. a m. pr. *cingit* alii ap.

est: οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ. Apud Apollon. III, 957 sq. Jason in Medeæ conspectum venit ὑψόσ' ἀναθρώσκων, ἄτε Σείριος Ὠκεανοῖο, ὃς δή τοι καλὸς μὲν ἀρίζηλός τ' ἐσιδέσθαι. At 591. splendidus versus de ortu in extrema cæli ora, qua mare ambit. Sup. Georg. IV, 232 *Taygete simul os terris ostendit honestum Plias.*

594. *per dumos;* per virgulta, silvas. cf. Stat. II Theb. — 496, 497. *meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viæ. — 596. Versum felicem, ipso verborum sono rem referentem, mirati sunt multi: comparato quoque vss. 465, 466 Iliad. β. Odimus subtilitatem molestam in talibus: ipsum inflammati impetum ingenii in hæc natura ducente incidere necesse est; quomodo enim aliquis celeriter facta languida oratione reddere malit? cf. Disquis. I, sub f. Præiverat Ennius apud Macrob. VI, 1 ex Annal. VI *totam quatit ungula terram;* et Annal. VII *summo sonitu quatit ungula terram;* XVII *It eques, et plausu cava concutit ungula terram.* vid. Ursin. ad h. l. et Cerda inf. ad XI, 875. *putrem*, in pulverem resolutum, pulveruleutum, quod jam vidimus Georg. I, 44, 215. II, 204. — 597. *Cæritis;* Cære, urbs Agylla, et qui eam incolit, Cæres: unde potest accipi *Cæritis* urbis et *Cæritis* fluminis. Minio perperam a Servio huc advocatur ex X, 183. Fluvius est Cæretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus: ut Cluverius docet. Situm autem locorum hujusmodi esse putabimus: defluit per agros, urbe in altu posita, amnis, cui lucus adjacet; agrorum planitiem cum amne et luco undique cingunt colles nemorosi, abie-

Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho, et Tyrrheni, tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Æneas, et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos, et corpora curant.
At Venus ætherios inter dea candida nimbos

Heins. enm Parrhas. et Goth. sec., repositum a Wakefield; et potest hoc verius videri: nam *nemus cingit* jungenda sunt: mutatum forte ab iis, qui ad *colles* referebant. Ad eam formam, qua exquisitius dictum esse habetur, *nemus cingunt*, Heinsius revocat, eamque formam aliquoties illustravit. Nil refert, utrum aequaris; modo teneas, non *nemus cingere lucum*, sed *colles et nemus*, h. colles nemorosos cingere *lucum et vallem*. — 601. *Agrorum pecorisq*. Macrob. III Sat. 3. *Silvarum p.* emendabat Cerda, perperam. Est enim omnino Silvanus inter deos agrestes. cf. Burm., ut in eo ipso, quod es Horatio laudat Cerda: *Silvane, tutor finium.* — 603. *Tarcon, Tharco, Tarchon* et h. l. cf. sup. 506. XI, 727. *Tyrrhenus* Goth. sec., quod ornari posset, si tanti res esset. *cuncta tenebant* aliquot Pier. — 605. *ut latis t.* emendabat Tan. Faber et Barth., non improbante Heinsio, et recepit illud Cuninghamus, cum Wakefield, et præferendum est vulgatæ haud dubie; etsi alterum tuentur exempla similia inprimis Homeri. Heinsius etiam *Latiis* conjecerat. *letis* Franc. a m. pr. *in armis* Exc. Burm. — 606. *Hoc p.* Leid., ut. sup. 423. *electa* duo Burmann. *bello clara* Goth. tert.

tibus consiti: hoc est *colles cavi inclusere* (includunt) *et nemus nigra abjete cingunt* (pro cingit) *undique* lucum prope amnem. Etiam Lycophr. 1241 Καὶ Πίσσ', Ἀγύλλας θ' αἱ πολύῤῥηνοι νάπαι. At *colles cavi?* non, ut vulgo dicuntur, saxa cava, exesa, cavernosa; v. c. sup. 248 *Inclusumque cavo saxo*; sed qui cavam vallem efficiunt, quam includunt; ut *theatrum cavum*; *cava vallis*. — 600. *Pelasgos, qui*; Agyllam inter eas Etruriæ urbes memorat Dionys. I, 20. III, 58, quas Pelasgos adiisse, in iisque consedisse, et in quibus Pelasgorum sermo prævaluerat, et plurimum Pelasgici moris diu obtinuerat. v. Excurs. III ad VIII. —

601. *lucumque diemque:* lucum Silvano consecrasse ferebantur advenæ Pelasgi, et sollenne annuum Silvano instituisse. — 603. Non male, puto, quæras cum Servio: quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici, et adiri poterant. Esset tamen hoc alienum a lectione poetæ, qui nunc castra epitheto ornare volebat a castrorum natura petito: tuentur enim castra quovis modo facta eos qui in iis excubant. — 606. *bello lecta* vid. sup. ad 547. Æneas cum suis in luco consederat. — 607. Reliqua poeta exequitur lib. X, 148 sqq.

608. Haud dubie Maro, si car-

Dona ferens aderat: natumque in valle reducta
Ut procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus adfata est dictis, seque obtulit ultro:
« En, perfecta mei promissa conjugis arte
Munera; ne mox aut Laurentis, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum. »
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam, flammasque vomentem,

609. *penitusque in v.* Schol. Cruq. ad Horat. I. Od. 17. — 610. *Et pr.* Parrhas. *e gelido* passim scripti et cdd. etiam Pier., alii (ut fragm. Vatic. a m. sec. apud Bottar. p. 167) *et gelido*: Rom. *hæc gelido*: Montalb. *ingelido. egelidum flumen* debet esse tepidum: atque hoc quum per se ab usu poetarum abhorret, tum multo magis in convallibus et lucis. Proclivis itaque et ipse sum in lectionem cod. Rom. *Ut procul, et gelido secretum flumine, vidit.* — 612. *promissi* Esc. Borm. cum Goth. sec. *arce* Sprot. — 613. *nec mox* Oudart. et ed Junt. *nec mox his* Ed. Ven. *aut* abest Rom. 614. *dubitas* Reg. *arcum* Goth. sec. — 616. *aversa* Leid. *radientia* in multis scriptum ap. Burm., ut et aliis locis. *resonantia* conjicit vir doctus ex Iliad. τ, 13 τὰ δ' ἀνέβραχε δαίδαλα πάντα; hoc est variare verba, non emendare. — 618. *Impleri* Gud. pro div. lect. et ms. Thuan. ap. Macrob. V Sat. 8. *per s. versat* sec. Moret. — 619. *que* post *miratur* a nonnullis abest: v. Pier., et sic Ald. pr. *manus sua brachia* Parrhas. *verset* Reg. — 620. *flammamque* alter Hamb. *flammisque*

mini supervixisset, melius hunc locum constituisset. Jam supra, dum Evandri hospitio utebatur Æneas, arma cælo delapsa memoraverat, re in prodigium versa 524 seqq. Nunc in luco ad Cære quum sub arbore consedisset Æneas, ecce Venus adest, et arma apportat. Compara Iliad. σ, 615, 616, et τ, 3. *nimbos* pro nubibus, aere. *secretum* docte pro solum, in secreto loco, apud flumen. — 612. *En perfecta* cf. Iliad. τ, 10, 11 *arte promissa.* cf. ad 531, 534.

617. *honore* puto dictum pro munere, ut γέρας. Sunt ergo synonyma: *dona* et *honos*: munus parat honorem; alii malunt figuram appellare ἓν διὰ δυοῖν, pro donis honorificis. *expleri nequit*, sive ut jungas *donis*, et *honore*, h. adspectu donorum, fere ut υἷος ἐνιπλησθῆναι Odyss. λ. 451; sive quod præstare videtur, *expleri* absolute, nam *obtutu*, *tuendo* (quod sup. VIII, 265 et I, 713 adjectum erat,) ex ceteris adjunctis facile intelligitur. — 619. est Homericum τέρπετο etc. Iliad. τ, 18. — 620. *flammas vomentem* poetica imago splendoris coruscantis, ex Iliad. ε, 4, Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον

Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem; qualis, quum cærula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget;
Tum levis ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,

Parrhas. a pr. m. *vomentem* Gud. ab altera manu in erasa prisca lectione, e qua *nantem* supererat; quod Heins. *tonantem*, Burm. *minantem* supplet. — 621. *loricamque* pr. Hamb. *et loricam* Bigut., paullo melius cum Goth. tert. — 623. *refulsit* Goth. sec. — 624. *lentas* Goth. sec. *recoctas* pr. Ruttend. parum suaviter. æs — *an satis recoctum sit, splendore deprehendente*: Plin. XXIII. s. 20. *nitentem* codex Pomponii Læti ap. Pier. — 627. *Haud fati* Bigut. cum Goth. tert., quod facile præferrem, nisi emendatorem redoleret. *fatum* tres ap. Burm. pro *fatorum*: sic et Bersman. et Melanchth. in marg., et post Waddelium prætulit Cuningham., et nuper Wakefield. Scilicet *haud vatum ignarus* Vulcanus videtur inepte dictum esse, quasi deo futura discenda fuerint a vatibus. Aliter res se habebat IV, 65 *Heu vatum ignaræ mentes!* ubi *mentes vatum* sunt. In salvo tamen res est. *Vates* dixit poeta, pro vaticiniis: haud ignarus erat Vulcanus eorum, quæ

πῦρ. — 622. *sanguineam*, Servius, cruentam, terribilem; immo rutilam, si ex ære thoracem cogites; ornavit autem et ad terrorem usque auxit Maro, quod nude posuerat Homerus Iliad. σ, 609 θώρακα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς. (et talem,) *qualis* est *cærula nubes, quum inardescit* ex Apollon. IV, 125; ubi vellus aureum νεφέλῃ ἐναλίγκιον, ἅ τ' ἀνιόντος Ἠελίου φλογερῇσιν ἐρεύθεται ἀκτίνεσσιν. — 625. *clipei non enarrabile textum:* materiam, quam explicare nequeat, ut cetera, intelligit Cerda. Malo in eo manere, ut argumentum clipei sit tam varium et copiosum, ut enarratu difficile videri debeat.

626. Sequitur locus de clipeo Æneæ nobilissimus. Clipeum autem cogita ita informatum, ut in media parte, seu umbone, mare esset cum pugna Actiaca, de qua vers. 676 seqq.; Exterior autem ora in plures areas, seu regiones discreta, quarum argumenta, *omissis aliis*, ita apponit, ut sint: I, Lupa Romulum et Remum lactans, v. 630. II, Raptæ Sabinæ, bellum inter Romanos et Sabinos, fœdusque inter Romulum et Tatium factum; 635. III, Meti supplicium; 642. IV, Roma a Porsenna obsessa, cum Coclitis et Porsennæ facinoribus; 646. V, Capitolium a Gallis oppugnatum, 652; et, arce jamjam capta, excitati anseris strepitu Romani ad propugnandum irruentes. VI, Urbs et religionibus et sacris celebris, adeoque pace florens; 663. VII, Catilina in Tartaro; 666. VIII, et Cato in Elysiis; 670. De his quid judicandum esse videatur, v. Excurs. ad h. l. Dixeram, *omissis aliis*, quæ a Vulcano in clipeo expressa erant, poetam enarrare tantum ista, quæ apposui. Nam verba poetæ sunt: *Illic*

Fecerat ignipotens; illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella:
Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Inpavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.

prædicta et promissa erant Æneæ ejusque posteritati. *ignaros* duo alii. — 628. *genus omne Latinum* Ed. Ven.; inscite, addit Burm., ex libro I, 6 repetitum. — 629. *in* abest Franc. *pugnata ex ordine* Oudart. *pugnantique ordine* Montalb. *pugnantiaq*. Goth. sec. — 629. 630. Quid? si distinguas: *illic genus o. — bella Fecerat: et v.* — 630. *feram* Goth. sec. ex *fetam*. — 631. *geminosque* Franc. cum edd. nonnullis. — 632. *pendentes oculo* Goth. sec. — 633. *reflexa* Rom. Gud. et aliquot alii ap. Heins. cum Franc. Non expedit rem Burm. Scilicet dicendum est: esse hanc vulgarem, *cervice reflexa* (etsi et ipsam poeta dignam et Virgilio frequentatam; sic etiam Lucretianum *tereti cervice reposta*), alteram tamen ad vim epicam ornatumque magis assurgentem lectionem, *cervice reflexam*. — 634. *lingere* aliquot Pier. cum Goth. tert., quod Catrœus venditat; non animadvertens, se plebeium vocabulum anteferre elegantiori. — 635. *de more* pro ferre nonnullos Pierius observat. *sine Marte* ingenioso lusu conj. Jo. Schrader. — 636. *Concessu* passim in Pier. et Burm. *consensu* Rom. — 637. *Addiderant* Ed. Junt. — 638

res Italas, Romanorumque triumphos Fecerat ignipotens; illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella; adeoque omnem historiam regni Albani. *Haud vatum ignarus* h. e. prædictionum, quas a vatibus Æneas acceperat. — 630. *Fecerat et*, inter cetera, quæ poeta memorare non vult. Illa de Lupa lactante Romulum et Remum pueros, egregie et vividis imaginibus suavibusque sententiis sunt narrata v. 630 — 634, ut toties in numis et signis veterum aliisque operibus occurrunt. *feta*, enixa, ut alibi. *Martis antrum* multi memorant: conf. Cerda: obvium illud in numis (vid. Eckhel. Vol. VI. p. 31.) et gemmis.

635 — 641. *sine more*, sine lege, *ἀκόσμως*, incomposite, temere. cf. V, 694. VII, 377. Etiam Julius Sabinus explicat: *sine honestate*. — 636. *caveam*, h. l. in circo dixit. *magnos Circenses ludos* dixit, quæ Livio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata, forte quod in horum locum successerunt Circenses. — 637. Mutavit structuram: *Romam et Sabinas addiderat*, subitoque *consurgere bellum*, pro consurgens bellum, h. e. unde bellum consurgeret. — 638. *Curibus severis*, ad Sabinorum disci-

Post idem, inter se posito certamine, reges
Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde, citæ Metum in diversa quadrigæ
Distulerant, at tu dictis, Albane, maneres!
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Adcipere, ingentique urbem obsidione premebat;
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Adspiceres; pontem auderet quod vellere Cocles,

Romulidi Menag. pr. — 640. *ante aram* multi Heins. et Burm., cum edd.; al. *aras*, perpetua varietate: h. l. minus scite, *aras paterasq.* — 641. *cæsa porco* maluerat Heins., sed *cæsa porca*, elegantius dictum pro tenui et plebeio, *cæso porco*, quod v. c. Livius habet lib. I, 24, jam Quinctil. observavit Inst. Or. VIII, 3, 19. — 642. *Metum* omnes Pier. et plerique Heins. cum Serv., qui perperam disputat. *Metium* tantum sec. Moret. et Ven., sed Gud. cum quatuor aliis *Mettum*. Heinsius *Mett um* refinxit et multus in eo est, ut in marmoribus et numis ita scribi doceat; quod ipsi concedemus, quoties de gente Romana Mettia vel *Metia*, nam nil referre arbitror, agitur; sed hic Fuffetium babemus cum prænomine *Meti*. Atque sic Drakenborchium quoque litem dijudicasse video ad Liv. I, 23. — 643. *Dispulerant* Medic. a m. sec. *actu* Goth. sec. — 645. malit abesse Jo. Schrader. *sparso* Bigot., minus docte. — 646. *Tarquinum* Ven. Dorvill. Ed. Ven. et al., ut et alibi aberratur. *Prosena* multi passim cum Rom., ut ap. Livium quoque, vid. Gronov. et Drakenh. ad lib. II, 9. Græcis Πορσῖνος, Πορσίνας, Πορσινας; at *Porsenna* etiam Medic. — 647. *ingentemque* Gud. a m. pr. — 650.

plinam spectare facile intelligitur. Servii caussa monemus. cf. Cerda, quem et vide v. 641 de *porca cæsa*, ex more perpetuo sacrorum in fœderibus faciendis; v. c. Liv. I, 24. Est et hoc argumentum multorum numorum, inprimis Gentis Sulpiciæ, Veturiæ, Antestiæ.

642 — 645. Liv. I, 27, 28. Quod poeta merito inter memorabilia antiquæ historiæ habere potuit, erat *Alba diruta*: qua Romæ opes insigni modo fuere auctæ; successit sic colonia in metropoleos locum principem inter urbes Latinas, viamque sibi ad principatum Latinorum paravit: quæsivit in narratione aliquid, quod novitate sua animum moveret, et ornatum carmini adderet. Idem puta eum spectasse in ceterarum rerum dilectu. — 643. docte magnaque cum vi inversa oratio in illis: *at tu d.* pro: quod in fide non manserat. *mendacis* proprie perfidi. De fœditates pectaculi oculis ingrata, v. in Excurs. IV ad h. libr.

646 — 651. Liv. II, 9 sq. Effectus autem Porsenna stans ad Tiberim. — 650. *pontem* sublicium;

Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,
* Romuleoque recens horrebat regia culmo:
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris, et dono noctis opacæ;
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis;

quia v. omnes Pier. et Heinsiani, Mediceo non excepto. *qui* agnoscit Jul. Pomp. *qui avellere* unus Pier. *auderetque avellere* Rom. *quod* vulgg. et Franc. *qui auderet vellere* Ed. Ven. *Cochles* Medic. — 651. *At* Leid. *Cleria*, *Cloria*, *Coclea*, *Cœclia*, *Cordia*, *Delia*, *Deria*, monstra librariorum. *ruptis i. C. vinclis* Parrhas. — 652. *Malius* Rom., alii Pieriani et plerique Heins. *Mallius*. — 653. *pro templis* Goth. tert. *Capitolia celsa tenebat* Wakefield mutavit in *tegebat*, ut XII, 148 *Turnum et tua mœnia texi* Recte, at nec minus v. c. XII, 705 *quique alta tenebant*, pro tegebant. Verum trahit me in viri docti partes, quod statim 657 iterum est: *arcemque tenebant*. — 654. *Rumoleo* Rom. Totus hic versus scrupulum injicit. *Romuli casam* in Capitolio fuisse nemo dubitet. v. Vitruv. II, 1, alios, quos Cerda laudat, et Ovid. Fast. III, 189 seqq. Sed mentionem ejus hic factam video tam importune, ut nihil magis; nam nec structura, nec sententia ullo cum versum vinculo comprehendit. Casa nude commemorata quorsum referri debet? Et tum sequuntur *auratæ porticus*. Quæ tandem hæc paupertatis et luxuriæ in eundem locum coacervatio! At *recens regia?* in tanto temporum intervallo inde a Romulo ad Manlium. Nec res expeditur, si regiam de ipso Capitolio et Jovis templo accipias. Manent enim reliqua, in quibus laboramus. Alienum itaque et mala manu illatum versum esse arbitror. In edit. Parmensi versus retractus est post v. 641 *Stabant* et 642 *Romuleoque* 643 *Haud procul inde*. — 655. *hinc* aliquot Pier. unus Heins. et unus Burm. — 656. *abesse* Rom. — 657. *Olli* unus ap. Pier., isque Romanus; et hoc præferam cum Jo. Schradero, qui laudat Stat. IV Theb. 798 *Illi per dumos et opaca virentibus umbris Devia* etc. — 659. *illis* alii ap. Pier. *solis*

evellens trabes sublicis impositas. *vinclis ruptis*, simpl. de custodia accipiendum.

652 — 662. Liv. V, 47. *In summo* non clipei; sed *in summa arcis Tarpeiæ*. — 654. Visebatur porro in Capitolio, præter templum, casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat*. De ceteris vid. Var. Lect. — 655. Quæ sequuntur, poetica sunt, non quæ facile ab artifice in metallo effingi potuerunt. Tum anser volitans ad nostrum sensum displicere potest; forte non æque od Romanorum sensus. — 657. *tenebant*, de conatu, ut sæpe: jam in eo erant, ut tenerent. *et dono noctis opacæ*; paullo otiosius adjectum videtur: *dono* h. beneficio, munere. — 659 seq. Habitus Gallorum bene expressus, etsi alieno forte loco. Notæ eorum comæ rutilæ, saga virgata, aurei torques, gæsa, scuta

Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exsultantis Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia cælo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit

Menag. pr. — 660. *Virgatis fulgent* pars codd. Heins. cum Goth. sec. cf. Burm. — 661. *immiscentur* Oudart. *duo cuique* Parrhas. interpolate. *Albina* duo Burm. et tert. Goth. *coruscat* Ald. pr. cum aliquot Heins. et binis Goth. — 662. *Gessa* Medic., ut passim alibi scribitur. Eo alludunt Dorvill. et Franc. *Cesa* Goth. sec. *Cæsa*. Sed *Gæsa* communior scriptura. vid. Heins. Vox est Celtica *Gess.*, ut nuper docuit *Bullet*, *Mémoires sur la Langue Celtique*, Tom. II, hac voce. *pectora* Goth. pr. — 663. *Hic* e Pierianis et suis recepit Heins. pro vulg. *hinc*. *ancylia* passim: ut Gr. ἀγκύλια. — 664. *Laries* Medic., ait Heins., a pr. m. pro *apices*. Litura saltem est in Fogginii exemplo. Abest *que* post *lanigeros* a ms. Wakefield. — 665. *Extuderant* Rom. *extulerat* aliquot Heins. cum Goth. tert. *excuderat* et *exciderat* alii. Sed *extundere* exquisitius est idem quod *excudere*, nec modo de opere eminenti et anaglypho, sed simpl. de sculptura; Tum et omnino: proferre, invenire, ut Ge. I, 133. IV, 315. 328. — 666. *Huic p.* duo Burm.

vasta. *aurea vestis*; mirum hanc de barba accipere Servium, eumque sequi alios. Si barba vestire genas dicitur poetis, an propterea vestis absolute de barba dicetur? Vestem intellige illa ipsa sagula, ex auro facta, ab artifice (seu ut colorem luteum et flavum referret, seu quod auro textas vestes amarent Galli. conf. Silium IV, 155), versicoloribus segmentis, vel virgis intertextis: qui quidem habitus Gallis, Germanis, et Britannis frequentatus, Scotis nondum in usu esse desiit. *lactea colla* proprie de Gallis; *Candidi pene sunt Galli omnes*, nota vox Ammiani. *duo gæsa*, e more; vid. Cluver. German. I, 44 et omnes eos, qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerda ad h. l. et Heins.

663—666. Religiosa spectacula immiscet poeta; mota ancilia (Martiis Kalendis. v. Ovid. Fast. III, 373 seqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.) et pompam matronarum ad ludos, vel sacra, ad quæ pilentis vehi licuit. v. Liv. V, 25, 9. Sacra Cereri, vel Carmenti facienda Julius Sabinus potissimum memorat. *mollia* pilenta appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. Servius pensiles currus interpretatur, adeoque mobiles, motu faciles, ut *mollia oscilla*, Ge. II, 389. Julius autem Sabinus *delicata* exponit. Saltem sic accipiam, quæ mollium et delicatorum hominum sunt carpenta. *Apex* laneis vittis ornatus Flaminum proprius.

666—670. Poeta videtur processisse a consilio exhibendi duo Romanos, alterum libertatis pro-

Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum pœnas; et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios; his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea; sed fluctu spumabant cærula cano;

669. *in scopulo* Oudart. *frementem* pr. Rottend. et ed. Genev. *timentem* Goth. tert. — 670. *pilos* Goth. tert. — 671. *Hoc inter* Franc. — 672. *spumabat* plerique

pugnatorem acerrimum, Catonem Uticensem; alterum civem perditissimum, Catilinam, patriæ hostem et perduellem; dignitatem exemplis addere studuit ex iis, quæ in inferis utrumque manent et excipiunt. Etsi alieno loco intrusa putem luca infera, præclare tamen ea ornavit. *Catonem piis jura dantem*, tanquam alterum Minoem, vel Rhadamanthum, quis non miratus est? Pro *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre. Sed parum prudenter, minusque decore poeta Marium vel Sullam, Cinnam aliumve, qui remp. everterat, nominasset: contra in Catilina scelus manifestum et confessum. *pendentem scopulo*, puto tanquam equuleo distentum: tracta rei facie a Prometheo rupi alligato; pro vulture Furiæ adsident. *minacem scopulum* tanquam ruiturum, et ruina eum sua oppressurum. *Furiarum ora trementem*: ut de Tantalo: *Lucent genialibus altis Aurea fulcra toris; Furiarum maxima juxta Accubat, Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore*: sup. VI, 605, 606, 607, adde 571. *dantem jura*, judicem constitutum, ut alterum Rhadamanthum, VI, 566. De *Catone Uticensi* agi, liquidum est; vel ex opposito Catilina: alter oppugnavit patriam; alter libertatem propugnavit. Nec vero alius, quam ad ejus severitatem, respectus habitus videtur; quo magis vana est Servii aliorumque dubitatio verentium, ne Augusto Catonis memoria parum grata esse debuerit. Sed hoc refellere jam alii studuerunt, inprimis ad Horat. I Carm. 12, 35; adde Diss. viri docti (*Rou*) in Basnagii *Hist. des Ouvrag. des Sav.* 1708, p. 102. in qua tamen pauca reperias, quæ alicujus momenti sint. At possis in illo hærere, quod Catonem, qui sibi ipsi manus intulit, nunc in Campis piorum locum habere jubeat, quum sup. VI, 434 seq. eos, *qui sibi letum Insontes peperere manu*, alio loco, in prima Inferorum regione, constituerit. Verum aspernatur poeta tam tenacem memoriam, eique licet diversis carminis partibus diversas rationes sequi.

671 — 674. Oceanum Homeri Iliad. σ, 606, 607 ante oculos habuisse, et Delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209—212 inseruisse videtur. Aliam Quinti Cal. imitationem jam Cerda notavit l. l. ib. V, 93 sqq. verum is, Homeri exemplo, Oceanum ambire clipei oram fecit. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante et belluis argenteis in mari ex auro

Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classis æratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar

Pier. Medic. Gud. Moret. sec., etiam ex Goth. alter, ut scilicet *imago spumabat* jungatur; sed recte *cærula spumabant* prætulere Heins. et Burm. *spumabant æquora* Zulich. *cærula ponto* Montalb. a m. pr. Distingui quoque potest : *Hæc inter — ibat imago; Aurea sed fluctu spumabant cærula cano;* nescio, an rotundior sic exeat oratio. — 673. *arcano clari* Ven. *in orbe* et *in orbes* aliqui Heins. — 674. *vertebant* aliquot Burm. et duo Goth. *æstuque* Sprot. — 675. *classes auratas* Ed. Ven. *Accia* aberrant aliquot codd. Pier. et Parrhas. *Actia vela* conjecerat Heins. — 676. *extructo* aliquot Pier. *instructum* alii. *videre* Montalb. — 677. *Leuchatem, Leucatem, Leucantem, Leucothoen,* aberrant. *auroque effulgere fluctus;* hoc hemistichium prorsus otiosum et languidum esse arbitror, quodque Tucca Variusque rescindere debebant : quorsum enim hoc pertinet? inprimis quum jam satis declaratum esset vss. 671. 672 *mare esse aureum.* Et debebat esse *albosque fluctus*, ut cum v. 672 conveniret *fluctu spumabant cærula cano.* — 678. *Hic* Franc.

facto : naves effictæ ære. De reliquis cf. Excurs. de hoc clipeo.

675 sqq. Splendida carminis pars, quam velim unam clipei argumentum a Poeta factum esse. Jam Propertio hic locus adeo probatus fuit, ut, etsi tum tota Æneis nondum evulgata esset, ex eo tamen carminis summam præstantiam auguraretur: *Actia Virgilium* (juvet) *custodis litora Phœbi, Cæsaris et fortes dicere posse rates: Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma, Jactaque Lavinis mœnia litoribus. Cedite Romani scriptores, cedite Graii; Nescio quid majus nascitur Iliade :* lib. II, El. extr. *In medio* clipei, non maris : etsi hoc mediam clipei partem occupare putandum est; si tamen, præter pugnam, etiam fugam et triumphum complexa ea est, in plures partes ac loca distincta esse debuit. *Actia* bella, pugnam Actiacam. *totumque instructo Marte* h. classe instructa, *videres Fervere Leucaten;* locum ex vicinia posuit, ut tanto major rei esset species. Nam classis utraque obversa erat claustris et faucibus sinus Ambracii; pugnatum enim est in exteriore sinu versus mare patente. Agitur autem de ipsa pugna, non de iis, quæ antecesserunt. Alioqui locum haberet Florus IV, 11, 4 *Cæsar — positisque in Epiro castris Leucadem insulam, montemque Leucaten, et Ambracii sinus cornua infesta classe succinxerat.* De hemistichio otioso 677 v. V. L. In seqq. non ubique ipsam rerum gestarum fidem, quod nimis religiosum fuisset, quam artis vel carminis rationes et opportunitates videtur sequutus. Nam classi universæ M. Agrippa præfuit, Octavianus autem Cæsar cum M. Valerio Messala aliisque rerum summæ ubique prospicere satagebat. *Italos* præclare, ut *barbaricas opes* Antonii

Cum Patribus, Populoque, Penatibus, et magnis dîs,
Stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia, ventis et dîs Agrippa secundis,
Arduus agmen agens; cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica, variisque Antonius armis,

679. *populisque* Ed. Ven. *populo patribusque* Goth. sec. — 680. *Stat* Rom. cum aliis Pier. et Heins., item Goth. sec., quod præstare puto. *prima in puppi* Prisciao. agnoscit lib. VII. cf. III, 527. g. *huic* Gud. — 681. *volunt* Medic. a m. pr. *movent* Sprot. a m. pr. *aperit se* Goth. sec. *aperitur a vertice* Medic., vitiose. Quis tamen credat hoc Cuuinghain. recepisse? — 684. *lustrata* Goth. pr. — 685. *que* a Pieriaois aliquot abest; nec male. *Phariis* cooj. Heiosius, eleganter; sed *variis* multo elegantius habeodum, ut populos multos ac diversos v. 685 opponeret; et multo augustior rerum species io altero versu: *Cum Patribus, populoque, Penatibus et magnis dîs;* ut caussam reip. a Senatu populoque Romano commissam tueri videretur Augustus. *Penatibus et magnis diis*, explicative alterum adjectum pro: et cum Penatibus, magnis diis: cf. sup. ab III, 12. — 680. 681. *geminas cui tempora flammas Læta vomunt*. Perperam ad oculos Augusti fulgentes (v. Sueton. c. 79) refert Servius et alii. Habuit poeta in animo Diomedis cassidem Iliad. ε, 4 sq. Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ etc., et in miraculum conversus est galeæ ex ære fulgor, qui radiorum vel nimbi speciem referre videri poterat, inprimis si bucculas galeæ cogites. *læta* ad splendorem spectat: ut lib. I, 591 *lætos oculis afflarat honores*. Sed cur *geminas flammas* dixit? accipio dictum poetica forma, quum deberet *gemina tempora* memorare. Diversa res sunt *cristæ geminæ* VI, 780. In verticoe *aperitur*, lucet, apparet (proprie de oriente sidere), stella Julia, Cæsaris capiti appingi solita: in memoriam stellæ crinitæ, in quam inter lodos funebres habitus anima Cæsaris abiisse credita est: vid. Sueton. Cæs. 88. Dio XLV, 7, et sup. ad Ecl. IX, 47. Eandem stellam respexit Propert. IV, 6, 30, 31. etsi ille prodigium micantis flammæ expressisse videtur: Phœbus *Adstitit Augusti puppem super*, et *nova flamma Luxit in obliquam ter sinuata facem*.

682. *Parte alia* acici Agrippa classem agit *ventis secundis*. Adversus fuerat ad quintum usque diem ventus. Plotarch. M. Anton. p. 945 F. conf. Serv. in extrema parte notæ ad v. 682. — 684. *navali corona*, quæ eadem *rostrata*, rostris ex auro vallata, qua paullo ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. v. Vellei. II, 81, 3, ubi v. Not., et Cerdam h. l. cum Servio, et numos Agrippæ. Ductius autem dixit *tempora rostrata*.

685. Ex adverso expressus Antonius: *ope barbarica*, cum copiis

Victor ab Auroræ populis et litore rubro,
Ægyptum, viresque Orientis, et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque nefas! Ægyptia conjunx.
Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convolsum remis, rostrisque tridentibus, æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revolsas
Cycladas, aut montis concurrere montibus altos;
Tanta mole viri turritis puppibus instant!

habituque adspectuque varios designaret. *Autronius*, *attonitus*, prave Gothani. — 686. *ab europe* Rom. et Goth. tert. *aurora* pr. Rottend. et Leid., iste etiam *populos*. Marklandus ad Statium p. 109 *Ductor ab* emendat; quod ad meum sensum jejunum est. *Victor* et per se splendidius est, et respectu certe eorum populorum, quos secum trahebat, verissimum; sed et Parthorum et Armenorum respectu non omnino falsum. Nam et Ventidius Parthos vicit U. C. 713, et Canidius, et ipse Antonii legatus, Armeniam devicit, et in Iberos Albanosque exercitum duxit U. C. 716: et ipse Antonius U. C. 718, Artavasde capto Armeniam occupavit U. C. 718. Schraderus ad Musæum p. 258. acumen τῷ *victor* inesse dicit, *quasi* victor, qui talem se haberi volebat. — 687. *Ægupto* codd. Pier. *que* abest Parrhas. Hic Erfurt., alias haud magni momenti codex, memorabilem lectionem suppeditat *Seresque*: ita ut refingi possit: *Ægyptum, Seresque, Orientis et ultima secum Bactra vehit.* — 690. *rostrisque stridentibus* pessime legitur cum metri vitio in nonnullis, etiam in Ald. pr. et ex ea excusis; at omissum *que* in Ald. sec. et hinc in aliis; ita *rostris stridentibus* vulgo editum, et lectum quoque in codd., ut Leid. Menag. Goth. pr. Hinc *rostrisque tridentibus* editum in ed. Commelin. ex Palatino; quod sequutus est Pulman. et alii, firmavitque post Cerdam et alios Heins. ex Colot. Medic. Gud. cf. V, 143. *rostrisque rudentibus* Hamb. pr. pro var. lect. — 691. *credes* Gud. Versum acumine rhetorico insignem miratur Seneca Suas. I sub. f. adjecto judicio: *non dicit hoc fieri, sed credi.* Nam addit poeta: *credas innare.* — 692. *et* duo Burm. *altis* tres ibid.

ex barbaris populis diversis (unde *varia arma*) conscriptis, præter legiones, quas habebat. cf. Plutarch. M. Anton. p. 944 B.—686. *Victor ab Auroræ populis et litore rubro*, h. Eoo, Indico, magnifice ex sollenni poetarum more. Vult prælia cum Parthis, quibus Oriens tum parebat, dicere, inter quæ nonnulla fuere satis felicia. Pari modo *Bactra ultima*, in remotissimo oriente sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944 C. Itidem sic v. 705, 706. *vehit*, ducit copias ex Ægypto et Asia.

689. *reductis remis* proprie Ovid. Met. XI, 461 *reducunt ad fortia pectora remos.* Tum *ruere* videtur dictum transitive sc. mare remis et ipsa carina, ut sup. I. 35 *spumas salis ære ruebant.* — 691. *Alta petunt.* Compara Plutarch. p. 946 B. C. 693. *Tanta mole.* Spectat hoc maxime ad Antonianas naves, ad denos remorum ordines assurgentes, *ad hoc turribus atque tabulatis allevatas, castellorum et urbium specie*; 9 etc. Flor. IV, 11, et sua

Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur; arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis;

694. *telique* ab Heinsio præscripta est tamquam vulgata lectio: fuit ea saltem in ed. Dan. Heinsii; nam vulgo ubique legitur *telisque*, quod firmavit Heins. e Medic., aliisque melioribus; an sic *tela* machinæ sunt? ballistæ, quibus tela emittuntur? ut manu flamma, machinis sagittæ spargantur; quod videtur vulgari interpunctione effici: *Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum Spargitur*. Sustuli interpunctionem, ut sit: *manu spargitur stuppea flamma et ferrum volatile telis*. Vide tamen an recitari possit: *Stuppea flamma, manu telisque volatile ferrum Spargitur*. Ita *flamma* per se, tum tela manibus et machinis emissa, memorantur. Quo tamen exemplo dictum esse putabimus: *ferrum volatile telis?* Brunckius monet *telis* esse pro *telorum*: ut V, 609 *per mille coloribus arcum*. Agnosco analogiam, sed quam durum est: *ferrum telis!* Lenior esset ratio, si *telum ferro* esset scriptum. Saltem dicam, *spargi ferrum telis*, per tela, h. e. spargi missilibus. Præfero tamen vel sic alteram lectionem, cui præsidium in cod. Rom. est *telique volatile ferrum*. Tum *volubile* Montalb., sed *volatile* jam sup. Æn. IV, 71, quod e Suevio adoptasse fertur Virgilius ap. Macrob. Sat. VI, 5 extr., e quo laudatur *volucrumque volatile telum*. — 696. *Reginam* et *agmine* Rom. *in medio* Franc. v. Burm. — 697. *Necdum* et Dorvill. *gelidos* conj. Burm. Sane vulgo una tantum aspis brachio admota a Cleopatra memoratur (cf. Anthol. Lat. lib. II, 71); quum tamen secundum Plutarch. Anton. p. 955 B varii et incerti de necis, quam Cleopatra sibi intulit, via et ratione rumores fuerint; cf. inprimis ad Propert. III, 11 (ed. Scal. 9), 53. 54; potuit forte et hoc narrari, binos eam angues sibi admovisse, singulis forte brachiis singulos. Quod idem narrat, fuisse qui in brachio Cleopatræ *notas duas* tenues et obscuras agnovisse se dicerent, vix ad binas aspides referri potest. At Vellei. II, 87 *admotis ad venas serpentibus*: ut plures fuerint. Cleopatræ morientis simulacra frustra advoces; sunt enim partim Nympharum signa, partim recentis manus sunt. Nec de lamina argentea Pompeiana (*Bronzi di Ercolano* Tom. I extr.) satis exploratum

magnitudine, inprimis in ista remigum inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c. Dio L, 32, 33. — 694. *stuppea flamma*: ad rerum veritatem, quum ab Antonio relictæ naves pertinaciter pugnare pergerent. v. Dio l. c. 34, 35. Horat. I, Od. 37, 13 *Vix una sospes navis ab ignibus*. *telis* accipiendum est de machinis ad missilia emittenda; sed præstat altera lectio *telique volatile ferrum*. v. Var. Lect. *nova cæde* sc. inter hos ipsos ignes missiles et navium incendia.

696. Acerbe hæc de Cleopatra. Potuit forte, quod tamen ignoro, sistri usus esse apud Ægyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum memoratur, quod ipsa, cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in media classe versatur: sistri autem usus in lascivia Ægyptiorum frequens. Docet quoque Propertii imitatio lib. III, 9, 43 Ausa Cleopatra — *Romanamque tubam crepitanti pellere sistro*. — 697. necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit, aut cogitat. Sequitur forte Virgilius famam aliquam, duos eam angues sibi admovisse.

Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum, et Venerem, contraque Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Indi,

est, rectene illa ad Cleopatram referatur. — 698. *natator* aliquot Pier. *Anobis* Medic. *Anubes* sec. Rottend. — 699. et abest Dorvill. — 700. *tenens* Schol. Horat. III Od. 4. *in* abest Parrhas. — 701. *Velatus* Goth. tert. *Divæ* Rom. et Medic. Pierii, Medic. a m. pr., aliique Heins., idem agnoscit Jul. Sabinus. cf. IV, 473. — 702. *Exscissa* Goth. sec. *pallas* idem. — 703. *Quin* Goth. pr. *consanguineo* editum vidit Pierius. — 704. *Accius* et h. l. scribitur. *arcum tendebat* Medic. Pierii, Gud. et alii Heins. cum Dorvill. et Goth. sec. *arcu int.* duo Burmann. — 705. *Protinus omnis* Voss. pr. *Ægyptos* Probus ap. Heins.

698—703. Prælium deorum artifex effinxerat in ære: ab una parte pugnabant dii Ægyptii; ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Furiæ, Discordia, Bellona. Partim hæc ex deorum in præliis Homericis interventu, partim, inprimis Discordia et Bellona, ex præclaris locis clipei Achillis Il. σ, 535—538 et clipei Herculis apud Hesiodum v. 248 sqq. 147. 153 sqq. adumbrata; alias imitationes vide ap. Q. Cal. X, 53 sqq. XI, 8 sq. VIII, 186 sqq. *latrator Anubis*, capite canino, notus vel ex Boissardo. Propertius, qui hunc librum, nondum editum, legerat (v. ad v. 675), hinc traxit lib. III, 9, 41 *Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubin* etc. — 701. *cælatus*, exsculptus, nam de anaglypho agitur, et *cælare* sic proprie in ære dicitur: (vid. *Antiquar. Auffätze* P. II, p. 134 sqq.) *ex æthere Diræ* adeoque volantes: quod memorabile est. Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scut. 248 sqq. Homero Κῆρες θανάτοιο. Simili modo Mors alata poetis est. — 702. *scissa Discordia palla*. Est *Eris* ex Homero et Hesiodo nota. Novum est, quod *scissa palla* illa insignitur. In arca Cypseli ap. Pausan. V, 19 erat αἰσχίστη τὸ εἶδος ἐοικυῖα. Redhibuit eam *laceratam pectore vestem* Petron. cap. 124. *vadit* non proprie; nam in mari res geritur; est simpl. *versatur* in medio certamine. *Bellona* cum flagello passim obvia: exempla Cerda dabit.

704. 705. Homero sublecta et hæc Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Iliad. π, 700 sqq., sed præclara cum arte et sollertia. Certavit cum Marone Propert. IV, 6, 55. 56 et 68 et Albinovanus Eleg. in Mæcen. 55. 56. Sed eam imaginem facile menti objicere potuit signum in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, ut supra diximus, in conspectu Apollinis Actii, in exteriore parte sinus Ambracii; de quo videnda Deli-

Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jamjamque immittere funis.
Illam inter cædes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno mærentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Cæruleum in gremium, latebrosaque flumina, victos.
At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, dis Italis votum immortale sacrabat,

706. *Araps* Pier. aliquot. — 708. *lapsos* aliquot Burm. *que* abest Parrhas. — 709. *Illum* ap. Apulei. de mundo. *cæde futura* Oudart. — 710. *Iapuge, Iapije, Iapide, Iaspide* in codd., hoc in Goth. sec. — 711. *magni*, sc. Pompeii, Waddel. conj. ap. Burm. satis frigide. — 712. *et torta* emendabant Gifan. et Vales., sed v. Heins. *et tuta* v. Schol. Horat. Cruqn. ad I. Od. 37, et *mota* Cerda conj. *sinum et tota quem* Leid. *sinum et totaque in* duo alii, interpolate. *tota veste*, est, expansa quantum sinus patebat. Laudatur Auson. Mosella 368 *Naviger undisona dudum me mole Saravus Tota veste vocat.* — 715. *Mœnia cunctorum late comitantibus armis* inepte Goth.

neatio et Descriptio ejus sinus auctore *D'Anville* (*Mém. de l'Acad. des Inscr.* T. XXXII, p. 515). *Actius Apollo* v. sup. ad III, 275. — 707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, ut omnes tradunt: Plut. Anton. p. 946 E. Dio L, 33. *ventis vocatis* per vela expansa. v. ad lib. III, 253. et *laxos* intendere funes, adeoque vela explicare et expandere. conf. inf. X, 229 ibique not. — 709. *pallentem morte futura*; quasi præsensione mortis hanc fugam consequuturæ. Pallorem autem argento, vel alio metallo *debuit* artifex reddere; quemadmodum ut *Jocastæ vultum exanimem exhiberet, ex ære et argento conflata massa usus fertur* artifex. v. Plutarch. Conviv. Qu. V, 1; et Aristonidas artifex *quum exprimere vellet Athamantis furorem — residentem pœnitentia, æs ferrumque miscuit, ut rubigine ejus per nitorem æris relucente exprimeretur verecundiæ rubor.* Plin. XXXIV, 14 s. 40. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatræ secundus.

711—713. Poeticum visum magnum et præclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Propert. III, 9, 51 in loco hinc expresso: *Fugisti tamen in timidi vaga flumina Nili.* Jam Fluviorum simulacra cogita specie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veste tecta, ut tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat. Ornate singula, etiam *latebrosa flumina*, quæ pro latebris nunc erant.

714 sqq. Tandem triumphus Augusti erat repræsentatus in clipeo. Fuit is triplex in triuis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. v. Sueton. Aug. 22. Dio LI, 21. Necesse igitur est ab artifice

Maxuma tercentum totam delubra per Urbem.
Lætitia, ludisque viæ plausuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ;
Ante aras, terram cæsi stravere juvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus; incedunt victæ longo ordine gentes,

sec., nescio unde arreptum. Plus refert de interpunctione monere, quam Burmannus ad aliarum editionum exemplum immutavit: *At Cæsar — dis Italis votum immortale sacrabat. Maxima tercentum totam delubra per urbem Lætitia, ludisque viæ plausuque fremebant.* Ita vero plura parum commode dicta videntur: *votum immortale sacrabat* erit accipiendum forte pro: vota persolvebat. Sed cur *immortale?* et multo magis frigent ista: *templo lætitia, vias ludis plausuque fremuisse.* Itaque reduxi alteram distinguendi rationem. Augustus opera publica, et in his templa, exstruxit plurima, v. Sueton. c. 29, unde et Livio, quod satis notum, *templorum omnium conditor aut restitutor* dictus est; idem triumpho invectus plura templa dedicavit, in aliis dona consecravit. v. Dio LI, 22. Retraxit hæc poeta et in unum tempus contulit: *maxima tercentum delubra sacrabat, votum immortale,* h. quæ voverat. — 716. *de turba* Parrhas. — 717. *lusuque* Oblongus Longob. *laudisque* duo Burm. *plausumque* Dorvill. *fremebat* alter Goth.; ita saltem jungenda: *plausuque fremebat Omnibus in t. m. chorus;* sed hoc putidum est. — 718. *oræ* Pier. et Heins. e suis, excepto uno Veneto, probaverunt. Vellem adjecissent viri docti, quod sententiæ acumen in eo deprehenderent. Quid magis frigere dicam, quam in *omnibus templis oræ* sc. erant? Licet id credere: sed quid inde? an repetere placet *aræ* sc. *fremebant?* Res vero sic expedienda. Exquisite illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium cœtus visebantur, *et aræ*, ab artifice expressæ, *ante quas* victimæ immolabantur. Vulgo lectum fuit *omnibus oris:* idque ex Gothanis primus servat. *omnibus arà* Parrhas., vitiose. — 719. *terras* Dorvill. — 721. *actotque* Dorvill. — 722. *l. o. matres* aliquot

ea, quæ cujusque dici essent, in unum fuisse congesta. *votum immortale sacrabat;* templa, opera immortalia, dedicabat ex voto; et quidem magno numero, unde *treceno* dixit. Quæ per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit poeta sub unum tempus. cf. Suet. 29. Dio LI, 22.

717—719. Vivide lætitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta pro vulgaribus: omnibus in templis *motronarum supplicantium cœtus*, et *aræ ante quos* victimæ immolabantur.

720 seq. Splendida rerum species. Puta triumphatorem Octavianum jam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu, et aditu templi Apollinis Palatini, et prospectat (exquisite *recognoscit;* argutatur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronæ aureæ, *dona populorum* (conf. Cerda), ducuntur captivi una cum signis Fluviorum.

721. *aptatque superbis Postibus:* coronas ergo in foribus, vel porticu templi suspendi curavit.

Quam variæ linguis, habitu tam vestis, et armis.
Hic Nomadum genus, et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,

Pier. — 724. *Hinc* hic et sequ. versu aliqui, sive utroque loco, sive alterutro tantum. *Numidum* plerique Pier. et tres Goth. *Numadum* alii Heins., ut passim alibi. v. sup. ad III, 320. *distinctos*, *disvinctos*, *devinctos*, *discultos*, vitia librariorum: inter quæ etiam *Mulcifer* referendum in parte Heins. et trinis Goth. *Mulciber* antiquum nomen, quod Marti ab Accio et Egnatio acceperat: Macrob. VI, 5 pr. — 725. *Hinc* Goth. tert. *Hinc relegas cerasque* Dorvill. *relegas* etiam Rom. *Carrasque* multi: *Caræ* etiam Servio præscripti. Male etiam Cerda eo devenit, ut *Carrhas* Mesopotamiæ inferat. *Gelones* duo Burm. — 726. *Tinxerat* Rom. *Fixerat* alii Pier. *Pinxe-*

724. 725. Vides manifeste, quod supra ad vs. 686 monuimus, poetam carmini dignitatem et majestatem parare ex nominum novitate, vel peregrinitate, vel vetustate. *Nomadum genus et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africæ pars a Cyrenis usque ad Æthiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniæ rex: Plutarch. Anton. p. 944 B. Dio L, 6. *discinctos Afros;* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Afrorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. *Lelegas, Carasque*, ut nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis, et regibus minoris Asiæ, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII multa disputat, cum Caribus oram Asiæ maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus ejecti ad interiora recesserunt. De his, nec de aliis, Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Bastarnas nomen revocat Massonus in *Jano reserato* Sect. III c. 5, adversus quos M Crassus bellum gessit. Meliore jure ad bellum illud referas *Gelonos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit. Nisi tamen pro Thracibus, ultra quos illi habitabant (cf. ad Georg. II, 115), dicti sunt, qui in Antonii copiis erant. Horatius, qui sæpe populos barbaros ultra Danubium memorat, modo Gelonos, modo Getas, modo Sarmatas aut Scythas nominat.

726. *Euphrates ibat jam mollior undis* h. leniore amne, ut domitum se ac subjugatum, h. e. populos accolas victos et subjectos, significaret. Uti *mollita* dicuntur et alibi, quæ victa ac contusa coercitaque sunt. Sic *molles animi*, *mollia corda*. Notum autem vel ex Horatio: *Medumque flumen gentibus additum victis minores volvere vertices*: etsi hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu hæc dicta, et in majus aucta amplificataque sunt. Adversus Parthos enim illo anno nihil aliud nec susceptum, nec gestum, præterquam quod Augustus, Ægypto in potestatem p. R. redacta, in Syriam reversus Parthorum legatos audiit. conf. Georg. II, 170. IV, f. Si vero hæc, quæ sequuntur v. 726. 727. 728, ad triumphum illum recte

Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clipeum Volcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
Adtollens humero famamque et fata nepotum.

rat quidam apud Taubm. — 727. *Norini* Parrhas. — 728. *Daci* editum alim et scriptum passim, vel *Dacæ*. Male: Ge. III, 497 *Et conjurato descendens* Dacus *ab Istro*. Sed *Dahæ* Medic. *Daæ* Rom., etiam Erf., quos vindicavit quoque Cerda. Alii *Dachæ*, *Dachi*, *Dache*, *Dace*, indocte, ut et ap. Lucan. VII, 429. vid. ad Silium XIII, — 764. *et ponte* Mamalb. *Araxis* pr. Hamb. — 731. *humeris* Parrhas. *flammamque* Medic. *facta* multi Heins. Utraque lectio apud Serv.

referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahis poetico more populas Orientis designant, qui Antonium sequuti erant, Marini autem et Rhenus *triumphum* primi diei Dalmaticum respiciunt, quo *etiam* de Morinis, extremæ oræ Galliæ Belgicæ ad fretum Britannicum populo (unde *extremi hominum Morini*, ut *ultimi Britanni*, *ultima Hesperia*, apud Horatium), et nonnullis Galliæ Germaniæque populis rebellionis sociis, inprimis Suevis Rhenum transgressis, et a C. Carinate repressis, triumphatum fuit; v. Dio LI, 21. Rhenus *bicornis*, Vahalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. *Dahæ*, Nomades ad orientale Caspii maris litus versus Oxum incolentes ultra Hyrcanos. *pontem indignatus Araxes*; nihil amplius, quam ut flumen rapidum adeoque pontis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet. Sumserunt hinc Statius, Claudianus, Sidonius, quos apud Cerdam videre licet.

729. Malim *clipeum*, *dona parentis*, matris Veneris, jungere, quam *talia dona parentis*. — 731. *famamque*, κλέος, illustrium factorum sculpturam in clipeo. Ad hunc ultimum versum offenderunt passim viri docti: quibus prævivit Servius, seu quisquis ille fuit, quem lacinia pannis Servianis attexta auctorem habuit: *Hunc versum*, inquit, *notant Critici*, *quasi superfluo et inutiliter additum*, *nec convenientem gravitati ejus: namque est magis neotericus*. Addisonus, qui pulchræ simplicitatis sensum habebat mollissimum, hunc versum esse aiebat, in quo Virgilius lusisse videretur. Jure notatum versum, ut a gravitate alienum, et fere frigidum pronuntiat Dorvillius. Defendit eundem versum Hurdius, vir ingeniosus et doctus, in *Commentar. Horat.* Vol. I ad v. 97, ubi ambiguitatem sententiæ etiam in severiore carmine *tuetur*, et hunc locum copiose quidem et satis argute, *ut solet*, ita tractat, ut ad ancilium religionem et sanctitatem alludi dicat. Enimvero ante pedes erat, quod tam longe petitur, et verba res transigi patest. Acumen lusus, quem inesse multi arbitrantur, in nostris est sensibus animisque, non in verbis nec in

sententia animoque Virgilii. Poeticus sermo ita fert, ut, si quis *clipeum, cui facta præclara et fata nepotum insculpta sunt*, sustulisse humero (alligatus enim loro clipeus humeris injicitur) dicendus sit, res ita efferri possit: sustulisse eum *famam et fata nepotum*. Qui poetica oratione imbutum habet ingenium, nihil amplius cogitat. Qui vero verbatim ista in patrium sermonem transfusa, et ex proprio verborum significatu interpretata mente voluit, notiones alias adjungit, quibus ridicula et inepta redditur sententia. Simile est exemplum inf. Æn. X, 496 *rapiens immania pondera baltei*, impressumque nefas; *una sub nocte jugali cæsa manus juvenum Fœde, thalamique cruenti, quæ Clonus Eurytides multo cœlaverat auro.*

EXCURSUS I.

Evander Arcas, ejusque sedes in monte Palatino.

Lib. VIII, 51 sqq. *Arcades his oris, genus a Pallante profectum, Qui regem Evandrum comites* etc. Evander inter fabulosos heroes est, de quibus tamen certior, et liquidior aliquando fama fuit: nec dubitare licet eum auctorem fuisse coloniæ Pelasgicæ ex Arcadia in Italiam, seu casu, seu consilio profectæ. Ut enim superioribus sæculis in Americam, sic Græciæ prisci incolæ migrabant in Italiam, terrarum notarum tum extremam. A gente, quæ humanitatis cultum aliquem haberet, ad rudem et incultam eum venisse, ex eo intelligitur, quod literas secum attulisse ferebatur; cf. Liv, I, 7. Musicam, artes, et vitæ humanioris instituta alia addit Dionys. I, 33. Forte tamen hæc omnia intra sola carmina, seu vaticinia substitere; nam vaticinandi artem idem intulisse memoratus est: etsi nec ignotam Italiæ, nec barbaris ac rudibus populis adeo insolentem: sed tractus ille, ad quem accessit, circa Tiberim, a feris hominibus per silvas errantibus tum habitatus esse narratur. Vaticinia, seu carmina ad *matrem*, inter vates habitam, referri solent; erat ea incerto nomine, nam, quæ vulgo feruntur nomina, ab arte petita sunt; ut *Carmentis*, puto a *Carmens*, et *Carmentæ*, et *Themidis*, forte et *Nicostratæ;* uti comites ei additæ *Porrima* et *Postuorta*, quia vatibus et præterita et futura sunt nota: Serv. ad VIII, 336. Nympham quoque eam ediderant nonnulli, unde et pater Evandro *Mercurius* datus fuit a poetis, quem scriptores *Echemum* Arcadem consignarunt. Poeta noster hinc ingeniose *cognationem* elicuit aliam cum *Atridis* v. 130, aliam cum *Ænea* 134. Cum Atridis quidem hoc modo: Ex Sterope, Atlantis filia, Œnomaus, Elidis rex, susceperat Hippodamiam, Pelopi nuptam, a quo Atridæ oriundi. Steropes soror erat Maia, Mercurii mater, quem Evandri patrem celebrabant Arcades. Fuit etiam Tyndarei genus a Taygete, tertia Atlantidum, ductum. conf. Apollod. III, 14, 3; 4. 5. Altera ex parte Echemus Timandram duxerat, Clytæmnestræ et Helenæ sororem, quibus Atridæ juncti erant matrimonio. conf. Serv. et Pompon. Sab. Sufficit, vaticinia per Italiam habita fuisse antiquissima, ad eam referri solita; id quod ad priscæ Italiæ statum et indolem declarandam valet. Illud tamen dubito, a Romanisne narratio de Evandro venerit, an, quod magis fit probabile, a Græcis: ut adeo et hæc ipsa forte inter Græcas Italicæ historiæ interpolationes referenda esse videatur. Certe his deberi videntur, quæ de Evandri origine Arcadica narrata sunt, et de caussis profectionis susceptæ. vid. Dionys. I, 31 sqq. Strabo V, p. 352. Paus. VIII, 43; adde 44 med. Sext. Aurel. Victor O. G. R. 5.

Pallanteum, mox *Palantium* et *Palatium*, Evander condidit, oppidum, ut tum res erant, seu arcem, in monte Palatino inde dicto. Nomen

a proavo Pallante ducit poeta VIII, 54 *Pallantis proavi de nomine Pallanteum:* qui inter majores Evandri a Pelasgo genus ducentis non occurrit. Potest hoc poeta de suo finxisse, uti Evandri filio idem nomen indidit, potuit et alium auctorem sequi. Nam Palantem inter Lycaonis filios ediderat Hesiodus, apud Steph. Byz. in Παλάντιον. Alias etymologias, multo minus probandas, habet Varro LL. IV, pag. 16. Dordr. Solin. cap. 1, pag. 2 B, ubi vid. Salmas. pag. 10. Festus in voc. *Palatium* Serv. ad Æn. VII, 51. A Palantio, Arcadica urbe, nomen melius deduxit Dionys. l. c. qui idem cap. 32 etymologiam aliam, sed quam ipse improbat, ab Herculis et Lavinæ, Evandri filiæ, prole, Pallante, ex Polybio memorat. Sed prior fama vero magis consentanea, etiam Antonino Pio probata; namque is urbem Arcadiæ Pallantium ex pago fecit, et in originis memoriam libertatem cum immunitate a tributis tribuit. Pausan. VIII, 43. Habitus fuit *Evander* a Romanis inter heroes Indigetes: ejus aram sub Aventino Dionysius viderat, ibid. cap. 32. Paullo notior est *Carmentæ* ara, quæ sub Capitolio fuit juxta portam Carmentalem. vid. Dionys. ibid. Solin. 1. *Lupercalium* religio ad Arcades hos cum Evandro Palantium insidentes vulgo referri solita fuit; alia sacra et instituta græca ab eodem profecta recitat Dionys. I, 33.

De *tempore* accessus Evandri ad Italiam satis inter scriptores convenit, factum eum esse LX annos, adeoque altera ætate, ante Trojam captam, sub Fauno Latinorum rege. Ornarunt fabulam de Evandro egregie poetæ; præter Virgilium Ovid. Fast. I, 469 sqq., faciem autem locorum, quæ Evander tenuit, Propert. IV, Eleg. 1, quæ una ex nobilissimis est: cum qua comparanda est Tibulli lib. II, Eleg. 5.

EXCURSUS II.

De priscis Italiæ incolis et nominibus.

VIII, 314 — 329 *Hæc nemora indigenæ Fauni, Nymphæque tenebant — Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademtis. Is genus indocile ac dispersum montibus altis Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris. Aurea, quæ perhibent, illo sub Rege fuerunt Sæcula — Deterior donec paullatim ac decolor ætas, Et belli rabies et amor successit habendi. Tum manus Ausonia, et gentes venere Sicanæ, Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.* Locus clarissimus, cujus etiam in historicis auctoritas esse solet, illustratus quoque a Sext. Aurel. Vict. O. G. R. 3. Videamus itaque paullo curiosius, quæ a poeta in eo tradantur.

Antequam Saturnus, sive verum id, seu, quod probabilius fit, symbolicum est nomen, sationis forte ac melioris vitæ cultus; in eam terram, quæ mox Latii nomen obtinuit, veniret, vasta silvarum solitudo, lacus et aquarum colluvies, passim ignes subterranei, lato omnia tene-

bant, oec homines in iis, uisi rari et palantes ac feri. Sallustius io Catil. cap. 6 *Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum.* Aborigines hos fuisse manifestom est, oon quasi hoc hominum vel gentis nomen proprium sit habendum; sed communi hoc verbo appellati sunt a scriptoribus primi illi homines ignotæ quidem originis, ad Ausoniom tamen nomeo ac genus, ut probabile fit (vid. sup. Excurs. IV lib. VII), referendi, qui ab origine incoluere loca citra Tiberim. Βορειγόνους interpretatus est Lycophron v. 1253. Quum temporis successu mores legesque illi accepere advenarom opera, eas Pelasgos primos Dionysius, Trojanos Sallustios, iotulisse aiunt; sed communiore fama, victum primi bomines in his locis cultumque meliorem a *Saturno* auctore accepisse traduntur, in cujus personam Romani transtulere aureum sæculum et alia plura, quæ Græcorum Κρόνος hominum animis subjiciebat, quum semel utrumque esse eundem putarent, non meliore jure, quam quum Punorum Baal, vel Molochus pro Saturno habitus est. Ab hoc Saturni profugi, et latentis in his terris adventu, *Latii* nomen repetit poeta communi popularium errore ex inepta etymologia. vid. sup. Excurs. IV ad lib. VII. In partem beneficii cultus melioris allati advocator ab aliis *Janus*, qoi Saturnum hospitio excepisse dicitur. conf. Macrob. Sat. I, 7. Quum semel *aurea ætas* in Saturni ævum esset rejecta, etiam ferream ætatem ab ejus excessu successisse probabile videri debuit. Itaque poeta v. 326 *Deterior donec paullatim ac decolor ætas, Et belli rabies, et amor successit habendi.* Et ad has temporum vices præclare refert poeta varias fortunas, quibus partes hæ Italiæ fuere jactatæ. Ad historicam tamen subtilitatem parum accommodate dixisse videri debet: *Tum manus Ausonia, et gentes venere Sicanæ.* Nam *Sicani*, etsi poeta eos aliis quoque locis (VII, 795, et XI, 317) nominat, nullas in Italia sedes habuere, sed ex Hispania a Liguribus pulsi in Siciliam trajeceruot, ubi temporis successu Siculos nacti sunt accolas, qui ex Italia profugerant. Pro *Siculis* itaque, seu, ut equidem mihi persuadeo, quod auctores haberet, qui ita traderent, seo, quod Servius statuisse videtur ad XI, 317, poeticum morem sequutus, Sicanos dixit Maro, ut jam Cluverio observatum lib. III, c. I, p. 788, etsi etiam alii scriptores eundem errorem admiserunt, v. c. Gell. I, 10, cum Macrob. I Sat. 5. Maronis exemplo *Sicanos* Rutulis socios adjecit lib. VIII, 358 Silius. Teouerant autem Siculi loca inter Tiberim et Lirim: (cf. Dionys. I, 9 et al. Inprimis id testatur vetus oraculum Pelasgis datum: Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν, ἠδ' Ἀβοριγινέων, sive vere antiquum illud fuit, sive serius fictum). Sane alii Siculos ad inferiorem Italiam et ad sedes Œnotriorum revocant, qoibus relictis, illi in Siciliam trajecisse narrantor: et habet utique hoc probabilitatem ex eo, quod e propioribus locis facilior esse debuit trajectus in insulam, quam ex locis circa Tiberim. Enimvero oon nisi incerta de his fama ex antiqoitate superfuit, qoam ad certam aliquam probabilitatem refingere studuerunt scriptores, pro suo quisque iogenio ac sensu. Modi autem erant plures, quibus fama illa vetus digeri, et constitui posset. Itaque alii, ut Antio-

chus Syracusanus, et Thucydides (Polybium quoque in ea sententia fuisse apparet ex iis, quæ de Locris narrat Excerpt. lib. XII, T. III, p. 328), in extrema Italia Siculos fuisse aiunt, qui Opicis cesserint; pro Siculis alii laudant Elymos, Ausones, vel Ligures; alii ex media Italia arcessivere Siculos; ex suis sedibus ab Aboriginibus et Pelasgis exturbatos, et usque ad Rhegium per tot barbaras gentes erroribus actos. vid. Excurs. IV ad lib. VII pr. *Veteres Sicanos* inter adductas a Turno copias recitat poeta lib. VII, 795, adeoque reliquias Siculorum (quos Sicanus appellat) etiamnum, Æneæ ætate, in Italia superfuisse necesse est. Licuit poetæ ita opinari; etsi antiquissimorum scriptorum auctoritate apud Dionysium binis trinisve ante bellum Trojanum ætatibus tota Italia cessisse narrantur Siculi. At illud alterum magis probabiliter factum, quod XI, 316 — 319 agrum Latinum ad Tiberim *finis super usque Sicanos*, h. usque ad Siculorum confinia, *ab Auruncis Rutulisque* coli ait. Potuerunt enim fines Siculorum etiam iis expulsis memoria hominum frequentari. Disjungit porro poeta *Ausones* ab *Aboriginibus*, h. ab iis hominibus feris et silvestribus, qui primi Italiam coluerunt. Seriores enim, et aurea jam ætate Saturnoque rege sublato, eos Italiam ingressos dicit v. 328 *Tum manus Ausonia*. Putuit et hoc, tanquam poeta, ponere, etiam cum ratione aliqua. Etsi enim communi stirpe procederent, et vetus illud ferorum hominum genus et aliæ gentes Ausoniæ, tamen suis nominibus discretæ erant; adeoque mitius ac mansuetius genus per Ausonium nomen declarare licuit. Domestica autem fuisse et civilia bella inter varias gentes Ausoniæ stirpis, adeoque etiam Aborigines bello vexatos esse a ceteris populis communi cum iisdem genere ortis, satis probabile videtur.

Tandem poeta subjicit: *Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.* Attigi hæc jam supra Exc. XXI, ad lib. I. Declaranda nunc res est paullo uberius, et videndum, an certa sint principia, caussæ ac rationes, ad quas revocari possit. Varia utique Italiæ nomina tradita sunt; si tamen rem paullo accuratius inspicias, parum subtiliter. Omnino frustra hoc exspectatur, ut magni terrarum tractus sub uno nomine veniant, antequam sub communem imperii ac regni compagem venerint. Orbis vero terrarum partes nomine proprio designari vix potuerunt ante Geographorum studia. Primis temporibus, ut quæque gens per stirpes aut per familias sedes sibi proprias cepisset, ita singularum stirpium aut familiarum nomina frequentabantur, neque earum in unum collectarum, aut communis stirpis, sedis ac loci, nomen in notitiam venire potuit, nisi apud alios homines, qui novos advenas certo nomine declarare vellent. Non igitur nisi necessitate suborta, ut alter populus ab altero discerni posset, nomina generica reperta esse probabile fit. Locorum autem ac terrarum nomina, non nisi ab exteris, qui eas terras adeunt, aut a vicinis populis, in quorum finibus consederunt advenæ, imponi solent. Nomina itaque populorum et terrarum per commercia hominum ortum et caussas habent; autochthones, seu primi incolæ, nomina vix creant aut curant. Secundum hæc tractum illum ab Alpibus

ad fretum Siculum porrectum nomine aliquo proprio antiquis temporibus innotuisse frustra sumitur. Sed tractus hujus, ut in aliis terris factum, eæ partes, quæ primæ inter reliquas a cultioribus populis, Græciæ inprimis, frequentari cœperant, primæ quoque nomine aliquo insignitæ sunt; non tam eo, quo indigenæ ad suam stirpem, aut suas sedes declarandas inter se utebantur, quam plerumque novo ab advenis his vel mercatoribus invento, et fere ab attributo aliquo locorum, vel populi, vel a casu vel a primo terræ aditu, urbe, promontorio, a nova re, quam vident, accipiunt, petito, interdum etiam ex voce aliqua indigenarum accepta et ad suos sonos deflexa. De talibus itaque populorum aut terrarum nominibus docte quidem multa aliquis argutari potest, sed plerumque inaniter; multo magis si Phœnicia nomina expiscari et enodare volumus; quo quidem genere nihil vidi, quod magis esset lubricum. Multo magis desideres judicium severius, si nomina a poetis adhiberi solita inter nomina populorum ac terrarum propria referunt viri docti: quippe quæ creata sunt ab ipsis poetis novitatis, varietatis, doctrinæ aut copiæ ostentandæ caussa. Quid quod nec nominibus ab historicis prodi solitis multum est tribuendum: quippe quæ a primis auctoribus annalium, parum subtilibus ac doctis, accepta propagari solent usu, et, etiamsi re diligentius explorata falsa sint, antiqua tamen superstitione aut vanæ opinionis auctoritate, retinentur: ut factum videbimus in Tyrrhenis.

Nomina varia, quæ Italiæ olim indita memorantur, principio ad singulos tantum diversis in partibus tractus et agros spectasse probabile fit, quos quidem Græci primum adierunt, vel coloniis frequentarunt. Commune nomen ne Scylacis quidem ævo frequentatum fuit; nam is in Periplo Ligures, Tyrrhenos, Latinos, Volscos, Campanos, Samnites, Lucanos, Iapyges, Daunitas, Umbros, Tyrrhenos ad Adriam memorat; nullam Italiam meminit. *Dauniæ* nomen, quo Græci poetæ, et eorum exemplo Horatius, totam Italiam designant, poeta noster simili usu non commemoravit; at Lycophron v. 1254 Romam conditam ait *ὑπὲρ Λατίνους Δαυνίους τ' οἰκισμένην*. Quam omnium primam adierunt Pelasgi et Græci, *Italiæ* fuit *ora inferior*. In hac quoque parte Italiæ nomen primum auditum, et quidem a Græcis illud impositum ex caussa incerta; eidem soli tractui per multum tempus nomen adhæsit, donec ad vicinas alias, aliasque terras proferretur. *Œnotriam*, si proprie dicas, ad sola loca sinui Lametico adjacentia esse revocandam, et *Italiam* mox in ejus nominis vicem successisse, alio loco vidimus. vid. Excurs. XXI ad lib. I; adde Thucyd. VI, 2. Aristot. de rep. VII, 10. Italiæ nomen adhuc ab Herodoto ad inferiorem partem revocatur; reliqua per Tyrrheniam declarantur (lib. I, 163), quam antea Umbri tenebant (I, 94). At Aristoteles (eod. c. 10, lib. VII, p. 584 A) *τὸ μὲν πρὸς Τυῤῥηνίαν* et *τὸ πρὸς τὴν Ἰαπυγίαν καὶ τὸν Ἰόνιον* cum Œnotria, seu Italia proprie dicta, tanquam partes constituit, in quarum priore Ausones seu Opicos, in altera Chones, qui ex Œnotriis oriundi loca circa Sirin occuparant, in postrema Œnotros collocat. Scymnus Chius, qui sub Attalo II vixit, in

Periegesi sua, antiquiores potius quam sui temporis rationem seqnutus, post Ligures, Pelasgos cum Tyrrhenis, Umbros, Ausones, Samnites, Lucanos, Campanos, OEnotrios enumerat : 218 sq. Omnem Italiam mediam aut oram Adriatici maris per Umbriam declarasse videntur interdum antiquiores, nt in illis, quæ de Umbrorum luxu narrantur ibid. v. 366 sqq., quæ alii ad Etruscos retulere. Ita vagatur quoque narratio de fertilitate agri inter Umbros et Adrianos : de Mirab. Andit. 21; nam multo latius olim Umbri habitarunt usque ad terras postea Adrianas dictas. *Ausonia* Ausonum sedes declarare debuit, quæ a Circeiis inde per totum maris inferi litus passim sparsæ fuerunt. Eadem et Ὀπικὴ dicta, quia Opici seu Osci ex Ausouibus fuere, modo confusi cum iis, modo distincti : v. Strab. V, p. 371 A. B, et Aristot. de Rep. VII, 10, p. 581 A. *Hesperia* Græcum nomen est omnium terrarum ab occidente sitarum. *Latio* igitur nulla nominis varietas manet, quam quod *Saturnia* dicta est. Vides jam, quantopere poetæ sermo ab historici subtilitate discrepet.

Nomen autem *terræ Saturniæ* proprie ad locum aliquem circa Tiberim, saltem ad clivum mox Capitolinum dictum pertinuit, qui ab initio *Saturnius* appellatus est (v. Dionys. I, 34. Varro LL. IV, 7; adde Aurel. Vict. O. G. R. 3, ubi v. Annam et Arnzen.). In eo consedisse dicti sunt socii Herculis ex Iberia reducis; uti alterum montem Palatinum tenuere Evandri socii et comites ex Arcadia : cf. Macrob. I Sat. 7, p. 239 ed. Lips.; inde vicina regio Saturnia; αἶα Σατουρνία jam in oraculo Dodonæ Pelasgis dato memoratur. v. Dionys. I, 34 (p. 27). 38 (p. 30). cf. Justin. XLIII, 1; add. alios ap. Cerdam ad VIII, 358. Quando autem tota Italia eo nomine declaratur, ad poetarum hoc morem referendum erat, non, ut Dionysius aliique faciunt, historicis rerum argumentis annumerandum. Virgilius itaque præclare VIII, 357, 358 de duobus montibus Janiculo et Capitolino : *Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem; Janiculum huic, illi fuerat* Saturnia *nomen.*

EXCURSUS III.

Super Etruscis, et Mezentio.

VIII, 478 sqq. *Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto Urbis Agyllinæ sedes, ubi Lydia quondam Gens bello præclara, jugis insedit Etruscis. Hanc multos florentem annos rex deinde superbo Imperio, et sævis tenuit Mezentius armis.*

Si quid de suo fingere recte potuit poeta, erat hæc Etruscorum cum Trojanis societas, quum semel populos citra Tiberim Latinis et Rutulis socios addidisset. Etruscis autem antiquitas stirpis et imperii tribui solet ea, quæ non improbabile faciat, jam Trojanis temporibus eos opibus et copiis satis valuisse. Erat præterea antiqua illa utriusque populi

consanguinitas, quam sup. Exc. VI ad lib. III vidimus, quum Dardanus originem ex Corytho Etruriæ duxisse ferretur. Habuit tamen et hic poeta famæ veterumque fabularum aucturitatem, quam sequeretur; eamque ita sequutus est, ut nulla in re ab eo deflecteret, quod constante fide traditum acceperat. Scilicet Etruscos, Mezentiumque eorum regem, seu verius Lucumonem (στρατηγὸν Plutarchus appellat Qu. Rom. p. 275 D. ed. Frf.), cum Latino et Turno Trojanis advenis arma infesta intulisse, constans erat accepta a majoribus fama, etsi diversis modis narrata. Alii victum Turnum Etruscorum auxilia implorasse tradiderant, quos Livius I, 2 sequi maluit: alii Turno jam occiso Etruscos adversus Trojanos arma sumsisse; factum esse hoc, quum Æneas aliquot jam annos regnum Latinorum tenuisset; commissam pugnam sub Lavinii mœnibus, Æneaque in Numicio submerso urbem obsessam tandemque Ascanii consilio et virtute liberatam; Lausum cæsum, patremque Mezentium in Etruriam dimissum. Ita rem exposuerant L. Cæsar et A. Postumius in libro de adventu Æneæ, laudati ab auctore de Orig. Gent. Rom. cap. 14, 15. Eosdem aut alios auctores, nam Catonem potissimum sequitur, idem tradentes expressit Dionys. Halic. I, 64, 65. Nec discrepant Justin. XLIII, 1 f., Festus in voc. *Oscillum* ex Cornificio, et Servius ex Catone, ad Æn. I, 267. IV, 620. At poeta aut diversos auctores habuit, aut eo fabulam deflexit, ut Mezentius a suis civibus regno dejectus ad Turnum cunfugeret, lib. VIII, 489 sqq.

Inter hæc tenendum est id, in quo plerique consentiunt, *Mezentium* fuisse *Agyllæ*, seu *Cæretanorum* regem; ut felix poeta etiam in hac argumenti parte fuerit, ut probabilia, quæ sequeretur, in manibus haberet, non ei comminiscenda essent. Convenit enim hoc cum reliqua historiarum fide, primos opibus inter Etruscos floruisse, saltem exteris innotuisse Agyllæos, maritimis copiis, et navigationis commerciis, insigniter auctos. *Hanc* (Agyllam) *multos florentem annos* appellat Maro VIII, 481. Vide Dionys. lib. III, 58. Strabon. V, 337. Hinc quoque Agylla ex omni Etruria una nota fuit Græcis: et Lycophron v. 1353 totam terram ab hac urbe designat. Fuere porro Cæretani ex iis Etruscis urbibus, quæ vestigia Pelasgici muris plurima et clariora retinuerant. Itaque bene lib. VIII, 600, 602 apud eos *Pelasgi veteres* sacrum constituisse memorantur Silvano, antiquo numini, quod Pana aut aliud simile numen referebat.

Illud vero mirari soleo, unde ex hoc prisco tempore res tam exiles et parum memorabiles acceperint veteres scriptores, quale hoc est, quod Plinius lib. XIV, s. 14 habet, *M. Varro auctor est Mezentium, Etruriæ regem, auxilium Rutulis contra Latinos tulisse*, vini mercede, *quod tum* in Latino agro *fuisset*. Varie, ut in tanta rerum antiquitate, traditum fuit hoc idem. Nam L. Cæsar et A. Postumius supra laudati, inter conditiones, quibus in deditionem accipere vellet Latinos Lavinii obsessos Mezentius, memoraverant hanc, *ut omne vinum agri Latini aliquot annis sibi inferretur*. At Ascanii consilio et auctoritate, — *vino ex omni vindemia Jovi publice voto consecratoque*, Latini urbe erupe-

runt, fusoque præsidio interfectoque Lauso, Mezentium fugam facere coegerunt. Is postea per legatos amicitiam societatemque Latinorum impetravit: ita Victor O. G. R. 15; et similia apud Dionys. I, 65; etiam Plutarch. Qu. Rom. p. 275 D. ed. Fr. rei tanquam vulgo narratæ meminit, sed sic ut ad Æneam transferat, quæ alii de Ascanio narrarunt. *Rustica vinalia* a Romanis in hujus rei memoriam (XII Kal. Maii) fuisse instituta Festus notavit, Anna Fabri ad e. l. observante. Quæ res saltem hoc docet, antiquam satis et a majoribus acceptam ejus rei famam apud Romanos fuisse; veritate enim et historiæ fide hujusmodi narrationes non nituntur. Etiam de ejus festi origine varia fuit inter Romanos narratio. v. Varr. de LL. V, p. 48 ed. Dordr. et ipsum Festum e. l. Exornavit narrationem suo more Ovidius Fast. IV, 877 sqq., ut tamen Varronem potissimum ante oculos habuisse videatur.

Quæri nunc potest, quid Virgilium adduxerit, ut Mezentio tam atrocem personam indueret, eumque *Deum contemtorem et sacrilegum* exhiberet. Poetæ ingenium quo tramite progressum sit, facile ex modo memorata narratione intelligi potest, et a Macrobio quoque explicatum satis est Sat. III, 5 *Sed veram hujus contumacissimi nominis* (quod contemtor divum dictus est) *caussam in primo libro Origg. Catonis diligens lector inveniet. Ait enim Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas diis primitias offerebant: et Latinos omnes, similis imperii metu, ita vocasse* (l. vovisse): *Jupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius, quam Mezentio: ut ei nos victores facias! Ergo quod divinos honores sibi exegerat, merito dictus est a Virgilio contemtor deorum.* Cum impietatis nota, inussit deinde poeta sævitiæ omnisque crudelitatis infamiam, ut et viva corpora alligaret cadaveribus. v. lib. VIII, 483 sqq. Hoc postremum ex antiquis Tuscorum fabulis mutuare potuit. Nam Servius ibi ad 479, 485 ex Ciceronis Hortensio memorat Tyrrhenos diu piraticam exercuisse, *quum captivos novis pœnis affligerent, occisorum eos religantes cadaveribus.* Locus ex Hortensio, quod Cerda quoque notavit, servatus est ab Augustino contra Julian. Pelag. lib. IV, 78. Hinc ea immanitas tributa est Etruscis a nonnullis, ut a Valer. Max. IX, 2, exter. 10, ut eos *vivorum corpora cadaveribus adversa adversis alligata atque adstricta — tabescere simul* passos esse narrarent.

Priscas fabulas non modo, verum etiam Catonis plerorumque Romanorum miros errores in originibus Italiæ a Græcis repetendis, poetam in rem suam ingeniose vertere passim vidimus. Alius fuit communis Romanorum, a Græcis acceptus error, ut Etruscos, Græcis Tyrrhenos dictos, e Lydia repeterent. Errorem illi, cujus caussas alio loco exposui (*Nov. Commentar. Soc. Gotting.* Tom. III, Parte histor. pag. 36 sqq. in Comment. *de fabb. relig. Græc. ab Etrusca arte frequentat.*): inter quas præcipua fuisse videtur ipsa nominis antiqui Rasenarum vel Turasenarum, depravatio per Græcos in vocem Τυρσηνῶν, Τυῤῥηνῶν, quod modo a τύρσεσι turribus ducebant, modo a Tyrrheno aliquo, qui coloniæ auctor fuisset. Jam in priscis Lydorum fabulis occurrebat Tyr-

rhenus Atyos filius, et Manis nepos; hunc itaque Tyrrhenis, seu Etruscis nomen impertiisse deducta ex Lydia colonia mature traditum fuit a nonnullis, quos Herodotus sequitur lib. I, 94; et ex eo Strabo V, p. 335, 336; et Dionys. I, 27. Vellei. I, 1, 4. Tacit. Ann. IV, 55; inprimis Lycophr. 1351, 1359. Dionysius et illud addit, variasse alios et tempora et homines, et vero etiam sapienter monet: a Xantho Lydo, qui patriam historiam conscripserat, a quo adeo unice hac in re standum erat, nec Tyrrhenum usquam memorari, nec Mæonum coloniam in Italiam deductam: Atyos vero filios Lydum et *Torrhebum*, vel forte *Tyrrhebum*, depravata forte scriptura, quam aliquis in vetere Xanthi codice offenderat, Τύῤῥηβον vel Τύῤῥηβον, pro Τύῤῥηνον. Ex prisca Pelasgorum stirpe populum fuisse Tyrrhenos, qui usque ad seriora tempora Lemnum, Imbrum, aliaque vicina continentis quoque loca insederant, dubitari nequit. Etiam hos ad Tyrrhenos Italiæ retulerunt scriptores, nominis similitudine decepti, sed Dionys. I, 25 eam rationem iniit, ut eos ex iis ipsis Pelasgis fuisse diceret, qui Italiam insederant antiquitus moxque in communi gentis clade inde discesserant, accepisse nomen, quod in Tyrrhenorum finibus consederant. Verum hæc Dionysii conjectatio, non narratio antiqui scriptoris fide accepta, est, quæ adeo pro fundo historiæ a viris doctis haberi non debebat, uti multa alia, quæ in hoc primo libro Dionysius manifeste *non ut narrata*, verum *opinata* apponit. Myrsilus Lesbius et ipse Tyrrhenos, Italia relicta, erroribus jactatos tradiderat (apud Dionys. I, 28), sed ineptam narrationem de suo assuit, ab his ipsis erroribus eos tum Πελαργοὺς, *ciconias*, dici cœpisse. Contra Anticlides, non ignobilis scriptor, Pelasgos, Lemno et Imbro prius constituta, cum Tyrrheno, Atyis f., in Italiam contendisse tradiderat ap. Strab. lib. V, p. 339 A, quæ variæ sunt veterum scriptorum periclitationes in vetere fama cum rerum aliarum rationibus componenda. Hellanicus in Phoronide, antiquissimus scriptor, Pelasgos, postquam in sinum Adriaticum appulsi in interiora Italiæ immigrarant, narraverat Tyrrheniam condidisse (Dionys. I, 28); qui ex parte verum tradidisse videri debet: item Scymnus Chius in Perieg. 218 Κοινὴν δὲ Τυῤῥηνοῖσι χώραν νεμόμενοι, sc. Pelasgi, qui tamen subjicit alia, quæ erronea sunt. Etsi enim, Etruscorum origines ultra Alpes quærendas esse, dubitari vix potest; quod alio quoque loco accurate disputatum est; Pelasgos tamen in has easdem ab occidente Tiberis sitas terras immigrasse, multa arguunt: quos communi gentis nomine fuisse comprehensos nemo mirabitur, ut tamen inde nec contendat quis, Etruscos fuisse Pelasgos. Poeta tamen hæc omnia, etsi subductis accuratius historiæ calculis recte explosa, erudite et sapienter inter ornamenta carminis adscivit. Itaque VIII, 479, 480 de Agylla seu Cære, *ubi Lydia quondam Gens bello præclara jugis insedit Etruscis.* IX, 11. X, 155 *Lydi* pro Etruscis; et lib. II, 781 *Lydius Thybris* a duce Tyrrheno e Lydorum gente. Et quoniam Mæones veteres Lydiæ coloni fuerunt, hinc Etrusci *Mæonia juventus* VIII, 499. cf. XI, 759. Nova nominis inflexione apud Rutilium, Itiner. I, 596 *Tyrrhigenæ* dicti sunt.

Tarcontis seu *Tarchontis* nomen, qno poeta inf. v. 603 Lucnmonem Agyllæorum impertiit, non minus ex vetere memoria repetitum est. Fuit enim Tarcon aliqnis, qui Tarquinios in Etruria condidisse ferebatur. Eum statim cnm Tyrrheno e Lydia in Italiam venisse, Strabo traditum aceeperat lib. V, p. 336 A, vulgoqne narratum, fuisse eum canum a puero: qua fabula viri sapientiam declarare voluere homines. Repetit eam Eustath. ad Dionys. Perieg. 347 et ad Iliad. B. p. 167, I, 23. Discedit ab his Silins, lib. VIII, 474, a quo *Cortona superbi Tarcontis domus* edita est; et seeundum alios, quos Cato Origg. I sequebatur, apnd Servinm ad lib. X Æn. 179 Pisarum ille eonditor habitus est, ab aliis Mantnæ ap. Serv. ad X, 198, quibus saltem hoc constat, fuisse Tarcontem inter auctores populi habitnm, mnltasque ad eum urbes originem retulisse. Aliter ornavit fabulam Lycophron v. 1245, 1249, ubi, præter Ulyssem, *Tarchon* et *Tyrrhenus*, Telephi Mysorum regis filii, occurrunt Æneæ in Italia, societatemque cnm eo jnngunt (qui ibi memoratur οἰκουρὸς Θίοινος, Baechus est: cf. Schol. ad 209, de quo non bene dubitaveram). Totus ille locns a v. 1239 memorabilis est ad declarandas veterum Græcorum de his locis notitias: dieitur Æneam erronem excepisse Tyrrhenia, quo nomine poeta bene Italiam omnino et inprimis loea ad Tiberim declarare potuit, sed, nomine Tyrrheniæ, seu Etruriæ, semel posito, alia loca ejus maritima recenset, *Lynceum* fluvium, *Pisam et Agyllam.* Qnum Lynceum *calidas aquas ebullire* dieat, Cluverius Ital. ant. pag. 472 parvum amnem nunc *Cornia* dietum ad Vetulonios, ultra promontorium Populonium, probabiliter interpretatur Lynceum, quandoquidem ille calidas aquas paludosas transmeat. cf. sup. Exc. I ad lib. VII, p. 352.

EXCURSUS IV.

De Æneæ clipeo.

VIII, 625 *clipei non enarrabile textum.* Inventi laudem in splendido hoc loco Virgilio non magis, quam in tot aliis, qnæ in Æneide merito miramur, deberi, nota res est. Præiverat Homerus clipeo Achillis Iliad. σ; et Hesiodus, aut quisqnis ille fuit, clipeo Herculis. Sed ingenii vim tanto acriorem adhibuit poeta ornando et expoliendo eo, quod ab aliis jam occnpatum fnerat. Atqui nec ea ingenii infima laus est. Quæ autem in hoc episodio inprimis probanda sunt, hæc esse arbitror: primum, quod argumentum elegit argumento et consilio carminis lectorumque Romanorum ingeniis inprimis accommodatum, quum Homerus tantum mirabilia vel adspectu aut varietate grata sectatus esset. Fecit id porro summa cum majestate verborum, sententiarum et phantasmatum; consequutus etiam est novas mirationis eaussas per expositionem rerum futurarum, quarum cognoscendarum animus humanus avidissimus est:

quum autem res Romanas tanquam vaticinii aliquo genere narraret, ad graviorem spiritum assurgere, res ad miraculum evehere, augere, et amplificare tuto potuit. Sane quidem Æneæ omnia ista, quæ in clipeo expressa videbat, prorsus obscura esse debuerunt; *rerumque ignarus imagine gaudet*; verum eo ipso, Tragicorum fere more, lectorum voluptati mirifice consuluit.

Ex *artificii veteris descriptione* passim poetæ carminum suorum ornamenta petierunt, quo veteres fabulas in eo expressas narrare liceret. Inter varia inventa nullum tamen aliud genus opportunius esse videtur clipeo, si priscum clipeos sculpto opere ornandi morem reputes. Multo minus commode v. c. Apollonius I, 721 sqq. fabulas Jasonis pallæ intextas enarrat, Europæ calatho Moschus Idyll. II, 37 sqq., in veste stragula Catull. LXIV, 50 sqq., in cratere expressas fabulas Met. XIII, 681 et in foribus regiæ Solis ib. II, 5 sqq. Ovidius. In palla Harmoniæ orbem terrarum acu pictum exhibet Nonnus Dionys. XLI, p. 1070, et sic alii alia. Conf. Excurs. IV ad lib. V, ubi add. vestem Sybaritæ in Aristot. Mirab. Audit. c. 99 et ibi not. Non ea in his materia, non is arti exercendæ locus, ut magnam rerum varietatem expressam satis recte commemoret aliquis.

Acumen autem Virgilii in rerum dilectu et summum ornatum cognoscere qui volet, non modo Homericum illum et Hesiodeum clipeum comparet necesse est, verum eos quoque, qui ad ejus exemplum idem argumentum retractare voluerunt: Silium lib. II, 395 sq. Quintum Cal. V pr. Nonnum lib. XXV, p. 664.

Prærepta erant Virgilio, ut in tot aliis, ea, quæ in quaque re, in quoque phantasmate, primus ingenii impetus, ipsa naturæ vis, primo loco offerre solet animo. Hæc occupare liberum erat Homero, tanquam in vacuam possessionem venienti: adeoque enm omnes post se victuros poetas superare in multis necesse erat, sic ut ipse nunquam ab ipsis vinci posset. Quum tamen exponeret omnia cum simplicitate summa, reliquit hoc ipso ingeniis aliis laudem saltem ex eorum, quæ pertractasset, exornatione et expolitione.

Homericus clipeus haud dubie plus habebat veritatis, majoremque faciebat operis, tam affabre facti, ut dei manus haberetur, mirationem, quod ad vitæ priscæ morem, sensum, opinionem, quam totum ejus opus spirat, hæc erant narrata. Phantasmata, quæ oculorum animique sensui objicit, ἐνάργειαν habent maximam; sunt grandia, pulchra, suavia. Itaque Miltonus in divino loco de Adami viso ex colle Paradisi lib. XI, 639 Homerum in multis, quam nostrum poetam, exprimere maluit. In *Virgilio* contra captatam occasionem, imitationis studium, argutias varietatis agnoscas facile. Dum autem artis et ingenii expectationem his ipsis facit, excutit ille animis nostris antiquæ heroum vitæ, in qua versari debebat narratio, morem speciemque, quæ tam jucundum errorem in Homero objicit, ut ea, quæ fabulose tradita, præter rei naturam in ipso clipeo narrata, occurrunt, credi tamen ab iis hominibus, et recte credi potuisse arbitremur. Virgilium autem apparet

multa non credidisse, quæ alios credere voluit: et hoc voluptatis vim omnem imminuit. Utinam saltem graviorem et probabiliorem caussam reperisset, cur Æneæ clipeus divina arte factus afferendus erat! Achillis clipeus Patroclo spoliato in Hectoris potestatem venerat; eodem ille mox tectus in pugna muneris præstantiam cummendat, Iliad. υ, 264 sq. In Æneæ strenue factis clipei præcipuus usus non occurrit, nisi forte in pugna cum Turno lib. XII, 739. Desiderare licet pari modo graviorem caussam clipei ab Hesiodo tam copiose descripti.

Inferior Homero in hoc Maro est, quod, ut jam a Servio observatum, *illic singula, dum fiunt, narrantur: hic vero perfecto opere noscuntur. Nam et hic arma prius accepit Æneas quam spectaret; ibi, postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem.* Quæ his subjicit alia Servius, non probanda censeo: verum, quum ab Homero alteram rationem occupatam videret, quid faceret Maro, nisi, ut, si quid novare volebat, quod utique debebat, ad alteram, vel invitus, descenderet, narraretque adeo ac potius describeret, quæ jam facta erant. Sed hæc jam veteribus observata, ut in Servio vidimus, docte ac subtiliter exposuit Lessingius in *Laocoonte* p. 184 sqq.

Est tamen aliud non æque observatum, quod tamen magnum inter Homerum et Virgilium, et utriusque clipei descriptionem discrimen constituit. Ab Homero argumenta ita descripta sunt, *ut oculorum sensui objecta, et ante oculos posita* esse *videantur*; at Virgilius aliam viam ingressus *menti et animo*, ea, quæ expressa in clipeo fuerint, *cogitanda*, *non videnda*, proponit. Nam exorsus erat: *Illic res Italas fecerat* v. 626, nec vero eas deinceps enarrat, sed potiora tantum nonnulla ex iis attingit, alia disertius quidem exponit, ita tamen, ut in mentem potius revocet, et, quomodo expressa sint aut esse potuerint, judicanda lectori relinquat. Nec nisi in rebus Augusti ad clipei ipsam speciem animum nostrum revocat et anaglyphum opus aliquod describit: 671 *Hæc inter tumidi late maris ibat imago* sqq.

Pugnam in clipeo exsculptam Romanus poeta egregie variavit, si cum Homerico et Hesiodeo clipeo compares. Græci poetæ illa antiquo sermone præclare in hoc usi erant, ut Ἔριδα, Κῆρα, Φόβον, in acie constituerent. Reddita hæc ipsa aut simila sculptoris arte fuerunt in Cypseli arca apud Pausaniam, quæ sigillatim olim accuratius a me exposita sunt: Virgilius *pugnam navalem* substituit et ab Apolline Actiaco propria rerum argumenta petivit verss. 677 sqq.

Quum in his Virgilium vel defendam vel excusem, est aliud, quod ab aliis non reprehensum video, ipse ægre fero. In *rerum* scilicet *dilectu*, quas in clipeo ex-culptas dedit, certum judicium vix sequutus videri potest. Omissis enim multo clarioribus factis intexuit nonnulla, quæ quomodo inter insigniora Romanorum facta vel fata referri potuerint non assequor; ut Meti Fuffetii supplicium, quod quomodo defendam non habeo; etiamsi dixero, Alba diruta, Romam insignia consequutam esse incrementa, et fœditatem spectaculi, ad nostrum sensum intolerabilem, asperis et gladiatoriæ pugnæ adsuetis Romanorum animis minus

displicere potuisse. Religionum majestas excusare forte potest Saliorum tripudia, Lupercorum discursationes, matronarum pompam; in iis tamen nimis presse et anguste Homerum æmulatus esse videtur, qui v. 590 chorum elegantissime effinxerat. Anserem volitantem si omisisset, argumenti majestati ad nostrum sensum melius consuluisset. Intercipitur porro totos argumenti Romani tenor rebus inferis interpositis, etsi video, quid in his sequi potuerit poeta. Voluit forte Catilinæ et Catonis meminisse, quorum alterum in inferis scelerum pœnas luere par est credere; et oratione docte variata loca commemorat, in quibus illi detinentur. Habet speciem aliquam, nec tamen multum probabilem, hoc, ut dicas, delegisse poetam ea, quorum illo tempore signa passim et sculpta ære vel marmore opera Romæ cernebantur. De Lupa, de Sabinis raptis, de Coclite, de Clœlia, Manlio, et ansere verum hoc esse forte potest. Fit quoque probabile, fuisse Augusti tropæa in Capitolio, quæ Actiacam pugnam exhiberent.

Inserta est Virgilio in anglicum sermonem o Wartono aliisque converso sub Tom. III finem disputatio elegans Viri docti, *W. Whitehead*, super hoc clipeo, in quo ille argumenti dilectum et rationem ita tuetur, ut civitatis Romanæ statum et conditionem inde ab origine per singulas ætates, simulque summum opum fastigium, quo ab Augusto illa adducta est, describi dicat; omissis tamen iis, quæ jam alibi poeta attigerat, v. c. Æn. VI, 756 sq. Expressa itaque esse urbis primordia, raptas Sabinas, fœdusque factum, quo Curibus in urbem receptis incrementum jam insignius Roma accepit: mox fœderis rupti pœnam Meti supplicio inflictam: libertatem partam regibus ejectis: bellum Gallicum et Romam reparatam; religiones per Salios, Lupercos, et Matronas declaratas: præmia et pœnas apud inferos: tandem Actiacam victoriam, qua terrarum orbi pax et tranquillitas parta, receptaque ex fluctibus civilibus civitas mox læte effloruit, Augusto principe: ut illud Propertii lib. III, 11, 50 acclamaretur: *cape Roma triumphum, Et longum Augusto salva precare diem.*

Ingeniosam hanc esse clipei enarrationem non nego: vereor, ne illa sit nimis ingeniosa, nec idoneis rerum argumentis declarata: non enim delectum rerum in clipeo sculptarum ita institutum videmus, ut civitatis Romanæ fata potiora in iis comprehensa sint. Hoc igitur primo loco erat docendum, talem dilectum vere esse factum, et civitatis Romanæ fortunam per hæc maxime facta et eventa esse constitutam (1).

(1) Simili fere ratione autumabat vir doctus literis ad me datis *seriem quandam fatorum* in Romanorum *opibus augendis* exhibere voluisse poetam; « hoc eum ipsum innuere partim ab initio: v. 626 *Illic res Italas Romanorumque triumphos — illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella*, tum in fine 731 *Attollens humero famamque et fata nepotum* (de serie tamen nihil in his). Ducta serie a partu gemellorum, sequi incrementa urbis ex novis civibus Sabinis adscriptis v. 635, novos auctus per Albanos Romam traductos (declaratos per supplicium Meti? 642), redditam inde et firmatam libertatem Porsenna ab urbe depulso 646, et urbem a Gallis liberatam 652.

De *artis* respectu judicioque, quod multi in poeta nostro agnoscunt, omnino mihi quidem adhuc parum liquet, nec, si dicendum est, quod sentio, magnum aliquod seu picturæ seu sculpturæ studium poetam nostrum tenuisse arbitror. Nam primum, quæ ille exposuit, nihil tale produnt, et ejusmodi sunt, ut etiam vulgariter quisque artium peritus ea carmine comprehendere possit. Tum vero, ut poeta ab eo consilio longissime abfuit, ut artis subtilitatem sequeretur, ita occurrunt non pauca, *quæ a sculpturæ natura recedunt*, nec facile nec commode ea arte tractari possunt. Qui mare una cum pugna navali expressum et tamen in eo innatantes delphines reddidit (vss. 671. 674), næ is non adeo magnam graphices peritiam habere potuit. Omnino de arte nec cogitavit Virgilius, nec debuit cogitare, quandoquidem ipse diversum rei consilium exponit: *Illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella;* atque ex iis decerpturus nonnulla subjicit: *Fecerat et viridi* etc. At enim cum Homero certamen iniit, ejusque exemplo plures anaglyphorum areas constituit; hoc sibi propositum habuit primo loco; altero ut Romanis suis placeret. Si artis rationem habere voluisset, non dividere clipeum in tantum parvarum arearum numerum, sed, omissis et abjectis ceteris, revocare omnia ad unum magnum ac nobile argumentum, et aream saltem *una pugna Actiaca* exornare debebat, qui totius clipei haud dubie splendidissimus locus est. Quo facto poeta, censeo, probabilitati non modo artis, verum et poeticæ probabilitati melius consulturus fuisset.

Sunt tamen nonnu*lla ad exprimendum artifice manu egregie accommodata*, multisque passim operibus expressa; ut Romulus et Remus lactentes, raptus Sabinarum, mox bellum et tandem fœdus ictum. Meti Fuffetii supplicium, etsi ad sensum nostrum nimis fœdum et aversandum, ut jam diximus, duris Romanorum ingeniis forte minus displicuit: Urbs a Porsenna obsessa, revulsus ab Horatio Coclite pons, Capitolium a Gallis obsessum, et a Manlio propugnatum; Saliorum saltatio, Lupercorum discursus, matronarum invectio; sunt hæc talia, quæ opere exsculpto expressa placere potuerunt.

Enimvero, dices, sunt *alia, quæ ab artifice reddi nequierunt;* in his illa: *Incedunt victæ longo ordine gentes, Quam variæ linguis, habitu tam vestis et armis;* — et paullo ante: *Omnibus in templis matrum chorus,* omnibus *aræ etc. arcum intendebat Apollo Desuper, omnis eo terrore*

Omissam esse victoriam de Pyrrho et Pœnis, quippe quam jam libro VI Anchises memoraverat (satis obscure). Jam subjici a poeta caussas incrementorum tantorum, pietatem in deos et cerimoniarum religionem v. 663, secundum illa Horatii III, 6, 5: *Dis te minorem quod geris, imperas.* Quod autem sequitur: *Di multa neglecti dederunt Hesperiæ mala luctuosæ*, a Virgilio subjungi scelerum in patriam commissorum et natorum inde bellorum civilium declaratione (Æneid. lib. VI, v. 666 memoratur Catilina in Tartaro, Cato in sedibus piorum). Tandem in Romani imperii majestate ab Augusto vindicata et per terrarum orbem propagata poetam subsistere. » Sagacitatem et acumen in rerum similium comparatione nemo desideret.

Ægyptus et Indi, Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi. Talis vero reprehensio hominem, artis forte notitia imbutum, poetices utique imperitum argueret. Est enim hoc in poeta nostro magno ingenio et arte factum, quod ornatum injecit tamquam vestem narrationis nuditati, nec satis esse putavit, describere opus torenticum, in cujus veritate servanda nullam sibi videbat religionem esse impositam. Nec hoc ad artem pertinet, aut excusatione adjuvandum, aut inter poeticas licentias referendum, quod viri docti faciunt (Misc. Obss. Tom. I, p. 20. IV, p. 198, et Burmann. h. l. ad VIII, 634, et ad Æn. I, 483); verum poetices lex et natura facere jubet, ut res ab arte expressas iis auxiliis et modis, quibus illa valet, poeta exprimat suis coloribus et ornamentis. Hinc tuenda illa v. 634 *Mulcere alternos*, et v. 697 *Necdum etiam geminos a tergo respicit angues:* nam poetæ hæc sunt, nec ab artifice duæ aspides expressæ erant; sicque tot alia ad ornatum faciunt, aut poetica phantasmata objiciunt, quibus inflammata mens multa videt, quæ sensibus subjecta non sunt : *Illum indignanti similem, similemque minanti Adspiceres* etc. Sed in his, in quibus pro se quisque facile disertus esse potest, disertum esse nihil attinet.

Difficillima operis declarandi et commendandi pars est pugna navalis una cum mari, qua in clipei parte illa locanda sit in operis descriptione : inprimis quum poeta id tam parum diserte exposuerit, 671; *Hæc inter*, ait, *tumidi late maris ibat imago.* Potest adeo esse inter cetera, quæ clipeus exhibebat, argumenta, aut inter cetera, quæ poeta recensu facto memoraverat; quo sensu constituto pugna erat argumentum areæ ceteris similis. Probabilius tamen, totum mare cum pugna in umbonem ac mediam partem fuisse rejectum. Ita tamen superest alia difficultas, qua in parte triumphus Augusti 714 sqq. expressus esse videri debeat. Saltem in medio clipeo locum vix habere potuit. Secundum hæc, si æqui esse volumus, suum cuique æstimandi relictum esto arbitrium.

An *clipei superficies tot rerum diversarum argumenta capere potuerit*, nunc nemo facile quærat, post virorum ingeniosorum operam in clipei adumbratione stilo æreo facta collocatam. Alterum exemplum in Anglica interpretatione supra commemorata vidimus ad *Whitehead* judicium, L. P. Boitardi arte, sed, quod factum nollemus, ad picturæ naturam propius expressum; alterum, quod anaglyphum melius refert, arte tamen et judicio alteri posthabendum, opera *Le Lorrain* ad Comitis *de Caylus* præcepta (Tom. XXVII *Hist. de l'Acad. des Inscript.* t. III). Consentit uterque artifex in hoc, ut exterior clipei ora, in plures regiones distincta, comprehendat ea, quæ a v. 630 ad v. 670 commemorata sunt; reliqua autem in interiorem aream rejiciunt. Exterioris illins oræ regiones constituunt uterque duodecim. Sunt tamen alia, in quibus in diversa abeunt; in aliis uterque veritatem argumenti et moris Romani deseruut. Sed singula persequi velle, inprimis nulla clipei delineatione adjecta, fastidium faceret. Interiorem aream ab exteriore separat circumductus in orbem, sed tenui limbo, Oceanus; innatant, quod rideas,

delphines: apud Homerum et Hesiodum, Oceanus extremam clipei oram ambit. At Virgilius Oceanum omnino non memorat, sed 671 *tumidum mare*, scil. Ionium: quod nostri artifices in area interiore ponunt; hanc enim, seu umbonem clipei (ut adeo *In medio* v. 675 sit, in medio clipeo), artifex Gallus in tres areas, quæ pugnam in mari Actiaco, fugam, triumphum exhibent, Britannus autem, rejectis locis inferis in novissimam inter XII areas, in quatuor regiones divisit: ut prima sit inita pugna v. 676—688, tum pugna commissa vss. 689—703, tertio fuga 704—713, tandemque triumphus 714. Spectant ex his tres ad mare ad Actium. Equidem bene perspecta non habeo, nisi forte hæc: inesse clipeo argumenta, quæ ab artifice non infeliciter tractari possint, et artis quoque operibus passim reddita sint, qua tamen arte, quo ordine, in clipeo exhibita ea poeta cogitaverit, non apparere; nec vero quæri debere, quandoquidem poeta non graphice, sed poetice hæc adumbraverit, et adumbrare debuerit. Sunt argumenta illa, meo quidem judicio, non nisi undecim: I. Lupa cum Romulo et Remo. II. Sabinæ raptæ. III. Fœdus ad aram. IV. Meti Fuffetii supplicium. V. Tiberis et Porsenna minabundus. VI. Capitolium, Manlius, Anser. VII. Supplicatio. VIII. Tartarus cum Catilina. IX. Elysium cum Catone. X. Pugna ad Actium. Apollo Actius. Nilus. Cleopatræ fuga. XI. Triumphus Augosti.

Elegantiam in *disponendo argumento* clipei frustra, puto, laudibus extollunt viri docti. Interior ambitus nullo modo delectare potest adspectu, in quatuor, aut, quod multo molestius est ad oculos, in tres partes discretus; inprimis tot rerum et hominum signis in tam angustum spatium coartatis.

Ut igitur paucis complectar, quæ mihi *de artis judicio*, quod poetæ tribuere solent, pronuntianda videantur, habuit ille forte in animo singulorum signorum singularumque rerum formas et exempla, quæ in urbe et Capitolio passim occurrere ipsi debebant: ea tamen, quæ in clipeo hoc efficta dedit, *non sculptoris, sed poetæ ingenio* delegit, et in unum locum congessit diversi argumenti res, quæ narratæ, si altera post alteram auditione accipiatur, admiratione animum movere possunt; ut eædem arte expressæ oculos tenerent, nec voluit, nec curavit, aut operam dare debuit. *Poetica* itaque habenda sunt *ornamenta*, quæ tamquam in clipeo expressa, narravit, poetico quoque more tractata, non anaglypha ad artis elegantiam seu inventa, seu expolita. Inde splendidissimæ carminis partes vix a sculptore bene, etsi *Comitem de Caylus* ea de re nil dubitare video (*Tableaux tirés de l'Énéide de Virgile* p. 369 sqq.), reddi possunt; inprimis prælium deorum v. 698 sqq. *Omnigenumque deum monstra* etc. *Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo Desuper — omnes vertebant terga Sabæi. Ipsa videbat ur ventis regina vocatis Vela dare, et laxos jamjamque immittere funes — Contra autem Nilum — Pandentemque sinus et tota veste vocantem* etc. Vides hæc locis ac temporibus esse tam diversa, ut uno argumento, seu una tabula nullo modo comprehendi possint. In triumpho autem Cæsaris plura ad-

mixta sunt, quæ poetica phantasmata sunt, præclara, sed nulla arte, uno temporis momento, unoque et eodem locorum spatio, exhiberi queunt.

Artis notionem poetæ non esse obversatam ultimo loco declarat *materia clipei*, mira mixtura auro, argento, ferro in idem opus conflato. Per porticus Capitolii (v. 655) *auratas* anser *argenteus* volitat: ipsi Galli *aurea* cæsarie, *aureis* virgatis vestibus et torquibus *aureis*. Non igitur ectypo modo opere hæc expressa, verum ad priscum et Homerici ævi morem etiam coloribus variata, auro saltem et argento, in ærea clipei area. Porro v. 671 mare *auro* effictum: (Melius apud Propert. l. c. IV, 6, 26 *armorum radiis picta tremebat aqua*) *sed fluctu spumabant cærula cano*. In *cærula* non etymon vocis cogitandum videtur: sed simpliciter mare: idque argenteos fluctus habere debuit: innatant tamen delphines, iidem quoque argentei: *Et circum argento clari delphines in orbem Æquora verrebant caudis æstumque secabant.* Mox Mavors *cælatus ferro* v. 700, h. e. ferro vel chalybe exsculptus. Alia super hoc clipeo in notis passim sunt observata.

FINIS VOLUMINIS TERTII.